55 265 Ar. 55 265

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ

XXX

1990—1991

1994 JUN 07

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA DIN CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ—NAPOCA

XXX
1990-1991

EDITURA ACADEMIEI

COMITETUL DE REDACȚIE

AUREL RĂDUȚIU (redactor responsabil), LUDOVIC BÁTHORY, IOAN BOLOVAN (secretar de redacție), GEORGE CIPĂIANU, LADISLAU GYÉMÁNT

Redacția: Institutul de istorie Cluj-Napoca, str. Napoca nr. 11 (telefon 95/11.83.43)

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA
TOMUL XXX 1990—1991

SUMAR

STUDII

I. A. POP, Solidarităţi etnice în evul mediu: secolele XIII—XVI (II) 7
V. ACHIM, Districtele medievale româneşti de pe valea superioară a Begheiului 23
F. PAP, Importul de carte la Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea 37
A. ANDEA, Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei 47
L. GYÉMÁNT, Răscoala lui Horea în lumina cronicilor în versuri contemporane 59

*

S. RETEGAN, Politică şi educaţie la românii din Transilvania în epoca liberalismului austriac (1860—1867) 73
D. SUCIU, Date privind situaţia politică şi confesional-şcolară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului 89
L. MAIOR, Politica şcolară a guvernelor maghiare faţă de români (1900—1914) 123

*

N. PĂUN, Veniturile bugetare guvernamentale ale României în perioada interbelică 139
S. MÎNDRUŢ, „Centrul de studii şi cercetări privitoare la Transilvania". Istoric şi activitate: 1942—1948 (II) . 151

MISCELLANEA

M. S. RĂDULESCU, Un voievod al Transilvaniei şi înrudirile sale europene 165
A. RĂDUŢIU, Cu privire la identificarea unor toponime medievale din fostul scaun al Arieşului 175
O. PECICAN, Etapele consemnării legendei lui Dragoş vodă şi semnificaţia lor 179
S. BELU, Biblioteca unui umanist transilvănean mai puţin cunoscut 189

P. BINDER, Medici clujeni din secolul al XVI-lea 199
SUSANA ANDEA, Contribuţii documentare privind stăpînirile în Transilvania ale familiei Cantacuzino (1664—1715) . 207
C. ITTU, Piese lapidare cu steme heraldice şi embleme de breaslă din Sibiu 220
VIORICA URSU, Ancheta desfăşurată la Baia Mare (ian.—martie 1785) privind adeziunea românilor din oraş la cauza răscoalei lui Horea 233
A. E. DÖRNER, Statutul breslei cizmarilor din Orăştie din anul 1803 241

*

L. BOTEZAN, Un document care reflectă cîteva din cauzele revoluţiei de la 1848—1849 259
I. BOLOVAN, S. BOLOVAN, Consideraţii demografice asupra localităţilor Brăişor şi Iclod în a doua jumătate a secolului al XIX-lea 267
G. NEAMŢU, Din corespondenţa unui militant daco-român: Ioachim C. Drăgescu (1867—1914) 281

*

V. FLOREA, M. Gaster şi N. Iorga 303
P. ŢURLEA, Universitari clujeni la cursurile de vară de la Vălenii de Munte 325
V. FLOREA, Cărturari clujeni în arhiva M. Gaster de la Londra. Constantin I. Marinescu 337

DISCUŢII. OPINII

I. DRĂGAN, Nobilimea românească din Transilvania. Incursiune istoriografică 343
V. DOBRESCU, Sowjetische hegemonialpolitik in Rumänien (1943—1947) 357
D. SLUŞANSCHI, T. MOISIN, Un document privind continuitatea românilor din Transilvania în evul mediu (12 august 1582) 383
RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE 387
CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE (1990) 407

*

GH. HRISTODOL, Cronica activităţii ştiinţifice a Institutului de istorie pe anii 1988—1989 408

ACADÉMIE DE LA ROUMANIE
ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ-NAPOCA
Tome XXX 1990—1991

SOMMAIRE

ÉTUDES

I. A. POP, Solidarités ethniques au Moyen Age : du XIIIe au XVIe siècle (II) 7
V. ACHIM, Les Districts médiévaux roumains sur la vallée supérieure du Begheiu 23
F. PAP, L'Importation de livres à Cluj dans la première moitié du XVIIe siècle 37
A. ANDEA, Nouvelles données sur le livre roumain ancien dans le Nord-Ouest de la Transylvanie 47
L. GYÉMÁNT, La Révolte de Horea à la lumière des chroniques en vers contemporaines 59

*

S. RETEGAN, Politique et éducation chez les Roumains en Transylvanie à l'époque du libéralisme autrichien (1860—1867) 73
D. SUCIU, Données sur la situation politique et confessionnelle-scolaire des Roumains de Transylvanie pendant la première décade du dualisme 89
L. MAIOR, La Politique scolaire des gouvernements hongrois envers les Roumains (1900—1914) 123

*

N. PĂUN, Les Revenus budgétaires gouvernementaux de la Roumanie pendant l'entre-deux-guerres 139
S. MÎNDRUȚ, „Le Centre d'Etudes et Recherches Concernant la Transylvanie". Histoire et activité : 1942—1948 (II) 151

MISCELLANEA

M. S. RĂDULESCU, Un Voïvode de la Transylvanie et ses parentés européennes 165
A. RĂDUȚIU, Considérations sur l'identification des quelques toponymes du Moyen Age dans l'ancien Siège d'Arieș 175
O. PECICAN, Etapes de l'enregistrement de la légende de Dragoș Vodă et leurs significations 179
S. BELU, La Bibliothèque d'un humaniste transylvain moins connu 189

P. BINDER, Médecins de Cluj du XVIe siècle 199
SUSANA ANDEA, Contributions documentaires concernant les possessions des Cantacuzino en Transylvanie (1664—1715) 207
C. ITTU, Pièces lapidaires aux insignes héraldiques et aux emblèmes de corps de métiers de Sibiu 220
VIORICA URSU, Enquête déployée à Baia Mare (janvier-mars 1785) concernant l'adhésion des Roumains de la ville à la cause de la Révolte de Horea 233
A. E. DÖRNER, Le Statut du corps des cordonniers d'Orăştie de 1803 241

*

L. BOTEZAN, Un Document reflétant quelques revendications de la Révolution de 1848—1849 259
I. BOLOVAN, SORINA BOLOVAN, Considérations démographiques sur les localités de Brăişor et d'Iclod dans la seconde moitié du XIXe siècle 267
G. NEAMŢU, De la correspondance d'un militant daco-roumain : Ioachim C. Drăgescu (1867—1914) 281

*

V. FLOREA, M. Gaster et N. Iorga 303
P. ŢURLEA, Universitaires de Cluj aux cours d'été de Vălenii de Munte 325
V. FLOREA, Lettrés de Cluj figurant dans les archives M. Gaster de Londres. Constantin I. Marinescu 337

DISCUSSIONS. OPINIONS

I. DRĂGAN, Les nobles roumains de Transylvanie. Incursions historiographiques 343
V. DOBRESCU, Sowjetische hegemonialpolitik in Rumänien (1943—1947) 357
D. SLUŞANSCHI, T. MOISIN. Un document concernant la continuité des Roumains en Transylvanie au Moyen Age (12 août 1582) 383

*

COMPTES RENDUS. NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . 387
LIVRES REÇUS À LA RÉDACTION (1990) 407

*

GH. HRISTODOL, Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'histoire pendant 1988—1989 408

STUDII

SOLIDARITĂȚI ETNICE ÎN EVUL MEDIU: SECOLELE XIII—XVI (II)*

III. *Realități și solidarități etnice medievale în sud-estul Europei*

Pe fondul general feudal al lumii medievale europene, în zona central — sud — estică a continentului s-au desfășurat procese istorice specifice, care au imprimat solidarităților de tip etnic anumite particularități. E drept că etnicitatea implică peste tot ideea de origine și descendență comună, de limbă comună, de tradiții și cultură, o anumită *forma mentis* și că asemenea solidarități, pe o relativă scară ierarhică, nu pot fi situate decît tîrziu înaintea comunităților confesionale sau local—teritoriale. Pe de altă parte, și aici sau mai ales aici, în sud-estul Europei, multe trăsături prin care grupările etnice se deosebesc între ele și se detașează apar în cursul interacțiunii, în cursul confruntării dintre acestea, mai degrabă decît să existe abstract[1]. Din acest punct de vedere, la răsărit de Italia și de Imperiul romano-german, contactele ostile sau, oricum, neamicale, cu străinul, cu celălalt, au fost mai dese, mai acute și mai marcante decît în Occidentul medieval. Ultimele valuri de migratori (unguri, pecenegi, uzi, cumani, tătari), fără să mai afecteze plenar lumea apuseană, au tulburat veacuri de-a rîndul partea de răsărit a continentului. În timp ce străinii arabi și necreștini au fost opriți pentru totdeauna la Tours și Poitiers (732), în încercarea de a-și extinde peste Pirinei dominația lor (influențîndu-i apoi doar pe spanioli pînă în veacul al XVI-lea), turcii și statul otoman au cucerit, subordonat sau influențat zona sud-est europeană între secolele XIV—XIX. De asemenea, spre deosebire de Apus, aici aproape nu există stat care să cuprindă în evul mediu pe toți reprezentanții unui popor sau numai pe reprezentanții unui popor. Cu alte cuvinte, granițele politice sînt, în general, neconcordante cu realitățile etnice. Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Regatul maghiar, Polonia, Sfîntul imperiu romano-german etc. au cuprins diferite popoare între hotarele lor medievale. De aceea contactele au fost cel mai adesea net contrastante, între state puternice — state slabe, creștini — păgîni, catolici—„schismatici", greci — slavi, slavi—maghiari, români—maghiari etc. Stăpînirile străine, influen-

---

* Partea I a acestui studiu a apărut în numărul precedent al *„Anuarului"*.

[1] K. Verdery, *Problema naționalităților în Transilvania pînă la primul război mondial. Privire de ansamblu*, în vol. „Istoria României în istoriografia internațională", 1986, nr. 2 p. 93, (trad. după „East European Quarterly", 1985, 19, nr. 1, p. 15—30).

ţele reciproce, dominaţiile au fost mult mai numeroase, mai îndelungate şi mai accentuate în sud-est, iar structura etnică şi originile etnice cu mult mai variate. În vreme ce în Occident, dihotomia: popoare romanice — popoare germanice este aproape generală, în sudul şi estul continentului locuiesc greci (bizantini) slavi, romanici, mongoli, fino-ugrici, germanici etc. De asemenea, în afara variatelor stăpîniri străine sau dominaţii care s-au exercitat în sud-estul Europei (bizantină, bulgară, maghiară, „latină" asupra Bizanţului, pecenegă, cumană, tătaro-mongolă, polonă, turcă etc.), unele din acestea îmbrăcînd forma relaţiilor de suzeranitate — vasalitate, se mai întîmplă un fenomen care implică major etnicitatea, anume prezenţa cîtorva popoare ai căror membri au trăit, mai mult sau mai puţin timp, despărţiţi în mai multe state: românii, sîrbii, bulgarii înainte de cucerirea turcească (cele două ţarate de la Tîrnovo şi Vidin), grecii în perioada cuceririlor turceşti şi chiar înainte, după cruciada a IV-a, ruşii, ucrainienii etc. Unele din statele acestor popoare au ajuns, parţial sau total, sub stăpîniri străine. S-a văzut că şi în Apus solidarităţile etnice s-au produs adesea ca reacţii la diferite atentate menite să tulbure viaţa firească a unui popor (de exemplu, reacţia de solidarizare patriotică franceză în faţa atacurilor engleze, a cuceririlor engleze pe teritoriul Franţei, în a doua parte a războiului de 100 de ani; atitudinea unor popoare şi state împotriva politicii înglobante imperiale a suveranilor romano-germani etc.). Acest lucru este valabil şi pentru răsărit, unde puţine state vor avea o configuraţie cvasimonocoloră în evul mediu.

Îndeobşte este mai puţin cunoscut faptul că, înainte de a se ridica împotriva opresiunii otomane, elenii din Bizanţ s-au solidarizat spre a-şi apăra fiinţa etnică şi individualitatea contra dominaţiei „latine". Sînt exemple majore ale rezistenţei greceşti, mai ales acolo unde opresiunea „latină" se va exercita cu mai multă vigoare, anume în imperiul colonial al Veneţiei, constituit după campania victorioasă a cruciaţilor franco-veneţieni din anii 1203—1204 şi consolidat în secolele XIII—XIV[2]. E drept însă că segregaţia stabilită la începutul cuceririi s-a diminuat mult (deşi diferenţa nu era doar etnică, ci şi confesională), ajungîndu-se chiar la estomparea credinţei catolice şi limbii italiene în Creta, Negropont, Corfu şi în alte locuri. Parohiile catolice din interiorul Cretei, de pildă, nu mai sînt slujite sau sînt rău slujite din cauza absenteismului prelaţilor „latini" şi al credincioşilor lor. Diferenţele religioase şi etnice slăbesc şi fiecare urmează practicile vecinilor greci[3]. Acest lucru este semnificativ şi din celălalt punct de vedere, al puternicei solidarităţi greco-ortodoxe a băştinaşilor, care, superiori prin număr, au reuşit să asimileze pătura subţire veneţiano-catolică. Acţiunile unitare greceşti, în numele originii comune, al trecutului glorios, al aceleiaşi limbi, al impresionantei culturi bizantine, vor avea o altă relevanţă în timpul impactului cu otomanii, deşi nu vor putea împie-

[2] Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Romanie latine (XIII- —XIV- siècles)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", 1975, XIII, nr. 2, p. 187.

[3] *Ibidem*, p. 193—194.

dica supunerea, pas cu pas, a imperiului. Pînă la urmă, între drastica „latinizare" şi dominaţia otomană, bizantinii au înclinat spre cea de-a doua alternativă.

Interesant este şi exemplul albanez al solidarizării etnice în faţa asalturilor cuceritoare străine, mai ales în veacul al XV-lea. Albanezii erau alcătuiţi dintr-un element etnic străvechi, unit prin comunitatea de limbă, formaţie spirituală şi teritoriu. Ei apar în izvoare în secolul al XI-lea sub numele de *arbanoi, albanoi, albanesi.* Procesul de romanizare şi de slavizare din Peninsula Balcanică nu i-a cuprins, dar i-a fortificat în entitatea lor[4]. În ciuda dezbinărilor politice regionale provocate de străinii mai puternici (italieni — veneţieni, Imperiul sîrb, statul bulgar, statul turc) şi de mozaicul religios (catolicism, ortodoxie, islamism), poporul albanez s-a menţinut unitar. Cel mai semnificativ efort de solidarizare s-a produs în raport cu Imperiul otoman. Instaurarea regimului timariot în Albania centrală provoacă o nemulţumire generală. Ţăranii nu aşteptau decît un semnal şi un conducător pentru a lua armele, iar marii feudali albanezi începeau să se pună în fruntea insurecţiilor antiotomane, aşa cum face pentru prima oară Gheorghe Avianitul cu oamenii de pe domeniul lui, la 1432[5]. Cel mai remarcabil este exemplul de solidarizare albanez din epoca lui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg, care, în 1443, la Krujë (centrul principatului liber şi independent al Kastrioţilor), adresa mulţimii, după mărturia lui Marino Barlezio[6], cuvinte semnificative: „Aţi fi putut obţine libertatea doar cu vitejia voastră, avînd şi un alt liberator, căci Albaniei nu i-a lipsit niciodată vitejia [...]. Nu eu sînt acela care v-am adus libertatea, eu am găsit-o aici, printre voi [...]. Nu v-am investit cu arme, ci v-am găsit înarmaţi, libertatea era pretutindeni printre voi, în piepturile voastre, pe frunţile voastre, în săbiile şi lăncile noastre [...]"[7]. Evidenţierea calităţilor albanezilor luptători şi animaţi de ideea de libertate, aşezarea grupului etnic, a poporului, deasupra individualităţii (fie ea şi o mare personalitate), elogiul adus vitejiei Albaniei (*recte* albanezilor) sînt toate motive de solidarizare. E un discurs, probabil, imaginar, dar verosimil ca idee pentru acea epocă (Barlezio a trăit în a doua parte a secolului al XV-lea şi începutul celui următor), un discurs care preamăreşte solidaritatea albaneză întru libertate, dar şi pregăteşte unitatea viitoare. Ca rezultat al acestor eforturi, seniorii albanezi au trecut peste divergenţe, au depăşit fărîmiţarea şi măruntele interese, întemeind în 1444 *Liga albaneză* (de la Lezhë), în scopul solidarizării întregului popor albanez împotriva turcilor, al creării armatei albaneze[8]. Trecînd din sat în sat pentru „mobilizare", Skanderbeg a făurit armata aceasta „populară" albaneză de 10 000 de oameni şi astfel, feudali şi mase, solidarizaţi pentru apărarea patriei, obţin victoria de la Torvioll (1444).

---

[4] *Gh. Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1972, p. 35 (în continuare se citează: *Gh. Kastriotul*).

[5] Şt. Pollo, A. Puto, *Histoire de l'Albanie*, Paris, 1974, p. 78.

[6] Fr. Pall, *Marino Barlezio. Uno storico umanista*, Bucureşti, 1938 (extras din „Mélanges d'histoire générale", 1938, II, Cluj, p. 135—318).

[7] *Gh. Kastriotul*, p. 84.

[8] *Ibidem*, p. 86—88, Şt. Pollo, A. Puto, *op. cit.*, p. 84—85.

La congresul de la Mantua care trebuia să decidă cruciada, în 1459, papa Pius al II-lea (marele umanist Aeneas Sylvius Piccolomini) spunea: „Și cine se poate îndoi că turcii nu vor fi învinși de această armată ⟨albaneză⟩? Ei vor trebui să înfrunte pe Skanderbeg și să suporte loviturile puternice ale albanezilor". Se vede că forța aceasta de solidarizare pe baze etnice era cunoscută și în afară, iar în interior, ea genera mîndrie și siguranță. Aceste două sentimente erau produse și de unitatea de origine, de glorioasa și antica ascendență, după cum dovedește epistola adresată de Skanderbeg în 1460 unui prinț din Taranto, neîncrezător în forțele albanezilor: „Dacă cronicile noastre nu mint, noi ne numim epiroți și ar trebui să fi băgat de seamă că, pe vremuri, strămoșii noștri au intrat în țara pe care o stăpîniți acum și au purtat lupte grele cu romanii și că, într-un cuvînt, au cules mai degrabă cinste decît rușine"[10] (aluzia se făcea la expedițiile lui Pyrrhos, regele Epirului, în sudul Italiei și Sicilia, pentru apărarea cetăților grecești, și la victoriile acestuia, greu obținute, de la Heraclea și Asculum, împotriva romanilor, în 280—279 î.e.n.; la Beneventum însă, în 275 î.e.n., acesta va fi înfrînt). Fragmentul mărturisește apelul la istorie, la originile antice ca suport al victoriilor din veacul al XV-lea, apel stimulat, desigur, de cadrul umanist al timpului.

Dar, mai mult decît albanezii, erau îndreptățiți grecii să invoce originea lor veche și ilustră în scopul rezistenței comune, panelenice (estompînd-o pe cea panortodoxă), împotriva turcilor. Cînd, la 1400, Manuil al II-lea Paleologul, *împăratul grecilor* (cum îi spuneau cel mai adesea apusenii, contestînd universalismul bizantin, dar sesizînd și realitatea etno-lingvistică dincolo de ficțiunea politică) se afla în Anglia, la regele Henric al IV-lea, spre a-i cere ajutor, juristul de la curte, Adam din Usk, scria: „[...]. Cît este de trist ca un mare suveran creștin ca acesta să fie silit de sarazini să vină din Răsăritul îndepărtat în aceste insule îndepărtate ale Apusului, ca să caute sprijin [...]. O, Doamne, ce mai însemni acum, tu, străveche glorie a Romei?"[11]. Într-adevăr, acum vechea glorie romană nu mai însemna nimic pentru un Bizanț grecesc, deși denumirea oficială a imperiului, ca și numele de romei *(romaioi)*, care făcuseră epocă, fuseseră motive și pilde politice de solidarizare a populației, în timpul componenței multietnice a statului. Cu vremea însă, fondul a biruit forma, esența grecească, demografică, lingvistică, particularizată și confesional, dovedindu-se fundamentală. Imperiul de la Niceea este expresia cea mai înaltă a solidarizării și rezistenței „politico-naționale' grecești față de intruziunea brutală latină de după cruciada a IV-a și în anul 1261 a condus la biruința grecească și eliminarea „cruciaților".

După impactul otoman, lumea bizantină s-a individualizat și mai mult. Cuvîntul *elin* desemnase cîndva pe grecul păgîn spre deosebire de cel creștin. La cumpăna dintre veacurile al XIII-lea și al XIV-lea (dar și anterior, cu o frecvență mai mică), cînd imperiul mai avea doar un mănunchi de cetăți—stătulețe, memoria colectivă înregistrează acte semnificative: admirația pentru Grecia antică devine manifestă; se vorbește despre „Elada,

[9] Șt. Pollo, A. Puto, *op. cit.*, p. 94.
[10] *Gh. Kastriotul*, p. 125.
[11] S. Runciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, București. 1971, p. 13.

statul nostru" ; împăratul era numit „al elinilor". Prin urmare, atenuarea pretențiilor universaliste și mîndria bazată preponderent pe etnic biruiseră chiar acolo unde, numai cu puțină vreme înainte de 1400, orice solie apuseană care venea la curte cu scrisori de acreditare adresate „împăratului grecilor", nu era primită[12]. Pretențiile universaliste și romane ale imperiului cedau în chip firesc locul realității grecești. Dar, așa cum universalismul răsăritean (bizantin) fusese o iluzie, nici solidaritatea *nationis Graecorum* n-a mai putut salva un stat muribund. Dar statul nu se confundă cu poporul grec. Sub stăpînirea musulmană, entitatea grecească, departe de a intra în letargie, s-a dovedit activă, a întreținut viu acel spirit de unitate care va duce cu timpul la formarea națiunii elene moderne.

Spre deosebire de greci și de români (albanezii nu apelează în această epocă la suportul lor istoric real, traco-ilir), bulgarii, sîrbii, croații, polonii, rușii, ungurii și alte popoare din acest spațiu răsăritean și sudic al continentului nu puteau invoca în sprijinul unității, al acțiunilor solidare, tradiția unei origini antice, ilustre și reale. Creștinați în general la date precise și relativ recente, aceștia din urmă păstrau amintirea unei veniri tîrzii, de aceea solidarizarea lor ca popoare s-a produs, cu precădere, pe fondul ciocnirii lor cu grupuri etnice sau popoare străine, distincte sub aspect lingvistic, cultural, adesea și confesional. În unele cazuri, în vîltoarea eforturilor politico-militare ofensive sau defensive, s-au făurit și false genealogii etnice, spre a fortifica unitatea de acțiune cu o unitate de origine (străveche și ilustră).

În ceea ce îi privește pe bulgari, afirmația că „intelectualitatea" *(inteligentia)* acestui popor se simțea încă din secolele IX—X (creștinarea se produsese abia în acest veac al IX-lea, cînd tradiția protobulgară tiurcică mai era relativ puternică ; pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea mai există elemente etnice protobulgare neasimilate de slavi) „deplin conștientă" de rolul său de „campion al noii culturi a slavilor" și că aceasta manifesta „o tendință mesianică timpurie"[13] ni se pare lipsită de bază istorică reală. În fapt, solidaritatea exclusivă a fruntașilor slavi de pe teritoriul viitoarei Bulgarii n-a fost în măsură să dea naștere unui stat (primul țarat zis bulgar este, de fapt, protobulgar prin instituțiile sale, nefiind întemeiat de slavi), decît în urma alianței lor cu românii (sau vlahii balcanici), ai căror conducători, Petru și Asan, au devenit capii statului româno-bulgar (așa—numitul „al doilea țarat bulgar") după răscoala antibizantină de la 1185—1187. Urmașul acestora, Ioniță cel Frumos (Caloian) este îndeobște numit *vlah* sau *blac*, adică român, papa Inocențiu al III-lea glorificînd în persoana lui virtuțile strămoșilor săi romani[14]. Astfel că , ceea ce istoriografia bulgară numește „al doilea țarat bulgar", s-a format în urma unei solidarizări româno-bulgare și antibizantine sub conducerea a doi români

[12] *Ibidem*, p. 28—29.

[13] M. Pundeff, *National Consciousness in Medieval Bulgaria*,, în „Südost-Forschungen", 1968, XXVIII, p. 24.

[14] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1974, p. 192—195 (cu bibliografia problemei). Vezi, mai recent, E. Stănescu (coord.), *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, București, 1989.

Adevărata solidaritate bulgară s-a forjat abia în secolele XIV—XV, în confruntarea cu societatea islamică, o lume puternic individualizată, mîndră de forţa sa, unită ferm prin credinţă şi prin misiunea asumată conştient a războiului sfînt. Antecedentele unităţii bulgare se găsesc desigur şi în vremea marilor confruntări militare cu bizantinii, din ultima parte de existenţă a primului ţarat. Istoricii bulgari vorbesc despre un „patriotism în acţiune" cu o marcantă componentă religioasă ortodoxă, exprimat deopotrivă în zilele împlinirilor şi succeselor şi în anii calamităţilor[15]. Suma expresiilor ideologice şi emoţionale ale dragostei pentru pămîntul natal şi poporul bulgar concură la realizarea solidarizărilor practice, la stimularea acţiunilor patriotice, aşa cum acestea, la rîndul lor, întăresc noţiunile şi conceptele vehiculate la nivelul conştiinţei colective şi al culturii. Adoptarea numelui comun de bulgari, folosirea unor termeni semnificativi ca „poporul bulgar", „ţara bulgară" şi „patria" lărgesc cu timpul sfera acelui „patriotism conştient", pus în slujba practicii social-politice[16]. Sentimentele etnice, ca şi celelalte gînduri, aspiraţii, dorinţe, erau adesea îmbrăcate în formă religioasă şi numai cu greu pot fi privite în afară şi independent de aspectul confesional. Domnul apărea implacabil faţă de popoarele şi statele care, mînate de diavol, căzuseră în păcatul necredinţei şi le pedepsea cu felurite urgii. Pe de altă parte, popoarele care ascultaseră poruncile divine şi adoptaseră credinţa ortodoxă se aflau sub protecţia cerului şi Dumnezeu le ajuta. Este patriotismul creştinului ortodox, mulţumit că poporul său se afla în grija Domnului, fiindu-i garantate astfel victoriile împotriva duşmanilor, propăşirea în sfera culturii etc.[17]. De asemenea, solidarizarea ţăranilor animaţi de ideea dreptăţii sociale dobîndeşte şi componentă etnică, în sensul luptei poporului bulgar împotriva asupritorului de altă limbă şi credinţă. Şi cu toate că unitatea bulgară la nivel politico-statal s-a destrămat şi fiinţa statală s-a stins din veacul al XIV-lea pentru mai multe secole, comunităţile locale, entităţile etnice, slavonismul cultural, tradiţia istorică, ortodoxia au păstrat mereu viu, au hrănit permanent acel spirit care-i va regrupa pe bulgari în secolele XVIII—XIX sub forma solidarităţii moderne.

Procesul de închegare a unităţilor şi entităţilor etnice se poate urmări şi în Polonia, încă din veacurile XIII—XIV, mai ales datorită componentei etnice germane a oraşelor din ţară şi datorită enclavei teutonice în expansiune. Afluenţa străinilor în Polonia se conjugă cu afirmarea dreptului teutonic în secolul al XIII-lea, ca drept de cetăţenie în oraşe. În multe oraşe guvernate de patricieni de limbă germană şi locuite de negustori şi meşteşugari de aceeaşi origine, numărul tîrgoveţilor polonezi era destul de important. Tensiunile se traduceau uneori în conflicte cu substrat etnic, la început nu atît în interiorul oraşelor, cît între oraşe (germane) şi lumea rurală feudală a seniorilor (poloni), cum s-a întîmplat în 1311, în timpul revoltei primarului Albert din Cracovia[18]. Lucrurile se complică după 1283 mai ales, cînd, fiind terminată cucerirea Prusiei de către cavalerii teutoni,

[15] D. Angelov, *Patriotism în Mediaeval Bulgaria, (9th—14th Centuries)*, în „Bulgarian Historical Review", 1976, nr. 2, p. 22—25.
[16] *Ibidem*, p. 23.
[17] *Ibidem*, p. 24.
[18] Şt. Kieniewicz (sub red.), *Histoire de Pologne*, Varşovia, 1972, p. 106.

se crease un adevărat stat monastic, puternic, centralizat şi ostil Poloniei şi Lituaniei. Pe pămînturile prutenilor, decimaţi de ordin, fură aduşi colonişti germani, ca element decisiv de germanizare[19]. Confruntarea cu ordinul teuton a fortificat sentimentul de unitate şi solidaritate polonez[20], conducînd, din ambele părţi, la unele acţiuni exclusiviste, care ne duc cu gîndul la mentalitatea naţională modernă.

Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea conciliile bisericii de la Gniezno stabilesc statute după care germanii nu pot să înveţe în şcolile ecleziastice dacă nu cunosc foarte bine polona. În 1306, polonezii îl acuză pe un episcop din Cracovia de a-i fi sprijinit pe germani şi de a fi acţionat astfel împotriva ţării, limbii şi poporului polonezilor Un decret conciliar din 1326 exclude străinii de la posesiunea bunurilor bisericeşti de orice fel. La 1312, orăşenii germani din Cracovia se răzvrătesc contra domniei lui Vladislav Lokietek, iar polonezii răspund cu represalii: ei opreau trecătorii pe străzile Cracoviei şi-i obligau să spună cîteva cuvinte poloneze dificile. Dacă nu puteau să le pronunţe, erau suprimaţi. Ca urmare limba oficială a oraşului, germana, a fost înlocuită cu latina. De altfel, cam din acea vreme (1339), polonezii judecau apartenenţa politică a teritoriilor după unitatea lingvistică, din moment ce emit pretenţii asupra Pomeraniei ocupate de teutoni, sub cuvînt că populaţia de acolo vorbea poloneza[21]. Această mentalitate etno-lingvistică aproape modernă a polonezilor născută pe teren războinic şi contradictoriu, exprimă forţa de solidarizare a acestui popor în faţa pericolului provocat de străini. Tendinţa germană de deznaţionalizare pe căi violente i-a făcut pe polonezi să utilizeze mijloace similare, dar le-a dezvoltat o solidă conştiinţă etno-lingvistică, fortificată mereu în acţiune. Mobilizarea şi unirea poporului în faţa marii probe de forţă de la Grünwald (într-o vreme cînd noul mare maestru al Ordinului, Ulrich von Jungingen, îşi afişa temperamentul belicos şi ura acerbă antipoloneză[22]), este ilustrată de numărul mare de exemple care exprimă prezenţa sentimentului de patriotism. Limba poloneză devine dominantă în exprimarea scrisă, iar noţiunile de *gens* şi *natio* încep (din a doua jumătate a secolului al XV-lea să-i înglobeze pe toţi vorbitorii de poloneză, de la membrii curţii regale pînă la umilul ţăran[23]. Pericolul hoardelor tătare şi al puterii turceşti strînge rîndurile şi duce la ideea că polonezii, departe de a se lăsa copleşiţi de teutoni, de germani, au o misiune istorică, anume aceea de apărători ai creştinăităţii. Łukasz Gornicki difuzează conceptul de *patrie* în sensul actual al termenului, într-o vreme cînd oraşele ţării se polonizează şi cînd numeroşilor maghiari de la curtea polonă a lui Ştefan Báthory li se reproşa pe faţă că parvin şi se îmbogăţesc în detrimentul polonezilor[24]. Toate acestea se dovedesc

[19] *Ibidem*, p. 122—123.

[20] H. de Montfort, *L'évolution du polonisme en Prusse Orientale*, în vol. *La Pologne et la Prusse Orientale*, Paris, 1933, p. 166—176.

[21] Exemplu dat de J. Szekfü, *État et nation*, Paris, 1945, p. 143—144.

[22] H. de Montfort, *op. cit.*, p. 165—166.

[23] Şt. Kieniewicz, *op. cit.*, p. 180.

[24] *Ibidem*, p. 215—218.

a fi puternice manifestări de solidaritate medievală pe baze etnice, solidaritate ale cărei componente (limba, teritoriul, originea, vechimea) continuă să se dezvolte după secolul al XVI-lea.

Tot în confruntare cu străinul, dar de data aceasta necreştin, devine evidentă solidaritatea rusească în evul mediu. Preeminenţa Moscovei asupra cnezatelor, represaliile prinţilor ruşi pentru contracararea incursiunilor de jaf ale bandelor tătare, expediţia lui Dimitrie Donskoi pînă la Cazan îl determinară pe hanul Mamai să se pregătească de luptă împotriva Moscovei şi aliaţilor săi. La ceasul pericolului, Dimitrie făcu apel la sentimentele patriotice şi religioase ale ruşilor. Înainte de a porni cu cei 50 000 de oameni ai săi, strînşi din toate cnezatele orientale (cu excepţia Riazanului şi Novgorodului), Dimitrie se duse la mănăstirea Sf. Treimi şi primi binecuvîntarea celui mai venerabil dintre eroii religioşi ruşi, abatele Serghei, fapt care însufleţi şi mai mult mulţimile. Bătălia de la Kulikovo (1380) a însemnat prima mare victorie a ruşilor contra opresorilor şi a lăsat o impresie profundă asupra tuturor ruşilor[25]. Memorabila luptă a adus Moscovei un reînnoit prestigiu şi sentimentul etnic, patriotismul, care păreau abia să pîlpîie în timpul opresiunii, încep să se afirme ca forţe spirituale de solidarizare, cu binecuvîntarea bisericii. Faptul este ilustrat şi în poemele ruse contemporane evenimentelor, *Dezastrul lui Mamai* şi *Zadonşcina*[26]. Din secolul al XVI-lea, ideea celei de-a treia Rome este un nou ferment spiritual care-i solidarizează pe ruşi. Autorul *Chronografului* din 1512, întemeiat pe traducerea bulgară a cronicii greceşti a lui Manasses, pare să se fi inspirat din această idee cînd scrie că Dumnezeu va arde împărăţia ismaeliţilor şi-l va reînvia pe ţarul ortodox, că toate regatele au fost supuse de otomani, dar „ţara noastră rusească creşte, este tînără şi are spiritul elevat"[27].

Exemplul ceh este remarcabil, fie şi numai pentru înţelegerea solidarităţii etnice din timpul războaielor husite (1419—1434). S-a mers pînă acolo încît s-a afirmat că „singura luptă tipic naţională în evul mediu a fost aceea dintre germani şi cehi în cadrul războiului husit"[28]. S-a mai subliniat faptul că husiţii din Boemia veneau să identifice cauza lor religioasă cu „interesele naţionale"[29]. Oricum, implicaţia profundă a spiritului ceh, a etnicului ceh în acest conflict este incontestabilă. Cum s-a ajuns la o asemenea evoluţie a lucrurilor? Încă din secolul al XIII-lea în statul ceh puterea politică aparţine nu numai regelui, ci şi straturilor privilegiate, denumite cu termenul de „naţiune". De atunci înainte, înalta nobilime, ca o clasă structurată apoi în stări, sub denumirea globală de „naţiune", poseda sigiliu propriu, pe care-l punea pe documentele oficiale, alături de cel regal[30]. În acelaşi spirit şi sens, se statorniceşte obiceiul de a considera coroana regală ca un simbol al statului (fapt analog cu cele ce se vor petrece în Polonia şi Ungaria).

[25] Fr. Dvornic, *Les Slaves. Histoire et civilisation. De l'Antiquité aux debuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970, p. 551—552.
[26] *Ibidem*, p. 552.
[27] *Ibidem*, p. 731.
[28] J. Huizinga, *op. cit.*, p. 118 (vezi nota 10, part. I).
[29] B. C. Shafer, *Nationalism*, p. 83 (vezi nota 5, part. I).
[30] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 438.

Dar dincolo de această naţiune politică şi în paralel cu ea, în straturile mai profunde ale societăţii cehe se dezvoltă sentimentul etnic real, augmentat şi consolidat mereu în confruntarea cu germanii şi apoi cu maghiarii. Canonicul Cosmas de Praga (mort în 1125) vorbeşte despre orgoliul şi aroganţa germanilor faţă de slavi şi limba lor, fapt care a stîrnit la cehi reacţii contrare. Astfel, cînd ducele Wratislav a numit un preot german la arhiepiscopia din Praga, fraţii ducelui, împreună cu magnaţii s-au revoltat. Un magnat ceh — arată Cosmas — ar fi spus cu acest prilej : „După natura umană, fiecare preferă pe propriul său popor străinilor şi chiar fluviile, dacă ar putea, s-ar reîntoarce din străinătate în propria lor patrie"[31]. Este exprimat aici un sentiment patriotic profund, o clară preţuire a valorilor etnice. Premysl al II-lea, regele Boemiei, îm secolul al XIII-lea, spera să ajungă împărat romano-german, dar a fost preferat pînă la urmă Rudolf de Habsburg (1273). O cauză a eşecului regelui boem a fost specificul său slav, aidoma cu al regatului lui, fapt ce irita mult în Germania. O notă de ostilitate faţă de cehi se află în panegiricul contemporan la adresa lui Rudolf, în reproşul adresat orăşenilor din Viena de a se fi alăturat unui slav (Viena refuzase să deschidă porţile lui Rudolf)[32]. Seifried Helbing, un poet satiric din epocă, blamează, pe un ton de zeflemea, pe nobilii austrieci imitatori ai manierelor cehe (ei învăţaseră să salute în cehă şi preferau cuvinte de injurie cehe injuriilor germane). Cehii sînt aceia — spune poetul — pe care germanii din Austria trebuiau să-i înveţe să iubească limba maternă a celor din urmă[33].

Sentimentul antigerman, ca un pandant, la curtea lui Premysl, prin acel *Manifest către polonezi*, ia şi forma unui apel la solidaritate slavă (ceho-polonă), pe baza comunităţii de origine şi a similitudinilor de limbă[34]. Solidaritatea etnică a fost mult întărită în Boemia după moartea lui Premysl al II-lea, cînd Rudolf de Habsburg, rezervîndu-şi personal administrarea Moraviei, a încredinţat guvernarea Boemiei (şi tutela asupra tînărului vlăstar al lui Premysl, Vaclav al II-lea) lui Otto de Brandenburg. Acesta s-a folosit rău de puterea dobîndită, asuprind fără scrupule Boemia. Rudolf a trebuit să intervină (1280) pentru a opri războiul, a restaura ordinea şi a da cîteva satisfacţii cehilor iritaţi[35].

Pe un asemenea fond de ostilitate reciprocă, la începutul secolului al XV-lea, regele Vaclav al IV-lea modifică statutele universitare pragheze, dînd prevalenţă cehilor în raport cu celelalte trei „nationes" (1409). Acest celebru act este urmat de revolta profesorilor şi a studenţilor germani, care, după confirmarea de către rege a rectorului ceh şi a unui decan tot ceh, părăsiră ostentativ Praga (circa 4 000 de oameni, socotind şi suita universitarilor)[36]. Noul rector, Jan Hus, adeptul lui Wyclif, atît înainte de excomunicare, cît şi după, se bucură de solidaritatea majorităţii poporului, a regelui, a curţii. Universitatea din Praga devenise o instituţie „naţională" cehă, cum era şi dieta care ia apărarea lui Hus, a memoriei

[31] J. Szekfü, *op. cit.* p. 142.
[32] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 328—329.
[33] *Ibidem*, p. 330.
[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem*, p. 331.
[36] *Ibidem*, p. 519.

lui, după arderea pe rug (1415). Valul de indignare din Boemia se îndreaptă spre perfidul suveran Sigismund de Luxemburg (rege al Ungariei şi conducător al Imperiului romano-german), care-şi călcase cuvîntul faţă de Hus, trimiţîndu-l la moarte[37]. În 1419, la moartea regelui ceh Vaclav, Sigismund (fratele defunctului) dobîndi şi coroana Cehiei, dar dieta boemiană („adunarea naţională de la Caslav") îl depuse pe regele Ungariei şi numi o regenţă din 20 de membri. Războiul husit, pornit tot în 1419, înverşună şi mai mult spiritele. O cronică husită spune că germanii şi ungurii sînt duşmanii îndîrjiţi ai limbii cehe şi că de ei se serveşte regele Sigismund de Luxemburg pentru a distruge Boemia. Cronica citează ca dovadă o declaraţie a regelui în care acesta spune că ar da toată Ungaria numai să-i poată extermina pe toţi cehii[38]. Asemenea gînduri care se vehiculau în epocă pun în lumină, alături de conţinutul social şi religios, puternicele sentimente de individualitate ca popor, concretizate în acţiuni de solidarizare pentru apărarea limbii, a tradiţiilor şi entităţii etnice.

Lucrurile sînt ceva mai complicate, din punctul de vedere dezvoltat mai sus, în regatul Ungariei, cunoscut încă din veacurile XI—XIII pentru caracterul său „multinaţional". Străini şi distincţi faţă de toţi vecinii din jur prin originea, limba şi tradiţiile lor, maghiarii, descinşi ca populaţie migratoare din marile stepe răsăritene la sfîrşitul secolului al IX-lea, au provocat un adevărat şoc în societatea europeană, cînd au cucerit Cîmpia Pannonică, stabilindu-şi aici viitoarea patrie. Venind de la început, pe cînd mai erau seminomazi şi păgîni, în contact belicos cu toţi vecinii lor — germani, slavi, români, bizantini, dalmaţi, italieni etc. —, maghiarii au lăsat pentru multă vreme în conştiinţa colectivă imaginea unui popor crud şi necruţător. Otto de Freising, marele cronicar german, reproşa tîrziu, în veacul al XII-lea, providenţei că dăduse Ungaria pe mîna maghiarilor, aceşti „veritabili monştri umani"[39]. Chiar cronicarul *Anonimus*, referindu-se la cucerirea Banatului în timpul lui Glad, scria: „Căci pe acea vreme, ungurii, în mintea lor, nu doreau nimic altceva decît să ocupe ţări, să subjuge popoare şi să se îndeletnicească cu fapte războinice. Fiindcă ungurii, în timpul acela, aşa de mult se bucurau de vărsarea sîngelui omenesc, ca şi lipitoarea [...]"[40].

Paralel cu acţiunile războinice, ungurii s-au sedentarizat, au trecut, pe parcursul a mai bine de un secol de la stadiul gentilico-tribal de organizare la rînduielile feudale de model apusean (german) şi, imediat după anul 1000, s-au creştinat. Din veacul al XII-lea, politica lor de cuceriri a dobîndit şi suportul ideologiei creştine apusene, de supunere şi convertire a păgînilor şi schismaticilor. În perioada creştină a dinastiei Arpadienilor (de la Ştefan I, din 997, pînă la moartea lui Andrei al III-lea în 1301), se poate vorbi de o orientare distinctă în raporturile oficialităţii cu popoarele nemaghiare înglobate *de iure* în Ungaria. După terminarea războiului, căci cel mai adesea era vorba de cucerire armată, regalitatea ungară recu-

[37] *Ibidem*, p. 520—525.
[38] J. Szekfü, *op. cit.*, p. 143.
[39] *Ibidem*, p. 138.
[40] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, *Faptele ungurilor, de secretarul anonim al regelui Bela*, Bucureşti, 1934, p. 58, 111.

noștea în unele cazuri autonomia popoarelor intrate în sfera sa de interes. Răspundea astfel unor exigențe ale creștinătății occidentale, fiind influențată, cel puțin la început, și de doctrina milei, a clemenței, predicate de biserică[41]. Politica de cuceriri și de atragere a străinilor (în condițiile numărului relativ mic de cuceritori maghiari existenți la început) s-a mai bazat, sub aspect teoretic, și pe legatul formulat de regele Ștefan pentru fiul său (și preluat și de următorii Arpadieni), conform căruia regatul cu o singură limbă, cu un singur popor nu este niciodată puternic. În consecință, regatul maghiar, în afara slavilor și românilor pe care i-a cuprins între granițele sale, a încurajat și realizat o serie de colonizări străine, cum a fost cazul germanilor (sași, *Saxones*) din Transilvania și Scepusia (Zips), al cavalerilor teutoni, al cumanilor, al cavalerilor ioaniți, al rutenilor etc. Străinii veniți în Ungaria și numiți încă din epoca lui Ștefan I *hospites* au îngroșat rîndurile nemaghiarilor (cei ce au rămas definitiv) și s-au bucurat de privilegii speciale și de libertăți garantate prin diplome regale.

În condițiile unei asemenea diversități etnice și pe fondul diferențierilor sociale feudale, se nasc preocupări pentru stabilirea originii locuitorilor, în cadrul rolului important pe care începe să-l joace conștiința istorică. Primii cronicari maghiari, știind că locuitorii *regnum*-ului vorbeau limbi diferite, observă că majoritatea absolută a seniorilor laici și ecleziastici erau ungarofoni, în timp ce partea esențială a clasei servile vorbea altă limbă. De aceea, ei identifică clasa dominantă cu descendenții cuceritorilor, iar pe ceilalți cu popoarele găsite pe teritoriul Ungariei în momentul cuceririi. Aceasta este situația spre 1200, cînd *Anonimus*, notarul regelui Béla, probabil al III-lea (1172—1196), își scrie cronica[42]. Se apreciază că la maghiari, în timpul lui *Anonimus*, nu exista încă o conștiință etnică propriu-zisă, ci o conștiință de stat, ceea ce semnifică gruparea locuitorilor, mai ales a fruntașilor, în jurul regelui, care descindea din șeful suprem al cuceritorilor, Árpád. Totuși, izvoarele unei solidarizări pe baze etnice sînt detectabile. Trebuia uitată numai originea mixtă a cuceritorilor (maghiaro-cabară) spre a se putea stabili o ideologie nouă, bazată pe originea comună unică. Acest pas îl va face Simon de Keza, pe la 1285, prin cronica sa, unde se integrează istoria hunilor în istoria ungurilor, prelungindu-se ascendența în timp a celor din urmă cu cîteva sute de ani, în Pannonia. Această genealogie contrafăcută asigură maghiarilor vechime, unitate și faimă. În viziunea lui Simon de Keza, hunii și ungurii împreună, alcătuind 108 clanuri *(generationes)*, sînt adevărații maghiari care ocupară patria definitivă — Ungaria actuală[43]. Descendenții lor din secolul al XIII-lea sînt nobilii maghiari, care au toți aceeași origine, pentru că *„unus pater et una mater omnes Hungaros procreavit"*. După Simon de Keza, o foarte mică parte a țăranilor era de origine maghiară, cea mai mare parte a acestora fiind descendenți ai autohtonilor din Ungaria, supuși cuceritorilor unguri[44]. Deci țăranii sînt de origine străină, nu aparțin adevăraților unguri, des-

[41] J. Szekfü, *op. cit.*, p. 113—114.

[42] J. Perényi, *La conscience national dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle*, în vol. *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale*, Paris. Institut d'études slaves, 1969, p. 53—54.

[43] *Ibidem*, p. 56—57.

[44] *Ibidem*, p. 57.

cendenților cuceritorilor. Cronicarul admite că și nobilimea a primit în sînul ei unele familii de origine străină, prin grația regilor maghiari. La baza scării sociale sînt aceia care, pentru a trăi, trebuie să plătească cu propria lor muncă sau cu produsele lor nobililor, adevăraților unguri. Este temeiul concepției care a devenit parte integrantă a conștiinței naționale, a acelei conștiințe colective, care, cu unele schimbări va rămîne în esența sa intactă pînă în epoca modernă[45]. Din această solidaritate etnică elitară, teoretizată și conștientizată, decurg prerogativele și ascendentul nobilimii asupra celorlalte popoare din Ungaria. Rolul limbii unice maghiare apare ca fundamental, semn că, de timpuriu, națiunea politică medievală avea și o serioasă componentă etnică în Ungaria.

În secolele XI—XIII, regatul Ungariei a cuprins între granițele sale mai multe popoare sau părți de popoare slave, conform „testamentului" pomenit al regelui Ștefan I. Slavii sudici nu au fost refractari la început acestui proces, deoarece ei căutau atunci în vest aliați în lupta lor pentru independență. „Alianța" s-a dovedit însă curînd inechitabilă, iar apropierea bazată pe subordonare a făcut ca slavii să fie privați de orice influență notabilă asupra vieții politice a Ungariei propriu-zise. Prin aportul germanic, statul maghiar își schimbă profilul. În timp ce anterior primise cu căldură valorile culturii bizantine, cu vremea se occidentalizează în asemenea măsură încît devine refractar la mentalitatea religioasă răsăriteană a vecinilor săi slavi din Balcani[46]. Ungaria organizează, sub scutul papalității, cruciade contra schismaticilor, în fond adevărate războaie de cucerire.

Croația a intrat în orbita regatului maghiar prin voința majorității nobilimii locale, atrase de văduva regelui Zvonimir, care era și sora lui Ladislau I, regele Ungariei. După o primă încercare a lui Ladislau în 1019, Coloman (1095—1114) reușește să asigure tronul croat pentru regii maghiari. Documentul din 1102 stipula însă respectarea drepturilor Croației și Dalmației, recunoașterea adunărilor croate, conservarea regatului, prezența banului în fruntea țării, ca reprezentant al regelui[47]. Astfel, croații au avut un statut politic diferit de al altor popoare din Ungaria. Pămînturile lor nu au fost socotite pămînturi cucerite, ci teritorii anexate. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, regii numiră doi bani, unul pentru partea numită Slavonia, celălalt pentru zona din regat numită Croația — Dalmația. Uneori regii unguri își puneau fiii sau frații drept duci în Croația. Aceștia se purtau ca adevărați regi, se intitulau duci „din mila lui Dumnezeu", își numeau banii lor, episcopii lor, acționau ca judecători supremi, băteau propria monedă, dirijau finanțele regatului, convocau adunările țării etc. Individualitatea și solidaritatea croată s-au întărit mai ales prin aceste adunări sau diete, formate din magnați, clerul înalt, mica nobilime și reprezentanții orașelor. La început erau curți de justiție, dar, din secolul al XV-lea au devenit diete politice *(congregationes totius regni Slavoniae)* [48]. Țara era împărțită în jupe, administrate de jupan, care prezida adunarea judiciară a jupei sale. Jurisdicția banului era mai extinsă pînă la 1325, cînd Carol Robert încurajează apelul la rege. Supremația curții regale

[45] *Ibidem.*
[46] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 418.
[47] *Ibidem*, p. 248. Vezi și J. Szekfü, *op. cit.*, p. 43.
[48] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 455.

asupra curții banului stîrni o serie de proteste din partea croaților[49]. Croația propriu-zisă (mai puțin Slavonia) și-a păstrat propriile forme de organizare, propria aristocrație, instituțiile locale, ceea ce i-a asigurat o puternică individualitate.

Slovacii, alt popor slav cuprins în Ungaria, nu s-au bucurat de privilegiile croaților. În ciuda ariei compacte de locuire, slovacii nu au alcătuit o unitate politică în cadrul regatului ungar (pămînturile slovace au fost anexate în secolul al XI-lea). Cu toate acestea, tendințe de autonomie politică au existat, mai ales în preajma stingerii dinastiei arpadiene. Atunci, unul din puternicii magnați, Mathias Csak, a constituit un teritoriu cvasi-independent în partea occidentală și centrală a Slovaciei actuale, cu centrul în cetatea Trenčin (începînd cu anul 1299)[50], cam în aceeași vreme cînd Transilvania devenise și ea un adevărat *regnum*, sub conducerea voievodului Ladislau Kán. Dar Csak n-a făurit un adevărat „ducat slovac" și n-a făcut apel niciodată la sentimentul etnic slovac pentru întărirea puterii sale. Mai mulți magnați, solidarizați cu el, și-au pierdut viața în vremea războaielor purtate contra lor de noul rege, Carol Robert. Acesta a introdus rînduieli noi, conforme practicilor franceze și italiene, obligîndu-i pe nobili să furnizeze armatei regale contingente speciale de oaste de pe pămînturile lor și să le conducă ei înșiși. Unitățile militare ale seniorilor mici și mijlocii erau integrate în banderia comitatului lor, lucru care a avut repercusiuni și asupra slovacilor, trăitori cu toții în comitate[51]. Pe de altă parte, deschiderea minelor de aur și argint, antrenă fondarea unor orașe miniere înfloritoare pe teritoriul slovac. Muncile la mine s-au organizat după modelul ceh, dar primii mineri și orășeni au fost, conform obiceiului, coloniștii germani, care se conduceau după codurile de drept de la Magdeburg și Nürnberg[52]. Însă populația indigenă începu să pătrundă în orașe și le transformă lent aspectul etnic. Slovacii s-au solidarizat curînd în orașe, astfel că orașul Žilina a obținut, spre exemplu, de la Ludovic I (1342—1382) un interesant „privilegiu pentru slavi"[53], semn al individualității și particularităților slovace în raport cu germanii. În afară de aceasta, numeroase noi așezări agricole s-au întemeiat în țară, fiindcă țăranii slovaci, în grupuri compacte, întocmai ca și românii din Transilvania, au defrișat tot mai mult zonele împădurite, determinați de tendințele de feudalizare și de sporul natural al populației. Evoluția specifică a slovacilor a fost grevată și de influența seculară a culturii cehe, influență stimulată de husiții stabiliți în secolul al XV-lea în Ungaria Superioară, și întărită apoi de protestanții cehi și moravi, refugiați în Ungaria, în urma persecuțiilor religioase din Boemia. Limba cultului luteran, a Bibliei și a psalmilor slovaci a fost vechea cehă bisericească, înlăturată în epoca modernă[54], dar fundamentală în evul mediu pentru individualitatea și personalitatea slavă a slovacilor, în raport cu maghiarii și germanii.

[49] *Ibidem*, p. 455—456.
[50] *Ibidem*, p. 453.
[51] J. Szekfü, *op. cit.*, p. 39—40.
[52] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 453.
[53] *Ibidem*, p. 454.
[54] J. Szekfü, *op. cit.*, p. 40.

După ce a pus la adăpost Croaţia de tentativele bizantine, luînd-o sub o interesată oblăduire, Ungaria şi-a îndreptat privirile şi spre slavii din Serbia. Lucrul devine evident în 1120, cînd Bosnia urmează exemplul Croaţiei (căreia îi aparţinuse înainte vreme) şi se uneşte liber cu Ungaria. Prinţii săi „naţionali" au fost păstraţi, dar spre a guverna în chip de bani, în numele regelui Ungariei, împodobit şi cu numele de *rex Ramae*, după numele unui rîu din Bosnia[55]. Aflată scurtă vreme sub autoritate bizantină, pe vremea lui Manuil Comnenul (1143—1180), Bosnia revine apoi formal sub suzeranitatea maghiară, deşi banul Kulin (1168—1204) încearcă să dea ţării sale independenţa completă. În acest scop, Kulin contracarează deopotrivă influenţa dinspre catolicism şi dinspre ortodoxie, adoptînd doctrina (erezia) bogomilă şi încercînd s-o ridice la rangul de religie de stat[56]. În urma intervenţiei energice a papei Inocenţiu al III-lea pe lîngă regele Emeric al Ungariei, Kulin retractează şi permite de la nivel sinodal condamnarea bogomilismului. Dar credinţa se extinde; ea conferă identitate şi individualitate locuitorilor şi sub banul Ninoslav (1232—1250) cînd cuprinde aproape întregul popor. Două „cruciade" maghiare au fost necesare pentru ca Béla al IV-lea să readucă Bosnia şi Hum (Herţegovina) sub autoritatea ungară, deşi bogomilismul n-a putut fi extirpat[57]. Solidarităţile sîrbilor cuprinşi în statul feudal maghiar s-au manifestat plenar şi în secolul următor, adesea în legătură cu soarta celorlalţi sîrbi, liberi. După moartea lui Ştefan Dušan (1355) şi destrămarea imperiului constituit de el, unele regiuni din Serbia de vest s-au alăturat lui Tvrtko I, banul Bosniei (1353—1391), care, la moartea lui Ludovic I şi pe vremea regenţei Elisabetei, a condus revolta împotriva stăpînirii ungare, întinzîndu-şi autoritatea asupra unei mari regiuni a coastei Adriaticii şi asupra Croaţiei. Tvrtko se intitula „din mila lui Dumnezeu, rege al Serbiei (Rasciei), Bosniei, Dalmaţiei, Croaţiei şi al regiunii de coastă", intenţionînd, cu succes efemer, unirea tuturor slavilor de sud într-un stat independent[58]. Impactul sîrbilor cu lumea islamică, început în secolul al XIV-lea, va avea urmări importante pentru unitatea şi solidaritatea iugoslavă.

Ortodoxia, privită drept confesiune şi mod de concepere a vieţii, va juca un rol esenţial în dezvoltarea poporului sîrb (ca şi în cazul bulgarilor), iar biserica ortodoxă, prin forţa de comuniune, va contribui de o manieră hotărîtoare la formarea şi menţinerea solidarităţii medievale a sîrbilor[59]. Sub Ştefan Dušan, arhiepiscopul sîrb Iovanichie a fost ridicat la rangul de „patriarh al sîrbilor şi grecilor", fiind semnificativ faptul că titlul patriarhal, derivat din ideea imperială bizantină, distinge diferenţierile etnice. După căderea regiunilor sîrbeşti sub stăpînire otomană (Serbia la 1459, Bosnia la 1463 şi Herţegovina la 1482), biserica sîrbă a ajuns cu încetul sub jurisdicţia arhiepiscopului de Ohrida[60]. Privaţi şi de organizarea ecleziastică proprie (decăzută în urma destrămării statale), mulţi sîrbi au ajuns,

[55] Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 252.
[56] *Ibidem*, p. 420.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, p. 430.
[59] L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1947, p. 37.
[60] *Ibidem*, p. 42—44.

cu voia, dar mai ales fără voia lor, în rîndurile armatei turce. Se vorbește în istoriografie, poate prea tranșant, chiar de o „sîrbizare" a păturilor inferioare ale armatei turce și de o slavizare parțială a înaltelor sfere și a conducerii armatei și a statului[61]. Limba sîrbă ajunge un fel de limbă semioficială pentru regiunile europene slave ale Imperiului otoman. Mai mult, se pare că sîrbul Mehmed Sokolovic (1508—1579), care a urmat întreg *cursus honorum* otoman, pînă la treapta de mare vizir, a contribuit substanțial la restabilirea patriarhiei sîrbe, cu centrul la Ipek, în 1557, menținînd legături strînse cu rudele sale rămase ortodoxe și veghind asupra soartei propriului popor[62]. Acest popor sîrb, după disoluția imperiului medieval al cărui centru a fost Serbia, ca urmare a deplasărilor neîntrerupte de frontieră, în detrimentul vecinilor săi și în legătură cu puterea turcească, s-a extins în regiuni altădată croate sau maghiare. Prin organizarea bisericii din aceste teritorii, ele au fost concentrate într-un tot unitar, perpetuîndu-se și prin aceasta puternice legături etnice.

Din această schiță reiese, credem, relativ intensa trăire a sentimentului apartenenței la un anumit popor în evul mediu. Acest sentiment s-a obiectivat în atitudini, în manifestări de comportament individual și, mai ales, colectiv. Conștiința unității etnice a fost o realitate care i-a strîns pe oameni în solide comunități, dezvoltate, augmentate mereu pînă la stadiul solidarității naționale moderne. De multe ori solidaritățile medievale sînt însoțite de mîndrie, de teamă, de ură cîteodată, dar și de admirație, de respect în raport cu străinul. Nu există însă, cum s-a sugerat[63], popoare generoase și umanitare, care să-și exercite „oblăduirea" asupra unora slabe, dominate de complexe de inferioritate, de frică endemică și de ură. Solidaritățile etnice se manifestă, în general, cu aceeași intensitate, în contact cu celălalt de altă limbă, cultură și tradiții, formele lor de manifestare deosebindu-se, desigur, în funcție de condițiile concrete. Cum s-a văzut, nu numai popoarele cucerite sau amenințate se grupează și se simt părtașe la același destin, ci și popoarele ale căror elite își exercită dominația asupra altor popoare. Pe de altă parte, sînt tot mai multe mărturii că această conștiință a unității de neam în evul mediu (pînă în secolul al XVI-lea) nu se mărginește la lumea cultă, la clasele și păturile conducătoare, ci există și se extinde mereu, în forme specifice, în rîndul maselor populare. În sud-estul Europei, profilul acestor tipuri de manifestare a unității etnice se modifică în raport cu Occidentul. În multe împrejurări, rolul stimulator al dinastiei sau al monarhiei este luat, în zona noastră, de instituția bisericească ortodoxă care, departe de scopul înglobant universalist al confesiunii creștine apusene, al papalității, se adaptează și se subordonează puterii seculare, dar o și înlocuiește pe aceasta, cînd apare stăpînirea străină. Biserica răsăriteană, repudiind teoretizările și disputele savante, s-a apropiat mult de nivelul mentalității populare, s-a laicizat în multe privințe și a contribuit la conturarea a ceea ce lumea modernă numește specificul național. Pentru evul mediu, mai ales la popoarele supuse, ea a fost unul din cadrele de solidaritate etnică. De asemenea, tot spre deosebire de Occident, în con-

[61] *Ibidem*, p. 45.
[62] *Ibidem*, p. 48—50.
[63] J. Szekfü, *op. cit.*, p. 138—147.

diţiile statornicirii în zona central-sud-est europeană a unor cadre politico-statale prea mari sau prea mici în raport cu întinderea geografică a unui popor medieval, solidarităţile etnice s-au exprimat multă vreme parţial şi regional, pe de o parte, şi în interferenţă cu alte tipuri de comunităţi, pe de altă parte. Cînd aceste solidarităţi individualizează un grup etnic, fie şi restrîns ca număr, în raport cu altul sau cu puterea stăpînitoare străină, ele au aceeaşi semnificaţie ca şi unitatea globală şi, pînă în final, o construiesc pe aceasta. Infiltrarea unor grupuri compacte din rîndul unor popoare cucerite în structurile instituţionale ale stăpînitorilor n-a reprezentat numai o adaptare şi n-a însemnat în toate cazurile şi de la început o pierdere a individualităţii etnice, ci, dimpotrivă' a fost un mijloc de păstrare a entităţii elitelor unui popor, în faţa tendinţelor de nivelare şi anihilare a acestora. Într-un asemenea complex de condiţii şi într-o asemenea ambianţă şi-au conservat şi şi-au afirmat românii, alături de celelalte popoare, entitatea şi personalitatea proprie în evul mediu.

IOAN AUREL POP

DISTRICTELE MEDIEVALE ROMÂNEȘTI DE PE VALEA SUPERIOARĂ A BEGHEIULUI

Cursul superior al rîului Bega constituie o zonă distinctă în cadru geografiei Banatului. Situată în colțul nord-estic al provinciei, zona cuprinde culmile nord-vestice ale munților Poiana Ruscăi și versantul sudic al dealurilor Lipovei și are ca ax rîul Bega, numit de localnici Beghei și amintit în izvoarele medievale ca Timișu Mic. Are în general un aspect colinar și este acoperită și în prezent în cea mai mare parte de păduri. Cu excepția cîtorva sate de colonizare înființate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către autoritățile austro-ungare, populația este omogen românească, cu caracteristici lingvistice și etnografice proprii, conservatoare[1].

Prin realitățile sale etnice, sociale și politice valea superioară a Begheiului se integrează istoriei medievale a Banatului, însă cu unele particularități, determinate în primul rînd de poziția periferică în cadrul provinciei, fiind o zonă relativ izolată, situată la o oarecare depărtare de importantele căi de comunicație ale timpului: culoarul Timiș — Cerna, valea Mureșului și valea Bistrei, ultimele două făcînd legătura cu Transilvania. Această împrejurare, ca și caracteristicile de relief și predominarea pădurii, vor fi determinat pătrunderea relativ tîrzie aici a feudalismului de tip occidental, ceea ce explică momentul intrării văii superioare a Begheiului în atenția izvoarelor medievale.

Cea mai veche mențiune documentară referitoare la zonă datează din anul 1288, cînd moșia Icușu de Jos *(Olykus)* se afla în stăpînirea banului Mihail și a lui Veteh, frații banului Teodor[2]. Această informație singulară prin vechimea ei este consemnată într-un document din 1371 — care încheie o serie de diplome datînd din 1363—1371[3], cele mai vechi documente păstrate privitoare la zonă, în legătură cu introducerea fraților Carapciu, Neagu, Vlaicu, Nicolae și Ladislau (Vladislav), fiii lui Ladislau (Vladislav), fiul lui Zărnea, boieri refugiați din Țara Românească în urma trecerii de partea regelui ungar în timpul conflictului acestuia cu domnitorul Nicolae Alexandru, în stăpînirea moșiei Icușu de Sus *(Felikus)*, dăruită lor de

---

[1] Vezi Violeta Blaj, Elena Grigorescu, *Zona etnografică Făget*, București, 1985.

[2] Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, III, Budapesta, 1882, p. 117 (în continuare se citează: Pesty, *Krassó*). Banul Mihail și Veteh, frații banului Teodor, au donat în 1288 moșia Icușu de Jos cumnaților lor Ivan zis Rusul și Marcu, drept pătrime cuvenită surorilor lor Ecaterina și Agneta.

[3] Cea mai mare parte a documentelor privitoare la introducerea lui Carapciu și a frații lor săi în stăpînirea Icușului de Sus este redată, în rezumat sau în transumpt, în două diplome din 20 iunie 1371 (Pesty, *Krassó*, III, p. 104—115 și 115—122). Diploma solemnă de donație a fost emisă la 22 septembrie 1365 (*Documenta Romaniae Historica*, C, *Transilvania*, XII, București, 1985, p. 444—448; în continuare se citează: *DRH*).

Ludovic I[4]. Actul din 1288, emis de capitlul din Cenad, a fost prezentat de către vecinii moşiei donate, ca însemn de proprietate, cu prilejul unui litigiu de hotar, fiind rezumat în documentul din 1371.

Informaţiile documentare privitoare la zonă devin relativ mai numeroase abia de la mijlocul secolului al XV-lea, cînd, prin intermediul unor donaţii şi zălogiri repetate[5], Iancu de Hunedoara se înstăpîneşte asupra mai multor „districte româneşti" *(districtus walachales, districtus wolachicales)* existente atunci în valea superioară a Begheiului[6]. Odată cu înglobarea acestor alcătuiri marelui domeniu al cetăţii Hunedoara, ca „pertinenţe exterioare"ale acestuia, realităţile economice, sociale, etnice etc. ale văii superioare a Begheiului sînt consemnate în documentele care ajung la complexitatea registrelor fiscale din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, unele înregistrînd pînă şi numele capilor de familie din sate, şi care au făcut obiectul amplului studiu al lui Iosif Pataki[7].

Stările de lucruri anterioare mijlocului secolului al XV-lea, care stau la baza constituirii districtelor româneşti de pe valea Begheiului, pot fi reconstituite doar parţial, în condiţiile în care informaţia documentară din această epocă este extrem de săracă, iar cercetările de arheologie medievală în zonă sînt abia la începutul lor. Este posibilă, totuşi, alcătuirea unei scheme a evoluţiei socio-patrimoniale a zonei în această perioadă.

Luarea în stăpînire de către regalitatea ungară la începutul secolului al XI-lea a culoarului de mare importanţă strategică şi economică al Mureşului[8] trebuie să fi dus, desigur, la intrarea zonei de la izvoarele Begheiului în aria de control şi dominaţie a regatului, la includerea ei, la fel ca în cazul altor regiuni periferice ale Transilvaniei, în „domeniul regal". Înstăpînirea efectivă a reprezentanţilor regalităţii în zonă s-a produs însă mult mai tîrziu. Prima informaţie documentară cunoscută, din 1288, este în legătură cu banul Mihail şi Veteh, fraţii banului Teodor, descendenţi din neamul Cenad, care stăpîneau în acel an, cu titlu ereditar, moşia Icuşu de Jos[9]. Nu putem preciza vechimea şi originea acestei stăpîniri din nord-estul Banatului în condiţiile în care cele mai multe posesiuni, şi în primul rînd posesiunile iniţiale, ale neamului Cenad erau concentrate în comitatul

---

[4] Pentru introducerea boierilor munteni în stăpînirea moşiei Icuşul de Sus vezi **Maria Holban** *Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea Angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", V, 1962, p. 102—109. Pentru localizarea satelor Icuşul de Sus şi Icuşul de Jos, vezi V. Ardeleanu, *Nume de locuri în valea superioară a Begheiului*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, VIII, 1963, nr. 1, p. 159—160.

[5] Vezi nota 36.

[6] Vezi I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu şi documente*, Bucureşti, 1973, p. XIII—XIV.

[7] *Ibidem*, p. XI—CXII. Vom reveni asupra unora din informaţiile documentare din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi de la începutul secolului al XVI-lea, încercînd să le proiectăm în contextul informaţiilor mai vechi, în tentativa de a reconstitui istoricul zonei în epoca anterioară intrării ei în stăpînirea Corvineştilor. Pentru domeniul cetăţii Hunedoara vezi şi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Bucureşti, 1968, p.29—51

[8] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958 p. 115—116.

[9] Vezi nota 2.

Cenad[10], iar familia de Voiteg *(Veyteh)* — din cadrul aceluiaşi neam —, căreia îi aparţineau stăpînii Icuşului de Jos, îşi avea centrul stăpînirilor la Voiteg, la sud de Timişoara, deci tot în cîmpie[11]. Această familie nobiliară a putut beneficia din partea regalităţii de o danie pe valea superioară a Begheiului cel mai probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cînd membrii ei au îndeplinit înalte demnităţi în cadrul regatului; Teodor de Voiteg *(Veyteh)*, amintit în documentul din 1288, a fost multă vreme ban de Severin[12], opunînd rezistenţă la începutul secolului al XIV-lea noului rege din dinastia angevină[13].

În documentul amintit se precizează că moşia Icuşu de Jos făcea parte, în 1288, din comitatul Arad *(Olykus in comitatu Orod)*[14], ceea ce înseamnă că pătrunderea autorităţilor regale şi, în acelaşi timp, a feudalismului de tip occidental în această zonă retrasă s-a făcut dinspre valea Mureşului (unde a fost organizat în jurul anului 1200 comitatul Arad[15]), iar nu dinspre cîmpia Banatului; în acest ultim caz ar fi trebuit ca moşia respectivă şi zona înconjurătoare să fi aparţinut atunci comitatului Timiş. În general, de-a lungul întregului ev mediu zona cursului superior al Begheiului gravita spre valea Mureşului — importantă cale de comunicaţie, unde trecea, pe această porţiune în stînga rîului, şi un drum al sării[16], intrată mai de timpuriu sub controlul regalităţii — şi într-o măsură mai mică spre cîmpia Banatului. Legătura între valea Begheiului şi valea Mureşului se făcea în principal pe drumul actual dintre Făget şi Săvîrşin, cu o ramificaţie spre Bulci, unde documentele atestă funcţionarea, lîngă abaţia benedictină[17], a unui port la Mureş, care deservea, desigur, în primul rînd nevoile de sare ale nord-estului Banatului.

Din punct de vedere administrativ zona aparţine comitatului Timiş abia de la începutul secolului al XV-lea, cînd din raţiuni militare autoritatea comitelui de Timiş a fost mult extinsă, inclusiv asupra districtelor româneşti din zonele de munte ale Banatului, pînă la Dunăre, comitatul înglobînd acum şi cursul superior al Begheiului, la hotarul Transilvaniei istorice[18].

---

[10] Györffy, Gy., *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapesta, 1963, p. 838—839. în continuare se citează: Györffy Gy., *Az Árpádkori*. Pentru neamul Cenad, vezi Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Budapesta, 1900, p. 344—371; Wertner Mór *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Timişoara, 1891, p. 198—207 (cu tabele genealogice).

[11] Familia de Voiteg aparţinea ramurii Telegid (de Tileagd) a neamului Cenad, care este atestată ca stăpînind mai multe moşii pe valea Mureşului, în partea de răsărit a comitatului Arad, încă de la mijlocul secolului al XIII-lea (Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Budapesta, 1890, p. 787—788; Györffy Gy., *op. cit.*, p. 166).

[12] Cf. Hóman B.—Szekfü Gy., *Magyar történet*, II, Budapesta, 1939, p. 32—33 şi 80—81.

[13] Györffy Gy., *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, în „Történelmi Szemle", 7, 1964, nr. 3—4, p. 538—542.

[14] Pesty, *Krassó*, III, p. 117.

[15] Atestat pentru prima dată în 1214 (Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 119). Pentru întinderea comitatului Arad în această epocă vezi Györffy Gy., *Az Árpádkori*, I, p. 163—164.

[16] Márki S., *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, I, Arad, 1892, p. 431.

[17] Atestată documentar începînd cu 1225 (Györffy Gy., *Az Árpádkori*, p. 174).

[18] Pentru evoluţia hotarelor comitatului Timiş în evul mediu vezi Bárány Á., *Temesvármegye emléke*, Nagy-Becskerek, 1848, p. 79—83.

Pe valea Begheiului exista și în evul mediu un drum care făcea legătura cu Transilvania prin Ilia, amintit ca atare într-o hotărnicire[19], dar el trebuie să fi avut mult timp o importanță minoră. Abia după transformarea cîmpiei bănățene în pașalîc otoman, la mijlocul secolului al XVI-lea, crește rolul acestuia, ca o cale de comunicație mai scurtă și mai ferită cu Transilvania.

Caracterul extrem de limitat al informației documentare din această perioadă nu permite reconstituirea formelor concrete în care s-a exercitat controlul regalității asupra satelor de pe cursul superior al Begheiului în secolele XI—XIII, în perioada anterioară donațiilor pe care regele le-a făcut în zonă. Documentele de cancelarie nu consemnează existența în zonă a vreunei cetăți aparținînd regelui sau unui particular, dar perechea toponimică *Téglavár*—Cărămida *(Charamada)*, consemnată în hotărnicia moșiei Icușu de Sus din 1364[20] și interpretată în sensul anteriorității lui *Téglavár* („cetate de cărămidă", în limba maghiară)[21], pare să indice existența la mijlocul secolului al XIV-lea a urmelor unei cetăți de pămînt dispărute, ridicate pe „domeniul regal" eventual în a doua jumătate a secolului al XIII-lea din vreo inițiativă locală[22].

Din izvoarele scrise rezultă că în secolul al XIV-lea, regalitatea angevină a făcut o suită de danii în zona cursului superior al Begheiului — dintre care doar cea a moșiei Icușu de Sus este atestată direct —, ai căror beneficiari au fost în primul rînd demnitari regali. Acesta este, foarte probabil, cazul lui Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, care în 1368 este amintit ca stăpînind moșia *Sudea*[23]. Moșia Fîrdea este atestată în anii 1363—1364[24] în stăpînirea lui Ladislau, fiul lui Gall de Omor, una din marile familii nobiliare din Banat, cu centrul moșiilor la Omor (azi Rovinița Mare), aproape de vărsarea Carașului în Dunăre, cu o ascensiune rapidă, prin încălcarea drepturilor cnezilor români[25]. Gall de Omor a luat în căsătorie pe fiica magistrului Teodor de Voiteg (banul de la 1288), dar cum

[19] În 1364: *„quandam publicam viamperquam transitur et itur versus partes transilvanas"* (Pesty, *Krassó*, III, p. 112).

[20] *DRH*, C, XII, p. 297.

[21] V. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 154. Discuția în legătură cu toponimul „Cărămida", p. 153.

[22] În locul numit „Cărămida" din hotarul nordic al satului Zolt (com. Fîrdea) nu am putut identifica urmele vreunei fortificații, dar nu este exclus ca ea să fi existat la începutul ile evului mediu. Satul Cărămida a aparținut de-a lungul tuturor atestărilor sale medievale moșiei (ulterior districtului) Fîrdea. Excludem posibilitatea ca stăpînirea feudalilor de la Icușu de Jos, descendenți din neamul Cenad, să se fi întins în epoca anterioară mijlocului secolului al XIV-lea pînă aici.

[23] E. Lukinich—L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941, p. 213—214. De semnalat apropierea care s-a făcut între acest toponim cu grafii variate *(Sugdia, Swgya, Swggya, Sudya* etc.) și cuvîntul românesc „jude" (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 255). Vom reda numele acestei așezări dispărute — localizată pe lîngă Leucușești (cf. C. Suciu *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 404—405) — și a districtului omonim de fiecare dată în forma în care apare în document.

[24] „Mihail, slujbașul de Fîrdea" *(Mychael, officialis de Turd)* al lui Ladislau de Omor s-a împotrivit inițial hotărnicirii moșiei Icușul de Sus, dăruită Zărreștilor (*DRH*, C, XII, p. 170—174 și 295—303).

[25] Despre originea și ascensiunea familiei nobililor de Omor vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 73—74.

Fîrdea nu figurează între moşiile cu care a fost dăruit Gall cu acest prilej, în 1322[26], de către socrul şi cumnaţii săi, şi nu e amintită nici în partajul averilor sale făcut de urmaşi în anul 1343[27], excludem posibilitatea stăpînirii moşiei de către Gall de Omor şi, în afara vecinătăţii cu Icuşul, nimic nu ne îndreptăţeşte să afirmăm că moşia ar fi aparţinut anterior amintitei familii din neamul Cenad. Foarte probabil, fiul lui Gall, Ladislau de Omor, va fi fost cel care a dobîndit Fîrdea, la mijlocul secolului al XIV-lea, în împrejurări care deocamdată ne sînt necunoscute, cel mai probabil ca urmare a unei danii regale.

Donarea întinsei moşii Icuşu de Sus, situată la izvoarele Begheiului, boierului Carapciu şi fraţilor săi s-a făcut la cererea acestora[28], după ce anterior, în 1359, ei primiseră în stăpînire alte două moşii, Recaş şi Chizătău, situate pe cursul mijlociu al aceluiaşi rîu, în cîmpie[29]. Această donaţie — care nu pomeneşte nimic despre eventualii stăpîni anteriori ai moşiei, lăsînd să se întrevadă caracterul regal *ab antiquo* al acesteia — indică faptul că la mijlocul secolului al XIV-lea valea superioară a Begheiului se mai afla încă, în bună parte, în componenţa „domeniului regal".

Particularităţile geografice ale zonei — o regiune relativ înaltă, împădurită, impropice constituirii unor mari domenii — şi, credem, rezistenţa mediului local românesc vor fi condus la zădărnicirea încercărilor de a creea aici domenii feudale în adevăratul sens al termenului, astfel încît cu ocazia următoarelor atestări ale regiunii, în prima jumătate a secolului al XV-lea, în locul moşiilor nobiliare amintite întîlnim moşii regale. Sînt atestate cu acest termen *(possessiones regales:)*: Fîrdea, Bujor, Mănăştur şi *Swgya* în 1427, cînd toate patru sînt zălogite lui Ioan de Gara[30], şi din nou Bujor în 1440, cînd moşia este donată lui Iancu de Hunedoara[31]. Volumul redus al informaţiei documentare nu ne îngăduie să precizăm cînd şi în ce împrejurări au revenit coroanei unităţile teritoriale de pe valea Begheiului care anterior cunoscuseră o stăpînire nobiliară. Este probabil ca acest lucru să se fi petrecut în condiţiile politice de la începutul secolului al XIV-lea, odată cu lichidarea de către Sigismund de Luxemburg a răzvrătirii nobiliare din anul 1403 şi consolidarea puterii regale[32]. Icuşu (Icuşu

---

[26] Pesty Fr.—Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Bratislava, 1896, p. 31—33. (În continuare: se citează: Pesty — Ortvay, *Oklevelek*).

[27] *Ibidem*, p. 72—73.

[28] Maria Holban, *op. cit.*, p. 103. De remarcat faptul că Zărneştii nu sînt singurii boieri munteni refugiaţi în această zonă a Banatului ca urmare a neînţelegerilor de natură politică cu suveranul lor. În prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt atestaţi ca stăpînind moşia Sinteşti, din dreapta Begheiului, Ludovic Dracula de Sirteşti într-un document din decembrie 1510 sau ianuarie 1511 (I. Pataki, *op. cit.*, p. 145) şi Ladislau (Vlad) şi Ioan Dracula de Sinteşti în 1535, primul fiind fiul, iar ceilalţi nepoţii lui Vlad Ţepeş (Vezi P. Binder, *Une famille noble roumain de Transylvanie: les Drakula de Sinteşti*, în „Revue roumaine d'histoire", 27, 1988, nr. 4, p. 301—304).

[29] *DRH*, C, XI, p. 406—409. Vezi şi Maria Holban, *op. cit.*, p. 102—105.

[30] „*Possessiones nostras regales Tyrd, Bosar, Monostor et Swgya* [...]" (Pesty — Ortvay, *Oklevelek*, p. 612). Zălogirea este reconfirmată în 1430 (*ibidem*, p. 634—635).

[31] Pesty, *Krassó*, III, p. 376—378.

[32] Pentru această problemă vezi E. Mályusz, *Die Zentralisationsbestrebungen König Sigismund von Ungarn*, Budapesta, 1960 (extras din „Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae"); K. Gündisch, *Siebenbürgen und der Aufruhr von 1403 gegen Sigismund von Luxemburg*, în „Revue roumaine d'histoire", 15, 1976, nr. 3, p. 399—420.

de Sus de la mijlocul secolului al XIV-lea) — care în 1404—1405, cînd este supus unui partaj, se mai afla în stăpînirea Zărneştilor[33] — va fi revenit coroanei după stingerea acestei familii[34], survenită înainte de 1439, cînd „districtul" Icuş este zălogit de către regele Albert lui Iancu de Hunedoara[35].

La mijlocul secolului al XV-lea, în documentele care consfinţesc trecerea regiunii în stăpînirea Corvineştilor, aceleaşi structuri teritoriale, păstrîndu-şi numele şi hotarele, cuprinzînd un mare număr de sate, sînt consemnate ca „districte româneşti" *(districtus walachales, districtus wolachicales)*. Sînt amintite cu acest nume *Suggia*, Jupani, Fîrdea, Bujor şi Mănăştur în mai multe acte din anii 1453—1454[36].

Documentele de la mijlocul secolului al XV-lea care consemnează satele unităţilor teritoriale de pe valea Begheiului, ca şi cele de la începutul secolului al XVI-lea cînd, ca parte componentă a domeniului Hunedoara, districtele au trecut în stăpînirea lui Gheorghe de Brandenburg, în urma căsătoriei acestuia cu văduva lui Ioan Corvinul, permit reconstituirea hotarelor tuturor districtelor din zonă, în funcţie de corespondenţa în teren a aşezărilor atestate, unele continuîndu-şi existenţa pînă azi, iar celelalte lăsînd aproape toate urme în toponomia văii superioare a Begheiului[37]. Districtul Icuş, cel mai întins, cuprindea zona izvoarelor Begheiului, la hotarul istoric al Transilvaniei. În partea de sud, districtul Fîrdea îngloba satele din bazinul superior şi mijlociu al Gladnei (un afluent al Begheiului); hotarul dintre districtele Icuş şi Fîrdea, reconstituibil pe baza hotărniciei din 1364[38], era reprezentat de linia cumpenei apelor bazinului Begheiului şi a bazinului Gladnei. Districtul Bujor, situat în sud-vestul zonei, cuprindea satele de pe cursul inferior al Gladnei, care pe această porţiune poartă numele Rîul, precum şi cele de pe Săraz (care se varsă, de asemenea, în Beghei) şi afluenţii acestuia. Satele districtului Mănăştur erau aşezate pe malurile Begheiului şi afluenţilor din partea dreaptă ai acestuia. În apusul zonei se aflau două mici districte: la nord de Beghei districtul *Sudea*, iar la sud districtul Jupani.

Alături de districte, în zonă s-au menţinut de-a lungul întregului ev mediu şi unele moşii nobiliare — puţine la număr şi nesemnificative ca suprafaţă, corespunzînd cîte unui sat —, atestate începînd cu mijlocul secolului al XIV-lea ca învecinîndu-se cu marile stăpîniri amintite, sau ca

---

[33] Pesty—Ortvay, *Okelvelek*, p. 340. Aceasta este şi prima atestare a termenului „district" pentru valea superioară a Begheiului. Nu putem explica deocamdată folosirea termenuuli *(districtus Ikws)* într-o astfel de împrejurare, cînd Icuşu cu satele aparţinătoare se aflau în stăpînirea familiei nobiliare a Zărneştilor.

[34] Un document din 1443 atestă stingerea familiei Zărneştilor (Pesty Fr., *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878. p. 45).

[35] „*Districtum seu provinciam Ikws* [...]" (Pesty, *Krassó*, III, p. 370—371).

[36] E. Hurmuzaki—N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, Bucureşti, 1891, p. 26—27, 28, 29—36, 48—49 şi 49—50.

[37] Vezi în anexă harta districtelor româneşti de pe valea superioară a Begheiului.

[38] *DRH*, C, XII, p. 295—303. Reconstituirea hotărniciei din 1364, pornind de la bogata toponimie istorică păstrată în această zonă înaltă şi împădurită, la V. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 155—162.

adaos la numele stăpînilor lor, cu prilejul îndeplinirii de către aceştia a unor funcţii cu caracter judiciar[39]. În afara Icuşului de Jos *(Olykus)* amintit deja, este cazul satelor (azi dispărute) *Endreud* (Drăbdia), *Weche* (Veţa), *Feleste* (Feleşti) ş.a. care au lăsat urme în toponimie; toate erau situate în imediata apropiere a Begheiului, în jurul localităţii actuale Făget. Aceste moşii se aflau în stăpînirea unor familii de mici nobili de origine maghiară[40].

Informaţiile documentare din secolele XIV—XVI, îndeosebi cele din arhiva Brandenburgilor, relevă caracterul etnic omogen românesc al zonei în această epocă, permit cunoaşterea habitatului şi furnizează unele elemente privitoare la organizarea internă a districtelor, parţial valabile, desigur, şi pentru epoca anterioară consemnării documentare a acestora.

În evul mediu, în valea superioară a Begheiului exista un mare număr de aşezări, situate în general de-a lungul apelor care străbat regiunea. În cuprinsul districtelor Icuş, Fîrdea, Mănăştur, Bujor şi *Sudea* existau la începutul secolului al XVI-lea cca 90 de sate; cele mai multe (33 sate) se aflau în districtul Icuş, care era şi cel mai întins, urmat de districtul Bujor cu 20 de sate, districtul Fîrdea cu 14 sate, districtul Mănăştur cu 13 sate, iar cele mai puţine în districtul *Sudea* (doar 9 sate)[41]. Adăugînd satele districtului Jupani[42] şi micile stăpîniri nobiliare din zonă, precum şi cele cîteva tîrguri cu populaţie amestecată sub aspect etnic, rezultă că numărul total al aşezărilor din bazinul superior al Begheiului (cu o suprafaţă totală de cca 1 100 kmp) era în evul mediu ceva mai mare de 100, faţă de cca 60 cîte există azi în zona corespunzătoare.

Potenţialul demografic al satelor era însă extrem de mic, existînd în medie — conform datelor din registrul domeniului Hunedoara din 1512, care indică şi populaţia — 7 familii contribuabile de sat[43]. Chiar dacă cifrele date de registru nu reflectă situaţia demografică reală a domeniului, întrucît nu includ şi familiile libere din punct de vedere social-juridic, iar aici „familia" e folosită în sens mai larg, în înţelesul ei de unitate de impunere, putînd cuprinde mai mulţi capi de familie[44], este evident că satele de pe valea Begheiului aveau o populaţie redusă comparativ cu situaţia din restul Transilvaniei sau chiar din cuprinsul „pertinenţelor interioare"

---

[39] Vezi, de exemplu, menţionarea vecinilor moşiei Icuşu de Sus, cu ocazia hotărnicirii din 1364 (*DRH*, C, XII, p. 295—303).

[40] Cea mai însemnată pare să fi fost familia Bekes de *Endreud*, atestată la 1363—1364 (*ibidem*, p. 171, 298); 1375 (Pesty—Or'vay, *Oklevelek*, p. 133); 1440 (Pesty, *Krassó*, III, p. 378), 1464 (*ibidem*, p. 414, 416) şi ulterior. Ioan Bekes va îndeplini la începutul secolului al XVI-lea slujba de castelan al cetăţii Hunedoara şi al castelelor Mănăştur, Margina şi Haţeg (*ibidem*, p. 484).

[41] Cf. I. Pataki, *op. cit.*, p. XLVI—XLVII. Precizăm că aproximativ acelaşi număr de sate existau în aceste unităţi teritoriale şi la mijlocul secolului al XV-lea. În 1454, în districtul *Suggia* erau atestate 14 sate, iar în districtul Fîrdea 15 sate (Pesty, *Krassó*, III, p. 396—398); tot 15 sate avea „moşia" Fîrdea şi în 1464 (*ibidem*, p. 414—416).

[42] Districtul Jupani nu mai este atestat după 1454, probabil ca urmare a unei donaţii în favoarea unui particular. În acelaşi an în cuprinsul districtului erau amintite patru sate (Pesty, *Krassó*, III, p. 396—398).

[43] În satele districtelor Fîrdea, Icuş şi *Sudea* existau în medie 8—9 familii contribuabile, în districtul Mănăştur 7,4 familii contribuabile de sat, iar în satele districtului Bujor 4—5 familii contribuabile (cf. I. Pataki, *op. cit.*, p. XLVIII).

[44] *Ibidem*, p. LI—LII.

ale domeniului Hunedoara[45]; realitate pe care trebuie să o legăm de condiţiile de relief şi de sol, ca şi de tipologia aşezărilor într-o zonă colinară împădurită. Vetrele actuale ale satelor din zonă au fost fixate abia în secolul al XIX-lea, în urma măsurilor de sistematizare impuse de autorităţile habsburgice[46].

Datele ce se întind pe o perioadă mai mare de timp pe care le avem pentru districtul Icuş — 5 sate atestate în 1365[47], 13 sate în 1404[48] şi 36 sate în 1510[49] — se datorează, desigur, nu atît sporului demografic, care trebuie să fi fost totuşi însemnat în acest interval într-o zonă relativ ferită de distrugeri cauzate de evenimente militare, cît mai ales creşterii preciziei documentelor, care dintr-o anumită perioadă consemnează ca unităţi independente şi cătunele şi crînguiile existente anterior. Observaţia care a fost făcută[50] că din cele 5 nume de sate atestate în 1365 doar unul e amintit în 1404, iar din cele 13 sate de la 1404 doar două sînt atestate cu acelaşi nume şi în 1510, departe de a reflecta o instabilitate demografică[51], se explică prin schimbările de nume de sate efectuate, de cele mai multe ori arbitrar, de către cancelarie, ca şi prin realitatea medievală a pendulării vetrei de sat în interiorul unui hotar dat, care putea duce la schimbarea numelui aşezării.

Organizarea internă a unităţilor teritoriale de pe valea Begheiului în epoca anterioară mijlocului secolului al XV-lea, chiar dacă nu face obiectul interesului documentelor, poate fi totuşi reconstituită în linii generale. Aceste unităţi teritoriale se găseau sub autoritatea cîte unui slujbaş al stăpînului de drept, indiferent cine a fost acesta din urmă (rege, nobil, Corvineştii), aşa cum este acel „Mihail, slujbaşul din Fîrdea" *(Mychael, officialis de Turd)* la lui Ladislau de Omor, care în 1363 s-a împotrivit în numele stăpînului său hotărnicirii moşiei Icuşiu de Sus[52]. De altfel, marii stăpîni particulari din zonă şi-au avut centrul stăpînirilor lor în afara văii superioare a Begheiului. Acesta este şi cazul Zărneştilor, a căror principală posesiune a fost, pînă la stingerea familiei, Recaşul.

Această caracteristică a organizării zonei a fost de natură să nu afecteze prea mult rînduielile sociale interne. Feudalismul de tip occidental adus aici odată cu donaţiile regale nu a eliminat realităţile anterioare, dovadă fiind consemnarea, explicită sau nu, în documentele secolelor XIV—XV a cnezilor şi a stăpînirilor de drept cneziale. Astfel, în 1404 sînt amintiţi cnezii Bogdan şi Ilie *(duo kenezii [...] Bogdan et Elias)* în satul Veţa de Jos *(Alsoweze*, azi dispărut, situat la sud de Făget) din „districtul Icuş", aflat atunci în stăpînirea familiei Zărneştilor[53]. În 1440 este ates-

[45] Amintim că în acelaşi an satele din jurul Hunedoarei aveau în medie 14 familii contribuabile (*ibidem*, p. XLVII).

[46] Vezi I. Boroş *Regularizarea comunelor din judeţul Caraş. 1784—1790*, în „Analele Banatului", III, 1930, nr. 2, p. 30—42.

[47] *DRH*, C, XII, p. 445.

[48] Pesty—Ortvay, *Oklevelek*, p. 341.

[49] I. Pataki, *op. cit.*, p. 142.

[50] Vezi nota următoare.

[51] În mod tendenţios, L. Makkai *(Az erdélyi románok a közepkori magyar oklevelekben*, Cluj, 1943, p. 21; *Histoire de la Transylvanie*, Paris, 1946, p. 77) pune această situaţie din districtul Icuş pe seama „nomadismul" românilor(!).

[52] *DRH*, C, XII, p. 171.

tată existența cnezatelor în cuprinsul „moșiei" Bujor, donată lui Iancu de Hunedoara[54]. Probabil că și acel *Dragul, iobagio noster* (al voievodului transilvănean Nicolae Lackfi) *de Sugdia*, căruia în 1368 „iobagii regali" din Lugoj i-au furat 80 de porci, să fi avut calitatea de cnez, chiar dacă documentele nu precizează explicit acest fapt[55], la fel cum acele „opt locuri de sate românești" *(octo villarum loca Olachalia)*, care în 1368 sînt obiect de dispută între donatarii Icușului de Sus și nobilii de Icușul de Jos, vor fi fost cel mai probabil mici stăpîniri de drept cnezial[56].

Din rîndul cnezilor descinde mica feudalitate românească atestată la mijlocul secolului al XV-lea, cînd este întărită în stăpînirile ei de către Corvinești, din rațiuni în primul rînd militare[57]. Documentele de cancelarie îi prezintă pe feudalii locali în postură de donatari, ca beneficiari ai unor donații din partea Corvineşti'or, acestea nefiind însă altceva decît propriile lor sate, stăpînite anterior fără acte de întărire. Astfel, în 1455, Iancu de Hunedoara l-a confirmat pe Pantea *(Pantha)* în stăpînirea satelor, azi dispărute, Purii de Sus și Purii de Jos din districtul Fîrdea *(Pwry superior et inferior* [...] *in districtu Twrd)*[58]. După ce în anul 1464, regele Matia Corvinul a reconfirmat lui Petru Dej de Temeșel și lui Nicolae de Balota stăpînirea asupra „moșiei" Fîrdea[59] (care corespundea districtului cu același nume din 1453—1454), în 1466, Petru Dej, la rîndul său, „donează" moșia Gladna de Jos *(Alsogladna)*, unul din satele districtului Fîrdea, nobilului Nicolae de Gladna de Jos și fiilor săi Mladen și Marcu[60]. Apelativul beneficiarului („Nicolaus *de Alsogladna*" — subl. n.) dovedește originea lui locală, actul din 1466 fiind, în realitate, o confirmare a unei stăpîniri de fapt.

Cercetarea arheologică din zonă, deși se află abia la începutul ei, confirmă existența micii feudalități locale. Fortificația de dimensiuni reduse cu val și șanț exterior de la Gladna Română[61], de pe cursul superior al rîului Gladna, care a funcționat — așa cum rezultă din analiza materia-

---

[53] Pesty—Ortvay, *Oklevelek*, p. 341.

[54] „[...] *possessionem nostram Bosar* [...] *cum cunctis eiusdem villis, tenutis et heneziatibus* [...]" (Pesty, *Krassó*, III, p. 377).

[55] E. Lukinich—L. Gáldi, *op. cit.*, p. 213—214.

[56] Pesty, *Krassó*, III, p. 118.

[57] Și dispoziția dată de Iancu de Hunedoara, în 1447 (*ibidem*, p. 392), de scutire a locuitorilor districtului Jupani de plata dării numite „venitul cămării" *(lucrum camerae)*, se înscrie în politica urmărită de Corvinești de a-și crea o bază socială solidă în zona cursului superior al Begheiului care, în condițiile războaielor antiotomane, a căpătat o importanță strategică deosebită.

[58] *Ibidem*, p. 400—401.

[59] *Ibidem*, p. 414—416. Stăpînirea celor doi feudali asupra Fîrdei era de dată recentă, ulterioară includerii districtului în stăpînirea Corvineștilor. De altfel, cel puțin unul dintre beneficiari, Petru Dej de Temeșel, era originar din afara zonei, din districtul Mehadia, situat în colțul sud-estic al Banatului; pentru slujbele lor militare cnezii de Temeșel au fost donați de Iancu de Hunedoara cu însemnate moșii (Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie", VIII, Cluj, 1957, nr. 1—4, p. 50, 52—53). Acesta pare să fi fost și cazul lui Nicolae de Balota.

[60] Transumpt în diploma emisă de regele Matia Corvinul la 24 octombrie 1466 (Pesta, *Krassó*, III, p. 417—419).

[61] R. Popa, D. Căpățînă. V. Achim, *O cetate medievală la izvoarele Begheiului. Cercetările de la Gladna Română, județul Timiș*, în „Revista muzeelor și Monumentelor — Monumente istorice și de artă", XVIII, 1987, nr. 1, p. 12—16.

lului arheologic — la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea, a fost ridicată şi a aparţinut, cel mai probabil, stăpînului local al satului, dependent de slujbaşul familiei de Omor — în perioada în care această familie nobiliară stăpînea moşia Fîrdea cu satele aparţinătoare — sau al regalităţii — cînd microzona avea statutul juridic de „moşie regală" sau „district românesc" —, care rezida la Fîrdea. Nu este exclus ca acest feudal local să fi fost un antecesor al „nobilului Nicolae de Gladna de Jos", confirmat în stăpînirea satului în 1466. De altfel, localizarea Gladnei de Jos *(Alsogladna)* la actuala Gladna Română e foarte probabilă[62].

Explicaţia evoluţiei socio-patrimoniale a unităţilor teritoriale de pe valea superioară a Begheiului — care a dus la constituirea „districtelor româneşti"[63] atestate la mijlocul secolului al XV-lea — este în legătură cu problematica generală a districtelor româneşti din cadrul regatului feudal ungar[64], care comportă încă multe necunoscute.

În Banat, între districtele atestate în evul mediu în jumătatea de răsărit a provinciei, cele mai importante ca întindere, cu durata de funcţionare cea mai îndelungată, cu o largă autonomie administrativă şi juridică, sînt cele opt districte din regiunile muntoase din sud-est, numite în istoriografie — datorită confirmării de către regalitate, în 1457[65], a libertăţilor lor — „districte privilegiate", şi care au făcut obiectul a numeroase abordări, posibile în condiţiile conservării pînă la noi a unui volum relativ însemnat de documente care le atestă existenţa şi le dezvăluie mecanismele interne de funcţionare[66]. Celorlalte districte din Banat, mai numeroase, deşi cu excepţia unor sumare enumerări[67], au rămas în afara ariei de interes a cercetării, informaţia documentară privitoare la ele reducîndu-se la cîteva atestări cu caracter accidental, li se pot totuşi preciza cîteva caracteristici. Toate aceste „districte neprivilegiate" au fost situate pe cursul superior şi mijlociu al Begheiului, pe cursul mijlociu al Timişului;

---

[62] În secolul al XV-lea au existat două aşezări cu numele Gladna: Gladna de Sus *(Felsew Gladna)* şi Gladna de Jos *(Also Gladna)*. În documentele de la începutul secolului al XVI-lea prima a devenit Glădniţa *(Gladnycza)* — aşezare azi dispărută, situată înspre izvoarele rîului, sub muntele Padeş, unde a lăsat urme în topotnimie —, iar a doua *oppidum Gladna*, reşedinţa districtului Fîrdea, corespunzător Gladnei Române de azi. Pe vatra actualului sat Gladna Montană, întemeiat în secolul al XVIII-lea cu mineri germani, s-a aflat în evul mediu satul *Banya*.

[63] Apelativul „românesc" se datorează, desigur, nu atît realităţilor etnice de pe valea Begheiului, cît mai ales similitudinilor de organizare internă între aceste unităţi teritoriale şi celălalte districte româneşti existente atunci în cuprinsul regatului.

[64] Pentru problema districtelor româneşti din cadrul regatului feudal ungar, vezi Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 13—68.

[65] Pesty, *Krassó*, III, p. 404—406.

[66] Între cele mai recente studii consacrate districtelor privilegiate din Banat, vezi C. Feneşan, *Districtul românesc Mehadia la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica", V, 1979, p. 265—275; V. Achim, *O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte*, în „Revista de istorie", 41, 1988, nr. 2, p. 191—203.

[67] Pesty Fr., *A Szörény vármegye haidani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 19—21, 26—28; I. Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile româneşti bănăţene. Cele din Timiş reconstituite pentru prima oară*. Timişoara, 1929, p. 45—49 (extras din „Analele Banatului"); Tr. Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941, p. 24; Z. Pâclişanu, *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în „Revista istorică română", XIII, 1943, fasc. III, p. 21—25; P. Ursulescu, *Ţinutul Făgetului între anii 1438—1480*, în „Studii de istorie a Banatului', X, 1984, p. 20—38; Şt. Pascu, *op. cit.*, IV, p. 55—59.

şi pe afluenţii acestora, în zona de deal şi de cîmpie înaltă corespunzătoare treimei răsăritene a actualului judeţ Timiş. Ele au avut în general dimensiuni reduse, cuprinzînd un număr mic de sate, şi au reprezentat în momentul atestării nişte enclave în interiorul unor zone ocupate de domenii nobiliare stăpînite de feudali străini. Doar districtele de pe cursul superior al Begheiului, care fac obiectul analizei noastre, au acoperit aproape compact zona, fiind totuşi prezente şi aici, alături de ele, unele domenii nobiliare. De remarcat faptul că evoluţia terminologică constatată în cazul văii Begheiului de la „moşie regală" la „distinct", cunoscînd sau nu pentru o

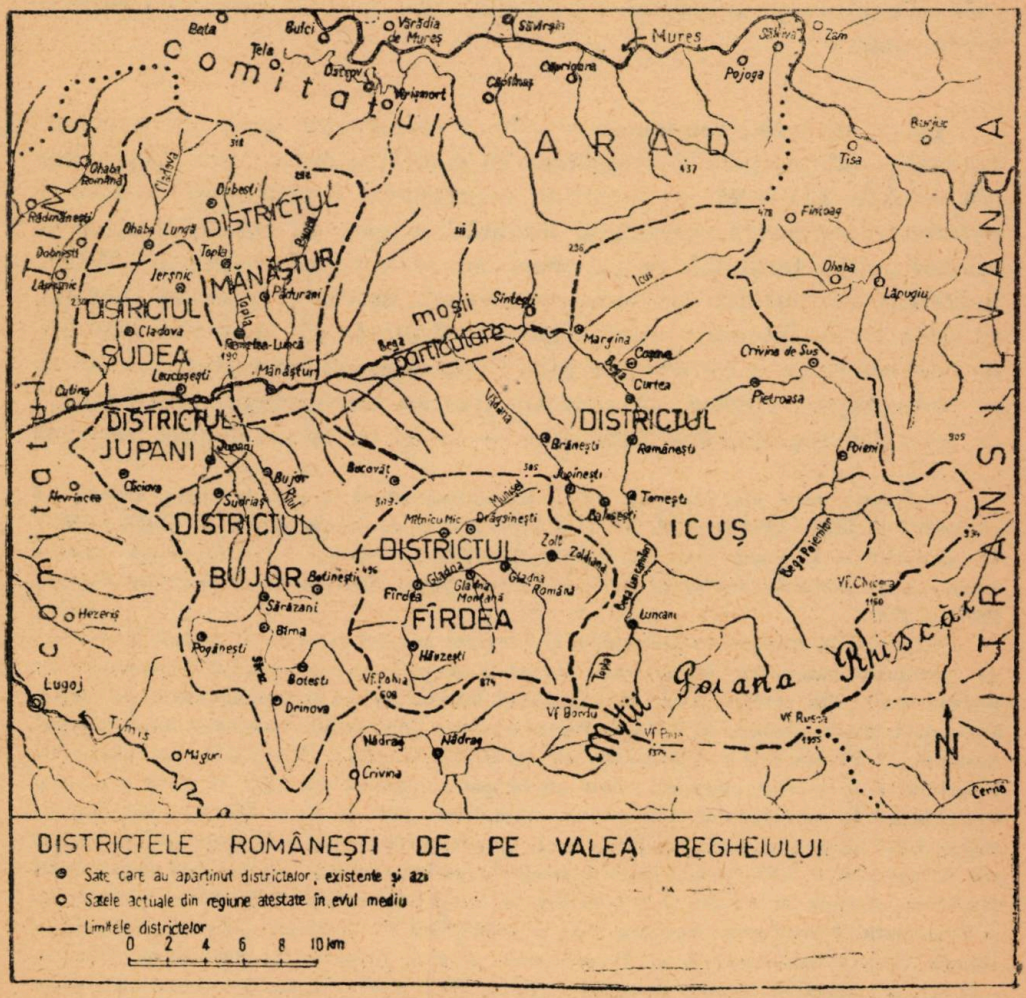

13—58

perioadă oarecare statutul de „moşie nobiliară", este valabilă şi pentru unele din micile districte din zona de contact între deal şi cîmpie[68].

Documentele care consemnează situaţia socio-patrimonială a regiunilor de răsărit ale Banatului par să indice faptul că nu e obligatoriu ca toate districtele să se fi suprapus unor formaţiuni româneşti cu caracter prestatal — aşa cum a fost cazul celor opt districte privilegiate —, unele districte putînd fi şi o creaţie mai tîrzie a regalităţii, unităţi administrative în cadrul „domeniului regal", avînd însă întotdeauna la bază anumite realităţi sociale mai vechi, reprezentate de stăpînirile de drept cnezial. Unităţile teritoriale de pe valea Begheiului se constituie ca un caz particular al acestei problematici importante pentru cunoaşterea istoriei medievale a Banatului şi, în general, a ţinuturilor româneşti încorporate regatului feudal ungar.

*

Ca o concluzie, considerăm, pe baza elementelor scoase în evidenţă de analiza informaţiilor documentare, că realităţile de pe valea Begheiului din secolele XIV—XV au constituit o prelungire a unor stări de lucruri anterioare instaurării controlului regalităţii ungare în regiune. Menţinerea acestor unităţi teritoriale pe parcursul mai multor secole (pînă în 1552)[69], indiferent de statutul lor socio-patrimonial, în cadrul aceloraşi hotare, situarea lor în interiorul unor microzone distincte ale bazinului superior al Begheiului, ca şi conservarea pînă tîrziu a aspectelor sociale româneşti ne îndreptăţesc, credem, să avansăm ipoteza suprapunerii „districtelor" de pe valea superioară a Begheiului — la fel ca în cazul altor teritorii

[68] Aceasta este, de exemplu, cazul Hodoşului, situat la vest de Lugoj, amintit ca „district" la 1373—1372 (D.R.H. „D, I, p. 100—101) şi ca moşie regală la ⟨1375 — 1380⟩ (E. Lukinich — L. Gáldi, *op. cit.*, p. 261) sau 1379 (C. Feneşan, *Noi informaţii privind iobăgimea din Banat în secolul al XIV-lea*, în vol. *Ştefan Meteş la 80 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 229).

[69] Intrate în stăpînirea Corvineştilor şi integrate marelui domeniu al cetăţii Hunedoara ca „pertinenţe exterioare" ale acestuia, districtele de pe valea superioară a Begheiului şi-au pierdut multe din caracteristicile de organizare internă socială şi administrativă pe care le aveau la mijlocul secolului al XV-lea (Pentru evoluţia domeniului Hunedoara după mijlocul secolului al XV-lea vezi I. Pataki, *op. cit.*, p. XVIII şi urm.). Districtele din nord-estul Banatului şi-au încetat existenţa odată cu ocupaţia otomană din 1552. O parte a zonei a fost eliberată în cadrul ofensivei antiotomane din 1594—1595 şi alipită Principatului Transilvaniei, fiind inclusă în comitatul Hunedoara. Cu prilejul repunerilor în stăpînire din ultimii ani ai secolului al XVI-lea sînt amintite unele din vechile districte; ele sînt însă altceva decît districtele atestate în secolul al XV-lea sau la începutul secolului al XVI-lea. Apartenenţa la Principatul Transilvaniei va dura pînă la 1658 [Vezi P. Ursulescu, *Ţinutul Făgetului în hotarele Principatului autonom al Transilvaniei, pînă la ocuparea de către otomani* (1541 — *— 1658)*, în „Studii de istorie a Banatului", XIII, 1987, p. 47—62, unde, cu toată informaţia elativ bogată expusă, nu este sesizată ocupaţia otomană a zonei în intervalul 1552—1594]

românești din cadrul regatului feudal ungar — unor mici formațiuni prestatale românești. Investigarea arheologică a zonei, inițiată în ultimii ani[70], este singura în măsură să sesizeze originea unora dintre stările de fapt consemnate documentar ale acestei zone care, prin realitățile sale etnice și sociale, s-a integrat blocului compact și omogen românesc reprezentat în evul mediu de regiunile înalte din extremitatea apuseană a Carpaților Meridionali.

VIOREL ACHIM

LES DISTRICTS MÉDIÉVAUX ROUMAINS SUR LA VALLÉE SUPÉRIEURE DU BEGHEIU AU MOYEN AGE

(Résumé)

Située dans le Nord-Est du Banat, à la frontiére historique de la Transylvanie, la zone du cours supérieur de la Bega entra relativement tard sous le contrôle effectif du rouyaume féodal magyar: elle fut incluse dans le domaine royal probablement au XIIIe siécle.

Les sources documentaires des XIV — XV siecles attestent l'existence de plusieurs „terres royales" dans le région, dont certaines connurent, épisodiquement, la domination des familles des nobles étrangers. A la moitié du XVe siecle, ces structures territoriales, situées sous le contrôle de la couronne, furent appelées „duistricts roumains" *(districéus walachales, districtus wolachicales)* — Mănăștur, Bujor, Icuș, Sudea, Firdea et Jupani, et elles sont entrées juasqu'à l'instauration de l'occupation ottomane sur le Banat (1552), dans le grand domaine de la cité de Hunedoara, possession des Corvinești (Huniazi). L'analyse des documents conduit à la conclusion de la superposition de ces districts aux petites formations pré-étatiques roumaines de la région. L'étude met en évidence l'habitation roumaine dense et homogéne de cette zone au Moyen Age, de méme que la vie sociale roumaine à l'intérieur des districtes (knézes et possesions du type knézial).

[70] În afara amintitelor cercetări arheologice de la Gladna Română (vezi nota [61]), în zona cursului superior al Begheiului cercetări de arheologie medievală care privesc perioada ce face obiectul studiului de față au fost întreprinse în ultimii ani și la Mănăștur, unde au fost descoperite fundația unei biserici de piatră, fortificată cu val și șanț, și o necropolă, cele mai vechi materiale datînd din secolul al XVI-lea (informație de la Alexandru Rădulescu, de la Muzeul Banatului din Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale).

IMPORTUL DE CARTE LA CLUJ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Alături de studiul dezvoltării artei tipografice, cercetătorii își îndreaptă tot mai mult atenția asupra rolului social al cărții. Aceasta implică investigații asupra receptorului, cu necesitățile sale spirituale (deci, și factorii care le determină: stratificare socială, învățămînt, lupte și priorități confesionale ș.a.), implică, de asemenea, cercetarea modalităților în care tipăritura ajunge la cititor. În rîndul acestora, mai cu luare aminte s-a studiat aducerea de cărți de către tinerii transilvăneni preumblați pe la universități și școli străine[1], cît și constituirea de biblioteci particulare și școlare[2]. Mai puțin investigat a rămas comerțul cu cartea, deși știri despre acest tărîm de activitate avem încă din secolul al XVI-lea[3]. Importantele contribuții ale lui S. Goldenberg[4] și R. Manolescu[5], dedicate schimbului de mărfuri la Cluj, Sibiu și Brașov în secolul al XVI-lea, valorifică materialul de arhivă referitor la tema abordată, dar nici ele nu se ocupă în mod special de comerțul cu cartea[6].

Rămînerea în urmă a problematicii de circulație a cărții, inclusiv a comerțului cu cartea, este din ce în ce mai puțin justificată, întrucît, grație cercetărilor de istorie socială a veacurilor XVI—XVII, cunoaștem tot mai bine obștea și chiar persoanele „oamenilor cu carte", care în contextul

---

[1] De-a lungul secolului al XVI-lea, numărul studenților clujeni la universitățile din Viena, Cracovia, Wittenberg, mai puțin la cele din Frankfurt pe Odera, Padova, Heidelberg ș.a., se cifrează la cca. 400; v. Dankanits Ádám, *XVI. századi olvasmányok*, București, 1974, p. 13—14. După izbucnirea Războiului de 30 de ani, transilvănenii vor frecventa și universitățile engleze și olandeze; v. Sigismund Jakó, *Despre cercetările privind începuturile intelectualității din Transilvania*, în *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 198 (în continuare se citează: Jakó, *Despre cercetările*).

[2] O sinteză recentă în Jakó Zsigmond, *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelödésben*, în *Irás, könyv, értelmiség*, București, 1977, p. 284—304, (în continuare se citează: Jakó Zsigmond, *Könyv és könvtár*).

[3] Unele date privind sec. XVI, în Jakó Zsigmond, *Könyv és könyvtár*, p. 289; Vita Zsigmond, *A hazai könyvkereskedelem múltjából*, în *Tudománnyal és cselekedettel*, București, 1968, p. 223—224.)

[4] S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București 1958.

[5] R. Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Universității „C. I. Parhon", Seria Științe sociale, Istorie, nr. 5, 1956, p. 251—254; idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, București, 1965.

[6] De altfel, Brașovul și Sibiul nici nu oferă informații în direcția ce ne interesează aici.

celor înfăţişate în prezenta contribuţie, constituie *receptorul:* cumpărător şi cititor, cititor şi utilizator al cărţii în practica socială zilnică, asimilator şi — eventual — critic al ideilor cuprinse în carte.

Este o categorie de oameni cu îndeletniciri mult mai diverse decît în cursul veacurilor de dinaintea apariţiei tiparului[7]. Ea nu mai constă exclusiv din capete încoronate, din politicienii şi juriştii care le înconjoară, din clerici şi nobili, din personalul cancelariilor şi diplomaţii cu misiuni peste hotare. Pe măsura dezvoltării oraşelor, cu tot mai complexa şi pulsanta lor viaţă internă, politică, socială, economică, culturală, ştiinţa de carte şi nevoia de a se folosi de carte vor ajunge *să-l caracterizeze* pe orăşean. Cartea devine indispensabilă meşteşugarului şi negustorului în activitatea lor zilnică, spre a nu-i mai aminti pe purtătorii magistraturilor orăşeneşti şi pe învăţători, profesori.

Clujul vremii, acea *civitas primaria* în care existau condiţii pentru ridicarea la un înalt nivel a preocupărilor legate de tipărituri, a cunoscut, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, multiple contradicţii confesionale. Dacă, încă în 1556—1557, dieta hotăra înfiinţarea aici a unui colegiu evanghelic reformat[8], cîţiva ani mai tîrziu calvinismul ajungea confesiune oficială. Urmează ani de fundamentală reformare a protestantismului de către Francisc David, în 1571 unitarianismul fiind proclamat confesiune oficială. Nou receptatele confesiuni religioase, cu ceremonialul lor în limbă maternă, învăţămîntul protestant şi cadrele didactice[9], studioşii în număr tot mai mare aveau nevoie de carte, nu numai religioasă, dar şi profană: gramatici, dicţionare, tratate de etică, de istorie, de ştiinţe ale naturii. Iată de ce se ajunge ca tipografia clujeană a lui Gáspár Heltai — Gheorghe Hoffgreff — Gáspár Heltai junior să scoată de sub teascurile ei, în decurs de o jumătate de veac (1550—1601), un număr de 189 titluri, ceea ce întrece numărul total de titluri apărute în aceeaşi perioadă în cadrul tuturor celorlalte ateliere tipografice din Transilvania şi Ungaria[10]. Spre finele activităţii ei, instituţia va satisface şi necesităţile contrareformei religioase inspirate de catolicismul lui Ştefan Báthory, care, în 1581, înfiinţează universitatea clujeană, îi aduce în oraş pe iezuiţi, cu sistemul lor instructiv şi practica liturgică aparte[11]. Deşi iezuiţii vor fi alungaţi din oraş în 1603,

[7] Vezi Jakó Zsigmond, *Despre cercetările*, p. 189—190.

[8] Vezi, în detaliu, Fekete Mihály, *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*, în *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története, egyszersmind értesítő az 1874/3 tanodai évről*, red. Szabó Sàmuel, Cluj, 1876, p. 7.

[9] Vezi *Istoria Clujului*, sub redacţia acad. Şt. Pascu, Cluj, 1974, p. 145—146 (în continuare se citează: *Istoria Clujului*).

[10] Fitz József, *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*, II, *A reformáció korában*, Budapesta, 1967, p. 158—159.

[11] *Istoria Clujului*, p. 147.

în primele decenii ale noului veac aici vor funcţiona cel puţin trei şcoli, cu o încărcată programă de învăţămînt, incluzînd discipline filozofice, de ştiinţele naturii şi matematici, de etică, religie, literatură, gramatică, limbi[12].

Administraţia orăşenească se ramifica încă din secolul al XVI-lea în numeroase compartimente, nedevenind cu nimic mai simplă nici în veacul ce a urmat. În oraşul care însuma *intra muros* cca 6 500 de locuitori, activau zeci de bresle meşteşugăreşti, multe din ele cu cîteva zeci de membri. Negustorimea, categorie distinctă deja, era activă în cadrul oraşului, dar şi în comerţul desfăşurat dincolo de incinta orăşenească[13]. Şcolile — mai sus amintite — îşi continuau şi ele activitatea, iar ştiutorii şi utilizatorii de carte liturgică sînt şi ei numeroşi în oraş. În această situaţie însă, anul 1601 va marca o sistare a muncii în tipografia condusă de Gáspár Heltai junior. Tipărituri clujene apar din nou abia după 1607 şi nici atunci nu vor continua să apară neîntrerupt, ci cu salturi de cîţiva ani (1610, 1613, 1616—1618, 1619—1627), sub egida urmaşilor lui Gáspár Heltai cel Tînăr[14]. Întreagă această activitate, cu lunga sa perioadă de continuitate şi apoi cu hiatusurile menţionate, trebuie neapărat luată în considerare atunci cînd analizăm informaţiile privitoare la importul de carte în Cluj, în anii de înregistrări vamale ce ne stau la dispoziţie.

Prelucrînd integral informaţiile cuprinse în registrele vamale clujene pînă azi păstrate în patrimoniul Arhivelor Statului, Filiala Cluj (1599—1637, dar cu registrele pe anii 1600—1601, 1603—1609, 1620, 1623—1629 lipsă), sîntem în măsură să prezentăm şi datele privind comerţul cu cartea. Acest comerţ constă numai din import de carte.

Examinînd locul ocupat de importul cărţii în ansamblul comerţului clujean, cît şi anii în care s-a înregistrat perceperea taxei vamale pentru cărţile aduse, vom vedea că acest comerţ a ocupat un loc modest în circuitul comercial al anilor analizaţi. Taxa vamală de numai 6 florini şi 67½ denari (în bani de calcul), plătită pentru cărţile aduse de negustorii clujeni şi corespunzînd[15] sumei de 199 florini (de calcul), reprezintă o valoare bănească insignifiantă chiar dacă avem în vedere că importul cărţilor îl găsim înregistrat în numai 9 ani financiari din cadrul perioadei 1599—1637 (v. tab. I) şi la care se adaugă vama percepută pentru un număr de cărţi aduse împreună cu alte mărfuri, taxa vamală fiind notată nediferenţiat pentru toate aceste mărfuri (v. tab. II).

Mai departe, dacă trecem în revistă titlurile cărţilor aduse, locurile de proveniență şi numărul transporturilor în care găsim asemenea cărţi (tab. I), vom constata de asemenea o aprovizionare aparent modestă a pieţii clujene u tipărituri de import.

---

[12] *Ibidem*, p. 158.

[13] *Ibidem*, p. 142—143.

[14] Fitz Józsf, *op. cit.*, p. 186—187.

[15] Conform raportului de 1 : 30 al taxei tricesimale faţă de preţul comercial ale fiecărei mărfi în parte.

Tab. I

Transporturi de tipărituri cu taxa vamală specificată

Localitate	ani	Donat	Grammatica	Euangelium	Dictionarium	Biblia	Kalendarium	Jeczeo keonyv	Iudicium
Viena	1616	8	7	1				—	
	1617	9	8	2					
	1619	1		1					
	1622	1			1	1			
,,Polonia''	1613						2	1	
	1616						1		
Cracovia	1617								
	1633	1	1						
	1636	1							
,,Ungaria''	1613						1		
	1616								1
	1617			1					
Presov	1632	1							
	1635—								
	1636		1						

NB. Cifrele indică numărul cazurilor de transport.

Cel mai frecvent se aduc cărţile înregistrate sub forma *Donat* şi *Grammatica*. În ce priveşte prima, sumara menţiune — presupunînd că lucrarea era atît de cunoscută, încît redarea autorului, a titlului complet erau socotite pe atunci de prisos — se va fi referind la tratatul de retorică *De octo partibus orationis* al autorului roman tîrziu Aelius Donatus (mijlocul secolului al IV-lea), tratat care, încă în cursul veacului al XVI-lea, a cunoscut numai la Cluj un număr de şase ediţii[16]. După cîte se pare, în urma evasistagnării activităţii tipografice clujene în prima jumătate a secolului al XVII-lea, această carte a trebuit procurată din ţări străine spre a se satisface cererea (din partea universitarilor şi a teologilor în primul rînd, de bună seamă). Cartea este mai frecvent adusă în ani ai celui de-al doilea deceniu, deja sub domnia principelui Gabriel Bethlen, sprijinitor al ştiinţelor şi culturii. Mai rar o întîlnim taxată în deceniile trei şi patru. În mai toate cazurile, „Donaturile" se aduc împreună cu *Grammatica*, şi în anii de import masiv sînt aduse de la Viena[17]. În ce priveşte *Grammatica*, nu opinăm categoric pentru lucrarea mai veche, dar încă utilizată şi utilă, a aceluiaşi Donatus, de vreme ce încă în al XVI-lea veac în bibliotecile transilvănene pot fi găsite similarele lucrări ale unor autori mai noi, cum sînt Guarino, Chrysoloras, Lascaris, Ursinus, Clenardo, Budé, alături de ediţii locale ale gramaticilor lui Melanchton, Rueland, Linacer[18]. În afară de un singur caz, şi acesta din deceniul al patrulea, cînd lucrarea în cauză se aduce de la Cracovia[19], celelalte apariţii ale ei la vama clujeană sînt tot dinspre Viena, unde se putea procura o mare varietate de lucrări de gramatică.

Unor nevoi în orice caz laice (fie ele livreşti, fie practice) va fi răspuns şi aducerea dicţionarelor: *Dictionarium* de la Viena, într-un singur caz de transport, dar cu menţiunea expresă că s-au adus 15 exemplare[20]. Necesităţi practice vor fi satisfăcut şi calendarele: *kalendariom, kalendarium* din Polonia[21], ca şi *Iudicium*, adus din Ungaria, de asemenea cu funcţie de calendar[22]. În schimb acel registru de procese-verbale, *Jeczeo keonyw*, import din Cracovia în 1617[23], va fi fost destinat să servească în cadrul activităţii vreuneia din breslele clujene.

Faţă de importul menit unor necesităţi de ordin laic, cazuri mai puţine de import găsim spre satisfacerea nevoilor liturgice. Evangheliarele — *Euangelium* — aduse din Viena şi Ungaria[24], ca şi un număr de şase bibl'i inserate într-un transport de mărfuri de la Viena[25] sînt singurele menţiuni de carte religioasă taxate la oficiul vamal clujean în intervalul de timp

[16] Dankanits, Adàm, *op. cit.*, p. 49.

[17] Arhivele Statului, Filiala Cluj, fondul Socotelile oraşului Cluj (în continuare se citează: ASC, SOC), 14a, I, p. 9, 22, 34—35, 38, 53—54; 14a, XXII, p. 13, 14, 19, 20, 22—24, 27.

[18] Dankanits Ádám, *op. cit.*, p. 60.

[19] ASC, SOC, 19, VII, p. 68.

[20] *Ibidem*, 18, b, IV, p. 47.

[21] *Ibidem*, 13a, XXIII, p. 5, 6; 14a, I, p. 4—5 import din Polonia; 13a, XVI, p. 16 import din Ungaria.

[22] *Ibidem*, 14a, I, p. 28; Jakó, *Irás, könyv, értelmiség*, fig. 54.

[23] ASC, SOC, 14a, XXII, p. 34.

[24] *Ibidem*, 14a, I, p. 9; 14a, XXII, p. 14, 35—36; 15a, III, p. 66 aduse de la Viena; 14a, XXII, p. 29 transport din Ungaria.

[25] *Ibidem*, 18b, IV, p.47.

ana'izat. În acest caz al cărților religioase nu poate fi vorba despre o diminuare a cererii în prima jumătate a veacului al XVII-lea, ci, mult mai degrabă, despre faptul că nevoile liturgice vor fi fost satisfăcute de tipăriturile mai vechi, aflate în proprietatea bisericilor și a cetățenilor și care, departe de a-și pierde valabilitatea, nu trebuiau să răspundă unor necesități nou apărute, cum era cazul cărților laice. Reforma religioasă, pînă și în variantele sale cele mai temerare, nu a afectat caracterul literaturii liturgice, ci limba sa, întrucît, în plin veac al XVI-lea, prin deschiderea activității tipografice la Sibiu (Filip Moldoveanul), la Brașov cu tipăriturile lui Honterus și Coresi, la Cluj cu cele apărute în atelierul lui Heltai, are loc marea schimbare care va face epocă, apar cărțile imprimate în limbile materne. În vremea de care ne ocupăm însă, această schimbare capitală în domeniul culturii este deja consumată. Bisericile, parohiile, chiar și enoriașii își au cărțile lor religioase în limbi materne. Contrareforma catolică-iezuită nu a reușit să modifice substanțial această realitate.

Răspîndirea prin tipar a slovei românești, unguresti, germane a avut o sumedenie de urmări a căror profunzime și perspectivă depășește cadrul însemnărilor de față. Una din consecințe, însă, este de amintit. Anume, că în secolul de a cărei primă jumătate se leagă materialul ce .l-am parcurs vor apare mult mai numeroase lucrări laice, de filozofie, etică, științe exacte și ale naturii, decît înainte. În același timp, firesc este și sporul de carte religioasă în limbile materne folosite pe meleagurile noastre, cea mai spectaculară evoluție înregistrîndu-se în domeniul cărții religioase românești. Acestea sînt aspecte legate de fațeta culturală a unei tendințe sociale al cărei sens, sensul evoluției societății în cursul secolului al XVII-lea, va mai comporta multe discuții. Faptul, însă, că literatura profană are la Cluj — după mărturia informațiilor prezentate — un public receptor relativ larg și necondiționat cointeresat nu poate scăpa atenției.

Acest fapt este susținut și de persoana celor care aduc cărți în cadrul transporturilor lor de mărfuri din cele mai diverse. Căci, ca o primă constatare în ce privește persoana negustorilor, remarcăm lipsa unei specializări în comerțul cu cartea. Prin urmare, aceia în ale căror transporturi taxate la oficiul vamal figurează și cărți sînt mai degrabă *mercatores*, comercianți fără o specializare anume. Dacă sub acest aspect respectiva categorie amintește de cei similari din veacul anterior, studiul materialului tricesimal în ansamblul său relevă, în schimb, diferențierea tot mai clară a categoriei, ca fiind una de *comercianți în sens modern*.[26] Dar, examinînd persoana celor ce importă cărți, vom distinge printre ei nu puțini purtători — ori foști sau viitori purtători — de magistraturi orășenești[27], precum și oameni cu studii superioare și eventual îndeletniciri intelectuale (ceea ce reiese din adăugirea cognomenului *deák* — om cu carte, om cu școală — la prenumele multora din aducătorii de mărfuri)[28]. Reiese de aici că

[26] Vezi în detaliu studiul nostru *Negustori și capital comercial la Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca", XXIX, 1989, p. 159—168.

[27] De pildă, Daniel Linczegh (ASC, SOC, 14a, I, p. 9), Anton Csanádi (ASC, SOC, 14a, I, p. 33—34), Matei Maihofer (ASC, SOC, 14a, I, p. 54), Toma Iklódi (ASC, SOC, 14a, XXII, p. 19) ș.a.

[28] Astfel, diacul Ioan Tököli (ASC, SOC, 14a, I, p. 13), diacul Gaspar (ASC, SOC, 14a, XXII, p. 14), diacul Andrei Pákai (ASC, SOC, 19, VII, p. 68).

aceia care se prezentau la oficiul vamal cu cărți spre taxare tricesimală cunoșteau pe de o parte cererea pieții în calitate de comercianți, iar pe de alta erau edificați și asupra conținutului cărților aduse. În această optică, în activitatea lor ca vehiculanți ai cărții se îmbină necondiționat activitatea de comercianți cu pregătirea școlară. Aceasta este o *trăsătură distinctivă* a comerciantului din prima jumătate a secolului al XVII-lea, marcînd o dată mai mult calitatea deosebitoare a acestei categorii orășenești în peisajul social al perioadei.

În rîndul piețelor de unde se aprovizionau clujenii cu produse de tipar locul cel mai de seamă îl ocupa Viena, care era și cea mai frecventată piață de desfacere și cumpărături pentru comercianții clujeni privind comerțul global în perioada 1599—1637. De la Viena se aduc atît lucrări profane cît și religioase, dar natura înregistrărilor vamale nu ne dă posibilitatea să aflăm locul lor de tipărire, deși Viena era unul din cele mai mari centre tipografice ale Europei, nu avem nici o certitudine că tipăriturile aduse de acolo au și fost imprimate la Viena. Deslușim mai mult în privința prețului unora dintre tipărituri. Este cazul dicționarelor și al bibliilor aduse de la Viena, care sînt specificate cu numărul, prețul total și tricesima totală.

S-a putut calcula astfel că prețul mediu al unui dicționar (din 15 aduse) era de 1,33 florini, biblia fiind mai scumpă: 1 exemplar (din 16 aduse) costase 4 florini. Față de prețurile din veacul precedent, se pare că această marfă nu a suferit efectele păgubitoare ale deprecierii monetare și inflației din primele două decenii și jumătate ale secolului al XVII-lea[29]. În schimb, comparate cu prețul unor mărfuri alimentare sau textile, cu stofe, chimicale ș.a. prezentate la același oficiu vamal[30], cărțile erau destul de costisitoare.

Aceeași constatare poate fi făcută și pentru tipăriturile aduse din Polonia, în rîndul cărora se disting acelea venite din Cracovia și Jaroslaw. Dacă despre cărțile provenite de la Jaroslaw nu știm decît că au făcut parte dintr-un stoc de mărfuri diverse (v. tab. II), importul din Cracovia este cu atît mai interesant, întrucît, în afară de deja cunoscutele „Donat" și *Grammatica*, de acolo provine și registrul de procese verbale deja amintit (adus în 1617). Întrucît la Cracovia se desfășura o amplă activitate de imprimerie, nu este neîntemeiat să presupunem că respectivele tipărituri au fost scoase de sub teasc acolo. Este o presupunere pe care o putem extinde și asupra pozițiilor ce menționează import de carte din „Polonia", fără vreo altă precizare. Acestea din urmă sînt și ele produse tipografice laice: calendare, deservind necesități cotidiene, gospodărești, economice. Cu privire la prețul lor nu ne putem pronunța, necunoscînd numărul de exemplare adus. Aceeași situație ne întîmpină la calendarele, *Iudicium* (tot

[29] *Grammatica compendiosa* a lui Iosif Molnár costa la sfîrșitul secolului al XVI-lea de la 1,5 denari pînă la 6 denari, în funcție de starea de păstrare a exemplarelor; în schimb, *Postilla* a lui Petru Bornemisza, 5 volume, se vindea cu 10 florini. Prețurile se potriveau cu acelea din străinătate, de pildă biblia în limba greacă s-a vîndut la Tübingen cu 4,10 florini. Criteriul de bază era numărul de pagini, asociat cu calitatea ediției (hîrtia, tiparul, inițiale etc.). Conta, bineînțeles, și așteptata priză la publicul cititor. Vezi Fitz Joszef, *op. cit.*, p. 86—87.

[30] Vezi F. Pap, *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal cluiean*, în „Acta Musei Napocensis", VIII, 1971, p. 239—250.

Tipărituri cu taxa vamală inclusă în tricesima percepută pentru grupuri de mărfuri

Localitatea de proveniență	1599		1602		1610		1611		1613		1616		1617	
	Tric.*	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț
Viena	6,705	223,50	—	—	5,26	182,00	—	—	5,34	178,00	—	—	—	—
Neprecizate	—	—	16,98	566,00	1,50	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Jaroslaw	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„Polonia"	—	—	—	—	—	—	0,24	8,00	1,20	40,00	—	—	1,59	53,00
Cracovia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,065	35,50
Baia-Mare	1,50	50,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Satu-Mare	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„Ungaria"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,30	9,00	—	—
Constantinopol	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

* În florini și denari de calcul, stabiliți pentru întregul stoc de mărfuri.

Localitatea de proveniență	1618		1619		1622		1630		1632		1633		1634	
	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tirc.	Preț
Viena	—	—	—	—	72,195	2372,95	—	—	15,365	337,00	9,765	217,00	—	—
Neprecizate	2,25	75,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jaroslaw	—	—	—	—	2,79	93,00	—	—	—	—	9,54	212,00	—	—
„Polonia"	—	—	0,30	10,00	2,10	70,00	0,30	10,00	—	—	—	—	—	—
Cracovia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,25	50,00
Baia-Mare	—	—	1,05	35,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Satu-Mare	—	—	—	—	0,84	28,00	—	—	—	—	—	—	—	—
„Ungaria"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Constantinopol	—	—	—	—	0,15	5,00	—	—	—	—	—	—	—	—

Localitatea de proveniență	1635		1636		Total	
	Tric.	Preț	Tric.	Preț	Tric.	Preț
Viena	7,29	90,00 tal.	—	—	121,92	3510,45 90,00 taleri
Neprecizate	—	—	—	—	20,73	691,00
Jaroslaw	—	—	—	—	12,33	305,00
„Polonia"	—	—	—	—	5,73	191,00
Cracovia	0,27	6,00	0,72	16,00	4,305	107,50
Baia-Mare	—	—	—	—	2,55	85,00
Satu-Mare	—	—	—	—	0,84	28,00
„Ungaria"	—	—	—	—	0,30	9,00
Constantinopol	—	—	—	—	0,15	5,00

calendare) și evangheliarele aduse din Ungaria, ca și la „cărțile" (fără specificarea naturii lor) și gramaticile prezente în stocuri de mărfuri provenite din orașul Prešov (Slovacia de azi). De notat că acestea din urmă pot fi iarăși de altă proveniență.

După cum am mai amintit, importul prezentat este modest față de necesitățile culturale ale unui oraș cum a fost Clujul în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Să nu uităm însă de producția tipografică autohtonă, cît și de posibilitățile de aprovizionare directă cu cărți, pe care le aveau studioșii reîntorși din străinătate. După cum am văzut, chiar și materialul înfățișat sugerează că lectura cu caracter laic: filologie, științe, necesități practice de fiecare zi ale activității economice, administrative, cîștigă mult în pondere față de cartea cu caracter religios. Acest fapt anunță deja puternica transgresiune efectuată de literatura laică în Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

FRANCISC PAP

L'IMPORTATION DE LIVRES À CLUJ DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU 17e SIÈCLE

(Résumé)

Des recherches de plus en plus riches et systématiques sont dédiées à présent au livre imprimé. Parmi d'autres problèmes, on aborde celui de la place et du rôle du livre dans la société des 16 — 17 siècles, aussi que la demande pour le livre sur le marché. Les chercheurs ont utilisé jusqu'ici comme sources les anciens livres conservés dans les bibliothèques, en étudiant leurs traits typographiques, leur contenu et surtout les notes manuscristes insérées sur leurs pages. On a étudié aussi les inventaires de propriété et de succession, d'anciennes listes bibliographiques, aussi que les sources narratives pour y trouver des informations sur les livres anciens. Ci-bas on met en circulation une autre catégorie de sources: les régistres

de trentième comprenant les taxes de douane perçues pour les marchandises d'importation et d'exportation portées par les citoyens de la ville de Cluj dans l'intervalle des années 1599—1637. Parmi elles se trouvent aussi des livres, qui étaient seulement une marchandise d'importation à l'époqe.

Entre 1599 et 1637 on a apporté à Cluj des livres de Vienne, de la Pologne (sans aucune précision concernant la localité), de Jaroslaw, de Cracovie, de Hongrie (aussi sans préciser la localité) et de Presov (ville dans la Slovaquie d'aujourd'hui). Pour celles-ci, on a payé de taxe douanière précisément établie, individuellement spécifiée, (voir tab. I). De même, on a apporté, de plusieures localités ,des livres qui étaient taxés avec d'autres marchandises (voir tab. II).

La plupart des livres sont des ouvrages laïques: de rhétorique (les „Donat" = *De octo partibus orationis*, par Aelius Donatus, un auteur latin du 4 siècle), de grammaire (les „Grammatica", sans autre précision), dictionnaires (notés comme „Dictionarium"), calendriers („Kalendariom", „Kalendarium", „Iudicium") et régistres de procès-verbaux. Il y a eu des livres religieux: évangéliaires („Euangelium") et bibles („Biblia"). On a pu établir qu'à ce temps la littérature laïque se propage pleinement, en répondant aux exigences et aux nécessités de la population urbaine en plein progrès et de plus en plus diverse: engagée dans l'administration municipale, dans l'enseignement scolaire et universitaire, dans la production artisanale et dans le marchandage. Malgré la moindre présence du livre religieux parmi les livres taxés, on ne peut pas parler d'une certaine diminution de la demande pour ce genre, mais on doit prendre en considération aussi la production typographique autochtone, aussi que l'utilisation, même dans les conditions de la Réforme religieuse, des vieilles éditions encore existantes au patrimoine des paroisses et même des particuliers.

En ce qui concerne les marchands, on peut parler à ce temps d'une catégorie à part dans la ville de Cluj, une catégorie qui a été engagée principalment (sinon exclusivement) dans le domaine commercial.

L'importation plus massive des livres laïques que de ceux religieux ,dans les premiers quatre décennies du XVIIe siècle, à Cluj,est particulièrement significative, parce-qu'elle annonce, de bonne heure, le future élargissement des éditions du livre laïque dans la deuxième moitié du même siècle: livres de philosophie, d'éthique, de sciences exactes et naturelles, avec une réception adéquate par les intellectuels en nombre croissant, aussi que par les citoyens occupés en d'autres domaines de la vie urbaine.

DATE NOI DESPRE CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHE IN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI

Cartea românească veche constituie un capitol dintre cele mai valoroase al trecutului culturii noastre, stîrnind încă din secolul al XIX-lea interesul specialiştilor filologi şi istorici. Aceştia s-au apropiat de tipăriturile vechi pentru a studia, cu ajutorul lor, evoluţia limbii literare, dezvoltarea tiparului şi a istoriei cărţii, rolul pe care l-a avut cultura în promovarea legăturilor general româneşti, la care am adăuga şi valorificarea diverselor însemnări de pe filele multor cărţi.

Cercetările legate de cartea românească veche au dus cu timpul, în prima jumătate a secolului nostru, la realizarea unei monumentale bibliografii analitice[1] îmbogăţită ulterior cu noi şi noi contribuţii, constînd din precizări utile şi chiar din semnalări şi descrieri de noi tipărituri[2]. Există în această privinţă o bogată literatură de specialitate, rod al muncii de teren şi de bibliotecă menite să valorifice tipăriturile şi manuscrisele aflate pe la biserici, în colecţii ale bibliotecilor publice şi particulare, în muzee şi în alte instituţii de cultură. Datelor preţioase pe care ni le oferă bibliografia problemei am dori să le asociem cîteva necunoscute, de provenienţă arhivistică.

În acest sens, reţinem dintr-un număr de 46 de inventare bisericeşti, întocmite pentru bisericile a 41 de localităţi din nordul Transilvaniei — din actualele judeţe Bistriţa-Năsăud, Cluj, Maramureş, Satu Mare şi Sălaj — datele pe care le conţin cu privire la zestrea de carte consemnată cu prilejul succesiunilor parohiale. Valoarea documentară a acestor inventare variază de la caz la caz în funcţie de priceperea şi conştiinciozitatea preotului în consemnarea cu maximă exactitate posibilă, printre altele, a existentului de carte din altarele şi stranele bisericilor. Aceste inventare bisericeşti întocmite cele mai multe între anii 1870—1874 ne oferă informaţii despre zeci şi zeci de tipărituri româneşti vechi, unele dintre ele pierdute între timp şi despre care nu posedăm alte date decît cele furnizate de izvoarele documentare. Inventarele în cauză prezintă neajunsul imposibilităţii verificării exactităţii elementelor bibliografice ale cărţilor înregistrate de preoţi. Cum aceştia, în cele mai multe cazuri ale succesiunilor parohiale, erau tineri puţin obişnuiţi cu cititul slovelor şi mai cu seamă a interpre-

---

[1] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, I—IV, Bucureşti, 1903—1944 (în continuare se citează BRV).

[2] Daniela Poenaru, *Contribuţii la „Bibliografia românească veche"*, Tîrgovişte, 1973 (în continuare se citează: CBRV), la care se adaugă numeroasele studii apărute ulterior şi care sînt citate în legătură cu unele dintre inventarele prelucrate.

tării lor cifrice, ei consemnează adesea date evident greşite despre unele cărţi vechi, nu rareori ieşite din uzul curent al bisericii. De aceea, acolo unde a fost posibil, am recurs şi la datele studiilor publicate fie pentru a confirma informaţiile inventarelor, fie pentru a le corecta şi întregi cu probabilitate sau a oferi sugestii posibile atunci cînd acestea prezentau inexactităţi evidente şi controlabile.

Întrucît alte consideraţii asupra valorii acestui gen de inventare şi precizări asupra modalităţilor adoptate pentru prelucrarea lor am prezentat cu alt prilej[3], în continuare ne mărginim la prelucrarea analitică a celor 46 de inventare.

I. ASUAJU DE SUS, jud. Maramureş, 13 iulie 1873: *Catavasier*; *Evanghelie*, foarte veche şi stricată; 2 *Evhologioane*; *Liturghier*, stare bună; *Lunariu*[1]; 2 *Octoihuri*; *Orologhion*; *Penticostar*; *Psaltire*; *Strastnic* şi *Triod*, toate vechi (Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond. Episcopia gr.-cat. Cluj-Gherla, doc. 2 038/1873. În continuare, deoarece întreg materialul provine din acelaşi fond arhivistic, precizăm în paranteze doar numărul şi anul documentului).

[1] Adică *Antologhion* sau *Minei (Minologhion)*.

II. BAIA MARE, jud. Maramureş, 1858: *Apostol*, Rîmnic 1747; *Carte de predice sau de cetelne*, fără titulă[1]; 2 *Catavasiere*, fără titulă; *Ceaslov*, Blaj 1808; *Evanghelie*, Iaşi 7270 (1762); *Evanghelie*, Sibiu, 1844; *Liturghier*, Iaşi 7262[2]; *Liturghier*, Sibiu, 1852; *Liturghier*, fără titulă; *Minologhion*, Blaj 1781; *Molitvelnic (Rugăciunariu)* de la f. 1—816; *Octoih*, Rîmnic ,1750; *Octoih mic*, fără titulă, de la f. 5—219; *Orologhion*, fără titulă, de la f. 1—648; *Penticostar*, Bucureşti, 7251 (1743); *Psaltire mică*, făr titulă; *Strastnic*, Blaj 1753; *Strastnic mic* „sub numele de Triod", 7234[3]; *Tipicon*, Buda, 1826; *Triod*, Blaj, 1771 şi *Triod*, Buda, 1848 (3 793/1873)[4].

La inventarul bisericii este adăugat un altul al bibliotecii parohiale în care figurează 61 de titluri de cărţi, multe din secolul al XVIII-lea, dintre care şi două tipărituri româneşti: *Opera philosophica et theologica* (Blaj ,1763) a lui Ioan Damaschinul şi *Ducere de mînă, carte de cetire pentru copiii româno-germani, Viena*, 1793.

[1] Adică *Cazanie*.

[2] Lipsă în BRV şi CBRV. Posibilă ediţia din 1759, Dariu Pop, în *Mărturii strămoşeşti. Note paleografice pe margini de cărţi bisericeşti sătmărene*, Satu Mare, 1938, p. 15 consemnînd un asemenea exemplar.

[3] Bucureşti, 1726 (CBRV/17).

[4] Dariu Pop, *op. cit.*, p. 15—16 reţine de la biserică următoarele cărţi cu însemnări: *Liturghier manuscris* din 1739, copie de Popa Filip din Năpradea; *Liturghier*, Iaşi, 1759; *Octoih* din 1708 neindentificat, cu însemnare din 1759, şi un *Triod* de Blaj din 1771.

III. BAIA SPRIE jud. Maramureş, 26 mai 1874: *Apostol*, Blaj ,1767; *Biblia*, Blaj 1775[1]; *Cartea lui Simeon Thesalonicul*, Bucureşti 7293[2]; *Carte veche de predici*[3]; 2 *Catavasiere* unul fără titulă; *Evanghelie*, Rîmnic, 1746; *Liturghier*, Bucureşti 7254 (1746); *Liturghier* 1769[4]; *Liturghier*, Blaj, 1835; *Liturghier*, Tîrgovişte, 1713; *Minei*, Bucureşti, 1766; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Molitvelnic*, Bucureşti, 1722; *Octoih mare*, Rîmnic, 1750; *Octoih mic*, Blaj 1760; *Orologhion*, Blaj, 1793; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Psaltire*, Rîmnic, 7259 (1751); *Strastnic*, Blaj, 1673[5]; *Triod*, Blaj, 1771 şi un antimis sfinţit în 1858 (3 489/1874)[6].

[1] Corect 1795.

[2] Titlul exact *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*, Bucureşti, 1765 (BRV, II/166).

[3] A dică *Cazanie*.

[4] Buzău.

[5] Corect 1773.

[6] Dariu Pop, *op. cit.*, p. 17 consemnează *Apostolul* de Blaj (1767) cu însemnare din 1777 şi *Liturghierul* de Tîrgovişte (1713) cu însemnare din 1789.

[3] Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din judeţul Satu Mare*, în „Satu Mare. Studii şi comunicări", V—VI (1981—1982), p. 211—215.

IV. BĂDEŞTI, com. Vultureni, jud. Cluj, 3 mai 1874: *Apostol*, Blaj, 1802; *Catavasier*; 2 *Ceasloave*; *Evanghelie*, Blaj 1775, sub episcopul Rednic[1]; *Galeria* lui I. Alexi, 1861[2]; *Liturghier*, Blaj, 1756, sub episcopul Petru Pavel Aron; *Molitvelnic*; *Octoih mare*; *Predici*, Bucureşti, 1768[3]; *Predici*, Sibiu, 1863[4]; *Psaltire*; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, Blaj, 1771 şi un *antimis* sfinţit în 1765 de episcopul Budei chir Dionisie Novacovici (2 304/1874).

[1] Corect 1765.

[2] *Galeria sf. icoane*, Viena, 1861.

[3] *Cazanie*.

[4] George Meteş, *Cuvîntări bisericeşti*, Sibiu, 1863.

V. BEZDED, jud. Sălaj, 6 martie 1875: *Catavasier*; *Evanghelie*; *Evhologhion*, Blaj 1868; *Evhologhion (Molitvelnic)*; *Liturghier*, 1784[1]; *Minei*; *Octioh mic*; *Orologhion*; *Penticostar*; *Predicile* lui Samuil Clain[2]; *Strastnic*; *Triod* şi două *antimise*, unul sfinţit în 1820 de episcopul Ioan Bob şi altul din 1858 sfinţit de episcopul Ioan Alexi (1 727/1875).

[1] Lipsă în BRV şi CBRV, preotul citind greşit anul. De altfel, preotul, înregistrînd *Mineiul, Octoihul mic, Triodul, Strastnicul, Penticostarul, Orologhionul, Catavasierul* şi *Molitvelnicul*, precizează pentru toate la modul general ca fiind „tipărite în 1704".

[2] Posibil *Propovedania sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi* (Blaj, 1784) sau *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi, de preotul Samoil Clain de Sad izvodite. Cu binecuvîntarea episcopului neuniţilor din Ardeal Vasilie Moga, acum a doua oară cu cheltuiala lui kir Bucur Bucureanci tipărite*, Sibiu, 1842.

VI. BORŞA, jud. Cluj, 1 martie 1874: *Apostol*, 1745[1]; *Biblia*, Blaj, 1775[2]; *Catavasier* Tîrgovişte, 1714; *Cazanie*, Rîmnic, 1741[3]; *Evanghelie*, 1741[4]; *Evanghelie*, Sibiu, 1859; *Evhologhion*, vechi; *Evhologhion*, Blaj; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minei*, Blaj, 1781; *Octoih mare* stare slabă; *Penticostar*, Blaj, 1786[5]; *Strastnic*, fără titulă; *Triod*, Blaj, 1781[6] şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (2 243/1874).

[1] De remarcat că BRV, IV/57 reţine o asemenea ediţie după datele publicate de N. Iorga dar Ioana Cristache Panait în *Circulaţia cărţilor bisericeşti tipărite la Vîlcea şi în alte tipografii din părţile noastre ,în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", XXIX (1977), nr. 10—12, p. 734, reexaminînd exemplarul din Rîmeţi consemnat de Iorga, corectează anul în 1743.

[2] Corect 1795.

[3] Probabil din 1748 (BRV, II/105—107) sau din 1781 (BRV, II/271—272).

[4] De Iaşi.

[5] Ediţie înregistrată de BRV, IV/100. Dar, cum se cunosc primele două ediţii ale *Penticostarului* de Blaj — prima din 1768, iar a doua din 1808 —, ediţia din 1786 ridică semne de întrebare deşi asupra ei Barbu Teodorescu nu a stăruit în studiul său *Completări şi rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Glasul Bisericii", XIX (1960), nr. 11—12, p. 1 042—1 065.

[6] Probabil din 1771.

VII. BUDACU DE SUS, jud. Bistriţa-Năsăud, 30 ianuarie 1875: *Apostol*, Blaj, 1814; *Apostol*, Bucureşti, 1742[1]; *Biblia*, Blaj, 1795; *Cazanie*, veche; *Evanghelie*, Blaj, 1817; *Evanghelie*, Bucureşti, 1742; *Galeria sf. icoane*, Viena ,1861; *Liturghier*, Blaj, 1756; *Liturghier* Blaj, 1807; *Minei*, Blaj, 1792[2]; *Molitvelnic*, Blaj, vechi; *Molitvelnic*, Sibiu, 1833; *Octoih mic* Sibiu, 1845; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Propovedanie*, Buda, 1809[3]; *Psaltire*, Buda 1810[4]; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, Blaj, 1800 şi *antimis* din 1858 de la episcopul Ioan Alexi (1092/1875).

[1] Lipsă în BRV şi CBRV. Posibil din 1743.

[2] Probabil una din ediţiile din 1751 sau 1781.

[3] De Petru Maior.

[4] Dacă localitatea este corectă, probabil avem ediţia din 1811. Ediţie din anul 1810 se cunoaşte de la Braşov (BRV, III/28—29).

VIII. CĂMĂRZANA, jud. Satu Mare, 15 ianuarie 1875: *Apostol*; *Biblia mare*[1]; *Cata vasier*; *Evanghelie*, Blaj, 1776; *Evanghelie*, nouă, cumpărată de I. Mihoc şi legată în argint; 3 *Evhologhioane*[2]; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Liturghier*, 1798[3]; *Minei*[4]; 3 *Octoihuri*; 2 *Orologhioane*; *Psaltire*; *Strastnic*[5]; *Triod* şi un *antimis* vechi sfinţit de episcopul Muncaciului Em. Olsovszky în 1754 (1 093/1875).

[1] Posibilă ediţia de Blaj din 1795.
[2] Dariu Pop, *op. cit.*, p. 34 consemnează un *Molitvelnic (Evhologhion)* de Bălgrad (1689).
[3] De Sibiu.
[4] Dariu Pop, *op. cit.*, reţine un *Antologhion* de Rîmnic (1737) cu însemnare din 1743, acest exemplar fiind cartografiat şi de Octavian Şchiau, *Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, anexe.
[5] Dariu Pop, *op. cit.* înregistrează un *Strastnic* neidentificat, cu însemnare din anul 1732. Aşadar, tipăritura este anterioară acestui an şi nu poate fi decît *Strastnicul* de Bucureşti din 1726 (CBRV/17).

IX. COPRU, com. Cătina, jud. Cluj, 1906: *Apostol*; *Cazanier*, vechi; *Evanghelie*, veche; *Liturghier*, vechi; *Minei*; *Penticostar*; *Strastnic*; *Triod* şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (1 238/1906)[1].

[1] Inventarele bisericii întocmite la 26 fecruarie 1911 şi la 15 octombrie 1911 sînt, de asemenea, lipsite de precizări de timp şi loc privitoare la cărţi cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din judeţele Cluj şi Bistriţa-Năsăud*, în „Acta Musei Napocensis" XIX (1982), p. 700.

X. CORNEŞTI, jud. Cluj, 28 martie 1875: *Evanghelie*, Blaj, 1764[1]; *Evhologhion (Molitvelnic)*, Blaj ,1784; *Liturghier*, Blaj, 1786[2]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Lemeni şi mai multe icoane pictate la Nicula. Preotul nou consemnează în inventar că alte „cărţi nu sînt, biblioteca parohială fiind luată de fostul preot" (1 611/1875).

[1] Posibil din 1765.
[2] Preotul a citit probabil greşit slova-cifră a zecilor, adică 1786, în loc de 1756.

XI. CUFOAIA, înglobat la Tîrgu Lăpuş, jud. Maramureş, 1 martie 1873: *Apostol*, fără titulă; *Catavasier*, fără titulă; *Evanghelie*, Bucureşti, 1813[1]; *Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier* ,stricat; *Liturghier*, Bucureşti, 1729; *Minei*, fără titulă; *Octoih*, Blaj, 1792; *Penticostar*, Blaj, 1817[2]; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Triod*, Blaj, 1799[3] şi 10 icoane mici de Nicula (1 747/1873).

[1] Lipsă în BRV şi CBRV, cunoscîndu-se numai ediţii din secolul al XVIII-lea.
[2] *Penticostarul* fiind înregistrat după *Strastnicul* din 1817, preotul este posibil să fi trecut din neatenţie acelaşi an, în loc probabil de 1808, de cînd datează a doua ediţie de Blaj.
[3] Lipsă în BRV şi CBRV. Probabil este ediţia din 1771 sau 1800.

XII. DELENI, com. Dobrin, jud. Sălaj, 10 martie 1873: *Apostol*, Blaj, 1802; *Carte de învăţături creştineşti* de Ioan Bob, Blaj, 1805; *Catavasier*, Blaj, 1779[1]; *Chiriacodromion*, Bălgrad ,1690[2]; *Evanghelie*, Blaj, 1786[1]; *Liturghier*, Blaj, 1787[3]; *Minologhion*, Blaj, 1838; *Octoih mare*, Blaj, 1780[1]; *Orologhion*, Blaj, 1808; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire*, Bucureşti, 1716[4]; *Strastnic*, Blaj, 1783[1]; *Triod*, Blaj, 1800 şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (945/1873).

[1] Se pare că preotul a citit slova-cifră a zecilor prin plusare cu zece. Am avea astfel *Catavasierul* din 1769, *Evanghelia* din 1776, *Octoihul* din 1770 şi *Strastnicul* din 1773.
[2] Corect 1699. De fapt, în inventarul din 1874 figurează acest an.
[3] Lipsă în BRV şi CBRV. Din acest an se cunosc ediţii de la Rîmnic şi de la Bucureşti.
[4] Lipsă în BRV şi CBRV.

Inventarul din 3 mai 1874: *Apostol*, Blaj, 1802; *Carte de învăţături creştineşti* de Ioan Bob, Blaj, 1805; *Catavasier*, Blaj, 1779[1]; *Chiriacodromion*, Blaj, 1699[2]; *Evanghelie*, Blaj, 1786[1]; *Liturghier*, Blaj, 1787[3]; *Minologhion*, Blaj, 1838; *Octoih mare*, Blaj, 1780[1]; *Orologhion*,

[1] Vezi nota similară a inventarului anterior.
[2] Corect Bălgrad.
[3] Vezi nota similară a inventarului anterior.

Blaj, 1808; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire*, Bucureşti, 1716[4]; *Strastnic*, Blaj, 1683[5]; *Triod*, Blaj, fără an; un *antimis* sfinţit în 1858 de episcopul Ioan Alexi şi un clopot cu inscripţia: „L-am făcut eu Pop Ion din Cosniciul de Jos, anul 1747" (2 933/1874).

[4] Idem.

[5] Posibil anul 1773. Vezi şi inventarul anterior.

XIII. DOBRIN, jud. Sălaj, 11 martie 1873: *Biblia*, Blaj, 1782[1]; *Catavasier*, Tîrgovişte 1741[2]; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699; *Evanghelie*, Blaj, 1775[3]; *Liturghier*, Blaj, 1785[3]; *Minologhion*, Blaj, fără titulă; *Molitvelnic* de Rîmnic; *Octoih mare*, Rîmnic, 1742; *Strastnic*, Blaj, 1713[4]; *Triod*, Blaj, 1800; un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 şi două clopote din anul 1771 (945/1873)[5].

[1] Corect 1795.

[2] Preotul se pare că a inversat din neatenţie cifrele, trecînd 1741 în loc de 1714.

[3] Este posibil ca preotul să fi citit slova-cifră a zecilor prin plusare cu zece. Am avea astfel *Evanghelia* din 1765 şi *Liturghierul* din 1775.

[4] Corect 1753 sau 1773, singurele ediţii de la Blaj din secolul al XVIII—lea.

[5] La 1800 se găsea în Dobrin un exemplar din *Cazania* lui Varlaam, aflat azi la biserica din Doba Mică, după cum rezultă din următoarea însemnare a cărţii: „Fraţi părinţi faceţi rugăciuni pentru mine preotul Ioan de la Dobrin să rugaţi lui Dumnezeu şi dum⟨ni⟩ilor voastre după mutarea dintru această lume la cealaltă viaţă. Vrednică întru a cui mină a rămîne această sfîntă ocitenă să i se facă pomenirea la S. fereatefelicu. Data-mu eu popa Ion. Dobrin 1800" apud Ana Cînda, *Cartea veche românească în judeţul Sălaj*, în „Acta Musei Porolissensis", II (1978), p. 366.

Inventarul din 3 mai 1874: *Biblia*, Blaj, 1785[1]; *Catavasier*, Tîrgovişte, 1741[2]; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1659[3]; *Evanghelie*, Blaj, 1775[4]; *Liturghier*, Blaj, 1783[5]; *Minologhion*, Blaj; *Molitvelnic* de România[6]; *Octoih mare*, Rîmnic, 1742; *Strastnic*, Blaj, 1713[7]; *Triod*, Blaj, 1800 şi un *antimis* sfinţit în 1858 de episcopul Ioan Alexi (2 933/1874).

[1] Corect 1795.

[2] Vezi nota similară a inventarului anterior.

[3] Corect 1699, cum de altfel apare anul în inventarul din 1873.

[4] Vezi nota 3 a inventarului anterior.

[5] Probabil 1775. Vezi şi nota 3 a inventarului anterior.

[6] De Rîmnic.

[7] Vezi nota 4 a inventarului anterior.

XIV. DRAGU, jud. Sălaj, 9 aprilie 1874: *Apostol*; 2 *Catavasiere*; 2 *Evanghelii*, una din 1734[1]; 2 *Liturghiere*; *Minologhion*[2]; 3 *Molitvelnice*, dintre care două vechi; 2 *Octoihuri mari*; *Orologhion*; *Penticostar*[3]; *Psaltire mică*; *Strastnic*; *Triod*[4]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi şi un *iconostas* vechi „colorat", adică pictat la 1812 (2 240/1874).

[1] Lipsă o asemenea ediţie în BRV şi CBRV. Azi se păstrează la biserica din Dragu un exemplar din *Evanghelia* de la Bucureşti din 1723 şi un altul din *Evanghelia* de la Rîmnic din 1746, aceasta din urmă cuprinzînd următoarea însemnare: „Această sfîntă Evanghelie dimpreună cu cele următoare cărţi *Octoihu*, *Strastnic*, *Propovedaniile* de popa Zdroba Vasilie pentru on *Mineiu* ce o fost dat pe sama besericii Dragului ca să le fie pomană neamurilor lor, aşe aceste mai-nainte scrise cărţi date pe sama besericii Dragului în locul *Mineiului*, ca să fie pomară neamurilor şi acele cărţi nimene să nu îndrăznească a le streini şi a le numi ale lor, în veci să fie în biserica Dragului, iară de ar îndrăzni cineva a le muta din besereca Dragului anaftema să fie şi afurisit de 300 şi 18 părinţi sfinţi care au fost soborurile de la Nicee. Drag, iulie 5 zile 1826. Vasilie Pop, paroh. Dr⟨a⟩gului" apud Ana Cînda, *op. cit.*, p.372—373. Această *Evanghelie* de la Rîmnic a fost semnalată şi de Sofron Vlad, *Prezenţa cărţii rîmnicene din secolul al XVIII-lea în Transilvania şi Banat*, în „Mitropolia Ardealului", XIV (1979), nr. 4—6, p. 332.

[2] *Minologhionul* de Blaj din 1781, achiziţionat pe seama bisericii în anul 1839 cf. Ana Cînda, *op. cit.*, p. 380, unde este dată însemnarea: „Cunoscut şi ştiut să fie pururе cum că acest *Minologhion* s-au cumpărat de la Pop Todor pe sama besericii Dragului. Nimenea din besereca Dragului să nu-l poată înstăina. Ianuarie 3-a zi aru 1839. Simeon Papp de Lémény, protopop". Biserica s-a servit de această carte încă din 1822, dar ca proprietate a lui Pop Todor, după cum rezultă dintr-o altă însemnare a cărţii din 19 ianuarie 1822.

[3] Sofron Vlad, *op. cit.*, p. 341 consemnează un *Penticostar* de la Rîmnic din 1743.

[4] La biserică a fost semnalat un *Triod* de la Buzău din anii 1700—1704 de către Ioan a Cristache Panait, *op. cit.*, p. 732—733.

XV. DUMBRĂVIŢA, jud. Maramureş, 31 mai 1873: *Apostol*, Buzău, 1743; *Catavasier*, Blaj, 1777; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Cazanie*, veche; *Evanghelie*, Bucureşti, 1742; *Liturghier*, Iaşi, 7267 (1759); *Minei*, Rîmnic, 1745; *Octoih*, Buda, 1811; *Orologhion*, vechi, lipsă file; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Rugăciuneriu*, Iaşi, 1764[1]; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Triod*, Rîmnic, 7290 (1782)[2] şi trei clopote cu inscripţii din anii 1784 şi 1790 (1 471/1873).

[1] Adică *Molitvelnic (Evhologhion)*.

[2] Cartea a fost semnalată şi de Dariu Pop, *op. cit.*, p. 46 care reproduce o însemnare din 1784.

XVI. FIGA, înglobat la Beclean, jud. Bistriţa-Năsăud, 10 mai 1874: *Apostol*, Blaj, 1814; *Catavasier*, lipsă 8 file; *Ceaslov*, rău; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Blaj, 1785[1]; *Minei*, Bucureşti; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; 2 *Octoihuri*, vechi; *Penticostar*, Bucureşti 7256[2]; *Psaltire*; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Triod* şi *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (2 931/1874).

[1] Probabil ediţia din 1775.

[2] Corect 7251, adică 1743, preotul citind greşit anul.

XVII. GHERLA, jud. Cluj, 18 martie 1870: *Apostol*, Sibiu, 1851; *Catavasier*, Blaj, 1824; *Evanghelie*, Blaj, 1817; *Evhologhion*, Blaj, 1868; *Minei*, Blaj, 1838; *Octoih*, Blaj, 1829, chirilice[1]; *Octoih mic*, Buda, 1826; *Orologhion*, Blaj, 1869; *Penticostar*, Blaj, 1860; *Penticostar*, Sibiu, 1859; *Psaltire*, Blaj, 1835; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Tipicon*, Buda, 1826 şi *Triod*, Blaj, 1813. Aceste titluri figurează într-un inventar al cărţilor cumpărate pentru Institutul preparandial din Gherla (Diverse — 1 873/1870)[2].

[1] Probabil din 1825.

[2] Inventarul bisercii catedrale întocmit în 1913 este dat la Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din judeţele Cluj şi Bistriţa-Năsăud*, în „Acta Musei Napocensis", XIX (1982), p. 701.

XVIII. LACU, com. Geaca, jud. Cluj, 9 ianuarie 1906: *Apostol*, chirilice; *Catavasier*, slab; *Ceaslov*, slab; *Evanghelie*, Bucureşti, chirilice, foarte veche; *Evhologhion*, 1893; *Liturghier*, sub Ioan Bob[1]; *Minei*, vechi; *Octoih mare*, slab; *Orologhion*, latine; *Penticostar mare chirilice*[2]; *Strastnic*; *Triod*, latine şi *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (1 236/1906).

[1] Din 1807 sau 1817.

[2] La biserică a fost semnalat un *Penticostar* de la Sibiu din 1805 de către Graţiana Alicu, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj*, în „Acta Musei Napocensis", XIX (1982), p. 679.

XIX. LĂPUŞ, jud. Maramureş, 25 aprilie 1873: *Apostol*, Blaj; *Biblia. Testamentul Vechi şi Nou*, Blaj[1]; *Cazanie*, Bălgrad, 1699; *Ceaslov mare*, Blaj; *Cuvîntări bisericeşti* de Meteş[2]; *Evanghelie*, Blaj, 1765; 2 *Liturghiere*, Blaj, 1807; *Minei*, Blaj, *Molitvelnic*, Blaj; *Molitvelnic*, Sibiu; *Octoih mare*, Iaşi, 1746[3]; *Penticostar*, Blaj; *Predica* de Petru Maior[4]; *Propovedania* de Clain[5]; *Psaltire*, Sibiu; *Strastnic*, Blaj; *Triod*, Blaj şi *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (2 011/1873).

[1] 1795.

[2] Sibiu, 1863.

[3] Din acest an se cunoaşte o ediţie de la Bucureşti (BRV, II/93).

[4] *Predice sau învăţături la toate duminecile şi sărbătorile anului* (Buda, 1 810—1 811).

[5] *Propovedania sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi* (Blaj, 1784) de Samuil Micu. Este posibilă şi ediţia de la Sibiu din 1842.

XX. LELEI, com. Hodod, jud. Satu Mare, 1872: *Apostol*, Blaj, 1800[1]; *Catavasier*, fără titulă; *Evanghelie*, Blaj, 1775[2]; *Evhologhion*, Blaj, 1801[3]; *Liturghier*, Blaj, 1800[4]; *Minei*, Rîmnic, 1766; *Octoih*, Rîmnic, 1772[5]; *Orologhion*, Blaj, 1800[6]; *Predice* de Rîmnic, 1723[7] şi *Strastnic*, Rîmnic ,fără prefaţă[8] (3 153/1872).

[1] Posibil ediţia din 1802 sau 1814.

[2] Probabil ediţia din 1765 sau 1776.

[3] Posibilă ediţia din 1809 (CBRV/107) sau din 1815 (BRV, III/117).

[4] Una din ediţiile anilor 1807 sau 1817.

[5] Probabil ediţia din 1782 (BRV, IV/96), preotul citind greşit slova-cifră a zecilor.

[6] Lipsă în BRV şi CBRV.

[7] Adică *Cazanie*, dar anul este citit greşit.

[8] De la Rîmnic nu se cunosc ediţii ale acestei cărţi, care probabil este de la Bucureşti din 1726 sau 1767.

XXI. MARA, com. Deseşti, jud. Maramureş, noiembrie 1873: *Apostol*, Buzău, 7251 (1743); *Catavasier*, Blaj, 1762, sub Petru Pavel Aron; *Ceaslov*, Blaj, 1778; *Evanghelie*, Iaşi, 7270 (1762); *Evhologhion*, fără titulă; *Evhologhion*, Blaj, 1868; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minologhion*, Blaj, 1751; *Octoih*, fără titulă; *Penticostar*, Rîmnic, 7251 (1743); *Psaltire*, Blaj-1780, sub Grigore Maior; *Triod*, 1747 (7255)[1]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 şi trei clopote cu inscripţii din anii 1776, 1782 şi 1841 (255/1873)[2].

[1] De Iaşi.

[2] Ioan Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909, p. 80—82 consemnează următoarele tipărituri: *Apostol*, Buzău, 1743; *Ceaslov*, Blaj, 1778; *Evanghelie*, Iaşi, 1762; *Liturghier*, fără titlu (cu însemnări din 1798 şi 1808); alt *Liturghier*, fără titlu; *Triod*, Iaşi, 1747 şi *antimise* ruseşti din 1700. *Ceaslovul* este înregistrat şi de Gh. Bran, în *Raritaţi bibliografice în bisericile maramureşene*, în „Graiul Maramureşului", IV (1935), p. 3, iar *Apostolul* apare şi la Aurel Socolan, *Ciculaţia cărţii vechi româneşti în nord-vestul Transilvaniei*, în „Marmaţia", I (1969), p. 31 Acest din urmă autor în studiul *Circulaţia în Maramureş a cărţilor tipărite în Moldova pînă la 1850*, în „Marmaţia", II (1971), p. 148—149 înregistrează *Evanghe'ia* şi *Triodul* de la Iaşi.

XXII. MĂERIŞTE, jud. Sălaj, 20 august 1904; *Acatistier*, Sibiu ,1901; *Apostol*, Bucureşti, 7291[1]; *Catavasier*, vechi; *Evanghelie*, Blaj, 1765, sub Atanasie Rednic; *Evanghelie* Blaj, 1900; *Evhologhion*, Blaj, 1764[2]; *Liturghier*, 7276, sub Partenie[2]; *Liturghier*, 1870; *Minei*, Rîmnic, 1737, sub Climent; *Octoih*, vechi; *O.toih*, nou; *Orologhion*, vechi; *Orologhion*, Buda, 1849; *Paraclis*, Blaj, 1903; *Penticostar*, Bucureşti, 7251 (1743), sub Neofit; *Prohodul Domnului*, Blaj, 1902; *Psaltire*, veche; *Strastnic; Triod*, Rîmnic, 1761; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Lemeni în anul 1837 şi o cădelniţă de argint de China (7 863/1904).

[1] Corect 7251, adică 1743, aceasta fiind singura ediţie datată prin stilul bizantin.

[2] Probabil este ediţia din 1784, preotul citind greşit anul.

[3] Rîmnic, 1767 (BRV, II/173).

XXIII. MĂHAL, com. Sînmărtin, jud. Cluj, decembrie 1905: *Apostol*, Blaj, 1878; *Cazanie; Evanghelie*, Blaj, 1786[1]; *Liturghier; Minei*, Rîmnic, 1745; *Molitvelnic*, Blaj, 1868; *Octoih mare; Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire; Sf. Scriptură*[2]; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Triod*, Blaj, 1838 şi *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (1 091/1906)[3].

[1] Probabil ediţia din 1776.

[2] Probabilă ediţia de Blaj din 1795.

[3] În prezent, biserica posedă următoarele cărţi vechi: *Antologhion*, Rîmnic, 1745; *Carte românească de învăţătură*, Iaşi, 1643; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Octoih*, Blaj, 1792; *Penticostar* Blaj 1808; *Strastnic*, Blaj, 1817 şi *Triod*, Blaj, 1813 cf. Graţiana Alicu, *op. cit.*, XVII (1980) p. 776—777.

XXIV. MOISEI, mănăstire, jud. Maramureş, 26 iunie 1873: *Apostol*, Blaj, 1683[1]; *Catavasier*, Blaj, 1777; *Evanghelie*, „tipărită prin demandarea şi cheltuiala lui Ioan Şerban voievod" Blaj, 1785[2]; *Evhologhion*, în stare de mijloc; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Octoih*, Blaj, 1672[3]; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Triod*, Blaj, 1771; mai multe *cărţi ruseşti* şi un *antimis* sfinţit de episcopul Olsovszky în 1728 (2 591/1873)[4].

[1] Corect de la Bucureşti, exemplar consemnat şi de Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 131.

[2] De la Bucureşti din 1682, exemplar consemnat *ibidem*, p. 132.

[3] Datare inexactă, preotul citind greşit anul.

[4] Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 131—132 reţine următoarele cărţi manuscrise şi tipărite: *Acatist slavon*, manuscris din 1696; *Antologhion*, Iaşi, 1726; *Antologhion*, fără titlu, cu însemnare din 1727; *Apostol*, Bucureşti, 1683; *Ceasoslov* ,fără titlu; *Catavasier*, Blaj, 1776; *Catizme slavone; Cazanie rusească*, manuscris; *Cazanie slavonă*, fără titlu; *Evanghelie*, Bucureşti, 1682; *Evhologhion*, fără titlu; *Evhologhion*, Tîrgovişte, 1713; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Liturghier rusesc*, fără titlu, cu însemnare din 1682; *Minei rusesc*, Lemberg, 1642; *Manuscris moral* din 1787; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Octoih*, fără titlu, *Penticostar*, Blaj, 1768; *Psaltire*, Iaşi, 1743; *Psaltire slavonă*, fără titlu; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Triod*, Blaj, 1771 şi *Triod slavon*, fără titlu, cu însemnare din 1745.

XXV. NICULA, jud. Cluj, 5 octombrie 1924: *Apostol*, chirilice[1]; *Apostol*, Blaj, 1878; *Evanghelie*, Blaj, 1900; *Evanghelie*, Bucureşti, 1742; *Evhologhion*, chirilice; 3 *Evhologhioane*, Blaj, 1897; 5 *Liturghiere* (1728, 1731, 1862, 1870)[2]; *Minei*, chirilice; *Molitvelnic*, 1853, chirilice; *Octoih mare*, chirilice; 2 *Octoihuri* şi *Penticostar* (1892, 1907); 2 *Orologiere*, Blaj, 1890; *Penticostar*, 1768[3]; *Strasitnc*, chirilice şi *Triod*, chirilice (5 587/1936)[4].

[1] Buzău, 1704, cf. N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, p. 138.

[2] Liturghierul din 1728 este de la Bucureşti. Din anul 1731 nu se cunoaşte ediţie. N. Iorga, *op. cit.*, p. 138 înregistrează un *Liturghier* de la Tîrgovişte (1713).

[3] De Blaj sau Bucureşti.

[4] Inventarul din 7 mai 1911 a fost publicat de Avram Andea, Susana Andea, *op. cit.*, p. 704. N. Iorga, *op. cit.*, p. 138 consemnează următoarele cărţi: *Apostol brîncovenesc*, 1704. *Evanghelie*, 1742; *Liturghier*, 1713 şi *Penticostar*, 1768.

XXVI. NUŞFALĂU, jud. Sălaj, 28 februarie 1874: *Apostol*, Blaj, 1767; *Cazanie*, Bucureşti, 1732; *Evanghelie*, Bucureşti, 1723; *Liturghier*, Buucureşti, 1728; *Liturghier*, Sibiu-1831; *Minei*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, vechi şi rău; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Triod*, Blaj, 1771; *antimis* vechi de pe vremea Mariei Tereza şi un altul sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (1 458/1874).

Inventarul din 31 martie 1874 cuprinde aceleaşi cărţi (1 672/1874).

XXVII. ORAŞUL NOU ,jud. Satu Mare, 16 aprilie 1872: *Apostol*, *Apostol rusesc*, *Catavasier*, *Cazanie*, *Evanghelie*, *Evanghelie rusească*, *Ivelicevnic rusesc*, *Liturghier*, *Liturghier rusesc*, *Minologhion rusesc*, *Molitvelnic*, *Molitvelnic rusesc*, *Octoih mic*, *Orologhion*, *Orologhion rusesc*, *Strastnic*, *Strastnic rusesc* şi *Triod* (597/1872).

Inventarul din 26 ianuarie 1873: *Apostol; Apostol rusesc; Catavasier*, rău; *Evanghelie*, veche; *Ivelicevnic rusesc; Liturghier*, vechi; *Liturghier rusesc; Minologhion; Minologhion rusesc; Molitvelnic*, vechi; *Molitvelnic rusesc; Octoih mic; Orologhion; Orologhion rusesc; Penticostar; Psaltire; Strastnic; Strastnic rusesc* şi *Triod* (479/1873).

Inventarul din 30 martie 1873 mai consemnează în plus o *Evanghelie rusească*, *Divina liturghie* şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (1 249/1873).

XXVIII. ORMAN, com. Iclod, jud. Cluj, 28 aprilie 1874: *Cartea Sf. Ioan Chrisostomul*, Gherla, 1869; *Catavasier*, rău; *Catechismele* lui Deharbe, Viena, 1865; *Ceaslov*, rău; *Epistolariu*, Blaj, 1814[1]; *Evhologhion*, vechi; *Evhologhion*, Blaj, 1868; *Evanghelie*, Rîmnic, 1746; *Galerie sf. icoane*, Viena, 1861; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Mîna lui Damaschin*, Pesta ,1862; *Octoih mare*, fără titulă; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Triod*, Blaj, 1771 şi *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (2 242/1874).

[1] Adică *Apostol*.

XXIX. OŞORHEL, com. Bobîlna, jud. Cluj, 25 iulie 1874: *Apostol; Cazanie*, veche; *Evanghelie; Liturghier*, vechi; *Minei; Molitvelnic; Octoih; Orologhion; Penticostar; Strastnic* şi *Triod* (3 490/1874).

XXX. RECEA, com. Vîrşolţ, jud. Sălaj, 28 aprilie 1873: *Apostol mic*, 1747[1]; *Cazanie*, 1759[2]; *Ceaslov*, vechi; *Evanghelie*, 1830[2]; *Liturghier*, 1730[2]; *Minei*, 1781[3]; *Molitvelnic*, 1759[2]; *Molitvelnic*, 1784[2]; *Octoih mare; Penticostar*, fără titulă; *Predici* de Meteş, 1863[4]; *Psaltire*, veche; *Strastnic*, 1753[3]; *Triod*, 1771[3]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Bob şi 8 *icoane* de Nicula (1 134/1873).

[1] De la Rîmnic.

[2] Lipsă în BRV şi CBRV, preotul citind greşit anii de tipărire.

[3] De la Blaj.

[4] *Cuvîntări bisericeşti*, Sibiu, 1863.

XXXI. SATULUNG, jud. Maramureş, 30 august 1882: *Apostol*[1]; *Catavasier*, Blaj; *Evanghelie*, Bucureşti; *Evhologhion*, vechi; *Evhologhion*, Sibiu, 1849; *Liturghier*, Bucureşti; *Minei*, vechi, abia ligibil; *Minei*, Blaj, 1838, cumpărat de Maria contelui Teleki cîndva Imre; *Octoih*, Blaj; *Orologhion; Penticostar*, 1743[2]; *Psaltire*, lipsă; *Strastnic*, Blaj; *Triod*, Blaj şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi în 1858 (Diverse 1882).

[1] Posibil de la Iaşi din 1756, exemplar consemnat de Aurel Socolan, *Circulaţia cărţii vechi româneşti*, p. 31.

[2] De la Rîmnic.

XXXII. SĂRATA, înglobat la Bistriţa, jud. Bistriţa-Năsăud, 3 mai 1873: *Apostol*, 1768[1]; *Cazanie*, 1768[2]; *Evanghelie*, 1765[3]; *Liturghier*, reparat; *Molitvelnic*, 1729[4]; *Octoih mare*, 1768[4]; *Octoih mic*, 1866; *Penticostar*, 1768[5]; *Predică pentru morţi*, 1809[6]; *Strastnic*, 1783[7]; *Triod*, 1768[2] şi un *antimis* sfinţit de Ioan Lemeni în 1839 (1 569/1873).

[1] Lipsă în BRV şi CBRV.
[2] De la Bucureşti.
[3] De la Blaj. Ulterior la biserică a ajuns un exemplar din *Evanghelia* de la Rîmnic (1746) consemnat de Sofron Vlad, *op. cit.*, p. 332.
[4] Lipsă în BRV şi CBRV.
[5] De la Blaj sau Bucureşti.
[6] Adică *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi* (Buda, 1809), binecunoscuta lucrare a lui Petru Maior.
[7] Probabil o ediţie de la Blaj din 1753 sau 1783, preotul citind greşit anul.

XXXIII. SÎNIACOB, com. Lechinţa, jud. Bistriţa-Năsăud, 12 martie 1873: *Catavasier*, *Cazanie*, *Evanghelie*, *Galeria sf. icoane*[1], *Liturghier*, *Octioh mare*, *Octoih mic*, *Propovedanie la îngroparea morţilor*[2], *Strastnic*, *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Lemeni în 1840 şi un *clopot* cu inscripţia următoare: „L-am făcut eu Popa Ion din Cosniciul de Jos, anul 1747" (680/ /1873).
[1] Viena, 1861.
[2] De Samuil Micu sau Petru Maior.

XXXIV. SÎNTEJUDE, com. Ţaga, jud. Cluj, 19 aprilie 1874: *Apostol*; *Biblia*[1]; *Evanghelie*, bunişoară; *Liturghier*, slab; *Minei*[2]; *Molitvelnic*; *Octoih*[3]; *Orologhion*; *Penticostar*[4]; *Strastnic*; *Triod* şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (2 244/1874).
[1] Posibilă ediţia de la Blaj din 1795. Pentru argumente în această privinţă vezi Avram Andea, *Cîteva date despre răspîndirea operei lui Samuil Micu şi Petru Maior în Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series historia, XXVII (1982), p. 32—45.
[2] La biserică s-a păstrat pînă în zilele noastre un *Antologhion* de la Rîmnic (1745) cu însemnare din 1818 cf. Ioana Cristache Panait, *Importante însemnări de pe cărţi vechi bisericeşti, tipărite la Vîlcea şi în alte părţi*, în „Mitropolia Olteniei", XXX (1978), nr. 7—9, p. 569.
[3] De la Rîmnic din 1763, aşa cum rezultă din însemnarea exemplarului existent şi azi: „[...] l-au dat sau l-au lăsat de pomană la biserica din Sîntejude, popa Ioan Rusul care a răposat în Pălatca, cu iubita soaţă sa Maria, a lui Pavel Ilie, şi aşa au lăsat ca, cu afurisenie, nime nici dintre fraţi, nici dintre streini să nu o străineze din sus-numita biserică. Scris prin mine Ioan popa din Pălatca, anul 1790, iulie 27 de zile", apud Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 565.
[4] Azi se află la biserică un *Penticostar* de la Rîmnic (1743) cu următoarea însemnare: „Şi s-au legat prin mine Andrei Iosif de la Pusta Sînmihaiu, compector, la anul 1811, în 13 a lui iunie", apud Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 569.

XXXV. SÎNTIOANA, com. Ţaga, jud. Cluj, 29 aprilie 1874: *Biblia*[1]; *Catavasier*; *Cazanie*; 3 *Evanghelii*; 3 *Liturghiere*; *Minei*; *Molitvelnic*; *Octoih mare*; *Orologhion*, vechi; *Penticostar*; *Strastnic*; *Triod* şi un *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Alexi (2 248/1874)[2].

[1] Posibilă ediţia de la Blaj din 1795.
[2] Graţiana Alicu, *op. cit.*, p. 693—694 consemnează următoarele tipărituri vechi: *Apostol*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Octoih*, Blaj, 1770; *Strastnic*, Blaj, 1817 şi *Triod*, Blaj, 1813.

XXXVI. STOIANA, com. Cornești, jud. Cluj, 28 martie 1875: *Apostol*, Blaj, 1814; *Catavasier*, Blaj; *Evanghelie*, 1746, Ţara Românească[1]; *Evhologhion (Molitvelnic)*, stricat; *Octoih*, 1714, Ţara Românească[2]; *Strastnic*, Blaj, 1817; *Triod*, Blaj, 1751[3]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Lemeni şi 3 *icoane* pictate de la Nicula (1 611/1875).

[1] De la Rîmnic.
[2] Lipsă în BRV şi CBRV, preotul citind greşit anul.
[3] Corect 1771, fiind singura ediţie din secolul al XVIII-lea de la Blaj.

XXXVII. ŞEREDEIU, com. Horoatu Crasnei, jud. Sălaj, 15 mai 1873: *Apostol*, Blaj 1797[1]; *Catavasier*, Blaj, 1799[1]; *Cazanie*, Bucureşti, 1798[1]; *Evanghelie*, Bucureşti, 1790[1]; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Minei*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, vechi; *Molitvelnic*, Blaj, 1868; *Octoih*, Rîmnic, 1793[1]; *Orologhion*, vechi, fără titulă; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Strastnic*, fără titulă şi *Triod*, fără titulă (1463 şi 1 991/1873).

[1] Lipsă în BRV şi CBRV. Se pare că preotul a citit slova-cifră a zecilor prin plusare, 9 în loc de 6. Am avea astfel tipăriturile cunoscute: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Cazanie*, Bucureşti, 1768; *Evanghelie*, Bucureşti, 1760 şi *Octoih*, Rîmnic, 1763.

XXXVIII. ŞIEUŢ, jud. Bistriţa-Năsăud, 10 ianuarie 1875: *Apostol*, Blaj, 1777[1]; *Biblie*, Blaj, 1795; *Cazanie; Evanghelie*, Blaj; *Liturghier*, Blaj; *Minei*, Rîmnic, 1475[2]; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Molitvelnic*, Blaj, 1857; *Octoih*, Blaj, 1771[3]; *Orologhion; Penticostar*, Blaj, 1748[4]; *Propovedanie*, Blaj, 1806[5]; *Psaltire; Strastnic*, Blaj, 1758[6] şi *Triod*, Blaj, 1813 (639/1875).

[1] Corect 1767, fiind singura ediţie de la Blaj din secolul al XVIII-lea.
[2] Preotul, evident, a inversat, cifrele, fiind vorba de 1745.
[3] Lipsă în BRV şi CBRV, preotul citind greşit anul.
[4] Corect 1768, fiind singura ediţie de la Blaj din secolul al XVIII-lea.
[5] Posibil a lui Samuil Micu (Blaj, 1784) sau a lui Petru Maior (Buda, 1809).
[6] Lipsă în BRV şi CBRV, fiind probabil ediţia din 1753 sau 1773.

XXXIX. TÎRGU LĂPUŞ, jud. Maramureş, 1 martie 1873: *Apostol*, Bucureşti, 1704 sub Teodosie[1]; *Carte de predici* de Meteş, Sibiu, 1863; *Carte de predici la morţi* de Samuil Clain, Blaj, 1784; *Catavasier*, fără titulă; *Cazanie*, fără titulă; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*, Blaj, 1781; *Octoih*, Blaj, 1780[2]; *Octoih mic*, Sibiu, 1859; *Penticostar* Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1788[3]; *Triod*, Blaj, 1772[4] şi o cruce de argint de China (1 747/1873).

[1] Locul tipăririi la Buzău.
[2] Lipsă în BRV şi CBRV, fiind probabilă ediţia din 1760 sau 1770.
[3] Lipsă în BRV şi CBRV, fiind probabilă ediţia din 1753 sau 1773.
[4] Lipsă în BRV şi CBRV, fiind probabilă ediţia din 1771, singura de la Blaj din secolul al XVIII-lea.

XL. VÎRŞOLŢ, jud. Sălaj, iunie 1873: *Apostol*, chirilice; *Catavasier*, chirilice; *Cazanie*, chirilice; *Cuvîntări bisericeşti* de Ioan Papiu[1]; *Evanghelie*, chirilice; *Liturghier*, chirilice; *Minologhion*, chirilice; *Molitvelnic*, chirilice; *Octoih*, chirilice; *Penticostar*, chirilice; *Sf. Scriptură biblică*, chirilice[2]; *Strastnic*, chirilice; *Triod*, chirilice şi 25 de *icoane* dintre care unele de Nicula (2 096/1873).

[1] Tipăritură din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
[2] Posibilă ediţie de la Blaj din 1795.

XLI. ZALNOC, com. Bobota, jud. Sălaj, 20 aprilie 1874: *Apostol*, Blaj, 1802; *Catavasier*, slab; *Catavasier*, Blaj, 1824; *Cazanie*, 1768[1]; *Evanghelie*, Bucureşti, 1723[2]; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Minei*, 1766, stricat[3]; *Molitvelnic*, Blaj, 1784; *Octoih*, foarte rău; *Octoih*, Blaj, 1770; *Orologhion*, Blaj, 1808; *Penticostar*, 1768[4]; *Psaltire*, stricată; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, 1771[5]; *antimis* sfinţit de episcopul Ioan Bob şi un altul sfinţit de Ioan Alexi (1 916/1874).

[1] De la Bucureşti.
[2] Exemplarul a fost consemnat şi de Ioana Cristache Panait în *Tipăritura bucureşteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în „Glasul bisericii", XXXI (1972), nr.11 — 12, p. 1 236.
[3] De la Rîmnic.
[4] De la Blaj sau Bucureşti.
[5] De la Blaj.

AVRAM ANDEA

NOUVELLES DONNÉES SUR LE LIVRE ROUMAIN ANCIEN DANS LE NORD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les auteurs présentent le résultat partiel de la recherche portant sur la diffusion du livre roumain ancien des départements de Bistrița-Năsăud, de Cluj, de Maramureș, de Satu Mare et de Sălaj, dans la partie Nord-Ouest de la Transylvanie. Dans ce but on a utilisé les données de 46 inventaires d'église de 41 localités.

Les données de ces inventaires démontrent que le livre roumain ancien, imprimé dans les Principautés Roumaines jusqu'en 1830, est répandu dans toutes les provinces habitées par les Roumains, les frontiéres politiques ne pouvant pas empêcher sa circulation. Pour les besoins de l'église, le livre nécessaire au culte religieux a été procuré des imprimeries de Jassy (Moldavie), de Bucarest, de Buzău, de Rîmnic et de Tîrgoviște (Valachie), de Bălgrad (Alba Iulia), de Blaj et de Sibiu (Transylvanie), de Buda (Hongrie) et de Vienne de la monarchie autrichienne.

L'interprétation complexe des matériaux présentés analytiquement sous forme de régistre alphabétique des localités inventariées, va être réalisée dans une prochaine étude concernant le livre roumain ancien du Nord-Ouest de la Transylvanie.

RĂSCOALA LUI HOREA ÎN LUMINA CRONICILOR ÎN VERSURI CONTEMPORANE

Marea răscoală țărănească din anul 1784 sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan a produs o puternică impresie asupra tuturor categoriilor societății contemporane din Transilvania. Aceasta se reflectă și în crearea, alături de bogatul material documentar cu caracter oficial, a unei multitudini și varietăți deosebite de izvoare care constituie expresii ale unor reacții individuale specifice în fața evenimentului sub forma memoriilor, însemnărilor, jurnalelor, corespondenței, a articolelor din presa periodică și a literaturii de broșuri[1]. O categorie aparte în cadrul acestor surse o reprezintă cronicile în versuri, care prin numărul considerabil în care ni s-au transmis, prin numeroasele variante ce-au circulat, în manuscris sau în formă tipărită, se relevă ca un gen căutat și solicitat de gustul epocii[2]. Aceste cronici se dovedesc utile cercetării istoriei răscoalei atît prin faptul că oferă informații asupra ei, deseori din prima mînă, din partea unor participanți direcți la evenimente, permițînd confruntarea cu știrile altor genuri de izvoare, cît, mai ales, prin aceea că ele se constituie în expresii fidele ale stărilor de spirit, atitudinilor și punctelor de vedere referitoare la mișcare în cadrul categoriilor sociale cărora le aparțin autorii lor. Coroborate cu celelalte surse, cronicile în versuri pot aduce deci o însemnată contribuție atît la cunoașterea evenimentelor, cît și la o altă istorie, cea a mentalităților contemporane în raport cu marea răscoală ce-a zguduit puternic structurile feudale anacronice ale principatului. Analiza lor relevă, deseori mai concludent decît în cazul documentelor oficiale, strînsa împletire a elementelor sociale și naționale în conștiința tuturor celor implicați în evenimentele acestei epoci de însemnătate fundamentală din punctul de vedere al procesului de evoluție spre societatea modernă constituită în cadre naționale.

Prima, în ordine cronologică, dintre aceste cronici în versuri provine din părțile zărăndene, autorul lor fiind, conform indicațiilor uneia din cele șapte variante în care ni s-a păstrat izvorul, din satul Mihăileni și cunoscînd astfel îndeaproape evenimentele din această zonă. Cronica debutează cu relatarea întîmplărilor de la începutul răscoalei, de la Curechiu, Crișcior, Brad, Ribița și Mihăileni, avînd aici caracterul unei simple versi-

---

[1] Vezi pentru aceste surse colecția: *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria B. *Izvoare narative*, sub redacția acad. Ștefan Pascu, I—III, București, 1983—1984.

[2] O primă repertorizare a lor a fost efectuată de D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea*, în „Anuarul Arhivei de folclor", 1942, VI, p. 5—28. Noi contribuții la: Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyüjtemények bibliográphiája 1565—1840*, Budapesta, 1976.

ficări a listei nobililor care au căzut victime ridicării țărănești. Sînt prezentate, apoi, mai pe larg, asediul casieriei perceptorale din Ribița, atacul asupra bisericilor din Brad și Baia de Criș, precum și soarta nobilului Csiszár László din Mihăileni. Este amintită, de asemenea, convertirea la ortodoxie a 190 de locuitori reformați din Baia de Criș. În continuare, cronica se oprește succint asupra evenimentelor de la Lunca, Ociu, Hălmagiu, Hălmăgel, Aciuța, Pleșcuța și Lupșa, prezentînd, apoi, mai amănunțit, atacul răsculaților de la Cîmpeni. Elementele principale ale acestei părți se regăsesc textual în raportul vicejudelui nobiliar Ephraim Enyedi adresat din Zlatna, în 17 noiembrie 1784, vicecomitelui de Alba, Paul Boér[3]. Cum acest raport menționează ca surse informațiile furnizate de participanții la evenimente, considerăm că și prezenta cronică a constituit o astfel de sursă, ceea ce explică similitudinile dintre cele două texte. Cronica se încheie cu o referire la atacul asupra Abrudului, lăsîndu-ne impresia că textul, în variantele care ni s-au păstrat, nu e complet.

Cronica este, în general, bine informată asupra evenimentelor descrise, succesiunea acestora este redată corect, în schimb, cu excepția atacului de la Cîmpeni, nu se fac precizări cronologice. Datarea probabilă a izvorului este între 6 noiembrie 1784 — data ultimului eveniment prezentat (atacul de la Abrud) — și 17 noiembrie 1784, data raportului lui Enyedi pentru care a servit ca posibilă sursă.

Autorul cronicii se rezumă la prezentarea faptelor, reducînd cauzele răscoalei la „dorința de pradă" și „lipsa de cruțare înnăscută" a țărănimii, iar obiectivele ei la distrugerea nobilimii maghiare și realizarea „dreptății" lui Horea. E de menționat legătura făcută de autor între răscoala din 1437 de la Bobîlna și cea din 1784.

Poziția autorului este ostilă răscoalei. El deplînge și căinează soarta celor afectați de ridicarea țărănească, iar în limbajul folosit se reflectă impresia puternică produsă în mod direct asupra sa de izbucnirea mîniei țărănimii[4].

Tot pe baza experiențelor sale personale își elaborează cele șapte cronici în versuri, care ni s-au păstrat, preotul reformat Szabo Pál din Abrud, care în listele celor păgubiți de răscoală apare cu considerabila sumă de 1 231 florini și 35 de creițari[5]. Deși textele nu sînt semnate sau, în cazul uneia din ele, prezintă chiar o altă semnătură (posibil pseudonim al autorului ori aparținînd copistului), ele pot fi atribuite totuși, cu destulă sigu-

---

[3] Raportul se păstrează în copie în Arhiva comisiei Jankovich, I, 52—62; II, 737—746, microfilm și fotocopii la Bibl. Fil. din Cluj-Napoca a Academiei Române; ibidem, ms. A 16, Collectio minor manuscriptorum historicorum C. J. Kemény, t. XVI, f. 1—11 (rezumat). A fost publicat în: „Történeti Lapok", 1874, I, p. 186—187; 205—207; 217—218; „Élet és irodalom", 1884, I, p. 213—214 (parțial); „Erdélyi Múzeum", 1895, p. 282—287.

[4] Cele 7 variante cunoscute ale cronicii se păstrează la: Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 183—207; ms. A 90, Col. Jos. C. Kemény, Miscellanea, t. XVIII, f. 79—92; ms. A 457, col. Mike, Egyveleg, vol. III, f. 37—49; Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, ms. 2876 f. 6r—7r; Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Colecția de documente și manuscrise de la Bibl. Teleki-Bolyai, nr. 95, f. 2v—4r; Bibl. doc. Odorhei, ms. 12.828, f. 63—72; Bibl. Széchenyi Budapesta, Fol. Hung. 79, f. 75v—79v.

[5] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, București, 1979, p. 544.

ranţă, lui Szabo Pál, prin comparaţia cu descrierea în proză a pustiirii Abrudului pe care ne-a lăsat-o, prin similitudinile cu datele şi formulările corespondenţei sale[6], ca şi prin elementele interne ale textelor pe care le vom menţiona la descrierea fiecărei piese în parte.

Prima dintre aceste cronici debutează cu o prezentare a obiectivelor şi conducătorilor răscoalei, după care urmează relatarea evenimentelor de la Ribiţa, Baia de Criş, Brad şi Mihăileni (cu multe amănunte asupra familiei Csiszár). Partea principală a cronicii redă pe larg atacul asupra oraşelor Cîmpeni, Abrud şi Roşia Montană, aici textul consunînd integral, într-o seamă de pasaje, cu descrierea în proză a evenimentelor de la Abrud elaborată de Szabó Pál şi cu raportul vicejudelui nobiliar Enyedi din 17 noiembrie 1784. Cronica se încheie cu invocarea ajutorului divin pentru oraşul Abrud şi pentru cei afectaţi de răscoală. Atribuirea textului se bazează pe analogiile cu lucrarea în proză a lui Szabó Pál şi pe menţionarea în text a autorului ca locuitor al Abrudului. Concordanţele cu textul lui Enyedi duc la concluzia utilizării cronicii ca sursă a raportului vicejudelui nobiliar, ceea ce ne permite datarea ei între 7 noiembrie 1784 — data ultimelor evenimente relatate în cronică — şi 17 noiembrie 1784, data raportului menţionat.

A doua cronică este construită ca o antiteză între starea înfloritoare a Abrudului înainte de răscoală şi situaţia sa în urma atacului ţărănesc. După o scurtă referire la evenimentele din părţile crişene şi de la Cîmpeni, urmează relatarea atacului de la Abrud, cu o serie de analogii faţă de textul în proză a lui Szabó Pál şi de raportul lui Enyedi din 17 noiembrie 1784. Textul, care uzează de o seamă de referinţe mitologice şi biblice, se încheie cu imprecaţii la adresa răsculaţilor şi apeluri la răzbunarea divină. Atribuirea cronicii se bazează pe analogiile amintite şi pe similitudinile cu cronica anterioară, cu care are aceeaşi datare.

Cronica a treia, pe lîngă interesante consideraţii privind cauzele răscoalei, reflectă situaţia oraşului Abrud în săptămîna imediat următoare evenimentelor din 6—7 noiembrie 1784, la care s-au referit textele anterioare. Faptele relatate (lipsa de grîne, respectarea de teamă a preceptelor religiei ortodoxe de către cei trecuţi la acest rit, ajutorul militar trimis oraşului pe cheltuiala acestuia) se regăsesc în rapoartele Magistratului din Abrud expediate Guberniului în 15 şi 19 noiembrie 1784[7], ca şi în amintitul text în proză al lui Szabó Pál. Partea finală a cronicii vorbeşte de ciocnirile militare între răsculaţi şi armata imperială, ceea ce indică datarea ei la sfîrşitul lui noiembrie — începutul lui decembrie 1784. Atribuirea cronicii se bazează pe similitudinile cu textul în proză al lui Szabó Pál şi pe versurile care atestă apartenenţa abrudeană a autorului.

---

[6] Din lucrarea în proză a lui Szabó Pál intitulată *Abrudbánya városa siralmas elpusztulásának valóságos históriája* o copie se păstrează la Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 24—31. A cunoscut mai multe ediţii: „Történeti Lapok", 1874, I, p. 218—219; 235; „Hazánk", 1887, VII, p. 259—261; „Erdélyi Múzeum", 1895, p. 166—168; „Történelmi Tár", 1908, p. 460—462; „Hadtörténelmi Közlemények", 1916, p. 435—438. Un rezumat larg în limba română la D. Prodan, *op. cit.*, I, Bucureşti, 1979, p. 380—381. Corespondenţa lui Szabó Pál către fratele său, Szabó Sámuel, se păstrează în copie la Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 31—38 şi e publicată cu unele intervenţii, în traducere românească, de D. Prodan, *op. cit.*, I, p. 381—382.

[7] *Ibidem*, p. 569—570.

O descriere amănunţită a atacului ţărănesc asupra Abrudului, urmînd îndeaproape textul în proză al lui Szabó Pál, cuprinde şi o altă cronică în versuri a acestuia. Ultima parte se ocupă de măsurile imperiale pentru liniştirea răscoalei cu ajutorul episcopului ortodox şi de ciocnirile între ţărani şi armată, menţionînd cu deosebire lupta de la Mihăileni. Este pomenită apoi prinderea lui Horea şi Cloşca, iar în final autorul se referă la obiectivele urmărite de răsculaţi. Pe baza acestor elemente de conţinut, cronica se datează între 27 decembrie 1784 (prinderea conducătorilor răscoalei) şi 28 februarie 1785 (supliciul lor). Atribuirea cronicii se bazează pe analogiile cu textul în proză al lui Szabó Pál şi pe versurile referitoare la originea abrudeană a autorului, precum şi la pagubele pe care le-a suferit în cursul răscoalei.

Al cincilea text din această serie cuprinde o descriere detaliată a sinuciderii lui Crişan în închisoare şi relatează apoi soarta trupului său neînsufleţit, exprimîndu-şi în final speranţa că acest exemplu va determina la mărturie pe tovarăşii săi. Textul datează deci între 13 februarie 1785 (sinuciderea lui Crişan) şi 28 februarie 1785 (supliciul lui Horea şi Cloşca). Atribuirea cronicii se bazează pe pasajele similare referitoare la moartea lui Crişan din cele două texte următoare la care ne vom referi.

Unul dintre acestea, asemănător textului al doilea pe care l-am descris înainte, este construit ca o antiteză între starea anterioară răscoalei — primăvara — şi cea determinată de ea — toamna. În mod similar sînt prezentate şi cauzele cărora li se atribuie ridicarea ţărănească, analoagă fiind şi invocarea finală a ajutorului divin. Textul prezintă succint evenimentele de la Mesteacăn, Brad, Baia de Criş, Crişcior, Ribiţa, oprindu-se apoi, mai pe larg, asupra faptelor răsculaţilor la Abrud, în termenii textului în proză al lui Szabó Pál. Este amintită, de asemenea, reprimarea răscoalei, prinderea conducătorilor şi moartea lui Crişan în închisoare, analog cu descrierea cuprinsă mai amănunţit în textul anterior. În încheiere, se menţionează că executarea celorlalţi conducători ai răscoalei, aflaţi în captivitate la Alba Iulia, urmează a fi împlinită pe baza rescriptului ce se aşteaptă de la Curte. Cronica datează deci între 13—28 februarie 1785, asemenea textului anterior. În privinţa atribuirii, deşi în titlu apare numele unui oarecare Hidi József, care nu a putut fi identificat în izvoarele vremii, similitudinile menţionate cu celelalte texte ale lui Szabó Pál ne determină să-l considerăm pe Hidi doar copistul textului sau un pseudonim al lui Szabó Pál.

În sfîrşit, a şaptea cronică cuprinde cea mai completă descriere a răscoalei dintre textele atribuite lui Szabó Pál. După o prezentare a obiectivelor mişcării şi referiri la organizarea oştii răsculate, sînt relatate succint evenimentele din părţile crişene (estimîndu-se la 80 numărul nobililor ucişi), cele de pe valea Mureşului şi de la Deva. Urmează apoi descrierea atacului de la Cîmpeni, în termeni similari raportului lui Enyedi, şi a evenimentelor de la Abrud şi Roşia Montană, cu reluarea elementelor cunoscute deja din celelalte texte. În continuare sînt trecute, pe scurt, în revistă cele întîmplate la Baia de Arieş, Ighiu, Ţelna, Crişcior, Benic, Cetea, Rimetea şi Colţeşti, cronica încheindu-se cu prinderea lui Horea

şi Cloşca, sfîrşitul lui Crişan şi supliciul celorlalţi doi conducători ai răscoalei. Textul datează, deci, după 28 februarie 1785, iar atribuirea sa se bazează pe similitudinile cu celelalte texte ale lui Szabó Pál şi pe versurile care atestă originea abrudeană a autorului.

Cronicile în versuri atribuite lui Szabó Pál se încheagă, deci, într-o imagine coerentă asupra răscoalei din 1784, imagine conturată pe măsura desfăşurării evenimentelor, avînd ca punct nodal întîmplările de la Cîmpeni, Abrud şi Roşia Montană, cunoscute nemijlocit de autor. Pe lîngă prezentarea în general corectă a succesiunii şi cronologiei faptelor narate, izvorul se remarcă prin tendinţa autorului de a formula puncte de vedere şi asupra cauzelor şi obiectivelor mişcării. Astfel, în concordanţă cu statutul său de om al bisericii, Szabó Pál consideră răscoala o pedeapsă a divinităţii pentru păcatele nobilimii şi orăşenimii bogate, pe care le concretizează în lux, desfrîu moral, tare de caracter (îngîmfare, nerecunoştinţă), dispreţ faţă de oamenii cinstiţi şi faţă de preoţi. În ce priveşte obiectivele răscoalei, Szabó Pál le rezumă în : înlăturarea slujbelor apăsătoare şi excesive, a dărilor, să fie cu toţii nobili, să nu mai poruncească stăpînii de pămînt şi dregătorii lor, să se pună funcţionari români cu dreptăţile ce le-au fost ascunse pînă atunci şi să scape, deci, românii de orice jug. Se regăsesc aici, în esenţă, principalele puncte ale programului răscoalei cuprinse în ultimatumul din 11 noiembrie 1784, ceea ce dovedeşte circulaţia largă pe care au cunoscut-o, reflectată şi de perceperea lor de către reprezentanţii taberei adverse. Relatarea lui Szabó Pál întăreşte, de asemenea, ideea dublului caracter, social şi naţional, al răscoalei din 1784.

În ceea ce priveşte atitudinea autorului, acesta se situează pe poziţia nobilimii şi orăşenimii înstărite, lovite de răscoală, în pofida accentelor critice, moralizatoare, la adresa acestor categorii sociale. El neagă îndreptăţirea răscoalei, condamnă aspru faptele ţăranilor şi căinează soarta celor ce au avut de suferit, identificîndu-i nejustificat cu întreaga naţiune maghiară din Transilvania, în spiritul conceptului medieval al naţiunii ca ansamblu al celor privilegiaţi. El uzează în acest scop de analogii biblice sau mitologice, în stilul clasicizant al epocii, recurge la folosirea antitezei între starea anterioară răscoalei şi cea pricinuită de aceasta[8].

Tot atît de bogată în informaţii bazate, în bună parte, pe experienţa personală este şi cronica în 142 de strofe totalizînd 568 de versuri, datată în 30 noiembrie 1784 de la Alba Iulia, al cărei autor semnează Enyedi, fără a mai oferi alte amănunte asupra persoanei sale. Pentru a-l identifica, nu putem decît să ne rezumăm la presupuneri, numele fiind destul de frecvent în epocă în rîndul celor înregistraţi în şematismele oficiale. Astfel, şematismul pe anul 1784 înregistrează un Sigismund Enyedi, scrib la Casa provincială[9]. Un Ştefan Enyedi era agent aulic la Viena[10]. Mai probabilă pare însă identificarea autorului cu acel vicejude nobiliar de la Zlatna, Ephraim Egyedi sau Enyedi, ale cărui rapoarte şi scrisori din 3, 14, 17,

[8] Aceste cronici se păstrează la : Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, ms. 2 876, f. 1r—10v ; Arh. Stat. Tîrgu Mureş, fond. citat, nr. 95, f. 4v—6v ; Bibl. Széchenyi Budapesta, Fol. Hung. 79, f. 79v—84r.

[9] *Calendarium Maius Titulare pro anno Domini MDCCLXXXIV*, Sibiu, 1784, p. 10.

[10] D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 729.

25 noiembrie 1784 constituie surse importante pentru evenimentele răscoalei, iar unele pasaje din acestea prezintă similitudini accentuate cu redarea evenimentelor respective în cronică[11]. În ce priveşte numele său, acesta apare atît sub forma de Egyedi, cît şi de Enyedi, ceea ce ar constitui tot un indiciu în favoarea acestei atribuiri[12]. Despre Ephraim Enyedi ştim doar că apare în şematismele oficiale pînă în anul 1804 în calitate de vicejude nobiliar şi asesor al comitatului Alba Inferioară.

Cronica, scrisă într-o formă epistolară, debutează cu un elogiu al prieteniei, cu trimiteri la mitologia antică, în spiritul clasicizant al vremii. Urmează apoi expunerea evenimentelor din vremea răscoalei de la Zlatna, Ţelna, Binţinţi, Şoimuş, Cioara, Băcăinţi, Brănişca, Tărtăria, Mihăileni, Rapoltu Mare, Ghelmar, Vinţu de Jos, Ighiu, Meteş, Galda de Jos, Cetea şi Colţeşti. Sînt prezentate, de asemenea, într-o versiune proprie, luptele de la Deva şi tratativele de la Tibru între răsculaţi şi locotenent-colonelul Schultz. Dacă aceste părţi ale cronicii se bazează pe relatările celor refugiaţi la Alba Iulia şi pe ştirile, zvonurile, care ajung pînă acolo, astfel explicîndu-se redarea faptelor fără respectarea ordinii cronologice a desfăşurării lor şi în neconcordanţă cu itinerarul real al răsculaţilor, în schimb părţile privitoare la starea de spirit de la Alba Iulia în zilele răscoalei, ca şi cele finale despre măsurile represive duse la îndeplinire în acest oraş împotriva ţăranilor prinşi, sînt de prima mînă, ele fiind cele mai valoroase din punct de vedere informativ.

Autorul se rezumă la o simplă expunere a faptelor, axîndu-şi povestirea pe episoadele cele mai dramatice ale unor destine individuale. Asupra obiectivelor răscoalei se opreşte doar în pasajul privind tratativele de la Tibru, redînd cererile ţăranilor într-o formă contaminată de punctele ultimatumului din 11 noiembrie 1784. Poziţia autorului este ostilă răscoalei, ea reprezentînd punctul de vedere al nobilimii şi al orăşenimii privilegiate ameninţate de ridicarea maselor ţărăneşti şi se manifestă prin imprecaţii la adresa ţăranilor răsculaţi, precum şi prin exprimarea satisfacţiei pentru măsurile represive adoptate[13].

Din tabăra potrivnică ţărănimii face parte şi Bölöni Sámuel, aflat la Cluj în perioada răscoalei, de unde îşi dedică în 22 (după o altă variantă în 23) decembrie 1784 lucrarea în versuri comandantului general al insurecţiei nobiliare din părţile Clujului, contele Csáki János. El nu apare însă în şematismele oficiale din acest an şi nici în cele din anii următori ca deţinînd vreo funcţie administrativă sau juridică. De-abia în 1795 e

[11] *Ibidem*, I, p. 387; 443; 508; II, p. 44—45.

[12] În *Tagbuch*-ul lui Seiwerth numele apare, în cele două variante ale textului, în ambele forme. Vezi: *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria B. *Izvoare narative*, I, p. 147. În şematismul oficial pe anul 1800 la p. 23 apare ca *Egyedi*, iar la p. 165 ca *Enyedi*. Tot ca *Enyedi* semnează şi în ediţia raportului din 17 noiembrie 1784, publicată după original, în „Élet és irodalom", 1884, I, p. 213—214.

[13] Cele 4 variante ale cronicii se păstrează la: Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 217—248; ms. A 90, f. 93—116; ms. A 457, f. 49—67; Bibl. doc. Odorhei, ms. 12828, f. 74—92.

numit agent aulic la Cancelaria aulică a Transilvaniei de la Viena, ceea ce denotă o pregătire de jurist. Deține această funcție pînă în anul 1808 și moare în 16 februarie 1811. El a avut o însemnată bibliotecă și a efectuat traduceri din literatura engleză[14].

Cronica lui Bölöni debutează cu o dedicație adresată contelui Csáki, cu multe trimiteri mitologice. Astfel de trimiteri, alături de pasaje inspirate din *Metamorfozele* lui Ovidiu, apar și în alte părți ale lucrării. Cronica prezintă evenimentele din Zărand, de la Curechiu, Crișcior, Brad, Ribița, Baia de Criș, cu o cronologie nesigură și cu greșeli în redarea succesiunii evenimentelor. Pentru această parte este probabilă utilizarea ca izvor a cronicii anonime zărăndene, care într-una din variantele sale a fost copiată la Cluj, în martie 1785, în același manuscris cu cronica lui Bölöni și cu unul din textele lui Szabó Pál. Acest text al lui Szabó Pál și, probabil, alte lucrări în versuri sau proză ale acestuia, de asemenea raportul lui Enyedi din 17 noiembrie 1784, stau la baza relatării lui Bölöni asupra evenimentelor de la Abrud, Roșia Montană, precum și asupra jurămîntului depus de răsculați la Păltiniș-Blăjeni. Influența raportului lui Enyedi se recunoaște și în prezentarea episodului omorîrii lui Vasilie Goia la Vidra.

Luptele de la Deva și alte cîteva ciocniri următoare la Vinerea, Tămășești și din Hațeg sînt redate pe baza informațiilor din scrisoarea magistrului poștal Csürös Sándor trimisă cumnatului său în 11 noiembrie 1784 din Deva[15]. În continuare sînt relatate sumar întîmplările de la Cioara, Bobîlna, Rapoltu Mare, Geoagiu, Folt, Cricău, Ighiu, Vurpăr și, mai pe larg, cele de la Colțești. Cronica se încheie cu un elogiu adus contelui Csáki pentru organizarea insurecției nobiliare din părțile clujene.

Autorul se rezumă la o narare în versuri a faptelor, întreruptă de lungi pasaje cuprinzînd căinarea celor ce au suferit de pe urma răscoalei și imprecații la adresa țăranilor. Obiectivul răscoalei e considerat a fi nimicirea privilegiaților identificați, în spiritul concepției medievale asupra națiunii, cu întregul popor căruia-i aparțin. Remarcabilă este referirea, e adevărat sub semnul îndoielii, asupra romanității românilor, dovadă a circulației largi a acestei idei în societatea transilvăneană a vremii.

Cronica lui Bölöni s-a bucurat de o mare audiență în cercurile nobiliare, mărturie stînd numeroasele variante în care s-a păstrat, ca și ediția pe care le-a cunoscut ulterior. Ea ne oferă atît informații interesante, bazate pe sursele contemporane, cît și o elocventă imagine a stării de spirit nobiliare din zilele răscoalei[16].

Dacă în cronicile menționate pînă acum se reflectă în mod echilibrat valoarea informativă a acestor izvoare pentru evenimentele răscoalei, pre-

[14] Pentru informațiile asupra lui Bölöni vezi: Kovács Miklós, *Răscoala lui Horea în cronica „A Hora Világról"*, lucrare de stat susținută la Facultatea de istorie-filozofie a Universității din Cluj, 1962.

[15] Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 66—69.

[16] Din cele 8 variante cunoscute ale cronicii, 5 se păstrează la: Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. A 16, f. 129r—153v; ms. A 90, f. 121—150; ms. A 457, f. 68—88; ms. reformat 1577, f. 1r—12r; Bibl. Széchenyi Budapesta, Fol. Hung. 79, f. 68r—75v. O altă variantă e menționată de Stoll Béla, *op. cit.*, p. 201, iar alte două, azi pierdute, sînt publicate de Szilágyi István, în „Hazánk", 1885, IV, p. 425—441 și, respectiv, Dékáni Kálmán, în „A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve", 1907, p. 97—121.

zentate, în bună măsură, pe baza contactului direct al autorilor cu realităţile, ca şi pentru atitudinea lor faţă de cele relatate, în alte asemenea lucrări de epocă prevalează analiza cauzelor şi obiectivelor mişcării, exprimarea unor puncte de vedere proprii celor ce le elaborează, fără a se aduce contribuţii notabile la cunoaşterea istoriei evenimenţiale a răscoalei.

Astfel, profesorul de filozofie al colegiului din Odorhei, Szigethi Gyula Mihály, în lucrarea sa dedicată „epocii lui Horea" la sfîrşitul lui noiembrie — începutul lui decembrie 1784, înainte de prinderea conducătorilor răscoalei şi într-o perioadă de ciocniri puternice între ţărani şi armată, se referă doar la modul general asupra faptelor răsculaţilor, cu efectele lor, cu deosebire în privinţa lipsei de bucate, precum şi asupra măsurilor nobiliare şi imperiale în vederea înăbuşirii mişcării. Mai interesante sînt, în schimb, opiniile autorului asupra cauzelor răscoalei. Fără a trece cu vederea „greutatea mulţimii de slujbe", el consideră, în spiritul dominant al vremii, neglijarea educaţiei şcolare şi religioase corespunzătoare drept cauza principală a ridicării la luptă a ţăranilor. Reproşînd nobilimii şi autorităţilor că nu s-au gîndit să folosească ţăranii şi „la carte nu la sapă", el vede, asemenea concluziilor la care va ajunge şi comisia imperială de anchetă, într-un sistem de educaţie adecvat scopului integrării ţărănimii în ordinea socială dată, mijlocul principal al prevenirii unor noi răscoale. Szigethi consideră izbucnirea mîniei ţărăneşti o pedeapsă cerească pentru păcatele nobilimii, identificate cu întregul popor maghiar. În pofida acestor tendinţe critice moralizatoare, poziţia autorului este net ostilă răscoalei, el căinînd victimele acesteia şi salutînd măsurile represive[17].

O poziţie asemănătoare adoptă şi redactorul ziarului „A Magyar Hirmondó" din Bratislava, Szacsvai Sándor, care în poezia dedicată evenimentelor din Transilvania, în numărul din 9 februarie 1785 al periodicului său, porneşte de la o imagine idilică a toleranţei şi înţelegerii generale din principat care ar fi fost tulburate de izbucnirea ridicării ţărăneşti. După o prezentare generală a faptelor răsculaţilor, apreciindu-se numărul nobililor ucişi la circa 200, sînt relatate măsurile imperiale de împăciuire şi apoi de reprimare a mişcării, atribuindu-se atitudinea ezitantă iniţială a autorităţilor tendinţei de a cruţa de pierderi atît armata, cît şi „erariul viu", contribuabilii ţării. Este prezentată, de asemenea, prinderea şi eliberarea ulterioară de către răsculaţi la Inuri a plutonierului Molnar, precum şi capturarea conducătorilor răscoalei, cu sublinierea hiperbolizată a rolului grănicerilor secui. Poezia se încheie cu un apel la filantropie pentru ajutorarea familiilor nobiliare lovite de răscoală.

Abordînd cauzele mişcării, autorul le găseşte în refuzul ţăranilor de a presta slujbele faţă de stăpînii de pămînt, dar şi în tendinţa divină de a pune la încercare nobilimea maghiară în privinţa solidarităţii sale şi a ataşamentului faţă de împărat. El vede, de asemenea, în clerul românesc un element determinant al agitaţiei ţărănimii, iar răspunsul favorabil al acesteia la apelurile preoţimii le atribuie ignoranţei şi lipsei unei educaţii

[17] Versurile lui Szigethi se păstrează la Bibl. doc. Odorhei, col. Szigethi Mihály, t. VI, f. 175r—178r şi, într-o altă variantă, la Bibl. Széchenyi Budapesta, Oct. Hung. 298, f. 59—61.

adecvate a maselor populare. El recomandă, pentru prevenirea unor noi răscoale, îmbunătăţirea condiţiilor de educaţie şi instruire a clerului şi poporului român din Transilvania.

Atitudinea autorului este net defavorabilă răscoalei. El neagă îndreptăţirea temeiurilor sociale ale acesteia, considerînd greutatea obligaţiilor, acuzată de ţărani, drept un abuz izolat ce nu s-ar putea imputa întregii nobilimi. Szacsvai respinge şi obiectivele politico-naţionale ale răscoalei, combătînd ideea autohtoniei românilor în Transilvania şi a drepturilor ce le incumbă în virtutea ei. El se situează de partea forţelor ostile răscoalei, îndreptăţind şi salutînd măsurile represive.

Lucrarea lui Szacsvai, ca de altfel şi cea a lui Szigethi, este deci elocventă pentru atitudinea faţă de răscoală a acelei părţi a nobilimii şi intelectualităţii maghiare care, declarîndu-se adepta „ideilor veacului", a toleranţei şi reformelor limitate, respinge în schimb tranşant transformarea fundamentală a sistemului social şi politic medieval anacronic al Transilvaniei pe calea revoluţionară promovată de răsculaţii din 1784[18].

O şi mai netă expresie a punctului de vedere refractar oricăror schimbări în structurile regimului de stări se reflectă în versurile poetului preferat al nobilimii ardelene din epocă, Gyöngyössi János, versuri scrise la directa solicitare a opiniei publice nobiliare prin intermediul periodicului menţionat din Bratislava[19]. El răspunde apelului publicînd în acelaşi periodic versurile asupra blazonului atribuit lui Horea, versuri scrise încă în ianuarie cînd Horea era în captivitate la Alba Iulia, precum şi cele care servesc drept comentarii la portretele executate de S. Koréh din Aiud lui Horea şi Cloşca. Versurile consideră răscoala o pedeapsă a cerului pentru păcatele nobilimii şi exprimă, totodată, într-o formă extremă, ura acesteia împotriva ţărănimii în general şi a celei române îndeosebi. Lipsite de valoare informativă pentru evenimentele răscoalei, poeziile lui Gyöngyössi constituie mărturii elocvente ale stării de spirit şi mentalităţii nobiliare în vremea marii ridicări a ţărănimii române[20].

Versurile lui Gyöngyössi l-au inspirat şi pe poetul Mátyási József din Ungaria, care, fără a cunoaşte direct evenimentele răscoalei, se opreşte de trei ori asupra lor (în 1785, în 1787 — la împlinirea a 7 ani de domnie a lui Iosif al II-lea — şi în 1790, cu prilejul morţii împăratului). Aducînd un elogiu lui Iosif al II-lea pentru iscusinţa îmbinării blîndeţii faţă de supuşi cu asprimea necesară contra celor răzvrătiţi, autorul descrie la modul general faptele răsculaţilor din 1784, salutînd pedepsirea conducătorilor ca un exemplu menit a preveni pe viitor nerespectarea legilor şi nesupunerea faţă de autoritatea regească. Fără valoare informativă pentru cunoaşterea

[18] Poezia lui Szacsvai e publicată, în „A Magyar Hirmondó", 1785 februarie 9, nr. 11, p. 81—88.

[19] Vezi în acest sens Ibidem, 1785 februarie 19, nr. 14, p. 110—111.

[20] Aceste versuri au apărut prima oară: Ibidem, 1785 martie 2, nr. 17, p. 132; aprilie 27, nr. 32, p. 253—256. Au fost reeditate în *Gyöngyössi Jánosnak magyar versei*, ed. Szacsvai Sándor, Viena, 1790, p. 75—78; ed. a II-a, vol. I, Pesta, 1802, p. 77—80.

evenimentelor, poeziile lui Mátyási sînt interesante pentru cercetătorul epocii întrucît ele reflectă fidel starea de spirit şi atitudinea faţă de mişcare a unor categorii nobiliare mai îndepărtate de epicentrul ei, constituindu-se astfel într-un document probator al extensiunii influenţei şi ecoului marii ridicări ţărăneşti în conştiinţa contemporanilor[21].

Aceeaşi atitudine ostilă faţă de răsculaţi şi de credinţă în veşnicia sistemului existent, ca unul purtînd girul aprobării divine, animă şi versurile anonime ale unui contemporan, originar, se pare, din părţile secuieşti, în lumina elogiului hiperbolizat pe care îl aduce virtuţilor militare ale grănicerilor din aceste părţi. Sînt interesante referirile sale la originea romană a românilor, el considerînd contradicţia dintre strălucirea de odinioară a Romei şi starea românilor din epoca sa drept o explicaţie primordială a ridicării la luptă a ţărănimii române. Ca şi obiective ale răscoalei sînt înregistrate atît ştergerea obligaţiilor faţă de stăpînii de pămînt, cît şi schimbarea sistemului politic al principatului, înlăturîndu-se nobilimea, stăpînii de pămînt, clerul, naţiunile privilegiate şi românii transformîndu-se în „stăpîni ai ţării". Interesantă este, de asemenea, legătura care se face cu epoca lui Mihai Viteazul şi cu răscoala lui Pero Seghedinaţ[22].

Toate versurile contemporane la care ne-am referit pînă acum au fost scrise în limba maghiară sau latină. Alături de acestea, în perioada răscoalei au fost puse în circulaţie şi o serie de versuri în limba română, provenite din aceeaşi tabără potrivnică mişcării şi avînd menirea de a influenţa starea de spirit a ţărănimii într-un sens favorabil intereselor şi intenţiilor nobiliare. Aceste versuri condamnă faptele răsculaţilor, îi defăimează pe conducătorii lor, dau expresie pretinsei lor căinţi pentru cele săvîrşite şi avertizează în vederea nerepetării în viitor a ridicării ţărăneşti[23]. În mod semnificativ, însă, pentru reala atitudine a ţărănimii, unele din aceste versuri îşi schimbă sensul în cursul circulaţiei lor, devenind expresii ale ataşamentului faţă de cei ce-au luptat pentru libertatea şi dreptatea celor asupriţi. Iată un pasaj semnificativ în această ordine de idei dintr-o variantă a lui *Carmina valachica Horae et Kloskae:*

— Acum luaţi aminte
Să ştiţi d-acum înainte,
Măcar şpan, măcar birău
Facă cum poruncesc eu;
Că pentru acest folos
Am îmblat la Beciu-n jos,
Să v-aduc vouă dreptate,
Să vă fie păn-la moarte,
Şi la pruncii voşti în lume,
Să le fie a Horii nume.

[21] Mátyási József, *Semminél több valami*, I, Bratislava, 1794, p. 31—45; 86—100; II, Vác, 1798, p. 11—12.

[22] Versurile se păstrează în două variante: Bibl. Centr. Univ. Cluj-Napoca, ms. 316, f. 113v—115r; Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. unitarian, 1 255/I, f. 1r—3r.

[23] Versuri publicate de D. Prodan în „Anuarul Arhivei de folclor", 1942, VI, p. 18—28; O. Ghibu, *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii literare", s. III, t. VII, 1934—1936, p. 35—36.

În sfîrşit, întregind ecoul internaţional al răscoalei reflectat în numeroasele referiri din presă, literatura de broşuri, corespondenţele vremii, au circulat şi versuri contemporane în limbile germană şi italiană, contribuind la cunoaşterea evenimentului de către opinia publică europeană, chiar dacă într-o prezentare mijlocită şi influenţată de punctele de vedere nobiliare[24].

Cronicile în versuri reprezintă deci emanaţii şi expresii ale stării de spirit şi atitudinii celor aflaţi în tabăra opusă răscoalei. Cu toate acestea, în ele transpar, prin însăşi forţa incontestabilă a evidenţelor realităţii, o seamă de elemente privind cauzele şi obiectivele mişcării, care confirmă şi întregesc în mod util imaginea istoriografică asupra marii ridicări ţărăneşti din 1784. Astfel, dincolo de interpretările simpliste care atribuie răscoala „dorinţei de pradă", „cruzimii înnăscute" a ţărănimii (cronica din Zărand) sau ambiţiei personale a lui Horea (Mátyási), apar şi puncte de vedere care înregistrează „greutatea mulţimii de slujbe" (Szigethi), refuzul prestării obligaţiilor faţă de stăpînii de pămînt (Szacsvai), ca şi discrepanţa între strălucirea de odinioară a strămoşilor romani ai românilor şi starea lor asuprită în Transilvania în vremea răscoalei. Un motiv specific veacului al XVIII-lea este atribuirea răscoalei, de către Szigethi şi Szacsvai, lipsei unui sistem corespunzător de educaţie şcolară şi religioasă, element care se va regăsi cu mare pondere în punctele de vedere ale reprezentanţilor aulici ai reformismului iosefin din epocă. Nu lipsesc nici învinuirile la adresa clerului românesc ca element determinant al agitaţiilor ţărăneşti (Szacsvai), învinuiri care vor deveni un laitmotiv al luărilor de poziţie nobiliare din perioada următoare.

Interesant este faptul că unii dintre autorii cronicilor în versuri, atribuind răscoala unei pedepse divine pentru păcatele nobilimii, identificate deseori cu întreaga naţiune maghiară în sensul concepţiei medievale de naţiune ca ansamblu al celor privilegiaţi, găsesc prilejul, sub impresia zguduitoare produsă de răscoală, să încerce un început de autoexaminare cu accente critice la adresa propriei clase. Chiar dacă analiza este încă superficială, oprindu-se la unele elemente moralizatoare şi neatingînd fondul problemelor sociale şi naţionale, ea marchează totuşi începutul unui drum care va duce în deceniile premergătoare revoluţiei de la 1848 la cristalizarea reformismului nobiliar ca încercare, nereuşită în cele din urmă, de a rezolva prin reforme limitate criza vechiului regim. Iată, în traducere, un asemenea pasaj dintr-una din cronicile lui Szabó Pál:

Şi o parte a Transilvaniei, în vremea de primăvară,
Înflorea frumos în vechea-i integritate.
Se îmbrăca în haine împodobite,
Neştiind ce face prin îmbrăcămintea-i frumoasă.
Nu ştia cum să-şi mai aranjeze plimbarea gingaşă,
Cum să-şi mai ridice piciorul pentru dans făcut.

[24] Aceste versuri publicate de O. Podea, *Versuri italieneşti relative la revoluţia lui Horea*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj", 1931—1935, VI, p. 556—559; M. Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, 1935, p. 32

Prin acestea cum să-şi mărească faima,
Pentru a umple cu ea întreaga provincie.
Hainele ţesute cu fir subţire şi împodobite
Îi acopereau trupul obişnuit cu plăcerile.
Pe oamenii cinstiţi îi dispreţuia,
Alungîndu-i cu scîrbă din casele sale.
În îngîmfarea sa, nici nu-i lua în seamă,
Plătindu-şi cu nepăsare învăţătoru-i sufletesc.
Dar iată că s-a căit pentru faptele sale,
Fiind bătută pe merit de Dumnezeu.

Aceleaşi accente critice le regăsim şi în lucrarea lui Szigethi Gyula Mihály :

Tot nu încetează, văd, biciul Domnului să ne bată,
Traiul nostru şi soarta ţării tot nu se îmbunătăţeşte.
O zi îi dă alteia răul,
Legea lasă păcatul nepedepsit.
Fiecare se sperie de venirea primăverii,
Se teme că românii îi vor pierde pe toţi.
Ce crezi? Popor maghiar! cînd priveşti la acestea,
Oare te judeci cu bună dreptate?
Ai înşelat pe cineva? Ai comis violenţe?
Ai luat ceva de la altul cu viclenie?
L-ai pus pe aproapele-ţi să-ţi slujească pe nimic?
I-ai folosit cuiva cu averea ta?
Ţi-ai încălcat cuvîntul? Ai călcat vreun jurămînt?
Ai desfăcut înţelegerea între alţii?
Ai dat sfaturi rele spre primejdia altora?
Ai pîndit în taină viaţa cuiva?
Privit-ai cu ochi pizmaşi norocul altuia?
Ai folosit la rău mintea cuiva?
Săvîrşit-ai crime strigătoare la cer?
Cercetează în urmă cu mulţi ani.
Mîna Domnului ţi-a trimis toate aceste rele,
Pedeapsa a ajuns din urmă păcatul, chiar şchiopătînd.

În ceea ce priveşte obiectivele răscoalei, în redarea lor se remarcă înregistrarea deseori fidelă a împletirii năzuinţelor sociale cu cele de eliberare politică a întregului popor român din Transilvania, confirmîndu-se şi prin prisma acestei categorii de surse dublul caracter social şi naţional al răscoalei. Astfel, în versurile sale, Szacsvai rezumă programul mişcării în tendinţa scoaterii stăpînilor de pămînt din proprietăţile lor, înlăturarea naţiunilor privilegiate şi egalizarea tuturor prin trecerea la „legea românească". Autorul anonim din părţile secuieşti vorbeşte de dorinţa răscula-

ţilor de înlăturare a obligaţiilor faţă de stăpînii de pămînt şi de lichidare a sistemului stărilor privilegiate, românii devenind stăpîni ai ţării. Aceleaşi idei le regăsim exprimate în cronicile lui Szabó Pál într-o formă care reflectă influenţa ultimatumului ţărănesc din 11 noiembrie 1784 :

În ziua tuturor sfinţilor Horea pune să se adune
Românimea agitată şi organizînd-o
Îi comunică poruncile sale,
Punînd în faţa ei intenţia hotărîtă :
Naţiunea mea dragă, tare te jeluieşti,
Sub mîna domnilor de-abia te chinuieşti,
Din cauza slujbelor mult te întristezi,
Toată vara numai lor le lucrezi.
Nu vă mai necăjiţi, aveţi de acum libertatea,
V-am cîştigat de la împărat dorita dreptate,
Nu vă mai porunceşte stăpînul vostru de pămînt,
Nu veţi mai avea supărări din cauza dregătorilor [...].
Dacă vor face precum le-a cerut,
După şapte ani toţi vor fi nobili
Şi vor primi drept uric diplomă împărătească,
Nu vor plăti mai mult de un florin şi douăzeci creiţari
Şi nimeni nu va fi mai fericit ca ei [...].

Li se va pregăti astfel libertatea,
Ei vor fi eliberaţi de orice jug
Şi îşi vor pune dregători din propriile rînduri.

Aceeaşi influenţă se resimte şi în felul în care cronica lui Enyedi înregistrează programul de revendicări al ţărănimii în cadrul tratativelor de la Tibru :

Iobăgie să nu mai fie în naţiunea lor,
Nici nobilime în rîndul maghiarilor.
Ei să aibă parte cu nobilii în pămînturi,
Iar dările să le fie deopotrivă.

La acestea mai adaugă ca un punct
Să-i primească în legea lor
Pe cei ce se dezic de ritul catolic,
După care vor lăsa Transilvania în pace.

Cronicile în versuri contemporane constituie, deci, surse interesante care întregesc cu unele elemente noi cunoştinţele noastre asupra evenimentelor răscoalei din 1784, confirmînd, în alte cazuri, şi prin mărturia lor, cele înregistrate pînă acum de istoriografie pe baza celorlalte categorii de izvoare. Ele sînt însă, totodată, mărturii de prima mînă pentru istoria mentalităţilor epocii, cu deosebire în cadrul categoriilor sociale lovite de răscoală, oferindu-ne, alături de celelalte surse narative, posibilitatea de

a pătrunde în intimitatea transformărilor produse de eveniment în modul de gîndire şi atitudinea privilegiaţilor din Transilvania faţă de marile probleme sociale şi naţionale ale principatului. Apariţia în aceste izvoare a ideii originii romane a românilor, referirea la vremurile lui Mihai Viteazul, prefaţează încă de acum marea dezbatere polemică asupra problematicii româneşti care se va deschide odată cu *Supplexul* din 1791. Prin toate aceste elemente, cronicile în versuri la care ne-am referit îşi justifică întru totul includerea în colecţia de izvoare ale răscoalei lui Horea ca o contribuţie însemnată la şi mai profunda cunoaştere a marelui eveniment.

LADISLAU GYÉMÁNT

HOREA'S AUFSTAND IM LICHTE DER ZEITGENÖSSISCHEN VERSCHRONIKEN

Zusammenfassung

Die vorliegende Abhandlung stellt eine eigentümliche Kategorie von Quellen bezüglich des großen Baurenaufstandes aus Transilvanien von 1784—1785 vor, und zwar die zeitgenössischen Verschroniken, die sich infolge der beträchtlichen Anzahl, die uns überliefert wurden und in zahlreichen Varianten handschriftlich oder in gedruckter Form im Umlauf waren, als eine dem Zeitgeschmack angemessene Gattung erweisen. Sie sind der Erforschung der Geschichte des Aufstandes nützlich, sowohl, durch die gespeicherten Informationen über die Ereignisse, die vielmals von direkt Teilnehmenden stammen, als auch durch die getreue Widerspiegelung der Gemütslage, der Haltung und der Gesichtspunkte hinsichtlich des Aufstandes im Rahmen der verschiedenen Kategorien der Gesellschaft aus Transilvanien. Ihre Untersuchung hebt, öfter aufschlußreicher als die offiziellen Urkunden, die enge Verflechtung der sozialen und nationalen Elemente im Bewußtsein aller derjenigen hervor, die in die Ereignisse dieser im Rahmen der Entwicklung zur modernen Gesellschaft sehr bedeutenden Epoche verwickelt waren.

POLITICĂ ŞI EDUCAŢIE LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LIBERALISMULUI AUSTRIAC (1860—1867)

Anii guvernării liberale au adus românilor din Transilvania şi pe planul învăţământului realizări care, privite în perspectiva istorică, apar cu totul remarcabile în comparaţie cu moştenirea lungului trecut feudal şi chiar impresionante în comparaţie cu situaţia gravă din deceniile dualismului. În cei abia cîţiva ani ai libertăţii de mişcare de la mijlocul veacului, iau fiinţă, unul cîte unul, prin propriile eforturi ale naţiunii, gimnaziile de la Năsăud (1863) şi Brad (1862—1869), preparandiile de la Sighet (1861) şi Blaj (1865), seminariile teologice de la Gherla şi Lugoj (1865), o serie întreagă de şcoli aşa-zise capitale sau normale cum erau cele de la Tîrgu Lăpuş, Săcele, Răşinari, Bran, Sălişte, Dobra. Tot acum se pun în funcţiune marile fonduri şcolare ale fostelor regimente româneşti de graniţă, realizări de foarte mare anvergură, de care vor beneficia zeci de sate[1] şi se fac eforturi mari pentru deschiderea unei „Academii de drept românesc"[2]. Erau, de asemenea, în curs preparative mai mult sau mai puţin avansate pentru înfiinţarea unui gimnaziu românesc în Chioar, la Şomcuta Mare[3], pentru o reţea de şcoli centrale în comitetul Dăbîca, în beneficiul

[1] În 1861, la Năsăud au fost puse bazele a două foarte importante fonduri băneşti şcolare: Fondul central şcolastic din care se întreţinea Ginmaziul şi Fondul de stipendii din venitul căruia au fost acordate între 1861—1875: 525 de burse. În afara acestora exista Fondul şcolilor săteşti, constituit din veniturile circiumăritului lunilor de toamnă donat de sate şcolilor în 1838, cf. Virgil Şotropa, *Istoria şcoalelor năsăudene*, în „Transilvania", XXXIII (1903), p. 23—39, 77—79, 111—127; Lazăr Ureche, *Bursierii fondurilor grănicereşti năsăudene în perioada existenţei districtului românesc al Năsăudului (1861—1875)*, în „Marisia", IX (1979), p. 269—285; Arh. St. Cluj-Napoca, F. Ep. Gherla, 1858—1041; 1865—1967. În continuare se citează: A.S.C—N.F.E Gherla).

Fondul şcolar al regimentului I românesc, foarte puţin cunoscut, avea în 1881 un capital de 327 700 fl., cu un venit anual de 15 130 fl., din care se acordau subvenţii de 180—350 fl. şcolilor săteşti cf. „Foaia şcolastecă" IX (1881), p. 92, 124—127; Statutele şi istoricul său în Arh. St. Alba-Iulia, F. Gen. Mitrop, Blaj, 1870—498, 1089, (În continuare se citează: A.S.A.I., F.G.M. Blaj).

[2] Nicolae Albu, *Problema facultăţii juridice pentru românii din Transilvania după revoluţia din 1848—49* în „Studia", Hist., XIII, (1968) fasc. 1, p. 59—71; S. Retegan, *Lupta urgheziei române din Transilvania pentru înfiinţarea unei facultăţi juridice (1848—1883)*, „Anuarul institutului de istorie din Cluj, X (1967), p. 307—317.

[3] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1862—2025, 1863—2673, 1864—2082, 1866—277, 508, 1578, 1712, 1873—1212; cf. şi „Gazeta Transilvaniei", XLIII (1880), nr. 32.

cărora satele românești de aici fac importante donații[4], pentru un liceu românesc în comitatul Satu Mare, la Seini, pentru altul la Baia Mare[5], planuri care, după dezastrul politic din 1867, se năruie unul după altul.

În contrast cu aceste succese, învățămîntul sătesc românesc nu doar că bate pasul pe loc, dar înregistrează în primii ani ai liberalismului un recul vizibil, datorat în primul rînd sistării constrîngerilor școlare exercitate de organele statului în deceniul absolutist, odată cu recunoașterea în 1861 a primatului cvasiabsolut al bisericii asupra învățămîntului. Acest recul se face simțit atît la românii ortodocși, cît și la cei greco-catolici, deopotrivă în ceea ce privește numărul unităților școlare, ca și a calității instrucției, a bazei materiale ca și a pregătirii învățătorilor, a duratei anului școlar, ca și a frecvenței elevilor. Școlile românești rurale, scriu ziarele contemporane, oferă cu umilele lor alcătuiri exterioare și interioare „o icoană de tot tristă", „intră în agonia morții" „se prăbușesc", „se macină", „apun" etc. „Nici edificiuri de școale, nici învățători, nici lefi și, ce e mai trist, nici voie, nici curaj și în urmă nici înțelegere", scrie „Amicul școalei", referindu-se la situația școlară foarte gravă din comitatul Hunedoara[6]. Este evocată paragina dezolantă a „caselor de școală", de obicei case țărănești ca toate celelalte, plata foarte mică și nesigură pe care satele o dau dascălilor, slaba pregătire școlară a acestora, lipsa manualelor, durata insuficientă a școlarizării care începea tîrziu, nu mult înainte de Crăciun, cînd totul era cărat de pe hotar, și se termină în aprilie—mai, în preajma Paștelor, cînd vitele încep să fie scoase la păscut. Sau, cum citim într-un „temei de tocmeală" pentru dascăl din 1869 „se ține ceva școală" „de la intrarea în postul Crăciunului pînă ies plugurile la aratul cucuruzului"[7].

Se incriminează, din partea laicilor, fie pasivitatea și ignoranța preoților sătești, directorii de drept și școlilor confesionale, fie indiferența sau interesul meschin al protopopilor, inspectorii acestora, fie penuria mijloacelor materiale sau chiar inerția episcopiilor, forurile diriguitoare ale întregului învățămînt. Înapoierea generală a clerului, încetineala și mercantilismul său, dar și spiritul de rezistență față de constrîngerile oficiale caracteristic epocii, fac, se aude mereu, ca protopopul să uite ușor ordinele Consistoriului, preotul pe cele ale protopopului, dascălul pe ale preotului, astfel încît școala confesională tinde să devină un monopol intangibil al bisericii care totuși nu dispunea de mijoacele necesare pentru a-l administra potrivit exigențelor epocii. Înțelegem astfel avîntul pe care începe să-l ia curentul pentru constituirea unor școli naționale, aconfesionale, comune atît pentru ortodocși, cît și pentru greco-catolici, sub o conducere mai energică, laică.

---

[4] Pentru donația din 1862 a celor 42 de sate din comitatul Dăbîca care oferă școlilor obligațiile împrumutului de stat din 1854 și venitul circiumăritului lunilor de toamnă, în valoare totală de 15 800 fl. cf. A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—281; 1865—1334, 1866—2457; 1868—1090, 2631, 3147, 3172, 3276, 3479, 3745; 1875—2279; A.S.A.I., F.G. Blaj, 1869—788. Cf. și „Amicul școalei", 1862, p. 232—234, 269—272, 276—230.

[5] Căpîlnean Vasile, *Contribuții la cunoașterea preocupărilor pentru înființarea de școli medii românești la Baia Mare și Seini, după revoluția de la 1848*", în „Marmația", 1971, 2, p. 161—173.

[6] „Amicul școalei", 1862, p. 310.

[7] Arh. Mitrop. Sibiu, 1869—121.

Cît privește pe clerici și înaintea tuturor pe protopopi, foarte apropiați de vicisitudinile și duritățile vieții sătești, ei asociază starea dezolantă a învățămîntului rural, în primul rînd realităților materiale extrem de precare ale satului românesc abia deziobăgit. Rapoartele lor anuale, adunate în vrafuri înalte în arhivele episcopiilor, vorbesc despre rănile adînci ale jugului iobăgesc, despre firava înzestrare economică a gospodăriei țărănești afundată în sărăcie, despre traiul chinuit al țăranului, despre lupta sa necruțătoare pentru supraviețuire. Se evocă dările mari față de stat, năpăstuirile reacției feudale de după 1850, ravagiile războiului civil din 1848—1849, inechitățile schimburilor economice cu orașul, povara grea chiar a așezămintelor sătești: judecia cu aparatul său, biserica cu personalul ei, școala cu dascălul ei, întreținute toate, fără cea mai mică participare din partea statului, prin eforturile colective ale micilor comunități țărănești. Există, desigur, ani buni și ani răi, sate bogate și sate sărace, familii înstărite și familii sărmane, însă condiția materială deficitară a mediului social românesc rămîne într-adevăr un obstacol omniprezent și durabil în fața învățămîntului. De aici, scriu protopopii, retribuția atît de slabă a dascălilor, cînd în bani, cînd în cereale, cînd în zile de lucru sau folosința unor pămînturi, de aici starea jalnică a umilelor localuri școlare și chiar problemele aproape insurmontabile ale frecvenței. Copiii lipsesc în proporție de două treimi de la școală fiindcă sînt puși de mici să pască animalele, fiindcă cei mai răsăriți lucrează cot la cot cu părinții lor, fiindcă cei din familiile cele mai sărace sînt angajați din pruncie ca slugi.

Dar și unii și alții, clericii ca și laicii, acuză foarte grav dezinteresul, dacă nu chiar ostilitatea, față de școala românească a organelor locale ale puterii de stat de după 1861, controlate, peste toate penetrările românilor, de către nobilimea mijlocie maghiară și birocrația săsească. Această indiferență era cu atît mai vădită cu cît venea după energica angajare școlară a aparatului administrativ absolutist, cu atît mai gravă cu cît școala sătească avea de înfruntat nu numai sărăcia, ci și apatia, neînțelegerea rosturilor sale, neîncrederea în rezultatele ei, componente tot atît de apăsătoare ale moștenirii iobăgești. Mentalitatea țărănească tradițională ignoră, în general, necesitatea sau chiar utilitatea operei de instruire școlară, astfel încît oameii satelor consideră adeseori că ceea ce a fost bun pentru ei va fi și pentru copiii lor, că pămîntul, atîta cît era, și hărnicia mîinilor le vor fi suficiente pentru a-și agonisi viața. Ca la orice început de drum dăruirea pentru școală a sute de obștii sătești, donațiile generoase care i se fac, sacrificiile care se asumă an de an pentru întreținerea ei, coexistă astfel cu momente de ezitare, cu situații în care satele se cramponează să mențină ca dascăl pe vechiul lor cantor, cu situații în care școala este privită cu răceală ca o nouă povară, ca un lux inutil, ca un joc al mai marilor bisericești și laici. Sau pur și simplu satele poartă întreaga povară a școlii fără să-i tragă foloasele căci frecvențe rămîne mereu catastrofală. În asemenea împrejurări chiar cel mai mare zel al clerului nu poate suplini rigoarea constrîngerilor aparatului de stat.

Ar fi totuși greșit să vorbim despre o totală pasivitate a statului față de școală în această perioadă, tot astfel cum nu se poate vorbi nici despre o totală inerție a clerului. Ne impresionează, de pildă, ceea ce fac cîțiva protopopi în vara anului 1861 cînd, în condițiile înfrîngerii tentativei româ-

neşti de cucerire a administraţiei statului, se concentrează eroic asupra modestelor şcoli săteşti, convingînd comunităţile să le asigure stabilitatea şi dezvoltarea[8]. În aceeaşi perioadă, episcopul Andrei Şaguna emitea un mare circular pentru donarea obligaţiunilor împrumutului de stat din 1854 pe seama şcolilor[9], iar la Cluj protopopul Ioan Negruţiu, viitorul canonic blăjan, impunea tuturor perechilor de tineri care nu puteau semna singuri actul de căsătorie o taxă de 10 fl. pentru aceleaşi scopuri[10]. Eforturi constante face şi episcopul Ioan Alexi al Gherlei, ale cărui circulare şcolare se succed şi ele la intervale scurte[11].

Demersurile şcolare ale forurilor administrative nu lipsesc nici ele în aceşti ani, dar pornesc aproape exclusiv dn partea unor înalţi funcţionari români, cum se întîmplă în comitatul Dăbîca aflat acum sub conducerea lui Vasile Buteanu[12], în Zarand, sub Ioan Pipoş[13], în Tîrnava, sub Ioan Puşcariu[14], în Chioar, în unele părţi ale Hunedoarei[15]. Cele mai importante iniţiative şcolare româneşti ale epocii converg însă spre nevoile cele mai urgente, spre înfiinţarea unor şcoli mai înalte : Universitate, Academie de drepturi, gimnazii, ai căror absolvenţi trebuiau să întărească contingentul intelectual răsfirat al unei naţiuni în faţa căreia se deschideau în 1863 perspective politice noi. Ele beneficiază, e drept, de o libertate de mişcare practic neîngrădită, dar sînt grevate de multitudinea solicitărilor politice ale momentului, se lovesc de precaritatea mijloacelor materiale proprii şi sînt departe de a egala amploarea operei şcolare a regimului absolutist.

Intervenţia puterii de stat în chestiunile încîlcite ale învăţămîntului românesc, începînd cu Guberniul şi terminînd cu ultimul jude cercual, apare astfel contemporanilor ca primul imperativ pentru smulgerea şcolii rurale din impasul în care se găsea. Nu era vorba, după deziluziile care au urmat revoluţiei, despre o participare financiară, ci doar despre un concurs administrativ consecvent, despre moblizarea masivă a posibiltăţilor sale de iniţiativă, de control şi de constrîngere. În aceeaşi măsură se impunea colaborarea dintre forurile statului şi ale bisericii, cele două forţe sociale mari care patronează învăţămîntul, disputîndu-şi întîietatea asupra sa.

O asemenea mişcare largă de cooperare începe să se afirme în 1864, în condiţiile apropierii forurilor superioare ale Transilvaniei, a guvernatorului Folliot de Crenneville, în primul rînd, de elita intelectualităţii româneşti. Influenţa de care se bucurau înalţii funcţionari români în frunte cu Vasile Ladislau Pop, vicepreşedintele gubernial, cunoaşterea directă, nemediată, a marilor probleme româneşti şi mai ales interesul superior habsburgic al unei bune funcţionări în Transilvania a noii formule constituţionale, stau la baza acestei apropieri. În cei doi ani ai acitvităţii dietei

---

[8] Pentru protopopiatul Sicului şi Bredului cf. A.S.C-N., F. E. Gherla, 1861—2060

[9] Gh. Tulbure, *Mitropolitul Şaguna. Opera literară, Scrisori pastorale. Circulare şcolare Diverse*, Sibiu, 1938, p. 316—77; „Amicul şcoalei", 1861, p. 315.

[10] *Ibidem*, p. 165—66.

[11] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1862—463, 783, 1105; 1863—23, 1196.

[12] Cf. nota 4.

[13] Din donaţia făcută de 92 sate zărăndene s-a constituit fondul de 61 000 fl. al Gimnaziului ortodox din Brad, A.S.C-N., F. Hodoş, ms. sertar 343/1—2; Dr. Ioan Radu, *Monografia Gimnaziului greco-oriental din Brad*, Orăştie, 1920.

[14] Arh. St. Tîrgu Mureş, Cott. Tîrnava, Comite suprem nr. 40 (1862), nr. 57 (1863).

[15] „Amicul şcoalei", 1861, p. 397.

din 1863—1864, cînd Guberniul și-a mutat sediul de la Cluj la Sibiu, cînd înaltul for administrativ începe să poarte o corespondență românească și face propuneri pentru decorarea unor fruntași români, cînd în afara legislației cunoscute, vor fi adoptate și pe plan administrativ măsuri binevoitoare la adresa națiunii majoritare. Aici se înscrie sistarea cercetărilor guberniale din Munții Apuseni privind starea pădurilor erariale[16], preparativele pentru recunoașterea mitropoliei ortodoxe, acordarea unei mici subvenții anuale preoțimii greco-catolice sărace[17], instituirea în 1862—1863 a doi consilieri școlari guberniali români[18], intervenția energică a Guberniului în domenul școlii rurale românești, marcînd o adevărată cotitură în evoluția acesteia.

Punctul de pornire al acestei intervenții îl constituie rapoartele celor doi consilieri școlari români guberniali, Paul Vasici și dr. Ioan Maior, toate adevărate semnale de alarmă privind situația gravă a școlii confesionale românești. Raportul lui Paul Vasici, publicat atît în germană, cît și în traducere[19], a stat la baza măsurilor oficiale privind școlile ortodoxe, iar cele ale lui Ioan Maior, pe care le publicăm aici, au constituit baza noilor măsuri guberniale privind școlile greco-catolice.

Dr. Ioan Maior, doctor în drept al Universității din Pesta[20], unul dintre primii avocați români cu studii moderne, funcționar la Ministerul Justiției în Viena, deputat al comitatului Alba de Jos în dieta de la Sibiu[21] publicist și traducător de manuale[22], a îndeplinit funcția de consilier școlar greco-catolic din 1863 pînă în 1868 cînd, în urma înglobării forțate a Transilvaniei la Ungaria, ea a fost desființată, iar titularul ei, considerat indezirabil de către autoritățile dualiste, pensionat prematur[23]. Era o funcție foarte importantă pentru instituirea căreia mitropolia din Blaj a făcut, fără succes, serioase demersuri în anii 1856—1857, cînd ea era destinată lui Timotei Cipariu[24], precum și în anii 1861—1862, cînd însuși George Barițiu manifesta interes pentru ocuparea ei.

Marile rapoarte ale lui Ioan Maior din 1864 și 1865, care sintetizează de fapt constatările primelor sale inspecții școlare, ca și scrisorile[25], articolele, cuvîntările care ne-au rămas de la el, conturează laolaltă, imaginea unei figuri reprezentative a intelectualității românești transilvănene, imaginea unui funcționar lucid și energic, cu o înaltă competență profesională,

---

[16] S. Retegan, *Frămîntări țărănești din Munții Apuseni în anii guvernării liberale* în „Acta Musei Napocensis", XII (1975), p. 331—345.

[17] Subvenția de 30 000 fl., acordată preoțimii române greco-catolice, doi ani mai tîrziu față de cea acordată preoțimii ortodoxe, s-a făcut prin dispoziția gubernială din 6 februarie 1863, cf. A.S.C-N., F.E. Gherla, 1863—538.

[18] Dispoziția gubernială din 23 februarie 1863, nr. 659 în A.S.C-N., F.E. Gherla, 1863—702; „Gazeta Transilvaniei", XXVI (1863), nr. 16, p. 61.

[19] *George Barit și contemporanii săi*, II, București, 1975. p. 87—103.

[20] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", XXV (1862), nr. 39, p. 302.

[21] Pentru alegerea sa, care a stîrnit o mare înfruntare electorală, cf. S. Retegan, *Pregătirea dietei de la Sibiu din 1863—64*. „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XII (1969), p. 77—78.

[22] Mai cunoscută este traducerea manualului lui Ludwig Heuffler *Geografia Imperiului Austriei*, cf. A.S.C-N., F.E. Gherla, 1862—1826; 1864—1614.

[23] *George Barit și contemporanii săi*, II, p. 159, 164.

[24] A.S.C-N., F. Șuluțiu, nr. 167, 168, 171.

[25] Corespondența sa cu Timotei Cipariu la A.S.C-N., F. Cipariu, nr. 1727—32; corespondența sa cu George Barițiu la B.A.R., ms. rom. 996, f. 121—133.

cu un mare ataşament pentru cauza învăţămîntului românesc şi, în acelaşi timp, cu un netăgăduit curaj în dezvăluirea cauzelor stagnării sale. La fel ca şi omologul său pentru şcolile ortodoxe, Paul Vasici, aflat deseori în conflict deschis cu episcopia din Sibiu, consilierul greco-catolic înfruntă cu îndrăzneală cercurile conducătoare unite. „Durere că chiar în jurul Blajului, scrie el în primul său raport, unde aşteptam să aflu cele mai bune şcoale comunale, nu se află nici umbră de şcoale bene organisate şi dotate" (Anexa nr. 1). Dar să urmărim liniile principale ale reformei şcolare radicale pe care o propune în 1864 dr. Ioan Maior.

Spre deosebire de Paul Vasici care în textul său stăruie îndelung asupra politicii şcolare din perioada absolutismului, asupra relaţiilor dintre stat şi biserică în materie de învăţămînt, raportul lui Ioan Maior intră direct în analiza realităţilor şcolare din anii liberalismului. Ioan Maior, fără anvergura teoretică a lui Vasici, dar mai apropiat de realităţile vieţii, insistă nu atît asupra constatărilor dureroase pe care le-a făcut, cît asupra cauzelor lor şi mai ales asupra remediilor pentru regenerarea învăţămîntului.

Şcoli greco-catolice bune, corespunzătoare scopului lor, spune dr. Ioan Maior, există în satele fostului regiment de graniţă năsăudean, în cîteva sate din jurul Clujului, precum şi la Teiuş şi Orlat, sate grănicereşti şi ele, la Gura Rîului şi Ocna Sibiului. În celelalte zone ale Transilvaniei cu populaţie greco-catolică, deşi funcţionează ici şi colo cîte o şcoală, ele sînt mai mult „umbre de şcoli", foarte departe de ceea ce ar trebui să fie.

Cauza principală a stării de înapoiere a învăţămîntului rural Ioan Maior o vede în lipsa oricărui fundament material propriu al şcolii săteşti. Aceasta face ca cei mai mulţi învăţători să fie lipsiţi de o pregătire şcolară mai înaltă şi să servească fie doar pentru a obţine scutirea de obligaţia tragerii sorţilor pentru armată, fie pentru o remuneraţie mai mult simbolică, nici măcar aceea sigură şi plătită la timp. Ei se schimbă foarte des şi, în general, văd în şcoală doar o modalitate de a se sustrage serviciului militar a cărui durată era în această perioadă de 10 ani. În aceste condiţii, prima corecţie care se impunea, după opinia autorului raportului, era constituirea unui fond bănesc central din care învăţătorii să primească regulat o remuneraţie lunară sau anuală în măsură să le asigure existenţa. În acest caz ei ar fi putut fi numiţi definitiv de către episcopii fără participarea comunităţilor săteşti. Ca surse potenţiale pentru constituirea fondului şcolar, se recomandă: despăgubirile urbariale primite pentru gimnaziul din Blaj, colectele organizate în comunităţile greco-catolice, donaţiile particularilor, anumite taxe suplimentare pentru serviciile bisericeşti, amenzile pentru cei ce contraveneau dispoziţiilor şcolare, şi, cu deosebire, donarea obligaţiunilor marelui împrumut de stat din 1854, aşa-zis naţional, împrumut la care satele au fost constrînse să participe cu sume între 1 500—5 000 fl. Se pledează, de asemenea, la acest capitol, pentru soluţionarea în favoarea comunităţilor săteşti a chestiunii fondurilor regimentului întîi de graniţă românesc, problemă aflată încă în suspensie.

Consilierul şcolar al Guberniului propune, în al doilea rînd, să se impună forurilor bisericeşti locale obligaţia strînsă de a stărui pentru ridicarea de edificii şcolare acolo unde ele lipseau, pentru repararea celor vechi, pentru concentrarea forţelor a două sau mai multe comunităţi mici asupra unei instituţii şcolare comune. Este necesar, de asemenea, scrie el, ca

preoții în calitatea lor de directori ai școlilor confesionale și protopopii ca inspectori ai acestora, să-și îndeplinească riguros obligațiile, să ceară stăruitor concursul forurilor civile și să raporteze cu exactitate, începînd chiar de la sfîrșitul anului școlar în curs, despre întreaga stare a școlilor subordonate.

Dar ceea ce înainte de toate reprezintă o necesitate urgentă, opinează dr. Ioan Maior, este ca organismele politice locale să sprijine forurile ecleziastice la ridicarea localurilor școlare, la întreținerea lor, la urmărirea frecvenței elevilor, la stabilirea remunerației învățătorilor și acurata ei achitare. Să se înlocuiască, argumentează raportul, contractele anuale dintre sate și învățători, umilitoare pentru aceștia și nesigure pentru școală, cu *Instrumente* sau *Fasiuni școlare*, cu valoare perpetuă, prin care comunitățile să stabilească condițiile existenței școlii, precum și o remunerație statornică a învățătorului. Adoptarea soluției acestor acte școlare solemne, aprobate de forurile administrative și bisericești, urma să smulgă școala de sub arbitriul diverselor împrejurări locale, a diverselor aranjamente ocazionale, fie ale preoților, fie ale satelor, să asigure micilor instituții școlare sătești o bază de stabilitate și dezvoltare.

Raportul lui Ioan Maior produce o amplă reacție în lanț. Concluziile și soluțiile sale au fost în întregime adoptate în ședința din 7 mai 1864 a Guberniului, care cere Ordinariatelor din Blaj, Gherla și Lugoj să se pună în coînțelegere în vederea constituirii unui fond școlar central, să vegheze ca în satele în care existau școli populare și remunerații instituite în anii absolutismului, acestea să fie susținute cu tărie, să se întemeieze școli și lefi stabile pentru dascăli în satele în care acestea nu existau, să se vegheze riguros asupra frecvenței și, în sfîrșit, să se întocmească o evidență generală a tuturor școlilor existente[26]. Asupra tuturor acestor probleme și cu deosebire asupra frecvenței și edificiilor școlare Guberniul revine energic în 7 august 1864[27]. Se urgentează, de asemenea, răspunsurile Ordinariatelor la dispoziția gubernială din februarie același an privind condițiile scutirii de armată a învățătorilor[28] și expedierea tabelelor cerute privind școlile și învățătorii care funcționau în acel an[29]. Concomitent Guberniul se adresează tuturor forurilor administrative comitatense, scăunale, districtuale și orășenești pentru a-și da tot concursul la acțiunea generală de regenerare a învățămîntului românesc.

Alerta forurilor administrative centrale și locale, ca și noile circulare emise la Blaj și Gherla[30] se traduce printr-o vizibilă înviorare a mișcării școlare românești. Încă din 1865 o serie de protopopiate unite din jurul

---

[26] Dispoziția Guberniului din 7 mai 1864 nr. 13 811 la A.S.A.I., F.G. Blaj, 1864—628; A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—1091.

[27] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—2063.

[28] În 18 februarie 1864 se comunică din Sibiu Ordinariatelor episcopești că nu vor fi scutiți de obligația tragerii sorților pentru armată decît învățătorii care absolviseră cel puțin o școală normală, posedau decretul de învățător și o adeverință din partea satului în care lucrau, cf. A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—692.

[29] Ibidem, 1864—2136.

[30] Circularul mitropolitului Șuluțiu din 17/5 X 1864 la A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1864—868; circularul episcopului Șaguna din 14/31 X 1864, în Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 339—341; circularul vicarului general Gherla din 1 XI 1864 la A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—603.

Blajului, Clujului și Turzii[31], dar și în nord, în eparhia Gherlei, a cărei mobilizare școlară începuse mai repede[32], asigură școlii un suport mai puternic și mai stabil prin introducerea acelor *Instrumente fundaționale școlare*, acte cu caracter obligatoriu, mai greu de eludat[33].

Suflul nou care începe să bată este alimentat și de inițiativele unor foruri administrative locale cum sînt acelea ale căpitanului suprem Ioan Șorban în Chioar[34], ale comitelui Francisc Nopcea în Hunedoara[35], ale căpitanului districtului Făgăraș Ioan Pușcariu[36]. Tot în 1865 se finalizează pe baza unor formulare speciale trimise de la Cancelaria aulică[37], statistica completă, cu rațiuni militare, a școlilor confesionale românești din Transilvania, statistică care, tipărită, va fi trimisă tuturor forurilor administrative ale statului[38].

Bilanțul acestei statistici ne prezintă 1 483 școli românești, ortodoxe și greco-catolice[39], față de 742 în 1851[40], ceea ce înseamnă o dublare într-un deceniu și jumătate. Sub raport numeric rețeaua școlilor românești capătă așadar, în această vreme consistența care, cu mari sacrificii, va fi păstrată pînă spre sfîrșitul dualismului, acoperind cu ochiurile sale cea mai mare parte a celor circa 1 700 sate românești din Transilvania.

Totuși aceste cifre nu spun totul prin ele însele. Ele ne apar într-o altă lumină dacă le corelăm cu acelea privind școlile națiunilor privilegiate din trecut[41], dacă comparăm suportul material firav, încropit cu mari sacrificii al învățămîntului românesc cu înzestrarea bogată, chiar opulentă, a școlilor celorlalte naționalități, dacă privim necesitățile de ansamblu ale unei națiuni ținute secole de-a rîndul departe de viața publică, de școală, de

[31] A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1865—1175; 1866—1367.

[32] Circularele școlare emise la Gherla în 20 III 1863, 9 IX 1863 și 23 XII 1863 la A.S.C-N., F.E. Gherla, 1864—23, 1553, f. 23, f. 62—3.

[33] Pentru protopopiatele Lujerdiu și Reteag, cf. A.S.C-N., F.E. Gherla, 1865—711, 1866—3293.

[34] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1865—896.

[35] „Amicul școalei", 1865, p. 58—59.

[36] A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1867—538.

[37] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1865—1749—50.

[38] Șerban Polverejan, *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava" II (1968), p. 161—206. Originalele manuscrise, pe protopopiate, pentru școlile greco-catolice la A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1865—1939.

[39] Cifrele referitoare la unitățile școlare, în continuă schimbare, prezintă în această perioadă diferențe sensibile. Față de acest total prezentat de Guberniu o altă statistică contemporană ne înfățișează 1 625 școli românești în Transilvania din care 582 în arhiepiscopia Blaj, 746 în episcopia ortodoxă a Sibiului, 249 în părțile ardelene ale episcopiei Gherlei și 48 în partea ardeleană a episcopiei Lugojului, cf. *Elemi tanügy allása Erdélyben* 1864/65 (Situația învățămîntului elementar în Transilvania în 1864/1865), în „Hivatalos statisztikai közlemények", II, Pesta, 1869, p. 86—87. În 1869, numărul școlilor elementare românești din Transilvania era de 1 565 din care: 844 greco-catolice și 721 ortodoxe, cf. Keleti Károlyi, *Magyar népiskolai 1869-ben, hivatalos adatok alapján*, în „Hivatalos statisztikai közlemények", III, Pesta, 1870, p. 332.

[40] E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Einephysikalisch-statistische-topographische Beschreibung dieses Landes*, Sibiu, 1857, p. 200—202.

[41] În 1870 funcționau în Transilvania: 48 școli comunale, 213 școli romano-catolice, 794 greco-catolice, 598 ortodoxe, 449 reformate, 218 luterane, 100 unitariene și 16 izraelite, *A Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyülés elé terjesztett jelentése nép iskolai közoktatás állapotáról 1870-ben* (Raportul Ministerului Maghiar Regesc al Cultelor și Învățămîntului înaintat dietei privind starea școlilor populare în 1870) Buda, p. 330.

cultură. Este suficient să raportăm numărul școlilor românești cu cel al populației proprii, numărul copiilor de școală cu cel al instituțiilor de învățămînt, ca să ne dăm seama cît de lung mai era drumul care trebuia străbătut. Astfel, în 1869, în comitatul Hunedoara cu 188 991 locuitori și 359 localități, imensa majoritate românești, funcționau abia 132 de școli, ceea ce înseamnă o școală la 1 431 de locuitori, o școală la 0,37 de localități, o școală la 223 de copii. În același an, în scaunul săsesc al Sighișoarei, cu 27 280 locuitori și 20 de localități, existau 39 de școli — 21 săsești și 18 românești — revenind deci 699 de suflete, 1,95 localități și 128 de copii pentru o școală[42]. În afară însă de toate acestea trebuia insuflată o viață mai viguroasă chiar creațiilor școlare existente pentru a se putea ridica la înălțimea chemării lor.

Cel de-al doilea raport al lui Maior, din 10 aprilie 1865, care în fondurile arhivistice interne s-a păstrat incomplet și pe care, de asemenea, îl publicăm în anexă, în esență, duce mai departe propunerile avansate cu un an mai înainte[43]. Consilierul greco-catolic pledează acum pentru înființarea unei preparandii la Blaj, deschisă într-adevăr în acest an[44], dar insistă foarte mult pentru instituirea acelor *Instrumente* sau *Fasiuni școlare*, cu valoare perpetuă în locul obișnuitelor contracte anuale dintre sate și învățători. Se stăruie încă odată pentru intervenția hotărîtă a autorităților administrative în vederea edificării localurilor școlare, pentru procurarea unor loturi experimentale și pentru supravegherea riguroasă a frecvenței elevilor.

Ca urmare a acestui raport Guberniul alertează Cancelaria aulică de la Viena, astfel încît la 31 ianuarie 1866 se va emite, în cele trei limbi oficiale ale statului, în numele împăratului de data aceasta, un mare circular adresat tuturor forurilor administrative și bisericești[45]. Șefii unităților administrative, ordonă actul, vor impune strîns subordonaților lor ca împreună cu protopopii greco-catolici să obțină în fiecare localitate un teren pentru școală, pe care apoi comunitatea bisericească va ridica localul necesar, va organiza un lot pomicol și va institui prin protocoale sau acte de donații, aprobate de Guberniul statului, o remunerație corespunzătoare și statornică pentru dascăl. Se reiau cu toată străşnicia dispozițiile absolutiste privind concentrarea forțelor mai multor sate mici pentru susținerea unei singure școli și cele privind pedepsirea părinților care nu-și trimiteau copiii la școală. Separat Guberniul adresează Ordinariatelor de la Blaj și Gherla dispoziții suplimentare[46].

Efectele acestei energice intervenții, urmată de un adevărat val de circulare ale episcopiilor[47], apar chiar din primăvara anului 1866, se prelungesc în mod spectaculos în toamna acestui an pentru a se încheia în anul 1867. Ceea ce în 1865 avusese un caracter sporadic primește acum un aspect ce tinde să devină general. Comitat de comitat, protopopiat

[42] *Ibidem*, p. 347.

[43] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1865—1674, f. 7—9.

[44] A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1865—600; Popeangă Vasile, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava", XII (1980), p. 529—588.

[45] A.S.C-N., F.E. Gherla, 1866—670, f. 1—2.

[46] *Ibidem*, f. 3.

[47] *Ibidem*, 1866—2424; A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1866—832.

de protopopiat, satele, contaminate parcă unul de altul, se obligă prin acte solemne, păstrate cu sutele în arhivele episcopale, să asigure existența materială a școlii lor. Prin aceste angajamente colective, întocmite de obicei după un prototip comun, care circulă de la un loc la altul fie manuscris, fie litografiat, fie tipărit, satele fixează, fără putință de revenire, plata învățătorului, în bani, în cereale, în zile de lucru, în folosința unor bunuri, în lemne de foc. Întrucît cel mai adesea ea se acoperea prin contribuțiile sătenilor, actele stabilesc ca o obligație perpetuă, de la care nimeni nu se putea sustrage și care poate fi îndeplinită și pe calea execuției forțate, cine și cît dă, cînd și cine să adune impunerile, cum să fie ele administrate. În vederea constituirii unui suport material permanent al școlilor care să înlocuiască obișnuiții creițari adiționali pentru școală, multe sate donează acesteia cînd obligațiunile împrumutului de stat din 1854, cînd veniturile cîrciumăritului celor trei luni de toamnă aparținătoare foștilor iobagi, cînd mici sume de bani ale comunității sau bisericii, mici bucăți de pămînturi obștești, părți de pădure etc. Iată, ca să dăm numai două exemple, în protopopiatul greco-catolic al Clujului, 17 mici comunități românești de foști iobagi, împrăștiate între dealurile sărace din sud-vestul orașului, în afara plății obișnuite a învățătorului, cedează școlii „pentru toate timpurile" venitul cîrciumăritului celor trei luni de toamnă, în scopul constituirii unui fond școlar al fiecărui sat[48]. Același val general se face simțit și în protopopiatul greco-catolic al Bistriței, unde 18 din 21 de parohii întocmesc angajamente obligatorii, *Instrumente fundaționale școlare*, care îmbunătățesc condiția învățătorului și a școlii în cadrul comunităților rurale[49].

Anvergura acestei vaste mișcări de repliere a societății românești în jurul școlii proprii, ale cărui urmări binefăcătoare se vor resimți pînă tîrziu după 1867, nu poate fi disociată de contextul politic grav al pregătirilor dualiste, de amenințările pe care ele le anunțau. Într-un moment cînd toate cuceririle politice ale liberalismului erau ca și pierdute, școala confesională cu limba și spiritul său național ale cărui pîlpîiri neașteptate ne întîmpină pînă și în cele mai izolate sate, apare tuturor, uniți și ortodocși, laici și clerici, pasiviști și activiști, ca un refugiu salvator. Într-adevăr ceea ce impresionează cu deosebire în tot acest masiv flux de acte locale, întărite pe de o parte de episcopii, pe de alta de Guberniul țării, încărcate de ștampile și de semnături, purtînd fiecare mărturia emoționantă a adeziunii țărănești, tragerea semnului crucii în fața numelui propriu, este viziunea națională asupra școlii. Cele mai multe din aceste documente nu numai că inserează considerații despre rosturile generale ale învățămîntului ci mărturisesc, în formulele simple ale cancelariilor sătești, foarte apropiate de limba vorbită, un mișcător crez național. „Ne doare inima de starea școalei", „știm și vedem lipsa", „dăm cu o inimă și cu un cuget", „dăm pentru copiii noștri și pentru binele nației", „pentru vaza nației noastre române", „ca fii ai nației noastre", „ca să fim și noi ca alții", „ca să

[48] Donațiile satelor: Ruginoasa, Măcicaș, Popești, Topa Mică, Sînpaul, Sînmihai, Șardu, Cluj—Mănăștur, Chinteni, Topa-Sîncrai, Nădășel, Cornești, Ștoboru, Berind, Buda și Deuș la A.S.A.I., F.G.M. Blaj, 1873—95; Feiurdeni: ibidem, 1865—714.

[49] Simion Retegan, *Școlile sătești din zona Bistriței la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Marisia", XI—XII (1981—1982), p. 213—234.

ajungem acolo unde stau alte națiii", „să ieșim din întunericul în care am zăcut", „să nu fim tot goi de școale", „să nu rămînem goi cu trebile școlii", sînt cuvinte care se citesc adesea în aceste acte sătești.

Cu toate că măsurile benefice din anii 1865—1866 au fost departe de a soluționa toate problemele învățămîntului sătesc românesc, ele au însemnat, pe planul existenței materiale a școlii cel puțin, o mutație calitativă de foarte mare anvergură. Intervenția masivă și binevoitoare a forurilor centrale de stat a imprimat într-adevăr școlii românești un puls mai puternic și mai regulat în momentul cînd asupra ei se va abate tăvălugul greu al administrației dualiste. Fără această întremare prealabilă care a estompat în bună parte primul șoc al politicii școlare dualiste, școala confesională românească din Transilvania ar fi rezistat mult mai greu politicii sistematice de deznaționalizare promovată după 1867.

SIMION RETEGAN

ANEXA NR. 1

(Raportul
Consiliariului de școală dr. Ioane Maior despre visitarea școalelor greco-catolice, întreprinsă în unele părți ale Marelui Principat Transilvania în anul 1863)

Îndurîndu-se majestatea sa cesaro-regie apostolică a mă denumi de consilier de școale și a mă însărcina cu inspecțiunea școalelor greco-catolice din Marele Principat Transilvania, nu am întîrziat îndată după susceperea acestui oficiu a întreprindes visitarea lor, în urma concesiunei înaltului presidiu gubernial, din 1 iunie 1863, nr. 3 017, *mărginindu-mă deocamdată cu această ocasiune, din causa îngustimei tempului, numai la acele părți ale țărei cari sunt mai des locuite de greco-catolici.*

În cea mai îmbucurătoare stare am aflat școalele din căpitănatul Năsăudului.

Atît Școala normală din Năsăud, cît și Preparandia de acolo sunt cît de bene corespunzătoare scopului.

Toți învățătorii de la aceste școale sunt zeloși, apți și activi și-și împlinesc datorințele lor cu cea mai mare acurateță și esaptitate, afară numai de directorul Școalei normale de acolo, Laurențiu Rumel, care între alte defepte are și foarte mare aplecare spre beție.

Progresul pruncilor din Școala norm. și al preparanzilor de la Preparandie e îmbucurător atît în științe, cît și în moralitate.

În comitatul Clușiului încă am aflat în cîteva comune școale populari cam bunișoare. În cele mai multe comune însă nu sunt școale populari și care sunt încă se află într-o stare astfel de desolată, încît abia merită numele de școală.

În comit. Albei Inferioare am aflat, afară de Blașiu, numai în Tiușiu școală care să fie demnă de acest nume. Atît în Alba Iulia, cît și în celelalte comune de pre împrejur sunt cu totul desolate școalele. Durere că chiar în jurul Blașiului, unde așteptam să aflu cele mai bune școale comunali, nu se află neci umbră de școale bene organisate și dotate.

Școala populară din Tiușiu e bunișoară și ar fi tare de dorit cînd s-ar putea rădica cel puțin la școală trivială dacă nu normală.

Școala normală din Orlat, deși a degenerat în cîteva de vreo cîțiva ani încoace, din causa neîngrigirei deregătoriilor atît bisericești, cît și politice, cu toate acestea e cea mai bună speranță că acum iarăși se va potea radica la starea cea îmbucurătoare în care s-a aflat în decursul militarisării.

Ar f tare de dorit dacă înaltul reg. guvern ar benevoi a înteți deciderea definitivă a causei fundurilor grănicerești ale fostului I regiment de frontieră. Prin deslegarea acestei întrebări și prin restituirea fundurilor s-ar procura un număr însemnat de medioloace materiale prin cari s-ar potea radica în foarte multe comune atît școala comunale, cît și școale triviale și normale.

Verce amînare și trăgănare în privința deciderii definitive a acestei cause trage după sene cele mai mari daune pentru educarea și cultivarea ienerimei și respective pentru stat, fiind basa statului prosperarea și înaintarea culturei popoarelor.

Scoalele populari din Gura Rîului și Ocna Sibiului, deși sunt pînă acum de tot debile, cu toate acestea e sperare fundată că se vor potea radica din această stare desolată, edificîndu-se în Ocna casă de școală și căpătîndu-se alți învățători mai zeloși și mai capaci, fiind ambele stațiuni salarisate benișor.

În celelalte comune din jurul Sabiului sau nu se află necedecum școale populari gr. cath. sau unde se și află sunt foarte desolate, astfel încît neci nu merită numele de școală.

Fără de a ne mai lăsa în specialități îmi iau libertatea de a reporta înaltului regesc guvern cum că, atît după cele ce am observat cu ocasiunea acestei visitări, cît și după informațiunile căpătate de la locurele și organele competenti, starea școalelor gr. catolice din Marele Principat Transilvania e, peste tot luînd, de tot deplorabilă și desolată, pentru că deși se află ici și colea cîte o școală comunală, acestea sunt mai mult numai cu numele și nu corespund necidecum scopului lor.

Spre delăturarea acestui rău e de lipsă o reformă cu totul radicală. Răul cel mai mare de care pătimesc școalele gr. cath. e lipsa dotării învățătorilor. În cele mai multe comune serbesc învățătorii numai pentru că sunt scutiți de miliție.

Salariele pre cari le capătă de la comune sunt numai cu numele și de tot mici, astfel neci nu se pot numi salarie. De aici urmează intrigele cele multe în contra învățătorilor și schimbarea lor mai în tot anul, din care resultă cel mai mare damn pentru educațiunea tinerimei.

Nefiind stațiunile de învățători salarisate sistematice și definitiv fiecare învățător serbește numai pînă cînd trece preste anii miliției, fără ca să se interesese de școală și fără ca să aibă calitățile recerute spre acest oficiu.

Pînă ce nu se va delătura acest rău sunt deșierte toate străduințele în prevința înaintării culturei, pentru că toate sunt de asi pre mîne, neavînd nece o basă tare și firmă.

Acest rău se poate delătura numai prin înființarea unui fund școlastec, după cum au și celelalte confesiuni din Transilvania, de unde să-și poată învățătorii căpăta salariele lor regulat și denumirea lor să fie definitivă și neatîrnătoare de la comună iar nu scaimbătoare în tot anul și supusă la atîtea intrigi ce se comit cu ocasiunea esercitării acestui drept de alegere.

Toată greutatea s-ar părea a fi numai în privința înființării acestui fund școlastec.

Suscrisul însă e de cea mai tare convingere că aceasta greutate e numai la vedere și că stăruind Ordinariatele gr.-catolice cu zelul și energia despre care nu poate fi nici una îndoială, acest fund s-ar potea înființa foarte ușor prin contribuiri și colecte de bunăvoie.

Începutul acestui fund școlastec ar trebui să se facă cu desdăunarea decimelor pre care a căpătat-o Ordinariatul metropolitan din Blașiu pentru gimnasiul de acolo.

Servind această sumă, după cum am înțeles nu neînsemnată, de basa fondului școlastec să se deschidă apoi spre completarea și înmulțirea ei colępte la toate besericele, în toate dominecile și sărbătorile, prin contribuiri și conferiri pie, cari sunt cu atît mai ușor de a se introduce cu cît că în foarte puține beserici gr. cath. sînt introduse pînă acum. În locurile unde sunt introduse contribuirile de bunăvoie pentru baserică să se introducă și altele pentru școale.

Afară de aceasta să se ia de la fiecare act besericesc, precum cununii, boteze etc. o taxă cît de mică și pentru școală, fie aceea chiar și numai de un crucer sau doi. Părinții cari nu-și dau pruncii la școală să se pedepsească cu bani și acești bani încă să intre în fundul școlastec, iar să nu fie ai judelui și juraților, cari de regulă să ospătă cu ei.

Un midiloc foarte însemnat prin care s-ar potea înmulți îndată la început acest fund școlastec sunt obligațiunile împrumutului național din 1854. În privința acestor obligațiuni ar fi să se provoace toate comunitățile greco-catolice să le dedice ⟨la⟩ acest fond școlastec.

Aceasta e cu atît mai ușor cu cît că foarte multe comune nu numai că au dechiarat că sunt gata spre a dedica obligațiunile lor pentru școală, dar au și petiționat spre acest scop, atît la fosta c.r. Locotenenție, cît și la în.reg. Gubern.

Afară de aceasta s-ar mai afla și alte sucurse prin cari s-ar potea înmulți și completa acest fond școlastec numai începutul să se facă.

După zelul ce l-am aflat, atît în preoți, cît și în mireni în privința școalelor, subscrisul e tare convins că acest fond se poate înființa cu încetul foarte ușor, fără neci o greutate și apăsare.

Totul depinde de la conducerea bună și de la zelul și energia Ordinariatelor greco-catolice, despre cari încă nu poate fi nece o îndoială, după cum am esprimat mai sus.

Nefiind statul în stare de a potea presta midiloace materiale în privința dotării învățătorilor și avînd și celelalte confesiuni din Transilvania fondurile lor proprie, private, înființate tot în acest mod în privința școalelor lor respective, subscrisul e de părere că înființarea acestui fond școlastec e o necesitate neîncungiuraveră nu numai pentru școalele gr. cath., dar chiar și pentru stat, fiind cea dintîi datorință a statului cultivarea popoarelor și ajungîndu-și acest scop principal fără de nece un sacrificiu material din partea sa. Fiendcă numai și numai înființarea acestui fond școlastec, singurul midiloc prin care s-ar potea rădica școalele greco-catolice din starea cea tristă și desolată în care se află, spre cea mai mare daună a educației tinerimei și a statului, subscrisul își ia libertatea a susterne această propunere înaltului reg. guvern și a roga ca înaltul reg. guvern să binevoiască a provoca pre Ordinariatele gr. catolice din Blaș, Gherla și Lugoșiu spre a se dechiara în cel mai scurt temp în privința înființării acestui fond școlastec, în modul indicat mai sus și a susterne totdeodată înaltului reg. guvern spre aprobare și statutele după cari ar fi să se înființeze fondul și să se administreze banii. Afară de aceasta să se provoace indicatele Ordineriate gr. cath. ca, avînd în vedere decretul ministerial din 30 nov. 1856, nr. 18 236, intimat prin nota fostei c.r. Locoteninție din 1857, nr. 28 731, să emită circulare prin care să deminde organelor preoțești școlare subordinate și să le impună cea mai strînsă datorință pentru ca acestea să stăruiască din toate poterile ca să edifice *școale nouă unde lipsesc, ca să repareze cele vechi, ca să concentrese mai multe comune mai mici la un loc, unde iartă înpregiurările locale și nu e în stare fiecare comună să-și edifice școala din causa neajunsului midiloacelor, să se îmbunătățească starea învățătorilor în mod corespunzător înpregiurărilor locale și atît pentru nemergerea pruncilor la școală, cît și în toate celelalte afaceri școlastece, dacă va fi lipsă, să se adreseze către deregătoriile politice și să ceară ajutorul lor.*

Mai încolo să deminde atît preoților, ca inspectori locali școlastici, ca să îngrijească cu toată căldura pentru înaintarea învățămîntului și în specie pentru școalele concrezute inspecțiunei lor, cît și protopopilor, ca să visiteze școalele în tempul cuvenit, să constateze cu esactitate starea materială și didactico-pedagogico a școalei și să relaționeze despre aceasta.

Spre a potea avea un conspect general care lipsește pînă acum despre toate școalele gr. cath., deși puține la număr din Marele Principat Treansilvania, și spre a potea ști cîți prunci de școală buni se află preste tot și din aceștia cîți umblă la școală și spre a potea constata și orua numărul învățătorilor calificați și apți spre acest oficiu, spre dotațiunea lor și întreaga stare materială și didactico-pedagogică a școalei să prevoace toate trei Ordinariatele greco-catolice ca să deminde protopopilor pentru ca, cu ocasiunea ținerei esamenelor din semestrul al II-lea al acestui an, la care au să fie netrecut de față, să compună un conspect adevărat despre toate aceste împregiurări pentru fiecare comună din tractul lor și conspectul să-l trimită în două esemplare la Ordinariat, iar Ordinariatul să substearnă un esemplar la în. reg. guvern.

Fiindcă deregătoriile basericești școlare se escusă totdeauna cu aceea că ele de sene numai nu sunt în stare spre a potea îngriji în modul cuvenit de înaintarea învățămîntului, suscrisul e de părere ca în. reg. guvern, avînd în vedere decretul fostei c.r. Locot. din 13 october 1857, nr. 11 553 și ordinațiunea suplimentarie din 29 ianuarie 1859, nr. 28 151, să benevoiască a demanda deregătoriilor politice pentru ca acestea ori de cîte ori vor cere deregătoriile bisericești școlastece să le deie ajutorul de lipsă pentru înființarea școalelor și înaintarea învățămîntului și în specie spre a îngriji ca să se edifice școli nouă, cele edificate să se aplice spre scopul spre care sunt destinate și să se păstreze în stare bună, apoi să îngrijească pentru buna dotarea învățătorilor și să deie asistența de lipsă în casul cînd i-ar substrage comuna învățătorului competința lui.

În privința dotării învățătorilor să se observe de regulă ca fiecare învățător să aibă venit încît să-și poată acoperi recerințele cele mai de lispsă ale vieții.

Acest venit să se asecure prin Fasiuni, *iar nu prin contracte, prin care devine învățătoriul într-o pusețiune de tot servilă față de comună.*

Mai încolo să controlese deregătoriile politice pre inspectorii locali școlastici pentru ca aceștia să-și împlinească datorința lor în privința mergerei pruncilor la școală și să îngrijească cu toată luarea aminte pentru curățirea în școale și în jurul școalelor.

Un defect nu de puțină însemnătate pe care l-am observat cu ocasiunea acestei visitări e și diversitatea cărților școlastiece care se aplică în școalele gr. cath., pentru că nu numai că în fiecare școală sînt alte cărți, dar și în una și aceeași școală sunt mai multe cărți școlare, astfel încît mai fiecare prunc are altă cărticică.

Spre delăturarea acestui rău, care e foarte apăsător și îngreunător, atît pentru învățători, cît și pentru prunci și împedică foarte tare înaintarea învățămîntului, încă ar fi netrecut de lipsă să se emită dispuseţiunile necesare pentru introducerea. unei uniformităţi în privința aplicării cărţilor şcolastice.

Fiind însă acest rău nu se mai poate delătura în acest an şcolastec și inițiativa în privința uniformității cărîților școlare, care e atît de lipsă nu numai pentru școalele populare greco catolice din Marele Principat Transilvania, dar și pentru alte școale din patrie și monarhie se așteaptă de la consiliul de învățămînt înființat mai de curînd în Viena pentru monarchia întreagă, suscrisul se mărginește cu această ocasiune numai de a notifica deocamdată în. reg. guvern și acest defect de care pătimesc școalele gr. cath., ţinîndu-și de cea mai strînsă datorință de a susterne mai tîrziu în. reg. gubern spre dispuseţiune și modalitatea ce va afla că va fi de lipsă spre delăturarea acestui rău și spre introducerea acestei uniformități atît de necesare.

Sibiu 20 martie 1864

Dr. Ioane Maior,
c.r. consiliar de școale

Copie, Arh. St. Alba Iulia, Fond. Gen. Mitrop. Blaj, 1864—628, f. 3—7. Copia a fost făcută fie la Guberniu, care a comunicat oficial mitropolitului Șuluțiu raportul lui Maior, fie la Blaj, spre a fi comunicată episcopiilor sufragane de la Gherla și Lugoj. Forma de copie explică înlocuirea adresaţiei originale cu un scurt regest, marcat de noi între paranteze rotunde, lipsa formulei consacrate de încheiere, ca și inconsecvențele în folosirea abrevierilor.

ANEXA NR. 2

(Extras din
Raportul consiliarului de școale Dr. Ioane Maior despre visitarea școalelor g. catolice întreprinsă în unele părți ale Marelui Principat Transilvania în anul 1864)

Conform însărcinării înaltului presidiu regiu gubernial, am onoare a subșterne înaltului gubern regiu următoriul raport despre starea școalelor g.c. observată cu ocasiunea visitării lor întreprinsă în unele părți ale țărei și anumit:

[...].

În Bistrița *este școală. Prunci sunt 141; din aceștia însă am aflat la școala numa 40; salariul 100 fl. din casa alodială și 100 fl. de la părinții pruncilor, împărțiți prin arun cătură. Docentele e preparand absolut de la Năsăud, foarte calificat. Am esaminat și pruncii au știut foarte bine din toate obiectele prescrise pentru școale populare.*

În Măgheruș, *fiindcă au ars și biserica și casa parochială, preotul au fost silit a se muta în școală și a preface o odaie în edificiul școl. în beserică. Pentru școală e destinată o căsuță mică în care abia încap 10 prunci. Docentele e preparand din Năsăud, cu toate acestea însă foarte necualificat. Prunci sunt 63; din aceștia abia umblă la școală 15. Salariul e 40 fl. și 40 metrete de bucate. S-a făcut dispuseţiune ca să se edifice beserica și casa parochială spre a potea restitui edificiul școl. spre scopul pentru care e destinat.*

În Cristur *este școală. Prunci sunt 70; din aceștia umblă la școală 43. Docentele e preparand absolut de Năsăud. Am esaminat pruncii; au știut. Docentele e cualificat. Salariu: 80 fl. și 35 metrete de grîu.*

În Năsăud *sunt 161 de prunci obligați de școală; din aceștia frecuentează 100. Docentele e preparand absolut în Năsăud, cu toate acestea însă nu e prea cualificat. Pruncii nu au prea știut. Edificiul școlast. e nou și foarte bun; salariu 200 fl.*

La școala de fetițe umbla 31 de prunce; edificiul e bun; salariu: 200 fl. Pruncele nu au rea știut. Deși această școală nu se poate numi una dintre cele mai. debile, cu toate acestea îi lipsește mult spre a potea ajunge la starea cea bună în carea se află școala de fetițe din Blașiu.

În celea două clase gimnasiale inferioare au fost înmatriculați 68 de școlari și anume în clasa I: 33 și în a II: 35.

Obiectele se propun de vicariul foranen Gregoriu Moisil, Octaviu Barițiu și Leone Pavelea. Gregoriu Moisil propune religiunea, geografia și istoria în ambele clase, iară Octaviu Barițiu limba română, limba maghiră, matematica și istoria naturală în ambele clase și Leone Pavelea limba latină și limba germană în ambele clase.

Esortarea se face în toate duminecile de Leone Pavelea, laolaltă cu preparanzii; școlarii au știut. S-a[u] făcut dispusețiuni ca să se înceapă cît mai curînd edificiul gimnasiului și să se procure celelalte recuisite școlastece.

Școala normală a fost frecuentată de 229 de școlari și anume în clasa I au fost inscriși 65, în a doua 58, în a treia 57 și în clasa a 4: 49. Profesorii sunt cualificați. Școlarii au știut faoarte bine. Edificiul școlastec e foarte bun și curat.

Planul de învățămînt e conform ordinațiunei fostului Minister de Cult și Învățămînt din 1855. Preparanzi sunt numai 40 și anume în cursul I: 22 și în cursul al II: 18. Școalarii au știut foarte bine. Profesorul preparanzilor Basiliu Petri e foarte cualificat, zelos și activ.

În Rebrișoara este școală; se află însă într-o stare foarte desolantă. Grădina de pomărit e desgrădită de toate părțile. Prunci sut 110; din aceștia însă au umblat la școală 32 și au știut foarte puțin din causa necualificațiunei docentului. Salariu 52 fl. și 6 stîngini de lemne.

În Feldra este școală foarte bună. Prunci sunt 75. Salariu 120 fl. Docentele e preparand de Năsăud. Cualificațiunea lui e mediocră. Pruncii au știut de mișloc.

În Ilva Mică este școală însă nu prea curată. Prunci sunt 67; din aceștia umblă la școală 50; salariul 100 fl. Docentele e preparand dinainte de 1848 și nu e cualificat. Am esaminat pruncii și nu au prea știut.

În școala populară din St. Georgiu sunt 100 de prunci. Salariul e 120 fl și 4 stîngeni de lemne. Docentele e preparand absolut de Năsăud și cualificat. Școala trivială de aici e foarte bună; în clasa a II sunt 48, iară în clasa a III 42; salariu 240 fl., pentru fiecare și pentru cel din clasa a III renumerațiune anuală de 50 fl., ca director. Această școală se poate număra între celea mai bune. Am esaminat și pruncii au știut foarte bine.

În Maier este școală foarte bună. Prunci sunt 65; docenzele e preparand absolut; salariu 100 fl. Am esaminat; pruncii însă nu au prea știut.

În Rodna sunt despărțiți pruncii în II despărțăminte. În despărțămîntul I sunt 62 și umblă înainte de ameazi, iară în despărțămîntul II: 58 și umblă după ameazi la școală. Salairiu: 160 fl. Docentele e preparand absolut de Năsăud. Am esaminat și pruncii au știut bine.

Aceasta este înalt guvern reg., pre scurt, starea școalelor visitate cu această ocasiune. De aici se vede că școale mai bune încep a fi numai pre acolo pre unde ajung a fi docenți preparanzi absoluți. Fiindcă însă preparanzii absoluți sunt foarte puțini, deoarece pentru toți g. catolicii e numai o singură preparandie și aceasta încă la marginea țărei, în Năsăud, nu e cu putință de a potea căpăta docenți apți, dacă nu se va înființa încă o preparandie în centrul archidiecezei metropolitane în Blașiu.

Spre înaintarea culturei sunt de lipsa: docenți apți, înmulțirea școalelor bine sistemisate, asecurarea subsistenției docenților, mergerea regulată la școală, plan de învățămînt și deregătorie școlastecă bună care să fie în stare a apăra în școală atît interesele statului, cît și ale privaților.

Spre ajungerea acestui scop și spre delăturarea pedecelor din a căror causă nu se pot rădica școalele populare din starea cea tristă în care se află în present îmi iau libertatea a face următoarele propuneri, afară de celea specificate în privința școalei normale regești din Blașiu și a celei din Reghin.

Înainte de toate e de lipsă înființarea unei preparandie în Blașiu și deschiderea ei cît se va potea mai curînd. Fără de această preparandie sunt în deșiert toate stăruințele în privința înaintarei culturei, pentru că nu e prin cine a o înainta, neființd docenți apți și cualificați.

E de lipsă asecurarea subsistenței docențior. Aceasta nu se poate face decît numai prin defigerea definitivă a salariului pentru docente, prin așa-numitele Fasiuni; fiindcă toate Ordinariatele g. catolice s-au dechiarat încă înainte de vreo cîțiva ani pentru înființarea acestor Fasiuni e neapărat de lipsă ca înaltul guvern regiu să binevoiască a face propunere la înalta Cancelarie r. aul. trans. pentru introducerea lor în diecesele g. c. și apoi a stărui prin organele politice ca să se înființeze întru adevăr în toate comunele unde numai va fi cu potință, începînd de întîi de la celea mai mari și mai avute.

Fiendcă în afacerile esterne școlastece se țin de deregătoriele politice e de lipsă ca înaltul guvern reg. să binevoiască a demînda oficielor respective ca, avînd în vedere legile ce există în

privința aceasta, să stăruiască din toate poterile ca să se edifice case de școală în toate comunele unde se va potea, să îngrijească pentru procurarea de grădini de pomărit și să raporteze la capătul fiecărui an despre numărul școalelor edificate și a fasiunilor înființate.

În privința mergerei pruncilor la școală e de lipsă ca să se deminde deregătorilor politice susținerea legilor ce există.

Acestea sunt înalt guvern r. măsurile cari ar fi deocamdată de lipsă a se lua în privința înaintărei școalelor g. catolice, pre cari îmi iau libertatea a le recomana cu toată umilința.

Sibiu în 10 aprilie 1865

Dr. Ioan Maior,
consilier de școale

Copie. Arh. St. Cluj-Napoca, F. En. Gherla, 1865—1674, f. 7—9. Copia a fost făcută la mitropolia din Blaj care a comunicat parțial raportul lui Maior episcopiei Gherlei. Partea care lipsește s-a marcat cu paranteze drepte.

POLITIQUE ET ÉDUCATION CHEZ LES ROUMAINS EN TRANSYLVANIE Á L'ÉPOQUE DU LIBÉRALISME AUTRICHIEN (1860—1867)

(Résumé)

Malgré les réalisations importantes de l'enseignement gymnasial chez les Roumains transylvains pendant les années de l'époque libérale, l'enseignement villageois enreggistrait, au cours des premiéres années de cette période, un recul visible en ce qui concerne le nombre d'unité scolaires, la qualité de l'instruction, le base matérielle, etc. Cette situation allait être dépassée par des mesures bénefiques prises pendant 1865—1866, de sorte que l'école allait devnir un bastion important de l'identite nationale aprés le dualisme. Les documents inclus en annexe offrent de nouvelles données sur l'école roumaine transylvaine — à l'époque libérale.

DATE PRIVIND SITUAȚIA POLITICĂ ȘI CONFESIONAL-ȘCOLARĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMA DECADĂ A DUALISMULUI

Alexandru Boeriu, viceprotopopul unit al Odorheiului, a raportat Consistoriului din Blaj, la 6 iunie 1877, că situația națională și confesională a românilor din secuime a început să se deterioreze treptat o dată cu apariția contradicțiilor naționale în stat. Anul 1848 a agravat persecuțiile suferite de românii din zonă, iar declanșarea crizei orientale — în cadrul căreia s-a desfășurat și Războiul de Independență al României — i-a exasperat pe unguri și pe preoții lor de toate confesiunile atît de mult încît au întețit politica de maghiarizare alegînd ca procedeu preferat trecerea românilor uniți la romano-catolicism sau în alte cazuri la religia reformată din comunele în care s-au efectuat convertirile. În legătură cu convertirea uniților la ritul latin, ce a fost reglementată prin legi și condiționată de anumite criterii, viceprotopopul a constatat că maghiarii n-au respectat prevederile din 1873, care au exclus seducerea, amăgirea sau forțarea și au fixat anumite referințe și raporturi egale între riturile catolice, din cauză că erau nerăbdători să-i cuprindă pe românii de aici în sînul lor[1].

Alte mărturii documentare au confirmat realitatea că românii din secuime au fost supuși de timpuriu deznaționalizării prin intermediul trecerii forțate la confesiunile maghiare încă la începutul secolului al XIX-lea cînd s-au manifestat mai direct „frecările națiunilor patriei" de care a amintit prelatul Boeriu. De fapt, fenomenul s-a produs și în alte structuri și epoci, dar cu procedee asemănătoare, în perioadele care au precedat epoca modernă[2], deci înaintea procesului formării națiunilor și a conștiințelor naționale. Dar o investigație sociologică efectuată discret de Basiliu Bașiotă, judecător la Odorheiu Secuiesc, în anii 1876—1877, a fost de natură să dezvăluie aspecte ale desfășurării procesului la începutul secolului al XIX-lea. La 13 mai 1876, judecătorul, român de naționalitate,

[1] Arhivele Statului Alba Iulia, fond. Mitropolia Română Unită, dos. 1781/1877, f. 44—45 (În continuare se citează: Arh. Stat. Alba Iulia, M.R.U.).

[2] Unele aspecte din suferințele îndurate de românii din zona secuilor și de pierderea etniei, limbii și a credinței lor în epocile mai vechi vezi la discuțiile purtate de Ion Coja, Mihail Diaconescu, Valeria Rusu, Gabriel Țepelea, M. Ungheanu, V. M. Ungureanu, *The Romanian Origin of the ceangăi, the Arguments of the Romanian Language*, în *The Dangerous Game of Falsifying History*, București, 1987, p. 238—267, purtată pe baza cărții lui Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985.

dar magistrat în justiția maghiară, i-a dezvăluit lui Barițiu că trăind în mijlocul românilor și secuilor a fost în măsură să le cunoască soarta și s-a gîndit ca printr-un articol să dezvăluie opiniei publice anumite realități deoarece nu era lipsit de interes ca lectorii revistei „Transilvania" să afle despre „viața și suferințele unuia și despre răutatea și datinile cele sălbatice a altuia"[3]. Barițiu i-a acceptat și raționamentul și materialul astfel că investigația sociologică a lui Bașiotă a cunoscut lumina tiparului, dar din motive de precauție a apărut sub pseudonimul Klitos. Inițial autorul l-a rugat pe redactor să corecteze stilul articolului și eventualele greșeli ce s-au strecurat deoarece n-a avut fericirea să studieze limba maternă[4].

Bașiotă și-a exprimat compasiunea pentru soarta amară a preotului român de la biserica din Odorhei care a făcut eforturi constante timp de 3 decenii pentru a menține cîteva mii de „români" în credința strămoșilor. Dar de fapt acești „români" nu mai erau în fond români, ci unguri, nu știau o boabă românește, slujbele la biserică și la înmormîntări trebuiau făcute în maghiară pentru a fi înțelese deoarece în caz contrar credincioșii ar fi uitat cu totul că sînt de religie română. Cărțile bisericești erau vechi și zdrențuite, biserica era aproape o ruină, clopotele nu se puteau trage prea tare deoarece cădeau din crestătorile lor și exista pericolul să-l ucidă pe preot, iar podeaua era și ea putredă. Situația nu se putea ameliora fără 300 fl. v.a. „Românii" din satele înconjurătoare nu aveau nici zelul nici puterea de a acorda bani, deși unii știau că au fost români și prin religie credeau că mai sînt încă, dar erau conștienți că au fost siliți din moși-strămoși să-și părăsească limba, să vorbească numai ungurește deoarece nu rareori a vorbi românește în această zonă echivala cu a te juca cu viața.

Bașiotă a relatat cazul unor coloniști recenți din pasul Ghimeșului așezați aici cu 50—60 de ani înainte din comunele Feleacu, Vulcani sau din alte localități românești situate în scaunele Sighișoarei, Cohalmului, în comitatul Albei Superioare. Descoperirea acestui caz a fost făcută întîmplător. Bașiotă a văzut pe străzile Odorheiului un grup de bărbați a căror îmbrăcăminte era românească și le-a vorbit românește. Unul din ei a răspuns însă: „nem vagyunk mi oláhok, csak apaink voltak az, de mi már nem vagyunk" (nu sîntem noi români, numai părinții noștri au fost, dar noi nu mai sîntem). Judecătorul intrigat l-a întrebat în maghiară pe unul cum îl cheamă și acesta i-a răspuns că numele lui e „Opra Ferencz" la care judecătorul i-a replicat că se vedea și după nume că era român și nu era cazul să ascundă în fața lui acest lucru. Interlocutorul a afirmat însă clar că el nu era român și l-a invitat să vorbească cu tatăl său Oprea Constantin, aflat în apropiere, care știe încă vorbi românește; l-a rugat, totodată, să facă lucrul cu mare discreție, dialogul să se desfășoare numai între patru ochi, deoarece dacă cineva ar spune preotului și antistiei comunale că bătrînul a vorbit românește, va avea de suferit atît el, cît și feciorii lui cînd se vor întoarce acasă.

[3] Biblioteca Academiei Române, manuscrise române, 1 007, f. 53 (în continuare se citează ms. rom.).

[4] Ibidem, f. 95.

Judecătorul l-a întîlnit pe Oprea Constantin şi l-a invitat, împreună cu unul din feciorii lui, la hanul unei săsoaice care-i primea bine şi pe saşi şi pe români. Bătrînul avea peste 80 de ani, dar era încă viguros la trup şi la minte. Întrebările puse de Başiotă erau menite să explice metamorfoza din români de religie ortodoxă în maghiari de confesiune romano-catolică. Bătrînul i-a relatat că era din comuna Feleac, de unde în 1817 au fost ridicate 28 de familii române, tot atîtea din comuna Vulcani şi de 3—4 ori mai multe din jur. Capilor de familii li s-a spus că în alt ţinut vor primi locuri bune şi mai mari pentru cultivare, nu vor fi exploataţi aşa de rău precum erau atunci sub domnii de pămînt şi strămutarea era necesară pentru a ieşi din starea gravă de sărăcie provocată de seceta şi foametea precedentă.

Familiile româneşti au primit loturi şi locuinţe şi au fost distribuite printre secui în pasul Ghimeş prin comunele Ghimeşlaca, Costelic şi altele în locurile părăsite de secuii care au trecut în Moldova. După cîţiva ani ele au adunat materiale pentru a-şi zidi o biserică şi au intenţionat să-şi aducă un preot de religia lor, dar li s-a cerut pe un ton categoric să se convertească şi să frecventeze numai biserica catolică confiscîndu-li-se tot lemnul adunat pînă atunci. Românilor li s-a spus clar că nu mai au voie să se roage lui Dumnezeu şi nici să vorbească între ei româneşte deoarece trăiau pe pămînt secuiesc şi dacă nu respectau ordinile vor fi puşi „sub grea pedeapsă trupească" şi li se vor confisca toate averile cîştigate pînă atunci. Unii s-au supus, alţii mai recalcitranţi au fugit în Moldova, dar autorităţile de aici i-au trimis înapoi cu lanţuri la gît. Autorităţile secuieşti i-au pus în butuci, i-au legat fedeleş şi i-au flămînzit zile în şir, bătîndu-i cu beţele din cînd în cînd. Din această categorie a făcut parte şi Oprea Constantin care a fost ţinut nemîncat 4 zile şi a fost onorat cu 50 de lovituri de bete.

În aceste condiţii toţi românii au acceptat limba maghiară, pe care o vorbeau deja destul de bine şi s-au convertit la religia catolică promiţîndu-li-se în schimb iertare, redarea pămîntului şi mod de convieţuire fără a suferi nici o vexaţiune. Acceptarea a fost precipitată de ameninţarea că dacă refuzau în continuare să se convertească li se va lua pămîntul, li se vor arde casele, copiii nu vor fi botezaţi, morţii nu vor fi îngropaţi în cimitirele comunale. Imediat a început schimbarea numelor şi prenumelor din Albu în Fehér, Drumaru în Utaszi, Savu în Szavuj etc., dar în cazul prenumelor cel mai adesea s-a folosit înlăturarea celor vechi, originale, şi punerea altora maghiare: János, Gyurka, András, Pál etc. Oprea Constantin a afirmat că puţini din cei colonizaţi mai ştiau româneşte. El a avut 20 de ani cînd a fost colonizat împreună cu părinţii, 2 fraţi şi o soră şi atunci ştia numai româneşte, dar acum a uitat cîte ceva din limba strămoşilor deoarece n-a vorbit-o nici măcar cu copiii lui fiind căsătorit cu o secuie ce nu permitea acest lucru. Chiar cînd uita să-şi facă cruce după noul rit şi în virtutea obişnuinţei o făcea pe cea veche ortodoxă — adică de la umărul drept la cel stîng — nevastă-sa se înfuria, lua cuţitul şi-i zicea: „megint csinálsz a féle kutya oláh keresztet, mindjárt kresztül szurlak" (iarăşi îţi faci crucea aceea de cîine valah, imediat te străpung).

Başiotă a remarcat pe baza relatărilor bătrînului, dar şi din cele ştiute de el că nu numai în trecut, ci şi după Unirea Principatelor secuii au fost colonizaţi în România fiind bine primiţi de boieri pe motiv că aveau nevoie de muncitori. Judecătorul se temea — în mod exagerat credem noi — că secuii duceau o politică favorabilă Ungariei şi subminau statul naţional român şi de aceea a preconizat ca „România, acea ţară mîndră şi frumoasă, cu un regim naţional, cu limba de instrucţiune română, cu justiţie mult mai bună, mai ieftină şi mai promtă decît cea maghiară, cu inteligenţă adevărat europeană, cu oameni de stat atît de ageri şi prevăzători, cu constituţiune căreia abia îi afli păreche pe tot rotogolul pămîntului, ar trebui să se intereseze mai mult de împopularea pămîntului săi cu membri din naţiunea română".

Această soluţie a fost motivată prin faptul că după instaurarea dualismului mulţi români au fost deposedaţi de pămînturi prin diferite tertipuri sau au emigrat pur şi simplu de groaza maghiarizării. Indignat că unii secui condamnaţi de justiţia maghiară pentru diverse delicte au ajuns administratori de moşii cu 10 galbeni pe lună sau institutori pe la curţile boierilor, la Bucureşti sau la d-na Odobescu, Başiotă critică sever şi cu amărăciune guvernul şi pe marii proprietari români pentru asemenea practici şi recomandă cu tărie ca vastele cîmpii ale României — inclusiv ale Basarabiei de sud realipită patrimoniul teritorial statal — să fie colonizate numai şi numai cu români din Transilvania, Banat şi Ungaria (Crişana, Maramureş, Partium). Convingerea lui profundă era că instituţiile statului român trebuiau să fie astfel croite încît elementul românesc să rămînă proprietar sigur al teritoriului udat de sîngele strămoşilor, iar pămîntul să fie un fel de *dominium sine fine* al naţiunii române[5]. Din unele accente ale corespondenţei — semnată de autor cu pseudonimul Klitos — se observă că Başiotă s-a temut ca numărul proprietarilor de pămînt de naţionalitate străină să nu fie în creştere în România şi a preferat ca soluţie aproape generală ca ei să fie numai români fie din stat, fie din provinciile asuprite.

Coroborarea afirmaţiilor lui Boeriu şi Başiotă confirmă faptul că nu numai uniţii, ci şi ortodocşii români din zona secuiască au fost maghiarizaţi. De asemenea se poate observa că existau unguri de religie greco-catolică sau ortodoxă, proveniţi din strămoşi români maghiarizaţi şi unguri proveniţi din români ce şi-au pierdut nu numai naţionalitatea, ci şi religia străbună. Dar în legătură cu prima categorie se poate afirma că în plin proces de afirmare a naţiunilor şi a conştiinţelor naţionale — cînd naţionalul a înglobat nu numai confesionalul, ci şi factorul social[6] — nu mai avea importanţă păstrarea religiei străbune ca semn al originii române a unor secui deoarece sîntem siguri că aceştia s-au manifestat în controversele şi luptele naţionale, îndeosebi ca maghiari, deci ca luptători cu o mentalitate şi structură conceptuală maghiară. În acest context trebuie să admitem ca lucidă afirmaţia unor lideri naţionali care au susţinut că

[5] „Transilvania", IX, nr. 11, din 1 iunie 1876, p. 121—124, şi nr. 12 din 15 iunie 1876, p. 133—135.

[6] Acest aspect, dar şi altele legate de primatul factorului naţional în acţiune sînt magistral prezentate şi teoretizate, în vol. *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Bucureşti, 1984.

dacă românul își pierde libertatea individuală sau socială — adică proprietatea — le mai poate recupera într-un viitor sau loc mai favorabil, dar dacă își pierdea naționalitatea aceasta nu și-o mai putea recîștiga niciodată. De aceea ei au declarat că fără naționalitate chiar și republica ar fi numai sclavie și întuneric[7].

O dovadă în sprijinul celor afirmate o furnizează cazul concret al cîtorva foști români uniți trecuți la romano-catolicism în urmă cu 15—30 de ani în comuna Sovata. La 2 iunie 1877, preotul Oprea Gheorghe îi scrie din Bezidu Nou protopopului Alexandru Boeriu că el nu putea tolera trecerile de la confesiunea unită la cea latină deoarece acestea contraveneau legii. Din acest motiv a întreprins o anchetă al cărei protocol i-l trimite pentru a fi înaintat Consistoriului unit din Blaj spre rezolvare[8], deci în vederea revenirii celor în cauză la religia unită. Protocolul a fost întocmit după ce au fost anchetați 13 capi de familie din Sovata în prezența preotului romano-catolic Sebestjén Gábor și a celui greco-catolic Oprea Gheorghe asistați de juzii curatori și cîțiva fruntași din parohiile lor. Cei interogați au recunoscut că au descins din tați greco-catolici și cînd s-au lipit de religia romano-catolică n-au avut permisiune episcopală. Dacă era nevoie de permisiune, cei convertiți l-au rugat pe preotul lor latin să o obțină neapărat de la forurile mai înalte și la invitația făcută de parohul unit de a reveni la religia părintească au răspuns categoric negativ subliniind în mod special că dacă nu vine aprobarea mai bine trec la religia reformată decît la cea greco-catolică[9].

Este mai mult decît clar că acest răspuns categoric demonstrează că cei convertiți au fost pierduți atît pentru religia, cît și pentru naționalitatea română. Consistoriul blăjean a răspuns lui Alexandru Boeriu că legea din 1873 care reglementa convertirile de la o religie catolică la alta nu avea o putere retroactivă și deci nu se putea aplica nici în cazul comunei Sovata sau al comunei Madefalva — de unde i-a semnalat cazuri similare — și din moment ce creștinii convertiți din primul sat au răspuns cum au răspuns și au specificat că au trecut la ritul latin de bună voie, nu mai era nimic de făcut. Consistoriul n-a exclus ca neglijența preoților uniți din trecut în împlinirea funcțiunilor sacre să fi facilitat părăsirea ritului greco-catolic. Drept urmare forul ecleziastic superior îi cere lui Boeriu ca în viitor să aducă dovezi clare despre seducerea sau forțarea uniților de a trece sau a-și boteza copiii în ritul latin — dar numai cazurile consumate după 1873 — deoarece fără ele nu putea interveni pentru înfrînarea activității pernicioase a preoților latini împotriva cărora s-a plîns[10].

Chiar dacă cei convertiți în urmă cu 2—3 decenii — în timpul cărora s-au integrat pe deplin în religia și naționalitatea maghiară — au declarat în acest context că au făcut actul de bunăvoie ceea ce nu exclude însă seducerea, potrivit altor mărturii contemporane am văzut că trecerile la religiile ungurești au fost însoțite de acte brutale, de amenințări, intimidare, dar și promisiuni privind bunăstarea materială și un trai mai ușor. Oricum

[7] *Revoluția de la 1848 din Transilvania*, vol. I. *2 martie—12 aprilie 1848* (sub redacția acad. Ștefan Pascu, Victor Cheresteșiu), București, 1977, p. 92.
[8] Arh. Stat Alba, M.R.U., dos, 1 781, f. 46.
[9] Ibidem, f. 47—48.
[10] Ibidem, f. 49.

constatarea lui Boeriu privind brutalităţile ce au însoţit convertirile în zona secuiască, la 1848—1849, sînt confirmate de numeroase acte comise de unguri în timpul războiului civil. Desigur această situaţie se explică parţial şi prin atmosfera încordată şi nervoasă ce însoţeşte asemenea evenimente dar, pe de altă parte, ea a fost provocată şi de intoleranţa crasă a autorităţilor de stat faţă de tot ce nu era maghiar, dublată de tendinţa constantă şi ascendentă de a-i maghiariza pe români şi slavi.

Chiar şi ţăranii din zonă — ca de pildă Niculae Sîrbu, Stan Fărcaş, Sandu Ionaş şi alţii din comune Vîrghiş, judeţul Covasna — au mărturisit despre „toate ticăloasele stările împrejur" prin care au trecut în 1848—1849. În octombrie 1848, după adunarea lor naţională, fraţii maghiari i-au făgăduit preotului George Vătăşan moarte de mucenic astfel că acesta i-a părăsit, sătenii rămînînd ca oile rătăcite fără păstor sufletesc. La Paştele din 1849, cînd ungurii erau biruitori în Transilvania, domnul maior şi kormanybisztos baronul Rauber i-a ameninţat că-i omoară şi le distruge toate bunurile dacă nu-şi părăseau religia ortodoxă şi nu treceau la cea unitariană aşa că cea mai mare parte din săteni au îndeplinit ordinul spre a-şi salva vieţile şi averile. Dar după înfrîngerea kossuthiştilor, ţăranii, spre a-şi salva sufletele, îl roagă pe protopop să intervină la episcop şi Consistoriu pentru a elabora o hotărîre pe baza căreia să se poată întoarce la vechea lor religie pravoslavnică deoarece o doreau cu tărie şi să-l reprimească ca preot pe George Vătăşan.

De asemenea, peste o sută de familii române din Sîngeorgiu de Pădure au fost silite de preotul reformat şi de provizorul Vereş al contelui Francis Teleki să se convertească prin jurămînt la religia ungurească după ce preotul lor a fugit de frica maghiarilor. Materialele adunate de ei timp de 7 ani pentru a-şi construi biserică de piatră (stînjenii de piatră, mii de cărămizi, varul) la care s-a adăugat lemnul de la biserica ortodoxă demolată au fost folosite la zidirea unei construcţii solide pentru şcoala ungurească. Din cele 2 clopote româneşti unul a fost topit pentru fabricarea tunurilor, iar altul — cel mai mic — a fost dus la şcoala ungurească. În timpul guvernării kossuthiste, românii au stat sub neplăcuta cîrmuire maghiară şi sub păstorirea parohului ungur, dar după înfrîngerea Ungariei şi întoarcerea lui Vasile Rotariu, preotul cel vechi, au nesocotit jurămîntul stors prin teroare şi s-au întors la părinteasca lor biserica ortodoxă. Dar acum nu mai aveau biserică, clopote, casă parohială, preotul locuia pe la alţi creştini şi trebuia să ceară permisiune pentru a oficia liturghia pe la casele lor.

O soartă asemănătoare a căzut şi asupra românilor ortodocşi din Moşuni şi filiala Veţa. Deşi preotul lor n-a fugit, ci a rămas acasă, ei totuşi au fost siliţi să treacă la reformaţi. Clopotele de la biserica din Moşuni au fost topite pentru tunuri, iar biserica din Veţa a suferit modificări în construcţie, i s-au luat icoanele vechi şi a fost transformată în biserică reformată în care a oficiat pînă nu demult slujbe calvine preotul ungur din Beuş, dar şi aceşti români s-au reîntors în sînul bisericii strămoşeşti. Pe preotul din Mureşeni, Ştefan Iacovici, l-au arestat ungurii şi l-au trimis la Cluj să sape şanţuri timp în care enoriaşii lui au fost catolicizaţi, dar după înfrîngerea lui Kossuth au trecut iarăşi la ortodoxie.

Dar asemenea fapte s-au săvîrșit nu numai în secuime, ci și în alte zone ale Transilvaniei, unde preoții au fost uciși în chinuri sau alungați, românii fie ortodocși, fie uniți au fost convertiți la catolicism, reformă, unitarianism după confesiunea consătenilor lor unguri, iar 41 de biserici românești au fost arse complet, și 319 au fost prădate. În aceste condiții conducerile bisericești unite și ortodoxe împreună cu autoritățile imperiale au alcătuit comisii pentru a anula convertirile forțate, a repara bisericile primind după revoluție ajutoare în bani, odăjdii, podoabe atît din imperiu, cît și din Principate. De peste Carpați au acționat cei de la mănăstirea Neamțului, boierul Gheorghe Sturza, Hurmuzachi, Kogălniceanu etc., iar brașovenii au oferit 4 000 florini, alte sume au sosit de la comunitățile religioase de la Viena, dar cea mai considerabilă sumă a fost oferită totuși de împărat care a acordat 60 000 de florini ce trebuiau împărțiți egal celor două biserici române[11].

Unele observații formulate de intelectualii sau șefii politici români laici sau ecleziastici pe anumite zone privesc lucrul dintr-un unghi mai mult sau mai puțin îngust sau local și concluziile formulate poartă în mod fatal amprenta unor experiențe sau constatări parțiale. De aceea datele provenite din asemenea surse trebuie mereu coroborate cu altele pentru a reconstitui imaginea cît mai rotundă sau mai completă a situației politice românești din Transilvania ce se derula în strînsă legătură cu cea de peste Carpați și în această perioadă.

Astfel, Basiliu Basiotă, magistrat în justiția maghiară, dar de altfel un român bun ce a acționat — uneori indirect alteori direct — pentru afirmarea națiunii sale și pentru rezistența ei în fața politicii ostile dusă de regimul dualist, a exagerat criticile adresate moșierilor sau unor cercuri române din București pentru practicile lor de a primi sau chiar „prefera" pe secui în serviciile lor. Desigur cazurile relatate și constatate de el au fost reale, dar n-ar fi trebuit generalizate deoarece raportate la întreaga Transilvanie au fost puțin numeroase și nesemnificative față de situația de ansamblu. Era, de asemenea, exagerată și teama că secuii colonizați în România — foarte puțini în raport cu majoritatea covîrșitoare românească a locuitorilor — ar putea constitui o primejdie pentru securitatea sau politica statului sau ar fi capabili să manevreze în voie pentru interesele și ambițiile guvernelor ungurești.

Mărturiile contemporane demonstrează clar că nu numai persoanele particulare, deci moșierii, dar și parlamentarii și guvernanții din statul princiar român au avut în vedere în primul rînd încetățenirea și împroprietărirea românilor emigrați din Transilvania sau Basarabia — între 1856—1878 din partea ei nordică — de teama maghiarizării și rusificării[12]

---

[11] Despre evenimentele de acest gen din 1848—1849, D. Suciu, *Considerații privind statutul Transilvaniei și situația politică a românilor Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea* (în ms.).

[12] Despre aspectele multiple și variate ale colaborării dintre România și românii Transilvaniei, la Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, 1979, p. 337—352; V. Rusu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva dualismului austro-ungar. 1966—1868*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", Istorie, t. XIV, 1968, p. 47—70; *George Barițiu și contemporanii săi*, vol. IV, București, 1978 p. 42—44.

şi nu colonizările cu elemente etnice străine. De exemplu, în iunie 1874, George Bariţiu a discutat pe larg cu ministrul Vasile Boerescu despre brutalităţile ungare şi acţiunea de colonizare cu români — nu cu străini — din provinciile româneşti aflate sub stăpînire străină în România şi sudul Basarabiei ce făcea atunci parte integrantă din ea[13]. Se ofereau cu multă generozitate — în jurul Ploieştiului sau în alte locuri — pogoane de pămînt românilor transilvăneni pauperizaţi, iar în cazul celor proletarizaţi din comuna Cierghidu Mare se avea în vedere împroprietărirea pe moşiile boierului Grigore Caracaş la Strîmba sau în sudul Basarabiei. În această comună care număra 200 de case trăia un speculant român ticălos ,agent al contelui Lázár de Szárhegy din Mediaşfalău (Mureşeni) lîngă Mureşoşorhei (Tîrgu Mureş). Acesta a participat la un complot premeditat încropit cu scopul de a-i ruina pe consătenii şi confraţii lui, în folosul patronului său ungur. Dragoş i-a amăgit pe unii consăteni să ceară bani împrumut de la conte pentru a-i investi în nişte afaceri dubioase, promiţîndu-le că-i va ajuta să devină mai înstăriţi. Contele s-a dus la faţa locului şi a avansat suma de 4 000 florini, împărţiţi în 100 sau 200 fl. de cap de familie. Împrumuturile au fost acordate pe 3 luni cu 40% dobîndă. Sătenii n-au putut plăti la expirarea primului termen, aşa că s-au capitaliza interesele, împrumuturile s-au prelungit pe încă trei trimestre pînă s-a ajuns la un an cînd niciun ţăran român nu şi-a putut plăti datoria cu averea mobilă, astfel că li s-au luat la toţi pămînturile ajungînd proletari[14].

În *Documentul de emigraţiune* eliberat de moşierul patriot Grigore Caracaş s-a specificat că proprietarul cedează pe veci la 30 de familii române din Transilvania, fiecăreia cîte un lot de pămînt lat de 10 şi lung de 30 de stînjeni pe moşia Strîmba, din plasa Tîrguşorului, districtul Prahova. Deşi în introducere s-a subliniat clar că era vorba de familii române, lucrul se repetă la condiţii, unde la punctul 1 s-a specificat că doritorul de a obţine pămînt trebuie să fie „român de naţionalitate". Cei împroprietăriţi erau obligaţi ca în termen de 2 ani să-şi construiască o casă de locuit, iar timp de 15 ani nu putea vinde lotul şi casa decît unui alt român. Dacă le vor păstra mai mult de 15 ani, restricţia se anula şi sătenii deveneau proprietari absoluţi dispunînd de pămînt şi de casă după plac. Dar în acelaşi răstimp de 15 ani existau şi alte restricţii şi anume: se interzicea schimbarea destinaţiei casei de locuit în sensul că nu putea fi transformată în cîrciumă, băcănie, măcelărie sau orice fel de local de comerţ, ea trebuind să servească obligatoriu pentru locuit, construit dependinţe, grădini în vederea creşterii vitelor şi înmagazinării produselor agricole[15].

Dar dacă în condiţiile desfăşurării luptei românismului pentru libertate şi unitate naţională — şi aici ne referim atît la cel din mica Românie, cît şi la cel asuprit şi prigonit de unguri, austrieci şi ruşi — s-au exprimat temeri mai mult nejustificate în privinţa procentajului proprietarilor de pămînt de naţionalitate străină din statul princiar autonom, trebuie să subliniem clar că atît acesta, cît şi naţiunea română n-au fost

[13] Ms. rom. 1 006, f. 316—317.

[14] Ibidem, f. 400—401.

[15] „Transilvania", VIII, 1875, nr. 4, p. 47; Problemele colonizărilor în România dezbătute pe larg în „Transilvania", VIII, 1875, nr. 1, p. 1—4; nr. 2, p. 13—16; nr. 3, p. 25—30. Pentru colonizarea în Basarabia a fost elaborată în 1874 o lege specială.

xenofobe, ci dimpotrivă au primit cu căldură şi le-au asigurat condiţii bune de muncă şi de afirmare unor specialişti străini germani, francezi, italieni, unguri etc. în dezvoltarea industrială, construcţia de căi ferate, învăţământul mediu şi superior, medicină etc.

De fapt chiar în materialul în care Başiotă critică guvernul şi boierii români pentru aşa-zisa favorizare a coloniştilor secui nu lipsesc aprecierile la sistemul constituţionnal din România de sorginte şi valoare europeană, elogiile aduse modernizării justiţiei, libertăţii etc. În fond, magistratul din justiţia maghiară, cetăţean politic ungur după litera constituţiei, şi-a exprimat sub semnătură directă indignarea faţă de repetatele rupturi efectuate de marile puteri din patrimoniul teritorial statal al Principatelor devenite România după mica Unire, ceea ce înseamnă că era şi el ca toţi conaţionalii săi profund ataşat de patria liberă de peste Carpaţi. În corespondenţa intitulată *Atacuri comise asupra pământului românesc*, Başiotă critică — tot în termeni prea categorici — politica extrenă a lui Dimitrie Cantemir îndreptată spre puterea cea mai avidă de teritorii străine, Rusia. Bariţiu a fost nevoit să cenzureze atacul anticantemirian, dar a fost un cenzor cinstit deoarece a recunoscut fapta şi a motivat-o cu necesitatea de a nu-i supăra pe unii istorici români de peste Carpaţi. Din cauza politicii lui Cantemir — cu care Neculce n-a fost de acord —, Poarta i-a trimis pe fanarioţi în timpul cărora Principatele au fost private de forţele lor armate. Lipsa armatelor române, incapacitatea de rezistenţă şi ripostă militară a încurajat şi mai multe poftele Austriei şi Rusiei care au operat în voie amputări teritoriale, astfel că în 1876, România era privată de 2 000 000 de conaţionali din Bucovina şi Basarabia (din nord, dar după 2 ani şi de cei din sud). Toate atentatele asupra pământului românesc au fost comise cu complicitatea Porţii, deşi potrivit capitulaţiilor era obligată să apere integritatea statelor române. În concluzie, Başiotă consideră că România era în drept să nu mai plătească tribut, să se declare independentă, iar dacă turcii veneau să-l ia, principele Carol şi românii să-i primească tot aşa cum i-a primit Mihai Viteazul[16].

Acest act de solidarizare cu cauza independenţei de stat, exprimat înainte de declanşarea războiului, constituie doar unul din numeroasele acţiuni întreprinse de românii asupriţi care realizau instinctiv că destinul istoric al micii Românii era să devină România Mare, statul tuturor românilor. Tot aşa şi micul stat situat geografic la mijloc între Bucovina, Basarabia, Dobrogea la est şi Ardeal, Banat, Crişana, Maramureş la vest contribuia substanţial la supravieţuirea elementului românesc de aici fiind convins că maghiarizarea, germanizarea sau rusificarea a milioane de conaţionali de la fruntariile sale i-ar fi primejduit existenţa şi i-ar fi întunecat perspectivele afirmării sale viitoare în concernul politic european. Românii Transilvaniei au sprijinit Războiul de Independenţă[17], şi-au exprimat satisfacţia pentru realizarea unei etape a făuririi unităţii prin unirea Dobrogei cu statul naţional, dar şi durerea resimţită şi provocată de reanexarea dură a sudului Basarabiei de către Rusia.

[16] „Transilvania", IX, 1876, nr. 9, p. 97—100; nr. 10, p. 109—111.

[17] Liviu Maior, *Transilvania şi războiul de Independenţă din 1877—1878*, Cluj-Napoca 1977.

Un alt magistrat din justiția maghiară, cetățean al națiunii politice ungare, dar român de naționalitate și bun cunoscător al dreptului internațional, Ladislau Vaida, a scris o adevărată dizertație bine documentată privind injustiția comisă prin încorporarea Basarabiei, încălcarea tratatelor și normelor în vigoare ; pledoaria — preocupată de supraviețuirea României în fața amenințării țariste — i-a trimis-o lui Barițiu cu dorința de a fi trimisă la București pentru ca unele din perceptele exprimate în ea să fie folosite de diplomația română și europeană ca argumente pentru apărarea ființei statului, chiar cu concesia dureroasă solicitată de Rusia, în schimbul căreia se recomanda o recompensă dreaptă[18].

De fapt, chiar modernizarea economiei statului român a fost legată de strădaniile înnoirii structurilor sociale ale națiunii române din Transilvania. Astfel, anumiți conducători naționali ardeleni au pledat pentru formarea și afirmarea unor categorii sociale de muncitori, meseriași, întărirea negustorilor[19], etc. după exemplul ungurilor, sașilor și șvabilor care, avînd condiții mai bune de dezvoltare, i-au întrecut la acest capitol. Profitînd de construirea căilor ferate în România, protopopul George Berceanu, prelat unit cu gîndire modernă, conștient de necesitatea modernizării structurii sociale românești din Transilvania ce trebuia adoptată la condițiile generale ale afirmării revoluției industriale în această parte a Europei, s-a adresat lui Barițiu cu intenția clară de a contribui la formarea și consolidarea unei clasa muncitoare românești. La 6 ianuarie 1874, George Berceanu îl informa pe Barițiu că proprietarul unei fabrici de scule de fier din Cugir ar dori să obțină contracte numeroase și avantajoase cu Direcția construirii căilor ferate din România. Acest proprietar a făcut din fabrica lui un izvor de susținere pentru români deoarece i-a angajat ani de-a rîndul și prefera și atunci să angajeze ucenici români pentru a-i transforma în muncitori destoinici ai săi. Dată fiind această situație, prelatul unit ajunge la concluzia că era în interesul națiunii române să contribuie la creșterea numărului muncitorilor din sînul ei prin popularizarea produselor fabricii cugirene și creșterea capacității ei de producție în urma contractelor avantajoase cu România. Era clar că dacă se dezvolta și se mărea fabrica creștea și numărul muncitorilor români angajați[20].

Căile ferate ce se construiau atunci în România urmau să facă legătura cu Austro-Ungaria la Brașov, iar alt prelat unit, vicarul Ioan Antonelli, a intuit mai dinainte că rămurirea și generalizarea căilor ferate, dezvoltarea științelor și artelor românești va impregna un ritm și mai rapid contactelor dintre toți românii, care, dacă se vor fortifica și vor fi uniți în cugetele și acțiunile lor generale, vor putea să-și vadă împlinite speranțele în zorii secolului următor[21]. Un funcționar „ungur" pensionat, Andrei Cosma, a aflat de la avocatul și liderul politic Gavril Manu că în Principat se va introduce curînd cadastrul. La 8 august 1874, Cosma a redactat din Cluj o mică epistolă către Barițiu în care l-a informat că a lucrat timp de 22 de ani în calitate de comisar în problemele cadastrale și l-a rugat să-l reco-

[18] Ms. rom. 1 007. 188-198

[19] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, București, 1976, p. 220.

[20] Ms. rom. 1 006, f. 296. În iunie 1874, Barițiu a discutat cu ministrul Boierescu probleme legate de construirea căilor ferate în România: Vezi și f. 316—317.

[21] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, p. 220.

mande la locul competent din Bucureşti, deoarece era gata de a-şi oferi în condiţii avantajoase priceperea, experienţa, dexteritatea în profesie şi „din inimă" toate puterile lui „iubitei Românii"[22]. Iată deci că specialiştii români de pe ambele versante ale Carpaţilor erau interesaţi în toate aspectele modernizării statului român şi a societăţii româneşti în general fie ea liberă sau subjugată încă străinilor şi statelor lor. Existenţa şi propăşirea „patriei române", a „iubitei Românii" dădea o speranţă de mîntuire viitoare şi de împlinire naţional-statală românilor asupriţi, dar, totodată, în acele decenii de plină afirmare a conştiinţei politice militante i-a determinat să simtă şi mai dureros, chinuitor şi supărător ca înainte nedreptatea de a fi încorporaţi în patrii străine, de a constitui simple umpluturi sau lipituri la naţiunea politică maghiară, de a fi supuşi ai austriecilor, ţarilor sau sultanilor. Dar tocmai conştientizarea pe planul unei mentalităţi politice militante şi penetrante a acestui mare rău au anunţat de fapt începutul sfîrşitului Austro-Ungariei şi a altor imperii şi au impregnat tuturor românilor hotărîrea de a acţiona în condiţii oricît de grele şi cu orice eforturi în vederea fortificării luptei pentru libertate şi unitate.

Constituţia Ungariei a garantat formal egalitatea individuală între toţi cetăţenii statului, drept de proprietate, egalitatea în faţa legilor, insinuînd că prin ele s-ar fi asigurat şi egala îndreptăţire naţională deşi se ştie că legile dualiste nu au recunoscut drepturi naţionale colective pentru români şi slavi. Dar din practicile constante ale guvernelor dualiste de a întări poziţiile ungurismului în stat, de a mări coeficientul proprietarilor de pămînt unguri în virtutea dictonului „a cui e pămîntul al aceluia e şi ţara", ca şi prin tendinţa constantă de a asigura poziţii solide în societate ungurilor get-beget, deci acelora care erau unguri nu numai din punct de vedere politic, ci şi genetic — deoarece numai ei constituiau baza politică a regimului — s-a ajuns cu timpul ca cetăţenii politici unguri de „buze" valahe şi slave să devină nişte oi negre în şirul cetăţenilor egal îndreptăţiţi ai Ungariei[23].

Din păcate, neegala îndreptăţire între cetăţenii politici unguri de buze „valahe" şi concetăţenii lor unguri get-beget a început să se producă în practica de stat încă în prima decadă a dualismului. Fenomenul este probat de date şi fapte autentice culese de funcţionari şi jurişti buni cunoscători ai administraţiei şi justiţiei maghiare deoarece atît studiile superioare, cît şi profesia şi le-au făcut şi exercitat în şcolile şi mediul socio-instituţional ungar. Un astfel de observator atent, avizat, dar şi indignat, a fost Ilie Măcelariu ce a deţinut înalta funcţie de consilier gubernial. Observînd înrăutăţirea situaţiei politice româneşti el a adunat numeroase probe şi dovezi privind abuzurile comise în administraţia şi justiţia maghiară împotriva românilor în primii ani ai dualismului. Ele au fost inserate în caietul său de însemnări personale, *Notiţia* şi au servit la elaborarea materialului inti-

[22] Ms. rom. 1 006, f. 334.

[23] D. Suciu, *Aspecte ale politicii de asuprire naţională şi de maghiarizare forţată a românilor din Transilvania în timpul dualismului*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj", XXVIII, 1987—1988, p. 289—310 (în continuare se citează: D. Suciu, *Aspecte ale politicii*).

tulat *Memorial care cuprinde o serie de nelegiuiri şi fapte criminale comise asupra românilor în anii din urmă în Transilvania*, datat 4 iunie 1870 şi trimis lui Bariţiu spre a fi folosit în lupta antidualistă curentă.

Ilie Măcelariu a efectuat o adevărată investigaţie juridică în legătură cu deposedarea cîtorva comune năsăudene de o parte din munţi şi pădurile lor aferente. Privilegiile vechi au confirmat dreptul de proprietate al acestor comune asupra cărora cetatea Bistriţei a deţinut doar un drept de jurisdicţie, aşa cum rezultă din instrumentul de cesiune elaborat la 9 ianuarie 1766. În Patenta de militarizare din acelaşi an, sătenii au fost declaraţi libertini, li s-au acordat drepturi regale din care şi-au format fondul de provent, şi-au clădit biserici şi şcoli şi şi-au plătit învăţătorii. Tot complexul teritorial ce formase averea comună a fost împărţit între comunele militarizate în 1770, 1787, 1807, iar părţile au fost intabulate şi transformate în proprietatea lor deplină conform par. 326 a Codului civil. Doar munţii Dosul Stănişoarei şi Crăciunelul au rămas cu titlu de avere comună a tuturor comunelor. Împăratul Iosif al II-lea a cedat şi donat irevocabil prin două bilete de mînă din 13 iulie 1783 şi 4 august 1786 munţii revendicaţi comunelor române grănicereşti. Conform legilor mai vechi sau mai noi ele şi-au cîştigat drept de proprietate deoarece au fost în posesiune (par. 309), posesiunea a fost legală (par. 316), cîştigîndu-şi titlul de drept prin donaţiile imperiale din 1783 şi 1786 (par. 861, 938, 946), iar prin intabulare drept de proprietate (par. 326).

În faţa acestor drepturi care conform legii trebuiau să rămînă imprescriptibile, Măcelariu a considerat că năsăudenii erau îndreptăţiţi legal (par. 344) să-şi apere proprietăţile împotriva oricăror intentatori. Dar în pofida legilor o parte din proprietăţile asupra munţilor a devenit obiect al discuţiilor şi controverselor între comune şi cetatea Bistriţa,familia Keményi sau alţi pretendenţi, chiar dacă au fost în posesiunea comunelor şi înainte de militarizare. Comisia care s-a format pentru reglementarea diferendelor s-a dovedit a fi nu numai partinică, dar şi nesigură în lucrările şi deciziile ei, modificîndu-şi unele sentinţe de două sau de trei ori şi încălcînd unele prevederi legale. Potrivit deciziilor emanate de această comisie oraşului Bistriţa urma să i se distribuie o parte din munţi deşi în trecut cînd a primit despăgubire urbarială pentru ei, s-a constatat că acordarea banilor a fost nelegală fiind condamnată să restituie suma deoarece n-a avut drept seniorial asupra munţilor şi pădurilor în cauză. De asemenea, comunele Ilva Mare, Rodna Nouă, Sf. Iosif, Măgura, Parva şi Romuli, înfiinţate după militarizare în 1773, au fost deposedate de aceeaşi comisie care, pe deasupra, şi-a plecat urechea şi la revendicările noi formulate de Keményeşti sau alte familii, deşi încă în secolul al XVIII-lea strămoşii pretendenţilor au fost somaţi de trei ori să-şi prezinte pretenţiile de despăgubire asupra munţilor respectivi fără ca vreunul din ei să-şi probeze cu acte drepturile la primirea sumelor alocate legal în asemenea scopuri. Interpretînd maniera de acţiune şi analizînd sentinţele comisiei, Măcelariu a ajuns la concluzia că aceasta nu avea un sistem precis de lucru şi de procedură decît acela de a ruina comunele grănicereşti[24].

[24] Ms. rom. 976, f. 35–36.

În 1874, Măcelariu şi-a exprimat indignarea faţă de locotenent-mareşalul Rudolf Reichetzer care a lucrat în cadrul comisiei, a beneficiat din fondul de provent al foştilor grăniceri de o diurnă de 10 florini, timp de 6 ani, şi i-a spoliat de o proprietate legală în extindere de 86 000 iugăre şi 9 milioane florini valoare. Nedreptatea era cu atît mai flagrantă cu cît respectivii grăniceri şi bunicii sau străbunicii lor au luptat timp de un secol pentru apărarea tronului, cei în viaţă nemeritînd să ajungă aproape proletari[25]. Dar în pofida pierderilor suferite de anumite comune năsăudene prin abuzurile justiţiei maghiare, altele au reuşit să-şi păstreze o parte din averile comunale, munţii şi pădurile şi, în general, se poate afirma că întreaga zonă este bogată, competitivă, capabilă să ridice şcoli elementare pentru elevii pînă la 12 ani şi de repetiţie pînă la 13—15, şcoli reale bine clădite şi întreţinute, cu învăţători bine plătiţi, contribuind la edificarea unei biserici greco-catolice vicariale impresionante şi la menţinerea unui liceu confesional de prestigiu în Năsăud, care prin anii 1870—1877 se ridica din punct de vedere calitativ la nivelul Gimnaziului superior din Blaj. De fapt, pentru apărarea intereselor proprietăţilor româneşti din zonă a intervenit cu anumite rezultate încă în 1868 în parlamentul Ungariei, căpitanul suprem Alexandru Bohăţel. Conştienţi de posibilităţile lor materiale şi dornici să contribuie la dezvoltarea bisericii unite, a învăţămîntului şi a naţiunii, năsăudenii au cerut lui Vancea să mute sediul Episcopiei de Gherla — pe atunci mai săracă şi lipsită de edificii necesare — în Năsăud, unde nu i-ar fi lipsit din cele necesare asigurării prestigiului şi realizării menirii unei asemenea instituţii[26]. Chiar Consistoriul Gherlei a fost de acord, la 24 iunie 1876, cu mutarea, dacă s-ar fi învoit majoritatea credincioşilor diocezei, iar regele apostolic, papa şi guvernul ungar ar fi construit în Năsăud toate clădirile necesare episcopiei, Cancelariei diecesane, seminarului şi locuinţele canonicilor[27].

Prin abilitatea şi dexteritatea lui profesională, Ilie Măcelariu a dezvăluit manevrele abile ale guvernului maghiar menite să diminueze capacitatea materială a comunelor române de a-şi susţine şcoli confesional-naţionale pentru a-şi atinge scopul de a le putea apoi transforma în şcoli de stat. Astfel, în cauzele controversate referitoare la dreptul de crîşmărit, sentinţele s-au elaborat pe baza legii dietale maghiare V, din 1847, care a fost confirmată, sancţionată şi autentificată. Această lege la paragraful 7 prevedea că domnii de pămînt — în majoritate unguri — aveau drept de crîşmărit doar de trei luni pe an (între Sf. Mihai şi Anul Nou), împreună cu comunele, dar numai în acele locuri în care şi-au construit clădiri pentru acest scop cu capacitatea de cazare pentru călători. Dacă aceste clădiri lipseau, dreptul respectiv aparţinea exclusiv comunelor.

Patenta din 1854 a menţinut valoarea legii V din 1847, sute de cazuri rezolvîndu-se în spiritul ei, inclusiv unele decizii elaborate de Ministerul de Interne din Pesta în 1867 ca de pildă cel dintre fisc şi comuna Comana de Sus. Dar după ce cinstitul Minister (guvern) responsabil maghiar a observat că mai toate comunele române arendează dreptul

---

[25] *George Barit şi contemporanii săi*, vol. IV, p. 242.

[26] Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 973/1877, f. 21—31. Dar mai tîrziu liceul din Năsăud şi-a pierdut caracterul naţional-confesional prin grija guvernului ungar.

[27] Ibidem, f. 9—10.

crîşmăritul pe cele 3 luni în beneficiul şcolilor confesionale a ajuns brusc la concluzia că respectiva lege nu era constituţională deoarece nu a fost publicată. În concluzie, guvernul a decis că nobilii au drept de crîşmărit fără nici o condiţie sau restrîngere şi încă în tot timpul anului pentru ca să existe o concurenţă ungurească eficientă care să diminueze veniturile şcolare româneşti. Ilie Măcelariu a înregistrat deciziile noi din 1867, elaborate în acest sens, dar a constatat că şi legii uniunii Transilvaniei cu Ungaria I din 1848 — şi ea confirmată, sancţionată şi autentificată — îi lipsea publicarea, dar guvernul nu s-a gîndit niciodată s-o declare din acest motiv nevalidă din punct de vedere constituţional deoarece acest lucru ar fi contravenit interesului său major de a întări centralismul maghiar de stat.

Deşi Consiliul de Miniştri al Ungariei a hotărît în 1867 că va menţine comitetele jurisdicţiunilor înfiinţate în 1861, totuşi Ministerul de Interne a restructurat prin propria-i autoritate comitetele care au avut prea mulţi români şi a ales altele compuse după confesiuni şi nu după naţionalitate, aşa cum a procedat în cazul opidului Haţeg. Deşi şefii jurisdicţiunilor erau obligaţi prin dispoziţii administrative clare să candideze 3 membri pentru ocuparea posturilor de funcţionari din comitate, scaune, districte, municipii, totuşi, în mai multe locuri, s-au ales din aceia care nici măcar nu au figurat printre candidaţi. Dar şi în locurile unde s-au respectat dispoziţiile, candidaţii n-au fost propuşi respectîndu-se atît principiul reprezentării după naţionalităţi, cît şi acela după confesiuni, preferîndu-se doar a doua indicaţie. Excepţie de la regulă — pe care o confirma şi o întărea — făcea parţial doar comitatul Clujului[28].

Este clar că ungurii avînd trei confesiuni (catolică, calvină, unitariană), iar românii doar două (uniţi şi ortodocşi), guvernului îi convenea să aplice de preferinţă principiul reprezentării religionare în administraţia locală de stat favorizînd astfel funcţionarii unguri în defavoarea românilor calificaţi pentru ocuparea acestor posturi. Nedreptatea devenea flagrantă dacă ne gîndim că românii din comitate erau cu mult mai numeroşi decît ungurii. De fapt trebuie să spunem clar că elementul funcţionăresc comitatens maghiar nu a fost serios zdruncinat nici în timpul regimului Schmerling (1861—1865) — dacă-i exceptăm pe unii comiţi supremi destituiţi în anii 1862—1863, dar reinstalaţi în 1865 după demisia cabinetului austriac antidualist — şi încă în 1867 disproporţia a fost evidentă deoarece au fost înregistraţi în Transilvania 75 de funcţionari români şi 275 unguri[29]

[28] Ms. rom. 976, f. 37.

[29] „Gazeta Transilvaniei", XXX, 1876, nr. 94. Pe de altă parte comitele suprem al comitatului Alba de Jos, mare antiromân şi adept fervent al centralismului maghiar de stat proclamat de constituţia din martie-aprilie 1848 şi adversar al cabinetului austriac, n-a fost destituit în pofida numeroaselor cereri româneşti adresate în acest sens Vienei. Instrucţiunile acesteia au dispus încropirea unor comitete comitatense cu majorităţi maghiare, ceea ce demonstrează că în pofida conflictelor de moment cele două metropole Viena şi Pesta şi-au rezervat încă de pe acum portiţe pentru viitoarea înlăturare a diferendelor şi realizarea alianţei dintre ele pe bază de compromis. Chiar şi prevederile electorale elaborate de Viena au dus la o structură dietală în care la 1863 totalitatea deputaţilor neromâni (100) întrecea numărul deputaţilor români (59), iar majoritatea relativă a acestora din urmă de care a depins votarea legilor sibiene a fost posibilă doar în condiţiile boicotului exercitat de cei mai mulţi deputaţi unguri. Dar stăpînii care s-au certat în 1860—1865 sau în 1848/1849

Un capitol important din *Memorialul* lui Ilie Măcelariu îl constituie unele abuzuri comise contra țăranilor și comunelor române cu ocazia comasărilor de pămînturi, pășuni și păduri. În procesele de comasări purtate de proprietarii maghiari contra comunelor Maroscsucs (Stîna de Mureș), Burjános Oláh Buda (Vechea) și Nagy Csán (Ceanu Mare), foștii iobagi români, acum proprietari, au fost deposedați de pămînturile lor roditoare și bune și li s-au dat altele sterpe, situate în locuri umbroase, pe dealuri și la mare depărtare de locuințe. Acestor români li s-au închis și drumurile cele mai directe spre loturile de slabă calitate și productivitate, astfel că ajungeau la ele cu mare greutate, iar pentru adăparea vitelor aveau nevoie de 3—4 ore de drum.

În Vechea, lîngă Cluj, au fost declarate prin abuz 10 loturi de pămînt ca fiind comasabile, deși legea spunea clar că pămînturile situate mai departe de 40 de stînjeni de sat nu erau comasabile. Însă proprietarii unguri și instanțele maghiare de judecată au scos astfel 24 de români gazde din casele lor. Aceste case care aveau pivnițe de piatră au fost evaluate în batjocură cu cîte 5—6 florini și românilor indignați li s-a spus. că dacă nu erau mulțumiți să intenteze proces. Comasările erau cu atît mai oneroase cu cît proprietarii luaseră deja despăgubiri grase pentru locurile cele bune ale țăranilor împroprietăriți, dar care ajungeau acum iarăși în mîinile lor, țăranii români primind în schimb pămînturi slabe, nefertile și așezate la mari depărtări, care le solicitau multă muncă, eforturi mari și timp îndelungat.

În general, toate comunele române au avut de suferit de pe urma comasărilor nu numai a loturilor arabile private ale sătenilor, ci și a pășunilor alfate anterior în proprietate comunală exclusivă ,dar care acum ajungeau să fie împărțite între comune și unii proprietari mari maghiari. De obicei, aceștia primeau pășunea de lîngă sat, aflată pe malurile rîurilor, iar comunelor române le reveneau părți situate la o distanță de 3 mile de sat.

Ilie Măcelariu a constatat indignat că în timp ce aparatul de justiție maghiar lovea în interesele satelor și comunelor române, comunelor maghiare le dădea uneori cîștig de cauză chiar în pofida legilor. Cu alte cuvinte, justiția maghiră încălca legile pentru a-i asupri pe români și a-i proteja sau pe proprietarii mari sau în unele cazuri chiar pe sătenii maghiari din comunele Transilvaniei. Astfel, în procesul comunei Bogartelke (Băgara) împotriva domeniului Kolosmonostru (Cluj-Mănăștur), i s-a dat drept comunei maghire respective, care a primit munți și o pădure întinsă, deși domeniul a adus în fața instanței documente incontestabile că segregîndu-se pădurile înainte de 1848, acei munți au rămas în proprietatea exclusivă a domeniului.

În timp ce comunele maghiare își rezolvau ușor problemele, unele comune române erau nevoite să cheltuiască mulți bani pînă li se recunoștea dreptul asupra pădurilor. Românilor topliteni li s-au acordat în primele două instanțe doar 5000 iugăre de pădure, pentru ca la instanța

---

s-au împăcat în 1867 așa că legile sibiene au fost abrogate prin decret ministerial maghiar, contrasemnat de regele „ungur" Habsburg, pentru ca pe tot teritoriul Ungariei Coroanei Sf. Ștefan să nu existe altă națiune politică decît cea maghiară.

a III-a nobilul să le dea încă 20000 de iugăre, cu care era să-i înşele pe săteni. Procesul comunei Kézdi Vásárhely (Chezdi Oşorhei) cu proprietarul Gál Lajos, în cauza unor păduri foarte întinse, a fost pierdut de comună în toate cele trei instanţe ardelene, şi doar după ce s-a recurs la Curtea Regală Supremă de Justiţie a Ungariei, comuna, ajutată de înaltul magistrat Ladislau Basiliu Pop, şef de secţie a reuşit să obţină sentinţa nr. 2136 din 1868, în favoarea ei. În schimb, comunele Miklosvár (Micloşoara) şi Mikloslaka (Micloşlaca), în procesele de comasări cu proprietarii Kalnoki Dénes şi groful Mikes Károly îşi pierd drepturile tot în 1868 din vina judecătorilor de la Tabla Regală din Tîrgu Mureş.

Cînd era vorba să pretindă despăgubiri, nobilii maghiari cereau sume mari, disporporţionate faţă de ceea ce realmente li se cuvenea. Astfel, groful Banffy Albert a cerut statului ca pentru comuna Mezöörmenyes (Armeniş) despăgubirea decimei (pentru vii) să fie de 40000 de florini, dar după ce s-a dovedit prin suprarevizia, făcută de consilierul gubernial Alexandru Lazăr că i se cuveneau doar 11000 florini, s-a declarat perfect mulţumit pentru ca ulterior să se plîngă la Pesta că n-a primit despăgubiri aşa de mari ca bisericile şi clericii saşilor [30].

În cursul unei vizite la Cluj, Ilie Măcelariu s-a convins că Alexandru Lazăr poseda un tezaur preţios pentru români, deoarece deţinea date incontestabile despre abuzurile săvîrşite atît în timpul lui Schmerling, cît şi în timpul lui Andrássy. El putea dovedi matematic că saşii au înşelat ţara cu 7 1,2 milioane de florini, iar ungurii cu de două ori mai mult. Alexandru Lazăr a promis să furnizeze probele lui Măcelariu, iar acesta le transmitea lui Bariţiu[31].

În legătură cu acest lucru, Ilie Măcelariu menţionează faptul că deşi marii proprietari maghiari au protestat împotriva sumelor mari plătite saşilor în vremea regimului Shmerling ce-i protejase în 1867, după ce vine la putere guvernul lor, fac un memoriu în care cer să fie despăgubiţi la fel, deşi recunoscuseră hoţia saşilor şi a dregătoriilor absolutiste. Desigur din însemnările lui Măcelariu nu lipseşte nici cazul de trist răsunet al tofălenilor, unde baronul Apor, şeful Tablei Regale, a expropriat 26 de familii prin comasare avînd peste 300 de suflete, le-a luat clădirile, vitele, bucatele şi le-a scos în drumul ţării, de unde le-au alungat dregătoria politică astfel că oropsitele familii s-au aşezat în cimitir care împreună cu biserica nu se aflau pe pămîntul baronului. Dar ajutoarele materiale ale românilor de pretutindeni au îmbunătăţit situaţia familiilor române în cauză.

Ilie Măcelariu a dovedit pe bază de probe manevrele tiranice ale baronului Apor prin care s-au exercitat presiuni asupra asesorilor din Senat, pentru ca să pronunţe sentinţe care-i conveneau lui. Dacă se dădeau sentinţe care nu-i conveneau ,nu le aplica ani întregi. Chiar cîndveneau sentinţe şi decizii de la Curtea Supremă Regală de Justiţie, care nu-i erau pe plac, baronul le ţinea în sertar timp de un an şi abia după 2—3 somaţii venite de la Pesta, consimţea să le publice. „Imparţialul" magistratnu

[30] Ms. rom. 976, f. 37—40.
[31] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. V, p. 233

s-a sfiit în 1865, cînd avocaţii clujeni au venit să-l viziteze, să le ceară public să nu primească de la foştii iobagi nici o pîră sau proces împotriva nobililor, fiindcă aceştia au pierdut şi aşa destul de mult în timpul revoluţiei.

În schimb, dacă la Apor venea un magnat, nu numai că îl învăţa ce să facă, dar îl chema pe preşedintele tribunalului sau pe judele singular şi le dădea instrucţiuni cum să procedeze şi cum să hotărască procesul în favoarea magnatului. Atunci cînd preşedinţii tribunalelor erau oameni cinstiţi şi corecţi şi dădeau, bazaţi pe lege, sentinţe în defavoarea magnaţilor, baronul Apor îi tracasa şi îi prigonea cu insistenţă. Astfel preşedintele tribunalului din Tîrgu Mureş, Adeodat Jszekutz, care a pronunţat în 1867 într-un proces foarte însemnat o sentinţă împotriva grofului Tholdalaghi Victor, a fost atît de tare terorizat de Apor să-şi schimbe decizia încît s-a îmbolnăvit de nervi[32].

Ilie Măcelariu deţinea copiile unor scrisori ale unor consilieri de secţiune de la Ministerul de Justiţie din care rezulta clar că în cariera lor anterioară au fost corupţi cu bani şi erau elemente necinstite. Acesta era cazul consilierului de secţie Topler Karoly, despre care Măcelariu a scris că era un hoţ pe care nu-l întrecea nimeni, exceptîndu-l pe baronul Apor În vreme ce era asesor la Tribunalul urbarial, Topler i-a scris avocatului Pavay din Aiud că-i va rezolva un proces cît de curînd, dar îl roagă să nu uite de „promisiunea făcută" întrucît, fiind bolnav cu ochii, a avut multe cheltuieli şi avea nevoie mare de bani. Asemenea magistraţi nu numai că au fost promovaţi de minister, dar au ajuns să fie cei mai influenţi în ministerul respectiv.

Unele nedreptăţi au fost comise şi cu ocazia pensionărilor fiind favorizaţi partizanii regimului. Astfel, baronul Konradsheim, cunoscut sas maghiaron care încă în 1861, la Alba Iulia, a votat pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria, a fost pensionat după un serviciu de stat însumînd 13 ani cu salariul întreg, iar Gabriel Dorgo după 17 ani la stat şi 24 ani la varmehie (comitat) a fost pensionat cu o treime din salar[33].

Dacă unii unguri sau saşi ucideau români în unele cazuri erau declaraţi nevinovaţi sau dacă erau pedepsiţi li se aplicau pedepse uşoare ca pentru omorîrea unei gîşte sau „căpău" (cîine de pază) unguresc. De exemplu, Kiszel Kálmán, jude comunal în Kalota Sz Király de lîngă Cluj acompaniat de fiul său, de 2 gornici de pădure şi 2 jutari, toţi înarmaţi cu puşti, a împuşcat în 6 iunie 1867, la ora 16, 4 români dintre care 2 au decedat pe loc, iar ceilalţi fiind doar răniţi s-au vindecat. Cei nenorociţi, sau — după cum reflecta Măcelariu — dimpotrivă mîntuiţi de necazurile lumii erau Pănican Teodor în care s-au găsit 38 de alice de mărimea mazărei şi Szabo Irimie ucis prin două împuşcături. După primul au rămas 5, după al doilea 6 orfani. Răniţii au fost Petru Gavrilă şi Flora Ion. Decesele şi rănile au fost provocate de 5 împuşcături toate executate de Kiszel Kálmán care a descărcat nu numai puşca sa, ci şi pe acelea ale fiului său şi gornicului, ambele cu două ţevi.

După comiterea faptei, ucigaşul s-a prezentat la judele singular din Banffy Hunyad (Huedin), dar acesta nu l-a reţinut şi l-a trimis acasă.

[32] Ms. rom. 976, f. 44.

[33] Ibidem.

Jandarmii însă l-au arestat atît pe Kiszel Kálmán, cît şi pe însoţitori lui şi i-au dus în temniţă la Cluj. Ziarele „Kolosvári Közlönyi" şi „Magyar Polgár" au protestat împotriva reţinerii lui Kiszel Kálmán pe motiv că era nobil. După ce a stat la închisoare 44 de zile, organele de cercetare l-au amnistiat în urma deciziei administrative din 22 iulie 1867. Imediat după publicarea deciziei nobilul a declarat că nu părăseşte închisoarea pînă ce nu vor fi eliberaţi toţi însoţitorii săi, aşa că numai după ce preşedintele Sedriei, Biró, i-a dat asigurarea că şi aceştia vor fi amnistiaţi, a consimţit să plece acasă. Ceilalţi au fost amnistiaţi după 6 luni prin decizia regală din 14 octombrie 1867, publicată prin emisul ministrului de justiţie din 20 octombrie acelaşi an.

Interpretînd faptele şi deciziile, Ilie Măcelariu a ajuns la concluzia că o graţiere sau aministie de genul celei primite de nobilul ungar în cauză a constituit un eveniment fără precedent în lumea juridică. De fapt, în sens juridic ea nici nu putea fi definită corect ca atare deoarece constituia în fond o curmare a cercetării. Dar în cazurile de crimă ordinară, unde era vorba şi de lezarea unor terţe persoane (creşterea copiilor orfani) nici măcar regele nu poseda dreptul de a sista definitiv cercetarea criminală. Regele avea acest drept doar în cazurile de delicte sau crime politice care prejudiciau doar statul şi nu persoanele private.

Pe de altă parte de graţiere putea fi vorba doar unde s-au pronunţat sentinţe cu putere de drept, dar pe Kiszel l-a scăpat un prieten care a intervenit în surdină la minister aşa că acesta l-a eliberat, dar n-a emanat actele oficiale preliminare necesare graţierii. Pentru complicii lui au intervenit, prin propuneri oficiale şi motivări scrise preşedintele tribunalului, Birò, şi Emanuel Péchy, comisarul regal al Transilvaniei. Fapt este că văduvele, răniţii şi cei 11 orfani au rămas fără nici o despăgubire. Aristocraţii secui au intervenit la minister pentru a obţine graţieri pe seama altor maghiari condamnaţi pentru diverse delicte şi Măcelariu a văzut acte ministeriale venite la Guberniul Transilvaniei care dovedeau concludent că s-au făcut multe abuzuri de acest gen cu ocazia încoronării[34].

Deci chiar dacă presupunem că în cazul comunei Kalota Sz. Kiraly, românii împinşi de sărăcie şi nevoie au comis delicte de furt din pădure sau de pe cîmp şi Kiszel sau complicii lui unguri au avut circumstanţe atenuante fiind în exerciţiul funcţiunii, justiţia maghiară şi-a încălcat propriile-i legi, deoarece n-a asigurat achitarea obligaţiilor materiale prevăzute pentru văduve şi orfani.

Alte cazuri de omucidere au fost comise de un sas din Cîlnic pe nume Michael Waldhütter şi de însoţitorii săi. Acesta împreună cu 10 complici înarmaţi au năvălit în crîşma Cîlnicului, situată lîngă drumul ţării, au ucis 2 feciori de 19—20 ani şi au rănit alţi 8 români pe motiv că au păscut vitele pe păşunea comunei săseşti. Complicii au fost condamnaţi între 6—10 luni închisoare, iar Waldhüter şi cu alţi cîţiva au primit 18 luni robie grea. Condamnarea lui Waldhütter a fost pronunţată însă abia peste un an de la comiterea crimei, iar sasul a reuşit să meargă la Pesta, unde a plătit sume mari de bani astfel că după încoronare a fost graţiat şi nu

[34] Ibidem, f. 42—43.

și-a mai efectuat pedeapsa. Grațierea a fost obținută prin metode necinstite în pofida faptului că Magistratul și Judecătoria din Sebeș nu au făcut propuneri oficiale pentru grațierea lui Waldhütter. Toți ceilalți condamnați și-au efectuat însă integral condamnările[35].

După cum am afirmat în unele materiale recunoașterea pe cale parlamentară a mitropoliilor române unită și ortodoxă în 1868 a dovedit un liberalism în problemele bisericești profesat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii, baronul Eötvös Jozsef, și de unii deputați maghiari, dar legile respective n-au împiedicat ulterior guvernul să controleze strict și sever autonomiile acestora în afacerile ecleziastice și școlare[36]. Guvernanții au fost deosebit de sensibili și iritabili atunci cînd clericii, studenții, profesorii și învățătorii s-au manifestat prea deschis în problemele politice fiind convinși că influența lor asupra maselor românești era deosebit de puternică și putea deveni în aceeași măsură periculoasă pentru statul maghiar. În asemenea cazuri, tonul oficial devenea repede categoric și amenințător chiar cînd se adresa celor mai înalte fețe bisericești cu deosebirea că amenințarea nu viza atît marii prelați, cît mai ales școlile ce le patronau și administrau.

La 24 iunie 1875, contele Trefort Agoston i-a scris dezamăgit Mitropolitului unit Vancea că în calitatea lui oficială de observator nemijlocit al serbării naționale ținute de tineretul studios român din Blaj în zilele de 14—15 mai era bine informat despre modalitatea desfășurării ei și despre discursurile agitatorice rostite acolo de studenții Ivan Gheorghe, Vasile Bian și David Avram. Ministrul ungur și-a exprimat părerea că aceste demonstrații s-au întrunit și s-au consumat nu cu aprobarea, ci cu condamnarea din partea lui, autolinistindu-se de fapt, căci mitropolitul greco-catolic nu era sau nu putea fi implicat în culpe politice (deoarece oricum avîndu-l pe papă în spate era practic imun și nu putea fi tradus în fața justiției lui). Totuși ministrul cultelor și instrucțiunii nu s-a abținut să nu-și exprime regretul că el și marele prepozit director n-au luat în timp util măsurile necesare pentru a împiedica asemenea demonstrații.

[35] Ibidem. Alte însemnări privind nedreptățile suferite de românii transilvăneni culese de Ilie Măcelariu se află în caietul lui intitulat *Notiția*. Iată că anumiți funcționari români din justiția sau administrația maghiară au adus servicii importante mișcării naționale. Un alt caz a fost acela al avocatului dr. Aurel Isac, translator la un tribunal din Cluj. La 14 noiembrie 1877, Isac i-a scris lui Barițiu că relatarea din scrisoarea lui echivala cu transmiterea unui secret de serviciu și constituia un caz disciplinar. De fapt, relatarea era o avertizare amicală sau o atenționare a lui Barițiu, pentru a putea lua măsuri prevenitoare față de intenția organelor de justiție de a face din articolele lui despre răniții români din Războiul de Independență obiectul unui delict de presă. Exact în ziua de 14 noiembrie, Isac a primit articolele respective cu instrucțiunea de a le traduce în maghiară. Indignat de intensția magistraților unguri, avocatul român l-a consultat pe Barițiu despre eventualitatea demisionării lui din post deoarece oricum nu-i aducea un folos mare: ms. rom. 1 007, f. 165. Despre acest proces, dar și altele vezi G. Neamțu, *Procesele politice din Transilvania în timpul Războiului de Independență*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj", XX, 1977, p. 51—69. Jurații l-au achitat în unanimitate.

[36] D. Suciu, *Aspecte ale politicii*; aspecte generale despre situația bisericilor și școlilor române, la Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania, în perioada dualismului 1867—1918*, Sibiu, 1986. Contribuții noi la aceeași problematică la T. Pavel, *The Hungarian School Legislation between 1875—1890 and the Fight of he Population from Transylvania against It*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, XXXII, 1987, nr. 2, p. 33—53.

mai ales că acesta din urmă a oferit prin ziua lui onomastcică pretextul pentru organizarea lor şi deci a avut cunoştinţe prealabile despre întreaga problemă.

Contele ungur n-a dorit să supună cauza unor cercetări ulterioare mai ales că românii „de bun simţ" — probabil agenţii sau spionii români maghiaroni care ofereau informaţii Ministerului de Interne — au condamnat manifestările, dar a declarat hotărît că pe viitor asemenea lucruri nu vor mai putea fi tolerate, ministrul calificîndu-le ca demonstraţii naţionale ale studenţilor teologi români. Mitropolitului i se ordona respectuos, dar hotărît, să aducă la cunloştinţa directorilor de la gimnaziu, teologie şi preparandie hotărîrea sa că pe viitor erau strict interzise serbările, petrecerile, maialele sau orice întruniri publice cu excepţia acelora care în urma unor motivări întemeiate din partea lui vor fi aprobate de minister printr-o autorizaţie specială. În caz de încălcare a ordinului — contele spera că asemenea caz nu se va produce — vor fi luate prompt măsurile necesare pentru închiderea instituţiei în care se vor organiza acţiuni ce contraveneau instrucţiunilor ministeriale. Mitropolitul era somat ca în termen de 15 zile să aducă ordinul la cunoştinţa directorilor instituţiilor menţionate[37].

Episcopul unit de Lugoj, Vasile Mihalyi, şi-a informat superiorul ierarhic de la Blaj că a primit o somaţie de la ministrul regal de culte redactată la Budapesta în 10 decembrie şi ajunsă la el în 12 decembrie 1877. Trefort i-a scris că a fost informat pe cale confidenţială despre folosirea unor manuale antipatriotice în şcolile confesionale unite din comitatul Caraş, iar preoţii şi învăţătorii de această religie prin atitudinea şi învăţăturile lor duceau în eroare poporul şi îi „contaminau" bunul simţ. Episcopul este rugat să-i atenţioneze pe preoţii şi învăţătorii subordonaţi din dieceză că ar fi în interesul lor „bine chibzuit" să se ferească în viitor de astfel de comportament şi procedee şi, totodată, să-l înştiinţeze despre rezultatele demersurilor sale întreprinse în acest sens.

În 1876, Mihalyi i-a transmis lui Vancea şi un extras din provocarea primită de la comitele suprem al comitatului Caraş în legătură cu hărţile confiscate la Oraviţa, ceea ce dovedeşte că episcopul s-a consultat îndeaproape cu mitropolitul în problema raporturilor adesea încordate cu autorităţile maghiare. Atunci Mihalyi a trimis un circular către clerici şi învăţători în care i-a avertizat că pornirile contrare dinastiei şi integrităţii statului vor aduce după sine consecinţe periculoase pentru cei ce le provoacă. Dar în 1876, în urma cercetărilor întreprinse în problema circulaţiei unor hărţi periculoase pentru statul ungar nu s-a aflat niciun român unit implicat în această afacere, ci s-au descoperit doar trei învăţători care foloseau *Abecedarul* lui Baziliu Petri interzis de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii. Cei vinovaţi au fost imediat suspendaţi, dar nu erau judecaţi pînă la acea dată. După primirea misivei lui Trefort, episcopul l-a sondat în legătură cu învinuirile cuprinse în actul ministerial pe viceco-

[37] Arh. Stat. Alba, fond. Gimnaziul superior român greco-catolic, dos. 229/1875/6 (în continuare se citează: Arh. Stat. Alba, Gimnaziul Unit).

mitele Caraşului, dar acesta i-a răspuns că în comitat nu existau delaţiuni referitoare la comportamentul politic al preoţilor şi învăţătorilor dacă nu cumva comitele suprem nu deţinea hîrtii secrete de acest gen.

Mihalyi a ajuns la concluzia că învinuirile erau exagerate ca şi delaţiunile pe baza cărora au fost formulate. El ştia că Vancea a avut cazuri asemănătoare în legătură cu mai mulţi preoţi din arhidieceză pe care le-a rezolvat magistral respingînd acuzaţiile spre ruşinea delatorilor şi cu compromiterea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii. Mitropolitul este rugat ca pe baza experienţei lui anterioare să-i trimită sfaturi utile pentru a apăra şi el cu succes reputaţia clerului din Dieceza Lugojului[38].

Într-adevăr în 1875, Vancea a reuşit această performanţă pentru care a fost felicitat de vicarul general capitular Mihail Nagy din Lugoj[39], dar oricum în zona Banatului circulau hărţi periculoase pentru integritatea Ungariei, iar în *Abecedarul* lui Petri interzis în 1875, dar folosit la un an după această dată de cei trei învăţători suspendaţi, erau inserate multe afirmaţii şi percepte contrare statului maghiar. De fapt, mitropoliţii şi episcopii au făcut tot posibilul să-i scape de sub culpele politice pe acei clerici şi învăţători ce nu au fost prinşi „cu mîţa în sac" şi împotriva cărora nu existau probe certe, ci doar simple delaţiuni, dar în celelalte cazuri intervenţiile lor au fost fără efect.

Trefort a interzis, la 4 iulie 1875, *Abecedarul* lui Petri deoarece în urma cenzurii specialiştilor s-a constatat că învăţăturile lui pot fi luate ca baze pentru manifestarea unor tendinţe anticonstituţionale. La pagina 44 erau menţionate ca ţări egale, coordonate una cu alta, Ardealul, Banatul, Crişana, Marmaţia, Ungaria, de parcă ultima nu le-ar fi inclus şi pe celelalte, iar la pagina 82 se menţiona că patria română cuprindea toate ţările unde locuieşte şi trăieşte naţiunea română lucru repetat în versuri şi la pagina 84 unde se vorbea în acelaşi sens despre întreaga Românie. În concluzie, manualul era interzis în toate şcolile din patria maghiară[40]. Este clar că învăţătorii care au avut curajul să înfrunte ordinul ministerial au desfăşurat de fapt o activitate politică militantă de subminare a bazelor nedrepte ale statului ungar centralizator ce-i asuprea pe români şi de susţinere în rîndurile tineretului şcolar a tendinţei constante spre libertate şi unitate naţională. Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că această activitate politică a fost efectuată o perioadă relativ îndelungată adică pînă la aproximativ un an de la interzicerea manualului fiind curmată prin suspendarea învăţătorilor prinşi asupra faptului în urma cercetărilor întreprinse de organele comitatense în 1876 care, căutînd hărţi, au descoperit manuale interzise în uzul şcolilor în cauză.

Judecătoria regală de ocol din Cluj l-a prins pe învăţătorul Tudor Lăpuşan din Suceag că folosea în 1877 manualul lui I. M. Moldovan *Istoria patriei* interzis în 1875. Judecătoria roagă forul omolog din Blaj să ceară de la Vancea o declaraţie oficială în care să se specifice cînd a fost expediat ordinul de interzicere a respectivului manual şcolilor din arhidieceză

[38] Arh. Stat Alba, M.R.U., Cabinetul Mitropolitului, dos. 974, f. 1—2.

[39] D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 305.

[40] Arh. Stat. Alba, Gimnaziul Unit, dos. 169/1874/5.

şi în mod deosebit cînd a ajuns la învăţătorul din Suceag[41]. Vancea a răspuns diplomatic, la 28 aprilie 1877, că mitropolia a făcut cunoscut ordinul şi a interzis ea însăşi pe baza lui folosirea manualului incriminat la 10 iulie 1875, dar nu ştia dacă învăţătorului în cauză i s-au făcut cunoscute de către Direcţia şcolară locală actul ministerial sau cel arhidiecezan, înştiinţarea neconstituind deci o certitudine, ci doar o presupunere[42]. Un asemenea răspuns ar fi putut constitui o circumstanţă atenuantă dacă Teodor Lăpuşan a folosit ca alibi afirmaţia că n-a cunoscut ordinele ministerial şi mitropolitan referitoare amîndouă la interzicerea manualului lui I. M. Moldovan. Dar mulţi alţi învăţători erau deja puşi sub acţiune judecătorească, deoarece au fost prinşi că foloseau în procesul de predare cărţi interzise şi îndeosebi manualul lui I. M. Moldovan. Toate cazurile cărţi interzise şi îndeosebi manualul lui I. M. Moldovan. Toate cazurile au fost aduse la cunoştinţa mitropolitului de către Ministerul Cultelor printr-o adresă din 7 februarie 1877 şi de comitetele administrative ale unor comitate din Transilvania. Pentru a preveni asemenea „cazuri triste", care duceau la pierderea unor învăţători, I. Vancea a ordonat inspectorilor şcolari eparhiali şi directorilor să-i oprească de la folosirea tuturor cărţilor interzise printr-o circulară emisă din Blaj la 24 februarie[43].

Manualul lui I. M. Moldovan *Istoria patriei pentru şcolile populare române din Ardeal* a fost interzis la 19 iunie 1875 după ce a fost revizuit de specialiştii unguri care au constatat că descrierile geografice erau în contradicţie cu constituţia Ungariei şi cu starea politică de fapt deoarece tot teritoriul dintre Tisa, Dunăre, Marea Neagră şi Nistru, numit Dacia, era tratat ca un fel de imperiu aparte format din Ardeal, Moldova, Ţara Românească, Temişana (Banat), Crişana, Mureşana (Maramureş), Bucovina. Datele istorice au fost calificate de specialiştii unguri unilaterale, deoarece tratau doar problemele Ardealului şi în speţă a locuitorilor de limbă română, dar fals şi tendenţios, menite să servească drept baze pentru circulaţia unor doctrine prin care se aţîţa ura contra Ungariei şi a naţiunii maghiare[44].

În anii 1876—1877, în Banat şi Transilvania au circulat în mediul românesc, hărţi considerate de guvernanţii de la Budapesta periculoase pentru interesele integrităţii de stat a Ungariei. Fenomenul a fost sesizat de cele mai înalte cercuri ministeriale. Astfel, la 18 iunie 1877 Tisza Kálmán, ministrul—preşedinte a trimis o adresă contelui Andrássy Iuliu, ministrul de externe al Austro-Ungariei, în care l-a informat că autorităţile comitatului Caraş au sesizat exemplare ale unei hărţi editate în limba română în care noua Daco-Românie include nu numai Muntenia, Moldova, o parte din Basarabia, dar şi întreaga Transilvanie pînă spre Ungvár şi Bucovina. Comitetul administrativ comitatens de Caraş a raportat că hărţile au fost editate în 1876 la Bucureşti de un învăţător şi erau destinare tineretului român de ambele sexe. Comitatul a ordonat sechestrarea acestor tipărituri îndreptate împotriva integrităţii Austro-Ungariei şi cei ce le difuzează să

[41] Ibidem. M.R.U., dos. 1336/1877, f. 1.
[42] Ibidem., f. 2.
[43] Ibidem, Gimnaziul unit, dos. 82/1876/7. Pe verso, mitropolitul a notat că ordinul, trebuia să circule şi pe la profesorii I. M. Moldovan, dr. I. Raţiu, S. Micu, I. Mărculeţ I .German, N. Popescu, G. Vlassa, Silviu Nistor, C. B. Groze, Al. Uilăcanu, Iosif Hossu
[44] Ibidem, dos. 169/1874/5.

fie trași la răspundere. Andrássy Iuliu era rugat ca prin consulul general al Austro-Ungariei de la București să se facă un demers prin care să se pretindă guvernului român interzicerea tipăririi și circulației acestor hărți antistatale pe teritoriul principatului. Ministrul președinte aștepta să fie informat în viitor despre rezultatele demersului[45].

Asemenea hărți au fost confiscate la Miercurea, Măieran, Oravița, Oradea ceea ce l-a determinat pe deputatul Orbán Balázs să afirme că România vrea să anexeze Ardealul și pe hartă l-a și anexat deja. Dar aceste acuzații au fost exagerate deoarece în contextul politic general din acea perioadă s-a urmărit în primul rînd consolidarea statului, afirmarea independenței Micii Românii pe plan intern și internațional și abia după aceea, într-un cadru și viitor favorabil, s-a pus direct pe teren diplomatic și militar chestiunea făuririi unității statale depline. Oricum însă miniștrii, deputații și magistrații unguri au simțit pericolul daco-românismului de timpuriu, dar de ce s-au temut n-au putut scăpa deoarece democratizarea și armonizarea geografiei politice europene a constituit un proces obiectiv și ireductibil. În fond dacă de sute de ani europenii vestici și-au făurit state centralizate unitare ce-i încadrau pe toți fiii de aceeași etnie și naționalitate, dacă procesul s-a consumat în același sens în centrul continentului cu germanii și italienii, era clar că trebuia și urma să bată ceasul izbăvirii și eliberării de sub stăpîniri străine a polonezilor, cehoslovacilor, românilor și slavilor de sud.

În martie 1878, librarul Țieranu, care a stat închis 9 luni și 9 zile și abia după aceea a fost dus la proces, a declarat în fața curții că Europa ar trebui să rîdă de guvernul Ungariei ce se temea de el — un simplu cetățean pe care-l acuza de organizarea unor comploturi — deși avea la dispoziție 300 000 de honvezi să-l apere. De fapt, librarul român n-a organizat comploturi antistatale, singura lui vină fiind aceea că a deținut harta lui G. A. Zamfiroiu tipărită la București „Țările române sau Dacia modernă". Dar deținerea unor hărți și chiar vinderea lor la 2 preoți și 2 învățători n-au putut fi echivalate cu un complot antistatal — cum pretindea procurorul de stat — lucru realizat chiar de avocatul apărării și juriații maghiari din Oravița care avînd simțul dreptății l-au achitat pe Țieranu[46].

Listele manualelor interzise au fost destul de consistente în anii 1875—1877, dovadă că guvernul ungar prin Ministerul Cultelor și Instrucțiunii era cu ochii pe autonomia bisericilor române și slave în materie școlară. Dintre autorii români de manuale de istorie, geografie, abecedare interzișii mai amintim pe: A. T. Laurian, Aron Pumnul, Ioan Tuducescu, D. Varna, G. Vlădescu, M. Mihăescu, S. Sălăgianu, M. Drăghici, V. Roman, Șt. Pop. În 1873 au fost interzise manualele anticonstituționale ale slovacului Kozchuba János *Istoria Ungariei*, ale croaților Marik Zaboj Vjenceslav, *Scurtă geografie generală*, editată la Zagreb în 1871 și Bolenovič Simon *Istoria națiunii croate*, Zagreb, 1870. În 1874 a fost interzis alt manual al lui Kozchubá János *Geografia pentru școlile populare naționale*, Martin, 1872, împreună cu cel al sîrbului Vukičevič Gy. Miklos, *Geografia țării și generală*, Pančevo, 1873.

[45] Arh. Stat. Buc., microfilme Austria, r. 175, clișee, 288—289.

[46] G. Neamțu, *op. cit.*, p. 63—65.

În 1875, ruteni nii din Ungaria s-au văzut privaţi de posibilitatea de a folosi în şcolile lor 10 manuale de catehisme, abecedar, gramatică, cărţi de citire, matematică şi metrologie, editate de Societatea „Prosita" din Lemberg între 1869—1875. Manualele de matematică şi metrologie au fost probabil interzise din motive practice deoarece fiind editate în partea austriacă a monarhiei (Galiţia) au fost compuse pe baza măsurătorilor şi perceptelor germane. Tot în 1875 au fost interzise manualele lui Matzenauer T. Otto, *Scurtă geografie pentru şcolile populare naţionale slovace*, Skalica, 1869, apoi *Istoria naţiunii sîrbe pentru şcolile elementare sîrbe, Revizuită şi aprobată de Comitetul de învăţămînt*, Belgrad, 1869 şi *Istoria laică şi ecleziastică generală şi specială a Ungariei*, redactată de slovacul Badinsky András.

În 1876 au fost interzise patru hărţi: a Europei, a Imperiului Austriei, Austro-Ungariei, a Bacikăi, Sremului şi Banatului şi de o atenţie deosebită s-a bucurat autorul sîrb Vukičevič căruia i-au fost scoase din procesul de învăţămînt un manual de geografie şi două de istorie şi anume *Istoria Ungariei cu atenţie specială la trecutul sîrbilor din Ungaria, Croaţia şi Slavonia în treizeci de imagini* şi *Istoria naţiunii sîrbe de la cele mai vechi timpuri pînă la bătălia de la Kóssovo în 15 prelegeri pentru copiii sîrbi*, editată la Panciova în 1875. În 1877 au urmat un atlas geografic, o hartă mai multe geografii şi cărţi de citire şi gramatică slovace şi o *Istorie a regatului ungar pentru şcolile naţionale slovace*, editată la Banska Stiavnica în 1871 de Matzenauer F. Otto. Tot în 1877 a fost suspendat manualul lui Zaymus Gábor, *Constituţie, adică cunoştinţe privind drepturile şi obligaţiile cetăţeneşti*, Martin, 1872. Toate cărţile şi hărţile interzise fie ele române, slovace, rutene, sîrbe sau croate au fost calificate de secretarul de stat Jánsky Gedeón şi consilierul ministerial Gönczy Pál anticonstituţionale deoarece conţineau date şi învăţături contrare cu situaţia juridică şi reală a Ungariei şi răspîndeau noţiuni greşite care trezeau curente antistatale şi ură naţională[47]. Hărţile care se ocupau în proporţie precumpănitoare de Austria sau de Imperiul Germaniei şi neglijau Ungaria, oferindu-i prea puţine pagini, erau şi ele interzise.

Ministrul cultelor contele Trefort Agoston, foarte atent la promovarea centralismului maghiar de stat, n-a suportat nici hărţile care au reprodus structurile vechi ale Regatului Coroanei Sf. Ştefan dintre care unele au fost bazate pe autonomiile clasice ale Transilvaniei sau ţării asociate a Croaţiei. Astfel se ştie că potrivit dreptului medieval — croit dealtfel pe cuceriri, jafuri sistematice de teritorii şi popoare străine sau alianţe dinastice — Transilvania, provincie a Coroanei Sf. Ştefan, a fost autonomă în cadrul regatului avînd sute de ani dietă, cancelarie, guberniu, Tablă regală proprii, structurate pe sistemul 3+4, şi deţinute şi manevrate mai ales de nobilii unguri din Marele Principat, îndeosebi împotriva majorităţii etnice româneşti ortodoxe. Dar în secolul al XIX-lea cînd principiul naţionalităţilor era în plină ascensiune şi naţiunea română a deschis lupta pentru recuperarea administraţiei şi legislaţiei locale de stat prin transformarea esenţială a autonomiei nobiliare desuete şi exclusiviste într-o

[47] Ar. Stat. Alba, M.R.U., dos. 2607/1877, f. 1—2; 5—15; vezi şi M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 136, şi P. Teodor, *op. cit.*, p. 34—35.

autonomie democratică românească în care să-şi găsească locul cuvenit şi naţionalităţile conlocuitoare din Transilvania, şefii politici unguri, dornici să prevină atît acest lucru, cît şi realizarea tendinţelor centrifugale româneşti spre Principate, au aruncat peste bord structurile autonome şi au promovat deschis înainte de 1848, în 1848 şi 1867 un centralism maghiar puternic prin transformarea statului vechi într-un aşa-zis stat naţional maghiar unitar[48]. Pe plan legislativ, fenomenul a fost evidenţiat de cunoscutele legi ale uniunii Transilvaniei cu Ungaria elaborate în 1848 şi revitalizate în 1867—1868 împotriva voinţei românilor în ambele cazuri.

Plecînd de la această bază, ministrul cultelor a interzis la 15 mai 1877 cartea redactată de Anton Michael *Geographisches Hand und Hilfsbüchlein...*, tipărită la Bistriţa în 1872, ediţia a II-a. Cartea a fost examinată temeinic şi s-a constatat că avea unele părţi care contraveneau flagrant cu starea juridică publică şi reală a Ungariei, deoarece trata Transilvania separat de Ungaria şi sfida uniunea „legală". Marele Principat al Transilvaniei era prezentat doar ca o provincie de coroană a Regatului maghiar, deci implicit — prin persoana regelui — parte componentă a statului cezaro-austriac, nu a celui naţional maghiar şi în rîndul provinciilor „Imperiului austriac" era trecut la nr. 14, iar la punctul 15 se afla inserat „Regatul maghiar" de parcă ar fi părţi componente separate. Aceeaşi carte sfida — după părerea contelui ungur — instituirea administraţiei naţionale civile maghiare în fosta zonă militară de graniţă Panciova, Mehadia, Novisad etc. pomenind aceste localităţi drept oraşe de frontieră militară. Întreaga optică a cărţii săseşti era demonstrată semnificativ de faptul că descrierii Germaniei i-au fost destinate 19 foi, iar prezentării Ungariei doar 2 1/3. Din aceste considerente manualul era strict interzis pentru uzul didactic din şcolilor populare[49].

Guvernul Ungariei n-a tolerat ca anumite ziare româneşti redactate de sau destinate supuşilor şi cetăţenilor săi „unguri" de buze valahe să apară în partea vestică a monarhiei, deci în statul austiac. Astfel, ziarul „Albina" tipărit la Viena începînd cu 1866, dar cu abonaţi în Banat, Crişana, Maramureş a fost mutat în 1869 la Pesta pentru a fi mai bine şi mai uşor supravegheat de guvernul Ungariei[50]. Politica a fost extinsă şi asupra persoanelor private şi anume a tinerilor care au studiat în anumite instituţii superioare de învăţămînt de la Viena. Astfel, la 2 ainuarie 1874, Ioan Goron, preşedintele, şi Iuliu Montani, secretarul Societăţii tineretului român din Viena, s-au plîns lui Bariţiu că guvernul ungar a dispus ca toţi tinerii români şi ruteni uniţi care studiau teologia la Seminarul superior central „Sfînta Barbara" să fie transferaţi la Institutul teologic catolic din Budapesta. Teologii români au văzut în această măsură rezultatul arbitrariului, a volniciei şi a zelului guvernanţilor de a maghiariza. Ei au regretat transferul, considerînd că Viena le-a oferit un cîmp mai vast de studiu şi de experienţă deoarece studenţii puteau să audieze şi să se miste printre un număr mai mare de oameni de ştiinţă de renume european. Iuliu Montani şi Ioan Goron erau convinşi că Pesta nici nu

[48] D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 296.

[49] Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 1677/1877, f. 1—2.

[50] George Cipăianu, *Vincenţiu Babeş (1821—1907)*, Timişoara, 1980, p. 127—129.

dorea şi nici nu putea să-i pregătească pe o bază aşa de amplă şi de solidă ca Viena. În schimb, politica maghiară incapabilă să facă bine pentru nemaghiari era în stare — subliniau tinerii corespondenţi — să semene în sînul clericilor români şi slavi uniţi „sămînţa detestabilă a iezuitismului", să transforme caracterele sincere şi juvenile ale tineretului în caractere searbede pline de fariseism şi falsitate. Lor nu le convenea ca din oameni „aşa-zicînd cu casă şi cu masă" să devină suferiţi sau lipituri ai ungurilor, să ajungă din focarul ştiinţelor europene la discreţia ceţurilor fumegînde ale superbiei maghiare[51].

Recunoaşterea pe cale legală de către parlamentul Ungariei în 1868 a statutelor autonome ale mitropoliilor române ortodoxă şi unită, întemeiate în 1853 şi 1864, a dovedit la început un liberalism al guvernului maghiar în politica bisericească şi a asigurat continuarea funcţionalităţii acestor instituţii naţionale ecleziastice şi şcolare ce au fost secole de-a rîndul refugii pentru limbă, etnie şi naţionalitate[52]. Unul dintre cele mai importante drepturi statutare votate de parlament a fost alegerea limbii de învăţămînt de către bisericile ce întreţineau reţeaua şcolară elementară şi liceală pe cheltuiala lor şi a credincioşilor laici aparţinători confesiunilor respective. Dar la numai 9—10 ani de la votarea legilor respective, organele comitatense şi ministeriale maghiare au început presiuni şi şi-au exprimat nemulţumirea că limba maghiară n-a fost prevăzută ca obiect de predare în şcolile elementare confesionale.

La 15 martie 1877, Keményi György, comitele suprem al comitatului Turda Arieş, i-a scris lui Vancea că forul de administraţie publică comitatens a constatat că limba de stat nu era învăţată în şcolile populare române din ţinut. Comitele a recunoscut că atunci cînd mitropolitul a dat o asemenea organizare şcolilor a procedat în deplină legalitate şi comitetul de administraţie al comitatului nu avea intenţia să facă obiecţii sau observaţii pentru că în Turda—Arieş nu se folosea limba statului în şcolile elementare. Dar Keményi l-a rugat pe mitropolit să-şi folosească influenţa şi autoritatea pentru ca maghiara să fie introdusă în ore normale sau extraordinare deoarece acest lucru era în interesul tineretului şcolar român din comitat. Acesta îşi urma studiile ulterioare la instituţiile de învăţămînt cu limba de predare maghiară din Aiud, Turda şi Cluj ceea ce face ca la început tînărul român să fie confruntat cu greutăţi mari chiar pînă ce învăţa să citească în limba statului. Aceste greutăţi ar putea fi surmontate dacă copiii români ar face cunoştinţă cu abecedarul maghiar şi ar şti să citească[53].

Dacă asemenea adrese au fost expediate şi de alte comitate şi s-au armonizat cu tendinţa constantă a guvernului de a introduce limba de stat în şcolile române şi slave era clar că s-a lucrat intens în această direcţie cu cîţiva ani înainte de votarea de către parlament a legii Trefort în 1879. Toate protestele organizate de români şi slavi de la nivelele de jos ale comunelor şi comunităţilor bisericeşti pînă la cele de sus ale consistoriilor, episcopilor şi mitropoliţilor în faţa miniştrilor şi regelui n-au avut nici

[51] Ms. rom. 1 006, f. 285—286.

[52] D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 304.

[53] Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 1 058/1877.

un efect practic, ceea ce a însemnat că legislația maghiară școlară a acordat dreptul de alegere a limbii de învățămînt nu numai bisericilor, ci de asemenea, a rezervat parlamentului și guvernului un loc important în această problemă oferindu-i un cuvînt greu cu putere de decizie și de extensie în 1883 în școlile medii și în 1907 cînd a crescut numărul orelor de predare în limba statului în școlile elementare, gimnazii, licee și în plus a început să scadă numărul școlilor confesionale și să crească cele de stat[54].

Într-o circulară din 31 mai 1879, adresată de Vancea clerului unit, a fost anunțată sancționarea la 22 mai și publicarea în 24 și 25 mai, în Camera de Jos și de Sus, a Legii XVIII din 1879 care trebuia să fie aplicată conform paragrafului 4 începînd cu 1 septembrie din anul școlar următor. Mitropolitul a solicitat date statistice despre învățătorii capabili să predea limba maghiară deoarece trebuiau luate măsuri precise și eficace pentru respectarea paragrafului amintit. Numai dacă se va acționa în sensul prevăzut de lege se vor putea salva pe viitor școlile elementare confesionale române de pericolul desființării lor în cazul că autoritățile școlare de stat le-ar fi declarat necorespunzătoare din punctul de vedere al legii XVIII. La 17 iunie 1879, Vancea a făcut cunoscută o adresă expediată de Inspectoratul școlar de stat care a anunțat hotărîrea ministerului ca învățătorii români și germani din Transilvania să-și perfecționeze cunoștințele de limba maghiară pentru a corespunde noii legi. Cursurile de perfecționare se vor ține la institutele pedagogice de stat din Cluj și Székely-Keresztúr (Cristuru Secuiesc) între 1 iulie—1 august, fiecare participant beneficiind de o diurnă de 80 creițari și cazare gratuită asigurate de respectivele institute sau de autoritățile comitatense. Învățătorii nemaghiari urmau să fie instruiți și în privința metodologiei și a modalităților de a învăța elevii în însușirea limbii statului[55].

Tendințele și acțiunile guvernului maghiar de a transforma școlile confesionale române și slave în școli de stat — unde limba de predare era exclusiv maghiara — a atins cote însemnate la începutul secolului al XX-lea[56], dar începuturile și încercărilor întreprinse în acest sens au fost sesizate încă în prima decadă a dualismului de preoții români, acești vajnici apărători ai credinței, etniei și ființei naționale a poporului de-a lungul secolelor de oprimare străină. Protopopul Clujului Gavril Pop a fost sesizat de Consistoriul unit la 28 aprilie 1877 despre cazul școlii române unite din Zamsâncrai relatat de Comitetul administrativ al comitatului Cluj care a constatat că respectiva școală nu corespundea legii, nu avea învățător calificat, sala de clasă era strîmtă și înzestrarea cu rechizite școlare insuficientă. În urma investigației întreprinse la fața locului, prelatul a raportat că majoritatea locuitorilor din comună erau maghiari de religie reformată evanghelică. Ungurii au făcut din școala lor școală comunală și doreau să-i silească pe cei 200 de consăteni români să-și dea acolo copiii și să contribuie material la școala respectivă. Românii fiind puțini aveau într-adevăr un învățător necalificat plătit—cu 20 fl., care era și cantor.

[54] Merkur, *Az Appony — fele törveny hatása a román iskolákra*, în „Pesti Hirlàp", XXXV, nr. 77 (12 007) din 1 aprilie 1913, p. 33—34; și nr. 78 din 2 aprilie 1913, p. 33—34.

[55] Arh. Stat Alba, Gimnaziul unit, dos. 127/1879, f. 1—2.

[56] D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 309.

Țăranii l-au întrebat pe Pop ce atitudine să ia față de obligația de a contribui la școala de stat, iar acesta le-a explicat că singura soluție era susținerea unei școli confesionale care să corespundă legii, deci să fie înzestrată cu săli corespunzătoare, rechizite și învățător calificat. Țăranii l-au ascultat, și-au angajat un învățător pe care-l considerau calificat i-au plătit 100 de florini cu obligația de a fi și cantor. Tînărul, deși absolvent doar de școală comunală, a venit anual la cursuri suplimentare de calificare în Cluj, a mai fost învățător în Ardeoara, își ținea orele, era isteț și și-a procurat rechizite școlare, protopopul urmînd să le completeze cu „mașină de calculat". Sala era suficientă, copiii fiind puțini.

Românii din Zamsâncrai erau, de altfel, egal înzestrați în privința școlii ca alți conaționali din zonă, însă comitetul administrativ s-a legat doar de ei deoarece în celelalte cazuri majoritățile etnice erau românești. Gavril Pop a ajuns la concluzia că ungurii reformați și-au făcut școală comunală cu scopul de a maghiariza minoritatea etnică română de 200 de suflete. Această minoritate nu era capabilă să plătească un învățător cu 200 de florini — cum pretindeau autoritățile maghiare școlare —, dar a făcut tot ce putut în privința menținerii școlilor confesionale. „Nodul în papură" era căutat cu scopul clar de a-i maghiariza, mai ales că știau că românii nu puteau din punct de vedere material să corespundă „îmbunătățirilor" aduse legii școlare de stat. Sesizînd că începuturile maghiarizării se manifestau tocmai în comunele cu majorități maghiare și minorități române, dar și în cele mixte, Gavril Pop a cerut consistoriului la 7 mai 1877 ca tocmai în aceste locuri, unde se intenționa nimicirea confesiunii și naționalității, să se facă sacrifii materiale mai mari prin completarea salariilor învățătorilor din Fondul școlar arhidiecezan. Protopopul și-a anunțat intenția de a obține fonduri suplimentare pentru aceste scopuri de la Comitetul central al Astrei[57].

Autoritățile comitatense prin inspectoratele școlare de stat, desigur cu concursul și asentimentul ministerului de resort, au completat prin dispoziții administrative ulterioare prevederile legilor școlare, ceea ce a dus implicit la știrbirea autonomiei bisericești în materie de învățămînt. Astfel, inițial în sfera autonomiei a fost inclus și dreptul exclusiv al bisericii și al comunelor bisericești de a fixa salariile învățătorilor, dar ulterior autoritățile școlare au intervenit și în acest domeniu fixînd salarii mari pe care țăranii români nu le puteau plăti întotdeauna și în toate cazurile. Chiar dacă autoritățile maghiare de resort au folosit argumente umanitare pentru a mări salariile, măsura a fost primejdioasă pentru menținerea învățămîntului în limbile materne ale nemaghiarilor deoarece în caz de nerespectare a prevederilor legale, școlile puteau fi transformate automat în școli de stat.

La 10 martie 1877, mitropolitul Vancea, bazat pe paragraful 11 al articolului de lege XXXVIII din 1868, a contestat dreptul Comitetului de administrație publică a comitatului Făgăraș de a fixa salariul minimal al învățătorilor din ocolul local de învățămînt la 200 de florini. Primind adresa comisarul guvernamental, Szent Zrinyi Gyula i-a răspuns că cei ce

[57] Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 1 445/1877, f. 1—2.

au luat măsura au prevăzut că ea ar stîrni protestele Mitropoliei Române Unite. Dar comitetul a constatat că nu în toate locurile neatenţia faţă de traiul corespunzător al învăţătorilor a fost provocată de lipsa lor de talent şi prin măsura menţionată a dorit să mărească dorinţa de sacrificiu a comunităţilor bisericeşti mai înstărite. Mitropolitul a fost invitat să nu pună accent pe greutatea autonomiei bisericeşti, ci dimpotrivă să-şi unească efortul cu cel al comitetului pentru atingerea scopului ce va duce la perfecţionarea şi consolidarea învăţămîntului primar. Asigurarea unei existenţe corespunzătoare va fi în măsură să stimuleze în viitor tineri din ce în ce mai capabili să-şi aleagă meseria de învăţător şi ar opri emigrarea învăţătorilor din loc în loc cu toate consecinţele ei negative asupra învăţămîntului. Comisarul l-a înştiinţat pe Vancea că se va proceda fără toleranţă împotriva şcolilor care nu asigurau existenţa minimă pentru învăţător[58]. Este mai presus de orice îndoială că argumentaţia maghiară era logică şi umanistă, dar problema era dacă ţăranii români erau capabili sau nu să plătească cei 200 de fl. Pe de altă parte, învăţătorii români plătiţi de conaţionali cu 100 — 150 — 180 fl. aveau o viaţă decentă, erau înzestraţi cu un lot de pămînt şi erau ajutaţi la muncile gospodăreşti de consătenii lor şi deci erau capabili şi fără cei 200 de fl. să susţină un proces de învăţămînt popular sătesc de 8 luni în condiţii acceptabile sau chiar bune.

Consistoriul metropolitan din Blaj a încercat înainte de emiterea hotărîrii comitatense să prevină adoptarea măsurii privind solvirea salariului minimal de 200 fl. prin intermediul vicarului foraneu el Făgăraşului, Alexandru Micu, care era membru al Comisiei administrative din comitat. La 1 mai 1877, vicarul a raportat eşecul intervenţiei sale, descriind în detalii toate demersurile la care a recurs pentru a obţine cîştig de cauză. În şedinţă a combătut cu legea în mînă atitudinea inspectorului regal şcolar, dar fiind singur a fost „tulburat peste măsură".

De fapt, comitetul administrativ era *sui generis* un organ al regimului, în care partizanii săi erau întotdeauna în majoritate. Aleşi români erau puţini şi nici nu luau parte toţi la şedinţele comisiei. Prelatul unit a constatat că în Ungaria legile nu erau mai tari ca oamenii, ci invers, aşa că, acţionînd pe baza perceptului lui Aristide ce pusese accent pe primatul legii, n-a avut cîştig de cauză.

Inspectorii şcolari de stat din mai multe comitate au cerut ca elevii şi elevele în vîrstă de peste 13 ani să frecventeze şcolile comunale maghiare de repetiţie pe motiv că şcolile confesionale nu aveau curs de repetiţie şi se mulţumeau cu cel ţinut pentru copiii între 6 şi 12 ani. Micu a replicat că în Ţara Oltului existau multe şcoli centrale grănicereşti, unde elevilor români de la 10 ani în sus li s-a dat posibilitatea să-şi completeze cunoştinţele la cursul de repetiţie unde au învăţat elemente de fizică, pomologie, economie, istoria universală, gimnastica, aşa că nu era nevoie ca măsura frecventării şcolilor de repetiţie maghiare să fie extinsă sau generalizată. Majoritatea a susţinut însă iniţiativa maghiară şi a comunicat-o şi autorităţilor bisericeşti ortodoxe din Sibiu.

[58] Ibidem, dos. 1 422/1877, f. 1—2.

Micu i-a spus inspectorului maghiar că legea nu-i permitea să se amestece în salarizarea învățătorilor, ci potrivit prevederilor ei avea doar obligația să supravegheze dacă școlile corespundeau sau nu acestora și i-a atras atenția că avea în subordine mulți învățători calificați plătiți sub 200 fl. care-și făceau datoria. Inspectorul l-a asigurat că nu se va atinge de școlile ce aveau învățători capabili și corespundeau legii școlare de stat, dar dacă va întîlni comune care deși aveau posibilități materiale nu plăteau salarii de 200 fl. va acționa cu toată rigoarea împotriva școlilor confesionale respective. Reflectînd asupra celor afirmate de inspector, Micu a ajuns la concluzia că legile erau elastice și oamenii puternici puteau face multe în numele ei.

Consistoriul se credea la un moment dat pus în fața unei dileme majore: dacă aproba inițiativa maghiară, sătenii români greco-catolici vor accepta să plătească suma de 200 de fl. sau vor prefera să se unească cu ortodocșii pentru a rezista mai ușor cheltuielilor, iar dacă va rezista dispoziției, autoritățile vor trece sau nu la transformarea școlilor confesionale în comunale? Micu era convins că biserica greco-catolică nu va intra în recul prin pierderea unor credincioși deoarece dacă inspectorii vor aplica drastic legea, ortodocșii vor plăti cei 200 de fl. pentru a-și scăpa școlile, iar țăranii uniți nu puteau să se plîngă în acest caz „că la neuniți nu sînt plăți ca la noi". În comunele unde uniții erau în minoritate frecventau școlile confesionale ortodoxe (cheltuielile fiind suportate în comun), iar unde erau mai mulți — deși nu atîția ca neuniții — făceau tot atîta pentru școli cît și ortodocșii fără să alerge la confesiunea lor. În fond, atît unii, cît și alții vor fi nevoiți să-și plătească la fel învățătorii, iar cursurile trebuiau ținute regulat. Cît despre teama transformării școlilor confesionale în școli comunale, Micu a constatat că autoritățile făceau deocamdată școli comunale doar în comunele mixte pentru ca tineretul român să învețe cu ungurii ungurește, dar oricum în celelalte comune pentru asemenea operații era nevoie de bani care s-au cam rărit și la unguri, așa că temerile nu erau, deocamdată, justificate[59].

De fapt, mitropolitul unit Ioan Vancea a luat măsuri preventive serioase pentru a feri școlile confesionale de conflicte repetate cu organele școlare de stat și de pericolul transformării lor în școli de stat. Într-un circular adresat clericilor și învățătorilor români uniți, Vancea a cerut respectarea paragrafului 50 a legii școlare din 1868 și a paragrafului 3 din instrucțiunile pentru comune a legii din 1876, potrivit cărora în toate comunele unde existau școli elementare pentru copiii între 6—12 ani era obligatorie înființarea școlilor de repetiție pentru cei de 13—15 anii; în caz contrar românii erau obligați să-și trimită copiii de această vîrstă la școlile respective maghiare. Pentru a preveni acest lucru, autoritățile bisericești, de învățămînt, antistiile comunale, inspectorii școlari eparhiali erau invitați să-și ridice sau să contribuie la ridicarea școlilor de repetiție cu învățători plătiți, iar preoții și protopopii care nu-și vor achita obligațiile amintite vor fi amendați și pedepsiți. Totodată, mitropolitul a luat măsuri pentru

[59] Ibidem, f. 3—4; Palàsty, redactorul de la „Ellenőr" a declarat că dacă guvernul investea 1 000 000 de fl., slovacii puteau fi maghiarizați, dar românii ardeleni avînd prea mulți intelectuali nu mai puteau fi: vezi ms. rom. 1 007, f. 127—128.

întărirea fondului școlar arhidiecezan[60]. Menționăm că părinții români care nu-și trimiteau copiii la școlile comunale de repetiție erau amendați pe bază de lege, ceea ce dovedește, o dată în plus, că în timp ce biserica făcea totul pentru conservarea și supraviețuirea școlilor române — chiar cu cheltuieli materiale mărite — guvernul acționa pentru ca fiii și fiicele românilor să frecventeze într-un coeficient în plină ascensiune școlile ungurești. În general, pe planul învățământului era vorba și de o luptă materială surdă, dar insistent îndreptată în sensuri și scopuri opuse.

La 2 decembrie 1876, Ioan Vancea a acordat pentru sprijinirea profesorilor, preoților și protopopilor mai săraci, care în calitate de directori aveau sarcini importante de rezolvat pe plan școlar, un fond bănesc de 32 000 fl. Înaltul prelat și-a motivat gestul prin datoria fiecărui intelectual de a contribui după posibilități la dezvoltarea culturii națiunii din care provenea și prin faptul că nici profesorii blăjeni, nici clericii nu-și puteau concentra eforturile și toate capacitățile intelectuale pentru progresul științei și învățământului dacă se zbăteau mereu în sărăcie și mizerie[61]. Acțiunea întreprinsă de mitropolit i-a atras mulțumirea sinceră a profesorilor, clericilor și liderilor politici români. Parohul Teodor V. Burza și-a exprimat opinia că gestul plin de semnificații adînci întreprins de mitropolit purta girul și cununa nemuririi[62], iar preoții Gabriel Chețian și Teodor Pop au subliniat că în condițiile în care principiul naționalităților era omniprezent în atmosfera europeană, iar cultura și știința erau două arme puternice în confruntarea cu inamicii, fondul donat dovedea că Vancea era un român bun care lucra pentru un viitor fericit pe seama poporului său[63].

Profesorii de la Gimnaziul superior greco-catolic: I. M. Moldovan, I. Rațiu, S. Micu, I. Mărcușer, I. Gherman, G. Vlassa, Ciriac B. Grozea, Al. Uilăcan, I. Hossu, T. Petrișor, S. Nestor, N. Popescu, beneficiari ai fondului, și-au exprimat gratitudinea, specificînd că mitropolitul își iubea sincer și profund biserica și națiunea română la progresul cărora a contribuit cu fapte concrete care impulsionau învățământul și luminau poporul[64]. Sinodul vicarial din Făgăraș a admirat buna gospodărire a averilor arhiepiscopiei și economisirea în timpuri grele a sumei de 32 000 fl. și a evidențiat că mitropolitul a realizat că fără o situație materială corespunzătoare profesorii și preoții nu-și puteau împlini cu succes nobila misiune de a educa tineretul și de a propaga lumina culturii în popor. De aceea Alexandru Micu, vicar foraneu și președintele sinodului, Arsenie P. Bunea, teolog absolut și dirigintele Școlii centrale grănicerești din Mărgineni, notar, l-au considerat un Mecena al învățământului și culturii române[65]. Protopopul Alimpiu Blășianu, vice-protopopul Nicolae Solomon din Teiuș împreună cu preoții din Cergău Mare, Ciufud, Bucerdea, Veza, Crăciunel, Cistei, Obreja, Spătac, Mănărade, Cenade i-au mulțumit și ei pentru ajutorul

[60] Ibidem, Gimnaziul Unit, dos. nr. 64/1877.
[61] Ibidem, M.R.U., Cabinetul Mitropolitului, dos. 969/1876, f. 13—17.
[62] Ibidem, f. 1.
[63] Ibidem, f. 29—30.
[64] Ibidem, f. 43—46.
[65] Ibidem, f. 49—51.

mărinimos acordat[66], iar G. Bariţiu i-a scris că gestul întreprins în decembrie 1876 dovedea zelul creştinesc şi naţional prin care a adus bucurie şi consolare în popor[67].

Uneori în acţiunile de salvare a caracterului confesional al şcolilor române, Ioan Vancea a apelat şi la avocaţi. Astfel, în aprilie 1877 i-a recomandat protopopului unit din Reghin, Mihail Crişan, măsurile propuse de avocatul dr. Iacob Brînduşian pentru apărarea caracterului naţional şi confesional al şcolii române din Gurghiu şi a tuturor şcolilor române unite din zonă. De asemenea, Vancea a cerut să se înfiinţeze şcoli de repetiţie pentru copiii români de 12 la 15 ani, deoarece în lipsa lor legea îi obliga pe părinţi să-i trimită la şcolile comunale maghiare de acest profil. Mitropolitul a promis că va interveni la minister pentru a obţine condamnarea atitudinii comisiei şcolare comitatense care a adus jigniri grave la adresa şcolii din Gurghiu şi a limbii române[68].

Structurile Mitropoliei Române Unite, emancipată de sub tutela Arhiepiscopiei romano-catolice de Esztergom, erau deja consistente, bine consolidate şi aveau o tradiţie bună în organizarea vieţii bisericeşti şi şcolare. Mitropolia patrona episcopiile de Oradea, Gherla şi Lugoj, întreţinea şi conducea un sistem confesional liceal şi preparandial de prestigiu (Blaj, Beiuş, Năsăud) şi acţiona pentru menţinerea celui elementar sătesc. În timpul păstoririi înţelepte, realiste şi competente a lui Şaguna — pe care Eminescu l-a considerat nemuritor — s-au ridicat şi s-au consolidat şi structurile Mitropoliei Române Ortodoxe de Sibiu emancipată de sub jurisdicţia Patriarhiei Sîrbe de Karlovitz şi la rîndul ei acest for prestigios patrona episcopiile de Arad şi Caransebeş, un sistem confesional liceal şi preparandial la Braşov, Arad şi Brad şi altul elementar în comunele şi satele Transilvaniei.

În aceste condiţii, naţiunea română deţinea prin cele două biserici ale ei atuuri serioase şi garanţii solide împotriva unei reuşite generale şi totale a maghiarizării sistemelor naţionale de învăţămînt la care trebuie neapărat să adăugăm activitatea benefică a Astrei, a secţiunilor ei ştiinţifice, a secţiunilor comunale şi orăşeneşti, ca şi numeroasele fonduri băneşti acordate de Ramonţai, Mocioneşti, Gojdu şi alţii destinate susţinerii învăţămîntului şi culturii naţionale, creşterii unor cadre tinere valoroase şi competente, dublate sau triplate toate de activitatea militantă a unei prese politice în plină afirmare şi mişcare. Era clar că succesele înregistrate pînă atunci de naţiunea română în aceste domenii o făceau capabilă să reziste oricăror presiuni şi persecuţii şi de fapt gînditori lucizi din ambele tabere — maghiară şi nemaghiară — au atras atenţia guvernanţilor că stomacul unguresc era prea mic şi neîncăpător pentru a putea mistui culturile şi fiinţele naţionale ale românilor şi slavilor din Ungaria.

Pe de altă parte, partidele naţionale române şi slave înfiinţate la începutul dualismului, care şi-au modernizat şi perfectat mereu conceptele programatice şi metodele tactice de acţiune, au vegheat pe plan politic şi au condus mişcările pentru conservarea, rezistenţa şi afirmarea fiinţelo[r]

[66] Ibidem, f. 57—60.

[67] Ibidem, f. 33—34.

[68] Ibidem, M.R.U., dos, 1 374/1877, f. 1.

naţionale ale popoarelor lor, ceea ce a făcut ca politica şi opintirile guvernamentale constante spre maghiarizare să arunce în frecvente convulsii şi conflicte relaţiile dintre maghiari şi nemaghiari, să accelereze tendinţele centrifugale ale acestora din urmă şi în ultimă instanţă să contribuie prin oprimările şi nemulţumirile provocate la subminarea şi dispariţia Austro-Ungariei.

DUMITRU SUCIU

DONNÉES SUR LA SITUATION POLITIQUE ET CONFESSIONNELLE SCOLAIRE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE PENDANT LA PREMIÈRE DÉCADE DU DUALISME

(Résumé)

Dans cet étude, l'auteur, en utilisant des documents d'archives et les investigations sociologiques des contemporains, a mis en évidence les méthodes employées par les autortées des Széklers dans le processus de la magyarisation des Roumains établis dans la région administrée par celles-ci

Dans les premières années du dualisme les Roumains de la Transylvanie ont subi des pertes par l'assemblage des terres, des forêts et des pâturages en recevant les lieux assez faibles au point de vue de leur nalité ou fertilité. Dans certains villages les Roumains endettés ont perdu leurs terres et ils ont émigrés en Roumanie où ils ont reçu gratuitement des petites propriétés agraires; mais quelquefois les Roumains ont quitée la Transylvanie par peur en face du processus de la magyarisation.

Le Ministère des Cultes et de L'Enseignement a entravé l'autonomie scolaire des deux Eglises Roumaines par l'introduction de l'hongrois dans les écoles élémentaires et dans les lycées et plus tard par l'augmentations u nombre des heures soutenues dans la langue de l'Etat, l'interdiction des manuels scolaires, l'atmosphère de suspicion créée autours des instituteurs et parfois leur destitution. Les inspecteurs scolaires des comitats ont appliqué des mesures pour l'augmentation des salaires des instituteurs confessionnels quoique la question eût été sous l'incidence de l'autonomie de l'Eglise.

Ces mesures ont été sans doute humanitaires mais le problème réel était si les paysans roumains étaient ou non en état de les payer. Dans les derniers cas les écoles confesionnelles ont été en danger d'être transformée en écoles de l'Etat ou communales où l'instruction se déroulait seulement en homgrois. Dans quelques communes où les minoritées ont été roumaines ou mixtes les Hongrois ont organisé des écoles communales afin que les enfants roumains pussent être encadrés dans celles-ci pour apprendre l'hongrois. Les enfants roumains entre 13 et 15 années ont été obligés de suivre les cours des écoles de répétition communales dans les villages où les écoles confesionnelles n'étaient pas en état de soutenir des classes de répétition.

Mais les deux Eglises roumaines, les archêveques, les associations culturelles, les Mécénats roumains ont investi des grandes sommes d'argents pour l'augmentation des salaires des instituteurs bien instruits, pour l'édification des écoles propres avec des matériels didac-

tiques néccessaires, par cours de répétition afin de prévenir le danger de le voir transformées en écoles de l'Etat sous l'incidence des lois scolaires hongroises. Toutes ces mesures ont empêché la résussite du processus de la magyarisation dés ses débuts.

Les penseurs doués d'esprit pratique Roumains et Hongrois ont critiqué les essais de magyarisation entrepris par quelques gouvernements hongrois, l'encadrement des Roumains et des Slaves dans la seule nation politique hongroise, les injustices subi pa l es non-hongrois en face de l'appareil de l'Etat ou de la justice. Les penseurs réalistes hongrois ont connu par intuition que les mécontentements des ceux-ci qui ont constitué la majorité des habitants du pays agiront en sous main contre l'intégrité de l'Etat hongrois.

POLITICA ȘCOLARĂ A GUVERNELOR MAGHIARE FAȚĂ DE ROMÂNI (1900—1914)

La începutul secolului nostru au avut loc schimbări importante în viața social-economică și politică a monarhiei austro-ungare. Mutațiile care s-au produs au dus la o ascuțire a contradicțiilor interne, au scos în evidență decalajul economic dintre numeroasele provincii ale imperiului, diferențiere acompaniată de confruntarea dintre naționalitățile asuprite și reprezentanții claselor dominante austriece și maghiare. Pe fondul crizei care se accentua an de an, guvernele ungare au continuat cu o și mai mare asiduitate politica de deznaționalizare îndreptată în primul rînd împotriva românilor. Această orientare avea la bază dorința exprimată deschis în parlament sau în presă de către politicienii din partidele burghezo-moșierești maghiare de a înfăptui o societate omogenă din punct de vedere etnic, de a folosi în acest scop sistemul educațional ca pe un instrument al „integrării" naționale sau cu alte cuvinte al maghiarizării naționalităților. Conceptul de națiune politică unitară maghiară a fost transformat într-unul cultural, vizînd în primul rînd o politică școlară care să ducă în scurt timp la transformarea învățămîntului românesc suportat financiar de către români, conștienți în permanență de pericolul ce plana asupra acestui sector de importanță majoră în viața comunității lor.

Legile școlare adoptate după 1875 au fost aplicate, iar respectarea lor urmărită cu o consecvență rar întîlnită, mai ales în anii de început ai secolului al XX-lea, prevestind măsurile ce urmau să fie luate prin legislația școlară de mai tîrziu. Ministrul cultelor și instrucțiunii publice, Wlassics, încă în anul 1900 a început să facă presiuni asupra senatelor școlare de pe lîngă mitropolii și episcopii să mărească bugetele școalilor și să treacă la reamenajarea clădirilor ce adăposteau școlile „poporale" românești. La prima vedere, măsura preconizată apare ca una bine intenționată. Lucrurile erau însă departe de realitate. Aceste îmbunătățiri aveau să se facă nu cu banii guvernului, ci cu ai comunităților care erau obligate la noi eforturi financiare. Se încerca punerea în fața locuitorilor satelor a alternativei de a avea școală de stat sau una pe care să o întrețină cu banii lor. De altfel pentru a ilustra sprijinul financiar al statului pentru învățămîntul românesc este suficient să menționăm că, în anul 1901, școlile populare ortodoxe au primit din partea guvernului suma de 15 707 coroane, iar salariul pe întregul an al învățătorilor se ridica la 357 797 coroane[1]. Diferența era suportată, firesc, de către comunități, fundații, de către băncile

[1] *Protocolul Sinodului Archidiecezei greco-orientale române din Transilvania ținut la anul 1901*, Sibiu, 1901, p. 107.

românești etc., românii preferînd un efort financiar sporit pentru a-și putea păstra școlile. Au crescut tot mai mult ingerințele inspectorilor care, la încheierea anului școlar, pretindeau mai cu seamă la gimnaziile și liceele românești ca examenele să se desfășoare în limba maghiară. S-a mărit apoi prin ordine ale ministerului de resort numărul de ore afectat predării limbii maghiare. În anul 1903, o astfel de ordonanță fixa pentru școala cu 1 învățător 7 ore pe săptămînă, în cele cu 2 învățători 14 ore etc. Aceste măsuri au premers în general politica școlară ce va fi inaugurată după 1903, ca urmare a schimbărilor de guvern și a accentuării fenomenelor de criză politică. Guvernul Khuen — Hedervary venit la putere după căderea celui condus de Coloman Szell, guvern preocupat în politica sa față de naționalități de suprimarea presei acestora, a acordat atenție școlilor confesionale, iar ministrul cultelor și instrucțiunii publice, Wlassics, a rămas cunoscut ca un asiduu adept al necesității transformării acestor școli în școli de stat, accentuînd așa-numita acțiune de „statificare" a învățămîntului în limba naționalităților nemaghiare.

La 3 noiembrie 1903, împăratul Francisc Iosif a numit în funcția de prim-ministru al Ungariei pe István Tiszá, șeful partidului liberal. Această numire avea drept scop instaurarea unui guvern capabil să pună capăt opoziției parlamentare formată din reprezentanții partidului independenței și celui „48"-ist. Cele două partide, cu denumiri ce nu acopereau nici pe departe realitatea, voiau o revizuire a acordului dintre Viena și Budapesta în sensul creșterii ponderii Ungariei în afacerile politice și militare ale monarhiei dualiste. Nici unul din politicienii acestor partide nu a propus ruperea de Austria, ci dimpotrivă menținerea formulei din 1867 însă cu avantaje sporite pentru burghezia și moșierimea ungară. Împăratul a refuzat să facă concesii opoziției parlamentare ungare ce se manifesta din ce în ce mai zgomotos. Acest fapt a dus la creșterea agitației politice din Ungaria pe fondul complicațiilor de politică externă a imperiului în Balcani. István Tisza era cunoscut ca un apărător consecvent al dualismului, convingerea sa izvorînd din realismul său politic și anume că șansele Ungariei de a domina naționalitățile erau nule și că numai în colaborare cu Habsburgii moșierimea și burghezia ungară putea să-și asigure supremația. De aceea el s-a străduit cu abilitatea sa politică să neutralizeze opoziția parlamentară și, în același timp, a căutat să pună bazele unei politici menite să ducă prin maghiarizare la crearea statului național, eliminînd total naționalitățile din viața politică și culturală a statului.

Noul prim-ministru a reușit pentru moment să amelioreze raporturile dintre guvern și parlament, preocupîndu-se în continuare de relațiile cu naționalitățile, în special cu românii. În discursul inaugural rostit în fața parlamentului, István Tisza a declarat cu privire la școli următoarele: „trebuie să veghem cu strictețe ca școala confesională să-și îndeplinească acea obligațiune legală, care i-o impune pe terenul învățării limbii maghiare, a răspîndirii culturii maghiare. Această supraveghere trebuie poate să o facem mai sever decît am făcut-o pînă acum"[2]. Era semnalul accentuării politicii de maghiarizare a învățămîntului a naționalităților nemaghiare.

[2] Szász Zoltán, *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájaban (1904)* în „Történelmi Szemle", 11, 1968, nr. 3, p. 256.

Pe aceeaşi linie se înscrie şi discursul său din 30 iunie 1904, rostit cu prilejul aprobării bugetului, discurs care a stîrnit o serioasă îngrijorare în mijlocul naţionalităţilor : „printr-o serie de măsuri ale guvernului se poate atinge scopul pe care l-am propus şi anume frînarea agitaţiilor antipatriotice, ostile ţării, şi introducerea controlului de stat în toate instituţiile publice de mare importanţă a căror influenţă educativă are o însemnătate uriaşă asupra generaţiilor ce se ridică, a cetăţenilor şi de aceea nu poate fi indiferentă pentru stat"[3]. Această declaraţie, care viza în primul rînd învăţămîntul sprijinit materialiceşte de către comunităţile naţionalităţilor, de către biserică etc., a fost urmată la scurtă vreme de consfătuitile din 20—21 iulie 1904 la care au luat parte prefecţii comitatelor din Transilvania. Fiecare dintre prefecţi a prezentat cu această ocazie o informare precisă asupra mişcării naţionale româneşti din respectivul judeţ, căutîndu-se pe această cale găsirea soluţiilor pentru implementarea unei politici de stat prin care să se anihileze mişcarea naţională românească, vizînd în primul rînd baza ei şi anume, învăţămîntul în limba română. Atît biserica, dar mai ales şcolile au fost considerate piedica principală în calea maghiarizării şi de aceea ascuţişul politicii guvernamentale trebuia în mod necesar să fie îndreptat împotriva acestora. În consecinţă, Tisza a dispus elaborarea unui proiect de lege şcolară cu scopul de a intensifica controlul statului în şcolile confesionale româneşti şi implicit să restrîngă autonomia bisericească. Proiectul a fost opera ministrului de resort Albert Berzeviczy, el constituind în acelaşi timp o manevră politică care urmărea să îndepărteze opoziţia parlamentară de la cerinţele ei vizînd introducerea limbii maghiare în armata recrutată din teritoriile aflate sub administraţia Budapestei. Se încerca, sacrificînd interesele naţionalităţilor, realizarea aşa-numitei „păci parlamentare" între cercurile politice dominante maghiare. Se căuta neîndoielnic şi acordarea unei satisfacţii grupărilor politice extremiste care au învinuit în permanenţă guvernul de „neglijare" a problemei şcolilor naţionalităţilor. Corespondenţa dintre Tisza şi Albert Berzeviczy, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, anterioară înaintării proiectului, denotă preocuparea pentru obţinerea datelor referitoare la atitudinea politică a institutelor de învăţămînt şi a bisericii româneşti. Informaţiile furnizate guvernului în această direcţie prin intermediul prefecţilor aveau ca scop obţinerea de date care să justifice respectiva lege, dar şi o orientare nouă care va sta în atenţia urmaşilor lui Tisza şi anume culegerea de informaţii amănunţite pe baza cărora să se fundamenteze politica de maghiarizare forţată. Proiectul de lege şcolară, luat în dezbatere publică în cursul anului 1904, urma în opinia guvernanţilor să înlocuiască legea lui Trefort din 1879 şi nemijlocit să accelereze procesul de maghiarizare prin şcoală. Se căuta în ansamblu deschiderea unor noi căi de amestec al statului dualist în mijlocul şcolilor confesionale româneşti, afectînd grav în primul rînd statutul corpului didactic. Astfel, conform prevederilor numai acei învăţători beneficiau de ajutor bănesc din partea statului a căror elevi la terminarea şcolii primare ştiau bine limba maghiară. Însăşi numirea lor depindea de

[3] Ibidem, p. 258.

cunoașterea acestei limbi, urmărind să elimine pe această cale învățătorii și profesorii considerați periculoși pentru existența statului național „unitar" maghiar.

Proiectul lui Berzeviczy consacra controlul autorităților asupra școlilor confesionale. Referindu-se la acest aspect mitropolitul Ioan Mețianu spunea: „Acest proiect de lege cu desăvîrșire scoate afacerea școlară din cercul de competență al autonomiilor confesionale și nu lasă confesiunilor decît numai trebuința de a contribui și dînsele materialicește la susținerea școalelor elementare"[4]. Apoi proiectul mărea numărul de ore afectat limbii maghiare în școli mergînd pînă la predarea și a religiei în respectiva limbă. O serie întreagă de alte prevederi erau rezervate măsurilor disciplinare îndreptate împotriva profesorilor și învățătorilor care nu înregistrau progrese în însușirea limbii maghiare de către elevi. Organele administrative primeau dreptul de a judeca și sancționa cadrele didactice fără consultarea forurilor bisericești școlare. Dreptul de calificare al învățătorilor nu mai aparținea confesiunilor, el fiind încredințat unei comisii de stat din care nu făcea parte nici un reprezentant al celor două biserici: „Dacă vom aplica riguros această măsură a rezultatului pretins, atunci în scurt timp putem să închidem cel puțin 70% din școalele poporale, la toată întîmplarea însă în articularea în lege a acestei pretensiuni imposibile dă pradă toate școalele poporale discreționii arbitrare a inspectorilor școlari, care pe fiecare învățător în orice moment îl poate destitui"[5], declara mitropolitul Mețianu cu prilejul Sinodului bisericii ortodoxe din 1904. Proiectul lui Berzeviczy a fost amplu comentat și dezbătut de către opinia publică românească, el fiind considerat ca un pericol pentru existența națională a românilor. Împotriva acestui proiect de lege au avut loc întruniri populare în principalele orașe, presa l-a comentat pe larg prezentînd consecințele grave pe care le avea pentru destinele învățămîntului românesc. Au protestat cei doi mitropoliți români primiți în audiență de Berzeviczy, ei exprimînd în memoriul lor simțămintele generale ale românilor față de măsurile preconizate.

Complicațiile politice, agravarea raporturilor dintre guvern și parlament pe de o parte, iar pe de altă parte criza politică accentuată între Viena și Budapesta a determinat în primul rînd pe Tisza să retragă în septembrie 1904 din dezbaterea parlamentului amintitul proiect de lege. Abandonarea acestui proiect de lege școlară a fost momentană și s-a datorat complicațiilor politice din Ungaria și a raporturilor cu Viena. Tisza a căutat să evite posibilitatea ralierii naționalităților împotriva guvernului aflat în dificultate și de aceea a renunțat să susțină legea Berzeviczy. Spiritul și prevederile acestui proiect le vom regăsi însă în legea Apponyi care l-a reprodus aproape în întregime. De altfel, la scurtă vreme guvernul va cădea declanșîndu-se o criză politică cu consecințe grave pentru naționalitățile din Ungaria. Alegerile care au avut loc s-au soldat cu victoria categorică a opoziției parlamentare ungare, dar împăratul a numit ca prim-ministru pe generalul baron Géza Fejérváry ceea ce a înverșunat mai mult pe reprezentanții partidelor victorioase în alegeri. Cu toată agitația politică

[4] *Protocolul Sinodului Arhidiecesei greco-orientale române din Transilvania ținut în anul 1905*, Sibiu, 1905, p. 81.

[5] *Ibidem*, p. 97.

care se manifesta doar în rîndul guvernanților, dovadă fiind pasivitatea cu care masele poporului au răspuns apelurilor la „rezistența națională" lansate de către politicieni maghiari, au avut loc încercări de continuare a politicii școlare față de naționalități. Noul ministru al cultelor și instrucțiunii publice din guvernul Fejérváry a căutat să pună parțial, prin ordonanțe, în aplicare prevederi ale proiectului Berzeviczy. Astfel, se recomanda ca în școlile în care doi învățători au fost destituiți pentru că din „neglijență" n-au realizat progrese în însușirea limbii maghiare, respectiva școală trebuia desființată și înlocuită cu școală de stat, deoarece „neglijența" era socotită uneltire în contra statului. O altă ordonanță a aceluiași ministru prevedea obligativitatea predării în limba maghiară a geografiei, constituției și istoriei în școlile confesionale românești[6].

Prelungirea crizei, obstrucția practicată în parlament l-a determinat pe împărat să numească, la 9 aprilie, pe Sándor Weckerle prim-ministru al Ungariei, coaliția obținînd o victorie categorică în alegeri. În urma acestor alegeri, Partidul Național Român a ocupat 16 locuri în parlament și împreună cu 7 deputați slovaci și 2 sîrbi vor constitui singura formă democratică de opoziție în forul legislativ al Ungariei. Încă de la primele ședințe ale parlamentului, coaliția prin intermediul baronului Bánffy a considerat prezența românilor acolo ca pe o insultă. De altfel, la 11 iunie 1906, el a declarat în parlament: „Interesele Ungariei pretind formarea unui stat maghiar mergînd dacă va fi nevoie pe linia șovinismului extrem"[7]. A fost semnalul inaugurării unei politici de maghiarizare fără precedent în istoria Ungariei. Pînă la căderea sa de la putere, în ianuarie 1910, acest guvern de tristă faimă, controlînd deplin parlamaentul, a adus în discuție o serie de legi menite să ducă la omogenizarea etnică a populației din Ungaria. Obiectivul principal al acestei politici l-au constituit școlile naționalităților cu precădere cele românești.

Pentru ca acest plan să fie pus în aplicare un colectiv de „experți" ai ministerului de interne, condus de Huszár Antal, a primit însărcinarea ca pe baza datelor deja existente aduse la zi să elaboreze o lucrare conținînd propuneri concrete pentru ca această politică să fie eficientă și cu rezultate imediate[8].

Cartea apărută în 1907 a constituit un îndreptar pentru guvernul ungar în politica sa față de români. După o trecere în revistă a societății românești sub toate aspectele economic, social, politic și cultural, autorul ei propune un ansamblu de măsuri menite să ducă la accelerarea procesului de maghiarizare a românilor. Pentru „experții" respectivi problema învățămîntului a reprezentat mijlocul cel mai eficace de deznaționalizare. Măsurile preconizate vizau, în primul rînd, institutele teologice cu secțiile

[6] „Tribuna", IX, 1905, nr. 218 din 23 noiembrie/7 decembrie.

[7] Peter F. Sugar, *An underrated event: The Hungarian Constitutional Crisis 1905—1906*, în „East European Quartely", vol. XV. nr. 3, septemvber 1981, p. 299.

[8] Cartea elaborată pentru uzul membrilor guvernului de către un grup de experți condus de Huszàr Antal a apărut într-un număr restrîns de exemplare cu titlul *A Magyaországi Románok*, Budapest, 1907, 1 063 p. Ea cuprinde o analiză detaliată asupra societății românești din monarhie, însoțită de un lanț de măsuri menite în final să ducă la deznaționalizare românilor. Un amplu comentariu asupra acestei cărți a fost publicat de O. Ghibu, *Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania"*, Cluj, 1940 (în continuare se citează: O. Ghibu, *Un plan secret*).

lor pedagogice. Astfel s-a propus ca directorii şi profesorii seminariilor să fie persoane care în timpul studiilor universitare au audiat timp de cel puţin patru semestre limba şi literatura maghiară şi s-au prezentat la examene cu rezultate bune în fiecare semestru. În plus, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii publice putea să refuze numirea învăţătorilor confesionali în caz că avea faţă de ei dubii de ordin politic. Datorită faptului că majoritatea tinerilor beneficiau de burse oferite de diferite fundaţii, autorităţile bisericeşti care le administrau erau obligate ca la începutul fiecărui an şcolar să trimită ministerului lista bursierilor, autorităţile arogîndu-şi dreptul de a-i şterge de pe listă pe toţi cei care au dat dovadă de sentimente „contrare statului şi naţiunii maghiare"[9].

În continuare se propunea ca inspectorii şcolari guvernamentali să controleze „în modul cel mai riguros spiritul care domneşte între elevii găzduiţi în internate". Ministerul să verifice prin reprezentanţii săi catalogul cărţilor din bibliotecă, iar societăţile de lectură ale tinerimii datorită dificultăţilor în supravegherea lor să fie interzise[10]. În ceea ce priveşte reuniunile învăţătorilor „care îşi, ţin adunările în diferite centre cu care ocazie organizează banchete cu caracter naţional, împiedică năzinţele de maghiarizare" şi care dovedesc că aceste reuniuni sînt obstacole permanente în calea constituirii statului naţional maghiar trebuie dizolvate. În cazul menţinerii lor se recomanda participarea la întruniri în mod obligatoriu a reprezentanţilor ministerului de interne împreună cu inspectorul şcolar „regesc"[11].

Se recomanda ca statutele societăţilor de lectură să fie înaintate în fiecare an' spre aprobare Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii care, prin intervenţia sa directă, să le oblige ca în programul lor de activitate să acorde un spaţiu mai mare limbii maghiare. Anual asupra activităţii acestor societăţi să fie înaintate rapoarte amănunţite împreună cu registrul de documente intrate sau expediate. Împreună cu aceste documente să fie înaintate şi catalogul cărţilor din bibliotecile acestor societăţi urmînd ca el să fie revizuit în sensul eliminării publicaţiilor sau cărţilor „contrare statului şi naţiunii maghiare"[12].

O altă soluţie oferită prin această lucrare, socotită mai „eficientă", era aceea a înfiinţării în cadrul Universităţii din Budapesta sau Cluj a unei Facultăţi ortodoxe teologice motiv pentru desfiinţarea seminariilor existente pe lîngă episcopiile româneşti.

O atenţie sporită era acordată şcolilor secundare româneşti care „din punctul de vedere al politicii de stat maghiar ar fi timpul suprem ca Ministerul de Culte şi Instrucţie să înfăptuiască prin legi şi ordonanţe astfel de dispoziţiuni prin care şcolile secundare româneşti din patrie ca tot atîtea cuiburi calde ale politicii ultranaţionaliste române, care pun în primejdie integritatea naţională, să poată fi controlate în activitatea prin care caută să împiedice constituirea statului naţional maghiar"[13]. Ca primă

[9] Huszár Antal, *op. cit.*, p. 227.
[10] *Ibidem*, p. 228.
[11] *Ibidem*, p. 272.
[12] O. Ghibu, *Un plan secret*, p. 18.
[13] *Ibidem*, p. 19.

măsură propune ca limba de predare să fie cea maghiară deşi aceste şcoli erau întreţinute fie de biserică, fie cu ajutorul material din partea fundaţiilor.

Inspirat copios din planul recomandat de înaltul funcţionar al Ministerului de Interne ungar, de proiectul de lege şcolară din 1904 a lui Albert Berzevicty, în anul 1907 au fost aduse în discuţia parlamentului ungar legile şcolare ale lui Albert Apponyi, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice în guvernul Sándor Weckerle. Aceste legi aveau menirea să dea lovitura de graţie învăţămîntului confesional românesc din Transilvania.

Apponyi a prezentat în parlament la 12 februarie 1907 primul proiect şi anume cel care viza şcolile elementare de stat, urmat la 4 martie de legea privind şcolile elementare care nu erau de stat, adică cele confesionale sau întreţinute de societăţi, fundaţii etc.

Legile şcolare şi-au propus ca scop desfiinţarea şcolilor confesionale ale naţionalităţilor şi înlocuirea lor cu şcoli de stat. În motivarea legii XXVII se declara făţiş „fiecare şcoală şi fiecare învăţător fără considerare la caracterul şcoalei şi la împrejurarea că beneficiază de ajutor de stat sau nu se îndatorează a dezvolta şi întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară şi conştiinţa aparţinerii la naţiunea nemaghiară. Punctul acesta de vedere trebuie să predomine în întreaga instrucţiune"[14]. În primul paragraf al legii, învăţătorii confesionali erau declaraţi funcţionari ai statului şi în consecinţă supuşi măsurilor disciplinare care se puteau aplica de către organele de justiţie şi nu de cele bisericeşti. În plus, fiecare învăţător era obligat la angajarea să depună în faţa inspectorilor şcolari un jurămînt de credinţă. Legea prevedea în continuare „în sălile de învăţămînt se mai permite afişarea portretelor episcopilor respectivei confesiuni, insignii religioase, icoane despre pietatea creştină şi rechizitele de învăţămînt necesare la instrucţiune.Acestea însă nu pot conţine deducţiuni istorice şi geografice străine şi nu pot fi decît producţie din patrie"[15]. Pedeapsa prevăzută pentru nerespectarea acestei dispoziţii era fixată la 500 de coroane. În scopul extinderii învăţămîntului în limba maghiară paragraful 18 stipula „Unde nu este şcoală cu limba de propunere maghiară, acolo în şcolile confesionale, în care permanent sînt elevi a căror limbă maternă e cea maghiară, respectiv elevi cu limba maternă nemaghiară, a căror părinţi şi tutorii acelora, Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică poate dispune ca pe seama acelora ca limba de propunere să se folosească limba maghiară"[16]. Dacă 20% din elevi înscrişi erau maghiari automat limba de predare devenea limba maghiară, iar în şcolile în care ea a fost deja introdusă situaţia rămînea neschimbată. În finalul acestui articol se preciza că în şcolile de repetiţie sau ciclul doi (copii de la 12—15 ani) limba de predare obligatoriu era maghiara.

Ajutorul din partea statului era condiţionat de următoarele prevederi menite şi ele să ducă la intensificarea procesului de deznaţionalizare: a. Dacă în respectiva şcoală limba maghiară, aritmetica, geografia şi istoria patriei se predau după planul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice

[14] Lazăr Triteanu, *Şcoala noastră. 1850—1916. Zona culturală*, Sibiu, 1919, p. 22.
[15] „Telegraful român", LV, 1907, nr. 73, din 10 /23 iulie.
[16] *Ibidem.*

au apărut articole cu un conținut asemănător hotărîrilor luate în timpul adunărilor de protest. I. Lupaș scria în paginile „Telegrafului român": „Și e firesc, că atotputernicii zilelor noastre și alintații celor viitoare nu se vor opri aici. După școală va urma biserica la rînd [...]. Deci toate stăruințele, întreaga truda vieții noastre trebuie să o închinăm școalei înainte de toate. Căci numai prin școală vom putea să ne păzim, limba să ne cultivăm, neamul să ni-l întărim, pornindu-l pe cărările înaintării"[23].

Legea Apponyi și consecințele ei pentru români a stat în centrul luptei pentru emanciparea națională. Reacția imediată a P.N.R. a fost urmată de proteste și manifestații ce s-au desfășurat an de an în Transilvania, dar și în afara granițelor ei. Gruparea tinerilor „oțeliți", apărută în cadrul P.N.R., a pretins în permanență conducerii mișcării naționale concentrarea tuturor forțelor în vederea intensificării luptei împotriva acestei legi, cît și a celor care i-au urmat criticînd pe aceia dintre fruntașii partidului ce propăvăduiau prioritatea luptei pentru votul universal. Reprezentanții acestei grupări au supus unei severe analize activitatea P.N.R., propunînd trecerea în prim-plan a problemei școlilor românești, atrăgînd ,totodată, atenția asupra pericolului pe care o reprezenta politica școlară a guvernelor burghezo-moșierești maghiare: „avem nevoie mai urgentă de școală românească decît de votul universal. Timp de 40 de ani am trăit fără votul obștesc, dar 40 de ani de școală străină vor ajunge să ne distrugă"[24]. Chiar și după revenirea acestei grupări în partid prin intermediul „Luceafărului", reprezentanții ei au insistat cu consecvență în favoarea acestei opinii. Astfel, în numeroase articole de-a lungul anilor, Octavian Goga și tovarășii săi de idei sau militat împotriva legii Apponyi, reușind să mențină trează opinia publică și ori de cîte ori s-a ivit vreun prilej au criticat-o, arătînd consecințele ei pentru români. Marele poet a îndemnat la o mobilizare generală românească în vederea cererii de abrogare a legii, propunînd în 1913 o colaborare mai strînsă între P.N.R. și biserică, la organizarea luptei pentru apărarea școlilor românești, sugerînd declanșarea de demonstrații în localitățile Transilvaniei combinate cu trimiterea de petiții parlamentare. Planul lui Goga era în strînsă coordonare cu tratativele ce aveau loc între conducerea P.N.R. și guvernul ungar, prilej de reafirmare a protestului românesc față de aceste legi[25].

Consecințele aprobării de către parlament a legilor Apponyi au constituit un dezastru pentru școlile „populare" românești. La scurtă vreme au fost închise peste 300 de școli. Dacă în anul școlar 1906/1907 în satele aflate sub jurisdicția bisericii ortodoxe române funcționau 1 697 de școli primare cu 1 789 învățători, în anul școlar 1911/1912 numărul acestora scăzuse la 1 546 cu 1 611 învățători. În același timp a scăzut cu 149 numărul școlilor aflate sub patronajul bisericii greco-catolice. De asemenea, folosindu-se de prevederile legii sau abuzînd de ea s-au deschis școli de stat cu limba de predare în exclusivitate maghiară chiar dacă numărul

[23] „Telegraful român", LV, nr. 48 din 3/16 mai 1907. Articol intitulat: *Quid Nunc?*

[24] „Luceafărul", VII, 1908, nr. 4, p. 62.

[25] *Ibidem*, XII, nr. 7, 1913, p. 209—211. Articol intitulat *Contra legii Apponyi* semnat Gh. Pădure (O. Goga).

copiilor de şcoală nu îndreptăţea acest lucru. Astfel, la Armaşu de Jos care avea doar 11 locuitori de naţionalitate maghiară s-a înfiinţat o astfel de şcoală, la Bruin a fost, de asemenea, creată o şcoală de stat deşi doar 2 locuitori erau maghiari. În 1909, la Comana de Jos, sat în întregime românesc, s-a înfiinţat şcoală de stat sub pretextul că la o fermă din apropiere erau cîţiva copii ai unor zilieri unguri. În judeţul Hunedoara au fost închise de către inspectorii şcolari pe motiv că nu existau localuri „corespunzătoare" 20 de şcoli în protopopiatul Geoagiu, iar 1 712 copii au rămas fără posibilitatea de a învăţa carte; în Haţeg din 36 de parohii doar 9 mai aveau şcoli[26]. Au fost închise şcoli şi pe teritoriul episcopiei Lugojului. În anul şcolar 1910/1911, şcolile din Jezvin, Crivosara, Jebel, Gilad, Marcovăţ, Beba, Belinţ, Clopodia, Mintia, Ostrov şi Totest îşi încetează activitatea. În raportul adresat sinodului din 15—16 aprilie 1912 cenzorul şcolar Ioan Boroş arăta: „credincioşii din acele parohii nu puteau să suporte sarcinile recerute prin legea şcolară din 1907 cu privire la susţinerea edificiilor [...]. Numai un mic caz avem în Totest, unde deşi aveam edificii şcolastice destul de acomodat, sub forţa împrejurărilor locale şi a insistenţelor din partea autorităţilor administrative am fost siliţi să abandonăm şcoala"[27]. În judeţele din nord, Maramureş şi Sătmar, au fost numiţi învăţători care nu ştiau de loc românește ceea ce a făcut ca frecventarea loc să scadă brusc, mărindu-se procentajele analfabeţilor.

Efectul acestor legi l-au resimţit alături de români şi celelalte naţionalităţi din Ungaria. Conform unei statistici oficiale la începutul secolului nostru funcţionau 6 000 de şcoli confesionale sau „poporale" pentru ca în 1914 numărul lor să se reducă la 3 321[28]. Au avut de suferit în primul rînd sîrbii şi slovacii, unde procesul de etatizare a şcolilor a fost cu mult mai rapid ca în cazul celor româneşti a căror comunităţi au depus eforturi extraordinare pentru a le menţine prin ridicarea de şcoli noi care să corespundă exigenţelor legii au vîndut chiar proprietăţi ale statului pentru a fi capabili să-şi menţină şcoala. Congresele naţionale bisericeşti convocate cu scopul de a găsi soluţii în vederea apărării şcolilor, s-au întrunit luînd hotărîri de mare importanţă. Astfel, Congresul naţional bisericesc ortodox din 9 octombrie 1909 a decis: „ţinînd seama de interesele vitale ale bisericii noastre ortodoxe române, decretează susţinerea şcoalelor confesionale pe întreg teritoriul mitropolici şi invită consistoriile eparhiale a căuta căile şi mijloacele necesare pentru asigurarea şi salvarea şcoalelor noastre confesionale române"[29]. Era lansat un apel către toate comunităţile pentru a informa din timp asupra dificultăţilor în plata profesorilor şi învăţătorilor. A intervenit în această direcţie Vasile Stroescu care prin donaţii financiare a contribuit la salvarea a numeroase şcoli româneşti. Astfel la Tohanul Vechi, Ceacova, Pecica Română, Semlac, Cenade, Sencuseşti Jidovin,

[26] O. Ghibu, *Cercetări privitoare la situaţia învăţămîntului nostru primar şi la educaţia populară*, Sibiu 1911 (extras din „Luceafărul"), p. 4—11.

[27] *Actele consistoriului plenar ţinut în zilele de 15 şi 16 aprilie 1912*, Lugoj, 1912, p. 35.

[28] Peter F. Sugar, *op. cit.*, p. 300.

[29] L. Triteanu, *op. cit.*, p. 29..

Alături de procesul maghiarizării învățământului românesc, consecința cea mai gravă a politicii școlare a reprezentat-o numărul analfabeților care se înregistrează în mijlocul românilor. Cronicizarea acestui fenomen, pe lîngă urmările sale nefaste asupra accesului limitat la cultură și știință a majorității populației Transilvaniei, a avut consecințe și asupra participării la viața politică. Analfabetismul a însemnat o armă în mîinile guvernelor maghiare care au încercat să-l folosească pentru a limita în primul rînd dreptul de vot. La scurt timp după sancționarea legilor școlare ale lui Apponyi în anul 1908 a fost luat în discuție proiectul de lege electorală elaborat sub supravegherea contelui Iuliu Andrássy jr. Acest proiect acorda drept de vot în primul rînd celor care știau scrie și citi, ceea ce a adus în fața conducătorilor mișcării naționale problema gravă a analfabetismului, obligîndu-i la luarea unor măsuri chemate să mărească numărul știutorilor de carte.

Analfabetismul a fost, în același timp, o expresie a inferiorității economice, a sărăciei în care erau menținuți românii, marea lor majoritate fiind țărani lipsiți de pămînt sau cu loturi ce abia le permiteau să-și asigure existența .Slaba dotare a gospodăriilor țărănești i-a determinat pe aceștia să rețină pe lîngă casele lor pe copiii ajunși la vîrsta la care puteau fi utilizați la munca cîmpului. Acești factori au contribuit la situația deosebit de gravă a majorității populației care nu a beneficiat de posibilitatea instruirii prin școală.

Statisticile oficiale relevă convingător starea de înapoiere culturală în expresia sa cea mai gravă și anume analfabetismul. Astfel, la începutul secolului al XX-lea pe naționalități raportul știutorilor de carte era următorul[33] :(la 1 000 de locuitori) germani = 629 ; maghiari = 537 ; slovaci = = 527 ; croați = 477 ; sîrbi = 319 ; români = 144 ; ruteni = 131.

După cum lesne se poate observa, românii împreună cu rutenii aveau situația cea mai grea din punctul de vedere al științei de carte. Conform aceluiași autor din rîndul populației românești știau scrie și citi 258 882 de bărbați și 105 551 femei. Acestora li se adăuga un număr infim care știau doar să citească și anume 10 684 de persoane[34].

La aceste date trebuie să adăugăm frecvența școlară foarte deficitară din motivele expuse mai sus. Astfel, în anul școlar 1093/1904 erau obligații să frecventeze școlile aflate sub jurisdicția mitropoliei ortodoxe 107 211 copii între 6—15 ani. Dintre aceștia doar 68 070 au îndeplinit prevederile regulamentelor, fiind prezenți la școli cu numeroase întreruperi. Situația nu s-a îmbunătățit odată cu trecerea anilor. Agravarea politicii școlare, legea Apponyi, precum și celelalte ordonanțe ale guvernelor, creșterea exagerată a numărului de ore în limba maghiară a făcut să scadă îngrijorător frecvența. În anul școlar 1913/1914, în aceleași școli ortodoxe erau obligați să frecventeze 123 371 de copii între 6—15 ani. Numărul celor care au participat (numai parțial) la ore a fost doar de 60 513[35].

[33] Ion Rusu Șirianu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904, p, 273.

[34] *Ibidem*, p. 274.

[35] G. Sima (O. Ghibu), *op. cit.*, p. 37. Vezi și *Protocolul sinodului ordinar al Arhidiecezei greco-orientale române din Transilvania ținut în anul 1915*, Sibiu, 1915, p. 85.

Această situație a determinat luarea unor măsuri menite să combată flagelul analfabetismului, un rol important revenindu-i ASTREI. Încă la începutul anului 1905, Iosif Sterca-Suluțiu, în calitatea sa de președinte al ASTREI a lansat un apel în vederea organizării unor cursuri pentru alfabetizarea neștiutorilor de carte: „E timpul suprem deci să ne încordăm toate puterile pentru a împrieteni țărănimea noastră cu cetitul și scrisul, înlesnindu-i prin aceasta posibilitatea de a-și cîștiga cunoștințe folositoare în lupta pentru viață"[36].

Proiectele de legi electorale supuse discuției parlamentului atît cel al lui Kristóffy din 1906, cît mai ales cel elaborat de I. Andrássy legau dreptul de vot de știința de carte, fapt care a dus la intensificarea acțiunilor românești privind organizarea de cursuri pentru analfabeți. Din acest punct de vedere trebuie subliniată contribuția masivă a presei românești privind stimularea campaniei de alfabetizare. Au fost publicate aproape număr de număr numele învățătorilor și preoților care au obținut rezultate semnificative în această acțiune. S-au instituit premii în vederea cointerăsării celor care s-au angajat în programul de alfabetizare. În anul 1908, „Lupta" a publicat un nou apel al conducerii ASTREI către toți directorii de despărțăminte prin care se cerea organizarea în continuare a cursurilor de alfabetizare, care urmau să se desfășoare în timpul iernii la sate[37]. La rîndul său, „Țara noastră" îndemna în permanență luarea de măsuri în vederea lichidării analfabetismului. „Ne-am îngrozit văzînd starea de înapoiere în care se găsește poporul nostru în privința cunoașterii de carte [...]. Strînși cu ușa de planul infernal al legii electorale ne-am alarmat cu toții"[38].

Ca și în cazul învățămîntului românesc în general, autoritățile burghezo-moșierești maghiare s-au străduit prin toate mijloacele să împiedice alfabetizarea țărănimii. Rapoartele prefecților adresate Ministerului de Interne ungar au sesizat pericolul reprezentat de acțiunea românească căutînd găsirea unor soluții în vederea sistării lor. Astfel, prefectul județului Hunedoara, unde numărul analfabeților atingea proporții grave, peste 79% din locuitorii nu cunoșteau scrisul și cititul, s-a grăbit să interzică cursurile de alfabetizare: „Întrucît acest mod al învățămîntului public e în contrazicere cu dispozițiile legale și întrucît mi-e teamă că preoții greco-ortodoxi și alți agitatori vor uza de întrunirile nocturne, ținute fără permisiunea autorităților, pentru agitații politice, acest mod al învățămîntului l-am interzis prin autoritățile polițienești de plasă pînă cînd voi primi de la Magnificența voastră o dispoziție categorică în această privință"[39].

La începutul anului 1909, organele administrative ale județelor au primit din partea Ministerului de Interne un ordin secret prin care se recomanda cu insistență zădărnicirea „cursurilor de adulți care doresc să învețe scrisul și cititul". Același ordin însemna organele polițienești să „urmărească strict mișcările pentru ținerea acestor cursuri și să le zădărni-

[36] „Transilvania" nr. 4, 1905, p. 157.

[37] „Lupta" II, 1908, nr. 225 din 31 octombrie/13 noiembrie .

[38] „Țara noastră", III, 1909, nr. 10 din 21 martie.

[39] Arh Stat Cluj, fond. Probleme culturale, raport. 728/1908 din 16 decembrie 1908.

de Nicolae Titulescu, ministru de finanțe (13 iunie 1920—16 decembrie 1921) în guvernul condus de Al. Averescu (13 martie 1920—16 decembrie 1921)[4]. Reforma cuprindea două părți: *Legea asupra contribuțiilor directe și Legea pentru impozitul progresiv pe avere și pe îmbogățirea din timpul războiului*[5].

Concepția fiscală a lui N. Titulescu se baza pe principiul democratic al impunerii progresive combinat cu cel al dării proporționale. Se menajau cîștigurile mici dobîndite prin muncă, prin degrevarea sau chiar scutirea de impozite a unor venituri; se introducea minimul neimpozabil[6]. Se propuneau 7 clase impozabile — cedule —, pentru următoarele categorii de venituri: produse de capital, izvorîte din activitatea în care capitalul colabora cu munca și venituri realizate din valorificarea muncii fizice și intelectuale.

Impozitul proporțional se aplică cedulelor (Pentru cedula D-industrie —, s-a propus cota de 10% din venitul net al anului precedent).

Impozitul progresiv și personal se aplica venitului global care depășea 2500 lei — sumă considerată minimum de subzistență în comunele rurale și respectiv 3400 lei în cele urbane. Cota de impunere începea de la aceste cifre cu 2% și urca progresiv pînă la 30% și respectiv 50% pentru venituri mai mari de 20 milioane lei.

Nicolae Titulescu, partizan al etatismului burghez nu a omis introducerea în reforma fiscală a unor elemente de naționalizare a resurselor țării și a capitalurilor private în folosul comunității. Astfel, în art. 22 din cea de a doua lege se preciza că societățile pe acțiuni de orice fel sînt supuse impozitului sub forma preluării în numerar de către stat a 12,5% din capitalul investit și rezervele constatate prin ultimul bilanț publicat înainte de promulgarea legii.

În cazul societăților anonime al căror beneficiu net mediu, pe intervalul de timp 1919—1921, depășise 30% din capitalul subscris, la cota de 12,5% se adaugă cîte 1% pe fiecare porțiune de 5% beneficiu peste cel de 30% din capitalul considerat de bază. Același articol preciza că societățile anonime străine cu sucursale în România erau obligate la o cotă de impunere de 1/5 din totalul cifrei de afaceri. Dacă capitalul era amortizat, societățile aveau obligația să pună la dispoziția statului (Ministerului de Finanțe) 16,5% din acțiuni. Statul își rezerva dreptul să participe la noile emisiuni de acțiuni, în aceleași proporții. În principiu, impozitul extraordinar era exigibil imediat dar se putea plăti în 10 ani, timp în care se constituia o ipotecă asupra întregii averi mobiliare a societății respective. Reforma a întîmpinat rezistență din partea burgheziei românești și mai ales a celei străine. Economistul G. Leon preciza că: „dreptul pe care și-l rezervă statul de a intra acționar la orice întreprindere particulară constituie o atingere gravă în exercitarea liberă a activității industriale și comerciale"[7]. În consecință, principiile avansate de N. Titulescu, deși au dobîndit acordul forului legislativ, au trecut în practică parțial.

---

[4] M. Tudorică, I. Burlacu, *Guvernele Romîniei între anii 1866—1945. Liste de miniștri*, „Revista arhivelor", 1970, 32, nr. 2, p. 443.

[5] „Monitorul oficial", nr. 95 din 1 august 1921.

[6] I. Saizu, *Dimensiuni economice și financiare ale activității lui N. Titulescu*, în vol *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 106.

[7] G. Leon, *Elemente de știință financiară*, Cluj, 1925, p. 466.

Vintilă Brătianu, autorul noii *legi a impozitelor directe și a impozitului proporțional pe venit global* votată în 1923[8] a valorificat unele elemente din ansamblul normelor fiscale propuse de N. Titulescu. Veniturile erau împărțite în 6 categorii numite „impozite elementare". Sursa lor era cultura pămîntului, folosirea clădirilor, avere imobiliară, comerțul, industria și munca (impozit pe salariu). Cotele de impunere erau mai mici decît cele propuse de N. Titulescu[8]. Pasul înapoi față de 1921 s-a făcut la cotele fixate pe venitul global, avantajîndu-se marea burghezie[10].

Cele două reforme din 1921 și 1923, au înlocuit sistemul patentar, au unificat regimurile fiscale existente în provinciile istorice, au introdus principii moderne de impunere. Atît prima, dar mai ales a doua lege care a avut avantajul de a fi rămas în vigoare, cu mici modificări, de-a lungul întregii perioade interbelice, au contribuit la crearea resurselor guvernamentale necesare aplicării programelor economice și social-culturale ale statului român.

Legea din 1923, elaborată în spiritul politicii economice „prin noi înșine", a acordat scutiri vremelnice de taxe fiscale în scopul încurajării valorificării terenurilor neproductive, antreprenorilor de locuințe, cu accent pe cele ieftine, întreprinderilor industriale și miniere pînă în al cincilea an de funcțiune. Industria era supusă la un efort impozabil mai mic decît agricultura sau comerțul, iar aceste din urmă ramuri mai puțin decît băncile. Totodată, cotele de impunere pe venitul acțiunilor nominative ale societăților economice românești erau mai reduse decît cele aplicate acțiunilor la purtător. Pentru a suplini lipsa carnetelor de contribuabil, a dosarului fiscal, a metodelor fiscale moderne instituite în alte țări, legea din 1923 a dispus înființarea unei Comisii centrale pe lîngă Ministerul de Finanțe, în scopul stabilirii unor norme unitare referitoare la evaluări, aprecieri și impozite. Comisiei centrale îi erau subordonate Comisii județene de constatare formate din trei membrii — reprezentanți ai fiscului, contribuabililor și magistraturii[11]. Se evidențiază prin articolele legii din 1923 preocuparea statului pentru modernizarea sistemului fiscal și implicit pentru mărirea randamentului încasării impozitelor. Pînă la declanșarea crizei economice din 1929, începînd din 1923 ponderea impozitelor directe (pe capital) a crescut, dar nu decisiv comparativ cu impozitele indirecte, asupra bunurilor și serviciilor. (Vezi tabelul nr. 1)[12].

---

[8] C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noui de unificare*, vol. XIII—XIV, 1922—1926, București, s.a., p. 425—461.

[9] C. Hălăceanu, *Raport asupra contribuțiilor directe*, în „Reforma financiară", 1921, nr. 1, p. 5.

[10] *Ibidem*, p. 21.

[11] P. Laufer, *Sarcina dovedirii în materie de impunere*, în „Administrația financiară", 1923, 3, nr. 13, p. 1.

[12] Calculele au fost efectuate de noi după *Expunerile de motive la bugetele generale ale statului pe exercițiile 1923/1924 ... 1927/1928*.

Tabelul statistic[20] de mai jos, se referă la două articole alimentare, însă situaţia era asemănătoare pentru toate produsele de bază.

Tabelul nr. 3

Taxe pe consumul de zahăr şi glucoză

Exerciţiul	Cota taxei pe kg. în lei	Indicele consumului intern ; 1929 = 100	Încasări milioane lei
1929	4—7	100	408
1930	7—10	73	804
1931	10	50	866
1932—1933	10	59	1061
1933—1934	10	68	1202
1934—1935	10	63	914
1935—1936	14	53	1106
1936—1937	14	68	1432

În faţa avalanşei de impozite şi taxe, aplicate începînd cu 1936, media anuală a impozitelor directe pe capital a scăzut la 19,8% din total pînă în 1938/1939, în timp ce media impozitelor indirecte a urcat spectaculos la 80,2% din total. Cea mai ridicată disparitate între cele două grupe de venituri fiscale se constată în 1936, cînd se ajunge la 68 puncte faţă de doar 25 puncte în anul 1931.

Însemna oare această escaladare a impozitelor indirecte în totalul impozabil o creştere corespunzătoare a veniturilor obţinute prin muncă de către masa contribuabililor? Fără îndoială, nu. În 1937 indicele salariului nominal era de 100,8, indicele costului vieţii de 110,6 şi indicele salariului real de 94,7 faţă de 1933[21].

Deosebit de semnificativ pentru discrepanţa participării la veniturile bugetelor de stat şi pentru modul de participare la repartizarea venitului naţional a claselor şi grupuri sociale, este greutatea specifică a impozitului pe salariu şi impozitului pe venituri din comerţ şi industrie, în suma generală a impozitelor directe. Între anii 1936—1938 impozitul pe veniturile din comerţ şi industrie a reprezentat o pondere de circa 17%, dar impozitul pe salarii o pondere de circa 30%, deşi raportul de mărime a veniturilor burgheziei pe de o parte şi a muncitorilor pe de altă parte era radical invers. Această situaţie se înregistra într-o perioadă de accelerare a industrializării, de adîncire a caracterului capitalist al organismului economiei naţionale: Statul a intervenit economic şi extraeconomic, a stimulat îndeosebi marele capital. Concentrarea capitalului s-a întemeiat pe o acumulare sporită de profituri, pe amplificarea investiţiilor. Activul societăţilor industriale pe acţiuni a înregistrat cea mai mare creştere tocmai în perioada 1934—1938 — de la 108,3 miliarde lei la 162,5 miliarde lei[22].

[20] *Proiectul de buget general al statului pe exerciţiul 1937—1938*, Bucureşti, 1939.
[21] „Anuarul statistic al României 1939 şi 1940", Bucureşti, 1940, p. 6.
[22] „Statistica societăţilor anonime din România pe anul 1939", vol. 21, Bucureşti, 1940, p. 55.

Între ramuri, cea metalurgică, în patru ani 1935—1938, — şi-a dublat valoarea activului de la 15,3 miliarde lei la 31,2 miliarde lei. Industria a fost stimulată de stat prin avansuri speciale, comenzi de peste 10 miliarde lei pentru armament, material rulant de cale ferată, degrevări fiscale[23]. Statul s-a implicat în ansamblul procesului restructurării şi modernizării economiei, în industrializarea mai rapidă şi necesitatea realizării unei industrii strategice naţionale. În acelaşi timp trebuia achitat ritmic cuponului datoriei publice, susţinerea permanentă a monedei naţionale, susţinerea aparatului birocratic supradimensionat dar nu întotdeauna eficient.

Pentru a răspunde solicitărilor financiare din ce în ce mai mari statul a apelat încă o dată la masele şi aşa sărăcite de pe urma crizei economice. S-a extins impozitul asupra salariilor minime de 750 lei, degrevate în perioada 1934—1936, au sporit taxele comunale, la pîine, zahăr, produse textile, încălţăminte, petrol lampant. Anexa nr. 1 coroborată cu Anexa nr. 2, dau dimensiunea noii presiuni fiscale din a doua parte a deceniului al patrulea. S-a ajuns ca în anul fiscal 1938/1939 încasările pe articole de consum să atingă 1 670 milioane lei, de 5,4 ori mai mult decît în anul fiscal 1934/1935[24].

Contribuţia veniturilor fiscale la realizarea venitului naţional al ţării a fost în anii 1936—1939 de 12,8% (3,6% din impozite directe şi 9,2% din impozite pe bunuri şi servicii) (vezi Anexele nr. 3, 4, 5)[25]. În valori curente în anul financiar 1939/1940 încasările cu caracter fiscal la bugetul ordinar şi special al statului au sporit cu 11 miliarde lei[26].

Luînd ca bază de calcul venitul naţional al României, evaluat în anul 1935 la 117 miliarde lei; contribuţia la acesta a veniturilor fiscale s-a ridicat la 34 076 milioane lei, adică 29,2%. În anul 1936 venitul naţional a crescut faţă de 1935 cu 8—9%, ajungînd la 126—128 miliarde lei, creştere realizată pe seama sporirii producţiei industriale şi agricole, dar şi a sarcinii fiscale totale, mai mare în 1936 decît în 1935 cu 17—19%. În 1936 fiscalitatea reprezenta 32—33% din venitul naţional. Aceasta însemna că o treime din venitul muncii naţionale din ţara noastră se transforma în sursă a veniturilor şi respectiv a cheltuielilor publice, sau că în România fiecare cetăţean presta o zi din trei pentru stat[27].

Creşterea presiunii fiscale evidentă de la an la an, a avut consecinţă negative asupra condiţiilor de viaţă ale poporului. Pe baza unui venit naţional redus, ca urmare a structurilor economice agrar-industriale, sarcina fiscală din România era superioară mediei europene[28]. Pornind de aici, trebuie să subliniem şi faptul că amplificarea economiei publice, respectiv a sectorului de stat în economie, tendinţele obiective de modernizare şi dezvoltare a structurilor naţional statale au fost sprijinite şi realizate în măsura în care au permis-o cadrele orînduirii capitaliste, prioritar de către masele largi populare.

NICOLAE PĂUN

[23] „Conjunctura economiei româneşti", 1938, 3, nr. 4, p. 32.
[24] Anexele nr. 1 şi 2. Sursele sînt menţionate la anexe.
[25] Anexele nr. 3, 4 şi 5.
[26] „Anuarul statistic al României 1939 şi 1940" ... p. 666.
[27] *A XXI-a Adunare generală a Camerelor de Comerţ şi Industrie* ..., p. 135.
[28] *Ibidem.*

ANEXA NR. 4

Raportul impozite directe/venit național între 1926—1938

— în %
— val. curente

Anii	Raport			Anii	Raport		
	Imobiliar	Mobiliar	Venituri din muncă		Imobiliar	Mobiliar	Venituri din muncă
1926	0,3	0,9	0,6	1935	0,7	0,7	0,8
1927	1,02	1,2	0,8	1936	0,6	0,6	0,8
1928	0,8	0,9	0,8	1937	0,6	0,7	0,8
1929	0,9	1,2	0,9	1938	0,7	0,8	1,2
1930	1,0	1,4	1,4	1926—1928	0,7	1,0	0,73
1931	1,0	1,3	1,7	1929—1933	0,9	1,0	1,2
1932	0,9	0,7	1,1	1932—1938	0,66	0,66	0,92
1933	0,7	0,6	1,0	1926—1938	0,75	0,9	0,95
1934	0,7	0,6	1,0	1929—1938	0,78	0,85	1,07

Calculat după sursele Anexelor 1, 2.

ANEXA NR. 5

Raportul impozite indirecte și monopoluri fiscale/venit național între 1926—1938

— în %
— va. curente

Anii	Raport		Anii	Raport	
	Impozite indirecte	Monopoluri fiscale		Impozite indirecte	Monopoluri fiscale
1926	7,0	1,7	1934	7,0	2,8
1927	8,5	1,7	1935	6,1	2,4
1928	6,0	1,8	1936	6,3	2,1
1929	6,8	1,9	1937	6,9	2,0
1930	7,2	2,3	1938	7,4	1,9
1931	6,7	2,6	1926—1928	7,2	1,7
1932	6,8	3,0	1929—1933	6,9	2,5
1933	7,2	2,8	1934—1938	6,7	2,2

Calculat după sursele anexelor nr. 1, 2.

THE BUDGET INCOME OF THE ROMANIAN GOVERNMENT IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

(Abstract)

The paper aims at analysing the ways governmental revenues were set up and the contribution to developing the capacity of the Romanian state to mobilize the nations efforts and potential.

Financial income had two main sources: fiscal revenues (with an annual average of 87%), and „other" revenues (dues, interests, commissions, taxes, and fines ,etc.), representing only 13%. Fiscal income took priority among the solutions used by the state to create the resources necessary to the development and modernization of its apparatus and of society in general. However, the development of the fiscal pressure also had negative consequences upon the living conditions of the people.

Totodată, considera oportun să-şi reactualizeze studiile privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în cadrul colecţiei masive cu primele două părţi apărute la Sibiu în 1944. I. Lupaş trata într-o şedinţă a Academiei Române despre ecoul stîrnit în străinătate de cartea intitulată „Zur Geschichte der Rumänen" (1943) în medii universitare germane, suedeze, elveţiene, citînd aprecieri, recenzii şi dări de seamă din revistele de specialitate, inclusiv maghiare, opinia unui istoric autorizat Gyula Szekfü fiind menţionată în legătură cu „ştiinţa impunătoare şi cercetarea onestă a adevărului manifestat de autor"[3]. Alţi specialişti istorici din rîndul generaţiei tinere, — cazul prof. Ştefan Pascu, autorul celei dintîi sinteze generale de istoria Transilvaniei în română şi semnatarul altor două monografii publicate în Biblioteca Institutului de istorie naţională din Cluj, — au redactat lucrări ştiinţifice şi au servit propagării cauzei *juste* româneşti peste hotare întru *justificarea* adevărurilor irefutabile cu privire la existenţa şi devenirea naţiunii noastre pe întregul teritoriu.

Intensa activitate de cercetare este continuată la graniţa anilor 1944 şi 1945 prin tipărirea studiilor documentare atît în paginile revistei ştiinţifice reapărute sub patronajul „Centrului" şi „Astrei" cu misiunea de a prezenta în mod temeinic aspecte diferite ale vieţii transilvane cît şi prin dezvoltarea şirului de lucrări în cadrul colecţiei „Bibliotheca Rerum Transsilvaniae". Subiectele angajate în acest interval au fost de actualitate imediată şi purtau semnătura unor autori precum O. Beu, C. Negrea, Al. Borza, C. Dragomir, G. Sofronie, D. Prodan, şi alţii în ordinea strictă a publicării ulterioare[4]. Situaţia „Centrului" ca institut de cercetare dependent financiar de forurile competente se punea tot mai des în legătură cu subvenţia iniţială de 5 milioane lei pentru anul 1944—1945. Doleanţa exprimată deseori pentru suplimentări întru realizarea deplină a acţiunii ştiinţifice şi culturale în plan naţional şi internaţional se vehicula cu referire directă la starea în care contabilitatea Universităţii ce administra fondurile „Centrului" şi care înlesnise anumite avantaje materiale pentru intervalul dintre anii 1943—1945 fusese nevoită să-şi decline capacitatea şi să recomande apelarea la Ministerul educaţiei naţionale pentru dobîndirea fondurilor solicitate. Adresele oficiale trimise de S. Dragomir atît rectoratului universităţii cît şi ministerului de resort la data de 12 februarie 1945, odată cu solicitarea inclusă pentru dublarea fondului bugetar pe anul 1945—1946 se constituiau într-o formulă de motivare rezumată a

[3] Pentru istoriografia anului 1944, vezi S. Dragomir, *La patrie primitive des roumains et ses frontières historique*, în „Balcanica", VII 1944, p. 63—101; I. Lupaş, *Hungarian Policy of Magyarisation*, vezi şi în „An. Acad. Rom" ... p. 83; S. Opreanu, *Transilvania, centrul pămîntului românesc*; recenzii la Şt. Pascu de Gr. Popa, în „Luceafărul", V, 1945, nr. 1—2, N. Rusu, în „România Nouă", XII, 1944, nr. 33, p. 2; Th. Trâpcea, în „Balcanica" VIII, 1945, p. 257, 258; Al. Boldur, în „SCI" XIX, 1946, p. 207—210; Z. Pâclişeanu, *Ungaria şi acţiunea catolică în Orient*, în „RIR", XIV, 1944, nr. 2, p. 180—197, vezi rec. la L. Makkai, în *Idem*, p. 197—198; C. Petranu, *Ars Transsylvaniae*, vezi şi BCUCN, mss. *5551/II*, f. 76; C. Petranu—I. Lupaş, 24 oct. 1944; despre difuzarea în Occident a 300 ex; E. Petrovici, *Popoarele conlocuitoare*, în „România viitoare", I, 1944, nr. 3, p. 1.

[4] Recenzii la nr. 1—2/1944, în *România Nouă*, XII, 1944, nr. 45, p. 2; *RFR*, XI, 1944, nr. 12, p. 700; *RIR*, XV, 1945, nr. 3, p. 412; BCUCN, mss. *5551/II*, f. 68; O. Boitoş-T. Drăganu, 28 nov. 1944; Arh. Inst., c. *1942—1943*, d. 14 Contracte, f. 3, 7—9, 11—13, 15, 17.

activității științifice de pînă atunci. Satisfacerea cerinței materiale exprimate trebuia să acopere în opinia conducerii „Centrului" subvenționarea cercetărilor și anchetelor științifice din arhive sau de pe teren, călătoriile de studii, tipărirea lucrărilor, efectuarea traducerilor și remunerarea drepturilor cuvenite de autor și traducător, asigurarea existenței publicației „Revue de Transylvanie", procurarea schimbului de carte și periodice interne și externe. Pe lîngă toate acestea mai existau și trebuiau cuprinse sumele alocate întreținerii legăturilor cu străinătatea precum și salarizarea personalului compus dintr-un director (S. Dragomir), doi directori de secție (C. Daicoviciu și G. Sofronie), un subdirector (T. Drăganu), un șef de lucrări (Al. Filipașcu), doi asistenți (M. P. Dan și I. Pervain,), administratoarea Ileana Bozac și personalul auxiliar, cu retribuiri variind în total între 12 000—27 700 lei[5].

Măsurile organizatorice adoptate în debutul anului 1945 de Ministerul de externe și cel al propagandei pentru crearea unui organ tehnic pregătitor intitulat „Comisia pentru studiul problemelor păcii" și aflat sub conducerea ambasadorului E. Filotti, — preluînd în bună parte materialul elabotat anterior de „Biroul Păcii"—, au vizat în cadrul ședințelor plenare ținute cu acest prilej îndeosebi chestiunile teritoriale ale Transilvaniei. Apelul reînnoit acum la memoriile și documentele pregătite în majoritate de „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania" fusese necesar pentru ca să se contribuie astfel la informarea opiniei publice străine și să se redacteze actele de lucru necesare pentru tratativele de pace. Într-un țel asemănător se constituise la Sibiu un Institut româno-american tocmai ca să ajute la cunoașterea realității românești și să informeze mediile publice și de specialitate de peste Ocean în problema transilvană din imediata perspectivă a terminării războiului mondial și a iminentelor reglementări pe calea tratativelor vizavi de configurația continentului european și a lumii întregi. Mulți dintre specialiștii „Centrului": S. Dragomir, I. Moga, G. Giuglea, E. Petrovici, D. Popovici, P. Râmneanțu, G. Sofronie, rectorul A.I Borza au făcut parte din componența instituției respective. Și în acest fel se demonstrează faptul că activitatea din primăvara anului 1945 desfășurată de membrii „Centrului" fusese subordonată realizării materialelor documentare solicitate de forurile politico-diplomatice autohtone în vederea pregătirii complete a terenului pentru participarea la tratativele de pace[6].

Revenirea la matcă a Universtității după refugiul prelungit la Sibiu în tocmai anul comemorării unui sfert de veac de la inaugurarea festivă

---

[5] Idem, c. *1943*, d. Coresp. 1—88, f. 70; S. Dragomir—Șt. Voitec, 5, dec. 1944, *Idem* d. Diverse 1943—1945, f. 33; G. Sofronie—Al. Borza, 24 ian. 1945; *Idem*, d. 3,f. 94: S. Dragomir—Al. Borza, 12 febr. 1945; *Idem*, c. *1944—1945*, d. 11, f. 49; S. Dragomir—Șt, Voitec, 12 febr. 1945.

[6] „România Nouă", XIII, 1945, nr. 22, p. 3; „AIIN", X, 1945, p. 712; V. F. Dobrinescu *op. cit.*, p. 669; Muz. Inst. Trans., *fond C. Daicoviciu*, C2 728: 1 febr. 1945, contract pentru „Așezările dacice din Munții Orăștiei", 1000 ex. în franceză, termen 1 apr. 1945; BCUCN, mss. *5551/II*, f. 86; O. Boitoș—S. Dragomir, 14 martie 1945; despre capitolul „Cultura" din volumul în legătură cu Transilvania între 1918—1940; „An. Acad. Rom" ... p. 202; 30 martie 1945, D. Gusti despre materialul documentar pentru Conferința păcii; BCUCN, mss. *5551/II*, f. 87, 88: Șt. Manciulea—S. Dragomir, Blaj, 6, 28, apr. 1945; despre cele două studii elaborate pentru „Centru".

și lămuririi opiniei publice străine în acțiunea de pregătire a terenului vizavi de ofensiva propagandistică vecină, numeroase alte studii aveau în centrul atenției dezvăluirea preocupării generației tinere a istoriografiei maghiare față de trecutul nostru sub toate aspectele posibile. Concluzia care se impunea cu desăvîrșire fusese că seria publicațiilor în limbi străine aparținea unor autori istorici, în majoritate foști elevi ai universității clujene și familiarizați astfel cu limba și literatura istorică românească. Pleiada respectivă de cercetători prezentau națiunea autohtonă în Transilvania drept minoritară și evoluată în umbra celei ungare. Scopul politic inoculat acum transpărea și mai vizibil atunci cînd se intenționa nemărturisit să se atribuie poporului vecin factorul de occidentalizare, de ordine și cultură, cu element coordonator și pacificator în aria carpato-danubiană[10].

Evenimentele de natură externă care avuseseră menirea să prelimineze configurația tratatelor de pace, respectiv Conferințele miniștrilor afacerilor externe ale puterilor aliate de la Londra și Moscova din septembrie și decembrie 1945 ca și cea de la Paris dintre aprilie—iulie același an[11] au contribuit la potențarea stăruinței românești în acțiuni politico-diplomatice în problema Transilvaniei mai ales în urma declarării ca nul și neavenit a Dictatului nefast de la Viena. Alături de ceilalți specialiști din centrele universitare ale țării și cei clujeni din cadrul Universității și ai „Centrului" au fost angajați în misiunea de elaborare a documentației reclamate de „Comisia română pentru pregătirea tratatului de pace". Au fost studiate acum și revizuite materialele documentare existente despre actul de la 30 august 1940 ca și cele care fixau condițiile participării armatei române la războiul antisovietic și antifascist. În mod concomitent, acțiunea propagandistică internă evidența conferințele rostite de I. Lupaș și I. Nistor la Academia Română despre Transilvania și deschiderea festivă și semnificativă în februarie 1946 a cursurilor Universității clujene revenite astfel la situația ei dintotdeauna de centru spiritual al Transilvaniei românești. Alături de acestea putea fi înregistrată în străinătate activitatea „Institutului de studii române" creat la Paris[12] ca și publicarea întru informarea străinătății și sub auspiciile „Centrului" a volumului colectiv de importanță deosebită în documentarea delegației române la tratativele de pace. Prefața

[10] Pentru istoriografia anului 1945, vezi Gh. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, în „RHSEE", XXII, 1945, p. 147—157; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*; I. Lupaș, *Transilvania, inima teritoriului etnic românesc*; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*; Z. Pâclișeanu, *Le caractere roumain de la Transylvanie vu par les écrivains hongrois*, vezi rec. la Deér-Gáldi, *Magyarok és románok*, în „RIR", XV, 1945, nr. 3, p. 385—388 și D. M. Pippidi la A. Alföldi, în „RHSEE", XXII, 1945, p. 370—372; vezi L. Makkai rec. la I. Lupaș, *Zur Geschichte* ..., în „RHC", XXIII, 1945, nr. 3, p. 231—233; despre literatura propagandistică, vezi în Gh. I. Buzatu, Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 37, 179 și *Südosteuropa Bibliographie. 1945—1950*, I. München, 1956, p. 34, 116—183.

[11] Șt. Lache, Gh. Țuțui *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, p. 218, 223; I. Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, București, 1979, p. 191; Gh. Buzatu, S. Cheptea, I. Pătroi *Marile Puteri și România. 1944—1947*, în *Românii* ... II/2, 1987, p. 173—253; V. F. Dobrinescu, S. Pârvu, *Marile Puteri și cobeligeranța României*, în *Idem* p. 151—172.

[12] „Poporul" III, 1946, nr. 6, p. 3; I. Breazu, în „Tr", LXXVII, 1946, nr. 1—4, p 54—58, „Bulletin" ... XXVII, 1946, p. 98—102; „An. Acad. Rom.", XV, Buc. 1947, p 264—266.

cărții sugestiv intitulată „La Transylvanie" și semnată de directorul instituției prof. S. Dragomir, — de fapt adevăratul „spiritus rector" al întreprinderii făptuite —, în martie 1946 facilitează pe seama lectorului înțelegerea sesnsului elaborării unei atari monografii în care fiecare capitol reprezenta un cumul al cercetării desfășurate în timp. Realizarea se constituia astfel într-o motivare finală a existenței și acțiunii „Centrului", dezvăluind obiectivele esențiale ale programului elaborat în ani și înfățișînd un contur definitivat de conținutul propriu-zis: excursul geografic și istoric, aspectele demografice, prezentarea vieții religioase și bisericești, a sistemului educațional, cele două decenii de viață literară și artistică, situația economică, constituția, justiția, sănătatea publică și asigurările sociale se încheagă în tratări unitare și care nu lasă nici un fel de dubiu asupra paternității autorului colectiv, mănunchiul de cercetători specialiști reuniți la Cluj în jurul prof. S. Dragomir și a „Centrului". Studiile și articolele anterioare publicate în „Revue de Transylvanie" ori „Bibliotheca Rerum Transsilvaniae" au constituit dovada elocventă pentru posibilitatea și probitatea științifică deosebită ca și pentru patriotismul angajat al membrilor instituției în cauză[13].

Deși angrenați în activitatea științifică reclamată de contribuția substanțială la elaborarea părții documentare pentru Conferința de pace specialiștii „Centrului" își continuaseră campania de cercetare pentru studierea Transilvaniei din punct de vedere geografic, antropologic, lingvistic, etnografic, focloristic și social-economic. Exemplul Țării Oașului rămîne constant fiindcă aici se urmărea partea de patrimoniu și zona de influență ca să se prelucreze datele într-o lucrare de sinteză pentru ca să se cunoască cu exactitate regiunea și populația. Dezideratul exprimat în legătură cu majorarea succesivă a subvențiilor, — pentru 1946—1947 cifra sărind de la 20 la 60 milioane lei —, se datora și acestei intensificări a muncii științifice de teren ca și din necesitatea tipăririi numerelor 20 și 21 din „Bibliotheca Rerum Transsilvaniae", autorii fiind P. Râmneanțu și cuplul T. Morariu—S. Opreanu, — ambele lucrări au fost cerute la Paris și de către Comisia internațională a Dunării —, a publicării volumului pe 1945—1946 din „Revue de Transylvanie" precum și a unor monografii individuale (Gyalui Farkas și Al. Borza). Legăturile de colaborare și difuzare extinse au condus la faptul că multe instituții de cercetare, muzeale și arhivistice interne apelaseră la studiile publicate de „Centru". Raporturile înmulțite cu centre similare din Cehoslovacia și URSS, cu biblioteci universitare, exemplu cea din Uppsala sau biblioteca românească înființată la Ankara veneau să confirme aria de răspîndire a tipăriturilor clujene ce

[13] Vezi exemplar sub cota 342341 donat de prof. S. Dragomir în noiembrie 1946; *Bibliografia istorică a României. II. Sec. XIX*, București, 1942, p. 168; Arh. Inst., c. *1946* d. 5, f. 116: Al. Filipașcu memoriu din 14 dec. 1946, despre 16 pagini de manuscris utilizate în „La Transylvanie", Univ. Cluj, *fond PVSU 1945—1946*, 12 sept. 1946, f. 300: prezentată adresa de mulțumire a rectoratului Universității din Paris pentru monografia „La Transylvanie".

iar prof. G. Sofronie se transferase din noiembrie 1946 la București înaintîndu-și demisia din funcție numai la data de 1 iunie 1947[17]. Ultimul raport depistat ca fiind înaintat de S. Dragomir forului superior cu data de 26 august 1947 și în calitate de președinte al „Centrului de studii și cercetări privitoare la Transilvania" prezenta situația instituției în raport cu aplicarea deciziei ministeriale pentru redresarea economică și stabilizarea monetară. În preambulul documentului se includea expunerea de motive cu privire la înființarea „Centrului" și a existenței sale juridice anterioare și ulterioare datei de 5 iunie 1945. Activitatea de cercetare științifică era ilustrată de cele 21 de studii publicate în colecția „Biblioteheca Rerum Transsilvaniae", de cele trei volume ale periodicului „Revue de Transylvanie", cu 25 coli de tipar strînse pentru numărul din 1946, dar neapărute datorită subvenției financiare substanțial reduse. Autorul raportului menționa în continuare că pentru anul 1946—1947 fuseseră pregătite pentru tipar două lucrări masive: 1) „Istoria revoluției românești din Transilvania în anii 1848—1849" (S. Dragomir) și „Conspectus Florae Romaniae" (Al. Borza), netipărite din aceași lipsă cronică de fonduri. Punctul următor sublinia faptul că sub egida „Centrului" fusese întocmit de prof. S. Dragomir și echipa de colaboratori volumul „La Transylvanie" publicat la Paris în franceză și engleză pentru conferința de pace. Se releva mai apoi conlucrarea activă la ședințele de comunicări ale Institutului de istorie națională clujean precum și cooperarea cu multe asociații culturale și științifice locale și naționale. Se reamintea totodată despre propunerea făcută în legătură cu trimiterea echipei de specialiști care să studieze materialul arhivistic despre Transilvania în arhivele și bibliotecile străine și că totul rămăsese în stadiul de proiect din motive pecuniare. Un alt termen de activitate se ilustra prin anchetele sociale diriguite doi ani consecutiv de „Centru" în Țara Oașului pentru a se realiza un plan monografic unic. În pofida stării financiare precare resimțite, în raport se concludea despre necesitatea persistenței de sine stătătoare a instituției în cauză atît datorită faptului că cercetarea științifică a Transilvaniei reclama existența acesteia mai ales în contextul funcționării la Budapesta și la Cluj a instituțiilor similare ungare, cît mai ales în urma obligației de a se menține și continua colaborarea științifică asumată între 1942 și 1947 în țară și străinătate în legătură cu aria de preocupări inclusă în tocmai titulatura „Centrului"[18].

[17] Idem, c. *1946*, d. 5, f. 156—160; Idem, c. *1943—1949*, d. 1, f. 258: S. Dragomir—Al. Borza, 14 iunie 1947: despre lipsa de fonduri pentru tipărirea revistei și a volumului „Conspectus Florae Romaniae"; Univ. Cluj, *fond PVSU 1946—1947*, 2 nov. 1946, f. 5; Arh. Inst., c. *1943*, d. 4, f. 106; *Idem*, d. 3, f. 173.

[18] *Idem*, f. 175—176; vezi în *SCI*, XIX, 1946, p. 345 despre schimbul de publicații între Institutul de istorie națională „A. D. Xenopol" din Iași și Institutul de studii ardelene al Universității Bolyai din Cluj; pentru literatura istorică a anului 1947, vezi Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-ème siècle*; V. Cheresteșiu, *Românii și Ungurii*; S. Dragomir, *Studii și Documente* ... V/1; Șt. Pascu, *O schiță a istoriei politice și bisericești transilvane de la sfîrșitul secolului al XVI-lea*; Idem, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I. Epoca voevodatului*; lucrări ungare, vezi L. Elekes, *Nouvelle littérature sur les origines des états roumains*, în „RHC", XXV, 1947, nr. 1, p. 69—80; recenzii de L. Gáldi, L. Makkai, I. Tóth Z. despre S. Dragomir, A. Oțetea, D. Popescu, D. Prodan, în „RHC" XXV, 1947, nr. 1—4.

Actele de arhivă existente nu reflectă îndeajuns situaţia de fapt a „Centrului" şi a personalului ştiinţific în toamna anului 1947. Adresele oficiale redactate şi expediate acum între decanatul Facultăţii de litere şi filosofie şi prof. S. Dragomir ori pe ruta Cluj-Bucureşti şi retur tratasră cu începre din luna octombrie despre subiectul iminentei desfiinţări a instituţiei şi părăsirea localului deţinut în clădirea Institutului de istorie naţională. Motivele expuse cu acest prilej au fost contradictorii fiindcă includeau, pe de-o parte efectele măsurii bugetare ce atrăsese cu sine numai suprimarea retribuţiei personalului ştiinţific cu obligaţia, pe de altă parte, să-şi continue activitatea şi să asigure funcţionarea nestingherită a „Centrului". Starea de tranziţie şi indecizia au fost agravate şi de conţinutul adresei redactate de prof. S. Dragomir către ministerul de resort la data de 23 noiembrie 1947 în care se proceda la redactarea hotărîrii rectoratului Universităţii din Cluj cu nr. 682/1947 din 20 noiembrie în legătură cu preluarea patrimoniului „Centrului" de Institutul de istorie naţională şi cu angajarea temporară a personalului ştiinţific în cadrul institutului menţionate. Actul expediat de prof. S. Dragomir respingea în final decizia luată în ideea că „CSCT" funcţionase în virtutea dreptului de persoană juridică autonomă care depindea de forul tutelar şi a cărui desfiinţarea putea fi făcută numai printr-un decret ministerial[19].

Situaţia generală a „Centrului" rămăsese astfel incertă şi neprecizată în continuare. În debutul anului 1948 au fost înregistrate două adrese succesive înaintate atît Ministerului educaţiei naţionale cît şi decanatului Facultăţii de litere şi filosofie de către T. Drăganu care gira funcţia de preşedinte. Documentele în cauză se raportau la hotărîrea incriminată şi emisă de Senatul universitar în legătură cu comprimarea salariilor personalului şi cu sistarea existenţei instituţiei. Cu acelaşi prilej se adeverea însă faptul că personalul ştiinţific îşi continuase activitatea în cadrul Institutului de istorie naţională şi se solicitase din nou factorilor de răspundere, ministerului şi respectiv rectoratului şi decanatului să procedeze la revenirea asupra deciziei adoptate, motivîndu-se din nou că „Centrul" fusese înfiinţat printr-un decret lege şi că în consecinţă putea fi anulat numai printr-o măsură legislativă identică. Datorită faptului că instituţia în discuţie îşi continua neoficial activitatea în cadrul Institutului de istorie naţională, finalul adreselor conţineau solicitarea ca trecerea să fie executată cu toate drepturile existente în bugetul institutului amintit mai sus[20]. Alte mărturii de arhivă favorizează acţiunea de zugrăvire a momentelor ultime din existenţa şi activitatea „Centrului de studii şi cercetări privitoare la Transilvania". Adresa expediată de C. Daicoviciu, ministru secretar de stat la Departamentul învăţămîntului public includea în cele două variante datate în 3 şi respectiv 26 iunie 1948 hotărîrea cu privire la desărcinarea prof. S. Dragomir de la conducerea „Centrului", directoratul sub formă provizorie fiind atribuit prof. E. Petrovici, rectorul în funcţie

[19] Univ. Cluj, fond *PVSU 1947—1948*, 8 oct. 1947, f. 10, 11; Arh. Inst., c. *1943*, d. 4 f. 111: I. Crăciun—S. Dragomir, 25 oct. 1947; *Idem*, d. 3, f. 182: S. Dragomir—Ministerul educaţiei naţionale, Cluj, 10 nov. 1947; Idem, c. *1943—1949*, d. 1, f. 316, Ibidem, Cluj, 16 nov. 1937; Idem, f. 287, 289: vezi decizia în copie.

[20] Idem, c. *1943—1949*, d. 1, f. 292, 301: Cluj, 25 februarie 1948

al Universității clujene. Înștiințarea trimisă de I. Crăciun, decanul Facultății de istorie către președintele interimar al „Centrului" la data de 29 septembrie 1948 cuprindea hotărîrea în legătură cu majorarea claselor de salarizare pentru personalul științific în mod reatroactiv de la 1 aprilie 1948. Menționați în funcție și activînd în cadrul Institutului de istorie națională au fost următorii: Al. Filipașcu, M. P. Dan, I. Pervain și Ileana Bozac[21]. Cea de pe urmă semnalare aflată despre existența de sine stătătoare a „Centrului" se află în cuprinsul volumului tratînd despre evoluția științei istorice românești și în care se afirmă că odată cu data de 1 mai 1949 „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania" intrase alături de instituții de profil similar locale în componența Institutului de istorie și filosofie a filialei din Cluj a Academiei R.P.R.[22] Apare cert faptul că aplicarea reformei învățămîntului din toamna anului 1948 și acțiunea de reorganizare a activității științifice la nivel național au afectat în aceeași măsură și existența „Centrului" laolaltă cu situația celorlalte instituții de cercetare din țară care fuseseră cu prilejul dat racordate sistemului modern și științific preconizat în concordanță cu cerințele societății noi care se edifica la cumpăna deceniilor cinci și șapte postbelic în dezvoltarea României.

În concluzie se poate afirma cu îndreptățit temei că „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania" a constituit, — și datorită personalității și activității directorului ei prof. Silviu Dragomir —, un corolar al acțiunilor de colaborare permanentă între reprezentanții diferitelor specialități, un factor dinamizator al strădaniilor de ordin științific, un coordonator al rezultatelor cercetării istorice pentru informarea și documentarea opiniei publice străine asupra chestiunii Transilvaniei. Obligația față de sine și față de lumea intelectuală internă și externă a fost realizată de membrii „Centrului" în modalitatea istoriei angajate care a devenit prin istoric o formă activă pe seama istoriei pe cale a se face întru cimentarea conștiinței unității naționale depline.

STELIAN MÎNDRUȚ

---

[21] Arh. Stat. Deva, *fond S. Dragomir*, nr. 4, f. 3; Arh. Inst., c. *1943—1949*, d. 1, f. 329; Arh. Stat. Cluj, *fond I. Moga*, nr. 2, f. 5: din martie figurează ca director al Institutului de istorie națională; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 121: menționează pensionarea prof. S. Dragomir înainte de împlinirea vîrstei legale, 1 octombrie 1947, BCUCN, mss. *5551/II*, f-109: S. Dragomir—V. Papacostea, /1948/: acceptă oferta de colaborare la „Slavonic Rewiew" cu un studiu despre 1848.

[22] *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 366; vezi și *Universitatea „V. Babeș". Studiu monografic*, Cluj, 1957, p. 137—139, 166—170; Șt. Pascu, *Universitatea din Cluj*, Cluj, 1972, p. 32, 33, vezi *Erdély története*, III, Budapesta, 1986, f. 1757, despre receptarea istoriografiei române în exterior, vezi L. Makkai, *Magyar-román közös múlt*, Budapesta, 1948 și recenziile semnate de Gy. Bónis, L. Gáldi, L. Makkai, I. Tóth Z., în „RHC", XXVI, 1948, nr. 1—2 despre N. Iorga, M. Borza, A. Boldur, A. Camariano, C. C. Giurescu, I. Lupaș, Șt. Pascu, I. D. Suciu, etc.

„DAS ZENTRUM FÜR UNTERSUCHUNGEN UND FORSCHUNGEN HINSICHTLICH SIEBENBÜRGENS", GESCHICHTE UND TÄTIGKEIT (1942—1948). II.

Zusammenfassung)

Der Einfluss des ausschlaggebenden Akts vom August 1944 auf die Aktivisierung der Tätigkeit der rumänischen Wissenschaft in Kampf für die Anerkennung der staatlichen Integrität bildet einen wesentlichen Aspekt, der weiterhin behandelt wird, wobei der Forschungstätigkeit des „Zentrums" zwischen den Jahren 1945—1946, als die Urkunden und Denkschriften für die Friedenkonferenz vorbereitet wurden, eine besondere Aufmerksamkeit geschenkt wird. Die Legalisierung der unabhängigen Existenz des „Zentrums" vom 5. Juli 1945 stellte die Bestätigung der systematischen und organisierten Arbeit, die Anerkennung der gemeinsamen Forschung für die Behauptung und Aufrechthaltung des rumänischen Geschichtspunktes vor dem ausländischen öffentlichen Meinung dar. Die Monographie „La Transylvanie" mit der im März 1946 unterzeichneten Einleitung von S. Dragomir stellt eine Schlussmotivierung der Existenz und Tätigkeit des „Zentrums" dar und enthält die allgemeinen Zwecke des während der Jahre aufgestellten Programms, ein Beweis der wissenschaftlichen Rechtsschaffenheit und des engagierten Patriotismuses. Die Verbindungen der Zusammenarbeit und Ausstrahlung des „Zentrums" im Lande und im Ausland bewiessen die Verbreitungsfläche der Veröffentlichungen und das Durchdringen unterschiedlicher intellektueller Milieus.

Der Verfasser befasst sich im letzten Teil der Abhandlung mit der Forschungstätigkeit des „Zentrums" zwischen den Jahren 1947 und 1948 und stellt fest, dass infolge der Massnahmen zur Neuerorganisierung der wissenschaftlichen Forschung und des Hochschullebens auf nationaler Ebene die betreffende Einrichtung abgeschafft und ihr wissenschaftliches Personal zum Institut für Geschichte aus Cluj überwachselte.

Schlussfolgernd kann behauptet werden, dass das „Zentrum für Untersuchungen und Forschungen hinsichtlich Siebenbürgens" auch durch die Person des vielseitigen Direktors, Prof. S. Dragomir, einen Mittelpunkt der ständingen Zusammenarbeit zwischen den Vertretern der verschiedenen Fächer, ein dynamisierender Faktor der wissenschaftlichen Bemühungen, ein Koordinator der Ergebnisse der gechichtlichen Untersuchung zwecks Informierung und Dokumentierung der ausländischen öffentlichen Meinung über das rumänische Siebenbürgen war.

MISCELLANEA

UN VOIEVOD AL TRANSILVANIEI ŞI ÎNRUDIRILE SALE EUROPENE

Rîndurile de faţă îşi propun să scoată în evidenţă figura unui voievod al Transilvaniei de la începutul veacului al XIII-lea care pînă acum nu a constituit obiectul unei lucrări speciale în istoriografia românească[1]. La el se referă în treacăt acad. Ştefan Pascu în sinteza sa despre istoria voievodatului transilvan: „Între 1212—1213 dregătoria voievodală e ocupată de arhiepiscopul de Kalocsa, Bertold de Murania. Era un străin, un italian, care a obţinut această demnitate, dar foarte probabil n-a ocupat-o efectiv niciodată"[2]. Personajul menţionat aici se numea de fapt Berthold de *Merania*)(subl. n. — M.S.R.), el nefiind italian, ci aparţinînd stirpei germane a conţilor de Andechs[3]. Examinarea personalităţii, atît cît ne-o permit informaţiile transmise, a acestui efemer cîrmuitor al voievodatului Transilvaniei, ne prilejuieşte o incursiune în istoria familiei căreia acesta îi aparţinea, familie a cărei însemnătate politică în Europa centrală a veacurilor XII-XIII a fost de mai multe ori subliniată[4].

Conţii de Andechs, care au jucat un rol de prim rang în Bavaria acestei epoci[5], fiind concurenţii familiei de Wittelsbach, se trăgeau din trunchiul genealogic al Luitpoldingerilor din epoca ottoniană[6]. Genealogia familiei, căreia îi aparţinea Berthold de Merania, începe cu un duce Arnult, mort în 937, al cărui nepot de fiu, Berthold (mort la 26 august 990), primul din sirul purtînd acest prenume, a fost căsătorit cu fiica ducelui

---

[1] Îndemnul şi sprijinul necesar scrierii acestor rînduri le datorez distinsului istoric ieşean Ştefan S. Gorovei, căruia îi adresez şi aici mulţumirile mele.

[2] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 148.

[3] Despre acest personaj v. Milko Kos, *Berthold von Andechs, Patriarch von Aquileea*, Wien, 1915; H. Schmidinger, *Patriarch und Landesherr*, 1954; E. Klebel, *Zur Geschichte der Patriarchen von Aquileja*, în *Festschrift füe R. Egger*, Wien, I, 1952, p. 396—422; P. Paschini, *Storia del Friuli*, Udine, 1935; Rizzolir Larousse, *Enciclopedia Universale*, vol. IX, p. 712.

[4] O bibliografie a lucrărilor consacrate istoriei casei de Andechs se află la Erwin Herrmann, *Die Grafen von Andechs und der ducatus Meraniae*, în „Archiv für Geschichte von Oberfranken", tom 55, Bayreuth, 1975, p. 6.

[5] *Handbuch der bayerischen Geschichte*, vol. I *Das alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts*, editat de Max Spindler, ediţia a 3-a îmbunătăţită, München, 1975, p. 324. (în continuare se citează *Handbuch der bayerischen Geschiche*, vol.I)

[6] Freiherr Edmund Oefele, *Geschichte der Grafen von Andechs*, Innsbruck 1877, arborele genealogic al conţilor de Andechs; Wilhelm Karl Prinz von Isenburg, *Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Europäische Stammtafeln*, vol. I *Die deutschen Staaten*, ediţie de Frank Baron Freytag von Lorinhoven, Neuburg, 1965, tabela 26; Wl. Dworżaczek, *Genealogia*, Warszawa, 1959, pl. 5, 38, 67, 73, 82, 83, 84.

Frederic I de Lorena[7]. Fiul lui Berthold I, Frederic I (1003—cca. 1030), a avut de soţie pe Hermina, fiică a contelui Kuno von Ohningen şi nepoată a lui Otto cel Mare. Cu fiul lui Frederic I, Berthold II, (1025—1060), începe şirul conţilor de Diessen, fiul său, Berthold III, fiind primul conte de Andechs. Căsătoriile lui Berthold IV (mort la 27 iunie 1151), mai întîi cu Sofia de Crania şi apoi cu Cunigunda de Virmbach, au dus la extinderea considerabilă a posesiunilor familiale. Astfel, Berthold V (mort la 14 septembrie 1188) stăpînea comitatele Diessen şi Wolfratshausen, mănăstirile Benediktbeuren şi Tegernsee, moştenind şi posesiunile strămoşilor săi materni, conţii de Vormbach (Neuburg pe Inn, Sharding şi Wimberg). El îşi exercita ,de asemenea, autoritatea în comitatul Plassenburg din Franconia, la Bayreuth şi Weiden, iar în Tirol, pe valea inferioară a Innului, în oraşul Innsbruck, şi pe valea Puster-ului. Lor li se adăugau feude în Austria Inferioară, Stiria, Istria şi Craina, toate aceste teritorii alcătuind o stăpînire imensă în sud-estul Imperiului romano-german[8].

Pentru Frederic I Barbarossa, care dorea atragerea de partea politicii sale a marilor familii nobiliare, conţii de Andechs prezentau un interes deosebit, deoarece cetăţile şi fortificaţiile lor erau situate pe drumul spre Italia, care ducea de la Augsburg, prin Innsbruck, pasul Brenner şi Trient, la Verona. Politica internă a Staufenilor implica controlul acestui drum şi, deci, necesitatea unor relaţii strînse între împărat şi marii feudali, ale căror posesiuni se aflau în această regiune. Sporirea stăpînirilor conţilor de Andechs şi a puterii lor politice a adus cu sine primirea de noi titluri şi demnităţi[9]. Astfel, Frederic Barbarossa, susţinător fervent al politici italiene a conferit în 1173 lui Berthold V markgrafiatul Istriei, astfel încît conţii de Andechs îşi vor alătura de aici înainte şi titlul de markgrafi de Istria.

În 1180 împăratul romano-german le-a conferit şi titlul de duci de Merania, ridicîndu-i astfel în rangul principilor Sfîntului Imperiu. Ducii de Merania aveau o cancelarie şi o curte proprie, bucurîndu-se de dreptul de a bate monedă, care avea pe avers vulturul ca însemn heraldic de familie[10].

Denumirea de Merania a stîrnit discuţii în literatura de specialitate. Astfel, Georg Herlitz considera Merania o fîşie de coastă în Dalmaţia, în apropiere de Istria, care în fapt nu s-ar fi aflat niciodată în posesia conţilor de Andechs[11]. La rîndul său, Erwin Herrmann socotea Merania un

[7] *Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte*, editate de Dr. jun. Wilhelm Wegener, fasc. 4 *Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter*, scoasă de Dr. Franz Tyroller, Göttingen, 1962, p. 148—162, tabela 10. Die Grafen von Andechs.

[8] Despre întinderea proprietăţilor conţilor de Andechs v. şi *Handbuch der bayerischen Geschichte*, vol. I, loc. cit.; Joseph Gottschalk, *St. Hedwig Herzogin von Schlesien*, Köln-Graz, 1964, p. 27—29.

[9] Freiherr Edmund Oefele, *op. cit.*, cap III Besitzungen.

[10] Joseph Gottschalk, *op. cit.*, p. 29.

[11] Georg Herlitz, *Geschichte der Herzöge von Meran aus dem Hause Andeschs*, Halle, 1909, p. 19.

teritoriu situat în jurul oraşului Marano (astăzi Marano Lagunare), cuprinzînd şi pe acesta[12]. Acest teritoriu a trecut după moartea lui Otto II, duce de Merania, întîmplată în 1248, în componenţa patriarhiei de Aquileea, al cărui titular era pe atunci fostul voievod al Transilvaniei. El a fost integrat în sec. XIV posesiunilor habsburgice[13].

Titlul de duce de Merania a fost conferit lui Berthold V în anul 1180, dar, din cauza vîrstei sale înaintate, a fost repede transmis fiului său omonim (mort la 12 august 1204). Acesta s-a distins în cruciada din 1183—1190, după reîntoarcerea sa participînd la disputa în jurul coroanei germane, dintre Otto VI de Braunschweig şi Filip de Suabia, de partea acestuia din urmă[14]. Printre cei nouă copii ai săi se numără şi voievodul Transilvaniei, despre care este vorba în rîndurile de faţă.

Cel mai mare dintre fiii săi a fost Otto I, moştenitor al titlului ducal (mort la 1234), el făcînd parte, în spiritul tradiţiei familiei sale, din anturajul regelui german Filip de Suabia. Acesta i-a dat în căsătorie pe nepoata sa, Beatrix, moştenitoarea comitatului palatin (Pfalzgrafschaft) de Burgundia, nunta avînd loc la 21 iuie 1208 la Bamberg, unde fratele lui Otto, Ekbert, era episcop. Cu acel prilej regele Filip a fost asasinat de către Otto de Wittelsbach, fraţii Ekbert şi Heinrich de Anderchs fiind bănuiţi de complicitate. Pentru a salva posesiunile familiei sale grav ameninţate, Otto I de Merania s-a alăturat Welfului Otto de Braunschweig, participînd la încoronarea sa din 1209 de la Roma. Din 1213 el a revenit la linia tradiţională a familiei sale, cea a susţinerii Staufenilor. În anul 1215 a participat la încoronarea împăratului romano-german Frederic al II-lea de la Aachen, făcînd parte din suita acestuia. A murit la 7 mai 1234 la Besancon, fiind îngropat la mănăstirea cister ciană Langheim, care fusese bogat înzestrată de familia sa de-a lungul timpului[15].

Următorul fiu al lui Berthold VI de Merania, Heinrich, a moştenit de la tatăl său pe lîngă markgrafiatul Istriei, posesiunile de Crania, Carintia, Stiria, Tirol, precum şi domeniile strămoşeşti de la Wolfratshausen şi Andechs. Fiind acuzat de complicitate, aşa cum s-a arătat mai sus, în legătură cu asasinarea regelui german Filip de Suabia, a căzut în disgraţie, ceea ce a avut drept consecinţă confiscarea posesiunilor sale bavareze de către Ludwig I, duce de Bavaria. Mai tîrziu i-a fost recunoscută nevinovăţia, primind înapoi pămînturile confiscate. A încetat din viaţă în 1228 la Graz fără copii. Chipul său se păstrează pe efigii monetare[16].

Cel de-al treilea frate a fost Elbert de Andechs, devenit în 1203 episcop de Bamberg. Acesta fiind un episcop deosebit de bogat şi puternic, titularul său juca un rol însemnat în medierea relaţiilor dintre papalitate

---

[12] Erwin Herrmann, *op. cit.*, p. 8; v. şi *ibid.* documentul nr. 13, emis la Sangermano, la 23—28 iulie 1230, prin care Otto duce la Merania renunţă la orice pretenţie asupra mărcii Istria şi comitatului Craina în favoarea fratelui său Berthold de Aquileea (p. 25—26).

[13] *La Grande Encyclopédie*, vol. 23, Paris, p. 691; *Grand Larousse encyclopédique*, vol. 7, Paris, 1963.

[14] Despre acest personaj v. Georg Herlitz, *op. cit.*, p. 21—43.

[15] Despre Otto I duce de Merania v. *ibidem*, p. 43—77; Joseph Gottschalk, *op.cit.*, p. 32—33.

[16] Joseph Gottschalk, *op. cit.*, p. 33.

și imperiu. Sînt consemnate participările lui Ekbert la încoronarea lui Frederic al II-lea, precum și la cel de-al patrulea conciliu de la Lateran din noiembrie 1215. În ianuarie 1237 episcopul Ekbert s-a numărat printre cei zece electori ai regelui german Konrad al IV-lea. A murit subit la Viena la 5 iunie 1237, fiind înmormîntat în domul din Bamberg, reconstruit de el[17].

Sora precedenților, Agnes de Andechs, a fost din iunie 1196 soția regelui Franței, Filip al II-lea August, văr de gradul III cu ea. Legătura matrimonială s-a desfăcut în septembrie 1200, ca urmare a intervenției papei Inocențiu al III-lea. Agnes a murit la 20 iulie la Poissy (la NV de Versailles), fiind înmormîntată la Saint Correntin les Mantes (în apropiere de Nantes). Regele Franței i-a împodobit mormîntul, cinstindu-i memoria prin înregistrarea numelui ei în cartea morților abației St. Denis, locul de înhumare al regilor francezi[18].

Altă fiică, Gertrud, s-a căsătorit înainte de anul 1203 cu Andrei al II-lea, viitorul rege al Ungariei. Ea a exercitat o influență puternică asupra guvernării soțului său. Fiind urîtă de nobilimea maghiară pentru protejarea germanilor, pentru amestecul său în politică, ca și pentru favorizarea rudelor sale, ca în cazul fratelui său, Berthold, care datorită ei a obținut demnitatea de voievod al Transilvaniei. Regele fiind plecat într-o campanie militară, Gertrud a căzut victimă la 28 septembrie 1213 unui complot nobiliar. Fiica sa Elisabeta, născută în anul 1207, a fost adusă în 1211 în cetatea Wartburg din Turingia, devenind soția landgrafului Ludwig, și fiind canonizată după moarte[19].

O altă soră, Hedwig (moartă la 13 octombrie 1243), a fost soția, din 1186, a ducelui de Silezia Heinrich I (mort în anul 1238), nepot de văr împăratului Frederic Barbarossa, ea fiind, de asemenea, canonizată[20].

Legăturile matrimoniale ale conților de Andechs s-au extins și în Balcani, o altă soră a lui Berthold de Andechs fiind căsătorită, probabil din 1190, cu Tohu, nepot de frate al lui Ștefan Nemanja[21].

Cea mai mică fiică a fost Mechtild, stareță a mănăstirii Kitzingen pe Main între anii 1214—1254. A murit la 1 decembrie 1254[22].

Într-o perioadă relativ scurtă, între anii 1157—1208, sub Berthold V și fiul să omonim, conții de Andechs au cumulat, așadar, titlurile de markgrafi ai Istriei, duci de Merania și Pfalzgrafi de Burgundia. Ei au fost însărcinați, astfel, cu paza granițelor Imperiului romano-german, din Burgundia, pînă la Aquileea, Crania, Carintia, Istria și Dalmația. Ei s-au

---

[17] *Ibidem*, p. 33, 35.

[18] *Ibidem*, p. 38—39.

[19] *Ibidem*, p. 39.

[20] *Ibidem*, cap. IV Hedwig als Herzogin von Schlesien, p. 91—214; Stammtafel 16. Nachkommen der St. Hedwig in Polen, Stammtafel 17. St. Hedwig als Ahnfrau europäischer Herrscher. Din aceasta rezultă că Hedwig este strămoașa în linie directă a multor suverani europeni, între care împăratul Carol Quintul, regele Sigismund August al Poloniei, electorul August cel Puternic, devenit rege al Poloniei, regele Umberto al II-lea al Italiei, țarul Nicolae al II-lea, regele George al II-lea al Greciei, regele Frederic al IX-lea al Danemarcei, regele Haakon al VII-lea al Norvegiei, regele Baudouin al Belgiei ș.a.

[21] *Ibidem*, p. 39—40. Această fiică figurează în tabelul genealogic alcătuit de Wilhelm Karl Prinz von Isenburg, dar nu este consemnată în acela alcătuit de Dr. Franz Tyroller.

[22] *Ibidem*, p. 40, 42.

înrudit cu dinastia germană a Staufenilor, cu regii Franței și Ungariei dar au contractat căsătorii și în Serbia, Moravia, Austria și Silezia. Marea dispersie geografică a posesiunilor conților de Andechs le-a provocat în bună măsură rapidul declin[23]. Ca urmare a confiscării posesiunilor bavareze ale fraților Heinrich și Elbert în contextul evenimentelor de care a fost vorba mai sus, conții de Andechs s-au retras în episcopatul de Bamberg, unde se aflau proprietățile lor de la Plassenburg-Kulmbach și Bayreuth. Acest centru de repliere a conților de Andechs a fost întărit de prezența unor membri ai familiei lor pe scaunul episcopal de la Bamberg. Din anul 1238 au început lupte neîntrerupte între ei și reprezentanții casei de Wittelsbach. În 1246 a fost distrusă cetatea Andechs, în acel an producîndu-se și despărțirea lui Otto II, duce de Merania, și a unchiului său, Berthold, patriarh de Aquileea, fostul voievod al Transilvaniei, de împăratul Frederic al II-lea, și trecerea acestora în partida papală. Căsătorit cu Elisabeta, fiica contelui Albert II de Tirol, Otto II a murit în 1248 neavînd urmași[24]. Succesiunea conților de Andechs a fost foarte complicată, posesiunile lor. dispersîndu-se extrem de mult. O mare parte a lor a intrat în proprietatea conților de Görz și apoi a Habsburgilor.

Conții de Andechs au desfășurat o activitate însemnată de patronaj cultural[25]. Domul din Bamberg reprezintă în măsură hotărîtoare opera acestei familii, care a dat trei titulari ai episcopatului cu același nume. Influențele franceze, ce se resimt în arhitectura domului, se explică prin relațiile strînse ale familiei de Andechs cu spațiul burgund, cu conții de Champagne și cu casa regală franceză. Reconstrucția domului din Bamberg, după incendiul din 1185, se datorează episcopilor Otto II de Andechs (1177—1196), Poppo de Andechs (1237—1242), dar mai ales lui Ekbert de Andechs (1203—1237), fratele efemerului voievod al Transilvaniei, aspectul actual al catedralei datînd din perioada păstoriei și ca rezultat al inițiativei lui Ekbert. Sculpturile celebre, care împodobesc domul, se datorează aceluiași început de veac XIII. Construcția unui alt monument de arhitectură din spațiul german, domul din Naumburg, se datorează tot unei rude a lui Berthold de Andechs-Merania, dar este vorba de această dată de o rudă din partea mamei — Dietrich de Wettin, episcop de Naumburg.

Perioada de înflorire a Minnesangului german se situează în epoca Hohenstaufenilor, datorîndu-se nu numai Babenbergilor vienezi și landgrafilor Turingiei, ci într-o anumită măsură și conților de Andechs. Între

[23] Erwin Herrmann, *op. cit.*, p. 6.

[24] Despre Otto II duce de Merania v. Georg Herlitz, *op. cit.*, p. 77—86. Pentru descrierea luptelor dintre conții de Andechs și membrii casei de Wittelsbach, v. Freiherr Edmund Oefele, *op. cit.*, p. 96—104.

[25] Georg Herlitz, *op. cit.*, cap. III, p. 87—94; Joseph Gottschalk, *op. cit.*, cap .II Die Andechser, das vaterliche Erbe, paragraful 8. Die Andechser als Förderer der Kunst, p 60—70.

Minnesängeri se numără chiar markgraful Istriei, Heinrich de Andechs, deşi nu s-a păstrat pînă astăzi nici o creaţie a sa. În anul 1219 cunoscutul poet Walther von der Vogelweide l-a vizitat pe patriarhul de Aquileea, căruia i-a consacrat următoarele versuri:

„Die wile ich weiz dri hove so lebelicher manne,
so ist min win gelesen unde suset wol min pfanne
der biderbe patriarke missewende fri,
der ist ir einer, so ist min höfscher trost zehart da bi."

Aceste versuri au fost traduse astfel de Karl Simrock:

„Seit ich drei Höfe weiss, wo Ehrenmänner hausen,
So mag mein Wein wohl schäumen, meine Pfanne sausen,
Der biedre Patriarch, der alles Tadels frei,
der eine ist"[26].

Poetul Tannhäuser închină şi el versuri, atît episcopului Ekbert de Bamberg, cît şi ultimului vlăstar bărbătesc al casei de Andechs, totodată ultim duce de Merania, Otto II. Sora acestuia din urmă, Agnes, a fost căsătorită cu ducele Frederic al II-lea al Austriei (mort în 1246), a cărui curte vieneză a fost focarul principal al poeziei germane a vremii[27].

După această incursiune în istoria puternicei familii a conţilor de Andechs, ne întoarcem la creionarea figurii lui Berthold, cel care în anul 1212 avea să devină pentru scurtă vreme cîrmuitorul Transilvaniei. El era cel mai tînăr dintre cei patru fii ai lui Berthold VI, duce de Merania, şi ai soţiei sale, Agnes (moartă în 1195), fiica lui Dedo, conte de Groitzsch şi Rochlitz (mort în 1190) şi a Mathildei de Heinsberg (moartă în 1189)[18], sora arhiepiscopului de Köln, Filip de Heinsberg. Născut în 1182, Berthold a devenit canonic la Bamberg. Sora sa, Gertrud, regina Ungariei, a intervenit pentru a-i ales arhiepiscop de Calocsa. La examenul, la care a fost supus la porunca papei Inocenţiu al III-lea, nu s-a prezentat la înălţime, vădind lacune în cunoaşterea dreptului canonic, ceea ce a avut ca urmare refuzul papei de a-i recunoaşte alegerea în această înaltă demnitate ecleziastică. Pentru completarea studiilor sale, Berthold a mers la universitatea din Vicenza. Referindu-se la cumnatul acestuia, apapa scria regelui Andrei al II-lea al Ungariei: „pro praeposito germano coniugis tuae in archiepiscopum Colocensem electo"[29]. Pînă în anul 1212 Berthold este menţionat ca „electus", „archielectus", în acel an apărînd pentru prima oară ca „archiepiscopus". Între 1209—1212 a ocupat dregătoria de ban al Croaţiei, fără a activa propriu-zis acolo, iar în 1212 regele Andrei al II-lea al Ungariei l-a numit voievod al Transilvaniei[30]. Nu cunoaştem activitatea sa, dacă ea a existat, pe care a desfăşurat-o în această calitate.

[26] Apud. Joseph Gottschalk, *op. cit.*, p. 69.

[27] *Ibidem*, p. 70.

[28] *Ibidem*, p. 77, Stammtafel 8 Die Ahnen der Hl. Hedwig mütterlicherseits.

[29] Apud. Freiherr Edmund Oefele, *op. cit.*, p. 34.

[30] Milko Kos, *op. cit.*, p. 32.

Cert este că nobilimea maghiară, căreia i-a căzut victimă la 28 septembrie 1213 sora sa Gertrud, regina Ungariei, l-a alungat după moartea acesteia, el însă reuşind să părăsească Ungaria cu o cantitate considerabilă de aur, argint şi giuvaeruri, în valoare de 7 000 de mărci[31]. În 1213 este atestat ca „Bacsiensis et Budrugensis comes"[32]. Printr-o patentă emisă la 27 martie 1218 de către papa Honorius al III-lea, Berthold este numit patriarh de Aquileea[33]. Numirea sa în această înaltă demnitate ecleziastică, probabil la sugestia împăratului Frederic al II-lea, nu ne apare ca întîmplătoare, urmărindu-se instalarea unui credincios al suveranului romano-german într-un post-cheie al ierarhiei catolice. În luptele dintre papă şi împărat, conţii de Andechs s-au situat pe partea puterii temporale[34]. Cu ocazia tratativelor de pacificare dintre papalitate şi imperiu din anul 1230, patriarhul Berthold de Aquileea şi fratele său, episcopul Ekbert de Bamberg, s-au numărat printre trimişii lui Frederic al II-lea. La 23 iulie 1230, cînd au fost făcute cunoscute condiţiile pacificării, Otto de Merania şi Berthold de Aquileea au jurat să se îngrijească de respectarea acestora de către împărat[35].

În 1238 Berthold a mutat centrul arhidiocezei sale la Udine, capitala provinciei Friul. La cel de-al XIII-lea conciliu ecumenic de la Lyon din 1245, el a fost aşezat alături de patriarhii de Constantinopol şi Antiohia, care au protestat, replicînd că Aquileea nu se munăra printre vechile scaune patriarhale. Datoriile arhidiocezei Aquileei au crescut considerabil în timpul păstoririi lui Berthold de Andechs, datorită cheltuielilor sale de reprezentare, precum şi datorită celor legate de confruntarea dintre împărat şi papă.

Berthold s-a stins din viaţă la 23 mai 1251, supravieţuind cu trei ani morţii nepotului său de frate, Otto II, ultimul duce de Merania. A fost înmormîntat în nava centrală a domului din Aquileea. Chipul său — cronicarul Salimbene de Parma, care l-a cunoscut personal, îl numea un „om frumos" — se păstrează în efigiile emisiunilor sale monetare. Acestea îl înfăţişează şezînd, avînd pe cap mitra arhierească, în mîna dreaptă bastonul de patriarh, iar în mîna stîngă ţinînd Evanghelia[36].

Berthold era un iubitor al manuscriselor miniate, căci lui i-a dăruit nepoata sa, Sf. Elisabeta, două psaltiri foste în posesia casei landgrafilor de Turingia, care se află astăzi la Cividale (Italia de nord). Una dintre

---

[31] Joseph Gottschalk, *op. cit.*, p. 36—38.

[32] Apud. Freiherr Edmund Oefele, *loc. cit.*

[33] Arhiepiscopul de Aquileea, ce avea 16 episcopate sufragane, purta din sec. VI titlul de „patriarh", acesta conferindu-i locul cel mai înalt după papă. în ierarhia ecleziastică din Occident. Aquileea era, totodată, arhidioceza cea mai bogată din Italia, constituind din anul 951 unul dintre principalele puncte de sprijin ale puterii germane în Italia. Pe larg despre activitatea lui Berthold de Andechs în calitatea de patriarh de Aquileea, la Milko Kos, *op. cit.*, cap .II Der Patriarchenstaat von Aquileja unter der Regierung Bertholds von Andechs, p. 36—162.

[34] Georg Herlitz, *op. cit.*, p. 69—70.

[35] *Ibidem*, p. 71; v. şi Milko Kos, *op. cit.*, cap. III Die Beziehungen des Patriarchen von Aquileea zum Kaiser und Papst, p. 163—190.

[36] Joseph Gottschalk, *op. cit.*, p. 38.

ele a fost realizată din însărcinarea landgrafului Hermann de Turingia (mort în 1217), iar cealaltă a fost dedicată arhiepiscopului Ekbert de Trier (977—993)[37].

Voievodul Transilvaniei din 1212 era, aşadar, un mare senior feudal, cu înclinaţii culturale, înrudit, prin căsătoriile fraţilor săi şi surorilor sale cu multe figuri de vază din Europa acelei vremi — cumnat cu regele Franţei, Filip al II-lea August, cu regele Ungariei, Andrei al II-lea, cu nepoata de fiu a împăratului Frederic Barbarossa, dar şi cu un membru al dinastiei nemanide. Toate aceste legături reflectă politica matrimonială bine gîndită a casei conţilor de Andechs, care şi-a realizat astfel o vastă reţea de influenţă în Europa centrală şi occidentală, dar şi în Balcani. Aceasta, însă, nu va putea fi prea mult exploatată, datorită stingerii relativ rapide a familiei, la jumătatea veacului al XIII-lea. De asemenea, ascendenţa maternă a lui Berthold de Andechs era tot atît de strălucită ca şi cea paternă. Prin mamă, el descindea din casa de Wettin, care a dat pe markgrafii de Meissen şi căreia i-au aparţinut, de fapt, majoritatea suveranilor saxoni[38].

Numirea acestui personaj din înalta feudalitate germană ca voievod al Transilvaniei la începutul veacului al XIII-lea, într-un moment de apogeu al înfloririi politice şi economice a influenţei familiei căreia el îi aparţinea, vine să ateste importanţa acestei demnităţi. Deşi nu cunoaştem dimensiunile activităţii lui Berthold de Andechs în fruntea voievodatului intracarpatic, putem presupune că această efemeră domnie, alături de altele din această epocă, au contribuit la pătrunderea pe aceste meleaguri a formelor de civilizaţie central-euroeană.

MIHAI SORIN RĂDULESCU

[37] *Ibidem*, p. 63.

[38] *Ibidem*, p. 77, Stammtafel 8 Die Ahnen der Hl. Hedwig mütterlicherseits; p. 89, Stammtafel 9 Wichtige Persönlichkeiten aus Hedwigs Wettiner Verwandtschaft.

Anexă
Curţii de Andechs
(duci de Merania)
după dr. Franz Tyroller

Bethold VI. de Andechs
+12.VIII.1204
duce de Merania,
markgraf de Istria 1188
= Agnes von Rochlitz (Wettin)
+25 III 1195

Otto I.
+7.V.1234
duce de Merania,
pfalzgraf de Burgundia 1208
1. =1208 Beatrix von Hohenstanfen
(fiica lui Otto I. de Burgundia)
+7.V.1231
2. =Sophie von Anhalt
+1272/75

Heinrich IV
+18.VI.1228
maingraf de Istria
=ante 1207
Sophie von Weichselburg
+28.II.1256
f.c.

Ekbert
+6.VI.1237
episcop de Barnberg 1203

Berthold VII.
+23.V.1251
arhiepiscop de Calocsa 1206, voievod al Transilvaniei 1212, patriarh de Aquileea 1218.

Agnes
(Maria)
+20.VII.1201
=1196 Regele Filip II. August al Franţei
(div. IX. 1200)

Gertrud
+28.IX.1213
=1203 Regele Andrei al II-lea al Ungariei

Hedwig
+9.X.1243
=ducele Heinrich I de Silezia
+1238

Mechthild
+1.XII.1254
Stareţă Mănăstirea Kitzingen 1215

Otto II.
+19.VI.1248
duce de Merania,
pfalzgraf de Burgundia
=ante 1239 Elisabeth von Tirol +10.X.1256
(recăs. în 1248 cu contele Gebhard VI. von Hirschberg) f.c.

Agnes
+1262
1. =1229 ducele Frederic II. de Austria
(div. 1240)
2. =1248/50 ducele Ulrich III. de Carintia +1269

Beatrix
+p st 1265
=contele Hermann IV von Orlamünde

Margarete
+1261/71
1. =markgrafel Prempl de Moravia +1239
2. =contele Frederic von Trüchingen +1290

Adelheid
+1279
1. =contele Hugo von Chalon und Burgund, senior Salins
+1266
2. =1267 contele Filip I. de Savoia

Elisabeth
+1272
=ante 1251
burggraful Frederic III. de Nürnberg
+1297

CU PRIVIRE LA IDENTIFICAREA UNOR TOPONIME MEDIEVALE DIN FOSTUL SCAUN AL ARIEŞULUI

Scaunul Arieşului cuprindea la desfiinţarea sa definitivă din anul 1877 locuitorii din 22 de localităţi cu hotarele lor, într-un teritoriu a cărui structură — să-i spunem — cadastrală se stabilizase în raport cu acest număr încă din secolul al XVII-lea, sau poate chiar mai devreme.

Numele acestor localităţi în forma lor oficială modernă sînt următoarele: 1. Sînmihaiu de Jos; 2. Sînmihaiu de Sus; 3. Bădeni; 4. Cicău; Pietroasa; 6. Dumbrava; 7. Vinţu de Sus; 8. Călăraşi; 9. Podeni; 10. Inoc; 11. Stejeriş; 12. Plăeşti; 13. Cheia; 14. Măhăceni; 15. Ormeniş; 16. Poiana; 17. Vălenii de Arieş; 18. Corneşti; 19. Războieni Cetate; 20. Lunca Mureşului; 21. Moldoveneşti; 22. Vereşmort.

Unele din aceste nume sînt identice sau foarte apropiate de formele istorice, avînd la bază toponime oficiale maghiare, preluate şi generalizate şi în limba română, cum sînt: Sînmihaiu de Jos şi de Sus, Cicău, Vinţu de Sus, Inoc, Măhăceni, Ormeniş, Poiana, Vereşmort. Altele au fost războtezate cu prilejul reformelor administrative: Bădeni *(Bagyon)*, Basin, Baţin), Pietroasa (*Csegez*, Ceagz(u), Ceag), Dumbrava (*Dombró*, Dombrău, Dumbrou), Călăraşi (*Harasztos*, Hrastăş, Hărastăş), Podeni, (*Hidas*, Hidişu), Stejeriş (*Kercsed*, Cărcedea, Cîrcede), Plăeşti (*Kövend*, Chiend), Cheia (*Mészkö*, Miscău, Mischiu), Vălenii de Arieş (*Rákos*, Rachiş), Corneşti (*Sinfalva*, Şinfalău), Războieni Cetate (*Székely Földvár*, Feldioara), Lunca Mureşului (*Székely Kocsárd*, Cucerde), Moldoveneşti (*Várfalva*, Varfalău).

Dacă pentru perioada de după secolul al XVI-lea identificarea (şi localizarea) acestor toponime cît şi a microtoponimiei întîlnite în documente, în general, nu ridică probleme (sau n-ar trebui să ridice), nu acelaşi lucru se poate spune pentru secolele anterioare. Dificile sînt mai cu seamă identificările toponimelor atestate în actele secolelor XII şi XIII, ca să nu mai vorbim de cele şi mai vechi. Dificultăţile provin — după cum bine se ştie — datorită formelor corupte în care ne-au fost transmise, unele foarte greu de recuperat, şi ele sporesc în cazul toponimelor de aşezări dispărute pentru care se cere în plus şi o localizare cît mai adecvată.

Înainte de a lua în discuţie cazuri din această ultimă categorie să îndreptăm în treacăt cîteva greşeli de identificare care privesc trei din cele 22 de localităţi scăunale amintite mai sus. Aceste greşeli s-au strecurat în textul şi notele corespunzătoare la ediţia din 1952 a colecţiei de documente *DIR, veac. XIII-C.* vol II. În acest volum (p. 370—371) a fost editat prin traducere la locul cuvenit în seria cronologică a documentelor

actul din 12 martie 1291 prin care Andrei al III-lea, regele Ungariei, întăreşte la rîndu-i drepturile de stăpînire ale secuilor din Chezdi asupra pămîntului Arieş, care înainte ţinuse de cetatea regală din Turda. Este actul în care apar menţionate pentru prima dată împreună aşezările — în număr de 29 — din care cea mai mare parte vor forma mai tîrziu scaunul Arieş.

Dată fiind importanţa actului atît pentru istorie cît şi pentru toponimie, ca şi caracterul accesibil al ediţiei, ceea ce a făcut-o şi o face foarte uzitată (uneori chiar abuziv de unii mai puţin familiarizaţi cu rigorile cercetării), conducînd la perpetuarea unor identificări greşite în multe lucrări de referinţă la sursa noastră, greşelile de identificare se cer reparate chiar dacă la origine, am convingerea, că ele au fost accidentale.

Astfel, la locul citat, s-a identificat greşit:

— la nota 13: *Kuend* (= Kövend) cu Pietroasa, în loc de Plăeşti fost Chiend

— la nota 15: *Chegez*, cu Vălenii Arieşului, în loc de Pietroasa, fost Ceagz

— la nota 19: *Kuchard*, cu Războienii Cetate, în loc de Lunca Mureşului, fost Cucerdea.

Revenind la aşezările dispărute menţionate la 1291, iată acum două din aceste localităţi greşit identificate, şi în consecinţă, greşit localizate în lucrările de referinţă la care se fac obişnuit trimiterile de această natură.

1. *Igrichi*, identificată cu Inoc (s. jud. Alba) şi localizată ca atare (*DIR, veac. XIII-C*-vol. II, p. 370, nota 16; Suciu, *Dicţionar*, I, p. 309).

De fapt este o aşezare dispărută, identică cu cea menţionată într-un act din 1279 publicat în volumul de documente amintit, ca *terra Igruchteluk* (ibid., p. 213), de această dată corect localitată de editori lîngă Turda „în vecinătatea rîului Arieş", cum precizează documentul însuşi, mai precis în stînga rîului. Neasimilînd-o cu aşezarea menţionată la 1291, Suciu o trece la aşezări dispărute (*Dicţionar*, II, p. 342). De altfel, o lectură atentă a actului din 1291 ar fi trebuit să rezolve de la bun început localizarea toponimului *Igrichi* lîngă Turda, avînd în vedere succesiunea deloc întîmplătoare a menţionării şirului de localităţi după sistemul *circuitio* sau, cu un termen din diplomatica slavo-română, ocolnica. Aşadar, *Igrichi* din 1291, identic cu *Igruchteluk* din 1279, nu poate fi identic cu Inoc şi nici localizată acolo. O arată evident şi numele.

În limba română toponimul îl regăsim în formele *Igriţa*, *Igricea*, adică numele satului din jud. Cluj (comuna Corneşti), menţionat documentar prima dată la 1379; de asemenea în formele *Ugruţiu*, *Ogruţ*, numele satului din jud. Sălaj (comuna Dragu), atestat documentar încă din anul 1246. Forma Ugruţiu nu credem că poate fi în legătură cu *Ungra*, *Unguresc* (cum susţine Iordan, *Top.*, p. 293) de vreme ce *Igriţa* clujeană e atestată la 1415 în forma *Vguruchy*, ca o altă variantă a toponimului. Pentru aria teritorială a toponimului mai amintim că el poate fi întîlnit şi în Banat (jud. Caraş-Severin), unde la 1421 sînt menţionate *tras (possessiones) Igryci*.

Toponimul derivă de la un apelativ slav care a dat în bulgară *igrec*, în polonă *igracz*, în maghiară *igricz*, în română (poate prin intermediu maghiar, poate nu) *igreţ*, cu sensul de "lăutar" (DA; Bogrea, *Pagini*,

p. 98). Semnificative sînt şi precizările documentare despre locuitorii aşezărilor din secolul al XIII-lea, numite *Igrich*, acei *joculatores* din satele aparţinînd cetăţilor regale (Szamota-Zolnai, *Magy. okl. szótár*). *Joculatores* din aceste sate sînt slujitori ai cetăţilor, specializaţi în arta medievală a amuzamentului la curtea stăpînului. Dintre ei se recrutează cîntăreţii, măscăricii, pantomimii, acrobaţii dansatori pe funie (Bartal, *Glossarium*).

Cît priveşte Inocul, cu care a fost greşit identificată aşezarea *Igrichi* de la 1291, toponimul a fost explicat din forme slave, ca de exemplu: bg. *junák*, s. cr. *junak*, cu sensul de *famulus* (slujitor) sau ostaş, ceea ce mi se pare mai plauzibil din punct de vedere al sensului decît turc. *inak* „frumos" (Drăganu, *Top.*, p. 12).

S-ar putea ca între apelativul de bază, indiferent de originea lui, şi toponim să se fi interpus numele de persoană Inok, Inak, întîlnit de asemenea în actele medievale. Un Ioan, fiul lui Inok, de Chidea, a fost jude al nobililor din comitatul Dăbîca în anii 1362—1364 (*DRH-C*-XII, passim), supoziţie întărită de atestările *Inokhaza*, *Inuktelke*, menţionate întîi la 1315 (aşezarea dispărută lîngă Dăbîca) sau *Inukteluke*, Inucu de azi (sat, comuna Aghireşu, jud. Cluj), menţionat prima dată la 1270 (cf. Suciu, *Dicţionar*).

2. *Fijuzeg*, considerată dispărută de editorii documentului din 1291 (*DIR, veac. XIII-C*-vol. II, p. 370), identificată însă de Suciu cu Vaidasig azi Gura Arieşului (*Dicţionar*, I, p. 273), probabil tentat el însuşi sau influenţat de alţii s-o facă — să coboare în secolul al XIII-lea vechimea unei aşezări locuită de români, atestată ca *possessio Waydazege* de-abia la începutul secolului al XV-lea, mai precis la 1414.

Cine erau locuitorii din *Fijuzeg* şi cît de veche e aşezarea (ca şi în cazul altor localităţi dispărute din scaun) sînt detalii care îşi găsesc o rezolvare numai într-un cadru mai larg ca cel de faţă. Cert este însă că, aşa cum rezultă dintr-un act de hotărnicire de la 1362 a moşiei Sînmărtinul Sărat (azi Gligoreşti), aflată în vecinătatea imediată a Vaidasigului, mai spre nord, semnele de hotar ale Sînmărtinului ating în înşirarea lor mai întîi pădurea numită *Woyuodascige* (= Unghiul Voievodului) şi apoi ajung *ad metas Siculorum* (*DRH-C*-XII, p. 107), ceea ce înseamnă că acea pădure nu făcea parte din teritoriul scăunal. Ştiut fiind din numeroase alte cazuri că numele de aşezări menţionate expres cu termenii corespunzători de *villa*, *possessio* sînt atestaţi cronologic mai devreme cu toponimul identic al pădurii — căci ce era altceva satul pe atunci decît locul poienit în imensitatea pădurilor — amintirea pădurii Vaidasigului la 1362 trebuie socotită deocamdată ca cea mai veche atestare documentară a localităţii cu acelaşi nume.

De asemenea, faptul că *Fijuzeg* este un toponim construit pe seama limbii maghiare (*Füz* „salcie" + sufixul *szög* „unghi") nu înseamnă că locuitorii aşezării au fost neapărat maghiari sau secui. „Fizeşuri" locuite de români sînt destule în Transilvania.

Indiferent însă de etnicul celor din *Fijuzeg*, toponimul atestat la 1291 este o aşezare care nu poate fi identică cu Vaidasig. Sub acest nume, de *Fijuzeg*, după 1291 documentele nu o mai menţionează în locurile respective. Ea trebuie de aceea considerată ca dispărută, aşa cum au socotit-o editorii actului.

Mai trebuie observat şi în cazul acestei aşezări că poziţia ei în enumerarea satelor făcută în actul de danie, după Poiana şi înainte de Bogata, nu este compatibilă cu identificarea *Fijuzeg* = Vaidasig, căci după Bogata itinerarul ocolniţei mai trece în direcţia sud-est peste alte două aşezări — şi ele azi dispărute — pentru a ajunge nu la Vaidasig adică *Fijuseg*, dacă admitem identitatea lor, ci la *Kucsard* (Lunca Mureşului), ca punct extrem al teritoriului secuiesc spre est, căci de acolo succesiunea locurilor arată o întoarcere spre sud-vest în direcţia localităţii Vinţ de unde începuse hotărnicirea.

Fijuzeg trebuie deci localizată acolo unde a indicat-o Orbán Balázs (*A Székelyföld*, p. 125), în hotarul satului Poiana Arieşului, unde prediul *Fűzes* amintit la 1785 îi păstrase amintire.

AUREL-RĂDUŢIU

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Bartal, *Glossarium*	— Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latini tatis regni Hungariae*, Budapesta, 1901.
Bogrea, *Paoini*	— Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971.
DA	— Academia Română. *Dicţionarul limbii române*, tom. II, F—J, Bucureşti, 1910—1934.
DIR, veac. XIII-C. vol. II	— *Documente privind istoria României. Veacul XIII C — Transilvania*, vol. II (1251—1300), Bucureşti, 1952
Drăganu, *Top.*,	— Nicolae Drăganu, *Toponimie şi istorie*, Cluj, 1928
DRH—C—XII	— *Documenta Romaniae Historica — C — Transilvania*, volumul XII (1361—1365), Bucureşti, 1985.
Iordan, *Top.*	— Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963.
Orbán Balázs, *A Székelyföld*	— Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, volumul V, Pesta, 1871
Suciu, *Dicţionar*	— Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I—II, Bucureşti, 1966—1968.
Szamota-Zolnai, *Magy. okl. szotár*	— Szamota Istvàn, Zolnai Gyula, *Magyar oklevél-szótár*, Budapesta, 1902—1906.

ETAPELE CONSEMNĂRII LEGENDEI LUI DRAGOȘ VODĂ ȘI SEMNIFICAȚIA LOR (SECOLELE XV—XVII)

Vorbind despre „legenda lui Dragoș" obișnuim să avem în vedere un „roi" de narațiuni legendare grupate în jurul temei fundamentale a întemeierii statului feudal Moldova[1]. Deși tratarea lor solidară este justificată tipologic, tematic și chiar la nivelul semnificațiilor (pînă la un punct), o abordare cronologică, ținînd seama de succesiunea concretă a momentelor principale ale codificării lor scrise are darul de a aduce unele lumini suplimentare în raport cu perspectiva tradițională[2].

După cum arăta nu demult Leon Șimanschi[3], pînă în 1452—1453 scrisul istoric moldovean nu a reținut decît numele lui Dragoș. Acesta figura, pare-se ,într-o listă de domni cu circulație independentă — cercetătorul ieșean o numește *lista A*[4] — și oarecum periferică, nu tocmai oficială, alături de numele lui Sas și Iuga. În anii 1452—1453, „cînd disputele succesorale făceau necesară retrospectiva dinastică, iar intervențiile externe, în speță transilvănene, alimentau tradiția „descălecatului maramureșean"[5], lista inițială — de la Bogdan la Alexăndrel — e com-

---

[1] E vorba despre legenda vînătorii propriu-zise; a cățelei Molda; a întîlnirii cu Etco prisăcariul; varianta întîlnirii cu baba Uța; a bisericii de la Volovăț; a Cîmpilor lui Dragoș.

[2] Dintre investigațiile istorice, folcloristice și chiar „hermeneutice" (în sensul de știință esoterică pe care-l poate avea acest din urmă concept) le trecem în revistă pe cele mai meritorii: D. Onciul, *Scrieri istorice*, 2 vol., București, 1968 (ed. A. Sacerdoțeanu), care revine în mai multe studii asupra problemei; N. Iorga, *Cîteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică*, în „AARMSI", ser. 2, XXXIII, p. 129—146; I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice" ,I. (1925), p. 190—368; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea Moldovei*, în *Tradiția istorică despre întemeierea statelor feudale românești*, București, 1980 p. 117—152 (ed V. Râpeanu); Șt. Ștefănescu, *„Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în „Studii", XII, 1959, nr. 6; *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980; D. H. Mazilu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 155—261; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988; M. Eliade, *Voievodul Dragoș și „vînătoarea rituală"*, în *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 136—165; D. Simonescu, *Tradiție istorică și folclorică în problema „întemeierii" Moldovei*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967; V. Lovinescu, *Ce vedem în mitul întemeierii Moldovei*, în „Almanahul Convorbiri literare", Iași, 1986, p. 29—30; M. Ardeleanu, *Enigma capului de bour. Stema Moldovei — geografie sau mitologie?*, în „Istorii neelucidate. Almanah estival Luceafărul '85", București, 1985, p. 1—32.

[3] Leon Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova: I. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV* (în continuare se citează: Șimanschi, 1984), în „AIIAI", XXI, 1984, p. 119—135; idem, *Istoriografia româno-slavă din Moldova: II. Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV* (și anexe), în „AIIAI", XXII/2, 1985, p. 567—578 (în continuare se citează: Șimanschi, 1985).

[4] Șimanschi, 1984, *passim*.

[5] Șimanschi, 1985, p. 567.

pletată, în mediul scriptual al curții domnești, cu domniile lui Dragoș, Sas și Iuga. Așadar, deși mai veche, prima mențiune istoriografică internă a lui Dragoș e consfințită prin acceptare oficială pe la jumătatea secolului al XV-lea. Ezitarea de a-i include pe Dragoș, Sas și Iuga în șirul domnilor moldoveni mărturisește, credem, confruntarea dintre aspirația către rigoare și scientism ale analiștilor moldoveni, pe de o parte, și aspectul „folcloric" al știrilor care circulau în legătură cu Dragoș[6]. *Prototipul dezvoltat* — cum îl numește același I. Șimanschi — al viitoarelor anale româno-slave include, deja, și notația despre durata domniei, ceea ce, în raport cu *lista A*, marchează atît dorința resimțită de analist de a da un caracter mai precis sub raport cronologic însemnărilor anterioare, cît și, implicit, disponibilitatea sporită către sursele orale.

Într-adevăr, istoriografia epocii lui Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb și Ștefăniță acceptă dialogul cu tradiția într-o măsură ce confirmă afirmația noastră anterioară. *Letopisețul de la Bistrița (LB)*, elaborat în vremea marelui Ștefan, *Cronica moldo-rusă (CMR)* și *Cronica sîrbo-moldovenească (CSM)* scrise, probabil, în domnia lui Bogdan cel Orb. *letopisețele de la Putna (LP)* datorate vremii lui Ștefăniță — toate fac loc, mai timid sau mai decis, relatării despre vînătoarea lui Dragoș, acordînd acestui eveniment un rol de primă importanță în fundarea țării[7]. Dacă punem, pe moment, în paranteză *CMR* (datorită amplorii relatării și complexității narațiunii) putem afirma că toate celelalte produse istoriografice amintite pentru sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor consemnează în legătură cu Dragoș calitatea de voievod, proveniența sa „ungurească", din Maramureș, scopul cinegetic al expediției sale, animalul urmărit, anul evenimentului și durata domniei, corelînd vînătoarea cu „începutul țării Moldovei"[8]. Acesta e un semn că, deși cu multă prudență, printr-o selecție severă și sobră, adnotatorii anonimi au devenit receptivi la substanța tradiției, reținînd din ea esențialul. Criteriul selecției trebuie să fi fost acela al unei duble plauzibilități: atît în raport cu realul nemijlocit — vînătoarea fiind un prilej uzual în lumea evului mediu pentru orice înfăptuiri —, cît și, mai ales, vizavi de credințele în uz (paradigma divină și dimensiunea sacrală a oricărui fapt medieval de cultură și civilizație). Că nu e vorba despre un început de elaborare cultă a legendei, ci, dimpotrivă, despre o abreviere a tradiției orale devine evident dacă vom compara aceste informații, repetate de la o cronică la alta, cu narațiunea generoasă a *CMR*. Odată cu primele — sumare — inserări ale legendei lui Dragoș s-a făcut trecerea la un nou mod de a scrie istoria. „Principiul listei", caracteristic mentalității de tip oral, pre-literar, a făcut loc acum unei narațiuni încă simple, relativ rudimen-

[6] Cf. *ibidem*, 1984, p. 131—134.

[7] Pentru toate aceste produse istoriografice vezi P. P. Panaitescu, *Croncicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959.

[8] *Ibidem*, p. 14, 48, 60, 69, 191.

tare, constituită ,însă, în datele ei, și caracteristică altui stadiu mental[9]. De altfel, nu trebuie uitat că analele amintite mai sus sînt rodul unui avînt istoriografic datorat nu numai marilor evenimente ale domniei lui Ștefan cel Mare[10], ci și climatului intelectual elevat rezultat pe urma activității unor cărturari ca mitropolitul Theoctist I (1453—1477)[11], logofătul Mihu[12], mitropolitul Gheorghe (1477—1508) sau mitropolitul Theoctist al II-lea[13].

CMR reprezintă, din acest punct de vedere, un stadiu superior de manifestare a noii sensibilități față de folclor, deși lista domnilor coexistă și aici cu narațiunea deplin articulată și cu toate că această cronică este sincronă, cronologic vorbind, cu celelalte enumerate[14]. Pe lîngă faptul că integrează narațiunea despre Dragoș într-un continuum narativ mult mai larg, relaționînd-o cu legenda fraților pravoslavnici Roman și Vlahata, *CMR* dă carnație schemei deja în circulație, introducînd noi elemente: Dragoș a fost„ bărbat înțelept și viteaz" ; bourul a fost ucis la Boureni, unde s-a descălecat sat ; Dragoș a întemeiat cel dintîi oraș pe rîul Moldova ; a întemeiat și alte așezări ; locul era pustiu la sosirea sa ; Dragoș s-a

[9] Pentru diferențele dintre mentalitatea orală, pre-literară, și cea de tip literar, predominant vizuală, instaurată în urma inventării și răspîndirii tiparului, vezi Marshall McLuhan, *Galaxia Gutemberg*, București, 1975 ; Walter J. Ong, *Cuvînt rostit, cuvînt scris, cuvînt tipărit*, în Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p. 283—302. O pledoarie convingătoare pentru vechimea de acțiune a „principiului listei" și relația strînsă dintre acesta și mentalitatea orală la A. Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, București, 1988.

[10] Vezi I. C. Chițimia, *Ștefan cel Mare ,ctitor în domeniul istoriografiei* și *Cronica lui Ștefan cel Mare (în limba germană)*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 13—91 ; L. Șimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ștefan cel Mare*, în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983 ; Șt. Andreescu, *Cronica lui Ștefan cel Mare și înțelesurile unei întreruperi*, în „RTIL", nr. 4, octombrie-decembrie 1983, an. XXXI, p. 67—72.

[11] L. Șimanschi, 1984. p. 131—134.

[12] *Ibidem*.

[13] În vremea acestor doi mitropoliți se realizează cronicile româno-slave păstrate pînă astăzi (în copii).

[14] Despre *CMR* au scris : N. Iorga, *op. cit.*, A. I. Iațimirski, *Skazanie v krratțe o măldavskih gospodareh Voskresenskoi leatopisi*, în „Izvestia", Academia de științe, VI, 1901, p. 86—119. Ambii plasează compunerea ei în vremea lui Ștefan cel Mare. Dintre învățații care, circumscriind și mai mult, văd scrierea *CMR* în funcție de căsătoria moscovită a Elenei (Olena), fiica lui Ștefan (12 ianuarie 1483) — și pe care îi plasăm tot în prima categorie — îi amintim pe : A. V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 5, p. 1009—1021 ; E. Stănescu, *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 29. A doua categorie de autori așază scrierea acestui izvor în timpul domniei lui Bogdan cel Orb (1504—1517). Așa procedează : B. P. Hașdeu, în „Archiva istorică", III, 26 (începutul secolului XVI) ; I. Bogdan, *Cronica anonimă*, în *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 62—68 (începutul domniei lui Bogdan, circa 1504—1508) ; I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice", I, 1925, Iași, p. 18—19 (în vremea lui Bogdan cel Orb) ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 55—56 (originalul a fost adus în Rusia după moartea lui Ștefan cel Mare, poate la începutul domniei lui Bogdan) ; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947, p. 99—101 (împrumutată de cronicarul rus pe la începutul secolului XVI). În fine, a treia categorie de autori vede în domnia lui Ștefăniță (1517—1527) cadrul realizării cronicii : P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-rusă*, în *op. cit.*, p. 152—157 (a fost alcătuită în sec. XVI, probabil în timpul lui Ștefăniță).

În ce ne privește sîntem de acord cu L. Șimanschi, 1984, care situează scrierea *CMR* înainte de scrierea *LP*. Despre conținutul legendar al cronicii vezi, mai nou, A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 67—71 ; D. .H. Mazilu, *op. cit.*, p. 255—261.

veselit cu ai săi, i-a plăcut acea țară, a rămas într-însa, a colonizat-o cu români ungureni; pecetea țării se trage de la bourul vînat de Dragoș[15]. Scrisă la un deceniu sau două după *LB* și *CMG*, și nu cu mult înainte de *CSM* și *LP* (poate la nici un deceniu distanță), *CMR* se alimentează, practic, din aceleași idei de circulație obștească. Ceea ce diferă e raportarea la ele, filtrul subiectiv prin care sînt trecute. Relaționînd „gesta" lui Dragoș cu cea a fraților Roman și Vlahata se încerca o explicație genetică, istorică a prezentului prin prisma unei ideologii complexe, elaborată de pe poziții ortodoxe și cu accente „naționale". Întreaga relatare ne apare drept prima teorie internă despre originea românilor și a statului lor feudal de la est de Carpați. Stratul „heraldic" al legendei — adaosul despre originea sigiliului statal moldovean — vine, în acest context, ca o fericită completare a teoriei, prin explicarea, în același limbaj mitic-legendar (și deci simbolic) a unuia dintre aspectele realității instituționale. Să mai subliniem că, inserînd în narațiunea sa imaginea unei Moldove văzută ca „loc părăsit", maestrul necunoscut al *CMR* vădea receptivitate la teorii de circulație zonală (Ungaria, Polonia)[16]. O receptivitate polemică, însă, căci Dragoș nu era, în viziunea sa, decît urmașul moldovenilor din stirpea lui Roman și Vlahata, așezați drept răsplată a vitejiei lor, de regele maghiar Ladislau, în Maramureș. Expediția lui Dragoș devenea, astfel, o reîntoarcere pe locurile natale, iar ideea unei Moldove părăsite era subminată.

Scrisă cu vreo jumătate de secol mai tîrziu, prin 1564—1565, *Cronica moldo-polonă (CMP)*[17] venea după consumarea unor experiențe istoriografice narative într-un anume sens „memorialistice" și impregnate de rafinamentul retoricii practicate de bizantini[18]. Cu toate acestea, *CMP* continuă tradiția analisticii moldovenești, rămînînd, în mare, tributară simplei și economicoasei consemnări de fapte. Sub aspectul acribiei cu care sînt notate elementele legendei lui Dragoș, ea se cuvine așezată într-o poziție intermediară, neavînd bogăția de amănunte a *CMR*, dar nici lapidaritatea celorlalte. Elementele în plus față de anale și comune cu *CMR* — amănuntele legate de ospățul lui Dragoș și informația despre colonizarea țării cu ungureni —, preluate de autorul *CMP* dintr-un prototip slavon pierdut, mărturisesc aceeași sursă folclorică[19].

Astăzi putem afirma aproape cu certitudine că scrisul istoric medieval din Moldova n-a cunoscut hiatusuri îngrijorătoare. Dacă totuși evoluția istorică specifică a acestor meleaguri ne obligă să investigăm direct compilația lui Simion Dascălul, făcînd un salt de aproximativ un secol, e pentru că vitregia vremurilor a făcut ca scrierile istorice din intervalul ce desparte

[15] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158—160.

[16] Vezi A. Armburster, *op. cit.*, p. 105—106 (despre originea românilor în cronica lui Martin Bielski). La fel ,susținerile *Letopisețului unguresc*, azi pierdut, conservate de compilația lui Simion Dascălul.

[17] P. P.. Panaitescu, *op. cit.*, p. 164—187.

[18] Este vorba despre cronicile româno-slave ale lui Macarie și Eftimie (Vezi *ibidem*, p. 74—125).

[19] *Ibidem*, p. 177.

CMP și a lui Azarie de Simion Dascălul să dispară[20]. Frînturi din ele se lasă, în ciuda acestui fapt, deslușite în „construcția istorică în trepte" a dascălului Simion[21]. Putem, astfel, izola versiunea despre descălecatul Moldovei acreditată de vornicul Grigore Ureche într-un letopiseț pierdut scris pe la sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XVII-lea. Marele boier moldovean e în posesia unei tradiții ușor deosebită față de cea notată de predecesori: cei care vînează bourul sînt păstori din Maramureș porniți în mișcarea lor transhumantă. Bourul l-au urmărit cu cîinii, l-au ucis la Boureni, unde s-a descălecat sat, dar cățeaua cu care l-au urmărit, pe nume Molda, „au crăpat". În amintirea ei s-a conferit rîului acela numele de Moldova, de unde mai apoi și-a luat numele și țara. Dragoș apare și la Ureche, însă nu i se precizează statutul inițial prea clar, din pasajul cu pricina reieșind că este unul dintre păstori[22]. Avem, așadar, de a face, la Ureche cu o variantă pastorală a legendei cinegetice, pe care o bănuim contaminată cu „mitul" lui Dragoș. În plus, cronicarul consemnează pentru prima oară o altă legendă din ciclul descălecatului — așa-numitul episod Molda. Credem că afirmația că secolul al XVII-lea românesc vădește o aprofundare a dialogului istoriografiei cu folclorul nu este hazardată. O dovedesc și consemnările lui Simion Dascălul și /Pseudo-/ Misail Călugărul.

Urmîndu-l, în principal, pe Ureche, Simion — cărturar cu aspirația exhaustivului — îl completează cu știri desprinse din alte izvoare. Astfel, Simion reușește să aducă completări și versiunii despre descălecat datorată lui Ureche, transcriind din „predoslovia" unuia dintre letopisețele moldovenești utilizate[23]. Scris puțin anterior, sau poate simultan cu cronica lui Ureche, acest produs istoriografic consemna pentru prima oară o altă legendă din ciclul descălecatului. E vorba despre cea narînd întîlnirea dintre Dragoș și Etco prisăcarul. Cu acest prilej voievodul află că locul este pustiu — reiterarea unui motiv de proveniență străină —; Etco participă el însuși la popularea Moldovei, aducînd în țară populație ruteană, așa cum Dragoș își adusese „ungurenii". Legenda pare de circulație populară și, în forme asemănătoare, o regăsim atestată mai aproape de noi. La origine, însă, e foarte posibil să fi fost o narațiune populară circulînd printre rutenii din Moldova, nu fără intenții polemice la adresa prioritații românești pe aceste meleaguri. Rămîne importantă consemnarea ei în

[20] Știm astăzi despre a) existența, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, a unui *Letopiseț moldovenesc pînă la Petru Șchiopul (LMPS)* utilizat de Grigore Ureche, b) despre letopisețul acestuia însuși *(LGU)*, c). despre minimum două letopisețe interne utilizate de Simion Dascălul, d). despre scrierea istorică semnată de Eustratie logofătul (care nu e obligatoriu să fi fost a). sau c).).

[21] Am căutat să demonstrăm într-o comunicare recentă (*Considerații cu privire la o mărturie contemporană despre Simion Dascălul*, Iași, „Zilele Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", 23—25 iunie 1989) că paternitatea lui Simion Dascălul asupra compilației ajunsă pînă la noi — și editată de P. P. Panaitescu sub numele lui Gr. Ureche — e pe nedrept pusă la îndoială. În același sens se pronunță și profesorul ieșean N. A. Ursu într-un studiu în curs de tipărire în „AIIAI".

[22] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1987, p. 8, /cap. 1/ (ed. Mircea Scarlat).

[23] *Ibidem*, p. 13, /cap. 7/: *Predoslovie a letopisețului moldovenescu ce într-însa spune că ieste făcută țara den doao limbi, de rumâni și de ruși, de căre lucru să cunoaște că și pân' astăzi ieste țara giumătate de ruși giumătate de rumâni.*

niște scrieri istorice românești, fapt semnalînd apetența istoriografiei moldovenești a timpului pentru dialogul cu alteritatea etnică. Secolul al XVII-lea este, de altfel, veacul unor importante cristalizări la nivelul conștiinței de neam, a elaborării unor îndrăznețe teorii despre originea romană a românilor, despre latinitatea și „italienitatea" limbii române[24].

Principalul interpolator al compilației lui Simion Dascălul, /Pseudo-/ Misail Călugărul[25], își inserează aporturile în paginile letopisețului în cea mai imediată proximitate, fiind contemporan cu predecesorul său direct. El îmbogățește legenda vînătorii de întemeiere cu o nouă variantă în care cei porniți în urmărirea „dzimbrului" — substitut al bourului din textele anterioare — sînt „o samă de ficiori de domni den domniile ce au fost pre acéle vremi la Rîm și cu oamenii lor den Maramureș". Și la /Pseudo-/ Misail Călugărul locul unde e doborîtă fiara se numește „Buorenii", sat așezat pe apa Moldovei. Și la el rîul a împrumutat numele de la „țînca" Molda, înecată în undele sale[26], termenul „țîncă" putînd suscita discuții dacă ne gîndim că el se lasă echivalat atît cu „cățea"[27], cît și cu „fată mică", „fetiță", „copilă". În acest din urmă caz, episodul Molda și-ar găsi, în /Pseudo-/Misail Călugărul autorul celei de a doua variante notată, și ar trebui interpretat ca un mit sacrificial de edificare[28]. Interpolatorul transcrie, după propriile-i afirmații, din „alte istorii" decît cele întrebuințate de Simion, scrieri cu siguranță interne, deși nouă necunoscute. El nu face, însă, decît să preia prin intermediar cult, o altă variantă a tradiției populare. Trebuie conchis, deci, că prin condeiul lui /Pseudo-/Misail ne parvine o mai veche transcriere a legendei.

În fine, deși — din punct de vedere cronologic — s-ar fi cuvenit amintit în continuarea lui Grigore Ureche, datorită apartenenței sale la o altă arie culturală îl vom pomeni abia acum pe misionarul italian Marco

---

[24] Ele transpar atît din capitolele primei părți a *Letopisețului* ... atribuit lui Ureche — însă compilat de Simion Dascălul —, cît și din mărturiile unor călători străini (vezi, spre exemplu, cele datorate lui Niccoló Barsi din Lucca ori Marco Bandini).

[25] Identificarea interpolatorului anonim cu Misail de către C. C. Giurescu se cere reconsiderată. Nu rezultă de nicăieri — cum bine sublinia Șt. S. Gorovei în studiul *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*, în „AIIAI", XXIV/2, 1987, p. 333—348 — că interpolările cu pricina i-ar aparține istoricului menționat de Miron Costin. Cum nu putem fi siguri nici de contrariu, propunem numirea interpolatorului necunoscut /Pseudo-/Misail Călugărul, barele drepte ce încadrează particula „Pseudo-" avînd rolul de a marca nesiguranța noastră cu privire la identitatea cărturarului.

[26] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 8—9, /cap. 1/.

[27] Vezi Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, p. 305.

[28] I. Taloș, *Meșterul Manole*, București, 1973, p. 111: „Se știe că sacrificarea oamenilor avea în vechime funcții numeroase: ea era săvîrșită în vederea evitării inundațiilor, a aducerii vîntului prielnic pentru călătoriile pe mare, a cîștigării războaielor; ea înlesnea obținerea de recolte bogate și îndepărtarea molimelor, ușura descoperirea comorilor, făcea să cînte clopotul mut, apăra de o ființă rea etc., etc."; V. I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, București, 1973, p. 14: „A existat și obiceiul ca o fată să fie adusă jertfă rîului de care depindea fertilitatea ținutului. Ritul se săvîrșea la începutul semănatului și era menit să contribuie la creșterea semănăturilor /.../. O dată cu abandonarea ritului, considerat mai înainte vreme sacru, ritul care consfințea ca erou pe fata jertfită, pe cea care mergea uneori chiar de bunăvoie la moarte, această practică apare ca inutilă și respingătoare, iar erou al basmului devine tocmai profanatorul ritului, cel care împiedică jertfirea etei".

Bandini[29]. În raportul său alcătuit în 1648, Bandini transcrie o variantă coruptă a legendei lui Dragoș, auzită, după cum informează, în Moldova la 1646[30]. Vînătorii sînt trei fraţi transilvăneni, Domucus, Volcha şi Dragus (în ultimii doi putînd fi recunoscuţi Vlahata din *CMR* şi Dragoş), ideea frăţietăţii celor trei reamintindu-ne relaţia subînţeleasă ca funcţionînd între „feciorii de domni" ai lui /Pseudo-/Misail. Scenariul este, în mare, cel ştiut. E consemnat şi episodul Molda. Domn al Moldovei nu este ales însă Dragoş, ci Volcha, fratele mai mare şi mai viteaz[31]. Observatorul minorit al bisericilor catolice moldovene reda, astfel, în scris o variantă în care urme ale legendei lui Roman şi Vlahata contaminează legenda lui Dragoş — pe cale cultă sau nu, încă nu putem preciza —, fiind primul cărturar care afirmă hotărît sursa orală nemijlocită a naraţiunii transcrise.

Pe la sfîrşitul celui de-al treilea pătrar al aceluiaşi secol, Miron Costin va mărturisi şi el făţiş sursa orală a legendei despre Cîmpii lui Dragoş (tot din ciclul întemeierii)[32]. Tot în *Poema polonă*, prima scriere consemnînd legenda amintită, apare ca element nou al naraţiunii despre Dragoş stabilirea locului său de baştină în satul maramureşean Cuha (de fapt, Cuhea) precum şi numirea tatălui voievodului întemeietor cu numele de Bogdan[33]. Aici pare să-şi aibă izvorul figura hibridă a lui Bogdan-Dragoş, reîntîlnit ulterior la Cantemir şi propagat pînă în dramaturgia postumă a lui M. Eminescu. E vorba, evident, de o confuzie care nu poate fi de origine populară. Efortul de „dezvăluire" a sîmburelui de istoricitate din legendele despre Dragoş e caracteristic pentru Miron Costin într-o măsură mai mare decît s-ar crede. El nu se mulţumeşte să preia tradiţia indicîndu-şi sursa şi precizîndu-şi poziţia în raport cu ea, ci procedează la critică nemijlocit. În *Cronica polonă* respinge informaţia consemnată de Ureche conform căreia Dragoş ar fi fost păstor, reluînd în contrapunct ideea că ar fi, dimpotrivă, fiul lui Bogdan. Tot aici caută confirmarea heraldică a susţinerilor legendare, precizînd că „Sighetul, capitala Maramureşului, pînă azi are ca pecetie capul de bour, ca şi această ţară"[34]. Atitudinea marelui istoric faţă de tradiţia orală marchează, în acest fel, un moment crucial. Miron Costin se apleacă asupra folclorului şi îl interoghează cu o bunăvoinţă care nu-i inhibă spiritul critic, permiţîndu-i o autentică investigaţie ştiinţifică. Abordarea sa presupune două momente: primul e de înregistrare cît mai completă a naraţiunilor legendare legate de subiect (şi lui îi datorăm legenda Cîmpilor lui Dragoş); al doilea, de discutare lucidă a informaţiei astfel culeasă·

[29] *Codex Bandinus*, în „AARMSI", t. XVI, 1895, p. 132—133 în continuare se citează: *Codex* ...; despre Bandini vezi şi *Călători străini despre ţările române*, V. Bucureşti, 1973, p. 293—298.

[30] *Codex* ...

[31] *Ibidem*.

[32] M. Costin, /*Poema polonă*/, în *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 233.

[33] *Ibidem*, p. 229.

[34] *Ibidem*, /*Cronica polonă*/, în *op. cit.*, p. 209.

Ajunşi în acest loc vom pune deocamdată capăt retrospectivei noastre, oprindu-ne la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Nicolae Costin, Pseudo-Axinte Uricarul[35], Ion Neculce, Dimitrie Cantemir şi Tadeu Hâjdeu, principalii cărturari care îşi vor aduce aportul la propulsarea legendelor despre Dragoş şi descălecat în secolul al XVIII-lea, rămîn în atenţie noastră pentru un prilej viitor, ca, de altfel, şi cele de secol XIX.

În ce priveşte consemnările din secolele XV—XVII trecute mai sus în revistă, am fi tentat să conchidem că toate pornesc în principal de la tradiţia orală autohtonă[36]. Atitudinea cărturarilor implicaţi în procesul secular al transcrierii naraţiunilor despre întemeierea Moldovei evoluează încet dinspre prudenţă şi cenzură severă către dialog şi chiar tendinţa de consolidare a susţinerilor legendare prin probe istorice. Din alt punct de vedere, harta cronologiei consemnărilor sugerează o proliferare a variantelor după anul 1600 (an ales ca reper metodologic), dar în acest sens nu se poate trage o concluzie riguroasă cîtă vreme nu avem certitudinea că variantele vînătorii lui Dragoş aşa cum apar ele la Ureche, Simion Dascălul, /Pseudo-/Misail Călugărul şi Miron Costin nu circulau şi anterior.

Un moment nodal al aplecării asupra mitului lui Dragoş şi a codificării sale scrise îl constituie elaborarea *CMR* în timpul lui Bogdan cel Orb. Acest produs de sinteză a cunoştinţelor din epocă despre descălecat e şi un elaborat ideologic, stînd drept dovadă pentru climatul cărturăresc efervescent stimulat de personalitatea mitropolitului Theoctist al II-lea, dar nelăsîndu-se desprins nici de ambiţiile politice ale domnitorului, dornic să-şi întemeieze pretenţiile printr-o mai clară precizare a statutului ţării şi poporului său.

Însă momentul de vîrf, din punctul de vedere al atenţiei de care se bucură întemeierea Moldovei, ce se conturează la mijlocul veacului XVII, mărturiseşte, credem, un interes direcţionat către investigarea începuturilor statale, ale poporului român şi limbii române. Sîntem ispitit să atribuim originile acestui reviriment ambianţei intelectuale de excepţie din domnia lui Vasile Lupu, cadru de stabilă şi consecventă preocupare pentru cele spirituale. Pe de altă parte, investigarea cu un interes sporit, acum, în vremea lui Vasile Vodă, a chestiunilor legate de întemeiere şi, implicit, de statutul ţării şi al locuitorilor săi dobîndeşte relevanţă suplimentară în contextul politicii de mari aspiraţii încercată de voievod. Toţi cei angajaţi acum în efortul cercetării acestei probleme datorează, chiar şi numai în parte şi indirect (cînd nu nemijlocit), formaţia lor intelectuală epocii vasiliene, măcar în acest sens fiind tributari ambianţei ideologice a vremii.

În fapt, între *CMR* şi momentul Vasile Lupu ansamblul legendar grupat în jurul figurii lui Dragoş s-ar părea că-şi parcurge vîrsta „politică".

---

[35] Conform demonstraţiei lui Şt.S. Gorovei, *Axinte Uricariul: „false argumente ale unei biografii"* în „Luceafărul", an. XXXII, nr. 35 (1 425), sîmbătă 2 septembrie 1989, p. 6 şi nr. 37 (1 427), sîmbătă 16 septembrie 1989, p. 6, nu Axinte Uricariul este interpolatorul cronicii lui Simion Dascălul. Pînă la eventuala identificare a acestuia propunem desemnarea sa prin Pseudo-Axinte Uricariul.

[36] Nu putem, din păcate, preciza încă aria de răspîndire a legendelor centrate în jurul figurii lui Dragoş, nici ordinea apariţiei lor (chiar dacă aceasta din urmă se lasă dedusă logic). Oricum, autoritatea lor va fi fost suficient de mare pentru a învinge reticenţele cărturarilor preocupaţi de trecutul istoric al Moldovei.

Statul moldovean rămas moştenire pe urma lui Ştefan cel Mare, a cărui strălucire încerca să o reconstituie peste timp Vasile Lupu, avea nevoie de o ideologie cît mai aptă de a-i exprima năzuinţele. Naraţiunile populare despre Dragoş Vodă, cu prestigiul lor apt de a aduna împrejurul domniei varii categorii sociale, puteau servi cu succes drept suport constructelor ideologice ale unor domnii autoritare, cu veleităţi de puteri zonale. E simptomatic, astfel, că prima sinteză internă de anvergură în problema originilor e elaborată în vremea fiului marelui Ştefan, pentru ca, doar un veac şi jumătate mai tîrziu, în ambianţa aulică strălucită a Moldovei vasiliene, să constatăm o focalizare a interesului principalilor cărturari ai momentului asupra aceleiaşi teme. La mijloc e intenţia indiscutabilă de a elucida un aspect al trecutului care n-a fost niciodată doar obiectul unor dispute ştiinţifice.

OVIDIU PECICAN

ABREVERI

„AARMSI" = „Analele Academiei Române. Memorii. Secţiunea Istorică"
„AIIAI" = „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi"
„RITL" = „Revista de Istorie şi Teorie Literară"

BIBLIOTECA UNUI UMANIST TRANSILVAN MAI PUȚIN CUNOSCUT*

La Arhivele Statului din Sibiu se păstrează, în Secțiunea Documenta Litteralia, un document sub cota 908 L. 21, cu data de 19 iulie 1563, Alba Iulia, prin care regele Ioan Sigismund poruncește să fie ridicate toate bunurile unui „necredincios" *(infidelis)*, pe nume Iozsa Bodog.

Împuternicit cu executarea poruncii regelui a fost Augustin Zewch, judele primar *(magister civium)* al orașului Sibiu care, la rîndul lui, însărcinează pe Anton Iwnk, slujbaș al magistratului, să facă inventarul bunurilor necredinciosului și să le ridice din casa din Sibiu, a protopopului din Apold, unde se aflau.

Dar cine era necredinciosul Iozsa Bodog și cu ce a greșit el față de regele Ioan Sigismund, fără a ține seama de credința și cinstea ce i-o datora *(contra fidem et honorem suum)*? Iozsa Bodog era secretarul *(litteratus)* comitelui Melchior Balassa, care la rîndul lui era etichetat de rege, în același document, ca „necredincios nelegiuit" *(proditor nefarius)* fiindcă a trecut în tabăra germanilor *(faccioni germanice adheresat)*.

Pentru a lămuri această împrejurare socotim că trebuie să prezentăm, foarte pe scurt, care era situația, atît în regatul feudal maghiar cît și în Transilvania, pe la jumătatea sec. XVI.

După înfrîngerea armatei maghiare la Mohács de către turci, în vara anului 1526, regatul feudal maghiar s-a împărțit în trei. Transilvania și cîteva comitate din răsăritul Ungariei au ajuns în stăpînirea fostului voievod Ioan Zápolya, proclamat rege în dieta de la Alba-Regală, la 11 noiembrie 1526, fiind sprijinit de o mare parte a nobilimii din Transilvania, așa zisa „partidă a sciților" și de turci, în apusul țării a fost proclamat rege, fratele împăratului Carol Quintul, Ferdinand, în dieta de la Bratislava, în 17 decembrie 1526, fiind sprijinit de o „partidă germană" a nobililor, precum și de sașii din Transilvania[1]. Iar partea din mijloc a țării a fost ocupată de turci care fac aici un pașalîc cu capitala la Buda.

După moartea lui Ioan Zápolya sultanul Soliman recunoaște ca rege în aceleași părți ale țării pe Ioan Sigismund, fiul lui Zápolya, care fiind minor se afla sub tutela mamei sale, regina Isabela. Treburile țării erau rezolvate, în calitate de guvernator, de episcopul de origine croată, Gheorghe Martinuzzi.

---

* Articolul, într-o formă prescurtată, a fost publicat și în limba maghiară cu titlul *Bodog Iozsa* în „Nyélv es Irodalomtudományi Közlemények", IV évf. 1—2 számából, Akadémiai Kiadó, 1960, p. 143—48.

[1] M. Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 97—98.

Dar frămîntările politice continuară fiindcă acum de fapt lupta se dădea între Imperiul german care încerca să pătrundă în sud- estul Europei şi Imperiul otoman, care, la rîndul lui, încerca să înainteze spre centrul Europei. Regatul feudal maghiar şi Transilvania se aflau tocmai la locul de ciocnire a acestor interese.

Şi tot acum în regatul feudal maghiar şi în Transilvania sînt mari frămîntări religioase, protestantismul, sub cele trei forme, luteranismul, îmbrăţişat de saşi şi calvinismul şi unitarismul de unguri, era în plină luptă cu catolicismul, unica religie de pînă acum a nobilimii precum şi a ţăranilor unguri, secui şi saşi. Pe acest fundal de frămîntări politice şi religioase se manifestau multe interese particulare şi ambiţii personale.

Unul dintre cei care căutau să profite de situaţie era şi comitele Melchior Balasa. Pentru a-şi atinge scopurile el a trădat de trei ori pe regina Isabela şi pe regele Ioan Sigismund, trecînd de partea regelui Ferdinand şi de la religia protestantă la cea catolică.

Împrejurarea, la care se referă documentul, pe care l-am cercetat, s-a petrecut în timpul celei de a treia „trădări", din anul 1562. Iar Iozsa Bodog, secretarul lui şi omul său de încredere, suferea acum consecinţele trădărilor stăpînului său, dar poate şi ale lui, pentru că o anumită împrejurare ne face să credem că şi el îşi schimba religia.

În cele ce urmează vom încerca să aflăm mai multe despre Iozsa Bodog — unde a studiat şi ce rol a jucat el fiind în slujba nestatornicului său stăpîn.

Ştim deci că era secretarul lui Melchior Balassa, că se numea Iozsa Bodog, şi din alte cercetări am aflat că s-a născut la Budapesta, unde au locuit părinţii lui şi de unde aceştia au plecat, refugiindu-se, de frica turcilor, la Oradea[2].

Apoi prenumele lui era *Iosza*, aşa este consemnat în document. Această formă specifică limbii maghiare putea veni de la numele József, Iózsiás sau Iózsua dar el desigur că s-a numit Iózsef, pentru că celelalte două nume sînt foarte rar întîlnite la unguri. Şi pentru cercetarea noastră acest fapt are o anumită importanţă[3].

Şi acum să vedem ce i s-a luat lui Iozsa Bodog de către slujbaşul magistratului din Sibiu, fiindcă documentul, pe care l-am studiat, este un inventar, pe de o parte a lucrurilor lui, obiecte casnice şi îmbrăcăminte *(domestica supellex)*, apoi cîteva medicamente, cunoscute în epocă şi pe de altă parte cărţi, un mare număr de cărţi care sînt menţionate, unele numai cu numele autorilor, altele numai cu titlu iar altele şi cu numele autorilor şi cu titlu.

Bunurile sale ne dezvăluie că Iozsa Bodog era un om modest, n-avea nici măcar o casă a lui, lucrurile fiindu-i luate din casa din Sibiu a protopopului din Apold. Iar aceste bunuri constau dintr-un pocal de argint în greutate de două mărci, linguri şi furculiţe de argint, în greutate de o marcă ; două veste albe, apoi cămăşi, şi slujbaşul magistratului precizează că două erau noi şi două vechi, două eşarfe şi o bucată de un sfert de cot de atlas,

[2] A. Ritoók, *Ein ungarischer Schüler Melanchtons : Iosephus Macarius*, în „Acta Classica universitatis scientiarum Debreceniensis", tom. IV, Debrecen, 1968, p. 107.

[3] I. Ladó, *Magyar utónévkönyv* (Dicţionar de pseudonime ungureşti), Budapesta, 197,2 p. 175.

un brîu de mătase, două bonete, una din material mai ieftin şi una de mătase, avea şi o umbrelă verde, apoi o cupă (ceaşcă) din piatră, conţinînd o pastă făcută dintr-un fruct, cunoscut în epocă ca întăritor[4], mai avea încă o cană de piatră şi încă o bonetă veche de mătase, cinci feţe de masă, o mantie tot de mătase, o cuvertură şi trei perne. Mai avea şi un pat şi un scaun şi o lăută cu îmbrăcăminte şi apoi o cutie conţinînd argilă de culoare roşie, pansament pentru răni[5], şi o piuliţă, apoi mai avea şi un dulap pentru cărţi, trei ceşti şi patru vase de cositor, o cană *(amphora)* tot de cositor, fără capac, şi o bucată de stofă neagră. Şi mai avea Iozsa Bodog şi douăzecişipatru de greutăţi de o jumătate de marcă[6], şi şapte vase de tablă precum şi zece bucăţi (plăci?) tot de tablă ce se aplica pe scînduri (pentru a le întări)[7].

În ce priveşte cărţile, pe care slujbaşul magistratului le-a ordonat după mărime, am precizat că erau multe, şi anume: *in folio:* 75 de volume; *in quarto:* 30; *in octavo:* 66; *in sedecimo:* 6; apoi mai avea Iozsa Bodog cîteva volume de cîntece religioase *(cantionalae)*, legate în plăcuţe de lemn şi în pergament, precum şi hărţi *(tabulae, mapae mundi)*, legate în piele roşie.

Această bibliotecă dovedeşte că este vorba de un om instruit.

În cele ce urmează vom încerca, pe baza unor informaţii documentare, destul de puţine, să urmărim prin ce şcoli a trecut secretarul lui Melchior Balassa şi cu ce s-a ocupat el, odată studiile terminate.

Mai întîi trebuie că a studiat la vreo şcoală capitulară sau la vreun „gimnaziu" cum erau şi în Transilvania la Tîrgu Mureş şi la Cluj, pentru care regele Ioan Sigismund renunţă, pe la 1557, la decima pe care o ridica de la oraş, sau la Alba Iulia şi la Sighet[8] precum erau şi în regatul feudal maghiar, în care începuse deja înlăturarea vechiului balast al tradiţiei scolastice şi înlocuirea cu alte discipline, în primul rînd limba latină, ce trebuia cunoscută de orice om învăţat, apoi elocinţa, poezia, muzica, şi astronomia. Sau poate a învăţat în Tyrnavia, la şcoala pe care umanistul de origine română, Nicolae Olahus o reorganizează pe la 1554 şi unde pe lîngă retorică, poetică şi gramatica limbii latine, elevii studiau şi poeţii latini, pe Vergilius, Horaţius, Ovidius iar dintre oratori studiau pe Cicero şi Quintilian şi dintre istorici pe Titus Livius, Salustius şi Caesar, autori pe care Iozsa Bodog îi avea în biblioteca sa[9].

---

[4] *Cassia fistula*, pulpa dulce-acrişoară a unui fruct, de formă cilindrică, cu multe seminţe — desigur conţinea vitamine, la T. Pop, *Substanţe şi forme farmaceutice utilizate în sec. XVI*, în „Farmacia", nr. 4/1956, p. 327.

[5] *Terra sigilata vel bolo armeno*, argilă colorată în roşu datorită oxidului de fier, la T. Pop, *op. cit.*, p. 327.

[6] *piseta*, ponderis genus 1/50 pars marcae.

[7] *ad monitum axes, wulo pelch.*

[8] Şt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranităţii turceşti, 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 225—226.

[9] Şt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa-Gorj, 1939, p. 25.

În ce privește studiile universitare, în Registrul de evidență al bursierilor care studiau la Cracovia, în anul 1538 este menționat un *Ioszephus Pestinus*[10], care a stat la această universitate numai doi ani fiindcă începînd cu data de 22 noiembrie 1540 *Iosephus Pesti, hungarus*, cu numele de familie grecizat *Macarius* (ung. Bodog) este înmatriculat la Universitatea din Wittemberg unde va sta patru ani.[11]

De la Wittemberg, prin anul 1544, desigur la sfîrșitul studiilor universitare, Iozsa Bodog, acum Iosephus Macarius, face o călătorie în Elveția, avînd o scrisoare de recomandare a lui Melanchthon către Korardus Pellicanus și Henricus Bullingerus, fruntași ai reformei din această țară[12].

La întoarcerea din Elveția, Iozsa Bodog aduce cu el un mare număr de cărți, desigur privind reforma și pe care constatăm că le avea și în anul 1563 cînd i s-au luat din porunca regelui.

Reîntors în Transilvania el se alătură, în calitate de secretar „familiarilor", comitelui Melchior Balassa[13].

Dar într-o scrisoare din 8 octombrie 1551 un călugăr dominican *„frater Iozsa"* student în Italia, la Padova, scria soției nobilului Ferenczi Révay, care și ea avea doi copii la studii acolo, să-l ajute cu bani ca să se poată întreține.

Aici desigur *„frater Iozsa"* a audiat și cursurile juristului italian Matteo Gribaldi, care profesa, de la catedră, anume teze antitrinitariste și care trecînd chiar la protestantism a trebuit să fugă în Imperiul german[14].

Într-o altă scrisoare din 24 aprilie 1552 „diacul Iozsa" scria chiar palatinului Ungariei, lui Thomas Nádasdy, rugîndu-l de asemenea să-l ajute cu bani. În această scrisoare el îl informa pe palatin despre lucrările Conciliului de la Trento, la care s-a definitivat ruptura dintre catolici și protestanți, precum și despre începutul celui de al cincilea război dintre regatul Franței și Carol Quintul (1552—1556)[15].

În Italia a putut „frater Ioszephus" sau altfel numit „diacul Iozsa" să stea pînă în anul 1554 fiindcă stăpînul său Melchior Balassa, trecut din nou în slujba regelui Ferdinand, deci trecut din nou la catolicism, se lupta cu turcii, mai întîi la Esztergom și apoi la Lipova, unde a și fost rănit[16].

---

[10] A. Ritaòk, *op. cit.*, p. 107; K. Schrauf, *Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis* Budapest, 1893, p. 32.

[11] C. E. Foerstemann, *Album Academiae Wittembergensisensis*, I, Lipsiae, 1841, p. 185; I. Révesz, *Magyar tánulók Wittembergben* (Studenți unguri la Wittemberg), 1859, p. 218; A. Ritoók, *op. cit.*, p. 107.

[12] K. Kürschnner *(Pellicanus))* celebru hebraist; H. Bullinger *(Bullingerus)*, pe lîngă alte lucrări are și o sută de predici asupra Apocalipsului.

[13] E. Zsindely, *Svájci-magyar protéstáns kulturális kapcsolatok a történelmi folyamán*, în „Helikon, világirodalmi Figyelö" (Relații culturale între protestanții elvețieni și maghiari în decursul istoriei), 1984, 2—4, p. 245—251.

[14] I. Révesz *Debrecen lelki válsága* (Criza spirituală a orașului Debrețin), 1561—1570' în „Századòk", 4—6, 1936, p. 201—202, nota 4.

[15] A. Ritoók, *op. cit.*, p. 113; doc. în Arh. Naț. magh., arh. Nádasdy; L. Romier, *Les origines politiques des guerres de religion*, Paris, f.s., vol. II, p. 28.

[16] Zs. Beöthy, *Az elsö magyar politikai szinmü és kora* (Cea dintîi piesă politică maghiară și epoca sa), n „Századók", 1876, p. 281.

Revenit, din Italia, Iozsa Bodog a stat un timp la Miskolč de unde îi scrie din nou palatinului Nádasdy care, pentru informaţiile trimise — desigur în mai multe scrisori din Italia — îi donează o proprietate ce fusese a unui alt secretar „Georgius litteratus", donaţie ce-i va creia însă unele neînţelegeri cu urmaşii fostului proprietar.

Apoi el se alătură, din nou, lui Melchior Balassa care, după cum aflăm dintr-o scrisoare cu data de 2 februarie 1562, îl însărcinează să apere cetatea de la Stremţ, împotriva trupelor regelui Ioan Sigismund[17]. Şi desigur, pentru aceasta a şi primit de la stăpînul său 1000 de florini. Peste o lună Iozsa Bodog se afla tot cu stăpînul său în secuime, precum se consemnează într-o scrisoare din 30 martie 1562[18].

Fiind un om de casă „un familiar" a lui Melchior Balassa, am cercetat şi documentele privindu-l pe acesta. În documente însă nu l-am aflat. Însă se găseşte un personaj cu numele de Iozsa, om de încredere al lui Melchior Balassa, în „comedia" contemporană : Trădarea lui Melchior Balassa (cea de a treia) pe care versatilul nobil îl trimitea adeseori cu misiuni, să le spunem diplomatice, la diferite personalităţi[19].

Iános Horváth, într-o lucrare a sa, analizînd comedia *Trădarea lui Melchior Balassa*, apărută pe la 1559, scrie că împrejurările şi frămîntările politice despre care se vorbeşte în piesă sînt „reale" şi că autorul şi-a creat personajele după oameni care au trăit aievea şi precizează chiar că şi „diacul Iozsa" nu poate fi un personaj imaginar.[20]. Şi mai departe, Iános Horváth precizează că „diacul" trebuie să fie aceeaşi persoană cu cea despre care Petru Bornemisza scria că era un bun cunoscător al limbii latine şi că avea şi bune cunoştinţe de limbă greacă, precum şi că era foarte priceput în probleme politice şi religioase.[21]

Priceperea lui în cele politice şi religioase se constată prin faptul că în aceste domenii era folosit de stăpînul său Melchior Balassa.

În comedie Iozsa apare în partea a doua (comedia are cinci părţi) cu două scurte replici. Adresîndu-se lui Melchior Balassa el spune : „pentru voi am minţit de nenumărate ori". Apoi fiind trimis să îmbuneze pe arhiepiscopul primat, pe cunoscutul umanist Nicolae Olahus, stăpînul său voind să revină la catolicism, îi răspunde lui Melchior Balassa : „lucrurile sînt ca şi aranjate nu mai am nevoie de niciun sfat. Mă duc la arhiepiscop".

---

[17] A. Ritoók, *op. cit.*, p. 114. Că un „secretar" era numit pe lîngă căpitanul unei cetăţi cu scopul de a-i întări autoritatea, sau de a-l supraveghea, nu era ceva neobişnuit în acea epocă. În timpul răscoalei lui Doja, în 1514, tot un secreatar „al marchizului Gheorghe de Brandemburg, pe nume Mathei Künisch, împreună cu căpitanul Pratner, au încercat să reziste, în cetatea Soimuş, nu departe de Deva, cetelor de ţărani răsculaţi ; la S. Márki, *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, p. 162—175 (în mss. la Muzeul judeţean din Arad).

[18] *Monumente Comitialia regni Transilvaniae*, vol. II, Budapesta, 1876, p. 147.

[19] *Régi magyar költök tára* (Repertoriul poeţilor clasici maghiari), VII, Budapesta, 1912, p. 415.

[20] *A. Reformácio jegyében Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete* (Istoria literaturii maghiare, la o jumătate de veac de la lupta de la Mohács), ed. II, Budapesta, 1917, p. 403.

[21] P. Bornemisza, *Ördögi kisértésen* (Practici diavoleşti), Ed. G. Eckardt, Budapest, 1955, p. 212.

Scena I-a din partea a III-a îl arată pe Iozsa la arhiepiscop. Şi aici se poate constata îndemînarea sa. Iată scena: arhiepiscopul după ce răspunde la salutul secretarului îl întrebă în ce credinţă şi-a lăsat stăpînul: „în aceeaşi credinţă în care a trăit pînă acum?" (adică reformată).

La care întrebare diacul Iozsa răspunde cu naivitate: „nu ştiu despre ce credinţă vorbiţi", arhiepiscopul continuă: „despre credinţa în care se poate face orice ticăloşie fiindcă dacă îţi este scris vei fi primit totuşi la ceruri (se referă la concepţia calvină a predestinaţiei) la care diacul răspunde: „mda ... aceasta i-a fost credinţa, dar numai pînă acum (dar cu o rplică mai sus spunea că nu ştie despre ce credinţă este vorba). Şi mai departe:" ... dar el (Balassa), vrea să vă slujească vouă acum, se duce la slujbe, posteşte şi chiar se spovedeşte *(auricales confesio)*.

Această veste l-a bucurat pe arhiepiscop. El nu ştia că Melchior Balassa, cînd l-a trimis pe Iozsa la el i-a spus: „spune-i arhiepiscopului că dacă se va dovedi un bun stăpîn eu sînt gata să trec de partea lui, să trec chiar la credinţa lui" — dar coborînd vocea i-a atras atenţia lui Iozsa: „vezi, despre asta să nu pomeneşti nimic predicatorului meu (reformat)". Deci din scenele de mai sus se constată la ce îl folosea stăpînul său pe acest secretar, inteligent şi dibaci şi după cărţile pe care le avea şi foarte învăţat.

Socotim că putem pune un semn de egalitate între omul de încredere a lui Melchior Balassa din documentul din anul 1563 şi personajul din piesa amintită mai sus.

Pentru a înţelege mai bine importanţa faptului că în Transilvania, în sec. XVI, s-a putut găsi la un om, cu o slujbă destul de neînsemnată, un secretar, o atare bibliotecă este bine să precizăm că şi în Transilvania se face simţită, din plin, ideologia înnoitoare a renaşterii cu efectul ei pe tărîm religios, reforma. Istoriografia s-a oprit îndelung asupra acestui fenomen cultural şi social ajungîndu-se la concluzii potrivite concepţiei epocii în care a fost studiat. Ideile noi ale umanismului se reflectă şi în regatul feudal maghiar, precum şi în Transilvania în scrierile cărturarilor, şi nume ca Nicolae Olahus, ce se trăgea din familia domnitoare din Ţara Românească şi după mamă era nepot al regelui Mathia Corvinul, prieten al lui Erasmus din Rotterdam; Deczi Baranyi (Barovius) care a studiat la Wittemberg şi apoi Ştefan Szamosközi (Zamosius) şi Gáspár Heltai a cărui erudiţie era mult lăudată de contemporani sau acel Anton Verancsics (Verancius), caracter dubios — şi aceasta o caracteristică a unor oameni din epocă — dar excelent latinist, mînuitor îndemînatic al condeiului, cu un stil elegant, cu izbucniri de un dramatism impresionant, sau chiar Mihail Csáky, român de origine, canonic de Alba şi dascăl chiar al pricipelui Ioan Sigismund,[22] şi chiar principele Ioan Sigismund, protector al artelor, în corespondenţă cu Petru Ramus de la Sorbona şi cu Celius Curio, de la Basel — despre care se spunea că chiar el a făcut corecturile la *Disputa de la Oradea*, completînd unele pasaje, din memorie, ilustrează această strălucită epocă[23].

[22] I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 90,
[23] K. Szentmártoni, *János Zsigmond*, Cristur 1934, p. 1339.

Deci oameni luminaţi, cărturari, iar alături de ei alţii, care avînd acum un moment potrivit, datorită vremurilor tulburi încercau să-şi atingă scopuri, direct proporţionale cu ambiţiile lor, ca românul făgărăşan Ştefan Mailat, comitele Melchior Balassa, aventurierul veneţian Aloisio Gritti, trimis în Transilvania de sultanul Soliman, dar şi alţii. Şi în această lume, în frămîntare, Iozsa Bodog, cu slujba lui neînsemnată de secretar, în momentele de acalmie se retrăgea desigur între cărţile lui, agonisite cu mare trudă, studiind sau frunzărind nu numai remarcabilele elegii, atît de pasionate, ale lui Propertius, bogate prin varietatea ideilor sau pe eruditul şi elegantul elegiac şi satiric, Catulus. Pe Vergilius, poate *Eneida*, şi ne pare rău că slujbaşul magistratului din Sibiu nu a consemnat mai amănunţit, sau pe Horatius şi desigur că lua în mînă şi *Hecuba* lui Euripide în frumoasa traducere a lui Erasmus.

Altă dată fără îndoială, că îşi îndrepta atenţia spre Cicero, din care avea mai multe cărţi sau poate spre *Institutio oratoria* a lui Quintilian, autori pe care îi cunoştea încă din timpul studiilor de la şcolile capitulare.

Vremurile erau însă tulburi şi stăpînul său Melchior Balassa, prin versalitatea lui, trecînd într-o tabără cînd în alta, făcea şi familiarilor săi viaţa grea. Nu întotdeauna omul se putea gîndi la poezie sau la oratorie, *Politica* şi *Economia* lui Aristotel, Plutarch, Cornelius Tacitus, *De antiquitatibus Iudaicis* a lui Iosephus Phlavius, Caesar sau *De philosofica historia* a lui Claudius Galenus, eruditul medic a lui Marcus Aurelius îi dădea lui Iosza Bodog posibilitatea să mediteze asupra întîmplărilor din vremea sa.

După studiile făcute şi după afirmaţiile unor cercetători, am menţionat mai sus, secretarul Iozsa Bodog ştia şi greceşte, un *Lexicon* şi *Gramatica* lui Constantin Lascaris, cunoscutul gramatic bizantin, autor al primei gramatici greceşti tipărite, *Gramatica* lui Manuel Crisoloras şi *Gramatica* lui Honterus de la Braşov, confirmă afirmaţia de mai sus.

Ţinînd seama de cărţile menţionate în inventarul din documentul cu data de 19 iulie 1563, nu numai antichitatea îl interesa pe Iozsa Bodog. El avea, este drept că numai un volum din cele treizeci şi trei ale istoricului Marcantonio Coccyus *(Sabellico)*, cartea a doua — cea în care se descrie începuturile ambiţioasei republici a lagunelor de la Marea Adriatică, Veneţia (*Rerum Venetarum ab urbe condita ad. Marcum Barbadicum Libri XXXIII*, Veneţia 1487).

Apoi mai avea secretarul lui Melchior Balassa şi cugetările lui Erasmus, *Apophtegmata*, îl avea şi pe Avicena, cu explicaţiile făcute tot de Erasmus din Rotterdam, precum şi *Cosmografia* lui Honterus şi un Zoviac, *Zodiacus vitae*, întocmit de Pallingerus, apoi şi lucrarea cunoscutului medic şi botaniste german Leonardus Fux, *De sanadis morbis*, şi am menţionat că avea şi hărţi — tabulae şi mapae mundi, — asupra cărora se va fi aplecat cercetînd ţările Europei sau a urmărit drumurile pe care le-a străbătut sau pe care ar fi vrut să le mai calce.

Dar acum, în veacul al XVI-lea frămîntările religioase — un aspect al frămîntărilor solciale — ridică o nouă clasă, burghezia care pe lîngă susţinuta activitate economică îşi făcea timp şi pentru folosirea cuvîntului scris. Acum se discuta mult, se polemiza chiar şi de la înălţimea amvoanelor şi se scria mult. Aşa că este firesc ca între cărţile lui, om umblat

pe la şcolile Europei din Apus, care a audiat cursurile universităţilor şi în Germania şi în Italia, în care noile idei şi concepţii erau promovate de la înălţimea catedrelor să vrea să aibă şi cărţile ce cuprindeau dezbaterile teoretice ale noilor concepţii. Şi avea lucrările întemeietorului protestantismului pe care, după cum am pomenit mai sus, le adusese chiar el din Elveţia. *Institutiones Cristiane religionis* a lui Ioan Calvin, fanaticul cîrmuitor al Genevei, *In Danielem* a lui Oecolampadius, reformatorul oraşului Basel, un comentariu asupra Bibliei a lui Corardus Pelicanus, *Sermonum decades* a lui Henricus Bullingerus, *Anticristus* a lui Rodolphus Gualterius şi mai ales cărţile lui Luther şi ale lui Melanchton.

Dar Iozsa Bodog, mai mult ca sigur şi fost călugăr dominican şi fost student la Padova, avea în biblioteca lui, alături de autorii reformaţiei şi cărţi ale autorilor recunoscuţi de biserica Romei. *Noul Testament* în frumoasa traducere a lui Erasmus de Rotterdam, cartea apologistului Lactantius Firmianus, două din volumele unei lucrări despre episcopate (*De episcopatibus*, tomus primus et secundus), apoi opera lui Grigoie de Nyssa, contemporan şi prieten a lui Grigore din Nazians şi frate al sfîntului Vasile cel Mare, părţi din operele sfîntului Ambrozie şi a sfîntului Augustin. Din opera Sfîntului Ieronim avea nouă volume şi mai avea şi opera mucenicului Ciprian şi o Biblie (*Biblia Italica*). De asemenea avea şi un *Novum Testamentum grecum* şi *Sententiae Nily monahi*, tot în limba greacă dar avea şi *Alcoranul* şi *De Turcarum origine*, dovedind prin aceasta preocupări de intelectual cu un larg orizont.

În concluzie se poate afirma, fără nici o rezervă că secretarul comitelui Melchior Balassa, are profilul unei personalităţi a epocii renaşterii, că este un umanist a cărui activitate ar merita o cercetare mai amănunţită.

În continuare socotim util să prezentăm inventarul cărţilor ce i-au fost luate din porunca regelui Ioan Sigismund:

Index librorum in. folio:

— Opus d⟨iv⟩ Cypriani martiris; Commentarius Lutheri in Genesim; Dictionarium latinum; Commentarius Bibli Conradi Pellicani; Commentarius in profetas; Commentarius Lib⟨rorum⟩ ecclesiasticorum; Commentarius hagioraphorum Lucianus, latine; Postilla Georgy Wicely; Postila Lutheri, latina; Institutiones Cristiane religionis Ioannis Calvini; Vite Plutarchi; Lutherus, In Genetim; Concordancie Biblice; Biblia italica; Brencius, in Ioannem; Homilie Hyeronimi et Augustini; Historia ecclesiastica; Alocaranus; Index operum Augustini; Cornelius Tacitus; Epitome omnium operum Augustini; Brencius, In Lucan; Plinii Naturalis historie, exemplaria duo; Translatio novi testamenti Erasmo Roterodame autore; Biblioteca Conradi Gesneri; Opera Cipriani; Iosephus, de Antiquitatibus judaicis; Tomus 4 operum Ambrosi; Omnia opera d⟨ivi⟩ Ambrosii; Moralia Plutarchi; Chiliades Erasmi; Operum Augustini tomi sex; Operum Augustini tomi septem, eiusdem tomus, octavus tomus nonus, tomus decimus,; Operum Lhutheri tomi quattor; Operum Marci Ciceronis tomi duo; Codex; Hyeronimi operum tomus primus, secundus; Hyeronimi operum tomus tertius et quartus; Operum Hyeronimi, tomus quintus; Operum eiusdem tomus sextus, item septimus, octavus et nonus eiusdem

tomi ; Secundus tomus operum Antonii Cocey ; Lodovicus Celius ; Opera Gregorii Nisen⟨sis⟩ non compacta ; Epistola Ciceronis ad Atticum ; Polianthea ; Homiliarius doctorum ; Index super tomos Augustini ; Confutatio assertionis Lutherane ; Pomerium sermonum ; Vergilius ; Iustinus Ludavicus Vines de veritate fidei Christiane ; Aristoteles, De natura animalium, non compactus.

Index librorum in quarto folio :

Hecuba Euripidis ab Erasmo versa ; Qudlibetum declamatorum ; Lexicon grecum ; Grammatica Constantini Lascaris ; Quintilianus ; Apologia Valden⟨is⟩ ; Cato, De re rustica ; Oecolampadius In Danielem ; Henrici Bulingeri sermonum, decades II ; Libani epistole ; Catulus et Propercius scriptus ; Stelarium corone Marie virginis ; Missale ; Gemma anime ; Breviarum ; Commentarius Philippi in orationes Ciceronis ; Commentarius lingue latine Stephani Doleti ; Ritus ecclesiastici exemplaria 10, non compacta ; Historia undecim milium virginum ; Oratio fratris Vincentii ; Regestrum in sermones de sanctis.

Index librorum in octavo folio :

Lactantius ; Avicena ; Simboli explicatio Erasmo Rotero⟨damo⟩ autore ; Galenus, De philosophica historia ; Apophtegmata Erasmi ; Erotemata Guarini ; Coelius, In apocalipsim ; Lutherus, In epistolam ad Galatas ; Ioannes Brencius, De Penitencia ; Lutherus, In Esaiam ; Horatius ; Apophtegmata Erasmi ; Opera Pontanii ; Virgilius ; Commentarii Julii Cesaris ; Cosmographia Honterii ; Grammatica Honterii, greca ; Oratorium Ciceronis, tomus primus secundus et tertius ; In Danielem Philippi Melanchton ; Postila Corvini super epistolas dominicales ; Postila Corvini, In evanghelia ; Marcelli Palingenii, Zodiacus vite, ; Postila Philippi ; Scripta Matthie Flacti (sic) Illyrici ; Cronica Carionis ; Lutherus, In Micheam profetham ; Summaria Lutheri in psalmos ; Coelestina ; Commentarius de anima ; Paraphisica Aristotelis ; Evangionale Hungaricum ; Philippi, In Matheum ; Loci communes Philippi ; Inventarium secunde partis epistolarum Hyeronimi ; De sanandis morbis Leonardi Fuchsy ; Sententie Nili monahi grece ; Conciliatio scripture divine ; De episcopatibus Germanie, tomus primus et secundus ; Officia Ciceronis ; Gennadius Marcialis ; Phisica Philippi Melanchtonis ; Tusculane questiones ; Enchiridion precationum Lutheri ; Grammatica Diomedis, Navis stultifera, Vita Lutheri ; Politica et oeconomica Aristotelis ; De Turcarum origine ; Rodolphi Gualtheri, Antichristus ;Epithome cronicorum mundi ; Oratio Alberti Novicampiani ; Novum testamentum grecum ; Grammatica Emanuelis Chrysolore ; Phisica Philippi Melanchto⟨nis⟩ scripta ; Rudimenta cosmographica Hontheri ; Liber Wayremundi ; Lintholde, De concillis ; Sex partey operum Ciceronis.

In sedecimo folio :

Testamentum Grecum ; Tabulae ; Descriptio terre sancte ; Mappa mundi partes quinque vocum, in rubeo corio compata, parte quattuor vocum germanice ; Tabulature libelli aliquatt ad testudinem ; Cantionale quatuo, vocum in folio, in asseribus compactum, item aliud cantionale magnum in pergameno.

SABIN BELU

THE LIBRARY OF A LESS KNOWN TRANSYLVANIAN HUMANIST

(Abstract)

After having analysed the Alba Iulia document of July 19, 1563, from the Sibiu State's Archives, Litteralia Section, figure 908 L. 21, the author presents its contents, i.e., an inventory of the books possessed by Count Melchior Balassa's secretary, named Jozsa Bodog (Josephus Macarius).

The study traces back the years of his education and activity in Transylvania in the middle of the 16th century, a tormented period from both the political and religious point of view. Jozsa Bodrog was a humanist who, according to some specialist played a certain part in the establishment of Protestantism in Transylvania.

MEDICI CLUJENI DIN SECOLUL AL XVI-LEA

În sintezele de istorie a medicinii viaţa şi opera medicilor clujeni din sec. al XVI-lea nu a fost menţionată, excepţie constituind doar Thomas Iordan, care însă a activat departe de locurile natale. Scopul studiului nostru este deci de a contribui la identificarea medicilor clujeni din secolul al XVI-lea şi de a profila activitatea lor medicală şi culturală în general.

Clujul medieval a fost un centru urban de talia Braşovului sau Sibiului, deci nu este de mirare că şi în acest oraş erau medici „fizicieni" (physicus) aflaţi în slujba magistratului. Deoarece prin evoluţia reformei luterane pînă la negarea trinitarianismului, după anul 1568 intelectualii clujeni se îndepărtează de religia evanghelică a saşilor de pe Pămîntul Crăiesc astfel cu timpul activitatea culturală a saşilor unitarieni clujeni este neglijată de istoriografia săsească. Deşi caracterul german al culturii săseşti din Cluj se păstrează pînă în secolul al XVII-lea, activitatea lor se poate studia numai pe baza publicaţiilor cu caracter unitarian.

În cele ce urmează încercăm să prezentăm activitatea a trei medici germani din Cluj: Thomas Jordanus, Bernhard Jacobinus şi Johannes Hertel. Datorită sărăciei izvoarelor numai la Jordan putem urmări activitatea medicală. la ceilalţi doi doctori trebuie să ne mulţumim doar cu inventarierea datelor biografice şi culturale — care însă au o nebănuită importanţă şi pentru istoria culturii româneşti.

Thomas Jordanus (1540—1585)

Deoarece activitatea medicală a doctorului Thomas Jordanus (1540—1585) este mai cunoscută, cu această ocazie vom insista asupra familiei şi tinereţei sale, care este nemijlocit legată de oraşul Cluj.

În anii 1970 la Biblioteca Brukenthal din Sibiu pe foile albe legate în Noul Testament german tradus de Martin Luther şi editat la Strassburg în anul 1524[1], am găsit o scurtă cronică familială întocmită de *Hans Jordan*, tatăl celebrului medic. Din aceste notiţe cronicăreşti am putut stabili, că Hans Jordan (născut în 1500) nu era transilvănean, ci împreună cu familia lui s-a stabilit la Cluj în anul 1526 (Im Jar 1526 bin ich Hans Jordan in Sibenburgen gein Klausenpurgk erstlich kemen sampt meynen). În anul 1533 — deci încă înaintea izbînzii reformei — el a fost primit în comunitatea Sfîntului Trup (gotsleychams bruderscaft), care conform uzanţei catolice generale, şi în Transilvania îngloba inte-

[1] M. Luther, *Das Alte Testament Deutsch*. Folio-Strassburg bei Johann Knoblauch 1524. Note de ex libris: Andreas Budacherus. Martinis Seller Coloswariensis 1615. — Biblioteca Brukenthal, Sibiu, V/III, 856.

lectuali aflați în slujba bisericii. Din păcate însă din aceste notițe nu reiesé ce ocupație efectivă a avut Hans Jordan, care în anul 1535 a fost primit în centumviratul clujan, ce corespunde cu sfatul lărgit al acestui mare centru urban. El a fost în relații prietenești cu umanistul sas originar din Sibiu, Kaspar Helth-Heltai. Cel din urmă îi dedică o lucrare tipărită în anul 1551[2].

Din două căsătorii Hans Jordan a avut cinci băieți (Hans, Thomas, Sebastian, Steffen, Sepp) și patru fete (Margareta, Anna, Katharina, Barbara). Cel mai în vîrstă, Hans Jordan junior, s-a născut în 1536 și la 14 ani „Johannes Jordan Transylvanus" era deja student, fiind înmatriculat la Universitatea din Wittenberg[3]. Soarta lui ulterioară nu se cunoaște. Tot atît de puțin cunoaștem despre fratele cel mai tînăr, Stephanus Jordan, care este menționat în decretul sinodal al clerului săsesc din 29 noiembrie 1569[4]. Notițele familiale ale lui Hans Jordan se pot considera primele însemnări cronicărești transilvănene notate în limba germană.

Grație notelor familiale ale lui Hans Jordan, analizate mai sus în anul 1976 am publicat o scurtă notă[5] care apoi a fost preluată de Arnold Huttmann[6] și Gernot Nussbächer[7], conform căruia celebrul medic clujan s-a născut în anul 1540, și nu în 1539 cum s-a crezut pînă acum.

Medicul Thomas Jordan, sau latinizat Jordanus, s-a născut în Cluj. *El este considerat ca unul din întemeietorii epidemologiei și balneologiei europene.* „Thomas Jordan Clausenburgensis Transylvanus" începe studiile sale, ca și fratele său mai în vîrstă, la Wittenberg, unde îl găsim menționat în semestrul 1555/1556[8], apoi își continuă studiile la celebrele universități din Padova, Pisa, Paris, Montpellier, Basel (Bale), Bologna, Roma și Viena. Pe lîngă medicină a mai studiat filosofie și matematică și începe activitatea publicistică încă în anul 1569, cînd la Viena editează o cuvîntare în legătură cu cartea medicului roman Claudius Galenus[9].

Thomas Jordan în calitate de medic de campanie a participat la războiul turco-austriac purtat pe teritoriul Ungariei. În orașul Komárom (Komárno) el a combătut o nouă boală infecțioasă numită „Morbus hungarius" sau „Lues pannonica" (hagymáz) pe care într-o lucrare publicată

---

[2] *Trostbüchlein mit christlicher Unterrichtung, wie sich ein Mensch bereiten soll zu einem seligen Sterben.* Gesammelt und zusammengesetzt aus christlichen Prediger Schrifren durch Casparem Helth, Pfarrherrn zu Klausenburg 1551 cf. *Régi magyaorszdgi nyomtatványok 1473—1600* (Vechi tipărituri din Ungaria) Budapest, 1971, nr. 94.

[3] Karl Fabritius, *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittamberg im Reformationszeitalter.* AV II (Neue Folge) 138.

[4] Georg Daniel Teutsch, *Die Synodialverhandlungen der evang. Landeskirche A.B. in Siebenbürgen im Reformationsjahrhundert,* în *Urkundenbuch der evanghelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen, II. Theil,* Hermannstadt, 1883, p. 115.

[5] Paul Binder, *Ein Buchdeckel erzählt. Nachtrag zu einem Aufsatz über Thomas Jordan,* în „Karpaten-Rundschau" (Brașov), 6.VIII.1976.

[6] Arnold Huttmann, *Grundzüge euiner Medizingeschichte Siebenbürgens,* în *Siebenbürgisches Archiv,* Bd. 14, Böhlau, Köln-Wien, 1979, p. 132.

[7] *De la Honterus la Oberth. Naturaliști, tehnicieni și medici de seamă germani din Transilvania,* București, 1985, p. 41—43.

[8] Karl Fabritius, *op. cit.,* p. 140.

[9] Thomas Jordan, *Oratio. Ante enarrationem libri Galleni.* Viena, 1567; cf. Szabó Károly-Hellebrant Árpád, *Régi magyar könyvar* (Publicații ale autorilor din Ungaria), vol. III, Budapest, 1898, nr. 555 (în continuare se citează: RMK, III).

la Frankfurt în anul 1576[10] o identifică cu tifosul exantematic. El precizează că în „ciuda ezitării unor ignoranți este vorba de o boală cu totul nouă, necunoscută medicilor vechi și contemporani, care s-a extins în secolul nostru atît de nefericit".

După o scurtă ședere la Praga și Karlsbad (azi Karlovy Vary) Thomas Jordan în anul 1570 se așează definitiv la Brno (Brünn) și după scurt timp a fost protomedicul Moraviei. În 1577 apare prima ediție a cărții sale *Brunno Gallicus, seu Lues novae in Moravia exaratae Descriptio*[11]. În această lucrare Jordan relatează despre răspîndirea extragenitală a sifilisului în băile publice prin aplicarea ventuzelor peste porțiunile de piele scarificate, prin care la Brno s-au îmbolnăvit 200 de persoane. La propunerea lui băile publice au fost închise, măsură care a contribuit la restrîngerea acestei boli.

Știința balneologică din Cehia este inaugurată de lucrarea lui Jordanus *De aquis medicatis Moraviae commentariolus* (Frankfurt, 1575), care în 1580 apare și în versiune cehă (*Knijha o Wodach hogitedlnych neb teplicech Morawskych*, Brno, 1580)[12]. Pentru meritele sale medicale deosebite el a fost ridicat la rangul de nobil morav primind predicatul „de Cluj" (Jordana Thomasze z Klauznburgku")[13].

Cercetarea istorică transilvăneană mai veche a știut de activitatea medicală a doctorului Thomas Jordan, dar a neglijat aspectele activității sale culturale[14]. La Brno Jordan a continuat corespondența sa cu celebrul umanist și editor clujan Kaspar Helth-Heltai, prietenul tatălui său. Într-o scrisoare Helth l-a rugat pe Jordan să mijlocească trimiterea unei opere a lui la împăratul Maximilian (1527—1576), care era cunoscut pentru simpatiile sale protestante. La Viena Jordan era în relații prietenești cu rectorul Universității, Dr. Johannes Krato von Krafftheim (1519—1586), iar la Pojon (Bratislava) era în corespondență cu medicul umanist Georg Purkircher. În capitala Moraviei doctorul Thomas Jordan colabora cu Jan Blahoslav, conducătorul fraternității cehe și morave și împreună editează una dintre principalele izvoare ale istoriei Boemiei, Chronica lui Dumravius *(Dumravius Historia)*[15], opera episcopului de Olomouc (Olmütz). Despre această preocupare istoriografică Jordan pomenește și într-o scrisoare adresată consilierului și secretarului voievodului Transilvaniei, umanistul Martin Berzeviczei[16], epistola ce dovedește legăturile lui Jordan cu lumea intelectuală și politică din Transilvania natală.

---

[10] *Pestis Phaenomena*, Francofurti, 1576,; vezi în RMK, III, nr. 650.

[11] RMK, III, nr. 661, edițiile noi: nr. 692 (Frankfurt, 1580) nr. 720 (Frankfurt, 1583).

[12] RMK, III, nr. 647 și nr. 691.

[13] Arnold Huttmann, *op. cit.*, p. 130—132.

[14] *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt, I, 1844, p. 7.

Joseph Trausch: *Scheiftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Kronstatd, 1870, p. 237—240; Gustav Gündisch, *Zue Lebensgeschichte des Thomas Jordan*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschritf" 1939/3, p. 286—287.

[15] Jo(hanni) Dumbravii Olomuzensis Episcopi, *Historia Boemica* ..., Basileae, 1575. Ediții noi Hanau, 1602, Frankfurt, 1587; vezi în RMK, III, nr. 646, 991.

[16] Szabó Károly, *XVI századi magyar tudósok levelei* (Scrisori ale savanților din Ungaria sec. al XVI-lea), în „Történelmi Tár", 1881 p. 491—492.. (Joannes I Iordanus Berzevicio suo S.P.D.: ... Tu vero mi Martine vale, et splendor aulicus tuus ne taedium veterum ami

Din cercul de prieteni ai medicului Jordan făcea parte şi renumitul poet englez al epocii elisabetane *Sir Philip Sidney* (1556—1586)[17], prietenul lui Giordano Bruno. Romanul său „Arcadia" pînă la apariţia lui „Robinson" a lui Daniel Defoe a fost cel mai citit roman englez. După cum reiese din scrisoarea lui Sidney datată la 2 martie 1579 la Praga, cei doi umanişti s-au cunoscut prin mijlocirea învăţatului francez hughenot Hubert Languet (1518—1581), autorul lucrării *Vindiciae contra Tyrannos*, în care se exprimă superioritatea gîndirii raţionale. Din această scrisoare mai aflăm şi despre prietenia dintre protomedicul Moraviei şi baronul Jan Zierotin, unul dintre cei mai de seamă politicieni cehi ai epocii.

Thomas Jordan a fost căsătorit cu o ardeleancă cu numele de Susana. Fiica lui Emilie devine soţia preotului german Paul Schede. Cînd în februarie 1585 Jordan moare, la Brno, cu scopul ca şi rudele din Transilvania să ajungă, se aşteaptă şase zile cu înmormîntarea[18].

Bernhard Jacobinus (cca 1540—1602)

Din textul aşa-zisului *Responsio* din 1592, prin care saşii din Cluj răspund acuzaţiilor primite din partea cetăţenilor maghiari ocazionate de alegerea noului pleban unitarian, aflăm date interesante despre Bernhard Jacobinus. Conform rotaţiei existente dintre cele două naţiuni" din Cluj, după moartea plebanului maghiar Demetriu Hunyadi, urma să fie ales un intelectual german. Maghiarii aduceau acuzaţia că printre candidaţii saşilor mulţi sînt persoane laice, deci nu preoţi, cum ar fi chiar medicul Bernhard Jacobinus. Iată în această problemă replica cetăţenilor saşi:

„În ce priveşte cazul domnului Bernhard, cu toţi cunoaştem că el din copilărie a fost crescut şi hrănit de biserică, aici a crescut, devenind, cantor şi apoi colaborator [profesor] la şcoala noastră [clujană]. La început a fost predicator în biserica noastră [catedrala Sf. Mihail, pe atunci în proprietatea saşilor unitarieni], a devenit pleban al Idiciul de Jos [lîngă Reghin] în perioada lui Iacob Pókai şi apoi a lui Christofor Hagymási [nobili protestanţi], apoi după moartea celui din urmă persecuţia [religiei unitariene] l-a gonit de acolo. Aici [la Cluj] posturile de predicatori fiind ocupate, n-a putut lua locul altuia. A fost deci nevoie ca să poată trăi cinstit să caute o altă ocupaţie. Dacă *a studiat şi a exersat medicina* (subl. noastră — P.B.) cu ce a păgubit teologia? Dacă a însoţit copiii marilor nobili în academiile ţărilor străine şi dacă la întoarcere a vîndut mărfurile aduse, cu cea a jignit religia?"[19]

Medicul Bernhard Jacobinus în 1587 a făcut parte din delegaţia transilvăneană deplasată la Varşovia cu scopul de a cerceta posibilităţile alegerii lui Sigismund Báthori pe tronul Poloniei. Din această delegaţie,

corum tibi inducat caveto. Viennae etc. Splendido aurata militioae Equiti Domino Martino de Berzevicze, Illustrissimi Vaivodae Transylvaniae Consiliario et Secretario, Amico fratris loco charissimo. 1575)

[17] Sir Philip Sidney, *The Complete Prose Works*, vol. III, Oxford, 1965, p. 102.

[18] Gál István, *Sir Philip Sidney levele Kolozsvári Jordán Tamáshoz* (scrisoarea lui sir Ph. S. adresată lui Thomas Iordan din Cluj), în „Korunk", 1971/8, p. 1240—1242.

[19] Mátyás Pál, *Kolosvári orvosdoktorok a XVI—XVII százsd fordlóján* (Medici clujeni la cumpăna veacurilor XVI-XVII), în „Orvostörténeti közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae, ", Budapest, 100/1982, p. 61—63.

care la 4 august a sosit în capitala Poloniei a făcut parte cancelarul Wolfgang Kovacsóczi, Gaspar Kornis căpitanul Hustului, Ioan Szentpáli, secretarul princiar Eustachiu Gyulafi[20], Melchior Bogáti, Petru Gyczy, Lucas Cracerus cetățean din Aiud și medicul clujan Bernhard Jacobinus[21].

Avînd experiența călătoriilor în străinătate și cunoscînd mai multe limbi, Jacobinus a slujit și interesele confesiunii unitariene. La 14 septembrie 1588 avînd aprobarea principelui s-a dus din nou în Polonia, unde l-a chemat pe umanistul Johannes Erasmus care la început a fost rectorul școlii unitariene, iar în 1593 de partea „saşilor" a fost ales pleban unitarian.

În anul 1974 istoricii clujeni Costin Feneşan și Konrad Gündisch au publicat fragmente din notițele calendaristice ale doctorului Jacobinus. În aceste note Bernhard Jacobinus Birthalbensis — adică doctorul Bernhard — a notat moartea tatălui său: „Severinus Jekel genitor meus, plenus dirum obiit Birthalbini hora 6 vespertiana Anno 1585."[22] Din datele ce ne stau la dispoziție se poate schița astfel viața și activitatea medicului clujan.

Bernhard Jekel (latinizat Jacobinus) s-a născut în tîrgul Biertan din scaunul Mediaş și împreună cu fratele său David Jacobinus au venit la Cluj. După terminarea studiilor gimnaziale el a urmat studii de medicină — din păcate nu știm în care dintre centrele universitare — iar din anii 1560 a fost lector și apoi predicatorul saşilor unitarieni. În anul 1572 se căsătorește cu Anna Wagner din Cluj. Fiul lui, *Johann Jacobinus* la început a fost notarul orașului Cluj, apoi devine secretarul lui Mihai Viteazul, devenind apoi cancelarul principelui Moise Secuiul, dar moare la lupta de lîngă Brşov în anul 1603. Gernhard Jacobinus a practicat medicina în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea, dar din păcate nu avem date concrete despre activitatea sa medicală. Bernhardus Jacobinus moare în octombrie 1602, însă văduva lui este menționată în socotelile Clujului pînă în anul 1610[23].

Johannes Hertel (cca 1565—1630)

Umanistul Francisc David, întemeietorul confesiunii unitariene a fost fiul tăbăcarului sas clujan David Hertel. După modelul umanist el a folosit numele de David sau Davidis, adică Francisc diul lui David (Dávid Frenc). Cei doi fii ai lui însă au purtat în continuare numele de familie Hertel.

---

[20] Notele de călătorie ale lui Gyulafi au fost publicate în *Călători străini despre țările române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holgban, M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 206—209 (în continuare se citează: *Călători străini* ..

[21] *Ibidem*, p. 213 (medicul clujan în mod eronat este numit „doctorul italian Jacobino Bernado").

[22] Costin Feneşan, Konrad G. Gündisch, *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI—XVII) în calendarele lui Paul Eber*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, XVII, 1974, p. 84.

[23] Jakab Elek, *Oklevéltár Kolosvár története II/III kötetéhez* (Documente privind vol II și III din Istoria Clujului), Budapest, 1888, p. 159.

După moartea lui Francisc David (7 noimbrie 1579)[24], cei doi fii ai lui — David și Johannes Hertel — rămîn sub oblăduirea unitarienilor radicali, din care făceau parte ginerele lui Franscisc David, Lucas Treuzner, și medicul clujan Bernhard Jacobinus. La 28 martie 1582 moare la Cluj David Hertel[25] și Johann Hertel în fața persecuției se refugiază în curtea nobilului unitarian secui Wolfgang Kornis din Sînpaul de Homorod.

Johann Hertel (cca 1565—1630) începe peregrinările universitare în anul 1587, cînd îl găsim înscris la Universitatea din Padova, unde un timp a fost procurorul corporației universitare „Natio Germanica"[26]. La 29 noiembrie 1586 părăsește universitatea italiană și își continuă studiile la Basel (1586 1587), apoi începînd din 15 septembrie la Heidelberg. În aprilie 1589 însă se întoarce la celebra universitate din Padova, unde de această dată frecventează cursurile facultăților de filozofie și medicină. Cînd triumvirii au numit sindicii universității, din partea „națiunii germane" a fost ales „Johannem Hertelium Germanum, praesentis ingenii hominem". În matricole facultății de filozofie din 10 decembrie 1590 deja purta următorul titlu: „Dominus Joannes Hertelius alias Syndicus Universitatis"[27].

Despre activitatea lui Johannes Hertel la Padova pe lîngă matricolele universității aflăm și din corespondența studentului Gheorghe Kornis purtată cu tatăl său, nobilul secui Wolfgang Kornis din Sînpaul. Dintr-o scrisoare din 1591 aflăm, că atunci afară de Kornis și Hertel nici un alt student ardelean nu se afla la Padova. În anul 1592 urma ca Hertel să fie numit asistent la facultatea de botanică, însă un profesor italian vrea să împiedice această promovare. Pînă la urmă Hertel — care *obține doctoratul în medicină* — devine asistentul profesorului de botanică Jacobo Antonio Cortusso.

Între timp la Cluj — după cum deja am văzut — la 7 iulie 1592 moare primpreotul unitarian Demetriu Hunyadi și printre candidații la postul de pleban din partea sașilor se numără și medicul Johannes Hertel. În această perioadă Hertel desigur a fost supus unor frămîntări și era greu să aleagă între o catedră universitară la Padova, sau postul bine plăti de primpreot unitarian în orașul natal. Pînă la urmă el n-a candidat la postul care cu trei decenii în urmă era ocupat de tatăl lui și a continuat activitatea didactică și științifică în Italia. Însă el a avut ghinion, că peste un an a fost eliberat din postul de director al grădinii botanice. „Am înțeles treburile lui Johann Hertelius — scrie Gheorghe Kornis la 25 iulie 1593 — de mult am știut că degeaba se străduiește aici și dacă

[24] Franciscus Davidis, theologus incomparabilis moritur in carcere Devensi ob adorationis Jesu Christi huius dogma motum, sepultus juxta Martini aediculam sub signo Lysimachi Leone, Deo sit procurante anno 1579; vezi la Costin Feneșan, Konrad G. Gündisch, *op. cit.*, 91.

[25] David Hertelius filius Francisci Davidis hoc die mortuus Claudiopoli inter 9 et 10 ante meridiem. Anno 1582; *Ibidem*, p. 91.

[26] *** Andreas Veress, *Matricola et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221—1864*, Budapesta, 1941 I, p. 92 (în continuare se citează: Veress, *Matricola*).

[26] *Die Matricel der Universität Basel*, Bd. II, p. 350.

[27] Johannes Hertelius Septem Castrensis nomen suum in Album Almo e nationis Germanicae 12 Aprilis retulit. Anno partus Virginiei 1589; vezi la Veress, *Matricola*, I, p. 99, 01, 107.

l-am atenţionat, era supărat ; dar acum s-a convins că între două scaune a rămas pe jos şi i s-a luat postul de „grădinar" [directorul grădinii botanice] sau mai bine zis niciodată nu a fost numit. Acum bucuros s-ar întoarce acasă, dar într-un fel îi e ruşine şi nici nu ştie pentru ce /pe ce post/. Aici dragă tată n-a avut nici un folos, mai mult a cules pagubă"[28].

După anul 1593 Johann Hertel se întoarce la Cluj, deşi nu ştim precis în ce an. Postul de primpreot era ocupat de Johannes Erasmus iar vechiul său patron şi prieten Bernhard Jacobinus era medicul Clujului. Se pare totuşi că însă în viaţa lui Jacobinus a ocupat pînă la urmă postul de „fizician "al Clujului.

Cele afirmate mai sus reies dintr-o dedicaţie făcută de Sigismund Sarmasági, comitele comitatului Turda şi consilier princiar care la 1 februarie 1601 — deci în timpul domniei lui Mihai Viteazul — a notat următoarele pe o lucrare a lui Justuts Lipsius (Politicorum sive civilis doctrinae libri) donată lui Hertel : „Ex cellentissimi D.D. Johannis He(r)tely Medici Physici praestantissimi etc. Sigismunddus Sarmasaghy scribetat Claudiopoli die 1 Febr Anno MDCI[29]. Din această dedicaţie reiese, că Hertel la cumpăna secolelor XVI—XVII a fost medicul fizic al Clujului, şi printre pacienţii săi, pe lîngă cetăţenii Clujului se numărau şi unii din nobili. Cercetările ulterioare pot confirma dacă şi Johannes Hertel se număra printre medicii lui Mihai Viteazul[30].

Doctorul Johannes Hertel a fost un cetăţean de frunte al oraşului său natal şi astfel în registrele centumvirilor Clujului de la începutul secolului al XVII-lea se număra şi *„Hertelius Janos Doctor"* (1609) sau „Hannes Hertel"[31]. Din cauza lacunelor arhivistice numele lui apare numai pînă în anul 1626. El moare în jurul 1630, căci în 1634 printre locatarii cartierului clujan „Cetatea Veche" este menţionată şi văduva lui Johannes Hertel[32].

Pentru istoria culturii şi civilizaţiei româneşti de o importanţă deosebită a fost prietenia ce s-a încheiat la Padova între tînărul medic clujan şi astronomul şi geograful italian Giacomo Antonio Magini (1555—1617). În anul 1595 Magini reeditează opera geografică a lui Ptolemeu. Informaţiile privitoare la Transilvania provin de la cărturarul ardelean Johannes Hertel, sau cum formulează Magini, „eruditi a Joane Hertilio Transiluano Viro doctissimo".

Activitatea geografică a lui Hertel a fost deja analizată de Karl Kurt Klein[33] şi textul descrierii Transilvaniei elaborat pe baza informaţiilor

---

[28] *Utazások a régi Európában* (Peregrinări în Europa de altă dată), ed. Paul Binder, Bucureşti, 1976, p. 57, 63, 68.

[29] Herepei János, *Adattár XVII századi szellemi mozgalmaink történetéhez* (Date privind istoria mişcărilor culturale din sec. al XVII-lea), vol. III, Budapest-Szeged, 1971, p. 509.

[30] Georg Valentin Huttmann, *Die Beziehungen des Fürsten Michael des Tapferen zu den Ärzten seiner Zeit*, în *Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landekunde*, III, Folge 4/1974, p. 52—59.

[31] Binder Pál, *Közös múltunk* (Trecutul nostru comun), Bucureşti, 1982, p. 301 (1623: Hannes Hertel).

[32] Mátyás Pál, *op. cit.*, 66—68.

[33] Karl Kurt Klein *„Ein siebenbürgischer Geograph des 16. Jahrhunderts*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", 55/1932, nr. 4, p. 337, 384.

furnizate de el a fost publicată în traducere românească în seria *Călători străini*[34], dar în aceste lucrări nu s-a stabilit identitatea între medicul clujan Johann Hertel și prietenul lui Magini „Hertilius".

La descrierea Transilvaniei Magini-Hertel pomenesc de români (Romani) secui (Scythae), sași (Saxones) și maghiari (Hungari). În interpretarea datelor istorice se simte influența concepției lui Kaspar Helth-Heltai, care de asemenea activînd la Cluj desigur a fost cunoscut de tînărul Hertel.

După ce prezintă însușirile românilor, Magini-Hertel trece la etimologia denumirii de *valachus*, unde găsim etimologia justă, valabilă pînă în zilele noastre: (Valachi) dicuntur enim a Germanis Vualchen q.d. Vuelchsin, quod Italos signant ...". Tot de la tînărul student sas a aflat Magini de obiceiuri populare ale românilor în legătură cu nunțile și înmormîntările, pe care le găsim descrise pentru prima oară la Magini[35]. Analizînd unele cuvinte românești Magini-Hertel constată, că în jurămintele românilor („Zău") apare menționat Jupiter, adică Zeus (Zeul). Pentru astronomul Magini s-a părut interesant de notat și cunoașterea de către români a zeiței Venere — pomenit de ei în „Sfînta Vineri".

Viața și activitatea medicilor și cărturarilor clujeni Thomas Jordan, Bernhard Jacobinus și Johannes Hertel dovedește că pe lîngă orașele Brașov ,Sibiu și Bistrița și marele centru urban de pe Someșul Mic a avut importanță în istoria medicinii din Transilvania. Pentru istoria medicinii românești n-ar fi fără importanță să se studieze și biografiile medicilor clujeni din secolele XVII-XVIII, ca astfel să fie umplut golul ce desparte sec. XVI-lea de sec. XIX-lea, cînd Clujul devine centru universitar medical.

PAUL BINDER

[34] *Călători străini*, IV, p. 580—585.
[35] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1974, p. 133—134.

CONTRIBUŢII DOCUMENTARE PRIVIND STĂPÎNIRILE ÎN TRANSILVANIA ALE FAMILIEI CANTACUZINO (1664—1715)

Legăturile multiple statornicite între Ţările Române pe parcursul secolelor s-au materializat, printre altele, şi în preocupările constante ale domnilor şi boierilor din Ţara Românească şi Moldova sau ale principilor şi nobililor din Transilvania de a găsi un loc sigur de refugiu în caz de primejdie, ivită fie din partea turcilor, tătarilor şi austriecilor, fie din aceea a domnului sau principelui pentru boieri, nobili şi pretendenţi la tron. Acest loc se urmărea a îndeplini unele condiţii, dintre care, cea mai importantă, era situarea într-o zonă apropiată de graniţă, de unde să se poată observa mai uşor starea şi evoluţia lucrurilor din ţara părăsită, îngăduindu-se totodată asigurarea cu cele necesare traiului şi, la nevoie, apărarea naturală a locului, dacă se putea, împotriva unui eventual atac neaşteptat. Deoarece, în marea majoritate a cazurilor zălogirea şi cumpărarea de moşii dintr-o ţară în alta a vizat în primul rînd aspectul menţionat, este explicabil de ce s-au păstrat şi se cunosc relativ puţine documente despre aceste stăpîniri, tranzacţiile fiind în general înconjurate de tăcere şi discreţie, ele devenind cunoscute şi lăsînd ceva mai multe urme scrise în măsura în care vor constitui obiectul unor neînţelegeri soluţionate prin procese.

Aşa după cum, în secolul al XVII-lea, o parte însemnată a boierimii moldovene dobîndeşte zălogiri sau cumpără moşii în Polonia, pentru un eventual refugiu în caz de primejdie, boierimea şi domnii din Ţara Românească fac acest lucru în Transilvania, după cum şi unii nobili ardeleni cumpără sau dobîndesc prin căsătorii bunuri funciare, cu deosebire vii, în ţara de la sud de Carpaţi. Familii de mare renume din Ţara Românească, dintre care amintim aici familia Cantacuzino, se înscriu pe linia acestei orientări şi practici, care au constituit obiectul unor preocupări mai vechi şi oarecum de predilecţie în istoriografia noastră datorate lui Nicolae Iorga[1], Eudoxiu de Hurmuzaki[2], Ştefan Meteş[3], Ioan Lupaş[4],

---

[1] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, Bucureşti, 1902; Idem, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902; Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902; Idem, *Braşovul şi românii*, Bucureşti, 1906; Idem, *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu)*, Bucureşti, 1913.

[2] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX/1 (1650—1747) Bucureşti, 1897.

[3] Ştefan Meteş, *Moşiile domnilor şi boierilor din Ţările Române în Ardeal şi Ungaria* Arad, 1925 (în continuare se citează: Ştefan Meteş, *Moşiile domnilor* ...); Idem, *Relaţiil*

Constantin Giurescu și Nicolae Dobrescu[5], la care am asocia mai noile contribuții ale lui Ion Toderașcu[6], Ștefan Andreescu[7], Alexandru I. Gonța[8] etc.

Potrivit datelor cunoscute pînă în prezent primele contacte directe ale familiei Cantacuzino cu Transilvania sînt legate de mișcarea seimenilor din anul 1655, cînd cuprinsă de teamă o parte a boierimii din Țara Românească se refugiază în orașele Brașov și Sibiu. Între boierii care își caută adăpost în Brașov se afla și postelnicul Constantin Cantacuzino împreună cu familia sa[9], aceasta după ce în prealabil obținuse, în februarie 1655, un permis de liberă trecere de la principele Transilvaniei[10].

Marele logofăt Drăghici Cantacuzino, fiul mai mare al postelnicului, obținea și el, la 28 februarie 1656, de la Gheorghe Rákóczi al II-lea libertatea de a se adăposti în Transilvania în caz de primejdie, atît el cît și soția și fiii săi, împreună cu averile lor. Șederea le era îngăduită în oricare dintre orașele transilvănene, fiind asigurați că nu vor fi extrădați[11], dovadă a bunelor raporturi existente între Drăghici Cantacuzino și principe, acesta din urmă ridicînd, la 13 septembrie 1658, pe Traian (Drăghici) Cantacuzino din Filipești, împreună cu toți ai săi, la rangul de nobil al Transilvaniei drept recompensă a slujbelor credincioase prestate[12]. Se pare că acest Drăghici Cantacuzino este și primul din familia sa care obține moșii în Transilvania. În anul 1662 este pomenit un boier muntean Drăghicean care cumpără, cu suma de 1000 de florini, moșia Cuciulata din Țara Făgărașului de la principele Mihail Apafi[13], tranzacția ridicînd însă unele probleme noului stăpîn care, la 19 mai 1662, se plîngea de pretențiile ridicate asupra Cuciulatei de către Ștefan Boier[14]. Potrivit informațiilor cuprinse într-un act din 22 noiembrie 1664, la această moșie pribegesc, după omorîrea tatălui lor, frații Șerban și Drăghici Cantacuzino[15]. Cum

---

comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea, Sighișoara, 1920; Idem, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928.

[4] I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brîncovenești din Transilvania și Oltenia 1654—1823*, Cluj, 1933.

[5] C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907.

[6] Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, I, ,București, 1988.

[7] Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae. II. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601—1659*, București, 1989.

[8] Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, București, 1989.

[9] I. Ionașcu, *Din viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în ,,Studii. Revistă de istorie", XIX (1966), nr. 4, p. 643.

[10] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 92—93.

[11] *Ibidem*, p. 105—107.

[12] *Ibidem*, p. 102—103.

[13] Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor* ..., p. 75—76.

[14] Arh. St. Cluj-Napoca, Colecția Iosif Kemény, nr. 443.

[15] *Ibidem*.

moartea postelnicului a fost urmată la un an de mazilirea domnului Grigore Ghica, doamna acestuia, Maria, şi-a căuat refugiul tot în Transilvania, principele intenţionînd să o găzduiască la moşia Racoş, stăpînită de un om de încredere, Petru Budai. După cum reiese din actul inedit mai sus menţionat, acesta ştia de prezenţa celor doi fraţi Cantacuzino în Transilvania, cu care se şi întîlnise în taină, motiv pentru care sfătuieşte pe principe confidenţial în scris să găzduiască pe doamna pribeagă, travestită în haine ungureşti şi sosită împreună cu suita ei, undeva în scaunul Ciuc, spre a fi mai în siguranţă şi a se evita întîlnirea nedorită cu fraţii Şerban şi Drăghici Cantacuzino. După acest episod de la sfîrşitul anului 1664, nu cunoaştem împrejurările în care satul Cuciulata trece sub o altă stăpînire, faptul avînd loc probabil după moartea lui Drăghici întîmplată la Constantinopol.

Şerban Cantacuzino, al doilea fiu al postelnicului, se face purtătorul de cuvînt al întregii familii Canatacuzino în scrisoarea sa din 17 august 1665 adresată din Bucureşti nobilului maghiar Paul Béldi, consilier al principelui, căruia îi cere să intervină pe lîngă Mihail Apafi pentru a ajuta pe urmaşii vornicului Preda să intre în stăpînirea moşiei Sîmbăta, în caz contrar boierii ameninţînd cu ocuparea moşiei lui Béldi deţinută în Ţara Românească[16]. Se amintesc aici vechile şi statornicile relaţii de prietenie ale postelnicului Constantin Cantacuzino, pe care fiii săi le vor continuate şi pe viitor. Deşi constrîns şi ameninţat în propriile interese, Paul Béldi, prin demersul său pe lîngă principele Apafi nu a reuşit să obţină rezultatul dorit, deoarece, în octombrie acelaşi an 1665, a trebuit să intervină şi domnul Ţării Româneşti, Radu Leon, pentru a cere principelui să recunoască drepturile familiei Cantacuzino asupra moşiei Sîmbăta de Sus[17]. Dar situaţia nu era reglementată nici în 10 august 1667, cînd acelaşi nobil Paul Béldi, într-o scrisoare adresată principelui, prin care se justifica pentru acuzele aduse lui de domnul Ţării Româneşti, cerea ca să se reglementeze problema moşiilor din Ţara Făgăraşului, stăpînite de cei din Ţara Românească, întrucît aceasta este spre paguba sa[18]. În 1676 moşia Sîmbăta de Sus va intra în stăpînirea lui Constantin Brîncoveanu, înrudit prin mamă cu Cantacuzinii, acesta obţinînd şi un act de danie din partea lui Mihail Apafi[19].

Şerban Cantacuzino, sprijinitor al românilor din Transilvania[20], se pare că a stăpînit o singură moşie în Ţara Făgăraşului, cea din Copăcel[21], La fel ca şi fratele său mai mare Drăghici, obţine în 27 mai 1679 ridicarea la rangul de mare nobil al Transilvaniei, articolul XXII al dietei întrunite la Alba Iulia nominalizînd familia domnului Şerban Canatacuzino

[16] idem, Fond Béldi, cutia 12.

[17] *Török-magyar állomokmánytár*, IV, Budapesta, 1870, p. 273—274.

[18] Arh. St. Cluj-Napoca, Colecţia Iosif Kemény, nr. 291.

[19] Pentru stăpînirile lui Constantin Brîncoveanu în Transilvania vezi N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901, p. 153—176; Ştefan Meteş, *Moşiile domnilor ...*, p. 79—95 şi Ştefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981, p. 55—57.

[20] Ştefan Meteş, *Şerban vodă Cantacuzino şi biserica românească din Ardeal. Studiu istoric*, Vălenii de Munte, 1915.

[21] N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 153—154.

împreună cu fiul său Gheorghe, precum şi pe fraţii domnului, respectiv pe stolnicul Constantin Cantacuzino şi fiii Ştefan şi Rudolf, pe Mihai Cantacuzino cu fiul Gheorghe, pe Matei Cantacuzino cu fiul Toma, precum şi pe Gheorghe Cantacuzino[22].

Fiul fostului domn Şerban, Gheorghe Cantacuzino, este pomenit în anul 1697, cînd dobîndeşte în Braşov o casă în contul unei datorii[23], iar în anul următor 1698 împrumută suma de 320 de florini satului Hălchiu, sumă garantată prin animalele existente în sat, iar drept dobîndă sătenii se obligă la plata a 15 găleţi de ovăz şi 10 care cu fîn[24].

Stolnicul Constantin Cantacuzino, al treilea fiu al postelnicului Constantin, era un om cu o vastă cultură şi cu numeroase relaţii[25], multe întreţinute cu transilvăneni de la care, în 1706, se solicitau pe seama sa lucrările lui Bethlen Elek, întrucît dorea să „compileze istoria Ţării Româneşti"[26]. Probabil că în contextul bunelor raporturi avute cu familii nobiliare din Transilvania, stolnicul reuşeşte în anul 1681 să dobîndească prin zălogire moşia Porumbac din Făgăraş de la pribegii Cristofor Pasko şi Ladislau Csáki aflaţi în coflict cu principele Apafi[27], moşia ajungînd ulterior la stăpînirea fiului său Ştefan Cantacuzino.

Cu toate că nu dispunem de informaţii prea bogate şi suficient de lămuritoare, totuşi se poate constata interesul statornic al familiei Cantacuzino, implicit al stolnicului, pentru viaţa economică, socială, culturală şi religioasă a românilor din Braşov şi Ţara Făgăraşului. S-a apelat la sfatul Cantacuzinilor în momentele de cumpănă pentru viaţa românilor din Şcheii Braşovului[28], după cum a fost solicitat şi ajutorul lor financiar destul de substanţial[29].

Stăpînirile Cantacuzinilor din Transilvania au revenit în actualitate în lunile februarie-martie 1712, cînd domnitorul Constantin Brîncoveanu a intervenit la Viena pentru a obţine scutirea de dări a satelor sale transilvănene, solicitîndu-se aceeaşi favoare şi pentru partea din satul Recea stăpînită de stolnicul Constantin Cantacuzino, din acte rezultînd anterioritatea acestei stăpîniri[30]. De altfel, încă din 1711, în urma demersurilor

---

[22] Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 261; *Az Erdély dieatdk végzéseinek nyomdokai*, I, Cluj, 1837, p. 89.

[23] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 278—279.

[24] C. A. Stoide, *Noi documente braşovene*, în „Revista Arhivelor", VII (1946—1947), nr. 1, p. 105.

[25] C. Şerban, *Contribuţie la repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii. Revistă de istorie", XIX (1966), nr. 4, p. 683—705; Susana Andea, *Contribuţii la repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", XXVIII (1987—1988), p. 461—466.

[26] I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Cercetări istorice", VIII-IX (1932—1933), nr. 2, p. 73—79.

[27] Ştefan Meteş, *Moşiile domnilor ...*, p. 79.

[28] I. Prişcu, *O scrisoare fără dată*, în „Ţara Bîrsei", I (1929), nr. 3, p. 221—225.

[29] C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 85—111; nr. 2, p. 295—320; C. A. Stoide, C. T. Jiga, *Cantacuzinii şi Brîncovenii creditori ai Braşovului*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj", V (1962), p. 233—238.

[30] C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 219—220.

întreprinse pe lîngă Habsburgi, stolnicul Constantin Cantacuzino obţinuse un „protecţional" pentru a putea trece în caz de nevoie în Transilvania[31]. Stăpînirile de aici ale stolnicului e de presupus că au revenit fiului său Ştefan, iar după moartea acestuia din 1716 văduvei sale Păuna şi celor doi fii ai săi Radu şi Constantin, după cum rezultă din testamentul întocmit de Păuna în 1746[32]. Astfel sînt menţionate, fără a fi nominalizate, două moşii aflate dincolo de Olt şi identificate de istorici cu Porumbacul de Sus şi de Jos, precum şi satul Recea din districtul Făgăraşului, alături de unele bunuri depuse spre păstrare la Braşov.

Al patrulea fiu al postelnicului Constantin, Mihai Spătarul, om cultivat, cunoscător de limbi străine şi ctitor al mai multor biserici, despre care Iorga spunea că „a fost aproape braşovean",[33] a întreţinut legături de prietenie cu multe familii nobiliare maghiare din Transilvania[34], dar mai ales cu românii din Braşov şi împrejurimi pe care a încercat să-i protejeze de stricăciunile provocate de răsculaţii lui Francisc Rákoczi al II-lea. În acest context al raporturilor întreţinute cu unii nobili maghiari adepţi ai curuţilor[36] şi mai ales, după ce aceştia înfrînţi îşi caută adăpost în Moldova şi Ţara Românească, Mihai Cantacuzino, la fel ca şi alţi boieri de aici, la solicitarea pribegilor unguri, îşi oferă sprijinul. Astfel din schimbul de scrisori dintre el şi Mihail Mikes, nobil maghiar refugiat în Moldova, aflăm că acesta din urmă, în lipsă de bani, ceruse încă în luna aprilie 1708 efectuarea unui schimb de moşii, respectiv a moşiei sale Budila din comitatul Alba cu moşia Costeni din Ţara Românească, precum şi medierea unui împrumut de bani de la negustorii din aceeaşi ţară[37]. Se pare că această cale adoptată de Mihai Cantacuzino nu era un act singular în epocă, întrucît la fel procedase şi domnul Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu, sau Mihalcea Stolnicul şi alţii, spre îngrijorarea oficialităţilor din Viena care simt nevoia luării unor măsuri de prohibire a cumpărării de moşii în Transilvania de către cei aflaţi în afara principatului[38].

Încheierea definitivă a tranzacţiei dintre Mihai Cantacuzino şi Mihai Mikes de Zăbala are loc abia la 6 noiembrie 1710, la moşia Stîlp a boierului Cantacuzin şi în prezenţa a trei nobili din scaunul Odorhei, Francisc Lugoji de Petreşti, Samuel Biro de Mărtiniş şi Ioan Bethlen de Beclean[39] Potrivit înţelegerii, Mihai Cantacuzino primea o parte din satul Budila. cu toate pertinenţele sale: curte, iobagi, pămînt arător, fîneţe, eleştee,

---

[31] *Ibidem*, p. 198—199; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 263—264.

[32] A. D. Xenopol, *Istoria românilor. Epoca fanariotă*, V (1711—1821), Iaşi, 1892, p. 764—767.

[33] M. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 239.

[34] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Tării Româneşti, XI. Acte şi scrisori 1661—1690*, Bucureşti, 1939, p. 247—248, 273—274, 338—339 şi 363.

[35] Sterie Stinghe, *Documnente privitoare la trecutul românilor din Şchei*, I (1700—1787), Braşov, 1901, p. 39—41 şi 46—47.

[36] N. Iorga, *Francisc Rákoczi al II-lea, învietorul conştiinţei naţionale ungureşti, şi românii*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţ. istorice, Seria II, XXXIII (1910—1911), p. 1—33.

[37] Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, IX/1, p. 438—439.

[38] C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 173.

[39] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 278—283.

munți etc., locul numit „Hadrivas" din Boza și partea din „Doblon", oferind în schimb lui Mikes moșia Costeni din părțile Rîmnicului, Sinești, Gălești, Rădulești, viile de la Șcheia și Cernătești. În luna februarie 1711 Mihai Cantacuzino cere împăratului Iosif I recunoașterea schimbului convenit cu Mihai Mikes în legătură cu moșia Budila din „districtul Brașovului"[40], acest demers fiind paralel cu cel întreprins de Constantin Brîncoveanu pentru iertarea lui Ioan Bethlen și Mihai Mikes, precum și pentru restituirea bunurilor acestora confiscate între timp de fisc. Deși împăratul iartă pe „rebeli" în primăvara anului 1711[41] și le permite reîntoarcerea în Transilvania, Mihai Cantacuzino nu poate să-și ia în stăpînire moșia, pentru care motiv, martorii din contractul în anexă vor da noi declarații în 1712, iar stăpînul neintrat în drepturi, respingînd suspiciunile Camerei aulice, pretinde așezarea în drepturile sale legitime asupra Budilei, asemenea oricărui nobil transilvănean, dată fiind înnobilarea întregii familii Cantacuzino[42].

Contrar celor cunoscute pînă în prezent, după data de 7 aprilie 1713, Mihai Cantacuzino va fi recunoscut oficial ca stăpîn al părții lui Mikes din Budila și introdus de drept în stăpînirea acesteia. Administrarea moșiei o încredințase unui om de încredere, pe nume Mihai Enyedi. Stăpînul celeilalte părți din satul Budila, Béldi Kelemen, profitase însă de schimbul de moșii ce avusese loc într-un răstimp atît de îndelungat, pentru a-și spori partea sa asupra castelului de aici aflat în ruină, asupra muntelui Dobromir aflat ca stăpînire comună și a-și fixa hotarele după bunul plac asupra unor pămînturi, astfel încît Mihai Cantacuzino își va găsi moșia la cu totul alte dimensiuni decît cele specificate în contractul încheiat în 1710[43]. De aceea a fost ridicată problema îndreptării lucrurilor și a clarificării pe cît posibil a drepturilor fiecărei părți asupra bunurilor aflate în stăpînire comună, precum și a obligațiilor față de fisc ale celor doi stăpîni[44].

Din împuternicirea lui Mihai Cantacuzino, Stoica Robul întreprinde demersurile necesare la autoritățile comitatului Alba pentru ascultările de martori, precum și pentru cercetarea la fața locului a stării de fapt. Acțiunea a fost coroborată cu o alta inițiată la Guberniu de către Mihai Cantacuzino, aceasta avînd ca rezultat final admonestarea, la 8 iunie 1715, a lui Béldi Kelemen pentru încălcarea drepturilor și încuviințarea începerii procesului.

În urma ascultării oamenilor buni și bătrîni din Budila, aduși ca martori pentru stabilirea adevărului, la 22 iunie 1715 autoritățile comitatului Alba erau în măsură să se pronunțe, printr-o amplă sentință în 12 puncte, asupra plîngerii înaintate de Mihai Cantacuzino. Potrivit sentinței date, Mihai Cantacuzino era repus în stăpînirea părții din moșia Budila deținută de familia Mikes cuprinzînd pămînturile arătoare aflate la locul zis „Ograda",

[40] C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 199.
[41] *Ibidem*, p. 196—198.
[42] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Lázár din Mureșeni, cutia 39.
[43] N. Iorga, *op. cit.*, p. 274—283.
[44] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Béldi, cutia 12. Vezi anexa.

finaţe şi locuri de cosit, sesii locuite şi sesii pustii, reglementîndu-se totodată folosirea păşunilor şi fînaţelor de pe muntele Dobromir, dreptul de cîrciumărit al celor doi stăpîni, precum şi proporţia taxelor datorate de aceştia fiscului. Béldi Kelemen, ca unul ce-şi însuşise mai mult decît a avut dreptul, potrivit sentinţei trebuia retroactiv, pînă în urmă cu doi ani, să-l despăgubească pe Mihai Cantacuzino. Potrivit aceleaşi sentinţe rămînea să se stabilească ulterior care este treimea cuvenită boierului Cantacuzin din ruinele castelului de aici ale cărui pietre erau folosite la alte construcţii, întrucît fiscul, care preluase temporar partea lui Mihai Mikes, nu o avea reglementată nici el.

Deoarece în anul 1716 Mihai Spătarul era omorît la Constantinopol împreună cu fratele său stolnicul Constantin Cantacuzino şi cu fiul acestuia, fostul domn Ştefan, presupunem că la această dată încetează probabil şi stăpînirea familiei Cantacuzino asupra moşiei Budila, documentele păstrate în legătură cu această moşie nemai menţionînd sub nici o formă o asemenea stăpînire. Dar, indiferent de durata în timp, aceste stăpîniri transilvănene ale lui Mihai Cantacuzino se înscriu în fenomenul mai general al legăturilor personale dintre familii boiereşti din Ţara Românească cu familii nobiliare din Transilvania, legături care, în cazul de faţă, prin toponimicele româneşti din cuprinsul domeniului feudal, se dovedesc a fi avut un reazem suplimentar şi o semnificaţie aparte.

SUSANA ANDEA

ANEXE

1715 iunie 18

Alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságotoknak s Kegyelmeteknek. Isten Nagyságotokat Kegyelmeteket szerencsés sokig éltesse szivesen kivánom.

Nagy alázatosan akarom Nagyságotoknak s Kegyelmeteknek jelenteni, quod in hoc anno praesenti 1715 die 18 Iunii, külde el engemet, tisztem szerént szokot jutalmámot megadván, az méltoságos Havasalföldi Chanthacuzenus Mihály uram ö kegyelme personalisa s tisztei, mostan Fejérvármegyében Bodolán való tisztartoja Enyedi Mihály, Fejérvármegyében Bodolára az Tekintetes úr Sepsi széki Uzoni Béldi Kelemen uramhoz egy admonitio melet adván kezemben, hogy az szerént procedalnék, mely következik e szerént.

Kegyelmedet Tekintetes Nemzetes Uzoni Béldi Kelemen uramat admoniáltattya a méltoságos úr Chanthacuzenus Mihály uram ez okáért, hogy ö kegyelme egy bizonyos maga personalisát, ide Fejérvármegyében Bodolán, maga joszágában kiküldvén, hogy azon joszágban dolgait folytassa, ki is megértvén, hogy kegyelmed az méltoságos úr joszágában maga authoritasából elfoglalt el is határozta, melyet megértvén az méltoságos úr embere nem akarván pacialni s az foglalásban praescripsiat engedni kénytelenik ö kegyelme, Fejérvármegye felsö járásának tiszteit ezen dolognak eligazitására kihozni és hozalni az ő nagyságoknak s ő kegyelmeknek minél hamaréb való ide érkezesekre legyen hirivel kegyelmednek mivel kegyelmed olyan joszágot s helyeket, s földeket foglalt el melyeket az méltoságos grof úr Mikes Mihály, ő nagysága birt pacifice és adta az megirt urnak cserében.

Én elmenek a fen megirt napon és esztendöben a megirt vármegyében és faluban, ugyan Fejérvármegyében Bodolán lakó emlitet Tekintetes úr Béldi Kelemen uram ő kegyelme, Czirmes Mihály nevü jobbágya házához s ott találván az megirt tekintetes uram Sztoján András nevü tisztartoját admonialám ő kegyelme által az tekintetes urat melyre tön ilyen váloszt érte.

Mely admonitio én általam ez szerént menvén végben irtam meg Nagyságotoknak Kegyelmeteknek, fide mea mediante nevem és szokot pecsétem alat kiadván az megirt napon, helyen és esztendöben.

Nagyságotoknak Kegyelmeteknek alázatos szolgája.
Corecta per me *Kun Tamás nemes Fejérvármegyének*
Anno die loco supranotatis. *egyik hütös szolgabirója mp.*

/Verso:/ *Illustrissimis spectabilibus magnificis generosis egregiis supremis et vicecomitibus supremis ac vicejudicibus, juratis assesoribusque et jurato notario sedis judiciarius incliti comitatus Albensis Transilvaniae dominis dominis mihi observandissimis.*

/Alt scris contemporan:/ *Anno domini 1715 apertae per Paulum Farkas alter supremus judex nobilium comitatus Albensis Transsilvaniae.*

Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Béldi, Cutia 12.

Închin slujba mea supusă măriilor şi domniilor voastre. Doresc cu plăcere ca Dumnezeu să vă trăiască pe măriile şi domniile voastre multă vreme cu noroc.

Cu mare supunere doresc să înştiinţez pe măriile şi domniile voastre, quod in hoc anno praesenti 1715 die 18 Iunii, *trimiţîndu-mă pe mine potrivit funcţiei şi dîndu-mi în mînă pe lîngă o* admonitio *şi venitul meu obişnuit împuternicitul şi administratorul măritului domn, domnia sa Mihai Cantacuzino din Ţara Românească, administratorul de acum din Budila, din comitatul Alba, Mihai Enyedi împotriva cinstitului domn, domnului Béldi Kelemen de Uzun din scaunul Sepsi, ca să procedez potrivit acesteia după cum urmează astfel:*

Pe domnia ta, cinstite şi de neam nobil, domnule Béldi Kelemen de Uzun, măritul domn Mihai Cantacuzino te admonesteazâ din pricină că domnia sa trimiţîndu-şi un împuternicit de încredere la moşia sa din Budila, aici în comitatul Alba, ca să-i continue afacerile în această moşie şi care, înţelegînd că domnia ta din proprie putere ai ocupat şi ai hotărnicit din moşia măritului domn şi înţelegînd acestea, omul măritului domn nevrînd să pactizeze şi să îngăduie pierderea dreptului, este nevoit domnia sa să aducă şi să pună să fie aduşi spre îndreptarea acestui lucru dregătorii cercului de sus al comitatului Alba, iar venirea cît mai grabnică a domniilor şi măriilor lor să fie ştiută de domnia ta, deoarece domnia ta ai ocupat asemenea

moşie şi locuri şi pămînturi pe care măritul grof, domnul Mikes Mihai, măria sa le-a stăpînit pacifice *şi le-a dat în schimb sus-scrisului domn.*

Eu mergînd în ziua şi anul sus-scris, în sus-scrisul comitat şi sat, la casa iobagului domniei sale, — pomenitului de neam nobil Béldi Kelemen — pe nume Czirmes Mihai, locuitor tot în Budila, în comitatul Alba, şi întîlnind acolo pe Stoian Andrei administratorul sus-scrisului cinstit domn, l-am admonestat prin el pe cinstitul său domn, domnia sa, la care, pentru el a dat astfel de răspuns. Care admonestare fiind dusă astfel la sfîrşit prin mine, am scris măriilor şi domniilor voastre fide mea mediante, *dînd-o sub numele şi pecetea mea obişnuită, în sus-scrisa zi, loc şi an.*

Al măriilor şi domniilor voastre supus
Kun Tamás, unul din juzii juraţi al nobilului comitat Alba m.p.

Corecta per me.
Anno, die, loco
supranotatis.

1715 iunie 22, Budila

Mü, Fejérvármegyei Petki Nagy Sigmond, az megirt Nemes Vármegye felső járásának inspectora, Mohai Farkas Pál, ugyan ezen Nemes Vármegyének felső járásának főbirája, specificált Mohai Mohai Gábor, denotált neme vármegye viceispánnya, Tekintetes Nemzetes Ivánfalvi Miske Imre Uram substitutus personalissa s egyszersmind hütös assessora, Karatnai iffiabbik Könczei Gábor és Mohai Kerekes Sigmond, mind ketten hütös assessorok. Item Pálosi Szent Királlyi Jóseff, az praememorált nemeş vármegye felső járásának hütös notáriussa:

Recognoscállyuk per praesentes, quod in anno domini praesenti, 1715 die 22 Junii, midön nemes Fejérvármegyében Bodolán az méltóságos Erdélyi Regium Gubernium, Méltóságos Gróf úr Havasalföldi Cantacuzenus Mihály Uram requisitiojára committált méltóságos és parancsolattyában foglalatoskodtunk volna, az megirt méltóságos úr, Cantacuzenus Mihály uram, expressussa Sztojka Róbul uram, punctatim feltévén azon Bodolai rész portiojának nemünemü részeiben való turbáltatását, s egyszersmind az adónak indignalis proportionáltatását, melyet méltóságos gróf Zabolai Mikes Mihály uram, ő nagysága per concambium tránsponált, vigore contractus, legitima statutione mediante, in anno elapso 1713 die 7 mensis Aprilis, denominált Méltóságos gróf úr Cantacuzenus Mihály uramnak; Azon controversioknak judicialiter való dérimálása löt ez ide alább megirt deliberatunkban ez szerint.

Deliberatum ad primum:

Constálván világoson az Bodolai öreg embereknek hütök után való fassiojokból és relatiojokból, hogy az Ográda nevü helyben való tizenhárom köblös nemes föld ab antiquo mind az úr néhai méltóságos Mikes Kelemen uram ideiben, mind méltóságos gróf Mikes Mihály uram, ő nagysága ideiben mindenkór Mikes részre collváltatot. Annak utánna post concambium az méltóságos úr, Cantacuzenus Mihály uram számára biraltatot mind az ideig; Emlékeznek az fatenssek arra is, hogy ezen földért ment az úr, Béldi Kelemen uram részire az két részért az gyümölcsös kert, és az Ló Kert, ez pedig azokért maradot volt az urnak, néhai méltóságos úr, Mikes Kelemen uramnak. Azért most is, jure concambii, az méltóságos úr Cantacuzenus Mihály uram kezinél maradgyon, és az úr, Béldi uram, kövekkel való elhatározása ebben az materiaban invalidáltatik, cassaltatik és az kövek belölle kiszányatasanak.

Deliberatum ad secundum:

Minthogy ab antiquo ugy usuáltatot, Dobramir nevü havas az dominus possessoroktól, hogy mikoron táxára bocsátották fructussát idegen embereknek, juxta proportionem osztották fel az proventust, két részt leválván az úr, Béldi Kelemen uram részire, az harmadikot az méltóságos gróf úr, Mikes Mihály uram részire, mely ennek utánna is judicialiter ugy practizáltatni adjudicáltatot az mostani méltóságos possessorok közzöt. Ha pedig, az méltóságos possessor urak, ő kegyelmek magok marhájokat akarják legéltetni az specificált havasban, az is proportionaliter legyen az marhák száma, és ha valamelyik possessor nem akarná maga marháit ott legéltetni idegen marhákot is proportionaliter bevihethet maga részire. Ha mi marhák de praesenti ott legéltetnek azoknak is taxájanak tertialitása az üdönn is az uramnak Cantacuzenus Mihály uramnak redundál, minthogy de praesenti marháit ott nem legélteti. Ha mi taxa pedig interveniált az három elmult esztendöknek forgása alatt, comperta rei veritate, annak is pariter tertialitássát az úr Béldi Kelemen uram, az megirt uramnak Cantacuzenus Mihály uramnak refundálni tartozik.

Deliberatum ad tertium:

Minthogy az úr Béldi Pál uram, nemes udvarháza körül való kertit praetendálta az emlitet méltoságos Cantacuzenus Mihály uram expresussa, hogy az határon kivül tétette, e contra az úr Cantacuzenus uram részinn is vadnak olyan jobbágyházok, az kik az közönséges országútyán vadnak épittetve, az két fél kivánnánn mind egyiket s másikot amoveáltatni, interim ad faciem loci, mind az két rész kimenvén, kézbe adással való complanaciot, mü előttünk, tönek ilyen formában, hogy sem egyik, sem másik az occupamentumoknak turbátora nem leszen.

Deliberatum ad quartum:

Minthogy in facie sessionis comportályák hüt szerint az falúbeli öreg emberek, hogy Süvötyüs Jakab és Jakab Gyurka együtt megegyezvén laknak az úr Béldi Kelemen uram fundusson, melete lévén az méltoságos úr Cantacuzenus uram fundussa, melyen most az Süvötyüs Jakab istáloja és méhesherti vagyon, az Béldi uram fundussáról Süvötyüs Jakab ámovéálya maga házá és rakja az méltoságos úr Cantacuzenus uram fundussára, oda a hól az istáloja és méhesherti vagyon. Praetendálya az úr Béldi Kelemen uram, hogy az mely házban lakik Szöcs Péter, annak fáit az úr jószágáról hordotta volt el, és ugy épitete az úr földire. De consztál ellenben, hogy azon házfáját is vette volt meg az úr Béldi Kelemen uram Miklos István nevü akkóri gondviselöjetöl egy vidra szörös ködmönnel, per huc az házfáját nem praetendálhatya az úr, Béldi Kelemen uram; az fundus pedig világoson constál, hogy méltoságos úr Cantacuzenus Mihály uram reszire való. Gödri Gergely pedig az mely közkertit Halász István jószágára betett volt, oculálván revidéáltatot, hogy az Halász István jószágán vagyon és resignáltatot az hely az meltoságos úr Cantacuzenus Mihály uramnak és jobbágyának.

Deliberatum ad quintum:

Minthogy Farkas Jánosnak Ziliz nevü helyben, három szekér szénára való orotvány kaszáloja vagyon, melyet is Szcorbul Sztancsul nevü, Béldi uram jobbágyától impignorált volt, decidálván ez jobbágy, juxta contenta decreti per aestimationem magának rehabedálhatya, a dominus terrestris per consequens, ha más részen lévő zálogos orotvány földek, kaszáló helyek találtatnak az más rész is magának, modo prescripto aestimaltatván ahoz értő emberekkel szolgabiró uram praesentiajában rehabedálhatya. Az mi pedig oz nyilás szántó földeknek impignoratioját illeti, abban servatis de jure servandis procedályanak és tarcsák magokot az possessor urak, ő kegyelmek az nemeş ország és vármegye törvényihez és constitutioihoz.

Deliberatum ad sextum:

Sütvötyüs Jakabnak nyólcz darab szántó és kaszáló orotvány földej iránt, hasonló judicium decernáltatik, valamint az felyebb megirt ötödik deliberatumban specificáltatik.

Deliberatum ad septimum:

Az Dobramir zalogos órótás széna helyéröl is az ötödik deliberatumban való processus observáltassék.

Deliberatum ad octavum:

Molnár Rádulynak is az Ilyéni határon lévő zalog is orotvány kaszáló helyet is az mi illeti. Ez iránt is az ötödik deliberatunkban megirt processus observáltassék.

Deliberatum ad nonum:

Az nemes országnak helyes determinatioja és végezése vagyon az adózds rendiröl, hogy ki ki juxta suam facultatem et qualitatem supportálya adóját. Constálván az is világoson, hogy mind két részröl az possessor urak jobbágyi közül felesen aufugeáltanak, kiknek is adózó fundusok után járándó nyil földek maradván ,ezen szántóföldeket és kaszáló helyeket valakik colályák s usuályák, indifferenter, rolla contribualni tartozzanak az eddig usuált mód szerint, az mint most is az méltoságos úr Cantacuzenus Mihály uram maga jobbágyi között practizáltaték. Ugy az úr Béldi uram reszin is ezen jó usus observáltassék. Az mint constál is világoson, ennek előtte való esztendökben ezen usus nagy mértékben usuáltatot, ez mint az falusi öregek hüttel referályák, hogy ez illyen puszta házok után járandó szántó földek és kaszáló helyek az falú lakossi közzöt subdividáltatván, az kik colálták azok is adozták. Mint ezen dolgot az nemes vármegye szolgabirója relátioja bizonyitya, hogy az körül való más falukban lévő lakosok is, az felyebb specificált usust ma is práctizalyák. A mely jobbágyokhoz szántó földekhez és fundusukhor pretendál penig az úr, Béldi Kelemen uram, hogy extra dominium via facte ne kereszhesse a nem precludáltatik.

Deliberatum ad decimum:

Az ő Felsége portiojából indifferenter, se biró, se kertész, se lovasz, se séres valakiknek egy szóval az faluban fundussok deprehendáltatik nem eximáltathatnak, sem immunitáltathatnak juxtam conclusum Excelsi Regii Gubernii et Constitutiones comitatus Albensis. Az udvari birák penig levél hordozással, postálkodással és egyébb falú tereviselésivel nem agráváltatnak az portiozáson kivül.

Deliberatum az undecimum:

Az várhelynek penig tertialitássa illeti az méltoságos urat Cantacuzenus Mihály uramat; de minthogy az sessio előt is producált inventariumból nem consztál hól es melyik része jutot volt per fiscum, néhai méltoságos úr Mikes Kelemen uram illo tempore divisionis. Teczet az sessionak, hogy az divisionak is producáltatván abból elucescál, hól és melyik része jutot volt az az fiscusnak, mely most, per concambium, az méltoságos urat Cantacuzenus Mihály uramat concernálya. Producáltatván az akkóri divisio, annak tenora szerint exemidáltatik tertialitássa az várhelynek az méltoságos uramnak, Cantacuzenus uramnak, kőveivel együt.

Deliberatum ad duodecimum:

Az korcsomárlásnak rendi az Artikulusnak continentiája szerint limitáltassék ut a, be, tz, Aprobat. Comp. Part. 3, Tit. 32, Art. 1; Tudni illik, ha mikor az úr Béldi uram két hordó bort árultat ki, az utann mentést az méltoságos úr Cantacuzenus Mihály uram korcsomálja subséquálya, annyi vederrel, mint az elsöbik egyike, ugy mint az tertiálitássa. Az citált articulus szerint olyan bór korcsomároltassék mind két possessor urak résziről, hogy ha elkelésre alkalmatlan volna, az következendő possessor az nemes vármegyének szolgabiróját hivatván és megkostolván, ha ugy találtatik szabadoson borát kikezdhesse.

Datum in possessione Bodola, die 22 Iunii anno 1715.

L.S. Petki Nagy Sigmond, nemes Fejérvármegye felső járásnak inspectora m.p.
L.S. Mohai Gábor, nemes Fejérvármegyének felső járásnak viceispánya és assessora m.p.
L.S. Mohai Kerekes Sigmond, nemes Fejérvármegye hütös assessora m.p.
L.S. Farkas Pál, nemes Fejérvármegye felső járásnak fő birája m.p.
L.S. Iffiabbik Könczei Gábor, nemes Fejérvármegye hütös assessora m.p.
L.S. Szent Király Jóseff, nemes Fejérvármegye felső járásnak hütös notariussa m.p.

Arh St. Cluj-Napoca, Fond Béldi, cutia 12.

Noi, Petki Nagy Sigmond din comitatul Alba, inspector al cercului de sus a sus-scrisului nobil comitat, Farkas Pál de Grînari prim jude al cercului de sus al aceluiaşi nobil comitat, numitul Mohai Gábor din Grînari, vicecomite al numitului comitat, împuternicitul personal al cinstitului şi de neam nobil domnul Miske Imre de Ighişu şi totodată asesor jurat, Könczei Gábor junior de Voila şi Kerekes Sigmond de Grînari ambii asesori juraţi, de asemenea Szent-Királyi Jóseff de Paloş, notar jurat al cercului de sus al suspomenitului nobil comitat, recunoaştem per praesentes quod in anno domini praesenti 1715 die 22 Junii, *pe cînd ne ocupam la Budila, în nobilul comitat Alba, de cererea măritului grof, domnul din Ţara Românească, domnul Mihai Cantacuzino, din mărita poruncă a guberniului regal din Transilvania, domnul Stoica Robul, împuternicitul sus-scrisului mărit domn, domnul Mihai Cantacuzino, ridicînd* punctuatim *tulburarea în stăpînire în nişte părţi a moşiei din Budila, şi totodată* indignalis proportio *a dării, pe care măritul grof de Zăbala, domnul Mikes Mihály, domnia sa,* per concambium *l-a transferat,* vigore contractus, legitima statutione mediante, in anno elapso 1713 die 7 mensis Aprilis, *denumitului măritul grof, domnul Mihai Cantacuzino. La acea* controversio *a avut loc* judicialiter derimalása, *potrivit celor cuprinse în hotărîrea mai jos scrisă.*

Deliberatum ad primum.

Constatîndu-se limpede din fassio *oamenilor bătrîni din Budila, după depunerea jurămîntului, şi din* relatio *lor, că pămîntul nemeşesc de treisprezece cîble din locul numit Ograda, atît în vremea răposatului domn, măria sa Mikes Kelemen, cît şi în vremea înălţimii sale, măritul grof domnul Mikes Mihai,* ab antiquo *a fost aşezat pe partea lui Mikes, după aceea,* post concambium *pînă azi a fost adjudecat pe seama măritului domn, domnul Mihai Cantacuzino. Martorii îşi amintesc şi de faptul, că pentru acest pămînt a mers pe seama domnului Béldi Kelemen, pentru două părţi livada şi* Ló kert, *iar acesta, pămîntul Ograda, pentru cele*

două a fost rămas domnului, răposatul măritul domn, domnului Mikes Kelemen. De aceea și acum prin jure concambii *să rămînă pe seama măritului domn, domnul Mihai Cantacuzino și se anulează și se stinge în această pricină hotărnicirea cu pietre a domnului Béldi și pietrele se vor scoate afară.*

Deliberatum ad secundum.

Întrucît ab antiquo *așa s-a folosit de către domnii stăpîni muntele numit Dobromir, ca atunci cînd îngăduiau pe taxe folosirea lui oamenilor străini,* proventus *se împărțea în* juxta proportionem, *două părți revenind pe seama domnului, domnul Béldi Kelemen, a treia revenind măritului grof, domnul, domnul Mikes Mihai, care și de acum în colo s-a adjudecat* judicialiter *ca așa să se facă între măriții stăpîni de acum. Dacă însă măriții domni stăpîni, domniile lor vor să-și pășuneze vitele lor pe amintitul munte, și numărul de vite să fie* proportionaliter, *și dacă vreun stăpîn nu ar vrea să-și pășuneze acolo vitele poate să-și ducă vitele străine* proportionaliter *pe partea lui. Dacă* de praesenti *sînt duse la păscut acolo vite, și treimea taxei acestora de acum se va da stăpînului,* domnului *Mihai Cantacuzino, întrucît* de praesenti *nu-și pășunează acolo vitele; iar din taxele ivite în scurgerea celor trei ani* comperta rei veritate *stăpînul, domnul Béldi Kelemen este obligat să înapoieze treimea lor stăpînului, domnului Mihai Cantacuzino.*

Deliberatum ad tertium.

Deoarece stăpînul, domnul Béldi Pál a reclamat împuternicitului că măritul domn Mihai Cantacuzino și-a pus în afara hotarului grădina din jurul curții, nemeșești *e contra* și pe partea stăpînului *domnului Mihai Cantacuzino se află asemenea case iobăgești care sînt construite pe drumul obștesc al țării, cele două părți, dorind și una și alta să se îndepărteze cearta, mergînd* interim ad faciem loci, *ambele părți în fața noastră prin darea mîinii au făcut* complanatio *în această formă, că nici unul și nici celălalt nu va fi tulburătorul ocupanților.*

Delibertum ad quartum.

Deoarece oamenii bătrîni din sat, după depunerea jurămîntului duși in facie sessionis *au arătat că Süvötyüs Jakab și Jakab Gyurka înțelegîndu-se locuiesc împreună pe pămîntul stăpînului, domnul Béldi Kelemen, fiind lîngă ei pămîntul măritului domn, domnul Cantacuzino, pe care acum se află grajdul lui Süvötyüs Jakab și stupina, Süvötyüs Jakab își ia casa de pe pămîntul domnului Béldi și o așează pe pămîntul măritului stăpîn, domnul Cantacuzino, acolo unde își are grajdul și stupina. Stăpînul, domnul Béldi Kelemen pretinde că lemnele din casa în care locuiește Szöcs Petru au fost cărate de pe moșia stăpînului și așa a construit-o pe pămîntul domnului Cantacuzino. Dimpotrivă, stabilindu-se că și lemnele casei fuseseră luate de la administratorul de atunci al domnului Béldi Kelemen pe nume Miklos Ștefan pe un cojoc din blană de vidră,* per huc, *domnul Béldi Kelemen nu-i mai poate pretinde lemnele casei; iar pămîntul se vede limpede că se află pe partea măritului stăpîn domnul Mihai Cantacuzino. Gödri Grigore însă, care și-a pus grădina obștească pe pămîntul lui Halász Ștefan, dovedindu-se, se restituie, deoarece se află pe pămîntul lui Halász Ștefan și locul se reîntoarce măritului stăpîn, domnul Mihai Cantacuzino și iobagului său.*

Deliberatum ad quintum.

Deoarece Farkas Ioan are în locuit numit Ziliz un laz de coasă pentru trei care cu fîn și pe care îl luase ca zălog de la iobagul domnului Béldi pe nume Scorbul Stanciul, hotărîndu-se acest iobag juxta contenta decreti per aestimationem *să și-l reia în stăpînire,* per consequens dominus terrestris, *dacă ar găsi în alte părți pămînturi lăzuite zălogite, și partea aceasta poate să și-o reia* modo prescripto, *estimînd în prezența domnului jude cu oameni pricepuți la aceasta. În ce privește însă zălogirea porțiilor de pămînt arătător în aceasta* servatis de jure servandis *domnii stăpîni, domniile lor să se țină de legile și constituția nobilei țări și a comitatului.*

Deliberatum ad sextum.

În privința celor opt porții de pămînt arător și lazuri de coasă ale lui Süvötyüs Jakab se hotărăște o judecată asemănătoare, după cum se menționează în deliberatul al cincilea, mai sus-scris.

Deliberatum ad septimum.

Şi în privinţa lazului zălogit cu loc de fîn Dobromir, să se respecte dispoziţiile din deliberatul al cincilea.

Deliberatum ad octavum.

Şi în privinţa zălogului şi a locului de laz de coasă a lui Molnár Radu, aflat în hotarul Ileniului, ceea ce se cuvine; şi în această privinţă să se respecte mersul din al cincilea deliberat al nostru.

Deliberatum ad nonum.

Nobila ţară are hotărîre corespunzătoare şi decizie despre stările contribuabile, ca fiecare să-şi suporte darea juxta suam facultatem et qualitatem. *Constatîndu-se limpede şi aceasta, că de ambele părţi jumătate dintre iobagii domnilor posesori au fugit şi a căror bucăţi de pămînt cuvenite după pămîntul impozabil rămînînd, cei care îngrijesc aceste pămînturi arătoare şi locuri de cosit şi le folosesc, fără nici o deosebire, sînt datori pentru ele să contribuie potrivit modului în uz de pînă acum, după cum şi în prezent se practică între iobagii măritului domn, domnul Mihai Cantacuzino. Tot aşa, şi pe partea domnului Béldi să se respecte acest bun obicei. După cum şi acum se constată cu claritate că în anii trecuţi acest obicei a fost în uz în mare parte, toate acestea le declară cu jurămînt oamenii bătrîni ai satului, că pămînturile arătoare şi locurile de cosit cuvinte după asemenea case pustii reîmpărţindu-se între locuitorii satului, cei care le-au folosit aceia să plătească şi impozitele. După cum adevereşte darea de seamă a judelui acestui nobil comitat şi locuitorii din alte sate din jur folosesc şi azi obiceiul mai sus menţionat. În ce priveşte pretenţia domnului, domnul Béldi Kelemen, privind pămînturile şi locuitorilor iobagilor ca* extra dominium via facte, *să nu mai caute legea ci să se oprească.*

Deliberatum ad decimum.

Din porţia măriei sale indiferenter *nici jude, nici grădinar, nici rîndaş, nici berar, cu un cuvînt nimeni, dacă cineva din sat cuprinde din locurile de sesie, nu se pot scoate şi nici scuti* juxta conclusum excelsi regii Gubernii et constitutiones comitatus Albensis. *Iar juzii curţii să nu împovăreze peste partea cuvenită cu căratul corespondenţei, cu poştăritul şi cu purtarea altor greutăţi săteşti.*

Deliberatum ad undecimum.

Iar în ce priveşte treimea locului de cetate ce se cuvine măritului domn, Mihai Cantacuzino, întrucît nici din inventarul întocmit înaintea şedinţei ⟨de judecată⟩ nu se vede unde şi care parte revenise per fiscum, *prin răposatul măritul domn domnul Mikes Kelemen* divisionis illo tempore. *A plăcut adunării că avînd loc şi împărţirea, reiese din aceasta, unde şi care parte revenise fiscului, care acum* per concambium *priveşte pe măritul domn, domnul Mihai Cantacuzino. Avînd loc împărţirea de atunci, potrivit cuprinsului acesteia se transmite treimea locului cetăţii împreună cu pietrele şi măritului domn domnul Cantacuzino.*

Deliberatum ad duodecimum.

Să se limiteze circiumăritul potrivit cuprinsului articolului 1, tit. 32, part. 3, a, b, c din Approbatae Constitutiones. *Se cuvine să se ştie că atunci cînd stăpînul, domnul Béldi a vîndut două butoaie cu vin, după aceea poate să urmeze scutirea crîşmei măritului domn, domnul Mihai Cantacuzino cu atîtea găleţi, precum una din trei, a acelui de mai sus, după cum cere treimea. Potrivit articolului amintit să se circiumărească din partea ambilor stăpîni asemenea vin care nu mai fermentează; stăpînul care ar urma ⟨să vîndă⟩ chemînd pe judele nobilului comitat şi gustîndu-l dacă îl găseşte aşa să fie liber să-şi înceapă vinul.*

Datum in possessione Bodola, die 22 Junii anno 1715.

L.S. Petki Nagy Sigmond, inspectorul cercului de sus al nobilului comitat Alba. m.p.
L.S. Mohai Gábor, vicecomitele cercului de sus al nobilului comitat Alba şi asesor m.p.
L.S. Mohai Kerekes Sigmond, asesor jurat al nobilului comitat Alba m.p.
L.S. Farkas Pál, jude suprem al cercului de sus al nobilului comitat Aalba m.p.
L.S. Könzey Gábor junior, asesor jurat al nobilului comitat Alba, m.p.
L.S. Szent Király Josef notar jurat al cercului de sus al nobilului comitat Alba m.p.

PIESE LAPIDARE CU STEME HERALDICE ŞI EMBLEME DE BREASLĂ DIN SIBIU

Muzeul sibian are o valoroasă colecţie de piese lapidare cu steme heraldice. Preocuparea pentru colecţionarea acestora a fost vădită încă de la fondatorul muzeului, guvernatorul Transilvaniei Baronul Samuel von Brukenthal (1721—1803) şi continuată de către custozi. Fondul de antichităţi şi piese medievale, deşi apreciabil ca număr, cuprinzînd o serie de obiecte de valoare (statui, arme, obiecte rituale, steme, semne de meşter) s-a bazat pe descoperiri întîmplătoare, nefiind sistematizat. În registrul vechi de inventar, scris cu caractere gotice, avem puţine date atît despre piesele lapidare cu steme heraldice propriu-zise cît şi despre cele cu emblematică de breaslă. Textul este însoţit de schiţe şi de cîte o descriere care nu respectă neapărat regulile heraldice.

Cînd vorbim de steme heraldice ori despre emblematica de breaslă, ne gîndim şi la puternica viaţă economică a Sibiului medieval. În 1376 breslele de aici şi-au întocmit primele statute, ceea ce dovedeşte că ele existau mai demult[1]. Sînt atestate, în această perioadă 19 bresle, subdivizate în 25 de branşe. Treptat meşteşugurile apărute în cadrul aceleiaşi bresle (tăbăcărit, blănărit, curelărit, etc.) au evoluat în bresle de sine stătătoare[2].

Intervin o serie de legături între breslele din Sibiu şi cele din alte oraşe, legături generate de interese comune, care au dus la constituirea unor uniuni. Este atestată — în 1539 — Uniunea breslei funarilor (frînghierilor) din Sibiu, Mediaş şi Sighişoara. Un an mai tîrziu este pomenită Uniunea ţesătorilor de lînă din Sibiu şi Cisnădie. În prima jumătate a sec. al XVI-lea şi chiar mai înainte, este cunoscută în Sibiu existenţa Frăţiei Sf. Ioan, a breslei cismarilor, din care făceau parte, pe lîngă meşteşugari din Ţara Românească, Moldova şi din alte părţi. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea în Sibiu erau 29 de bresle cu peste 30 de branşe[3].

Statutele breslelor, care la început reglementau probleme organizatorice, au ajuns cu timpul să stabilească şi o serie de îndatoriri ce ieşeau din sfera producţiei. Staroştii breslelor şi unii din meşterii privilegiaţi şi înstăriţi au format,cu vremea, o pătură suprapusă, conducătoare, o parte din ei intrînd în rîndul patriciatului orăşenesc.

---

[1] N. Lupu, *Cetatea Sibiului*, Bucureşti, 1966, p. 12.

[2] A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, Cluj-Napoca, 1976, vol. I, p. 42 sqq.

[3] N. Lupu, *op. cit.*, p. 14.

Viaţa economică a Sibiului a dus la clare departajări sociale. Semnele heraldice nobiliare şi cele ale patriciatului sînt mai bogate decît semnele de meşter, fie ca semne ce indicau exercitarea meseriei, fie pe pietrele funerare.

I. *Steme nobiliare şi de patriciat sibian*

Stema familiei Haller (nr. inv. M. 6507) este sculptată pe o placă (dimensiuni: 90 cm × 60 cm × 8 cm) şi datează din secolul al XVI-lea. Mai întîi vom face descrierea ei aşa cum se vede pe placa respectivă: scut cu scobituri laterale şi cu una în mijlocul capului, scartelat; cartier 1 şi 4 o poală, cartier 2 şi 3 tăiat, sus vîrf de ţeapă, jos leu leopardat; scutul este timbrat de două coifuri; cel dextru destul de rău conservat; creştet, o femeie ieşind spre stînga între două cornuri de vînătoare terminate în boboci de trandafir. Coiful din stînga distrus; creştet, jumătate de masacru şi jumătate zbor; lambrechine pe ambele părţi în rotocoale.

În Siebmacher culorile (smalţurile) acestei steme sînt următoarele: cartier 1 şi 4 roşu cu poală neagră garnisită cu argint cartier 2 şi 3 tăiat, sus roşu cu vîrf de ţeapă de aur, jos argint cu leu leopardat; timbrul dextru, coif de argint cu gratii de aur, încoronat cu o coroană de aur; creştet, o femeie ieşind spre stînga, îmbrăcată în roşu, între două cornuri de vînătoare terminate în boboci de trandafir; timbrul 2, coif de argint cu gratii de aur încoronat cu o coroană de argint; creştet, masacru de argint şi jumătate zbor tăiat, sus roşu încărcat cu vîrf de ţeapă de aur, jos argint; lambrechine la dreapta roşu cu argint, la stînga roşu cu aur[4].

Familia Haller a făcut parte din elita politică a Sibiului, dînd oraşului senatori şi primari. Nu insistăm asupra istoricului acestei familii. Menţionăm faptul că Ruprecht von Haller vine la Buda pe vremea lui Matei Corvin. Unui membru al acestei familii i se acordă o diplomă de confirmare a nobilităţii, diplomă dată la Speyer în 28 martie 1528. La 1 aprilie 1699 Stephan von Haller este înscris în registrul baronilor, iar în 15 ianuarie 1713, la Viena, Stephan Freiherr (baron) von Haller din Transilvania este ridicat la rang de conte[5].

Sub nr. inv. M. 5915/7211 se află stema unui patrician sibian, (60 × × 60 × 7 cm), Johann Schwarz, decedat în 1633. Stema este datată 1594. Descrierea stemei acestui fost primar al Sibiului este următoarea: leu ieşind, ţinînd în dreapta o săgeată; coif două treimi spre dreapta, încoronat; creştet, leu leopardat; lambrechine în rotocoale de o parte şi de alta. Deasupra mobilelor heraldice se află deviza: LEO TRIUMPHANT POTENTIA.

Stema contelui Bethlen II de Bethlen (nr. inv.M. 5986) este formată dintr-un scut cu scobituri laterale, încărcat de şarpe încoronat devorînd globul cruciger, scut timbrat de coif, încoronat; fără creştet; lambrechine de ambele părţi în rotocoale. În Siebmacher cîmpul este albastru iar lambrechinele albastru cu aur.[6] Principii Transilvaniei din această familie aparţineau ramurii Bethlen de Iktar, avînd ca mobilă principală două

[4] J. Siebmacher, *Grosses und Allgemeines Wappenbuch*, IV, 15, *Der Ungarische Adel*, Hft 1—28, Nürenberg, 1893, p. 219, planşa 172.

[5] *Ibidem*, p. 219

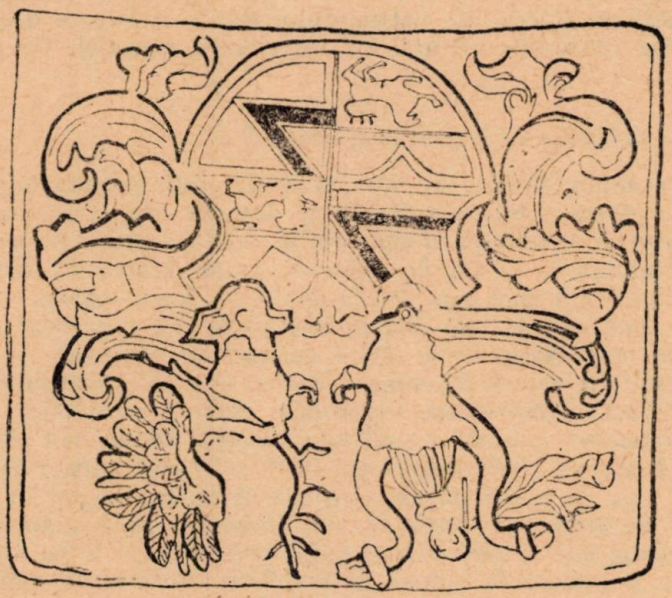

Fig. 1 Stema familiei Haller ; sec. XVI

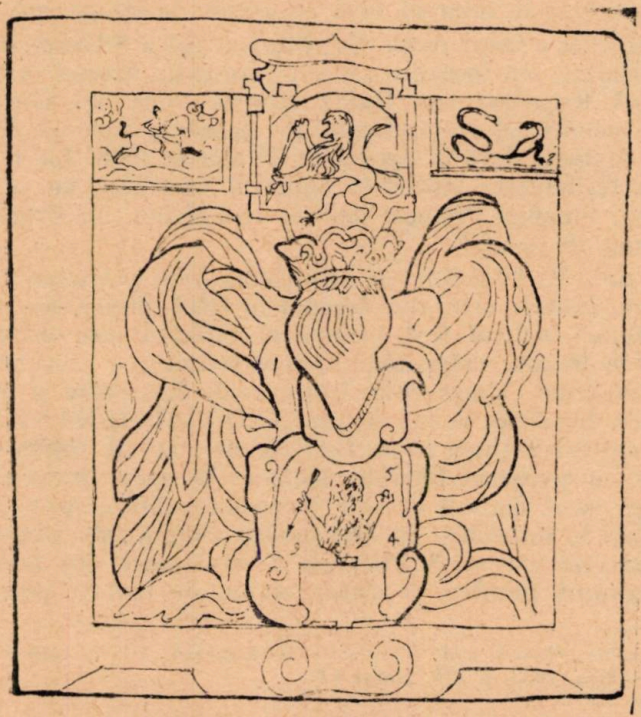

Fig. 2 Stema patricianului J. Schwartz ; 1594

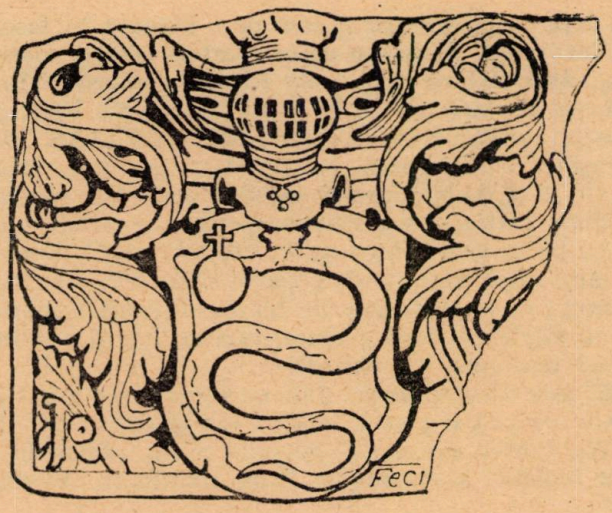

Fig. 3 Stema contelui Bethlen II de Bethlen; 1649

Fig. 4 Stemă de patriciat; sec. XVII

lebede față în față cu gîturile străpunse de o săgeată în fascie (orizontal), iar nu șarpele încoronat. Una din descendentele acestei ramuri a fost contesa Ecaterina, căsătorită cu Ioan conte Rhédei și decedată în 1758[7]. Stema este sculptată pe o placă (90 × 60 × 8 cm) datată 1649, avînd înscrise pe bordura de jos următoarele cuvinte: FECI/T/ELIAS NICOLAI.

Stema familiei Adlerhausen (Waldhüter) (nr. inv. M. 5918/7210) și dimensiuni 72 × 78 × 8 cm cuprinde un scut scartelat; cartier 1 și 4 vigilență lîngă pădure, cartier 2 și 3 turn acoperit de vultur; scut timbrat de coif, din față cu patru gratii, încoronat; creștet, spadă deschisă, în țeapă, însoțită de ramuri; lambrechine de o parte și de alta a scutului; totul pe o mantie susținută de vultur. Culorile blazonului sînt următoarele: cartier 1 și 4 argint cu vigilență lîngă pădure, cartier 2 și 3 aur încărcat de un turn roșu avînd deasupra un vultur[8].

„Vigilență" este un atribut heraldic reprezentînd o barză într-un picior, ținînd în gheara cealaltă o piatră, simbol al vigilenței.

Stephan Waldhüter, senator al orașului Sibiu, născut în 1683, decedat în 1761, a fost înobilat în 29 august 1718, acordîndu-i-se predicatul „von Adlerhausen"[9].

În categoria stemelor de patriciat intră și cea de alabastru (nr. inv. M. 5913/11.089) în formă de elipsă (62 × 56 × 7 cm), cu doi dragoni afrontați. Scutul este încoronat, deasupra aflîndu-se creștetul format din lambrechine. Scutul este de certă tradiție barocă (sfîrșit de sec. XVII). De o parte și de alta D. și W. (probabil Weiss).

Sub nr. inv. 15.504 se află o placă (78 × 66 × 13 cm) pe care este sculptată o stemă datată 1737; scut scartelat, cartier 1 și 4 cal fără harnașament, înaripat, ridicat pe două picioare pe vîrful unui deal; cartier 2 și 3 leu ținînd o coroană de laur; scut timbrat de coif din față, încoronat; creștet, personaj feminin înaripat, cu tunică, ținînd în dreapta o spadă iar în stînga un șarpe. Totul pe o mantie de hermină cu coroană închisă. Pe bordura plăcii se află o inscripție: DEO MAXIMO ANTIQUIS MORIBUS I.G.D.S. MDCCXXXVII S.C.M.C. Este un „cadou" (spune registrul inventar) din partea lui Ludwig von Rosenfeld, din 1905 (Czekelius) Stema „era zidită pe peretele primei curți din Piața Mare nr. 4"[10]

II. *Emblematica de breaslă*

Piesa cu nr. inv. M. 5514/15.494 poartă semnul de breaslă al dogarilor (dimensiuni: 66×74×12 cm) un butoi deasupra căruia este așezată o teslă, avînd deasupra un instrument asemănător cu un compas. De o parte și de alta se află un ciocan din lemn de bătut cercuri și o unealtă de finisat doagele de formă triunghiulară, așezată cu mînerul în jos și partea ascuțită și mai lată în sus. Totul înconjurat de o cunună. În partea de sus a plăcii se află literele FB și ZU, de o parte și de alta a emblemei.

[6] *Ibidem*, p. 62, planșa 49
[7] *Ibidem*, p. 62
[8] *Ibidem*, p. 4, planșa 3 și Idem, *Adel von Siebenbürger*, Nürnberg, 1898, p. 112, planșa 51.
[9] Idem, *Der Ungarische Adel*, p. 4
[10] „*Siebenbürgisches Tageblatt*" Sibiu, XXXII, nr. 9443 din 11 Januar 1905, p. 2 sq.

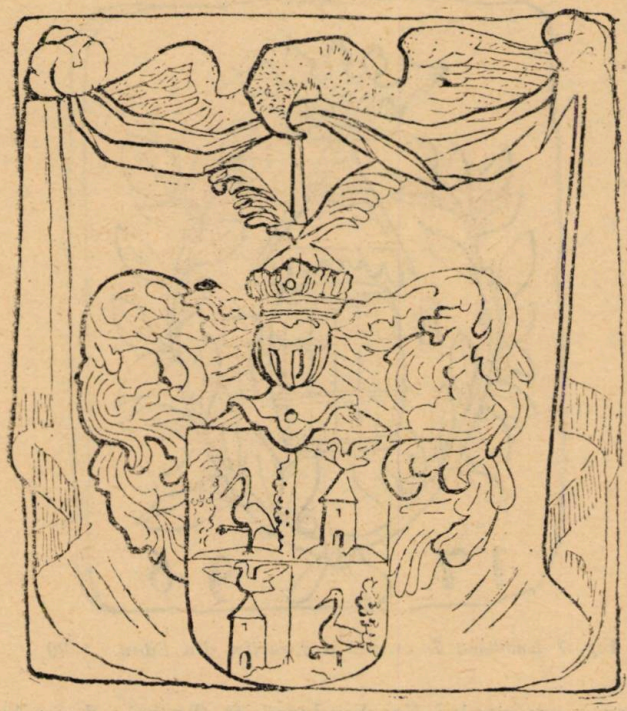

Fig. 5 Stema familiei Adlerhausen (Waldhüter) ; 1718

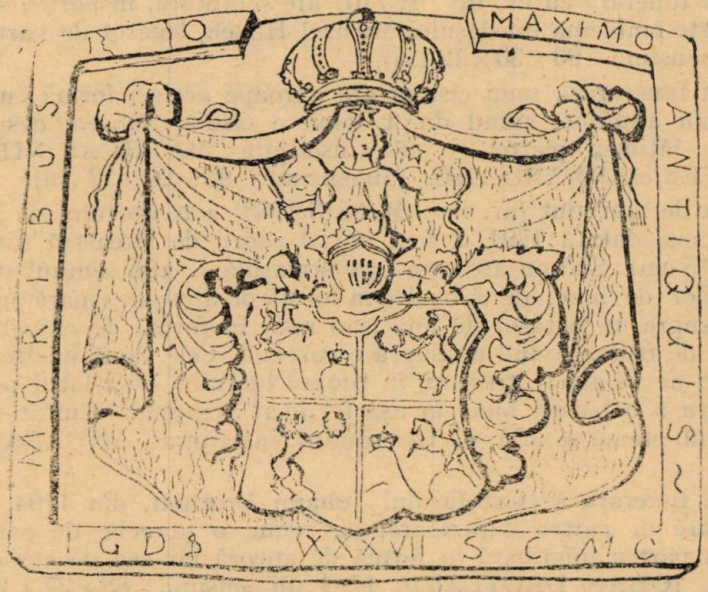

Fig. 6 Stema familiei Rosenfeld (Czekelius) ; 1737

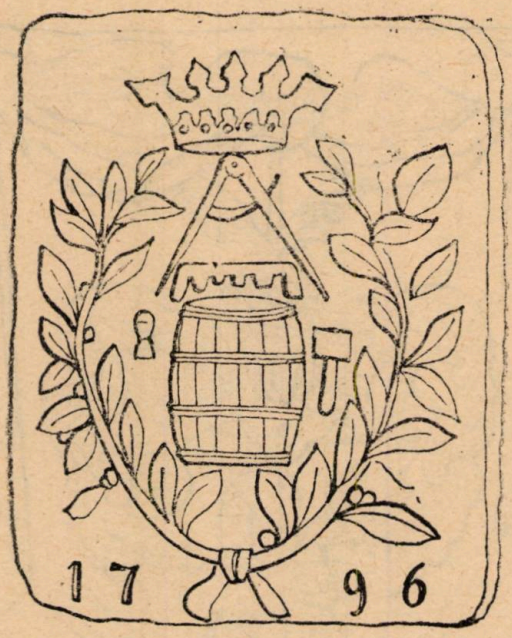

Fig. 7 Emblema de breaslă a dogarilor din Sibiu; 1790

Este prescurtarea cuvîntului Fassbinderzünft (breasla dogarilor sau a butnarilor). În partea inferioară, de o parte și de alta este trecut anul 17/90.

Piatra funerară cu nr. inv. M 7107 are sculptată, în partea superioară o carte. Este emblema breslașului Michael Hirsch, legător de carte, datată 1789. (dimensiuni: 90×30×12 cm).

Piatra funerară a unui cismar are aproape aceiași formă cu cea descrisă de noi anterior, avînd drept semn o cismă. Sub ea, despărțită în funcție de lățimea pietrei se află inscripția: MATHI/AS:NIE/DERMAIER:/DIES/MAIO/ANO/1790. (dimensiuni: 95×20×12 cm).

Piatra de mormînt (nr. inv. M. 6513/1983) a țesătorului de lînă Andreas Urbanus, datată 1791, a fost inițial cadru de fereastră sau de ușă. (98×25×15 cm). Suc un arc care face streașină se află semnul de breaslă al țesătorilor de lînă; două unelte în formă de arcuș de vioară puse cruciș, avînd deasupra un bătător de lînă (sau mai) în formă de ciupercă. Totul înconjurat de frunze avînd deasupra o coroană. Cele două unelte în formă de arcușuri de vioară se treceau, în timpul lucrului, de-a latul peste țesătură, pentru a o bătuci bine, în așa fel încît postavul rezultat să fie de calitate. Sub stemă se află, pe trei rînduri, inscripția: ANDREAS/URBANUS/1791.

Piatra funerară a pantofarului Johann Drotlauf, din 1794, (nr. inv. M. 7108) are în partea superioară, ca semn, o pereche de pantofi și o unealtă cu partea inferioară în formă de ancoră iar cea de sus ondulată. Dedesubt: JOHAN DROTLAUF. 1794 (dimensiuni: 88×27×10 cm).

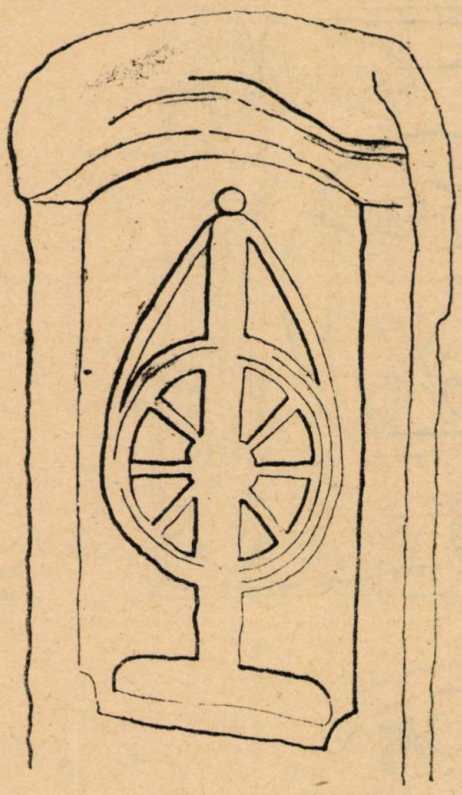

Fig. 8 Emblema unui funar (frînghier) ; sec. XVII—XVIII

Piatra funerară a lui Samuel Hemper (nr. inv. M. 5353/4583) are, în partea superioară, incizate trei cuţite, două aşezate cruciş, iar al treilea vertical. Datează din sec. al XVIII-lea, avînd dedesubt inscripţia : SAMUEL /HEMPER/. Numele şi prenumele au fost scrise cu caractere latine, restul cu caractere gotice (dimensiuni : 56×16×12 cm).

Pe piatra funerară a meşterului fierar Thom[as] Schuster (nr. inv. M. 7137) se văd un satîr, un lacăt şi două cuţite ; deasupra numele decedatului THOM/AS SCHUSTER, iar sub unelte anul 17/73. Restul inscripţiei este scris cu gotice (dimensiuni : 98×25×15 cm).

Piatra funerară (62×20×8 cm) a unui pălărier (nr. inv. 7110) are ca emblemă un tricorn înconjurat de coroană. Sub emblemă, ANO 1801.

Piatra funerară a unui frînghier are ca emblemă o funie pusă pe o roată de răsucit (63×22×10 cm).

Pe o placă de alabastru este sculptată stema croitorilor (inv. nr. M 5928/1752) care, în medalionul central, are în centru un prosop întins pe o frînghie, deasupra căruia se odihneşte o pasăre. Pe prosop este incizat un foarfece. În cele patru colţuri amoraşi ; piesa poate fi datată, cu aproxi-

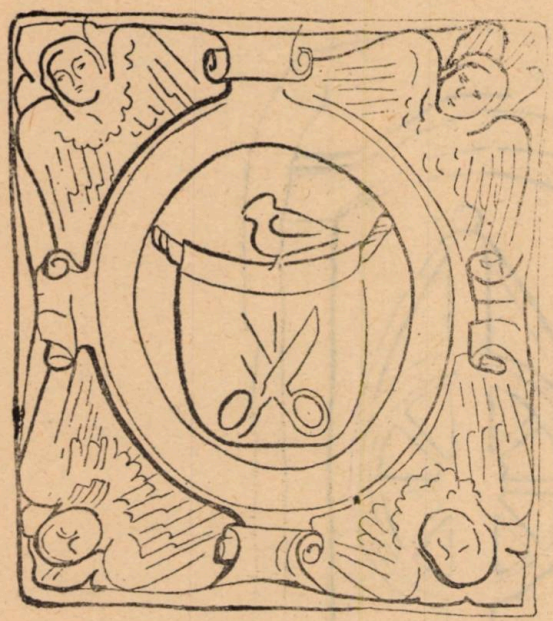

Fig. 9 Emblema croitorilor (inițial a fost a unui bărbier); sec XVII—XVIII

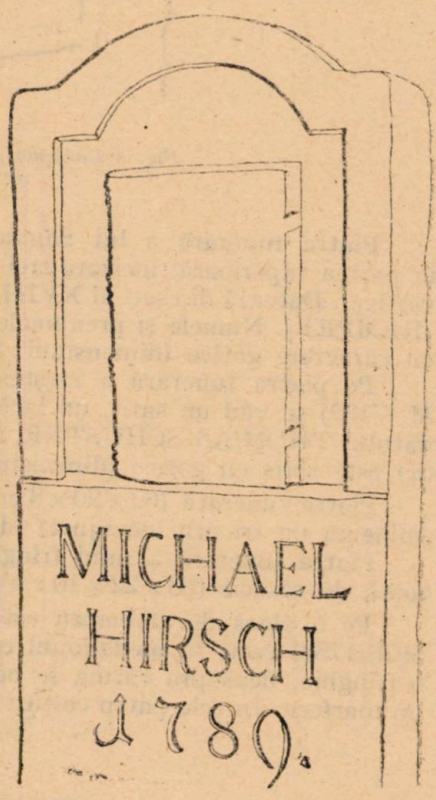

Fig. 10 Emblema fierarului Thom/as/ Schuster; 1773
Fig. 11 Emblema legătorului de carte Michael Hirsch; 1798

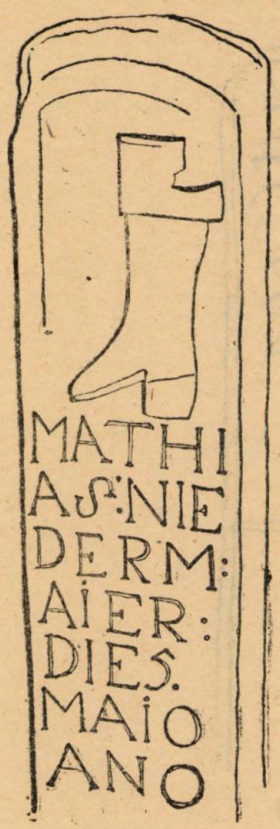

Fig. 12 Emblema breslașului Mathias Niedermaier; 1790

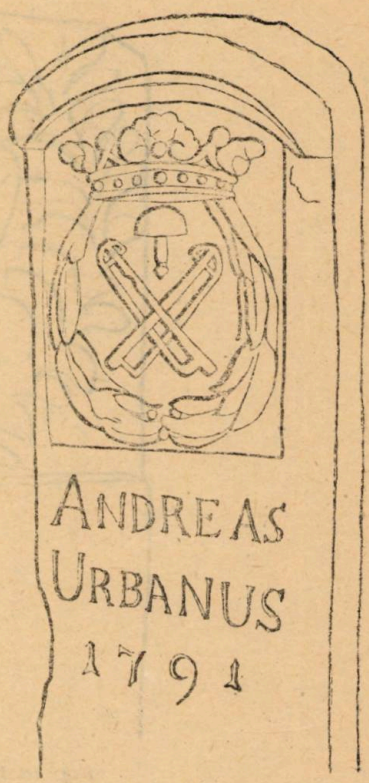

Fig. 13 Emblema țesătorului de lînó Andreas Urbanus; 1719

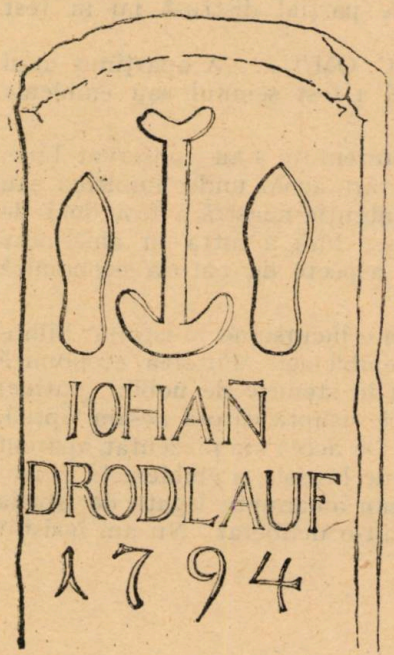

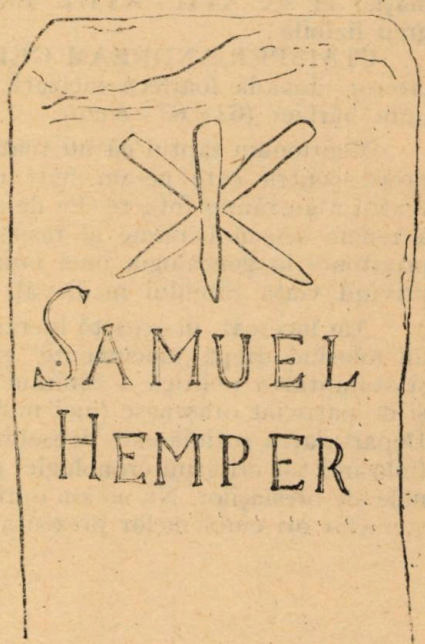

Fig. 14 Emblema breaslașului Johann Drotlauf; 1794
Fig. 15 Emblema breslașului Samuel Hemper; sec. XVIII

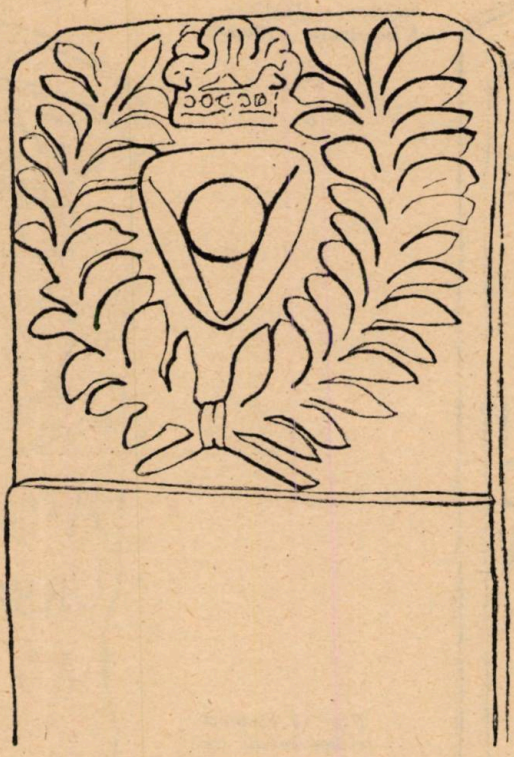

Fig. 16 Emblema unui pălărier; 1801

maţie, în sec XVII—XVIII. Inscripţia este parţial distrusă iar în rest greu lizibilă:
... CTAISPER/ANDREAM GERGER HAC. OM/U... A aparţinut unui croitor, dovadă foarfeca incizată, dar iniţial a fost semnul sau emblema unui bărbier (62×63×5 cm).

Menţionăm faptul că nu toate piesele prezentate s-au conservat bine, drept pentru care ne-am ferit de interpretări acolo unde emblema sau textul n-au rămas intacte. Pe de altă parte intenţia noastră a fost doar de a reliefa sensul heraldic al respectivelor piese fără a intra in amănunte privitoare la genealogia unei familii sau la aspecte de natură economică privind viaţa Sibiului medieval.

Am încercat, în această lucrare, să facem o incursiune în istoria Sibiului folosind drept „documente" stemele şi emblemele. Puterea economică şi stabilitatea politică a Sibiului se reflectă în stemele de nobili (puţine) şi de patriciat orăşenesc (mai multe decît cele asupra cărora ne-am oprit). Departajarea socială este deosebit de clară. De aceea am prezentat aparent (folosind tot criteriul cronologic) emblemele de breaslă şi emblemele personale ale breslaşilor. Nu ne-am oprit asupra unor amănunte legate de istoria stemelor ori emblemelor prezentate. Am făcut-o deliberat. Nu am insistat

(evident, tot deliberat) asupra pietrelor de mormînt ale breslaşilor. Am dorit ca prezentînd o parte din piesele aflate în colecţiile muzeului sibian să trimitem un mesaj strict heraldic. Materialul cercetat de noi nu are doar o importanţă locală, dat fiind puternicele legături ale Sibiului cu celelalte regiuni ale Transilvaniei, cu Ţara românească şi Moldova. Stemele şi emblemele prezentate de noi sînt o reflectare a raporturilor economico-social-politice din Sibiu şi a legăturilor economice, comerciale şi culturale ale Sibiului cu meleagurile de dincoace şi de dincolo de Carpaţi.

CONSTANTIN ITTU

STONE-ENGRAVING COAT OF ARMS IN SIBIU MUSEAL COLLECTIONS

In the Sibian museal collectins there are a lot of stones engraved with coat of arms Part of them are coat of arms belong to the nobility and urban patriciat of Sibiu; the others belongs to guild-membres or to guilds themselves. The economic power and political stability of Sibiu were reflected in the coat of arms from different centuries. The author first presents the general elements in order to understand the growing of the guilds and the linkage of them with many Transylvanian towns and, in the same time, with Ţara Românească or Moldova. The heraldry subject itself can be divided in two parts: first, the coat of arms; the second, emblems of the guilds anfd private emblems of the guild-members. The study is ending by some general considerations (conclusions) connected with the heraldry as a support of medieval history.

ANCHETA DESFĂŞURATĂ LA BAIA MARE (ian.—mart. 1785) PRIVIND ADEZIUNEA ROMÂNILOR DIN ORAŞ LA CAUZA RĂSCOALEI LUI HOREA

După 200 de ani de la zguduitorul eveniment, care îşi propunea în momentul său culminant să înlăture însăşi temeliile orînduirii feudale, încît „nobilime să nu mai fie"[1] şi toţi să trăiască din muncă contribuind egal la obligaţii, chipurile lui Horea, Cloşca şi Crişan, hotărîrea cu care au luptat pentru dreptatea socială şi naţională a românilor din Transilvania şi jertfa lor supremă, sînt încă vii în conştiinţa poporului nostru.

Imaginea noastră despre luptele revoluţionare de la 1784 conduse de Horea, despre răsunetul lor puternic, se completează mereu, pe măsură ce sînt scoase la iveală şi înscrise în circuitul ştiinţific noi şi noi ştiri cuprinse în documente contemporane acestor evenimente.

Un loc important în şirul inepuizabil parcă al acestor mărturii îl ocupă actele oficiale ale oraşelor transilvănene în care evenimentele răscoalei ţărăneşti izbucnite în noiembrie 1784, în Munţii Apuseni, s-au reflectat deosebit de puternic. Documentele amintite pe exprimă, de o parte, îngrijorarea autorităţilor orăşeneşti faţă de pericolul extinderii răscoalei. Vigilenţa manifestată de acestea, ca şi mulţimea măsurilor de prevenire luate, sînt în general la fel cu cele cunoscute nouă din marile sinteze şi corpusuri de documente datorate istoricilor: Nicolae Densuşianu, David Prodan şi Ştefan Pascu[2]. Pe de altă parte, însă, mărturii recent descoperite ne întăresc convingerea despre legăturile românilor din toate colţurile Transilvaniei cu cei din zona cuprinsă de flacăra revoluţiei, Horea fiind aşteptat pretutindeni ca un făcător de dreptate.

Cele dintîi ştiri sosite la Baia Mare despre izbucnirea şi desfăşurarea răscoalei în Munţii Apuseni, sînt două scrisori datate 11 noiembrie 1784, trimise de conducerea comitetului Solnocul Interior inspectoratului minier din Baia Mare, acesta fiind înştiinţat despre ridicarea a 12—13.000 de ţărani români din comitatele Hunedoarei, Albei şi Zarandului. Scrisorile

---

[1] Vezi *Ultimatul ţăranilor* adresat la 11 nov. 1785 nobilimii comitatului Hunedoara refugiată în Cetatea Devei, actul capital al răscoalei, programul său, în D. Prodan, *Răscoala ui Horea*, vol. I Bucureşti, 1979, p. 423

[2] Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785*, Bucureşti, 1884; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I—II, Bucureşti 1979; *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria A. Diplomataria, vol. I—IV, Bucureşti, 1982; şi seria B, izvoare narative, vol. I—III, Bucureşti, 1983—1984

prezentate magistratului orașului au fost prelucrate în sesiunea acestuia din 22 noiembrie, împreună cu solicitarea făcută de Inspectoratul minier de a organiza apărarea casei fiscului și a orașului „care a fost și în trecut încercat de atacuri și primejdii din pricina unor răzvrătiți"[3].

Magistratul, în sesiunea amintită, hotărăște să solicite sprijinul armat al comitatului, în cazul în care orașul ar fi atacat. De asemenea, atît magistratul cît și inspectoratul hotărăsc să trimită oameni de încredere pentru a afla intențiile răsculaților, direcțiile de atac ale acestora. Hotărăsc strîngerea armelor de la toți civilii din oraș, interzic negustorilor să vîndă praf de pușcă și gloanțe și dispun obligația de a anunța orice străin care ar face astfel de cumpărături. De altfel, străinii sosiți în oraș trebuiau anunțați judelui primar, interzicîndu-se găzduirea acestora. Se instituie totodată patrule și străji, se iau măsuri de apărare a morii de praf de pușcă. Pentru apărarea averii erariului și a orașului, „neștiindu-se în ce ceas vor năvăli românii răsculați" și pînă la primirea ajutorului din partea comitatului, se împart arme cetățenilor de încredere, amintindu-li-se datoria față de împărat și aceea de a apăra orașul și bunurile fiscului[4].

De altfel, magistratul cunoștea și din alte surse mersul evenimentelor răscoalei, înaintea primirii acestor scrisori și la 20 noiembrie ceruse deja ajutor militar congregației generale a comitatului Satu Mare pentru protejarea orașului, a bunurilor erariale și pentru prevenirea unor răzvrătiri[5]. Căci două erau temerile autorităților Băii Mari: pericolul sosirii aici a răsculaților din Transilvania și cel al izbucnirii unei răzvrătiri în oraș, în zona lui minieră sau în mediul țărănesc și românesc din jur. Problema reclamînd urgență, la 22 noiembrie adunarea generală a comitatului Satu Mare hotărăște înarmarea generală a nobilimii și a „celor de încredere din popor". Orașele Baia Mare și Baia Sprie primesc ordine speciale privitoare la măsuri severe de pază și vigilență. Atenționînd comitatul Bihor, scrisoarea trimisă în aceeași zi de 22 noiembrie, de la Carei, de către conducerea comitatului Sătmar, apreciază la 13.000 numărul răsculaților care urmează să atace și să prade tezaurul din Baia Mare[6]. Se trimit știri despre mersul răscoalei din comitatele vecine și se fac cunoscute măsurile luate, precizînd în lista acestor măsuri, pentru orașele Baia Mare și Baia Sprie, că „întrucît inspectoratul minier se teme de atacul plebei răsculate asupra orașului, magistrații să fie atenți la toate știrile primite și la tot ce s-ar întîmpla în părțile de peste Someș"[7].

Măsurile n-au fost strict respectate și în 24 noiembrie în sesiunea magistratului se amintesc trei locuitori români care „în aceste vremuri tulburi au primit în casă oameni străini, fără să anunțe judele primar",

---

[3] I. Sabău (Baia Mare), *Ecourile răscoalei lui Horea în actualul județ Maramureș*, lucrare în ms, p. 6

[4] Arh. Stat., Filiala Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare *Registrele fondului*, inv. nr. 283, *Protocol 14*, p. 111—112

[5] *Ibidem*, *Protocol 74*, p. 273—274

[6] D. Prodan, *op. cit.*, vol. I, p. 555—556

[7] Arh. Stat., Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, seria *Acta politica*, doc. 30 din 1784, fila 3—4

fapt pentru care au fost pedepsiți cu bătaia[8]. În aceeași sesiune se pregătește încartiruirea în oraș a armatei ce ar urma să sosească pentru apărarea inspectoratului minier și „înfrîngerea rebelilor răsculați"[9].

Știri sosesc mereu, nu dintre cele liniștitoare, măsurile de securitate se transpun în fapte. Se hotărăște și transportarea cu escortă prin Carei la Cașovia, — mai departe de evenimente — a casei fiscului din Baia Mare[10]. Măsuri amănunțite de securitate se iau în Baia Sprie, în ședința din 10 decembrie a senatului orașului și a oficiului minier. Între cele nouă măsuri de severă supraveghere stabilite cu acest prilej, cea de a opta are în vedere atitudinea îngrijorătoare a femeilor din Șișești despre care se plînge supraveghetorul topitoriei din Baia Sprie că s-au întors acasă, refuzînd, desigur, să presteze obligațiile în muncă. Se stabilește, deci, ca femeile să fie conscrise de preotul din Șișești și să se verifice apartenența lor ca iobagi ai erariului sau la alt stăpîn[11].

Atît în noiembrie, cît și în decembrie măsurile de securitate continuă, ele fiind sever luate și respectate și în comitatul Maramureș, vizînd bunurile erariale de la Sighet, minele și ocnele de sare din zonă etc. Sînt conscrise și sechestrate armele, se trimit emisari și se instituie controlul accesului spre Transilvania și Oaș[12].

Din însăși starea de alertă a autorităților locale, ca și din corespondența sosită din Transilvania, reiese desfășurarea cu putere a răscoalei în comitatele cuprinse de flacăra ei și pericolul întinderii acesteia. Se desprinde, de asemenea, starea de spirit a populației românești din zona Baia Mare, Lăpuș, Maramureș, favorabilă răscoalei și căreia este gata să i se alăture. Se consemnează nerespectarea în unele sate a obligațiilor față de nobili și evidente manifestări ale conștiinței naționale. Toate acestea reies și din cercetarea desfășurată la Baia Mare în legătură cu acuzațiile aduse preotului român Maghiar Grigore, învinuit de a fi manifestat o atitudine favorabilă față de răscoala din Munții Apuseni[13].

Ancheta s-a desfășurat în contextul menținerii de către autorități a măsurilor de supraveghere a orașelor miniere și a zonelor aflate în pericol, chiar și după înăbușirea răscoalei. În acest sens inspectoratul minier din Baia Mare cerea și la 21 martie 1785, menținerea supravegherii armate a monetăriei „nefiind certe veștile privind liniștirea românilor din Transilvania" nici la acea dată[14].

Se pare că starea de spirit ostilă, de discreditare chiar, creată în oraș față de preotul român și simțită de acesta, l-a determinat să depună eforturi pentru o reabilitare oficială, adică declararea sa ca lipsit de vina de a fi împărtășit cauza răsculaților și de a o fi propagat în rîndurile românilor băimăreni, de a fi fost în legătură cu răsculații, de a-i fi așteptat sau pregătit terenul în acest sens. Încît, cere magistratului o reconsiderare

[8] *Idem*, fond Primăria orașului Baia Mare, *Registrele fondului*, doc. 14, p. 113; I. Sabău *op. cit.*, p. 10

[9] *Ibidem*

[10] *Ibidem*, p. 11 și I. Sabău (Cluj) *Ecourile răscoalei lui Horea în părțile de nord-vest ale Transilvaniei*, în „Revista arhivelor", 1963, nr. 1, p. 178

[11] Arh. Stat. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, *Acta politica*, doc. 47 din 1784, f. 3—4

[12] D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 192—193

[14] *Ibidem*, p. 15

oficială a persoanei sale, datorită atmosferei existente în oraș în jurul său. Se pare că, cu toate străduințile populației românești din oraș de a tăinui activitatea preotului, aceasta a făcut obiectul unor comentarii și luări de atitudini, deși acestea din urmă, neoficiale. Magistratul hotărăște cercetarea cazului desemnînd în acest sens doi senatori, care vor audia 11 martori. Cele 11 persoane vor răspunde la patru întrebări prestabilitate. Documentul principal al anchetei, respectiv interogatoriul (consemnarea audierii martorilor) se păstrează în Arhivele statului, Filiala Baia Mare[15]. Dosarul anchetei cuprinde alături de documentul menționat și memorii ale românilor din oraș în apărarea preotului lor, intervenția în favoarea sa a șefului oficiului salinar, de asemenea, corespondența între inspectoratul minier și magistratul orașului.

De menționat că preotul român a respins acuzațiile ce i se aduceau și și-a pregătit apărarea dorind să iasă cît mai repede din atenția generală și desigur și a oficialităților, să îndepărteze bănuielile.

Întrebările mai întîi și răspunsurile în al doilea rînd sînt edificatoare în ceea ce privește faptul că românii băimăreni au vibrat la vestea ridicării iobagilor din Munții Apuseni împotriva nedreptății. Dar iată întrebările: 1) Știe și a auzit cert martorul și de la cine că preotul din Baia Mare, în timp ce „tîlharii" (răsculații, n.n.)[16] au fost în acțiune, a umblat în parohie din casă în casă cu felinar, noaptea și că ar fi spus populației că dacă răsculații ar veni încoace nimeni să nu-i atace? Dacă știe asta și a auzit în mod cert, să spună adevărul sub jurămînt. 2. Dar aceea o cunoaște martorul și dacă știe să spună adevărul, că preotul român ar fi asigurat populația să nu se teamă că nu i se va face rău? 3. Dar aceea știe și a auzit martorul de la însuși preotul sau de la alții și de la cine, că ar fi poruncit poporului ca fiecare să pună la casă un steag alb și că aceia nu vor avea de suferit? 4. Dar aceea știe și a auzit din gura preotului sau de la altcineva, că și în biserică ar fi dat asigurări populației: nu vă temeți, numai să ne înțelegem cu ei ca și cu niște răzvrătiți.

Însăși formularea întrebărilor, de altfel simplă, clară, decurge credem, din niște realități care au reclamat o luare oficială de atitudine. Am putea deduce din întrebările amintite că au existat motive de îngrijorare pentru concetățenii celui acuzat. Așadar, preotul a cunoscut evenimentele răscoalei, mersul lor și s-a străduit să explice credincioșilor acțiunea celor răzvrătiți, care nu le sînt dușmani și, asigurîndu-i de aceasta, a convenit cu ei să adopte ca semn distinctiv steagul alb. După cum va reieși din declarațiile consemnate de cei doi senatori în timpul interogatoriului de care ne ocupăm, preotul român din Baia Mare nu punea la cale vreo răz-

[15] *Ibidem*, p. 4, *Textul Interogatoriului* în l. maghiară, traducerea în românește de Ioan V. Sabău, introducerea și încheierea în l. latină. Deoarece martorii sînt numerotați în ordinea audierii lor, de la 1 la 11, vom preciza în continuare numărul martorilor, respectiv a depoziției (în continuare se citează: *Interogatoriu* ...)

[16] Răsculații au fost numiți astfel în unele acte oficiale ale vremii sau în documente întocmite de reprezentanți ai nobilimii, nu numai în cazul răscoalei lui Horea, ci și în legătură cu alte acte de răzvrătire împotriva nedreptății. De aceea, pentru o mai bună înțelegere, vom traduce în continuare, răsculați.

vrătire, dar cunoștea și împărtășea cauza luptei împotriva nedreptății poporului său și așteptînd parcă să sosească răsculații, se pregătea să-i primească.

Dintre martorii audiați, primul declară că „nu auzise nici de la preot nici de la alt român nimic din toate astea"[17]. Ceilalți zece răspunzînd întrebărilor, au depus mărturii substanțiale. Nouă din aceștia îl acuză. Unul singur îi ia apărarea, respectiv o fată de 18 ani, Maria Nagy, care servise în casa preotului și rămăsese atașată familiei acestuia. Mărturia sa ni se pare bine pregătită și a tras greu în cîntarul anchetei. A invocat copii bolnavi, rugăciuni, posturi ale preotului „pentru a feri orașul de rău în acele vremuri tulburi"[18].

Din depozițiile altui martor, al treilea, Ioan Szücs reiese că preotul român Grigore Maghiar a știut să se facă ascultat de oameni, i-a atras, i-a unit făcînd dovada, pentru acea vreme, a unui „bun păstor, care a instruit mult românimea"[19].

Alți martori, al doilea și al șaptelea, afirmau că preotul român a primit o scrisoare din a cărei citire a înțeles (și se redau spusele altuia, care la rîndul său le-a aflat de la altul, căci vestea se întinsese), că „tîlharii" (răsculații n.n.)" nu sînt departe, numai la patru mile (4 mért feldnire) de oraș"[20], precizarea Elisabetei György. Iar Caterina Tobiș spune că, „a auzit că într-o sîmbătă preotul a primit o carte (scrisoare n.n.) în care se scria că răsculații s-ar fi aflat la numai trei zile depărtare și că s-au îndreptat spre Baia Mare și că acea noapte, preotul român și-a petrecut-o scriind" și el la rîndu-i. Despre astea știau, adaugă ea și muncitorii de la topitoria din Ferneziu[21].

Alte mărturii depuse îl învinuiesc că a umblat din casă în casă, noaptea cu felinarul. În acest sens numai unul declară răspicat scopul acestor drumuri. Ceilalți știu de la „o nevastă de român" pe nume Ursa, care după primirea știrilor despre răsculați fiind întrebată „dar voi nu vă temeți?" a răspuns (după cum afirmă al optulea martor), Elisabeta Turi, „nu ne temem, pentru că la noi a fost preotul și ne-a spus că suntem români și să nu ne împotrivim lor, că nu ne vor face nimic rău"[22].

Credința că răsculații s-au ridicat împotriva abuzurilor și abaterilor de la porunca și ordinea împărătească și că împăratul aprobă această dreaptă luptă, că Horea făcea dreptate în numele împăratului era împărtășită pretutindeni în rîndul românilor din Transilvania și în acest fel o propovăduia și preotul român din Baia Mare. Astfel, celui de al doilea martor,

---

[17] *Interogatoriu*, p. 4. Documentul precizează alături de numele persoanei care depun mărturie, religia și vîrsta. Lista celor audiați este următoarea: 1) Samuel Molnar de 34 ani rom. cat; 2) Elisabeta György de 40 ani, rom. cat.; 3) Ioan Sücs de 33 ani; 4) Ștefan Pataki de 33 ani, ref; 5) Caterina Tokay de 44 ani; 6) Maria Kovats de 29 ani, ref.; 7) Caterina Tobis de 18 ani, rom. cat; 8) Elisabeta Turi de 15 ani, ref; 9) soția lui Ștefan Chereches de 44 ani, ref.; 10) Maria Nagy de 18 ani, ref.; 11) Margareta Sulcs, de 60 ani, rom. cat.

[18] *Ibidem*, p. 8, al zecelea martor audiat în anchetă.

[19] *Ibidem*, p. 5

[20] *Ibidem*

[21] *Ibidem*, p. 7, a șaptea depoziție consemnată

[22] *Ibidem*

amintit deja, aceeaşi Ursa i-a vorbit de asigurarea pe care preotul a făcut-o venind „în timp ce aceştia erau în acţiune" adică, să nu se teamă de răsculaţi şi dacă vor veni nişte oameni, să răspundă întrebărilor lor, căci ei vor fi oamenii trimişi de rege (împărat, n.n.)[23].

Al patrulea martor, Ştefan Pataki, vorbeşte şi el despre umblatul preotului şi asigurarea ce o dădea românilor, că nu vor avea de suferit, îndemnîndu-i să-i primească pe răsculaţi şi că, „dacă aşa stau lucrurile, atunci acest popă merită spînzurat".

Din cele relatate de martorii audiaţi reiese şi faptul că Grigore Maghiar propovăduia colaborarea cu răsculaţii, care ar urma să sosească şi al căror program de înlăturare a nobilimii („nobilime să nu mai fie"), era cunoscut. Astfel, Margareta Sulcz, al doilea martor, relatează că preotul ar fi spus românilor: „dacă vor veni răsculaţii să nu li se opună şi să ţină cu ei ca să omorîm toată nobilimea"[24].

Revenind la audierea martorilor de către cei doi senatori care cercetau cazul preotului român din Baia Mare suspectat sau învinuit de adeziune la cauza răscoalei lui Horea, este de remarcat hotărîrea românilor de a tăinui activitatea acestuia. Avem în vedere precauţiunea cu care, de pildă, Ursa spunea cîte ceva vecinilor săi, niciodată, însă, totul, fiind ameninţată pentru asta cu moartea[25].

Adesea, martorii îşi întăresc depoziţiile invocînd prezenţa la cele discutate şi a altor vecini, numindu-i, unii fiind la rîndul lor chemaţi să depună mărturie.

În legătură cu înţelegerea de a arbora steagul alb în cazul în care ar veni răsculaţii — faptul, după cum rezultă din depoziţii, fiind mult comentat în oraş şi îndeobşte cunoscut — al patrulea martor, spune că i s-a plîns o vecină, „în vremurile acelea tulburi", că la „acest popă fals" autorităţile au găsit şi coborît steagul alb pus la casă[26]. Aceeaşi persoană audiată relatează că a aflat din vorbe că „cine va avea steag alb la casă, acela să nu se teamă de răsculaţi". Mai preciza că preotul a motivat arborarea steagului alb, ca fiind pus în legătură cu pomana unui copil mort, „ca străinii să-i găsească casa"[27]. La aceeaşi întrebare privind steagul pus la casa preotului, al şaptelea martor răspunde afirmativ: „ştiu, dar nu pot să spun din gura cui, pentru că o ştie tot oraşul şi oricine aude ştie că s-a vorbit despre asta"[28]. Despre steagul acesta alb găsit la preot vorbeşte şi ultimul martor ascultat, al unsprezecelea. În depoziţia sa, acesta aminteşte de inspectorul salinar care a considerat că steagul a fost pus în legătură cu

[23] *Ibidem*, p. 5

[24] Noţiunile de nobil şi de ungur se confundă pînă la a deveni similare — situaţie generală în Transilvania în timpul evenimentelor de la 1784, cînd proprietarii de pămînt, de mine, arendaşii, funcţionarii fiscului etc., cei care se întreceau să stoarcă mulţimea de români iobagi (lucrători în mine sau pe moşii) erau în mare parte unguri, încît, „în timp ce român este aproape sinonim cu iobag, stăpîn cu ungur". Vezi D. Prodan, *op. cit.*, vol. I, p. 58.

[25] *Interogatoriu* ..., p. 5

[26] *Ibidem*, p. 4

[27] *Ibidem*, p. 9

[28] *Ibidem*, p. 7

pomana amintită și că ar fi fost „un indiciu pentru românime să-i găsească casa". Dar, același martor precizează că „este de necrezut ca românimea de aici să nu știe unde locuiește preotul ei"[29]. Desigur, semnificația steagului alb era alta.

Interogatoriul s-a încheiat la 26 ianuarie, fiind semnat de cei doi senatori Francisc Bárthos și Ádám Décsei[30]. Aceștia și magistratul nu s-au pronunțat imediat asupra cazului cercetat, căci la 19 martie, în contextul menținerii, se pare, a aceleeași atmosfere în jurul lui Maghiar Grigore, românii din Baia Mare înaintează două scrisori magistratului orașului, respingînd bănuielile și acuzațiile la adresa preotului lor. Prima scrisoare consideră totul o calomnie și cere magistratului satisfacție publică[32].

A doua scrisoare, un adevărat memoriu în numele întregii comunități greco-catolice din Baia Mare, ia poziție împotriva calomniilor și a relei-voințe la adresa românilor ca „națiune", ca cetățeni locuitori ai orașului Baia Mare. Desigur, scrisoarea neagă adeziunea la evenimentele răscoalei și aderă la ordinele magistratului și ale tronului[32].

Memoriul în limba latină este redactat și scris în numele românilor băimăreni, credem, de însăși preotul în cauză. Dovedindu-se singurul reprezentant și ajutor al românilor băimăreni, despre care vorbește ca despre o națiune, Grigore Maghiar stăruiește în a se apăra, considerînd pe drept cuvînt cauza lui — cauză a întregii comunități.

La 26 martie inspectorul salinar regesc Iosif Vagner, la cererea românilor sau a magistratului, depune mărturie în legătură cu preotul român, considerînd tot ce se spune pe seama acestuia o defăimare, iar pe acesta nevinovat. Textul declarației în limba latină este depus la dosarul cauzei[33]. Poate că declarația aceasta venind din partea unei oficialități influente a fost hotărîtoare, preotul român Grigore Maghiar fiind achitat. Fără îndoială, el trebuia să rămînă un aliat al autorităților, care nu aveau interesul să-l transforme într-un martir. Cu siguranță, însă și cu prudență, un om de valoarea lui a putut trezi și menține conștiința românilor că formează „o națiie" așa cum menționa memoriul amintit, luîndu-i apărarea în imprejurări ca și aceasta în care ar fi fost calomniată. Este cunoscut faptul că de-a lungul evului mediu, românii din Transilvania excluși de la drepturi politice și considerați teleraţi au avut în persoana preotului lor, singurul sfătuitor, apărător și reprezentant al obștei. Aceasta este ușor de remarcat și în vremea marii ridicări la luptă a țăranilor români de la 1784, cînd preoții au fost socotiți și ei de către nobili „instigatori ai răului de față"[34]. Mai notăm că aceștia și în ianuarie 1785, crezînd încă într-o dreptate a împăratului, făceau colecte de bani în sate pentru un nou drum al lui Horea la Viena[35]. În contextul acestor realități, facem ușor legătura între mențiu-

[29] *Ibidem*, p. 9

[30] *Ibidem*. Adam Decsei este semnatarul scrisorii trimise la 30 decembrie 1784 din Baia Mare contelui Banffy în care, exprimîndu-și îngrijorarea față de pericolul extinderii evenimentelor răscoalei din Apuseni și asupra orașelor miniere, spunea că „românimea imensă care locuiește în jurul lor, așteaptă agitată sosirea fraților săi", vezi I. Sabău, *op. cit.*, p. 178

[31] *Interogatoriu* ..., p. 10

[32] *Ibidem*, p. 13

[33] *Ibidem*, p. 13

[34] D. Prodan, *Op. cit*, vol. II, p. 437

[35] *Ibidem*, p. 436

nea unor scrisori primite de preotul băimărean, sau de nopțile pe care le petrecea scriind, cu faptul că în ianuarie 1785, la Seini „a fost prins un popă spion", cu arestarea, în același timp la Cluj, a altui „tîlhar de preot român, care a fost în solie în Maramureș cu scrisorile lui Horea" și asupra căruia, la întoarcere, s-au găsit aceste scrisori[36].

Trecînd în revistă datele anchetei, Grigore Maghiar, care ne apare din documentele prezentate ca exponent al comunității românești din oraș[37], rămîne propovăduitor al cauzei răscoalei lui Horea la Baia Mare. Iar ancheta ne dezvăluie faptul că mersul și ampoarea acesteia erau cunoscute nu numai de oficialitățile comitatului și orașului atît de alarmate și preocupate de prevenirea evenimentelor similare celor din zonele cuprinse de răscoală, ci și de întreaga populație din oraș.

Conchidem astfel, că marea ridicare a țăranilor români pentru dreptate socială și națională, cu puternic ecou nu numai în toate colțurile Transilvaniei, ci și în întreg imperiul austriac și în Europa secolului luminilor, a determinat și la Baia Mare, în egală măsură, îngrijorare și nădejde.

VIORICA URSU

[36] *Ibidem*, p. 336

[37] Orașul Baia Mare avea la sfîrșitul anului 1784, 812 familii conscrise, din care 236 familii de români, resprezentînd 34,4% date în Arh. stat. Baia Mare, Acte dezbătute în sesiuni, doc. 225 din 1784.

STATUTUL BRESLEI CIZMARILOR DIN ORĂȘTIE DIN ANUL 1803

Una din meseriile cele mai importante legate de prelucrarea pieilor era și cizmăritul. Sub aspectul materiei prime, cît și a posibilităților de desfacere a produselor finite, Orăștia prezenta condiții propice de dezvoltare a acestui meșteșug în evul mediu. Atestarea documentară a prezentei îndeletniciri în perimetrul orașului este foarte timpurie ; încă din anul 1376, cizmarii se organizează în breaslă, alături de cei din Sibiu, Sighișoara și Sebeș, pentru a se feri de concurență.[1] Autoritățile centrale încurajează activitatea legată de făuritul încălțămintei, drept pentru care obțin în cursul secolului al XV-lea o seamă de privilegii legate de procurarea de materii prime și a vînzării produselor. Astfel, în 1455, cizmarii din cele 7+2 scaune săsești dobîndesc dreptul de a cumpăra piei în cantitate suficientă pentru buna desfășurare a meseriei lor.[2] Aceste prerogative au fost apoi confirmate de diferiți suverani în repetate rînduri.

În veacul al XVI-lea în paralel cu creșterea demografică și sporirea nevoii de lux a patriciatului orășenesc, meseria cizmăritului ia un avînt și devine mai complexă. Lupta pentru procurarea pieilor și a pieții de desfacere se întețește tot mai mult ca urmare a creșterii producției meșteșugărești. Pentru a-și apăra mai bine interesele în fața concurenței atît de aprige pe tot cuprinsul Transilvaniei, meșterii pantofari inițiază uniuni breslașe interurbane. Într-un prim statut redactat în anul 1560, alături de alți breslași din diferite centre ale Transilvaniei, îi găsim atestați și pe cei din Orăștie[3]. O altă consecință a evoluției îndeletnicirii cizmăritului în secolul al XVII-lea, a constituit o accentuată diviziune socială a muncii, desprinzîndu-se din rîndul acestei branșe o seamă de specialități care se organizează în bresle separate. În anul 1692 cizmarii din Orăștie se separă de pantofari, constituind o asociație de sine stătătoare.[4] Cu toate că în literatura de specialitate sînt amintite reglementările mai sus menționate, nu a fost publicat pînă astăzi vreun statut legat de îndeletnicirea făuririi încălțămintei. Printre documentele păstrate în arhiva bisericii reformate din Cluj-Napoca se află o copie inedită din 1803 a articolelor de breaslă a cizmarilor din Orăștie de a căror conținut ne vom ocupa în continuare și care reflectă structura organizării corporației în epoca de sfîrșit a evului mediu.

---

[1] Werner-Zimmermann, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 449—452.

[2] Filiala Arhivelor Statului Sibiu, Fondul bresle, Nr. 34.

[3] Kovách Géza, Binder Pál, *T céhes élet Erdélyben*, București, 1981, p. 18.

[4] Szádeczky L., *Iparfejlódés es a czéhek története Magyarországon*, II, Budapesta, 1913, p. 340.

Organizarea internă

1. *Adunările breslei*

Toate afacerile legate de breaslă erau soluţionate cu prilejul adunărilor corporaţiei. Convocările puteau fi anuale sau trimestriale. O importanţă deosebită o avea întrunirea generală anuală din luna ianuarie, la care luau parte toţi membrii şi care se ţinea în casa prim starostelui. La ea participau şi reprezentanţii autorităţilor orăşeneşti. La sfîrşitul fiecărui al doilea an se desemnau noii conducători ai breslei. Exista posibilitatea realegerii vechii administraţii pentru o perioadă nelimitată de timp.

În fruntea breslei se aflau cei doi staroşti. Cel care avea răspunderea şi conducerea efectivă era prim starostele. De îndată după alegerea lor ei trebuiau să depună jurămîntul, preluau documentele, averea şi cheile de la lada breslei. Toate bunurile aflate în ladă erau transportate în casa prim starostelui, care deţinea şi una din cheile ei, cealaltă aflîndu-se în posesia vice starostelui. Cu toate acestea ei puteau să deschidă lada numai în prezenţa altor doi meşteri.

Tot cu prilejul adunării generale se alegeau şi alţi lideri ai breslei ce urmau să îndeplinească diferite atribuţii. Astfel, se menţiona un locţiutor de staroste (Substituirte Zunft Meister) care să reglementeze activitatea în cazul în care cei aleşi erau împiedicaţi să-şi exercite sarcinile. Părintele calfelor cu atribuţii legate de problema acestora: conducerea adunării trimestriale, pronunţarea de pedepse, ajutor în caz de boală etc.; meşterii controlori, numiţi dintre cei mai autoritari, care aveau rolul de a vizita atelierele meşterilor şi a controla activitatea precum şi calitatea produselor; în sfîrşit, doi consilieri care urmau să-i ajute pe staroşti în toate problemele mai importante ale breslei şi cu care se sfătuiau staroştii înainte de şedinţe privind chestiuni ce se vor dezbate.

Alături de reuniunile anuale, corporaţia ţinea, de obicei, patru adunări pe an, una în fiecare trimestru, cu obligaţia de a rezolva afacerile curente. În cel puţin două din aceste întîlniri se făcea şi lectura statutului breslei pentru ca membrii ei să nu poată invoca în cazul încălcării articolelor pretextul că nu le-au cunoscut.

Cînd se iveau probleme urgente, se ţineau adunări extraordinare; cel ce solicita convocarea acestora avea obligaţia să depună suma de 1 florin în lada breslei. Membrii erau chemaţi la întrunire prin înştiinţări individuale, cu ajutorul tablei breslei. Tabla era purtată de la un meşter la altul, care semnau de luare la cunoştinţă. Cei ce refuzau să ia parte la convocare sau reţineau un timp mai îndelungat tabla umblătoare (umgeliende Tafel) erau amendaţi.

În timpul adunărilor trebuia să domnească o disciplină desăvîrşită. Cel care tulbura liniştea cobreslaşilor era aspru pedepsit.

2. *Meşterii*

Aproape jumătate din articolele statutului se ocupă de drepturile şi obligaţiile meşterilor. Printre drepturile cele mai importante exista privilegiul de a alege şi de a fi ales în conducerea corporaţiei. Staroştii aleşi

se bucurau de o mare consideraţie, cărora toţi trebuiau să le dea ascultare. De fapt, disciplina în toate împrejurările era statornicită în litera reglementării.

Meşterii aveau dreptul să ţină ucenici şi calfe pe care să-i aducă pe cheltuiala lor, în număr nelimitat, din orice localitate a Transilvaniei. Calfele venite astfel aveau datoria să lucreze un sfert de an cu suma prestabilită de corporaţie, după care, dacă doreau, puteau să plece mai departe. La fel se întîmpla şi cu calfele sosite nechemate în oraş. Printre alte drepturi mai pot fi enumărate şi acelea legate de ocuparea unui loc fix în zilele de tîrg în vederea valorificării produselor sau de participare la petrecerile organizate de breaslă cu diferite prilejuri.

Meşterii aveau şi o serie de obligaţii faţă de asociaţie, dar şi faţă de comunitatea orăşenească în cadrul căreia îşi duceau existenţa. Faţă de breaslă, ei trebuiau să plătească o taxă anuală, să participe la convocări, să aibă o atitudine morală faţă de ceilalţi cobreslaşi, dar şi faţă de calitatea bunurilor realizate. Abaterile erau aspru pedepsite, în cazuri grave autorii fiind deferiţi autorităţilor orăşeneşti. Statutul stabilea o sumă maximală cu care putea fi amendat un meşter (6 florini). Se putea ajunge şi la excluderea din breaslă. În caz că un meşter făcea o plîngere împotriva cuiva, el trebuia să se adreseze starostelui pentru aplanare, iar dacă problema era de o gravitate mai mare, urma să fie dezbătită în faţa întregii bresle spre decizie.

În raport cu oraşul, meşterii trebuiau să contribuie la ordinea şi disciplina locală printr-o comportare civilizată, fiind interzise certurile pe străzile urbei. Ei aveau obligaţia să ofere cetăţenilor produse de calitate bună la preţuri acceptabile. Mărfurile comercializate în alte zile decît cele permise erau confiscate de autorităţi, contravaloarea fiind împărţită între reprezentanţii oraşului, breslei şi denenţător. Dar şi în cazul articolelor defecte, cumpărătorii se puteau adresa starostelui şi dacă nu se ajungea la vreo înţelegere, situaţia urma să fie predată spre soluţionare magistratului orăşenesc. Se interzicea categoric perceperea de suprataxe de la clienţi. De asemenea, meşterul avea datoria să predea cumpărătorului marfa finită la termenul fixat, în caz contrar, păgubitul se putea adresa forurilor superioare ale corporaţiei şi ale oraşului.

Existau situaţii în care meşterii din Orăştie se stabileau în diferite oraşe ale Transilvaniei unde meşteşugul era mai bine dezvoltat. Statutul permitea acest lucru, cu condiţia ca cei plecaţi să participe în continuare la adunările trimestriale sau cel puţin la cele anuale ale breslei. Dacă un meşter părăsea oraşul fără încuviinţarea corporaţiei, iar după un timp ar fi dorit să se reîntoarcă şi să-şi reia meseria, el trebuia să achite din nou suma prescrisă celor doritori să intre în branşa cizmarilor. Erau exceptaţi de la amendă cei care au plecat din motive bine întemeiate. Activitatea în afara breslei era categoric interzisă printr-o ordonanţă imperială datată din 2 ianuarie 1774.

Erau considerate drept membri ai corporaţiei şi familiile meşterilor. În cazul decesului unui meşter, văduva acestuia putea continua fără opreliştе îndeletnicirea soţului pînă nu se recăsătorea. Breasla avea obligaţia să o ajute, trimiţînd la casa defunctului o calfă bine pregătită, care putea

fi schimbat cu un altul în caz că văduva solicita acest lucru. Dacă se întîmpina refuzul calfei, statutul prevedea ca el să nu mai poată primi de lucru în perimetrul orașului și nici nu se cuvenea să devină meșter.

Una din obligațiile de bază pe care o aveau meșterii ca și ceilalți membrii ai breslei, era de a se ajuta reciproc în caz de nevoie: boală, deces, incapacitate de muncă. În cazul morții unui membru, fie meșter, calfă sau ucenic, toți ceilalți aveau îndatorirea să participe la înmormîntare și să contribuie la cheltuielile funeraliilor. Dacă un meșter se îmbolnăvea, toți ceilalți aveau datoria să-l viziteze și să-i acorde tot ajutorul pînă la vindecarea completă. În ambele cazuri se putea apela și la suma aflată în lada breslei.

3. *Calfa*

Un număr mare de articole reglementau raporturile dintre calfă și breaslă. Astfel, timpul de călfie era stabilit la patru ani și jumătate, după care se putea solicita intrarea în rîndul meșterilor. Limita maximă a anilor de călfie nu era stabilită, fiind lăsată la latitudinea celor implicați, pînă la însușirea perfectă a meșteșugului. Calfa sosită din alt oraș avea de efectuat încă un an în plus. Odată terminat timpul prescris, calfel puteau, fie să-și aleagă un meșter la care să lucreze, fie să efectueze cei trei ani de călătorie în orașele transilvănene în care meșteșugul era mai dezvoltat, cu scopul de a învăța mai bine meseria. Un punct al statutului (37) preciza că numărul anilor de călătorie putea să depășească cei trei ani prescriși, fără ca respectivul să-și piardă apartenența la breaslă. Erau scutite de anii de preumblare acele calfe care sufereau fizic sau aveau o situație familiară deosebită. În toate cazurile însă, calfa avea obligația să lucreze. Din acest punct de vedere controlul era destul de strict, întrucît calfele călătoare sosite în oraș, trebuiau să se prezinte imediat la părintele calfelor, care, în schimbul unei sume simbolice, urma să le acorde găzduire și să le asigure de lucru. Cazarea la hanuri era considerată drept sustragere de la practicarea îndeletnicirii și era pedepsită cu perceperea unei amenzi de 1 florin. La sosirea lor, calfele aveau obligația să prezinte scrisorile de eliberare din ucenicie, care erau depuse imediat de părintele calfelor în lada breslei și ținute aici pînă ce tînărul părăsea din nou localitatea; dacă nu dispunea de acțele necesare prin care să dovedească apartenența la branșa cizmarilor, acesta era dator ca în termen de 2—4 săptămîni să le procure de la meșterul la care a servit anterior. În caz că actele respective nu soseau în timpul stabilit, calfa nu mai primea de lucru și, mai mult, el putea fi deferit autorităților orășenești, fiind considerat drept persoană dubioasă.

La împărțirea calfelor, breasla ținea cont de anumite priorități. Aveau întîietate meșterii bolnavi și bătrîni, apoi văduvele și, în sfîrșit, cei care erau numiți de magistratul orașului în funcții, pentru care nu primeau retribuție. În rest, se ținea seama de solicitările înaintate de meșteri la părintele calfelor și care se soluționau în ordinea cererii. Dacă clafelor nu le convenea atelierul în care au fost repartizați, după două săptămîni puteau solicita schimbarea locului de muncă. Mutarea era permisă o singură dată.

Cei rămași care nu găseau de lucru în cadrul corporației locale, după cel mult trei zile trebuiau să părăsească orașul și să se îndrepte spre alte locuri unde funcționa respectiva breaslă. Sub nici o formă nu puteau să mai rămînă pe mai departe în localitate și să lucreze pe cont propriu, cei depistați erau pedepsiți în fața întregii adunări.

Odată cu scurgerea anilor de călătorie, calfa se prezenta la starostele corporației, care desemna un atelier în care să activeze timp de un an de zile în vederea pregătirii lucrării de măiestrie. Pe parcursul întregului an acesta trebuia să dovedească sîrguință și să îndeplinească toate atribuțiile ce-i reveneau, neputînd lipsi sub nici un motiv de la activitatea zilnică. La trecerea termenului stabilit, calfa urma să ceară întrunirea breslei și să solicite conducerii permisiunea întocmirii lucrării de măiestrie. Acesta consta din confecționarea a două perechi de cizme bărbătești și tot atîtea femeiești, în decurs de 14 zile. Cei desemnați de staroști, verificau calitatea muncii prestate, iar dacă acesta era fără cusur calfa era primită în rîndul meșterilor, în schimbul unei sume stabilite. Interesant ar fi de remarcat aici un articol al statutului (36) care se referă la cazul unor calfe străine de oraș și care ar dori să se stabilească în Orăștie. După executarea lucrării de măiestrie, aceștia primeau din partea breslei o adeverință cu ajutorul căreia trebuiau să obțină din partea autorităților orășenești drepturile cetățenești și numai după aceea corporația putea dispune primirea în rîndurile sale. Odată acceptat nu se mai făcea nici o distincție dintre localnici sau cei veniți din altă parte.

În ceea ce privește retribuția, aceasta era lăsată la latitudinea corporației și a forurilor din oraș. Cantitatea și calitatea plății în natură (masă și casă), precum și cea în bani, nu se specifica în statut ; în schimb, se interzicea atragerea calfelor prin diferite înțelegeri secrete încheiate cu meșterii în schimbul unor sume peste cele oferite de breaslă.

În articolele reglementării era stabilită și cantitatea de muncă pe care trebuia să o presteze zilnic calfa. Astfel, dacă meșterul îi pregătea totul, el urma să coase patru perechi de carîmbi, iar dacă face totul singur, doar trei perechi. În cazul tălpuirii, cu ajutorul meșterului trei perechi, fără concursul lui, două perechi. În sfîrșit, a treia posibilitate era realizarea în întregime de către calfe a unei perechi de cizme. Timpul de lucru trebuia folosit în întregime. În ceea ce privește durata zilei de lucru, începutul și sfîrșitul ei, nu se aducea nici o precizare. În schimb, se interzicea categoric așa zisa Lunea Albastră (Blaue Montag), cît și întîrzierea de la program ; pentru cîteva ore de zăbavă, se reținea o zi întreagă din salar, iar dacă calfa lipsea ziua întreagă de luni, era pedepsită cu reținerea retribuției pe o săptămînă.

Ca și în cazul meșterilor, aspectele privind moralitatea ocupau un loc important în statut. Calfele nu aveau voie să piardă vremea în plimbări nocturne sau petreceri, sub pedeapsa unei amenzi de 12 crăițari, sumă ce se dubla la fiecare abatere ; cei care nu renunțau la acest obicei erau alungați din corporație.

Calfele nu puteau să-și părăsească meșterul în cursul săptămînii decît în cazuri excepționale ; nici meșterii la rîndul lor, nu aveau permisiunea să se debaraseze de ei fără vreun motiv întemeiat, cu atît mai puțin în

preajma unor sărbători religioase (Crăciun, Paşti, Rusalii). Plecarea sau îndepărtarea unei calfe dintr-un atelier, avea loc în urma unui preaviz de 14 zile. În orice caz, înaintea părăsirii localităţii ei urmau să-şi reglementeze situaţia în cadrul breslei, să se achite de toate datoriile, iar dacă nu putea, trebuia să presteze o muncă echivalentă sumei îndatorate. Potrivit articolului 47, breasla avea întreaga putere de decizie în cazul încălcării statutului de către calfe şi ucenici, putînd să-şi creeze legi proprii, ce trebuiau supuse aprobării autorităţilor orăşeneşti. Printre abaterile grave se număra şi asocierea cu persoane ce lucrau în afara breslei.

4. *Ucenici*

Tînărul care dorea să devină cizmar trebuia să-şi facă ucenicia la un meşter din cadrul breslei. Procedura decurgea astfel ; dacă nu era copilul unui meşter, urma să aleagă un atelier în care să petreacă o perioadă de patru săptămîni de probă, prin care să dovedească aptitudini pentru meseria aleasă. După aceea solicita întrunirea breslei, prezenta certificatul de naştere, precum şi doi garanţi, aprobînd intrarea în corporaţie ; în cazul în care era acceptat, depunea suma de doi florini în lada breslei, taxa fiind aceaşi pentru toţi, indiferent dacă era copil de meşter sau străin de oraş. Statutul accepta învăţarea meseriei de către toţi tinerii, indiferent de naţionalitate, sau religie.

Anii de ucenicie difereau ; dacă cheltuielile legate de întreţinerea tînărului erau suportate de meşterul său, durata uceniciei se stabilea la patru ani. În cazul în care susţinerea bănească împovăra familia tînărului timpul studiului se reducea la trei ani. O situaţie privilegiată o aveau copiii de meşteri, ce aprofundau meseria de la părinţi, cărora nu li se stabilea un interval precis, ci atîta vreme cît învăţau meşteşugul în măsura de a-l putea profesa. Aceştia puteau fi declaraţi calfe şi după unul sau doi ani. Condiţia primordială era ca lucrarea prin care îşi demonstrau măiestria, respectiv executarea unei perechi de cizme, să fie fără cusur. Pentru eliberarea din ucenicie şi primirea în rîndul calfelor, tînărul trebuia să se prezinte în faţa adunării breslei, să depună suma de patru florini în lada corporaţiei şi obţinea astfel certificatul de ucenicie.

Meşterii nu puteau să aducă în oraş tineri din alte localităţi ale Transilvaniei fără ştirea breslei. La fel şi eliberarea acestora, putea fi făcută doar cu aprobarea conducerii corporaţiei. De asemenea, nu era permisă acceptarea unor tineri eliberaţi să lucreze pe mai departe în atelierul unui meşter.

Potrivit literii statutului, ucenicul era dator să-şi asculte stăpînul în toate chestiunile. Dacă nu putea suporta viaţa în casa patronului la care învăţa şi o părăsea, se făceau cercetări. Dacă plîngerea era întemeiată, tînărul era mutat în casa altui meşter pînă la terminarea anilor de ucenicie, iar împotriva fostului său meşter se luau măsuri severe de către staroştii breslei. În caz că plîngerea învăţăcelului nu putea fi dovedită, el urma să se întoarcă în casa fostului său proprietar, fiind aspru pedepsit. Dacă nu mai voia să revină la el, acesta preferînd să renunţe la meseria aleasă, părinţii tînărului urmau să plătească meşterului toate cheltuielile.

Ultimul articol al reglementării se ocupă de cazul în care meşterul ucenicului deceda. În această împrejurare, copilul era cedat, pînă la terminarea studiilor, unui alt patron desemnat de staroştii breslei. Sub nici o formă acesta nu putea să rămînă o perioadă de timp mai mare de două săptămîni în casa fostului său patron.

Surprinde aspectul foarte vag în care sînt conturate multe dintre drepturile şi obligaţiile ucenicilor, ceea ce denotă că ei îndurau multe umilinţe şi privaţiuni atît din partea patronilor, cît şi a celorlalţi membrii ai familiilor acestora.

Descrierea prezentului statut contribuie la o mai bună cunoaştere a evoluţiei breslelor din Orăştia evului mediu.

DÖRNER E. ANTON

ANEXA

SACRATISSIMAE CAESAREO REGIAE APOSTOLICAE MAIESTATIS, MAGNI PRINCIPIS TRANSSYLVANIAE et COMITIS SICULORUM, REGIUM MAGNI PRINCIPATUS TRANSYLVANIAE GUBERNIUM. Mermmoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis, et singulis cujuscunque status, gradus, et ordinis altefatae suae Majestatis fidelibus praesentes visuris: Quod posteaquam Regio huic Gubernio medio Benigni Decreti Aulici sub vigesima tertia mensis Juny Anni 1803 emanati numeroque Guberniali 5721 signati, ad tollendos diversos abusus, et noevos, qui superioribus temporibus in expeditione Cehalium Articulorum intervenisse observati sunt, facultas attributa fuisset, ut casu semet exerente Contuberniorum ad sollicitationem, propterea coram Regio isthoc Gubernio faciendam Articulos Cehales modo provisorio usque suscipiendam generalem in Magno Transylvaniae Principatu universorum contuberniorum regulationem juxta praescriptam in similibus normam extradare possit, Magistratus Liberi Oppidi, et Sedis Saxonicalis SZÁSZVÁROSIENSIS, vigore suae sub decima quarta mensis octobris anno millesimo octingentesimo octavo horsum submissae repraesentatiensis demissas antistitum ejatum Cothurnariorum, utpote MICHAELIS WIDMANN sen: Primarii, IOANNIS FEKETE Secundarii Cehae Magistrorum, nec non STEPHANI FORRAI Sodalium Praepositi preces, nomine ipsorum omniumque reliquorum COTHURNARIORUM ibidem commorantium pro elargiendis eisdem novis, iisque anthenticis Articulis Cehalibus fusas, obseqviose commendaverit. Qvum proinde juxte petenti non sit denegrandus assensius Regium isthoc Gubernium juxta imperatam praevio modo facultatem Altissime praescriptos Normales Articulos pro genio Opificii adaptandos expediendos duxit modo sequenti.

Zunftartikel,

füe die in dem Königlichen Freyen Markt Szászváros befindliche Schissmenmacher Zunft

Einleitung

Es werden alle bisherige Privilegien, Artikel, und Zunftsatzungen, welche diese Zischmenmacher Zunft gehabt haben mag aufgehoben, und es wird die Zunft, so wie alle zu derselbigen gehörige Meister, Gesellen, und Lehrjungen verpfilichtet seyn sich pünktlich an dasjenige zu halten was in nachfolgenden Artikeln vorgeschrieben ist, und sich nicht unterfangen solchen etwas neues beyzufügen noch darinnen ohne hohere Erlaubniss das mindeste abzuändern, oder darum wegzulassen. Ferner wird die Zunft stets vor Augen haben dass sie wegen besserer Bedienung des Publicums da seÿ, und dass ihr desswegen das Recht Gesellen zu halten, und Lehrjungen aufzunehmen, ausschliessend zugestanden seÿ, dass sie desto eher in Stand gesezt werden möge das Publicumt mit den gehörigen Arbeiten ohne Zeit Verlust, und gegen billige Preise zu bedienen. Es folge unter andern, daraus, dass es der Zunft streng verbothen ist, einen Macher = Lohn durch einen Zunft-Abschluss, oder Verabredung dermassen zu bestimmen, dass der jenige der etwa Wollfeiler

arbeiten würde, bestraft werden solle. Die Uibertrettung diesses Verbots wird nach Befund der Umstände streng mit Arest bestraft werden. Diese Schissmenmacher Zunft steht zunächst unter den Zunft Commissair die Zweyte Instanz ist der Magistrat, und die dritte der Comes der Sächsischen Nation.

Es wird daher denen, welcher wider die ihnen von der Zunft auferlegten Geld Strafen mit Recht klagen zu können glauben, um allen Partheylichkeiten, und unkösten vorzubeügen erlaubt seyn, sich wegen Beurtheilung inrer Klage an den Magistrat zu wenden; Dieses sind einige allgemeine Vorschiften; die ferneren Artikel bestehen in folgenden:

Erster Theil
Von den Meistern

1.

Alle Jahre soll im Monath Jänner ein gewisser Tag festgesetzet werden, um an denselben allgemeine grosse Zunft-Versammlung zu halten, wo die biss dahin gewesene Zwey Zunft-Meister von ihrer gehabten Amts Verwaltung, vor dem dazu von dem Magistrat zu bestimmenden Comissair scharfe Rechenschaft abzulegen haben.

2.

Mit Ende jedes zweyten Jahres sind die zwey Zunft-Meister gleichfalls in gegenwart des dazu bestimmten Comissairs, nachdem sie ihre Rechnungen abgelegt haben, gehalten die bisher geführten Aemter niederzulegen, und die Zunft-Lade samt Zugehör der Zunft zu übergeben, in deren Stelle Zwey andere dazu taugliche Maister zu erwählen, und zu ernennen, oder nach Umständen die bisherigen zwey Zunft-Meister wieder beyzubehalten sind.

3.

Bei dieser Gelegenheit kommen zur beständigen Erhaltung der guten Ordnung noch zwey Personnen zu dem Ende zu erwählen, dass sie im Fall der ältere, oder jüngere Zunft-Meister durch Krankheit, eine Reise, oder andere Hindernisse ihren Aemtern vorzustehen abgehalten würden, unterdessen solche Gegenstände, welche keinen Aufschub leiden, anstatt der ersten als als Sustituirte Zunft Meister verhandeln, und schlichten können. Nichtweniger muss auch ein Gesellen Vater erwählet werden, dessen Pflicht darin besteht, dass er auf die Aufführn der Gesellen merke, ihnen in aller Noth beystehe, und sie in Krankheit wehl besorge, oder besorgen lasse: Uibringens ist vermög allerhöchsten Verordnungen die Anstellung der sogenannten Altschaft verbothen.

4.

Die Zunft-Lade muss immer in der Behausung und unter der Aufsicht des Ersten Zunft-Meisters, jedoch mit der Bedingung stehen, dass den Zweyten Schlüssel der jüngere Zunft Meister bei sich behalten. Indessen wird es diesen zwey Personnen nie anders als in Beyseyn noch zweyer anderen Meister erlaubt seyn, die Zunft Lade zu öffnen.

5.

Sämmtliche Meister werden es sich zur Plicht machen, den erwählten Zunftmeistern und ältere Vorstehern mit gehörigen Gehorsam, und Achtung zu begegnen, insonderheit aber der jüngste Meister, dessen Pflicht seyn wird, die rechtmässigen Verordnungen, und Befehle der Zunftmeister ohne allen Aufschub unter 15 Kreutzer Strafe zu vollziehen; ausserdem wird es noch seine Schuldigkeit seyn, dass er auf Befehl des Ältesten Zunftmeisters, den jüngeren Zunftmeister, den Gesellen-Vater, und die zwey geschworene Aeltesten zum Zunft-Hauss ruffe, die übrigen Meister aber werden durch umschiken einer Tafel zusammen beruffen werden; Sollte aber ein Meister auf Befehl des Zunftmeisters nicht erscheinen, oder die umgehende Tafel länger als die gehörige Zeit bey sich behalten, so soll er wegen diesem Ungehorsam um 30 Kreutzer bestraft werden.

6.

Es ist alle Viertel Jahr eine Zunft-Versammlung zu dem Ende zu halten, dass die unter der Zeit vergefallenen Zunft Sachen geschlichtet werden mögen, in welcher Versammlung jeder Meister bei einem Rh Gulden Strafe zu erscheinen, und die aus 10 oder mehrern Kreÿzern bestehende Gebühr, wenn nehmlich der Zunft-Fond zu den nothwendigen Auslagen nicht zulanget, zu bezahlen schuldig ist.

7.

Wenn aber ein Meister, Gesellen, oder sonst wer immer wegen gewissen Angelegenheiten eine Zunft Versamlung verlangen sollte; so kann sie der Zunft-Meister gegen Erlag eines Rheinische Gulden unter verbestimter Strafe veranstalten.

8.

Die jenigen Meister, welche ihre Klagen oder andere Beschwerden vorzubringen wünschen, sind verpflichtet, solche fürs erste den Zunftmeistern zur Berichtigung vorzulegen, oder wenn es die Sache so mit sich bringen sollte, der ganzen Zunft zu übergeben, damit hier die Angabe des Klägers im gehörigen Wege durchgeschen und gegen den beklagten eine angemesene Strafe verhanget, oder zur Enfternung des Haders zwischen beÿden Theilen ein billiger Vergleich gelroffen werden könne.

9.

Nach Allerhöchsten Verordnungen kann ein straffälliger Meister von der Zunft nur von einen bis 6 Rh. Gulden gestraft, grössere Fehler aber, müssen in gegenwart des Commissairs vorgenommen, und gehörig durchgesehert werden. Jene Verschuldungen hingegen, welche weder auf eine, nach auf die andere Art, wie erinnert worden, geschlichtet werden können, müssen zur weiteren Beurtheilung, und Bestraffung unumgänglich vor den Städlischen Richterstuhl hinaus gegeben werden.

10.

Jeder Meister halte es für seine strengste Pflicht, sich beständig From, und Gottesfürchtig aufzuführen, das Fluchen, Schimpfen, Zanken, mit einem Worte alle ungebührliche Auffuhrung von sich zu entfernen, sonsten werden die dagegen fehlenden der im 9ten Artikel bestimten Strafe unterzogen werden.

11.

Sollte ein Meister seinem Handwercksgenoses in der Zunft-Versamlung, oder auf der Gasse, oder auf dem Marckte, oder in einem öffentlichen Wirthshauss mit ungebührlichen Worten beschimpfen, oder sich auch an ihm zu vergreifen unterfangen, so muss ein solcher von der Zunft, nachdem sie die Sache gut überlegt hat, nach seinem Vergehen bestraft werden.

12.

Wenn solche Meister, welche sich an andere Ortschaften niedergelassen haben, und ihr Handwerk treiben, sich mit dieser Zunft zu vereinigen wünschten, so sind sie verbunden die nach allerhöchsten Verordnungen bestimmte Taxe von Zehen Rh. Gulden abzutragen, und neben diesen sich gegen die Zunft mit ganzen Gehorsam zu betragen, wie auch die bestehenden Zunft Artikel streng zu beobachten. Wenn aber solche Meister beÿ den alle Viertel jahre abzuhaltenden Versamlungen nicht erscheinen konnten, so sind sie gehalten wenigstens beÿ der grossen Zunft Versamlung zu erscheinen, und den gewöhnlichen Jahr Gulden abzutragen.

13.

Sollte es sich ereignen dass ein Zünftiger Meister durchginge, oder ohne Vorwissen der Zunft wegzöge, nach einiger Zeit aber wieder hieher zurück zu kommen wünschte, so ist er verpflichtet dieser wegen beÿ der Zunft neuerdings anzusuchen, und die für das Meister Recht bestimte

Taxe nochmahls zu bezahlen; wohingegen wenn ein Meister der Zunft meldet, dass er obwatenden Ursachen wegen wegziehen wolle, ihm solches nicht zu vermehren ist, und es steht einem solchen nach seiner Rükkehr freÿ sein Gewerbe ohne Strafe, oder besondere Abgabe wieder anzufangen, und zu treiben. In solange jedoch ein wiewohl mit Vorwissen der Zunft abgegangener Meister, beÿ seiner Rükkehr sich nicht mit einem Zeugniss der Orts Obrigkeit, über sein daselbst geführtes betragen, und gute Aufführung ausweisen wird, soll er nich wieder in die Zunft aufgenommen werden.

14.

In Ansehung der ausser der Zunft arbeitenden Pfuscher, wird die Zunft auf die Allerhöchste untern 2en Jänner im Jahr 1774 erlassene Hof-Verordnung angewiesen, nach welcher diese, wenn sie dazu geschikt wären, in die Zunft einstehen müssen, weil ihnen sonsten die Treibung des Handwerks ganzlich verbothen wird, ausser sie konnten sich mit einer vom Königlichen Gubernium erlangten Erlaubniss ihr Handwerk mit eigenen Händen zu treiben ausweisen.

15.

Weil in dieser Zunft auch solche Meister sind die ihre Arbeit sowohl auf den hiesigen, als auch auf fremden Jahrmärkten zu verkaufen pflegen, so wird zur Entfernung alles Zankes bestimmt, dass auf den Märkten der älteste Meister den ersten Platz einnehmen, und verkaufe nach ihm aber die übrigen Meister alle nach der Rheihe ihres Alters in der Zunft, jedoch sol ein Meister nich an mehreren, als nur an einem Orthe seine Wahren zum Verkaufe ausstellen

16

Ausser den öffentliche Jahrmärkten soll niemand fremde Schissmenmacher Arbeit unter der Strafe der Confiscation allhier zu verkaufen sich unterfangen, von welcher Ein Drittheil dem Magistrat, das Zweÿte Drittheil der Zunft Lade, und das Dritte dem Denuncianten gehört.

17

Es wird unter einer harten Strafe verbothen, dass kein Meister den andern auf was immerfür eine Arth zu betrügen, ihm seine aufgenommene Arbeit zu entwenden, und sich in Wortwechsel oder Zank einzulassen unterfangen.

18

Sollte ein Zunftiger Meister in seiner Arbeit einen Fehler begehen, so kann der Besteller, oder Kundmann beÿ dem Zunft-Vorsteher klagen, dieser muss dann die Sache aufnehmen, und verhandeln, kann er sie selbst schlichten, so ist es gut, wenn aber nicht, so muss er sie mit den übrigen versamleten Zunft Gliedern ins reine bringen. Sollte aber eine von den beÿden Partheÿen damit nicht zufrieden seyn, so soll es derselben frey stehen die Sache zur reifen Beurtheilung dem Orths Magistrat vorzutragen.

19

Es wird nicht erlaubt seÿn jemanden wegen der verfertigten Arbeit über die Massen zu taxiren, damit zu klagen man keine Gelegenheit gebe. Sollte aber ein Meister diesem Artikel zuwieder handeln, so muss beÿ entstehender Klage, die im vorhergehenden Artikel bestimmte Ordnung gehalten werden, auf welche die Zunft-Commissaire werden zu sorgen haben.

20

Wenn ein Meister Arbeit aufnimmt, und solche auf den Termin nicht ververtigt, so muss der Zunft-Vorsteher, wenn der Kundmann ihn deswegen ersucht zur Verfertigung einen schiklichen Termin bestimmen; sollte aber auch auf diesen die Arbeit nicht fertig seÿn, so ist ein solch fauler Meister gehalten der Zunft 30 Kreutzer zu zahlen, und sich mit seinem Kundmann zu vergleichen. Wenn aber dieser Vergleich wegen dem erlittenen Schaden, Mühe, und Unkosten

bei der Zunft nicht zu Stande gebracht werden konnte, so überlasse man die Entscheidung dem Magistrat. In dem Fall aber dass der Kunde die Arbeit auf den Termin nicht ablösen sollte, steht es dem Meister freÿ mit Vorwissen, und Genehmigung des Magistrats die Arbeit zu verkaufen, nachdem er die vorigen Schritte ordentlich gethan haben wird.

21.

Die Wittwen Söhne, und Töchter der Meister können auf die der Zunft verliehem Gesetze dund Freÿheitenden nemhlichen Anspruch machen wie die Meister selbst, wesswegen sie denn auch diesen bekräftigten Zunft Artikeln in allen Fällen auf das strengste zu gehorchen schuldig sind, wiel alle dergleichen Sachen, und Klagen welche die Zunft angehen aufgezeichnet, und zu seiner Zeit zur Beurtheilung vey der Zunft vorgenommen werden sollen.

22.

Wenn ein Meister stirbt, so kann seine hinterlassene Wittwe so lange sie ihres Mannes Nahmen führt ihr Handwerk ohne allen Anstand treiben; dabeÿ müssen die Zunft Meister zu einer solchen Wittwe einen das Handwerck gut verstehenden Gesellen nach dem Wolhgefallen der Wittwe verordnen, und wenn dieser Gesel der Wittwe nach einiger Zeit nicht gefiehle, so wird ihr die volle Freÿheit gelassen auch den zweiten, und dritten von der Zunft zu begehren. Wenn der zur Wittwe verordnete Gesell aber ohne hinlänglicher Ursache nicht dahin gehen wollte, so darf er beÿ keinem andern Meister zur Arbeit zugelassen, und auch zum Meister in dieser Zunft nicht aufgenommen werden, dieses ist jedoch von Weibern die von ihren Männern geschieden worden, oder welche von ihren Männern weglaufen, ohne sich von deren Ende mit ihnen auszusöhnen nicht zu verstehen, indem sich solche des Rechts begeben, welches sie als Wittwen gehabt hätten.

23.

Es wird streng, und unter Strafe der doppelten zurückzahlung verboten aus der Zunft-Kasse auf willkührliches Essen, Trinken, und Gastereÿen einige Auslagen zu machen, sonder es muss derlei in der Zunft-Lade befindliches Geld auf kranke, nothleidende Meister, arme Wittwen, und dzeren Waisen, so auch auf die ohne alle Hülfe krank liegende Gesellen, und Lehrjungen, und endlich die sich bei der Zunft ergebenden unumgänglichen Ausgaben verwendet, und von den Zunft Meistern unter deren Besorgung es stehet scharf verechnet werden.

24.

Da der Ober Zunft-Meister bey denen in seiner Behausung abzuhaltenden Zunft-Versamlungen viele Ungelegenheit erdulden, und darneben auch die Schreib-Materialien verschaffen muss, so ist ihm für diese seine Ungelegenheit alle Jahre bei der grossen Zunft-Versamlung ein Pausch-eQuantum von Neun Rh. Gulden zu geben, so sind auch dem jüngeren Zunft-Meister Dreÿ Rh. Gulden, und dem Gesellen Vater gleichfals Dreÿ Rh. Gulden zu zahlen; nicht weniger sind beÿ dieser Gelegeheit, wenn es die Umstände, und andere Ausgaben erlauben, einem jeden Meister zu einer mässigen Mahlhzeit, und gemeinschaftlichen Belustigung 20 oder beÿ geringeren Einkünften 12 Kreutzer aus der Zunft-Lade herauszugeben.

25.

Wenn ein Zünftiger Meister in eine schwere krankheit verfallen sollte, so werden die Zünftigen Meister insgesamt auf ansuchen der Zunft verbunden seyn den Kranken zu besuchen, und demselben bis zu seiner Herstellung alle mögliche Hülfe zu leisten.

26.

Falls ein Meister oder dessen Weib, Kinder, Gesellen, Lehrjungen, oder Gesinde sterben ist die Zunft, so wie bei andern Zünften verpflichtet Wachter, Leichenbesteller, und Grabgräber zu geben, und ein jeder Meister mit seiner Frau auf der Leiche zu erscheinen; sollte aber einer der der andere Meister nicht erscheinen, und davon keine gegründete Ursache angeben können, o ist er um einen Rh. Gulden zu bestrafen.

Zweiter Theil
Von den Gesellen

27.

Alle von den Lehrjahren freÿgesprochene Jünglinge, sowohl fremde, als Meisters Söhne, können gleich zu einem anderen Meister in die Werkstatt gehen, oder auch aus dem Orte auswandern, und sind nicht verbunden bei derselben Zunft noch ein ganzes Jahr als Gesellen zu arbeiten. Ferner soll ein jeder einheimischer Gesell schuldig seyn Drei Jahre in der Fremde zu wandern, in allem hingegen Vier und 1/2 Jahr als Gesell zu arbeiten, und nur nachdem er diese Zeit überstanden hat, bei der Zunft das Ansuchen machen können Meister zu werden. Diejenigen Gesellen hingegen welche etwa wegen ihren Leibes Gebrechen, oder wegen ihren alten schwachen Eltern, dessen Unterstützung selbe unumgänglich benöthigen, werden nur von den bestimmten Drei Wander Jahren enthoben; Die Fremden ankommenden Gesellen aber, wenn sie gleich die Vier 1/2 Jahre als Gesell zu gebracht, so sollen sie schuldig seyn, noch Ein Jahr in dem Orthe wo sie Meister werden wollen zu arbeiten, dass man unter der Zeit ihre von draussen mitgebrachte Sitten möge kennen lernen, und darnach wird es ihnen freÿ stehen die Zunft auf die vorgeschriebene Art um ihre Aufnahme zu ersuchen.

28.

Die wegen Erlehrnung des Handwerks wanderende fremde Gesellen müssen, wenn sie in der Stadt anlangen, nicht in Gasthöffen, sondern zum Gesellen Vater einkehren, welcher ihnen unentgeltlich Quartier zu geben haben wird; solche Gesellen aber welche in Gasthöfen einkehren, und sich an verborgenen Orten aufhalten, sollen um ein Rh. Gulden gestraft werden.

29.

Sobald der wanderende Gesell in des Gesellen Vaters House ankommt, muss gleich von ihm der Freÿbrief, und die Kundschaften vorgefordert, und solche nachdem sie durchgesehen, in die Zunft-Lade gelegt werden, wo sie sodann so lange zu halten sind, bis der Gesell auf der Stadt wieder fortgehet. Sollte aber jemand dergleichen Briefe nicht haben, so ist er verbunden sich solche unter zwei, oder höchstens Vier Wochen von dem Orte woher er gekommen ist, zu verschaffen, und ohne Wiederrede einzureichen, ansonsten wird einen solchen Gesellen nach der bestimten Zeit nicht nur keine Arbeit gegeben, sondern er auch den Stadt-Beamten als ein herumschwermender, und ungewisser Mensch angezeiget werden.

30.

Bei Auftheilung der eingewanderten, und von den Meistern ausgestandenen Gesellen ist folgende Ordnung zu beobachten; dass erstlich die Alters, oder Krankheits halber zur Arbeit unfähiegen Meister, sodann in folge des 22ten Artikels auch die Meisters Wittwen, und endlich die jenigen Meister welche zu kleinen öffentlichen unentgeltlichen Diensten auf ein Jahr lang angestellt zu werden pflegen mit tüchtigen Gesellen versehen werden mögen.

31.

In Ansehung der übrigen Meister muss bei dem Gesellen-Vater immer eine Tafel ausgesezt werden, auf welche die Nahmen derjenigen Meister aufzuzeichnen sind, welche Gesellen brauchen, damit die von der im vorhergehenden Artikel festgesezte Austheilung übrig bleibenden Gesellen erstlichzu dem ersten von den aufgezeichneten Meistern, und dann nach der Rheihe zu den übrigen geordnet werden können; Gefällt den Gesellen aber die Herberge nicht, so haben sie nach zwei Wochen die Freÿheit sich eine andere Werkstatt, in welcher sich nur ein oder gar kein Geselle befindet zu wählen. Diese Wahl wird jedoch mehrmahl nicht gestattet.

32.

Könnten aber ein für allemahl kein Meister und keine Arbeit gefunden werden; so darf der wanderende Geselle nicht länger als dreÿ Täge auf der Herberge, und in der Stadt sich aufhalten, und faullenzen, sondern ist gehalten, nachdem man ihm aus der Zunft-Lade 15 Kreutzer

und aus der Gesellen-Lade ebenfalls 15 Kreutzer als Reise Geld gegeben hat, seine Wanderung weiter fortzusetzen. Ein solcher Gesell aber der nicht in die Arbeit gehen will, verdienet das Reise-Geld nicht. Sollte hingegen sich ein Gesell auch über die bestimte Täge in der Stadt aufhalten, und sich auf eigene Hand zu pfuschern unterfangen, so muss er nach seinem vergehen bestraft werden.

33.

Hat ein fremder Gesell die Zeit seines Wanderns vollbracht, und wünschte zum Meister-aufgenommen zu werden, so muss er nach seiner Meldung das Muthjahr in seiner von der Zunft,, zu bestimmenden Werkstatt From, Ehrlich, und Fleissig arbeiten ; wiedrigenfalls wird er so viel Wochen als er ohne Ursache, und erhaltene Erlaubniss versäumet hat, nicht nur bei seinem Meister nachholen müssen, sondern auch der Zunft für jede Woche mit einem ganzen Wochenlohn verfallen.

34.

Gleich nach vollbrachten Muthjahre muss sich der Gesell bei versamleter Zunft melden und nebst Erlegung eines Rh. Gulden Taxe sich die Erlaubniss zur Verfertigung des erforder, lichen Meisterstücks gebührendermassen ausbitten. Das Meisterstück besteht in zwei paar Manns- und zwei paar Frauen Zimmer gut gearbeiteten Schismen, welche er bei dem nehmlichen Meister wo er das Muthjahr arbeitet, mit eigener Hand binnen 14 Tägen zu verfertigen haben wird.

35.

Nach völliger Verfertigung des Meisterstücks ist die Zunft verbunden solches wohl zu besich tigen, und wenn dieses würcklich gut, und ohne alle Fehler gefunden wird, so muss ein fremder Gesell Dreÿssig Rh. Gulden, ein Meisters Sohn die hälfte, das ist : Fünfzehen Rh. Gulden, und ein solcher Gesell, welcher eine Meisters Wittwe, oder Tochter heurathet zweÿ drittheile, das ist zwantzig Rh. Gulden für seine Aufnahme zum Meister der Zunft bezahlen. Sollte es sich aber ereignen, dass das aufgewisene Meisterstück für untauglich, und fehlerhaft anerkannt würde, so kann ein solcher Gesell bis dahin auf keine Weise zum Meister aufgenommen werden, bis er sein Handwerk gänzlich, und wohl erlernet, und ein ächtes Meisterstück, wie oben gemeldet worden. verfertiget hat.

36.

Ist nun das Meisterstück für tauglich anerkannt worden ; so muss die Zunft dem Gesellen darüber ein Zeugniss ausstellen, mit welchem er, wenn er ein fremder ist bei dem Stadt Magistrat um das Bürger Recht anzusuchen hat, weil er nur nach dessen Erhaltung in die Zunft eingenommen werden darf.

37.

Den Rang in der Zunft werden die neu aufgenommene Meister ohne Rücksicht ob sie fremde, oder einheimische sind nach derjenigen Ordnung erhalten, welche sie in der Bruderschaft untereinander beobachtet haben. Es kann demnach jeder Gesell um seine Känntnisse zu erweitern, und sich etwas zu verdienen so lange auf der Wanderschaft bleiben, oder auch zu Hause in Gesellen-Stand arbeiten, als es ihm beliebt, ohne dadurch seinen künstigen Rang in der Zunft zu verlieren.

38.

Damit der Lohn der Gesellen gleich, und nicht nach eines jeden freÿen Willen, oder nach der heimlichen Uibereinkunft des Meisters mit dem Gesellen gehaltet werde ; so wird die Bestimmung des Lohns der Zunft dermassen überlassen, dass derselbe immer den Zeit Umständen, und den Preisen der Lebensmittel, so auch den Kentnissen des Gesellen gemäss im Beiseÿn, und mit Einverstehn des Magistrats Commissaire bestimmt werde.

39.

Zum Tagewerk hat jeder Gesell folgende Arbeit zu machen, nehmlich: Wenn der Meister dem Gesellen zurichtet, so soll er gehalten seÿn Vier paar Röhren zu bestechen, richtet, sich der Gesell aber selbsten zu, so hat er nur Drei paar Röhren zu verfertigen; beim Absohlen aber, richtet ihm der Meister zu, so soll er Drei paar absolen, und verschnieren, richtet sich der Gesell aber zu, so hat er nur zwei paar abzusohlen, und zu verschnieren; das 3te Tagwerk hingegen soll bestehen, ein paar Schissmen von Stich aus zu verfertigen, und auch sich selbst zuzuscheiden.

40.

Der sogenante blaue Montag darf auf keine Weise erlaubt werden; sollte aber ein Meister ihn zu halten seinen Gesellen erlauben, so soll er um 30 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe, so oft diess geschieht, verdoppelt werden muss; wenn hingegen der Gesell auf die bestimmte Stunde zur Arbeit nicht erscheinet, sondern viel später, so ziehe man ihm desswegen einem Taglohn ab. Sollte er aber so weitgehen, dass er den blauen Montag gänzlich hielte, und nur Dienstag zur Arbeit käme, so muss ihm ein ganzer Wocherlohn abgezogen werden. Hingegen wenn Arbeit ist, und der Meister sie wegen seiner Nachlässigkeit nicht hervorgiebt, so soll der Gesell seine ganze Bezahlung samt dem Essen haben.

41.

Jene schlechte Gewohnheit, dass der Gesell Nachts ausser der Behausung seines Meisters schlafe, darf auf keine Weise erlaubt werden, und welche darwider handeln, müssen fürs erste um 12 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe sollten sie es mehrmahls thun, jedesmahl verdoppelt werden muss, ausser sie könnten ihr thun mit wichtigen Gründen entschuldigen. Welche aber diese Biederlichkeit auch nach etlichesmahl bestrafen nicht lassen, müssen als Ungehorsamme von der Zunft weggeschikt werden.

42.

Es steht jedem Meister freÿ sich von fremden Ortschaften durch Briefe so viel Gesellen zu ruffen, und auf seine Unkosten bringen zu lassen als er benöthiget ist.

43.

Hingegen wird es stark verbothen, dass sich kein Meister unterstehe nur einen eintzigen von denen ohne alle Beruffung ankommenen Gesellen ohne Vorwissen der Zunft in seine Werk statt aufzunehmen, oder noch mehr durch Versprechung eines grösseren Taglohns, als nach bestimten Zunft Artikel erlaubt ist, zu sich zu locken; so auch unterfange sich kein Meister unter harter Strafe den Gesellen eines andern öffentlich, oder unter der Hand abwendig zu machen

44.

Kein Gesell darf an Werktägen bis zum Sontag ausser in dringenden Fällen seinen Meister verlassen, hingegen darf auch der Meister den Gesellen ohne gegründete Ursache nicht wegschicken. Eben so kann auch dreÿ Wochen vor Ostern, Pfingsten, und Weihnachten kein Gesell seine Werkstatt verlassen, und auch der Meister denselben unter dieser Zeit keinerdings wegschiken, wenn nur nicht der eine Theil durch gewisse Ursachen dazu gezwungen wird.

45.

Solche Gesellen welche auf den Brief eines Meisters in seine Werkstatt gehen sind gehalten ein Vierthel Jahr um den bestimmten Lohn beÿ ihm zu arbeiten; nach Verfluss dieser Zeit aber können sie die eingedungenen Reise-Unkösten von ihrem Meister verlangen, und ordnungsmässig aufstehen. Wollen sie dann noch länger beÿ der Zunft bleiben, so haben sie keine Befugniss mehr sich einen Meister zu wählen, sondern sind gehalten zu jenem Meister zu gehen der an der Rheie ist, wenn ihnen dieser aber nicht anständig ist, so müssen sie die Zunft verlassen, und ihre Wanderschaft weiter fortsetzen. Auch diejenigen Gesellen, welche nicht verschrie

ben worden, sollen ein Viertel Jahr bei einem Meister zu arbeiten schuldig seÿn, und wenn sie als denn von dem Meister weggehen wollen, mit 14 Tägen bevor die Arbeit auskundigen, so soll auch der Meister den Gesellen mit 14 Tägen bevor die Arbeit aufsagen.

46.

Wenn ein Gesell von seinem Meister eine gewise Summe Geldes vorher aufnehmen sollte so ist er Schuldig wie er mit dem Meister übereingekommen solche entweder auf die Woche, oder auf das Stück abzuarbeiten, und einen solchen Gesellen darf kein anderer Meister unter gewisser Strafe so lange in seine Werkstatt aufnehmen, bis dass er seine Schuld bei seinem vorigen Meister nicht gänzlich abgearbeitet hat.

47.

Gesellen welche zu einem ausserzünftigen Pfuscher einstehen, werden nicht nur mit einer angemessener Strafe belegt, sondern es wird ihnen auch die bei den Pfuschern zugebrachte Zeit, in die zum wandern bestimmte Jahre nicht eingerechnet werden.

48.

Es wird der Zunft völlige Freÿheit eingeraumt zur Zähmung der jungen Beuthe mit Einwilligung, und Einverständniss des Magistrats Commissairs angemessene Gesetze und Regeln vorzuschreiben und die Fehler, und Excessen der Gesellen, und Lehrlinge scharf zu bestrafen.

49.

Bei den alle Vier Wochern zu haltenden zusammenkünften der Gesellen muss der von der Zunft hiezu bestimte Meister mit dem gewählten Gesellen Vater erscheinen, deren Pflicht es seÿn wird die Einkünfte der Bruderschaft scharf zu vernehmen, und ihre ganze Aufmerksamkeit dar auf zu wenden, dass aus der Bruderschafts Lade zufolge Allerhöchsten Verodnungen keine unnöthige Ausgaben gemacht, sondern das Geld zur Aushülfe der Kranken und wahrhaft darbenden Gesellen verwendet werden.

Dritter Theil
Von den Lehrjungen

50.

Wenn ein Junge der kein Meisters Sohn ist lust zur Erlehrnung des Handwerks hat, so wählte er sich einen Lehrmeister, bei dem er eine Vier wöchentliche Probe ausstehen, und dann mit seinem Geburths, und Taufschein und zween Bürgen der Zunft vorgestellet werden muss, um zum Lehrjungen aufgenommen zu werden, wo er für die Zunft Versammlung Einen Rh. Gulden zu zahlen hat. Die Taxe der Aufnahme aber wird sowohl bei Fremden als bei Meisters Söhnen auf zwei Rh. Gulden festgesetzt. Uibrigens wird die Zunft verpflichtet seÿn, ohne ansehung der Religion und Nation Lehrjungen aufzunehmen und einzudingen.

51.

Die Zeit der Lehre soll, wenn der Meister den Jungen mit seinen Unkosten eindinget kleidet, und freÿspricht, in Vier gantzen Jahren bestehen; thut aber diess alles der Junge, oder seine Eltern aus dem Ihrigen, so wird die Zeit zum Freisprechen Drei Jahre seÿn. In Ansehung der Meisters-Söhne aber wird keine bestimmte Anzahl von Jahren zum lernen festgesetzt, weil diese auch vor Vier Jahren Freigesprochen werden können, wenn sie sich in Erlehrnung ihres Handwerks so fleissig geübt haben, dass sie in gemässheit allerhöchster Verordungen nach einem oder zwei Lehrjahren die Lehrligs Probe ohne alle Fehler verfertigen können, und die Zeugnisse von ihren Lehrmeistern über ihr Betragen, und ihren Fleiss vorzeugen.

52.

Nach vollbrachten Lehrjahren ist der Junge verpflichtet seine Lehrlings Probe zu verfertigen welches in einem neu zu verfertigen den paar Schissmen besteht.

53.

Hat nun der Lehrjung seine Probe gehörig verfertigt, so dass nichts daran auszusetzen ist, und er folglich für würdig erkannt wird zum Gesellen aufgenommen zu werden, so hat er sich dieserwegen bei der Zunft zu melden, wo so wohl die fremden, als Meister Sohne vor die Zunft Versamlung einen Rh. Gulden, vor das Freisprechen aber Vier Rh. Gulden zu zahlen' gehalten sein. .

54.

Weder hier in der Stadt noch in den umliegenden Ortschaften wird es den Meistern erlaubt seÿn ohne Vorwissen, und Einverständniss der Zunft Lehrjungen aufzunehmen, oder freizusprechen, widrigenfalls ein solcher Lehrjung, oder freigesprochener Gesell in keiner Werkstatt aufgenommen werden wird.

55.

Sollte ein Lehrjung von seinem Meister entlaufen, und darauf erwischt, und zurückgebraucht werden, so muss er, wenn er keine hinlängliche Klage hat, oder diese nicht beweisen kann, sein Handwerk aber auch weiter zu lernen wünscht, gehörig, bestraft und dann seinem Lehrmeister zurücke g.geben werden; will er aber nicht zurückkehren, oder gar vom Handwerk abstehen, so muss er seinem Meister die auf ihn verwendete Unkosten ersetzen. Wenn hingegen die vom Jungen vorgelegte Klagen wahr und glaubwürdig gefunden würden, so thue man ihn zur vollbringung seiner Lehrjahre zu einem anderen Meister, sein voriger Meister aber werde scharf gestraft.

56.

Stirbt ein Meister bei dem ein Junge in der Lehre steht, so soll derselbe nicht länger als zweÿ Wochen bei der Wittwe gelassen werden, sondern die Zunft soll demselben zur Vollendung seiner Lehrjahre einen anderen Meister anweisen.

Beschluss

Endlich ist es nothwendig diese Zunft Artikel damit sie besonders die untergebene Jugend, und die jüngere Meister zur künftigen darnach achtung desto besser verstehen, und behalten mögen und sich die Ubertretter derselben nicht mit Unwissenheit entschuldigung können, alle Jahre zweimal in der Zunft-Versammlung in Gegenwart der Meister, Gesellen, und Lehrjungen vorzulesen.

Quos quidem Articulos in essentialibus Altissimo Normativo omnimode conformes in authenticam hanc formam redactos, initio memoratis supplicantibus universis dicti Contubernii CONTHURNARIORUM Commembris in superius fato Libero Oppido SZÁSZVÁROS residentibus et commorantibus, ad specialem Magistratus ejatis, medio iteratae suae repaesentationis sub secunda Mensis Martii Anni currentis ad Regium Gubernium exaratae et hic numero 2874 signatae factam intercessionem stricta futura pro cynosura, et observantia, juriumque sourum tuitione Regium isthoc Gubernium modo provisorio, et ad futuram usque generalem Ceharum regulationem extradandos duxit et concedendos. E Regie Magni Principatus Transylvaniae Gubernio Claudiopoli die Quinta Mensis Aprilis Anno Millesimo Octingentesimo Decimo.

G. Bánffy Gubernator

Stephanus Rosnayi secretarius

Register

Der vorstehenden Zunft-Artikel

Einleitung

Erster Theil

Von den Meistern

1. *Von der grossen Zunft-Versammlung.*
2. *Von der Wahl der Zunft-Meister.*
3. *Von den übrigen Beamten.*
4. *Von der Zunft-Lade.*
5. *Von den Pflichten des jüngsten, und der übrigen Meister, und Zusammenrufung der Zunft.*
6. *Von den Vierteljährigen Zunftversamlung.*
7. *Von den Ausserordentlichen Zunftversamlungen.*
8. *Von Schlichtung der Strittigkeiten.*
9. *Von den Strafen.*
10. *Von der Aufführung der Meister.*
11. *Von den Bänkern.*
12. *Von der Aufnahme auswärtiger Meister in die Zunft.*
13. *Von den durchgegangenen, und wegziehenden Meister.*
14. *Von den Pfuschern.*
15. *Von der auf Jahrmärckten zu haltenden Ordnung.*
16. *Von Verkauf fremder Wahren.*
17. *Von den betrügenden Meistern.*
18. *Von denen in der Arbeit begangenen Fehlern.*
19. *Von der übermässigen Taxirung.*
20. *Von den faulen Meistern, und den die Arbeit nicht auslösenden Kunden.*
21. *Von den Angehörigen der Meister.*
22. *Von den Gerechtsamen der Meisters Wittwen.*
23. *Von der Verwendung der Zunft-Gelder.*
24. *Von der Bezahlung der Beamten.*
25. *Von den kranken Meistern.*
26. *Von den bei Meistern verfallenden Leichen.*

Zweiter Theil

Von den Gesellen

27. *Von den Schuldigkeiten der Freigesprochenen Lehrjungen.*
28. *Von den wandernden Gesellen.*
29. *Von denen durch die Gesellen vorzuzeigenden Zeugnissen.*
30. *Von Austheilung der Gesellen.*
31. *Vom nehmlichen Gegenstand.*
32. *Von den Gesellen welche keine Arbeit finden.*
33. *Vom Muthjahr.*
34. *Vom Meisterstück.*
35. *Von der Meisterrechts Taxe.*
36. *Von Erlangung des Bürgerrechts.*
37. *Vom Rang der neuen Meister.*
38. *Vom Lohn der Gesellen.*
39. *Von der in der Arbeit zu haltenden Ordnung.*
40. *Vom blauen Montag.*
41. *Vom nächtlichen herumschwärmen der Gesellen.*
42. *Die Meister können sich Gesellen verschreiben.*
43. *Von Unberuffenen Gesellen.*
44. *Von Aufstehen der Gesellen aus der Werkstatt.*

45. Von der Schuldigkeit der beruffenen Gesellen.
46. Von den vorherbezahlten Gesellen.
47. Von den Gesellen welche bei Pfuschern einstehen.
48. Von den Artikeln der Bruderschaft.
49. Von den Zusammenkünften der Gesellen und Einkünften der Bruderschaft.

Dritter Theil

Von den Lehrjunjgen

50. Von der Aufnahme der Lehrjungen.
51. Von der Zeit der Lehre.
52. Von der Lehrlings Probe.
53. Vom Freisprechen.
54. Von den ohne Vorwissen der Zunft freigesprochenen Lehrjungen.
55. Von den entwichenen Lehrjungen.
56. Von den bei verstorbenen Meistern in der Lehre gestandenen Jungen.

Beschluss

UN DOCUMENT CARE REFLECTĂ CÎTEVA DIN CAUZELE REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849

La Arhivele de Stat ale Ungariei din Budapesta, în fondul Arhiva Tezaurariatului Transilvaniei, se păstrează un dosar cu cîteva zeci de file, format din scrisori și petiții redactate în limba română cu litere chirilice. Prezența lor în acest fond se explică prin aceea că provin din localități rurale românești subordonate direct sau indirect Tezaurariatului ori care doreau să treacă sub administrarea acestuia. Una din petiții, pe care o redăm mai jos sub formă de anexă, datează din 1838 și se încheie cu înșiruirea numelor a 65 de iobagi din Dumbrăvenii (fostă Ganciu), situată nu prea departe de Dej, în comitatul Solnocul Interior.

Petiția conține, de fapt, o înșiruire de plîngeri contra „domnilor de pămînt" reprezentați prin Mîndru Antal, dar și împotriva solgăbirăului — cum îi spuneau sătenii judelui nobiliar de plasă (viitorul pretor) — care era unul din exponenții aparatului de stat feudal pe plan local. Plîngerile vizau în primul rînd abuzurile proprietarilor feudali ai pămîntului în modul cum impuneau zilele de robotă sau slujbă iobăgească. Astfel, în contul zilelor de iarnă cu vreme rea pretindeau cîte 2 zloți de aramă. În schimb, cînd timpul era mai favorabil impuneau : o zi de lucru la doborîtul copacilor din pădure ; o cărăușie la Dej care echivala cu o zi la dus și cu o alta la întors ; o zi la transportarea a cîte două care de lemne din pădure. Deci patru zile de muncă gratuită pe săptămînă.

Pentru perioada de trecere de la iarnă la primăvară, cînd administratorii curților nobiliare nu prea aveau ce da de lucru iobagilor, îi lăsau în pace cîte trei-patru săptămîni. Dar atunci cînd începeau muncile de primăvară pretindeau toate restanțele continuu, silindu-i să presteze cîte șapte-opt zile la rînd cu boii de jug și cu plugul pînă terminau de arat și însămînțat pămîntul alodial. De regulă ele se dublau, deoarece pentru fiecare zi le dădeau de arat cu „ruptu" (sau cu norma). Suprafața fixată în acest mod nu se putea termina în general într-o zi. De aceea aratul trebuia continuat în ziua următoare. Datorită acestui ritm de muncă, pretins aproape fără odihnă, numai în primăvara anului 1838 le-au murit în brazdă cîte un bou iobagilor Iuga Grigore, Clapa Chifor, Barb Vasilica și Poenaru Iuon.

Pe timpul verii zilele de robotă se ridicau tot la patru pe săptămînă dacă se efectuau cu palmele, însă cînd se cereau cu vitele se reduceau la trei. Acei iobagi care nu dispuneau de patru boi de jug, ci numai de doi, erau obligați să se împreune cîte doi pentru a înjuga patru. Zilele de slujbă iobăgească se acceptau în general numai din partea bărbaților. Doar la

prăşitul porumbului se admiteau femeile în locul soţilor lor. Ziua de muncă dura de dimineaţa pînă seara cu cîte o scurtă pauză la amiază şi la ojină. În plus, un bărbat de fiecare familie iobăgească era obligat anual la şapte zile de dărăbănie (în loc de şase cît ar fi fost „legal"), la paza curţilor şi averilor nobiliare. Cele şapte zile trebuiau efectuate continuu cîte 24 de ore din 24, fără ca pe parcursul lor să aibă dreptul să meargă acasă pentru mîncare. Dacă se întîmpla ceva pagubă, acel ce a făcut de pază o suporta.

Abuzuri se săvîrşeau şi la perceperea dijmei, îndeosebi la aceea din porumb. Porumbul sau mălaiul era dijmuit nu numai din parcelele de pămînt arător din hotarul satului, ci şi din grădină. La cel din grădina intravilană se pretindeau de la 25 pînă la 40 mierţe, indiferent de recoltă. Chiar şi atunci cînd recolta de porumb era deficitară stăpînii feudali ameninţau că „şi din pîntece l-or scoate". În atari situaţii, dacă dijma nu ajungea după recolta din grădina intravilană, trebuia completată din cea obţinută pe parcelele extravilane cu porumb, deşi şi aceasta era dijmuită.

O altă pricină de nemulţumire a rezultat din răpirea de către curţile nobiliare a unor pămînturi ţărăneşti individuale sau obşteşti În punctul opt al petiţiei se arată că proprietarii feudali: „Locurile cele săteşti le-au făcut laburi şi braniştе". Cu alte cuvinte, posesiunile obşteşti răpite de stăpîni au fost transformate de aceştia în pămînturi alodiale arabile în cazul „laburilor" şi în păduri alodiale în cel al „braniştei". Din astfel de păduri iobagii nu mai aveau voie să se aprovizioneze cu lemne, devenind inaccesibile pentru ei. Raptul nu s-a limitat însă la posesiunile obşteşti, ci s-a extins şi asupra unor parcele din extravilanele sesiilor iobăgeşti individuale. De astfel de parcele au fost deposedaţi trei ţărani dependenţi, ele fiind îngrădite şi apoi anexate posesiunii obşteşti transformate în alodiu. Cei trei săteni continuau totuşi să presteze în contul lor slujbele iobăgeşti săptămînale şi să dea statului „porţia împărătească" anuală. Din petiţie rezultă că reclamanţii considerau deosebit de păgubitoare şi răpirea lotului bisericesc, deoarece o parte din el se aflase în folosinţa preotului, iar o altă parte în aceea a păstorilor satului. Prin pierderea acestui lot comunitatea sătească nu mai avea posibilitatea să angajeze anual păstori care să le îngrijească, de primăvara pînă toamna, animalele mari şi mici trimise la păşunat. Totodată preotul era nevoit să-şi cîştige pămînturi arătoare în hotarele satelor înconjurătoare pentru a-şi asigura cele necesare traiului.

Petiţia evidenţiază însă că mai dăunătoare s-a dovedit pentru săteni pierderea pădurii obşteşti. Întrucît pămîntul arabil din hotarul satului nu era prea productiv, înainte de a fi opriţi să taie lemne, din pădurea de fagi se aprovizionau cu trunchiuri de copaci din care confecţionau osii pentru care şi căruţe, precum şi buţi. Prin comercializarea lor puteau face rost de bani cu care-şi completau necesarul de cereale pentru hrană, plăteau „porţia împărătească" şi cumpărau sare şi opinci. După ce pădurea a fost interzisă, administratorii curţilor nobiliare le-au confiscat osiile, buţile şi lemnele de construcţii, fie direct din ogrăzi, fie pe „drumul ţării", cînd încercau să le ducă la tîrg pentru a le vinde. Mai mult. Stăpînii feudali au vîndut în urmă cu opt ani administraţiei Ocnei Dejului 1800 copaci în stive de cîte 3,½ stînjini lungime şi 1,½ stînjini lăţime la preţul de un zlot de argint stînjenul. Cu toate acestea, au silit obştea sătească să plătească şi ea cîte un zlot de argint de fiecare stînjen. La fel au procedat

cu lemnele de construcție vîndute ulterior unor cumpărători. Pentru lemnele date pe seama „grajdurilor" împărătești au obligat fiecare „gazdă" — cum își ziceau iobagii posesori de extravilane — cîte o zi de lucru cu palmele. Chiar și lemnele rezultate din lăzuirea sau defrișarea unor terenuri pentru a-și lărgi pămînturile arătoare sau fînețele erau obligați să le răicumpere cu bani.

În a doua parte a petiției, iobagii arătau că au încercat să se opună abuzurilor domnilor de pămînt pe cale pașnică, trimițînd delegații cu plîngeri la Tezaurariatul din Sibiu și la Guberniul nobiliar de la Cluj. Nici la primul for guvernamental, nici la al doilea, plîngerile reclamanților n-au fost rezolvate favorabil, nefiind luate în considerare. Totuși, la reîntoarcerea delegaților de la Dej, stăpînii i-au așteptat în „drumul țării", împreună cu solgăbirăul și i-au întemnițat timp de 15 zile. Au fost nevoiți astfel să-și petreacă sărbătorile Crăciunului la închisoare. După expirarea celor 15 zile, înainte de a le da drumul acasă, le-au administrat cîte 25 de lovituri cu bîta în ocolul solgăbirăului. Fiindcă înainte de a pleca la familiile lor au cerut să li se restituie „cărțile" sau actele eliberate de Guberniu, solgăbirăul i-a lovit cu pumnul peste gură, încît i-a podidit sîngele. De pe urma bătăii, unul din delegați zăcea bolnav, fără a se ști dacă se va vindeca.

Solgăbirăul nu s-a mulțumit să-i maltrateze doar pe delegați la Dej. El s-a deplasat în sat, i-a strîns pe toți locuitorii la una din curțile nobiliare și le-a poruncit să nu mai îndrăznească să trimită delegații cu petiții la Sibiu și Cluj. Pentru a-i intimida, l-a supus pe iobagul Lup Moroșan la 20 de bîte. Față de acest tratament brutal, el și alți șase consăteni au cerut să nu-i mai bată, ci să-i trimită la scaunul de judecată din centrul de reședință al comitatului. Atunci solgăbirăul, cei doi stăpîni feudali și o unealtă a lor din satul învecinat Cuzdrioara, au sărit asupra sătenilor și i-au lovit peste capete cu bîtele. Fiindcă dîrzul Lup Moroșan a avut curajul să afirme că el se va duce totuși din nou la Guberniu, l-au prins și i-au aplicat alte 20 de vergi pe trupul gol. O pedeapsă similară au suportat și ceilalți șase consăteni care s-au solidarizat cu el. Văzînd comportamentul inuman al solgăbirăului și al stăpînilor feudali, unii iobagi s-au speriat și au fugit. Ei au fost prinși însă ulterior de către judele sătesc, și, conform poruncii solgăbirăului, i-a trimis la Dej. Acolo li s-au administrat cîte 25 de lovituri cu bîta într-o duminecă dimineața.

După această maltratare, o delegație de șase iobagi s-a dus la procuratura din Cluj pentru a-i cere să intervină la Guberniu în vederea trimiterii în satul lor a unei comisii de investigare. Procuratura i-a trimis pe cinci din ei acasă, oprindu-l numai pe unul pentru a primi rezoluția gubernială. Dar, după cinci zile, i s-a spus să meargă și el acasă, deoarece Guberniul va trimite comisia de investigare numai dacă dregătoria comitatensă îl va informa asupra cauzelor neînțelegerii dintre domnii de pămînt și țăranii lor dependenți.

Dintre cei șase membri ai delegației, stăpînii feudali l-au prins mai întîi pe Ioan Precup împreună cu soția. Tîrîndu-i pe amîndoi în casă, i-au bătut peste trup și peste gură pînă i-a podilit sîngele, deși femeia iobagului era gravidă. Pe alți trei delegați au pus mîna într-o noapte și i-au expediat în lanțuri la închisoarea din Dej, unde au fost deținuți 13 zile. Cînd

i-au eliberat le-au aplicta cîte 24 de lovituri cu vergi pe trupul gol, încît unul din ei zăcea bolnav de pe urma bătăii. Cei maltrataţi i-au prezentat föispanului sau comitelui suprem un protest în scris contra solgăbirăului, în speranţa că-i va proteja de alte abuzuri ale acestuia. Dar comitele suprem i-a trimis la vicecomite care s-a solidarizat cu solgăbirăul şi împreună i-au întemniţat pe săteni timp de două-trei ore pentru a le frînge dîrzenia. Apoi, după ce s-a înoptat, le-au dat drumul acasă, poruncindu-le să ajungă la o înţelegere cu exploatatorii şi oprimatorii lor.

Maltratările suferite n-au putut înfrînge totuşi dîrzenia iobagilor. Dovadă în acest sens este tocmai petiţia pe care o redăm mai jos sub formă de anexă. În finalul acesteia cei 65 de semnatari afirmau că „tot satu" era hotărît să nu mai slujească domnilor de pămînt decît dacă acceptau să le reducă zilele de robotă la jumătate. În caz contrar cereau să efectueze pe viitor munci gratuite numai „Cămării", adică administraţiei Ocnei Dejului.

Din cele de mai sus se poate concluziona că :

1) una din cauzele principale ale accentuării nemulţumirilor ţăranilor iobagi în deceniile de dinainte de 1848, s-a datorat perpetuării obligaţiilor întruchipate în renta feudală şi îndeosebi a zilelor de muncă gratuite, mai ales cînd depăşeau media de două-trei zile pe săptămînă prin introducerea normei sau nartului ; cele patru volume de documente privitoare la revoluţia din 1848, publicate de un colectiv din care fac parte, demonstrează că mişcările ţărănimii transilvănene din primăvara acestui an s-au manifesat cu precădere sub forma refuzului de a mai presta zilele de robotă sau slujbă iobăgească ;

2) a doua cauză principală a adîncirii, în preajma anului 1848, a contradicţiilor dintre proprietarii feudali şi iobagii lor s-a datorat răpirii de către curţile nobiliare a unor parcele aflate în folosinţa individuală a sătenilor şi mai cu seamă a unor părţi din păşunile şi pădurile obşteşti ; pierderea pădurilor le diminua iobagilor posibilităţile de a-şi procura lemne de foc şi de construcţii, iar reducerea suprafeţelor păşunilor obşteşti le anihila strădaniile de a creşte animale, din care unele le furnizau forţa de tracţiune necesară muncilor agricole, iar altele le dădeau posibilitatea de a face rost de bani prin comercializarea lor pe piaţă ; aceleaşi patru volume publicate amintite mai sus relevă că printre obiectivele de bază ale mişcărilor ţărăneşti din 1848 figura şi recuperarea posesiunilor obşteşti acaparate de stăpînii feudali înainte de revoluţie, invocînd dreptul exclusiv de proprietate ;

3) a treia cauză principală, care a provocat mereu spiritul de revoltă în lumea satelor de dinainte de 1848, a decurs din abuzurile săvîrşite de aparatul de stat nobiliar central şi local, concretizate în maltratări, întemniţări, jigniri, umiliri, sfidări ale plîngerilor iobagilor etc. ; cele patru volume de documente menţionate dezvăluie că astfel de abuzuri au continuat şi chiar s-au amplificat după declanşarea revoluţiei, ele materializîndu-se în execuţiile militare ca forme de reprimare a acţiunilor antinobiliare ale ţăranilor.

Cauzele de mai sus, şi desigur şi altele, explică de ce în preajma anului 1848 s-a generalizat o stare de spirit revoluţionară în rîndurile maselor ţărăneşti din satele transilvănene ; totodată relevă de ce iobagii vor adera masiv la acţiunile revoluţionare antinobiliare încă din primele săptămîni ale revo-

luției ; explică de asemenea de ce în toamna anului 1848, cînd revoluția se va transforma în război civil foștii iobagi vor forma baza socială a armatei populare condusă de Iancu și Buteanu care va lupta pentru apărarea ființei naționale a poporului român.

Documentul pe care-l prezentăm merită să vadă lumina tiparului deoarece prin conținutul său reflectă aspecte impresionante ale asupririi și oprimării suferite de țăranii dependenți transilvăneni din partea exploatatorilor lor de veacuri. În același timp reliefează dîrzenia unora dintre iobagi care nu ezitau să sufere maltratări pentru a impune autorităților nobiliare ușurarea soartei semenilor lor, deocamdată prin mijloace pașnice.

În încheiere se impune o precizare : din analiza petiției reiese că deși cei ce o iscălesc declară că reprezintă „tot satul", totuși nu toți locuitorii de sex bărbătesc au semnat-o ; numai așa se explică de ce pe parcursul documentului se întîlnesc nume de iobagi care nu apar între cei 65 de semnatari.

LIVIU BOTEZAN

[ANEXĂ]

Principiile pentru care cu d]o[mnii posesori nu putem trăi, adecă cu d[omnul] Zaalacear și, după moartea lui Fonog Cristof, cu Mîndru Antal[1].

1. Slujba de iarnă pe o săptămînă pănă ăi vreme recie nu putem mere a-i birui ; ne trag doi zloți de aramă ;

2. Pănă ăi vremea bună slujba pe săptămînă ne mînă o zi în pădure de aducem lemne, o zi merem la Deeș, o zi vinim îndărăpt acasă, apoi, a patra zi iară ne mînă să aducem două cară de lemne dinŏ pădure, apoi ne sci o săptămînă plinită ;

3. Pănă vine vremea lucrului ne string răscianție pînă tri—patru săptămîni și apoi cînd ăi vreme bună ne mînă cîte șepte și opt zîle pănă gătăm tăt de arat ; apoi pămînturile ni le dă-n rupt ; cît nu putem să gătăm ; cît nu putem găta, atunci ne mînă într-altul zî să isprăvim ; apoi ne șci slujba ; și a lui Iuga Grigore au murit oun bou în brazdă ; d]i]m]i]neață, a lui Clapa Chifor, alt bou ; a lui Barb Vasilica alt bou ; a lui Poenariu Iuon alt bou ;

4. Lucru de vară pe săptămînă ne mînă cu caru cu patru boi doi uoamini o zî ; apoi două zile cu palma ; iarăși cu palma pe săptă]mînă] ne mînă patru zile ; apoi cu doi boi ne mînă tri zile, acar cu boi acar cu palma ; la lucru cu palma numai bărbat ; muere nu vreau a lua numai la sapă ; apoi să mîncăm de prînz nu ne sloboade pînă la amiază ; demiază]zi] pînă la ojină ;

5. La dărăbănie pentru șasă zile ne amînă șăpte zile și șăpte nopți ; nu ne sloboade acasă, nu ne]lasă] să mîncăm ; ba, de s-ar întîmpla ceva pagubă, ne silește să o plătim ;

6. La dejmăluit de mălaiu ne ia dejmă și și din grădină, adecă de tăt cîte patruzeci de mierță și cîte 30 și 25 la care-i puținel, zicîbnd ca și din pîntece l-or scoate ;

7. Dejma pentru stupi din zece ounu ; noi am dat alții oun mușter pentru oun]stup] ; aceștia nu vreau ;

8. Locurile cele sătești le-au făcut laburi și braniște ; și a lui Tot Vasilică oun pămînt, a lui Poenaru Iuon altu, a lui Tot Alecsie alt pămînt, l-au îngrădit către locul cel sătesc și oamenii plătesc porție și fac slujbe pentru iele ;

9. Oun loc al besericii l-au luat și au făcut casă pe el și ie slujbă]după el] ; noi la beserica n-avem nice oun dărab de pămînt sătesc ; nu avem de ounde da nice la oun păstoriu, nice la popa ; la popa ăi caută să meargă la alte hotare la pămînturi că n-are cu ce trăi ;

10. Acum sînt, în primăvara asta viitoare, opt ani, am vîndut din pădurea cea împărătească o mie și opt sute de lemne de cîte de tri stînjini și cîte de oun stînjin și jumătate lă Ogna Deeșului tăt stînjinu oun zlot]de] argint ; acum lemnele acestea vîndute la Ogna Deeșului

[1] În acest caz unul din exploatatorii și oprimatorii iobagilor era român.

]e-au cumpărat toate și le-au biciluit tăt lemnul oun zlot]de] argint toată tăşitura şi ne sîleşte să ne plătim și alte lemne ; au mai vîndut și au mai făcut nimeasturi și acele încă ne sîlesc să le plătim ; adecă la a fieştecăruia loc de chilin ;

11. Ounde am avut locuri soarte, de am mai lărgit locul, de-am mai lăzuit, de-am mai încunjurat v]re]on]loc] să se oude să nu umbrească, și acelea le-au biciluit și ne sîlesc să le plătim ;

12. De trebuieşte v]re]on lemn la grajdurile cele împărăteşti, pentru acele încă tot ne caută să facem o zî de lucru cu palma ;

13. Aici, ea la loc pădureşci și fiind păduri de fag destule și slobode, oamenii au dus lemne, osii, o bute de vîndut de ș-au cumpărat sare și opinci și-au plătit porția împărătească, că bucate ca la locurile cele bune nu să fac, să facă bani din bucate să plătească ; lemne, osiile o buțile le-au lucrat,]dar] domnii le iau de la oameni de pe acasă și din drumu țării și nu-i lasă să trăiască nice într-o formă să trăiască ;

14. Vinind cu cărțile de la Sibiu și băgîndu-l]e] la Gubernie ne ne-au isprăvit nemica ; și viind de la Deeș acasă din drumu țării d]o]mnii posesori și cu solgăbirău iarăşului]plăşii] ne-au prins și ne-au băgat în temniță 15 zile și acolo o mîncat crăciunu ; apoi ne-au bătut cîte cu 25 de bîte în ocolu la solgăbirău ; apoi ne-au slobozît acasă ; și cînd ne-au prins ne-au luoat cărțile care am fost căpătat de la Guberniu ; și dacă o am cerut să ni-o dee îndărăpt, slogăbirău ne-au lovit cu pumnu peste gură de ne-au dat sîngele ; și au mînat cocişu să ne înfrice să nu ne încumetăm pe taine ; și din bătaia aceia oun uom tot zace ;

15. Viind solgăbirău la curte în sat ne-au strîns pe tăt satu și ne-au înfricat să nu merem mai mult la Sibiu, nice la Guberniu ; și au bătut pe Moroșan Lup cu 20 de bîte și dacă au răspuns să nu-i bată fără vină, fără să-i trimită la c]instita] Ormidie și cu judecată să-i bată, au sărit solgăbirou cu bîta, cu d]o]mni]i] și cu oun Tămaș Capoi din Cuzdrioara care n-au avut nice o treabă și i-au bătut cu bîtele peste cap ; și iarăș]i] au culcat pe Moroșan Lup jos pentru ce au zis că amu oi nimeri și eu a mere la Gubernie și l-au mai bătut cu 20 de vergi peste trupu gol ; și încă au mai bătut pe șase uoameni cu vergi peste trupu gol ; alții s-au spăriet și au fugit ; au lăsat poruncă solgăbirău la birăul satului să-i ducă]pe] toți la Deeș la Wel ; și dacă i-au dus acolo la el, i-aubătut]pe] toți cîte cu 25 de bîte întru o duminecă demineața ;

16. *După aceste bătăi au mers șase uoameni la procurator în Cluj să ne arate năcazurile la c[instita] Gubernie și să ne dea investigatori ; noi nu știm arătatu-l-au procuratoru au ba că pe 5 ne-au mînat acasă, pe ounu ne-au oprit acolo să rămînem*[2] *... că ne va da investigatori ; l-au oprit 5 zile pe ounu ; apoi l-au țipat să meargă acasă, zicîndu-i că Gubernia nu dă valatăi [rezoluție] până n-a dat răspuns varmeghia [comitatul] că ce baiu avem cu d[o]mni[i] ; atuncea, cum am sosit acasă, au eșit domnii în drumu țării și pe oun uom ,anume Precup Iuon, cu muere cu tăt, fiind grea, i-au bătut și i-au tras în casă și pe muere cu tot trecînd pragu în casă o au lovit cu picioarele peste trup și peste gură de i-au dat sîngele ; și după]ce] au răspuns bărbatu s-o lase că o va omorî, au răspuns domni[i] zicînd : lasă s-o omor futu-i raiu și sfîntu ei feredeoaie că am bani și oi plăti, că pentru [ce] tăt umblați cu instanții la Gubernie ; iară pe alți tri i-au pus în fer întru o noapte și a doua zi i-au trimis la Deeș și i-au băgat în temniță 13 zile ; și cînd i-au slobozit din temniță i-au bătut peste trupu gol cîte cu 24 de vergi ; dintre care ounul și în zioa de astăzi zace ; nu știm scula-se-va au ba din bătaia aceia ;*

17. Am mers la fișpan și am băgat instanție că pentru ce ne băga în temniță d[o]mni[i] și slogăbirău pentru ce ne cercăm dreptu la Gubernie ; ne-au trimis la vițișpan, fișpan, să ne isprăvească ; altă nemica nu ne-au isprăvit, fără ne-au dat poruncă să merem tăt satu acolo, precum am și mers ; și ne-au înfricat pentru ce nu ne împăcăm cu d[o]mni[i] ; și ne-au băgat vițișpanu și cu solgăbirău cu tăt satu în temniță două sau trei ceasuri de noapte ; apoi ne-au slobozit și au zis să merem acasă toți ; atîta ne-au isprăvit ; alta nemica ;

18. Noi, tăt satu, mărturisim că tomnele[le] aceste sînt născute din cîte ne legam. Noi tăt satu acesta răspundem adecă că aceștia d[o]mnoi mai mult nu-i slujim, fără să să milostivească a ne slobozi pe juma sau să slujim la Cămără, adecă la Ogna Dejului.

---

[2] Două cuvinte nu s-au putut descifra.

Numele și porecla :

Clapa Timoc
Rusz Ilie
Precup Ignat
Papp Kasoian
Cozma Georgie

Peecup Ignat
Precup Iuăn
Toderel Iosip
Cozma Irimie
Toderel Irimie
Rusz Alecse
Precup Dimitrie
Clapa Theodor
Papp Ghirilă
Precup Costan
Valea Costan
Penaru Iuon

Moroșan Szav
Precup Lazăr
Marica Simion
Marica Ursz
Peecup Maftei
Iuga Grigorie
Iuga Stefan
Moroșan Lup
Rusz Nicolae
Clapa Toima
Toderel Dimitrie
Precup Gligorie
Clapa Ignat
Valea Iuon
Precup Pasc
Precup Iuon
Bonta Lazăr
Precup Greorgie

Mic Vaszilica
Mic Iuon
Moroșan Lup
Poenari Szav
Clapa Pavel
Precup Pasc
Clapa Chifor
Mic Georgie
Rusz Iuon
Toderel Georgie
Both Tănaszie
Blaga Flore
Precup Grigore
Precup Alecsie
Precup Lazăr
Clapa Ignat
Precup Zacharie
Toderel Pasc

Mic Simeon
Dunca Onutz
Calapa Iuon
Precup Dionisie
Cozma Theodor

Cozma Michail
Balatits Nicolae
Dants Grigorie
Bogdan Ursz
Rusz Iuon
Mărina Macavei
Precup Timoc.

Rusz Vaszilica, gazda care-i mai bună în sat, nu vre a ține cu satu, fără cu domnii
Original. *Arhivele de Stat ale Ungariei, Budapesta, F. 221, Erdélyi Kincstári Levéltár. Thesaurariatus, Kiselejtezett románnyelvű iratok, dosar 1, filele 65—68.*

EINE URKUNDE, DIE EINIGE URSACHEN DER REVOLUTION VON 1848—1849 WIDERSPIEGELT

Die Urkunde, die wir hier besprechen und veröffentlichen, wird in unveröffentlicher Form in den ungarischen Staatsarchiven aus Budapest, und zwar im Bestand des Archivs des Sievenbürgischen Thesaurariats aufbewahrt. Sie stellt eine Bittschrift oder Denkschrift der rumänischen Leibeigenen aus einem neben Dej, im ehemaligen mittelalterlichen Komitat Solnocul Interior gelegenen Dorf dar. Die Bittschrift ist an das siebenbürgische Thesauriariatsamt mit dem Sitz in Hermannstadt (Sibiu) gerichtet, das einigermaßen die Rolle des späteren Finanziministeriums erfüllte. Die Bittschrift datiert aus dem Jahre 1838 und weist eine gewisse Bedeutung aus geschichtlicher Hinsicht auf, weil sie einige der wichtigsten Ursachen der Revolution widerspiegelt, die zehn Jahre später ausbrechen sollte. Aus der Untersuchung des Inhaltes der Urkunde geht hervor, daß folgende Ursachen die Unzufriedenheit der Leibeigenen erregten, so daß in den dem Jahre 1848 vorausgehenden Jahrzehnten eine revolutionäre Lage in der Welt der siebenbürgischen Dörfer enststand: a. die Beibehaltung der Verpfilchutungen in Form des Zehnten (oder Fruchtizins) und vor allem der unentgeltlichen Arbeitstage, die unter der Benennung Frohndienst (oder Robotte) bekannt sind und 2—4 Tage pro Woche (104—108) Tage im Jahr) betrugen, ja in manchen Fällen infolge der Mißbräuche sogar noch mehr, wenn z.B. eine Tagesnorm festgesetzt wurde, die an einem Tag nicht bewältigt werden konnte; b. der Raub seitens der Adligen von gewissen Parzellen von Ackerboden oder Heuwiesen aus den individuellen Besitzungen. die hier unter dem Namen *Sesie* bekannt sind, und vor allem der Raub von Weiden und Wäldern, die

der ganzen Gemeinde gehörten und die die Dorfbewohner nach Ausbruch der Revolution zurückzunehmen versuchen; c. die unmenschliche Behandlung der Leibeigenen seitens de-Feudalherren oder deren Verwalter, wodruch eszu Mißhandlungen, Einkerkerungen, Beleidri gungen der Einzelpersonen und Verachtung der Dorfgemeinschaften kam, wenn sie versuchten, auf friedliche Weisedurch Bittschriften und Denlschriften, die an die zentralen oder okalen Vertreter der feudalen Staatsmacht ferichtet waren, ihr Schicksal zu verbessern.

CONSIDERAŢII DEMOGRAFICE ASUPRA LOCALITĂŢILOR BRĂIŞOR ŞI ICLOD ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Stăruinţa istoriografiei contemporane înspre domenii de cercetare rămase multă vreme în afara interesului istoric tradiţional, a determinat apariţia unui volum apreciabil de lucrări de demografie istorică, reflectînd preocuparea oamenilor de ştiinţă pentru reevaluarea concepţiei despre trecut, despre ceea ce era considerată istoria unei naţiuni sau a unei perioade[1]. Demografia istorică, considerînd populaţia ca un ansamblu de persoane supuse unui proces neîncetat de reînnoire, ca urmare a intrărilor şi ieşirilor ce se produc în fiecare moment, extinde analiza şi asupra evenimentelor intermediare cum sînt căsătoria şi recăsătoria, precum şi asupra relaţiilor matrimoniale[2]. Astfel, demografia istorică permite trecutului să fie mereu redescoperit, mai ales în sectoare ce pun în lumină anumite structuri şi aspecte mentale, realizînd o aproximare mai exactă a realităţilor sociale[3]. Mişcările convergente ale forţelor socio-economice multiple, penetraţia concepţiilor şi comportamentelor demografice urbane locale sau din alte spaţii etno-geografice au influenţat dinamica şi structura populaţiei rurale transilvănene, precum şi atitudinile faţă de căsătorie-recăsătorie.

Istoria populaţiei rurale transilvănene din sec. al XIX-lea şi mutaţiile intervenite în interiorul comunităţilor şi familiilor ţărăneşti sînt relativ puţin cercetate. De aceea, reconstituirea demografică sistematică, locală şi zonală, este în măsură să evidenţieze veridic realităţile complexe din lumea satului şi să constituie suportul pentru sintezele monografice ulterioare[4]. În cele ce urmează, ne propunem să schiţăm comportamentul demografic, starea populaţiei şi ieşirile ce s-au petrecut în satele Brăişor şi Iclod în

[1] Ştefan Pascu, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 127—163; Louis Roman, *Implicaţii istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de istorie", 37, 1984, nr. 5, p. 448—466.

[2] Carl N. Degler, *Women and the Family*, în vol. *The Past Before Us. Contemporary Historical Writing in the United States*, edited by Michael Kammen, Cornell University Press, Ithaca and London, 1980, p. 308—327.

[3] Ştefan Pascu, *L'actualité de la démographie historique*, în vol. *Populaţie şi societate, vol. III Izvoare de demografie istorică*, sub red. prof. Ştefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980, p. 10.

[4] Simion Retegan, *Realităţi demografice ale statului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 166sq.

primele trei decenii după revoluția de la 1848. insistînd mai ales asupra modului de formare a familiei și asupra relațiilor matrimoniale, privite comparativ pentru cele două localități, care, cu unele rezerve evident, sînt reprezentative și pentru alte comunități rurale din zonă.

Cele două localități se află la o distanță aproximativ egală de orașul Cluj, deși Iclodul este amplasat totuși din punct de vedere geografic mai aproape de orașul Cluj. Amîndouă satele sînt situate pe valea unor cursuri de apă importante (Crișul Repede și Someșul Mic), și, totodată, pe liniile principale de comunicație ale Clujului înspre vest (Oradea, Ungaria) și nord, nord-est (Dej, Baia Mare, Bistrița). Cadrul geografic căruia îi aparțin cele două sate diferă vizibil, Brăișorul fiind așezat într-o zonă predominant muntoasă, pe cînd Iclodul se află într-o zonă de șes relativ. Cele două localități mai prezintă diferențe în privința dimensiunii lor. Astfel, conform recensămîntului din anul 1857, Brăișorul avea 63 de case cu o populație de 381 de locuitori, iar Iclodul avea 170 de case cu o populație de 1120 de locuitori[5]. În general, Brăișorul s-a situat în epocă printre localitățile mai modeste în privința numărului populației, în vreme ce Iclodul a fost un sat cu o populație relativ numeroasă, comparativ cu alte localități din zonă. Din punct de vedere etnic, Brăișorul a fost un sat compact românesc, deși în epocă au mai existat cîteva familii de evrei și maghiari, stabilite aici după anul 1860. În Iclod, alături de români care la 1857 constituiau 71,6% din totalul populației, au mai trăit maghiari, evrei și cîteva familii de armeni.

Evoluția populației celor două localități în perioada 1850—1890, a cunoscut aproximativ același curs cu cel al populației orașului și județului Cluj. Intervalul temporal 1850—1870, a fost caracterizat prin dinamica crescîndă a populației, aspect explicabil prin efectele materiale și psihologice stimulative ale desființării iobăgiei. Deceniul opt a înregistrat însă o scădere ușoară a populației județului, pentru ca apoi, în deceniul nouă, să asistăm la o „veritabilă explozie demografică"[6]. Firesc, trebuie schițată în primul rînd evoluția de ansamblu a populației celor două localități într-un interval temporal ce depășește cadrul strict al investigației noastre. La utilizarea datelor furnizate de recensăminte, șematisme și alte izvoare statistice se impune o permanentă coroborare și confruntare, deoarece aceste izvoare nu au fost întotdeauna foarte riguros întocmite și după criterii unitare. În acest caz, cifrele comportă o oarecare relativitate ce nu afectează însă evoluția de ansamblu dintr-o anumită perioadă și sensul mișcărilor demografice studiate.

---

[5] *Tabele statistice despre starea populațiunei al Marelui Principat Transilvania, achise lîngă proiectul de lege despre schimbările necesare în împărțirea lui politică* 1857, p. 26, 30 (în continuare se citează: *Tabele statistice despre starea populației ...*).

[6] Egyed Acațiu, *Situația demografică a județului Cluj între anii 1857—1910*, în vol. *Civilizație medievală și modernă ...*, p. 175—178 (în continuare se citează: Egyed Acațiu Situația demografică a județului Cluj [...]); idem, *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a polgárgyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből erdélyben 1848—1914.*, Bukarest, 1981, p. 91sqq

Brăişorul a evoluat de la o populaţie de 106 locuitori în anul 1831[7] (cifra este discutabilă, avînd în vedere izvoarele statistice ulterioare şi creşterea normală a populaţiei), la 344 locuitori în anul 1842[8], 381 locuitori în anul 1857[9], 420 locuitori în anul 1865[10], 399 în anul 1880[11], 510 locuitori în anul 1890[12], şi 480 în anul 1900[13]. Prin urmare, Brăişorul a urmat aproximativ aceeaşi evoluţie cu celelalte localităţi din judeţ sau din Transilvania în a doua jumătate a secolului trecut: o dezvoltare rapidă în perioada 1830—1865, cînd creşterea demografică a variat în jurul indicelui de 4,1, o stagnare şi chiar un regres uşor în deceniul opt, urmată de o creştere în deceniul nouă într-un ritm mediu anual de 2,47, pentru ca spre sfîrşitul veacului, numărul populaţiei să cunoască iarăşi un declin. Scăderea populaţiei Brăişorului în deceniul opt nu trebuie asociată neapărat cu epidemia de holeră din anul 1873, deoarece în sat au fost înregistrate doar 2 decese cauzate de această boală. Explicaţiile trebuiesc căutate în evoluţia altor factori, fie demografici (natalitatea şi mortalitatea), fie economici. Astfel, în deceniul opt, mortalitatea a cunoscut cote mai înalte decît în deceniile anterioare: 157 de decese în această perioadă faţă de numai 103 în deceniul 1861—1870, sau 73 în deceniul 1851—1860 (vezi tabelul nr. 1). Situaţia corespunde dealtfel cu evoluţia judeţului Cluj şi a Transilvaniei, mortalitatea contribuind masiv la bilanţul demografic negativ din deceniul opt[14], deşi natalitatea a cunoscut o uşoară creştere iar numărul căsătoriilor s-a situat la o cotă apropiată de cea din deceniile anterioare. La deficitul demografic al Brăişorului a mai putut contribui însă şi emigrarea unor locuitori din sat înspre alte zone, în condiţiile în care criza economică din acei ani a afectat veniturile şi posibilităţile de trai ale ţăranilor din Brăişor.

Iclodul s-a înscris, în general, pe aceleaşi coordonate ale evoluţiei populaţiei schiţate anterior pentru Brăişor. Astfel, de la 914 locuitori în anul 1831[15], populaţia Iclodului a crescut în anul 1857 pînă la 1120 locuitori (797 greco-catolici, 6 ortodocşi, 222 evrei, 59 reformaţi helvetici, 23 romano-catolici şi 13 armeno-catolici)[16]; în anul 1882, Iclodul avea o populaţie de 844 locuitori (657 greco-catolici, 162 evrei, 18 reformaţi helvetici şi 7 romano-catolici)[17], în anul 1894 populaţia a crescut la 1011 locuitori

---

[7] *Consignatio statistico-topografică singulorum in Magno Principatu Transilvaniae exitentm locorum. Civitatum item Oppidornm ut et Eccleslarum adnutum Beningnorum Decretorum Aulicorum sub nr. aulico 1179 A. 1829 emanatorum, juxte Altissime praescriptum Formulare e submiss per Jurisdictiones Tabellares Conscriptibus Ordine Alphabetice efformata*, p. 144 (în continuare se citează: *(Consignatio statistico-topografico singulorum ...)*.

[8] *Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum diocesos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christonato MDCCCXLII ab unione cum Ecclesie Romana CXLV*, Blasii, p. 96.

[9] *Tabele statistice despre starea populaţiei* ..., p. 30.

[10] *Sisematismul veneratului cler catholic de ritul oriental al archidiecezei metropolitane a Albei Iuliei pre anul de la naşterea lui Christos 1856, iară de la s. uniune cu Biserica Romei vechi al 166*, Blasiu, p. 95.

[11] Idem, Blasiu, 1880, p. 166.

[12] Idem, Blasiu, 1890, p. 160.

[13] Idem, Blaj, 1900, p. 415.

[14] Egyed Acaţiu, *Situaţia demografică a judeţului Cluj* ..., p. 177.

[15] *Consignatio statistico-topographico singulorum* ..., p. 128.

[16] *Tabele statistico despre starea populaţiei* ..., p. 26.

[17] *Schematismus venerabilis cleri diocesis Szamosujvăriensis graeci ritus catholicorus pro anno a Christo nato 1882*, Szamosujváriensis, 1882, p. 90.

Tabel nr. 1 (evoluţia deceselor, naşterilor şi căsătoriilor)

Localitatea	Perioada	Morţi	Născuţi	Căsătoriţi
BRĂIŞOR	1851—1960	73	143	28
	1861—1870	103	161	35
	1871—1880	157	203	39
ICLOD	1861—1870	276	347	89
	1871—1880	308	377	80

(784 greco-catolici, 2 ortodocşi, 217 evrei şi 8 reformaţi helvetici)[18], iar în anul 1900 numărul locuitorilor a crescut pînă la 1149 (897 greco-catolici, 221 evrei, 16 romano-catolici şi 15 reformaţi helvetici)[19]. Deci, populaţia Iclodului a crescut în perioada 1831—1857 într-un ritm mediu anual de 0,76, pentru ca după regresul din deceniul opt, să înregistreze iarăşi o creştere pînă la 1900 într-un ritm mediu anual de 1,7. Din analiza protocoalelor de stare civilă ale românilor greco-catolici din sat în perioada 1861—1880, se pot desprinde concluzii similare cu cele constate şi pentru Brăişor. Bilanţul demografic negativ din deceniul opt nu s-a datorat nici la Iclod exclusiv pe seama epidemiei de holeră din anul 1873, înregistrîndu-se din totalul de 26 de decese din acel an 13 cazuri de holeră. Mortalitatea a cunoscut limite mai ridicate în deceniul opt comparativ cu deceniul anterior (vezi tabelul nr. 1), în timp ce numărul căsătoriilor a fost în declin, iar natalitatea a crescut neglijabil (cu numai 30 de naşteri faţă de deceniul anterior). Desigur, şi criza economică generală din primii ani ai deceniului opt a influenţat negativ evoluţia populaţiei Iclodului, asociată probabil şi cu o emigrare spre Cluj sau Gherla (după 1875 bunăoară, nu mai întîlnim armeni în Iclod).

Urmărind natalitatea în Brăişor în perioada 1850—1883, se poate constata că numărul de 568 de naşteri înregistrate în întreaga secvenţă temporală nu este repartizată uniform pe ani, ci el se prezintă ca o curbă oscilantă, ascendentă totuşi, revenind aproximtativ 6,7 naşteri într-un an[20]. De asemenea, şi în Iclod, cele 848 de naşteri înregistrate numai la românii de religie greco-catolică între 1859—1882, au oscilat de la an la an, revenind în medie cîte 35,3 naşteri anual[21]. Un aspect interesant îl constituie analiza tipurilor de naşteri din cele două sate sub raportul legitimităţii şi al ilegimităţii. Astfel, la Brăişor, din cei 568 de copii botezaţi în intervalul 1850—1883, doar 2 copii (reprezentînd 0,3%) au fost născuţi nelegitim, în timp ce la Iclod, din 848 de copiii români botezaţi între anii 1859—1882, un număr de 56 (reprezentînd 6,6%) s-au născut nelegitim. Diferenţa dintre cele două sate este izbitoare şi de aceea se impun cîteva observaţii

[18] Idem, Szamosujvàriensis, 1894, p. 85.
[19] Idem, Szamosujvàriensis, 1900, p. 104.
[20] Arhivele AStatului Cluj-Napoca, *Fond Matricole de Stare Civilă*, Brăişor, 38 (în continuare se citează ASCN-*FMSC*).
[21] *Ibidem*, *FMSC*, Iclod, 126/1.

care pot să justifice această stare de lucruri diferită. Brăişorul se află la o distanţă mai mare de influenţele mentale urbane ale Clujului, într-o regiune de munte care, în general, a favorizat menţinerea nealterată a unor obiceiuri şi norme morale tradiţionale. Forţa tradiţiei a fost mai puternică în domeniul datinilor legate de viaţa de familie în mediul rural şi mai ales în regiunile de munte „izolate" de comportamentele urbane în materie de relaţii matrimoniale. De aici, respectul sporit pentru instituţia căsătoriei şi a familiei, într-o comunitate deosebit de atentă la comportamentele membrilor ei. De asemenea, dimensiunile mai modeste ale localităţii Brăişor, compusă dintr-un număr relativ mic de familii (aproximativ 70—80 în această perioadă), a cenzurat concubinajul şi întreţinerea unor relaţii amoroase între tinerii necăsătoriţi din sat, deoarece mulţi dintre ei se aflau în legături de rudenie mai mult sau mai puţin strînse. Iclodul, cu o populaţie mai numeroasă, situat într-o zonă de cîmpie şi gravitînd între Cluj şi Gherla, două localităţi cu viziuni urbane, mai labile asupra căsătoriei şi relaţiilor matrimoniale, a suferit influenţe în acest sens, dovadă şi proporţia mai mare a ilegitimităţii. Deceniul şapte a înregistrat un număr relativ mare de născuţi nelegitim: 40 între anii 1860—1870. Această creştere a ilegitimităţii trebuie pusă în legătură cu un fenomen mai general sesizat în epocă de autorităţile ecleziastice şi militare[22]. Mulţi soldaţi rezervişti sau în stagiu, care se întorceau în sate, s-au dedat la acţiuni ce au prejudiciat climatul moral din sînul comunităţilor, fiind agenţii dezordinii şi ai destructurării moralităţii tradiţionale (răpiri de fete, concubinaje etc.). Numeroasele excese ale soldaţilor au scandalizat comunităţile, care prin preoţii locali au solicitat sprijin din partea autorităţilor militare. Exemplul soldaţilor era urmat însă şi de alţi tineri săteni care din diverse motive nu se puteau căsători legal (împotrivirea părinţilor datorită diferenţelor de avere, statutul social al partenerului etc.), aşa cum rezultă din scrisoarea din 16 noiembrie 1862 a protopopului Ciocmanului către Episcopia Gherla: „După exemplul soldaţilor se apucă şi cei care n-au trecut peste a doua clasă de recrutare şi fac asemeni. De aici, firește, se naşte o demoralizare şi o disprețuire a religiei şi alte urmări rele nenumărate deoarece ... natura nu se poate sufoca"[23]. Dealtfel, ilegitimitatea a fost un fenomen răspîndit în epocă şi la populaţia secuiască şi maghiară din Transilvania, atingînd la unele popoare din monarhie cote destul de ridicate, care depăşeau uneori proporţia de 15—20%[24].

[22] Simion Retegan, *op. cit.*, p. 170; ASCN, *Fond Episcopia Gherla*, dosar 170/1863.
[23] *Ibidem*, doasr 2 635/1862, f. 1.
[24] Iosif I. Adam, Ioan Puşcaş, *Izvoare de demografie istorică, vol. II Sec. al XIX-lea — 1914. Transilvania*, Bucureşti, 1987, p. 172sq.; Ştefan Imréh, *Strămoşi şi moravuri în scaunul filial Cristur*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Nypoca, 1982, p. 255sqq.

Mortalitatea, deşi a cunoscut o curbă oscilantă în secvenţa temporală investigată, s-a mărit în deceniul opt atît la Brăişor cît şi la Iclod. Mortalitatea infantilă mai ales a fost un fenomen frecvent, caracteristic nu numai satelor transilvănene din această perioadă, dar şi comunităţilor rurale din alte spaţii etno-geografice[25]. Cauzele acestei mortalităţi ridicate se regăsesc în condiţiile de viaţă din epocă: alimentaţia necorespunzătoare, lipsa de igienă, asistenţa sanitară precară etc., toate contribuiau la consecinţe dezastruoase ale bolilor şi epidemiilor în rîndul comunităţilor rurale. De exemplu, la Iclod au murit de difterie în anul 1875 un număr de 26 de copii. Analiza deceselor din cele două localităţi pe grupe de vîrstă (vezi tabelul nr. 2), relevă proporţia mare a mortalităţii infantile: 23% la Brăişor pentru copiii sub un an şi 19,1% pentru Iclod. Pentru grupa de vîrstă 1—5 ani, proporţia deceselor la Brăişor este mai mică decît la Iclod: 17,7% faţă de 23% cît a fost înregistrată la românii din Iclod. Odată cu depăşirea vîrstei de 5 ani, creşte şi speranţa de viaţă pentru tinerii din cele două sate. La celelalte grupe de vîrstă pînă la 60 de ani, se observă în general o proporţie mai mare a deceselor la Iclod comparativ cu Brăişorul. În schimb, la Brăişor se poate constata o longevitate mai mare, numărul decedaţilor în vîrstă de peste 60 de ani fiind în proporţie de 18%, în timp dce la Iclod proporţiea decedaţilor ce au împlinit vîrsta de 60 de ani este de numai 9,2%.

Concluzii importante se desprind şi din analiza căsătoriilor din cele două localităţi. Dacă la Brăişor numărul mariajelor a fost în continuă creştere (dar nu spectaculoasă) în perioada 1851—1880, la românii din Iclod s-a înregistrat o scădere vizibilă în perioada 1871—1880, ceea ce a afectat firesc şi natalitatea, sporul natural din sat, deoarece tocmai aceste cupluri de tineri căsătoriţi ar fi putut să asigure o fertilitate ridicată. Un prim aspect ce ne-a reţinut atenţia a fost exogamia. Din cele 179 de căsătorii încheiate în Iclod între anii 1859—1880, într-un număr de 45 de cazuri (reprezentînd 25,1%) unul din soţi provine din afara comunităţii: în 41 de mariaje bărbaţii sînt intruşi, iar femeile numai în 4 cazuri[26]. Proveniența geografică a acestor parteneri externi este dată de satele limitrofe sau imediat apropiate: Bonţida, Juc, Dăbîca, Luierdiu, Bonţ Concomitent, din cele 126 căsătorii oficializate la Brăişor între anii 1849—1883, un număr de 47 mariaje (reprezentînd 37,3%) au fost realizate de tinerii din sat cu parteneri externi: în 41 de cazuri bărbaţii provin din afara satului, iar în 6 mariaje femeile sînt intruse[27]. Şi de această dată, partenerii externi provin din satele imediat învecinate: Poieni, Morlaca, Hodiş, Valea Drăganului, Traniş, Fildu de Sus etc. Se remarcă ponderea mai mare a exogamiei pentru Brăişor, localitate cu o populaţie mult mai modestă ca număr decît Iclodul. Faptul că Brăişorul era com-

[25] Simion Retegan, *op. cit.*, p. 169; Franco Bonelli, *Pour l'histoire de la mortalité en Europe: la malarie en Italie*, în vol. *Actea du Colloque internationeal de démographie historique Liége 18—20 avril 1963*, Paris, 1965, p. 426; vezi pentru o perioadă anterioară Natalia Giurgiu, *Populaţia Transilvaniei la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul sec. al XIX-lea* în *Populaţie şi societate, Studii de demografie istorică*, vol. I, sub red. Prof. Ştefan Pascu, Cluj, 1972, p. 119.

[26] ASCN, *FMSC*, Iclod, 126/4..

[27] *Ibidem*, Brăişor, 138

Tabel nr. 2 (mortalitatea pe grupe de vîrstă)

Localitatea	Număr Pondere (%)	Grupe de vîrstă									
		0—1	1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	26—30	31—35	36—40	41—45
BRĂIŞOR (1851—1882)	Număr	88	65	17	8	17	12	18	9	12	11
	Pond. (%)	23,9	17,7	4,6	2,1	4,6	3,2	4,9	2,4	3,2	2,9
ICLOD (1859—1886)	Număr	161	193	38	33	34	28	28	34	53	22
	Pond. (%)	19,1	23	4,5	3,9	4	3,3	3,3	4	6,3	2,6

Localitatea	Număr Pondere (%)	Grupe de vîrstă								
		46—50	51—55	56—60	61—65	66—70	71—75	76—80	81—85	85—95
BRĂIŞOR (1851—1882)	Număr	18	7	17	17	19	16	8	6	2
	Pond. (%)	4,9	1,9	4,6	4,6	5,1	4,3	2,1	1,6	0,5
ICLOD (1859—1886)	Număr	52	14	66	20	36	12	8	1	4
	Pond. (%)	6,1	1,6	7,8	2,3	4,2	1,4	0,9	0,1	0,4

pus în perioada respectivă din 70—80 de familii, multe dintre acestea înrudite între ele, a afectat posibilităţile de alegere a partenerului în interiorul comunităţii. În asemenea situaţie, pentru a se evita căsătoriile consanguine, interzise atît de normele ecleziastice cît şi de cele civile, tinerii ajunşi la vîrsta căsătoriei îşi căutau (sau le erau căutaţi de către părinţi şi rude) parteneri în satele învecinate. Din aceste căsătorii exogame se mai poate sesiza libertatea de mişcare a bărbaţilor, mobilitatea geografică mai mare pe care aceştia o prezintă în privinţa contractării căsătoriei. Fetele erau mai puţin expus unui mariaj extern, unei evadări din orizontul secular rural. Fenomenul amintit se regăseşte şi în alte sate româneşti transilvănene, dar şi în afara arcului carpatic. În Moldova bunăoară, în satul Horodnicul de Jos, din cele 147 mariaje exogene încheiate între 1802—1847, bărbaţii provin din exterior în 134 situaţii, iar femeile în 13 mariaje[28]. Proporţia mare a exogamiei la bărbaţi faţă de femei sugerează statutul inferior, poziţia ingrată pe care o deţinea femeia (cu ocupaţii preponderent casnice), în comunitatea rurală tradiţională din ţara noastră, mai ales în zonele de munte.

Structura căsătoriilor din cele 2 localităţi prezintă cîteva aspecte interesante (vezi tabelele nr. 3 şi nr. 4). La Iclod, numărul tinerilor aflaţi la prima căsătorie este aproximativ egal: 141 de bărbaţi şi 140 femei, iar numărul celor care se află la a doua şi a treia căsătorie este de 38 pentru bărbaţi şi 39 pentru femei. La Brăişor, numărul bărbaţilor aflaţi la prima căsătorie este de 109, iar al femeilor de 117; în acelaşi timp, numărul bărbaţilor ce s-au recăsătorit este de 17, iar al femeilor de 9. Deşi la Brăişor numărul bărbaţilor decedaţi în intervalul 1851—1882 a întrecut pe cel al femeilor şi, prin urmare, ne-am aştepta ca numărul văduvelor ce se recăsătoresc să fie mai mare decît al bărbaţilor văduvi, situaţia este tocmai inversă: tot bărbaţii văduvi au prioritate la recăsătorie, şi, în unele cazuri încheie mariaje cu fete june. Comunitatea sătească din Brăişor a fost mai îngăduitoare faţă de recăsătorirea bărbaţilor, manifestînd rezerve serioase faţă de recăsătorirea văduvelor. În general, situaţia se regăseşte şi în alte comunităţi rurale, bărbaţii recăsătorindu-se mult mai uşor decît femeile. Semnificativ pentru conservatorismul mental, pentru orizontul limitat şi funcţionalitatea prejudecăţilor în satul Brăişor este faptul că la moartea unei femei în anul 1881, s-a consemnat la cauza decesului nu vreo boală ci doar atît: „femeia a jurat strîmb"[29]. La Iclod, numărul bărbaţilor şi al femeilor ce se recăsătoresc este aproximativ egal, ceea ce sugerează o mai mare labilitate comportamentală în relaţiile matrimoniale, consecinţa probabilă a influenţelor mentale urbane ale Clujului şi Gherlei. La Asuajul de Jos, localitatea situată într-o regiune de munte, destul de îndepărtată de influenţele urbane, s-a întîlnit o situaţie asemănătoare cu cea de la Brăişor. Deşi numărul bărbaţilor decedaţi între 1858—1873 a fost mai mare decît al femeilor, tot bărbaţii au fost cei care s-au recăsătorit mai repede şi mai frecvent în această perioadă: 23, faţă

[28] Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *Aspecte privind căsătoria în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în „Acta Musei Porolissensis", XII, 1988, p. 847; Ecaterina Negruţi, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuţii demografice*, Iaşi, 1984, 0. 79

[29] ASCN, Brăişor, 138

Tabel nr. 3 (Structura căsătoriilor şi a recăsătoriilor pe sexe în localitatea ICLOD)

Anul	1859	1860	1961	1862	1863	1864	1865	1966	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Total căsăt. din care	5	5	7	7	4	14	4	2	7	17	12	15	5	11	12	9
La I căsăt. bărbaţi	2	4	6	5	3	11	3	1	5	17	10	11	4	10	7	8
La I căsăt. femei	2	2	5	6	3	11	3	2	6	15	10	11	4	8	10	8
Recăsătoriri bărbaţi	3	1	1	2	1	3	1	1	2	—	2	4	1	1	5	1
Recăsătoriri femei	3	3	2	1	1	3	1	—	1	2	2	4	1	3	2	1

Anul	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Total
Total căsăt. din care	7	11	3	10	6	6	179
La I căsăt. bărbaţi	6	9	3	5	5	6	141
La I căsăt. femei	4	9	2	8	5	6	140
Recăsătoriri bărbaţi	1	2	—	5	1	—	38
Recăsătoriri femei	3	2	1	2	1	—	39

Tabel nr. 4 (Structura căsătoriilor şi a recăsătoriilor pe sexe în localitatea BRĂIŞOR)

Anul	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866
Total căsăt. din care	2	5	1	2	2	1	6	1	4	4	2	5	6	2	5	2	—	4
La I căsăt. bărbaţi	2	5	1	2	2	—	5	1	3	3	2	5	4	2	5	2	—	4
La I căsăt. femei	2	4	1	2	2	1	6	1	4	4	2	5	5	2	5	2	—	4
Recăsătoriri bărbaţi	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	2	—	—	—	—	—
Recăsătoriri femei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—

Anul	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	Total
Total căsăt. din care	3	3	5	5	3	5	2	1	4	5	6	4	4	5	7	5	4	126
La I căsăt. bărbaţi	3	3	5	4	1	3	2	1	4	2	6	4	4	4	7	4	4	109
La I căsăt. femei	3	3	5	5	3	5	2	1	4	2	6	3	3	3	7	5	4	117
Recăsătoriri bărbaţi	—	—	—	1	2	2	—	—	—	3	—	1	—	1	—	1	—	17
Recăsătoriri femei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	1	1	2	—	—	—	9

de numai 9 femei recăsătorite[30]. Vîrsta medie a bărbaţilor din Iclod aflaţi la prima căsătorie este de 26,3 ani, iar la Brăişor de 24,2 ani. Fetele din Iclod se măritau în jurul vîrstei de 21,1 ani, în timp ce fetele din Brăişor se căsătoreau în jurul vîrstei de 18,6 ani. Se observă faptul că în Brăişor atît băieţii cît şi fetele se căsătoreau ceva mai devreme decît la Iclod. În cazul recăsătoririlor, media de vîrstă la bărbaţii din Iclod este de 39,3 ani, iar la cei din Brăişor de 36,8 ani ; femeile se recăsătoreau la Iclod şi Brăişor aproximativ în jurul aceleiaşi vîrste : 32,3 şi 32,2 ani. Analizînd frecvenţa căsătoriilor din Iclod şi Brăişor în funcţie de anotimp, se pot remarca aceleaşi luni din an cu un număr ridicat de căsătorii (vezi tabelul nr. 5) : noiembrie, februarie, ianuarie, octombrie. Explicaţia

Tabel nr. 5 (frecvenţa căsătoriilor pe anotimp)

Localitatea	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Noi.	Dec.
BRĂIŞOR	11	64	12	3	2	5	1	—	1	7	20	
ICLOD	32	49	3	4	6	5	4	3	6	22	42	

Tabel nr. 6 (vîrsta medie a soţilor la căsătorie -recăsătorie)

Localitatea	Prima căsătorie		Recăsătoriţi	
	Bărbaţi	Femei	Bărbaţi	Femei
BRĂIŞOR (1849—1883)	24,2	18,6	36,8	32,2
ICLOD (1859—1880)	26,3	21,1	39,3	32,3

constă în regimul asemănător al muncilor agricole, din primăvară pînă în toamnă, care nu puteau fi întrerupte pentru a se organiza nunţi şi petreceri decît în cazuri extreme. De asemenea, şi regimul de posturi din calendarul creştin a colaborat la o „sincronizare" a frecvenţei căsătoriilor din cele două sate, completînd astfel regimul restrictiv al perioadelor de lucru.

Demersul de faţă nu şi-a propus să epuizeze exhaustiv problematica complexă ce o implică o anchetă demografică, ci doar să schiţeze unele aspecte, mai semnificative, din evoluţia demografică şi mentală a celor două localităţi. În ansamblu, populaţia Iclodului şi a Brăişorului a cunoscut aceeaşi evoluţie cu celelalte localităţi din judeţul Cluj sau din restul

[30] Sorina Măgureanu, *Căsătoria şi familia în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Lucrare de diplomă, Cluj-Napoca, 1988, p. 26

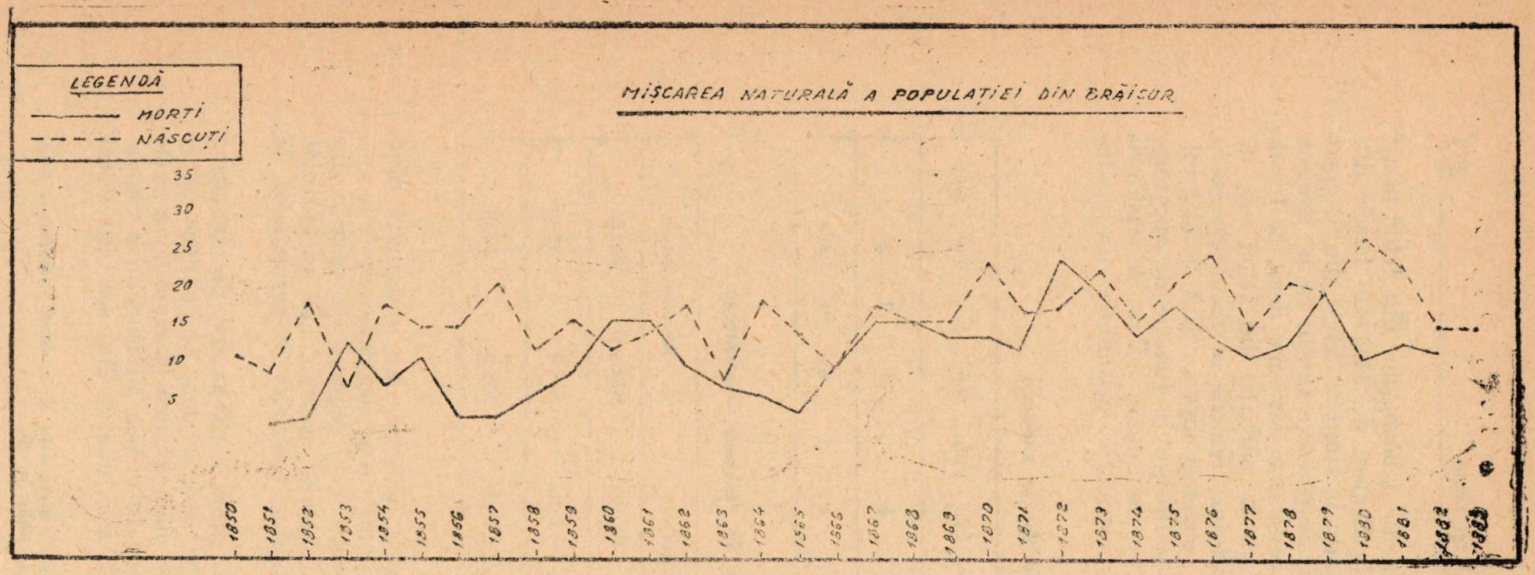
LEGENDĂ
MORȚI
NĂSCUȚI
MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI DIN BRĂILA
35
30
25
20
15
10
5
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883

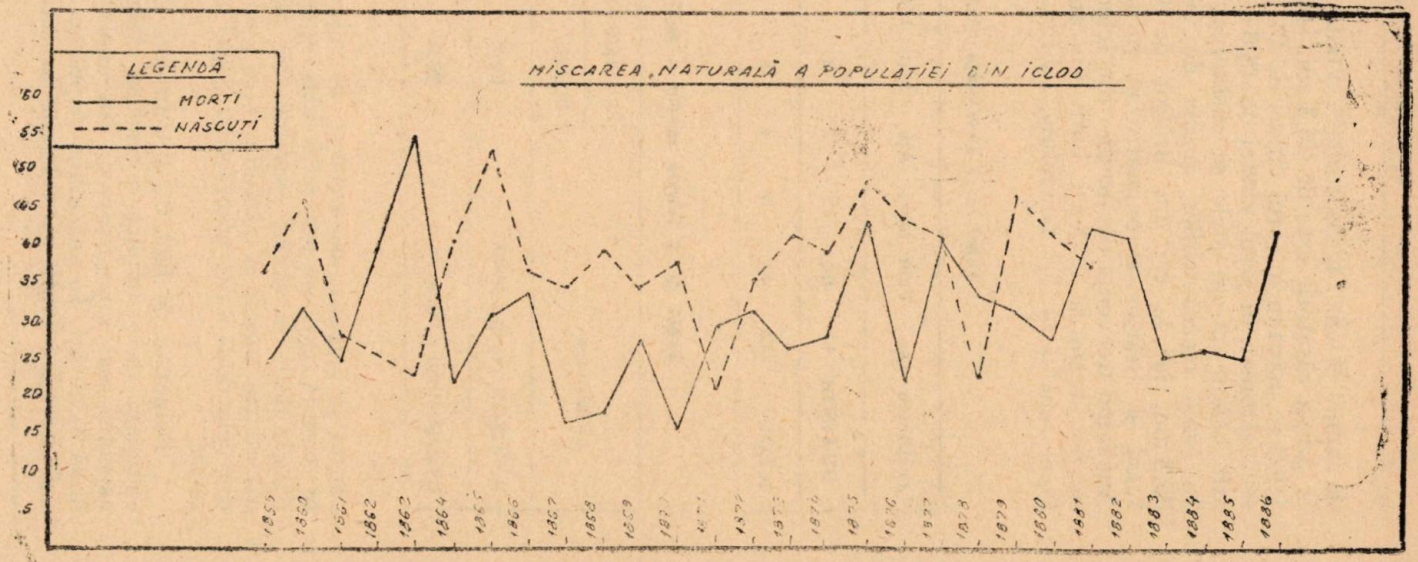
LEGENDĂ
MORȚI
NĂSCUȚI
MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI DIN ICLOD
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886

Transilvaniei, privite din punctul de vedere al celor trei evenimente capitale din viaţa unui om : naşterea, căsătoria şi moartea. Registrele de stare civilă investigate pun în lumină o comunitate rurală românească aflată încă într-un orizont mental secular, în care inovaţia greu şi-a putut face loc, şi aceasta mai ales în zonele situate în imediata apropiere a oraşelor. Bărbaţii şi-au păstrat rolul predominant în cadrul familiei, aspect ce a influenţat negativ uneori desfăşurarea normală a vieţii familiale. Brăişorul, aflat într-o regiune de munte, prezintă particularităţi în ceea ce priveşte atitudinea comunităţii faţă de căsătorie şi familie, comparativ cu Iclodul aflat pe calea unor schimbări mentale, în evoluţie spre lumea modernă.

IOAN BOLOVAN, SORINA BOLOVAN

DIN CORESPONDENȚA UNUI MILITANT DACOROMÂN: IOACHIM C. DRĂGESCU (1867—1914)

Doctorul Ioachim C. Drăgescu, pe adevăratul său nume, Drăghici, a cărui viață și operă nu au fost încă miunțios cercetate[1], a desfășurat o activitate publicistică prodigioasă timp de multe decenii, servind ca patriot înflăcărat, cu dăruire și entuziasm ideea unității naționale.

S-a născut la Blăjel (jud. Sibiu) în 8 septembrie 1844; și-a făcut studiile la Gimnaziul greco-catolic din Blaj unde a absolvit în 1864, cu laude din partea directorului Timotei Cipariu, care i-a și scris în atestat următoarele: „așa s-a purtat atît în privința morală, cît și a progresului, încît a meritat deplina mulțumire a acestei direcțiuni și corpului profesoral, înaitea străinilor încă s-a bucurat de cel mai bun nume. Deci ca un tînăr lipsit de mijloace și cu purtare mult promițătoare se recomandă favoarei și părtinirii tutuuror binesimțitorilor"[2].

Cu o astfel de carte de vizită calea îi era deschisă, și la București, la Școala națională de medicină și farmacie a doctorului Carol Davila a găsit o bună primire, ba chiar o bursă cu care studiază, mai întîi la Budapesta, apoi la Torino în Italia.

Temperament exaltat, încă din studenție îmbrățișează cu trup și suflet ideile pașoptiste și în special aspirația la unitate națională a românilor. În corespondența pe care o publicăm aci, se reflectă și această aspirație majoră a sa, care i-a jalonat de fapt întreaga viață, stînd mărturie patriotismului său ardent și spiritului revoluționar de care a fos mereu animat.

La Pesta, nu se ocupă doar de studiul medicinii ci, intrînd în publicistică, Drăgescu devine foarte activ din punct de vedere politic. Material însă, stă tot foarte rău, trebuind ca un profesor de la Blaj, Alimpiu Blășianu, să facă pentru el o colectă de 25 de florini la care principalii contribuenți sînt mitropolitul Al. Sterca Șuluțiu și alți cîțiva canonici blăjeni[3]. De altfel, strîmtoarea sa reiese foarte bine din scrisoarea către T. Cipariu din 20 octombrie 1867[4].

---

[1] Ilie Dăianu, *Forțele latinității regeneratoare. Un suflet eroic uitat: Dr. Ioachim C. Drăgescu*, în „România eroică", nr. 8, Cluj, 1938. G. Brătescu, *Un student patriot de acum un secol, Ioachim C. Drăgescu*, în „Spitalul", LXXXIV, nr. 1 din 1971, p. 27—32. G. Neamțu. *I. C. Drăgescu, militant pentru republică și dacoromânism (1866—1914)* în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. Cluj", XV, 1972, p. 263—283 (în continuare se citează: G. Neamțu, *I. C. Drăgescu militant* ...).

[2] G. Brătescu, *op. cit.*, p. 28.

[3] „Concordia", VI, nr. 60 din 28 iul./9 aug. 1866, p. 266.

[4] Vezi anexa VII.

Din 1866 devine tot mai des prezent în paginile „Familiei" și ale „Concordiei". În cea din urmă, publică numeroase articole politice, avertizînd asupra tentativelor de pertractare a dualismului[5] sau entuziaste apeluri la reforme ca în *Cum ni așternem așie vom dormi*[6] în care-și proclamă deschis atașamentul față de calea revoluționară pe care românii ardeleni și-au croit-o la 15 Mai 1848.

În 1867, ajunge chiar să fie un fel de secretar de redacție la o modestă foaie românească, *Amicul poporului*, ce apărea la Pesta sub redacția formală a lui Sigismund Victor Pop, dar de care se ocupa mai mult I. C. Drăgescu (un ziar cu un nume identic mai apăruse tot la Pestea în 1848)[7].

Deoarece acest aspect al activității sale nu a mai fost atins cu nici-o altă ocazie, vom stărui puțin asupra lui, avînd în vedere că activitatea la un organ de presă pentru popor (pentru țărani în special) se încadra într-una din ideile sale îndrăgite, aceea că, poporul român avea nevoie de lumina culturii pentru a ajunge la adevărta libertate.

Multe din articolele sale se înscriu tocmai pe această linie, în care introduce însă și accente deosebit de critice la adresa noilor rînduieli dualiste ce tocmai se înstăpîneau în acel an. Un exemplu elocvent este articolul *Tot ce facem să facem pentru popor*[8]. Din el se desprinde atașamentul lui I. C. Drăgescu față de națiunea din care face parte, ca și ostilitatea față de regimul dualist oprimator. Iată un crîmpei din articolul său care ilustrează tonul pe care se adresa el poporului român: „Trăim într-un timp rău, timp greu, încît sărmanul popor mai că și-a urît viața văzînd atîtea nedreptăți și greutăți ce-l apasă, văzînd că glasul lui este ca glasul celui ce strigă în pustie. Pe cine nu-l va durea inima cînd va umbla printre poporul nostru și va afla starea lui cea amară, văzînd că acest popor bun, brav și blînd stors și împilat de atîtea timp, batjocorit și umilit în patria sa străbună; astăzi și-a mai pierdut speranța în o soartă mai bună. Totul cu ce se mîngîie el este credința că Dumnezeu nu-l va da uitării pînă în capăt și că o răutate mai neagră ca cea de pînă acum nu poate vini asupră-i.

Astăzi pricepe și el că știința este putere, vorbește cu drag, se mîndrește că din sînul său au ieșit atîția oameni învățați cari îl susțin și îl apără. El simte că trebuie să meargă înainte, el înțelege destul de bine că e încungiurat de neamuri ca acelea, cari dac-ar putea l-ar sorbi într-o lingură de apă, și de la cari n-a primit decît vătămri, apăsare și nedreptate. În cursul atîtor veacuri a învățat că nu trebuie să aștepte binele de la străini și că cel ce așteaptă fericirea de la voitorii săi de rău este un nebun".

Meditează pe marginea destinului poporului român, susținînd că dacă acesta s-ar fi bucurat de o soarte mai bună, de o viață în libertate, la acea dată n-ar mai fi fost în urma fraților săi din Alpi și Pirinei, ci, dimpotrivă, ar putea fi la nivelul unei Elveții ori al Belgiei.

---

[5] „Concordia", VI, nr. 72 din 8/20 sept. 1866, p. 313.

[6] *Ibidem*, nr. 76 din 22 sept./4 oct. 1866, p. 329–330.

[7] G. Neamțu, *Din istoria presei românești — „Amicul poporului" (1848) și „Democrația" (1849)*, în „Anuarul Inst. de Ist. Cluj", IX, 1966, p. 283–299.

[8] „Amicul poporului", I, nr. 11 din 11 mai /29 apr. 1867, p. 86–87.

Dată fiind oprimarea, neștiința și întunericul, I. C. Drăgescu îi cheamă pe toți cei ce știu carte și sînt în stare a învăța și lumina pe alții, să ridice *„drapelul luminei"* și conduși de deviza *„totul pentru popor"* să arate prin fapte și nu prin vorbe goale și pompoase, că iubesc poporul și se interesează de viitorul lui. Triumful drepturilor poporului, încheie Drăgescu plin de speranță, este doar o chestiune de timp.

Cultura, știința sînt necesare poporului pentru a nu mai putea fi manipulat de cei ce-și închipuie că poporul le-a fost dat moștenire ca o turmă fără drepturi „o turmă care are numai sarcine și detorii iară alte cele nimic". Popoarele, speră cu ardoare I. C. Drăgescu, se apropie „încetul cu încetul de mîntuire, de scăparea lor de sub aceia ce cu sila li s-au pus *tutori*. Va vini timpul, și aci este, cînd fiecare va fi maiestrul viitorului, maiestrul fericirii sale"[9].

Răspîndind asemenea idei din care se putea deduce că Habsburgii și guvernele ungare sînt dușmanii poporului român, I. C. Drăgescu, punea în pericol însăși existența foii populare. Dar nu numai atît, el încerca prin alte articole și mai meșteșugit scrise, să propage și aspirația la unitate națională, la dacoromânism, idee ce este atît de bine reprezentată și în corespondența de față.

În acest sens, dăm două exemple. Primul, o pseudo corespondență în care pune în evidență numărul general al românilor, care spune Drăgescu era de 14 000 000, un număr considerabil pentru acea vreme. Dacă în fiecare ar bate aceeași inimă și ar fi conduși de același cuget, atunci, susține Drăgescu, „Mari lucruri ar putea face acești oameni cînd și-ar înțelege chemarea lor".

Vorbește tot aci, foarte plastic, folosind mitica populară, despre o pasăre (simbol) cu cap roșu, trup albastru și coadă aurie (culorile naționale românești), care odată cu răsăritul soarelui începe să cînte cu atîta drag încît copiii se scoală să o asculte, mamele o arată cu plăcere copiilor lor, fetele și tinerii se înveselesc și bătrînii sorb puteri noi la vederea ei. „Ea, pasărea, cîntă tot a fericire, tot a românism"[10].

Al doilea, un articol mai amplu, intitulat *Dacă ... dacă și iar dacă* în care reia laitmotivul atît de drag lui că *„Dacă* românii ar fi înțeles și ar înțelege ce înseamnă a fi uniți în cugete și simțiri, a fi o inimă și un suflet", atunci țările române ar fi o a doua Franță, sau acela că *„Dacă* vom ajunge acolo cît fiecare român va sta deștept și va priveghia cu neobosință conducerea vasului ce poartă soartea națiunii noastre; cît sentimentul românismului va fi trecut în sîngele și carnea fiecărui român, cît numai și numai iubirea de națiune să fie îndemnul tuturor faptelor noastre, dacă toți românii vor fi cetățeni și români" [...] *„dacă* poporul va fi luminat, *dacă* el va avea conștiința drepturilor și datoriilor sale; dacă-și va înțelege chemarea sa"; el, Drăgescu, își va ridica fruntea cu mîndrie, însemnînd că triumful drepturilor poporului român este aproape. El cere națiunii, ca și S. Bărnuțiu, să nu se lamenteze, ci să *lucreze*, căci

[9] *Ibidem*, nr. 10 din 3 mai/12 apr. 1867, p. 77—78.
[10] *Ibidem*, nr. 14 din 4 iun./23 mai 1867, p. 109—110.

va veni în curînd timpul cînd dictonul „dați Cezarului ce este al Cezarului" se va schimba astfel: „dați poporului ce este al poporului"[11].

Așa cum spuneam, am ținut să insistăm ceva mai mult asupra activității sale publicistice de la *Amicul poporului*, atît pentru că nu a fost pînă azi cunoscută, cît și pentru că activitatea este din prima sa perioadă de avînt, ilustrînd și ea apropierea față de popor, față de mase, pe care le va sluji după puterile sale și la acea dată și mai tîrziu, cînd ca doctor respectat, va trăi mai mult decît modest și va fi numit *„doctorul săracilor"* !

Una din scrisorile către Ioan Micu Moldovan reflectă interesul său pentru documentele privind răscoala lui Horea, interes ce se explică prin faptul că tocmai în acest an publică romanul *Nopțile carpatine sau istoria Martirilor libertății*, închinat marii mișcări sociale și naționale de la 1784, începînd să apară încă în paginile *Concordiei* la care colabora. Volumul va apare după 15 iulie 1867, cum a promis de altfel încă în mai 1867, cînd îi invită și pe cititorii „Amicului poporului"[12] la „prenumerațiunea" volumului pe care-l publica din admirație față de eroii de la 1874.

Scopul pe care l-a urmărit scriind această carte, mărturisește tînărul autor, a fost ca redeșteptînd amintirea martirilor de la 1784 în strănepoții lor, să-i îndemne pe aceștia la fapte de demnitate și mărire națională.

Nu știe dacă a nimerit coarda ce vibrează sentimentul „românismului", însă cere să nu fie judecat prea aspru deoarece pe lîngă că e tînăr, a scris și „între împrejurări destul de nefavorabile din mai multe privințe și mai ales din punct de vedere al asprimei legilor presei". Cu alte cuvinte a trebuit să țină seama de *cenzură*. Romanul va avea oarecare căutare. Un număr de volume ale *Nopților carpatine* i le trimite lui I. M. Moldovan spre vînzare. Fostul profesor de istorie al lui Drăgescu îi face acest oficiu, înregistrînd și în 1871, 1876 și 1877 cîteva cereri de a expedia acest volum solicitanților. Printre aceștia înregistrăm pe studentul Ioan Dronca[13], preotul Alexie Duca din parohia Arad[14], dr. Ioan Nichita din Zalău[15], care-i cere și o fotografie a autorului, semn de reală admirație și învățătorul Sofronie Liuba[16].

Lui Drăgescu, romanul îi aduce numai necazuri; este confiscat, i se suspendă bursa și trebuie să părăsească studiile din capitala Ungariei. Dacă este reală informația din necrologul său[17], atunci, înseamnă că Drăgescu a fost pus sub urmărire, că a fost închis și că a reușit să fugă deghizat în Italia. Tot cu rezervă, și întrucîtva modificată este relatată această întîmplare semnificativă și de Nicolae Coroiu: „Despre Drăgescu era o versiune atunci prin Blaj, că fiind urmărit de poliția nemțească-ungurească, pentru „Nopțile carpatine", colegii lui din Graț și Viena, l-ar fi pachetat într-un lădoi mare și l-au trimis la Turin, pe adresa unui prieten de

[11] *Ibidem*, nr. 21 din 30/18 iul. 1867, p. 169—170.

[12] *Ibidem*, nr. 13 din 27/15 mai 867, p. 108. ón nr. 16 din 20/8 iun 1867, p. 136, speră chiar ca romanul să-l expedieze „prenumeranților" pe data de 10 iulie 1867.

[13] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Molodovan, nr. 2 824.

[14] *Ibidem*, nr. 2 825.

[15] *Ibidem*, nr. 4 737.

[16] *Ibidem*, nr. 3 992.

[17] „Dimineața", XII, nr. 3 998 din 22 aprilie 1915, p. 2.

acolo"[18]. Această „aventură" nu o avem confirmată și din alte surse, însă îi este oarecum caracteristică și pare destul de verosimilă.

Își continuă studiile la Viena, unde ia parte activă la fondarea și activitatea Societății studențești „România" și de unde trimite cîteva scrisori lui George Barițiu, extrem de interesante din care i se pot cunoaște năzuințele cele mai intime, îndreptate spre eliberarea românilor ardeleni de sub dominația austro-ungară și realizarea Dacoromâniei, îndemnîndu-l chiar pe marele publicist să se pună în fruntea luptei pentru libertate[19].

De la Viena, din cauza greutății ridicate de însușirea limbii germane se mută în Italia unde urmează cursurile facultății de medicină din Torino, venind în contact cu iredentismul italian, Admirator al lui G. Mazzini vede lupta românilor din Transilvania pentru unirea cu România identică cu a italienilor, din care se va inspira mereu în scrierile sale[20]. Corespondența lui Drăgescu mai scoate în evidență cum păstrînd legăturile cu Transilvania prin I. M. Moldovan, pe cînd era medic la Craiova, le cere ardelenilor să facă o sărbătoare deosebită din 15 Mai la Blaj, unde să facă pelerinaj, repetînd jurămîntul de la 1848. Datoria românilor era imaginată de el astfel :„patria și libertatea, românismul și independența democrația și unitatea, să fie unite în inima noastră, să muriți pentru țară cu numele libertății pe buze"[21].

Aceste îndemnuri fac parte de fapt din activitatea sa conspirativă, deoarece, s-a remarcat și pînă acum, el și ca medic la Craiova, a întreținut legături cu cercurile mazziniene, în 1874 făcînd chiar o călătorie intempestivă și enigmatică în Italia[22], iar în 1869 trimisese în Transilvania, la Năsăud, lui I. Mureșianu, o proclamație revoluționară în care chema la lupta ce se apropia, susținea el, pentru că„Transilvania e inima României. În ea pulsează, bate viața României, viitorului", declarînd în final că popoarele devin libere prin impaciință, nu prin paciință.

De fapt, și din scrisorile către I. M. Moldovan, reiese aceeași dorință ardentă de unire ; în 1877 îl asigura pe fostul său profesor că odată lupta terminată cu turcii, gîndurile românilor din România se vor îndrepta spre Transilvania, de aceea ardelenii *să spere*[23] !

Imediat după războiul de independență, de la Craiova, Drăgescu a cerut să fie mutat la Constanța unde, ca medic primar de județ, organizează practic serviciul medical român pe acel pămînt strămoșesc. Menționăm că el se numără printre inițiatorii monumentului lui Ovidiu din capitala Dobrogei, publicînd cu acea ocazie și o broșură omagială[24].

În Dobrogea, nu-și uită de Transilvania și cînd nenorocirea inundațiilor se abate asupra ei, medicul constănțean face o colectă întinsă, trimițîndu-le ardelenilor 308 lei adunați de la frații dobrogeni, care veneau

[18] N. Coroiu, *„Nopțile carpatine" ale lui I. C. Drăgescu*, în „Cultura Creștină", XVII, nr. 4—5 din aprilie-mai 1937, p. 307.
[19] Vezi anexa I—IV.
[20] G. Neamțu, *I. C. Drăgescu militant* ... Vezi și anexa XX.
[21] Vezi anexa XX.
[22] G. Brătescu, *op. cit.*, p. 30.
[23] Vezi anexa XXII.
[24] G. Brătescu, *op. cit.*, p. 31.

astfel să-și afirme soliaritatea cu românii subjugați[25]. Dar nu-l uită nici pe G. Barițiu, căruia-i scrie despre greutățile și realizările *„De pe malul Mării Negre"*. Una dintre scrisori, aceea din 1 ianuarie 1881, redactorul „Observatorului" o și publică[26].

I. C. Drăgescu prevedea Dobrogei un mare viitor dacă se va introduce mai adînc și mai cuprinzător cultura română, împăduririle, o agricultură modernă și o intensificare a colonizării ei. Situația de atunci a Dobrogei o zugrăvea astfel: „Dobrogea în urma resbelului rămase o întinsă ruină, peste care mizeria domnea suverană, cu întregu-i cortegiu de boale și suferințe. Mari silințe, multă dragoste și solicitudine fură necesare din partea guvernului și a administrațiunii române pentru ca să ridice țara din înfricoșata mizerie în care zăcea" [...]

„Dacă trebuie să ne mîndrim cu gloria armelor de la Plevna, nu mai puțin ne putem mîndri cu succesul obținut în administrațiunea Dobrogei. Și cel mai barbar popor din lume poate să fie viteaz, dar numai un popor civilizat știe administra bine".

Un alt aspect esențial, care nici el nu a fost scos în evidență pînă acum, este acela al aprtenenței sale la societatea semiconspirativă „Carpații", încă de la 1882. Apartenența la o astfel de societate era de altfel perfect firească pentru el; activitatea de o viață îl îndrepta spre „Carpații" și, mărturisim, că ne-ar fi mirat să nu fi făcut parte din ea. Activitatea conspirativă și-o recunoscuse încă din 1868, cînd declara într-un articol din „Românul": „Ei bine, agităm, dar nu în contra libertății ci în contra despotismului; conspirăm, dar nu în contra drepturilor omenești, ci contra nedreptății"[27].

Acum, la 1882, numele său apare într-un raport confidențial al lui Lachman către ministrul de externe Kálnoky, ca fiind între cei 81 de membri „periculoși" cunoscuți ai societății „Carpații", în majoritate dintre românii refugiați din Austro-Ungaria în România și care aveau drept scop, după cum se consemează în raportul respectiv „constituirea României într-un imperiu dacic".

Va fi alături de carpatini și în 1884 cînd aceștia vor hotărî să dea amploare aniversării centenarului răscoalei lui Horea, susținînd cu căldură această inițiativă mai întîi printr-un fulminant articol în „România li beră"[28] iar apoi prin publicarea unei cărți închinate revoluției populare de la 1784.

Notăm că articolul trimis din Constanța era și o ripostă la o atitudine nefericită adoptată de „Tribuna", de teama unor represalii severe din partea guvernului Ungariei, și care dezaproba sărbătorirea „Centenarului Horia" proiectată din inițiativa tinerilor de la societatea „Carpații", motivînd că „prea suntem apăsați, prea suntem necăjiți, prea suntem dispuși la mișcări violente, și serbarea nu poate decît să înăsprească încordarea nenorocită ce există între noi și maghiari".

Opinia lui I. C. Drăgescu era că „Tribuna" se înșela. Tocmai fiindcă suntem necăjiți, argumentează Drăgescu, trebuie să-i sărbătorim pe *„sfinții*

[25] „Familia", XVI, nr. 26 din 3 apr. st. v./15 apr. st. n 1880, p. 164.
[26] „Obsevatoriulŭ", IV, nr. 5 din 14/26 ian. 1881, p. 18.
[27] G. Neamțu, *I. C. Drăgescu militant* ..., p. 278.
[28] „România liberă", VIII, nr. 2 112 din 22 iulie 1884, p. 2 „Centenarul Horia".

noștri naționali", pentru a cîștiga noi forțe în lupta nemiloasă în care românii trebuie să demonstreze că sînt gata de orice sacrificiu, că nu vor renunța la patria lor la „drepturile noastre de popor autohton pe pămîntul bătrînei Dacii".

El o spunea hotărît: această sărbătorire este o datorie națională, patriotică, o datorie sfîntă. Programa serbării, apreciază Drăgescu, formulată de carpatini, este atît de inofensivă încît dominanții „ar trebui să fie recunoscători autorilor ei pentru moderația ce și-au impus-o". Și încheie tranșant: a opri această serbare ar însemna încercarea de a înăbuși în inima tinerimii cele mai sfinte și generoase sentimente care trebuie de fapt cultivate și dezvoltate; în fine, a opri această sărbătorire, încheie Drăgescu, ar însemna a comite o crimă neiertată în contra patriei și a românismului.

Cartea pe care el o publică cinstind aniversarea centenarului Horea, se numește *Martirii libertății. 1786. Horea*[29], sub mottoul revoluționar al lui Mazzini: „Pretutindeni unde e despotism, răscularea este cea mai sfîntă dintre îndatoriri", în care intervine cu comentarii privind situația existentă intolerabilă pentru românii din Transilvania. Ea nu este o simlpă retipărire a *Nopților carpatine* ci o scriere ce încerca să îmbine descrierea răscoalei lui Horea cu situația de la 1884 a românilor din Transilvania. De fapt se face chiar o paralelă între situația românilor de la 1874 și 1884.

Drăgescu ține să atragă atenția cercurilor dominante că „orice domnie nedreaptă, orice violență, orice act de egoism împlinit în paguba unui popor este o violare a libertății, a egalității și a înfrățirei popoarelor.

Cine apasă o națiune este inimicul tuturor. Omenirea înaintează neîntrerupt fiindcă nici spînzurătoarea, nici ghilotina, nici temnița, nici gloanțele nu o pot opri. Un popor care geme în robie, duce jugul, stă liniștit pînă cînd își reculege puterile, pînă cînd își reamintește jertfele ce a făcut, sîngele ce l-a vărsat pentru drept și libertate, și apoi într-o zi, cheamă înaintea judecății pe călăii săi"[30]. În final, precizează că înțelegerea româno-maghiară va fi posibilă numai pe baza unității naționale, neputîndu-se nicicum opri progresul care înscrie în mersul său înainte și „realizarea visului de aur al sufletului românesc, acel vis pe care poporul nostru-l cîntă: Va veni și rîndul meu, / De-ntregi-voi într-un an, / Rezășia lui Traian!/".

Nu este deci de mirare, dacă etalînd un astfel de conținut revoluționar din punct de vedere național, toată Transilvania este împînzită cu circulare adresate notarilor comunelor românești, prin care sînt îndrumați să facă cercetări serioase pentru a găsi și confisca această scriere[31]. Se și efectuează o serie de percheziții în acest scop, iar tribunalul de presă din Pesta, ia o hotărîre împotriva scrierii lui Drăgescu acuzînd-o că încalcă paragrafele 158, 172 și 174 ale codului penal, ordonîndu-se confiscarea ei imediată[32].

---

[29] I. C. Drăgescu, *Martirii libertății. 1874. Horea*, R. Sărat, 1884.
[30] *Ibidem*, p. 57.
[31] „Gazeta Transilvaniei", XLIX, nr. 11 din 15 (27) ian. 1886, p. 2.
[32] G. Neamțu, *Destinul cărților despre Horea apărute cu ocazia centenatului răscoalei (1784—1884)*, în „Sargeția", XX, 1986—1987, p. 298—305.

Nu este de prisos să amintim că după apariția *Nopților carpatine*, în 1872, I. C. Drăgescu își declarase intenția de a scrie „istoria lui Horia și a lui Arvam Iancu", solicitînd în presă, de la toți cei ce dețin documente despre cei doi eroi, să i le împrumute pentru a le folosi în lucrare[33]. În parte, broșura din 1884 era concretizarea dorinței din 1872.

Participant și la alte acțiuni ale societății „Carpații", I. C. Drăgescu rămîne în tot cursul vieții, un entuziast al luptei pentru realizarea unității naționale, așa cum singur declara încă la 1888, doctorului Constantin I. Istrati: „n-am avut decît un singur ideal: *unitatea și mărirea românilor*"[34] (sb. n.).

După pensionarea sa, în 1910, se stabilește la București, dar nu are odihnă, vrea în continuare să fie de folos cauzei, și îi scrie lui N. Iorga în 1911: „Cînd în marea masă a poporului nostru vor fi deșteptate energiile ce dormitează și conștiința națională, se vor putea săvîrși minuni cu privire la viitorul neamului nostru"; ca publicist se pune la dispoziția marelui învățat, pentru a-l ajuta la editarea unui mare ziar de propagandă națională pe care avea de gînd să-l înființeze[35].

Pînă și educația pe care a dat-o copiilor săi a fost încărcată de un vibrant patriotism. Este grăitor astfel că fiul său Brutus I. Drăgescu, judecător în București și căpitan în timpul primului război mondial, în regimentul 9 de vînători, cade zdrobit de un obuz, pe cînd își conducea compania la asalt pe malul Siretului în toamna anului 1917.

„Neamul românesc"[36] ține să remarce entuziasmul ereditar al fiului lui I. C. Drăgescu, nutrind și el visul tatălui său, vis pe care nici unul dintre ei n-a mai apucat să-l vadă realizat.

Ultimii ani, I. C. Drăgescu i-a trăit în grele lipsuri materiale, rămînînd la fel de atașat idealurilor sale naționale. Este emoționantă scrisoarea sa din această perioadă a vieții (1913), către I. M. Moldovan (și acesta la adînci bătrînețe), în care fostul său elev își reafirmă veneratia pentru Blaj, acel „sfînt focar de lumină, de dragoste pentru neam"[37], trimițîndu-i și ultima sa operă, *Pro Patria, poveste despre începutul și menirea neamului românesc*, tipărită la Craiova în același an.

Se stinge din viață după o lungă suferință, în noaptea de 21 spre 22 aprilie 1915, la București.

Activ pe teren politic, publicistic și medical un timp atît de îndelungat, Ioachim C. Drăgescu a fost o personalitate interesantă și generoasă, a cărei cunoaștere merită o mai susținută atenție în cadrul unei viitoare binemeritate monografii. Scrisorile pe care le publicăm ne oferă numeroase informații extrem de utile pentru a fi folosite tocmai în acest scop.

GELU NEAMȚU

[33] „Gazeta Transilvaniei", XXXV, nr. 78 din 19/7 oct. 1872, p. 4.
[34] Vezi anexa XI.
[35] G. Brătescu, *op. cit.*, p. 32.
[36] „Neamul Românesc", XII, nr. 244 din 6 sept. 1917, p. 2.
[37] Vezi anexa XXIII.

ANEXE

[*Ioachim C. Drăgescu către George Barițiu*]

I

„Unitate ori moarte" *Viena, 20 martiu 1868*

Mult stimate domnule!

Din prețuitul ziar ce redigeți abie primi-i în zilele astea numărul 5. Primi patru numeri se vede că s-au pierdut din cauza că adresa nu e completă, deci vă rog să adaugeți sub „Viena", „Josefstadt post. rest."

Sper că nu mă veți timbra de lingușitor ori malițios dacă viu a vă face cunoscut că numele d-voastră inspiră atîta ură unor români negri la suflet de aici, încît mai bucuros sufăr orice decît pre d-voastră. Mă tem că „ziarul Transilvania" *încă va avea soartea bietei* Gazete *și a Archivului d-lui Cipariu; căci dacă* Gazeta *a fost afurisită de marele nostru hipotecar și* Archivul *e esilat prin d-l Grigorovița din Institutul terezian, ca nu cumva tinerii români să se corupă prin cetirea lui; cine știe, dacă azi-mîine nu va ieși undeva un ordin în contra „Transilvaniei".*

Dezbinarea între junimea română de aici care s-a fost urzit încă de mult, se continuă cu toată furia. Cauza sunt cei mai mulți bucovineni cari posied o bună doză de sentimente rusești, și junii din nefericita turmă a lui Șaguna. Cei dintîi, mare parte neînțelegînd românește, nu vor să știe de cauza română; ceștialalți sunt demne instrumente ale stăpînului lor. O! Șaguna-și creează și crește o junime demnă de dînsul.

Ideea daco-românismului niciodată n-a fost lățită ca acum; pînă și profesorii de medicină o amestecă în esplicațiunile lor.

Pre aici nici cît e negru sub unghie nu se încred în românii transilvani, și se tem de ei. Dar ei ce fac oare? Vor accepta, vor avea lipsă de un Cassiu care să le repețiască cuvintele adresate lui Brutus; „Brute, cunoaște-te, deșteaptă-te, scoală și lovește, Roma caută la tine" ...

Aș mai avea încă multe de împărtășit dar fiindcă trăim în constituțiune, și încă o constituțiune hunică, fiindcă suntem în post, trebuie să ne închidem în casă, să ne presărăm capul cu cenușă și să tăcem, căci de nu taie popa limba ... — deși eu sunt de părere ca să strigăm, să nu tăcem, căci dacă ne taie nouă limba, vor urma alții după noi cu o limbă și mai elocinte, și apoi de la un timp se vor toci și cuțitele popei ...

Primiți vă rig, încredințarea perfectei mele stime și considerațiuni.

Sincer stimător,

I. C. Drăgescu.

[De mîna lui Barițiu:] 1868. I. C. Drăgescu. 20 martiu. Răsp. 28 mart. Biblioteca Academiei Române, București, Ms. rom. 1 005, f. *338—339 (în continuare se citează B.A.R.).*

II

„Unitate ori moarte" *Viena, 5 aprilie 1868*

Mult stimate domnule!

Am primit cu o viuă plăcere și mulțumire m[ult] stimata d-voastră scrisoare din 28 martiu; și vă aduc celea mai respectuoase și profunde mulțumiri pentru binevoitoarele împărtășiri ce mi le făcurăți.

Eu sum june și în astă calitate cu puțină esperiență, și răpit de multe ori de forța sentimentului, astfel încît nu mai pot da ascultare rațiunei — pot să comit erori; deci vă rog ca celea ce am și voi avea onoare a vi le comunica să le judecați cu indulgență și bunăvoință părintească.

Ziceți că „stăpînul" și-a recunoscut rătăcirea, că de la „stăpînii situațiunii nu mai așteaptă nimic bine". Ei bine, dacă e om onest, dacă căința e sinceră, nu-i rămîne alta decît să se adreseze către națiune, în public, să-și mărturisească păcatele și să ceară iertare și canon. Așa lucră un om onest care din rătăcire păcătuiește. Încît pentru mine, eu nu pot și nu voi mai potea crede ușor lui S .... Din cauza că țin mai imposibilă renașterea unui om care și-a dejosit atît de tare sufletul, demnitatea sa, încît s-a aliat cu lotrii ce țineau a răpi tezaurul mamei sale

Tot din astă cauză parcă mă tem numai cînd auz vorbindu-se că S ... păşeşte iară pre terenul activităţii naţionale; mă consol însă cu aceea că căzînd măştile, naţiunea poate distinge pre Grachi din Catilini, şi se va încrede şi va urma numai pre aceia despre cari este convinsă că luînd odată crucea şi-o vor purta-o cu resemnaţiune şi curaj, şi vor fi gata a muri pe ea pe Calvariu cînd se va recere.

După mine, împregiurările actuali culmea prudinţei politice este cultura, cultura în toţi ramii şi în toate direpţiunile; căci prin ignoranţă am pierdut toate, prin cultură le vom recîştiga. Dacă pentru noi este o condiţie absolută cultura spiritului şi inimei, nu mai puţin imperativă este „cultura braţului". Din graţia lui D-zeu şi a străinilor nici odată nu vom fi liberi şi indepenţenţi. Se va cere poate braţiele a sute de mii, vor trebui să curgă torinţi de sange, vor sîngera generaţiuni întregi — dacă nu vor interveni eveniminte şi complicaţiuni interne şi externe — şi atunci abia vor primi sanţionarea drepturile poporului român. Şi apoi noi nu ţientim numai la libertate, ci şi la o indepenţenţă absolută — şti aşa cum ne place nouă a o visa; căci a schimba un jug cu altul, a scăpa de strănepoţii lui Bendeguci spre a fi sevitorii descendenţilor lui Herman înseamnă a exila pre Satan prin Belsebub.

Să ne punem pe învăţătură şi să ne deprindem a purta chiar aşa de bine peana ca şi puşca, şi asta ca şi peana; să arătăm că putem fi aşa de bravi pe cîmpul ştiinţei, ca şi pre al luptei. O rană periculoasă de care sufere corpul naţiunii noastre este şi separatismul. Particularismul este moartea morală a unei naţiuni. De unde provine el? Din cultul egoismului, al interesului privat. La noi, ca şi în România liberă, creierii multora sunt îngheţaţi, anima lor e opt graduri sub zero.

Mi se pare că viitorul miroasă a sînge, cadavre, catene şi focaşuri; deci fiindcă noi suntem cam laşi, eu consult pre strănepoţii noştri viitori ca să vină pe lume îmbrăcaţi cu cămaşe de zale, sau cu o pele goasă ca de bivol. Ce ziceţi? În Franţa, Italia, Grecia, jumătate din insulta, umilinţa şi împilarea ce o îndurăm noi, nu ar fi costat 20 de revoluţiuni şi tot atîtea capete încoronate? Încît pentru Daco România eu nu ştiu ce să mai cred. Ştiţi că aici petrece de cîteva luni un personagiu mare din România, de cîteva zile e şi frate-său aici. Unele cuvinte ale acestuia mă entuziasmaseră într-o zi foarte tare; cine ştie — poate sunt cuvinte de paradă —. Ce se atinge de publiciştii români cari să scrie pentru străini — e dureros că-ţi trebuie lampa lui Diogene ca să-i afli. Am zis d-lui Brătianu să cumpere Presa liberă *ori* Cetrana *pentru noi; a promis. Acum e întrebarea că făcîndu-se treaba cine să scrie în ea? Eu mi-am fost propus să fac în toată săptămîna o cronică săptăm[înală] pentru* Osten *şi* Zukunft, *dar fiindcă nu sunt forte în limba germană, trebuia să-mi capăt pe cineva pentru traducere, ceea ce nu mi-a succes. Afară de aceea stau rău în privinţa mijloacelor traiului, din cauză că guvernul mi-a oprit pentru totdeauna stipendiul din Blaş; trebuie să-mi caut şi unele condiţiuni; aşa-mi lipseşte cu totul tempul liber. Din Bucureşti mi se scrie [...]* că d-voastră între altele aţi discutat o cestiune foarte importantă, dar şi mai nerealizabilă: „Unirea religioasă" a românilor. Cînd s-ar putea realiza, am număra cu un rău principal mai puţin.*

Primiţi încredinţarea deplinei mele stime şi consideraţiuni,

I. C. Drăgescu

BAR., rom. 1 005, f. 342—343.
** Deteriorat.*

III

„Unitate ori moarte" *Viena, 10 apr[ilie] 1868*

Mult stimate domnule!

Am citit, am rîs şi în fine m-am indignat pentru „nesincerul" compliment ce vi-l face Albina *în nr. 35 l.c. M-am supărat fiindcă cunosc „fariseismul" albiniştilor, şi sentimentele ce le nutresc faţă cu persoana d-voastră.*

Cînd vorbesc de „albinişti" înţeleg totdeauna pre Babeş — sufletul Albinei *— căci redactorele ei, care e mai numai un „pictus masculus" nu publică nimic înainte d-a fi comunicat lui Babeş.*

Auziţi acolo fariseism. Babeş care ştiú a-şi face capital şi din confesionalism şi din devotamentul, animă şi sinceritatea cîtorva Catoni şi Bruţi ce-i posedăm; acel Babeş care în a.[nul] tr.[ecut] cînd cu adresa junimei de ici către d.[omnia] v.[oastră], la avizul redact.[orului] Popa plecă într-un suflet din Pesta la Viena, conduse prin instrumentele sale afacerea astfel încît sfîşie junimea, de oarece d-lui a zis că mai bine să se facă chiar şi dr. ... adresa, numai d.v.

nu; acel Babeș care în decembrie a expirat precînd petrecea d-l D. Brăteanu în Pesta, vorbind despre dv. se exprimase cam astfel: „Barițiu urmează o politică nefericită, nime nu-l urmează, nime nu ascultă principiele lui, n-are nici un partizan etc.", — astăzi vine și vă complimentează. O, de ați ști cît de drag vă are în inimă Babeș.

În zile acestea conveni-i cu un personagiu care se zice a fi bine informat, introdus în secretele guvernului hunic. Acela îmi spuse că „guvernul mag.[hiar] tocmise treaba așa, încît va ieși de metropolit ori Vancsa, ori Papfalvy". Ba ei țintesc acolo ca Vancsa în Blaș și Papfalvy în Gherla.

Mi s-a spus că perfidu Bohățiel stă de mare vază la maghiari, miniștri îl chiamă în toate consiliele lor. El a recomandat, el susține și pre V. și pre P.

Acest cameleon va trece încă de român, pentru că știe exploata opiniunea publică a românilor și acum are la dispusețiune o cestiune; aceea a munților revendicați de care se folosește ca Trompeta *de cestiunea evreilor. Mă cutremur, mă înfior cînd numai cuget la scopul infernale ce țientesc maghiarii prin instituțiunea urbarială. Ținta lor: dezbrăcarea românilor de averi.*

Am auzit că în scaunele urbariale oficiale români nu sunt ca în palmă, curtea de apelațiune din Tîrgul Mureșului încă o a cam curățit de daco-români. Procesele vor curge iute, domnii proprietari ung.[uri] cari au atîtea procese cu comunele și românii sunt infernali; oficialii maghiari vor fi și mai infernali. Sărmane popor român.

Încît pentru cearta țigănească între Perczel și Kossuth eu nu văd în ea decît o apucătură maghiară, adeca a face presiune asupra cabinetului vienez, și a stoarce armată maghiară, cu care apoi să ne țină în frîu atît pre noi, cît și pre celelalte națiuni suprematizate și împilate.

Ce se atinge din art.[icolul] din nr. 35 al Albinei, *eu cred că d-nii de lîngă Alba-Iulia v-a priceput rău, dacă au înțeles că acel „cîmp deschis" ce-l cereți, se poate afla în Austria. Eu din contră sunt de părere că aici nu există, deoarece ieșind odată pe cîmpul luptei ați avea să spuneți adevăruri mari, cari dualiștii nu le-ar potea suferi.*

Recomandîndu-mă iubirei d-voastră, rămîn devotat și sincer stimător,

Drăgescu

BAR., ms. rom. 1 005, f. 344—347.

IV

„Unitate ori moarte" *Viena, iuniu 1868*

Mult stimate domnule!

În fine, abia și abia am atras iarăși asupră-ne atențiunea presei austriece. Pronunciamentul bravilor din Blaș și-a făcut efectul său. Ce respect ar fi inspirat inimicilor noștri, cînd întreaga națiune s-ar fi pronunciat astfel.

Știu că opiniunile, pronunciamentului inteligenței întrunite în 15 mai în Blaș, este smuls din inima națiunei noastre, dar cei fără de lege nu vreau să înțeleagă. Aș fi dorit ca modestul Blaș, să fi devenit pentru noi aceea ce fu Mecca pentru mahomedani; aș fi dorit ca românii transilvani să peregrineze la el tot anul odată, în 15 mai. Dacă în est an ar fi fost reprezentate toate ținuturile, toate comitatele, scaunele și districtele, măcar cu 2—3 reprezentanți cari să fie subscris pronunciamentul din cestiune, atunci adversarii noștri ar trebui să recunoască că acela este pronunciamentul unui milion și jumătate de români.

Minunată mercenară Noua Pressă liberă *de aici; se folosește de astă manifestațiune de opoziție a românilor spre a cara pre bieții boiemi. Ea observa că precum Austria fără coroana lui Wencel, așa și coroana lui Ștefan fără Transilvania sunt moarte.*

Andrassy a și dechiarat că va lupta pre moarte, pre viață pentru uniunea Trans.[ilvaniei], căci fără de dînsa Ungaria nu poate deveni stat independinte; afară de aceea e periculoasă gravitînd pururea spre România.

Acum se ivește și mai tare răul ce-l trase asupra Trans.[ilvaniei] acei cîțiva indi.[vizi] nemernici ce intrară în dieta despotică din Pesta. Străinii strigă în gura mare, românii, românii sunt reprezentați în dieta din Pesta, că participară la alegeri etc. prin urmare toate protesturile lor ulterioare nu plătesc o ceapă degerată. Ce bine era dacă alegătorii li da vot de neîncredere. Știu că nu și-ar fi depus mandatul, căci pielea de pre nasul lor este mai groasă ca solții crocodilului, dar atunci cel puțin ruinam baza pre care se razemă acum contrarii noștri. Cred că acum ar fi timpul ca să răspundă cineva ziarelor germane și să le lumineze.

Cîțiva articlii bine scrișî și sințiți ar fi la timp.

Ni-am pierdut libertatea și drepturile, și eram în pericol să ne pierdem și onoarea și demnitatea. Grație acestor români blășieni cari salvară dacă nu întregul, cel puțin o parte.

Suntem mizerabili, şi după conduita şi ţinuta noastră de pînă acuma, n-am meritat altă soarte decît aceea ce avem.

Nu puteam crede că românii — după ce trecură prin focul Gheenei, după ce susţinură atîtea probe, să renunţe la viitor.

Zic la viitor, căci cine nu ţine la libertate şi la demnitatea naţionei sale ca la viaţă, acela nu mai are drepturi la viitorul ei. Nu-mi permiteam nici a cugeta măcar, că între 1 1/2milion români nu se vor afla cîţiva bravi, rezoluţi, devotaţi, cîţiva titani cari să conducă poporul şi să susţină lupta cu fruntea deschisă. D-voastră ştiţi că spre a cîştiga o victorie e deajuns un general înţelept care să posede iubirea ostaşilor. Sunteţi în condiţiunile acestui general; sunteţi unicul pe cîmpul luptei pentru drept; luaţi sceptrul, luaţi cuvîntul *şi arătaţi inimicilor noştri că şi în lupta dreptului prin cuv.[înt] încă suntem victorioşi.*

Sincer stimător,

I. C. Drăgescu

[De mîna lui Bariţiu:] Răsp. 10 iuniu.
BAR., Bucureşti, Ms. rom. 1 005, f. 360—361.

V

Pinerolo (Italia), 20/9, 1871

Stimate şi iubite cetăţiane!

Deşi aveţi multe şi interesante ocupaţiuni, totuşi îmi place a spera că nu-mi veţi refuz favorul ce viu a reclama.

Ştiind că în Braşov lipsesc doctorii români, aş dori să mă stabilesc acolo. Înainte de a face acest pas mi-ar plăcea să ştiu dacă un medic român ar putea trăi, şi cît ar putea avea la an?

D-voastră cunoaşteţi destul de bine Braşovul, prin urmare puteţi satisface dorinţele mele.

Deşi june, am avut prea multe deziluziuni şi amăgiri pentru ca să mai alerg după idealuri, poate nerealizabile.

Veţi conveni cu mine că e dureros a abdica la un ideal ce forma deliciul vieţii mele.

Ce era să fac? Am observat că omenirea nu este altceva decît un mare mercat unde se vinde şi se cumpără totul: „conştiinţă, animă, onoare".

Am văzut că la români conştiinţa proprielor dătorinţe se apropiă de gradul 0, *că flacăra patriotismului este aproape stinsă, că fiecare se arată atîta preocupat de sine, încît nu mai află timp a se ocupa de interesele românismului.*

Sunt puţine escepţiuni lăudabile dar aceste sunt pre *puţine. Una imensă ruină morale s-a grămădit asupra Daciei romane. Am uitat că nainte de toate trebuie să fim* noi. *România o persoană, o conştiinţă, o cugetare, o acţiune, o iniţiativă; am uitat că dătoria, necesitatea noastră este ca înainte de toate să fim români.*

Nu de la străini, ci de la noi, de la poporul nostru, din voinţa noastră, din mintea şi anima noastră să tragem auspiciele dreptului nostru.

În vara trecută, făcui una excursiune prin Dacia, am parcurs o parte din Banat, Transilvania, Bucovina, Moldova, Muntenia; şi m-am rentornat în Italia cu anima în doliu. Am văzut lucruri pe cari nu mi-am permis nici măcar a le cugeta înainte de a le fi văzut.

Cu cît iubesc mai mult as ă neferice patriă română, cu atît e mai mare dorerea mea.

Celea ce se petrec în ţierele lattine, şi mai ales în Francia şi în Italia, mă făcu să desper de soartea familiei latine.

Eu nu mai aştept nimic! ...

Aştept răspunsul d-voastră, pentru care mulţumindu-vă înainte, vă salut cu iubire.

I. C. Drăgescu

BAR., Ms. rom. br. 1 006, f. 172—173.

VI

Craiova, 21/12, [18]78

Iubite d-le Bariţiu!

Răspund cam tîrziu la epistola ce mi-ai făcut plăcerea a-mi adresa, din cauză că am lipsit din Craiova, iar la re-ntoarcere m-am bolnăvit de friguri.

Am vorbit cu librarul de aci Samitca, căruia i-am încredinţat jurnalele ce mi-ai trimis, şi o listă de 17 persoane, despre cari am crezut că poate s-ar abona.

D-ta îmi ceri abonați siguri ; dar ținînd cont de mobilitatea de caracter a oamenilor de aci și de puțina simpatie ce o au pentru ardeleni, vei fi d-acord cu mine cînd te voi încredința că siguranță în materie de abonament, nu există.

Un jurnal ca Observatorul *este o necesitate națională, dar cîți dintre românii de aci o înțeleg ? și din cei ce o înțeleg cîți o susțin ? Foarte puțini. Materialismul a copleșit mai toate inimile și sufletele.*

Eu probabilmente voi pleca în Dobrogia, dar cînd, nu știu ; de acolo te voi ținea în curentul evenimentelor de peste Dunăre.

Îndată ce librarul îmi va arăta numărul abonaților, îți voi scrie. D-ta poți să te adresezi de-a-dreptul la librar.

În momentul în care-ți scriu această epistolă, capul îmi urlă de chinul ce am luat. Termin pentru astă-dată urîndu-ți succes la întreprindere, sărbători și un an fericit. Al d-tale afecționat,

Dr. Drăgescu.

[De mîna lui Barițiu :] 1879. Dr. Drăgescu. Craiova, 21 dec. v. Venită în 4/16 ian. Urlați, București, Ploiești. Obs. *Nr. 2.*

BAR., Ms. rom. nr. 1 007, f. 276—277. Publicată de Ioan M. Neda, Din legăturile craiovenilor cu Gh. Barițiu, *în „Arhivele Olteniei", XIX, ian.—dec., 1940, nr. 107—112, p. 281—294.*

*

[Ioachim C. Drăgescu către Timotei Cipariu]

VII

Viena (im allgemeinen Krankenhause)
20/10, 1867

Reverendissime Domnule !

Forțat a părăsi Pesta și dorind a-mi continua studiele în Pisa mă și adresai către mai multe persoane de auctoritate și de o poziție mai înaltă atît din Transilvania cît și din România. Dein toate părțile asicurețiuni că voi fi susținut, numai să merg.

Văzînd însă că promisiunile contelui Rosetti cu care avui onoare a conveni în Pesta — și a altor bărbați mari dein România, reman numai promisiuni, nu avui curajul a merge în Italia, și aceasta cu atît mai tare, cu cît diplomele de la universitățile italiene în Austria nu sunt recunoscute.

Avizat prin o.d. Al. Roman, membru al Societății academice române că mi s-ar fi aplacidat unul din stipendiile brăilene, am și scris d-lui președinte al aceleiași Societăți, d. I. Heliade Rădulescu, dar pînă acum nu fui fortunat a primi ver-un respuns. Am adresat o altă epistolă d-lui A. T. Laurian, dar tot în deșiert.

Despre rezultatul petițiunii mele adresate Ven.[eratului] Cap.[itlu] metropolitan în Blaș încă nu știu nimic.

Fiind situațiunea mea actuală atît de nesicură, dubioasă și grea, nu știu ce să fac. Împrejurările, lipsa mă strîmtorează tot mai tare. Aci toate sunt foc de scumpe. Abstrăgînd de la cortel și mîncare sunt îngrijat pentru cărți, cari eu în starea de față nu mi le pot procura. Am 45 de ore pre săptămînă, din cari 4 private ; toate acestea mă costau pre semestru 57 fl. m c Cărțile mă sparie, căci de ex. Chirurgia generală *de Dr. Billroth costă 40 de taleri,* Anatomia patologică *de Rokitansky 21 fl. v. a. și mai nici una nu e mai eftină de 3—5 fl. v. a.*

Puținele parale ce mi le-am fost adunat în Pesta mi le-am gătat, așa cît azi mă aflu în extrem.

D-voastră — sum secur — mă veți înțelege ma bine decît oricine, cînd vă spun că de multe ori la două zile mănînc odată, și apoi a merge flămînd în spital, a mai și secționa, te minează cu totul.

Nu știu ce nu sunt susținut de nimene, nu știu pentru.ce sunt părăsit de toți. Eu cel puțin cred că conduita mea nu e atît de rea, încît să facă pe toți să mă încungiure. V-am adresat această epistolă știind că sunteți bun și iubiți junimea ; v-am adresat-o în intențiunea ca să vă rog să vă cer consiliul că ce am de a face ca să mă smulg din o pusețiune atît de grea.

Primiți vă rog, încredințarea stimei și reverinței mele,

devotat serv, I. C. Drăgescu,
med.[icinist] în a III-lea.

Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond T. Cipariu, nr. 1 504.

*

[Ioachim C. Drăgescu către Anderco de Homorod]

VIII

Turin, 7/8, [18]72

Scumpe frate,

Epistola ta datată din 6 l.c., mi-a făcut una dulce și plăcută impresiune. Te așteptam cu dor, silențiul tău mă neliniștea!

Îmi pare bine că ai ajuns ferice în Listoca, îmi pare mai bine că te-ai colocat îndată, îmi pare și mai bine că-ți place cetatea.

Divid cu tine entuziasmul pentru teribila majestate a mării, dar îmi place mai mult pictoasa cugetare ce ai consacrat patriei, păstorului român, Carpaților. Mama patrie e belă, dar fiica ei este demnă de ea, dacă nu prin virtute, cel puțin prin frumusețe.

Te-a surprins, ți-a plăcut, te-a încîntat chiar limbajul mării. Tu l-ai înțeles și vei fi descoperit lucruri noue pentru tine, adevăruri teribile. Cît este de sublimă natura pentru cei ce înțeleg limbajul ei!

Îmi scri că ai făcut cunoștință unui gentil frate în Roma, cetățianul Massi, care te-a îmbrățișat cu căldură. Astă-i face onoare, și poți să-l asiguri că dacă va rătăci vreodată prin Dacia Traiană mii de brațe fraterne se vor deschide ca să-l îmbrățișeze.

Mîne seară plec la Rabella de unde-ți voi speda bani. Românii stau bine, te resalută. Mai multe cu ocaziunea promisă; pînă atunci te îmbrățișez cu amor, al tău frate și amic,

Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Anderco de Homorod, nr. 322.

IX

Castra-nuova (Craiova), 22/6, 1873

Sufletul mieu!

Abia primi-i epistola ta și mă grăbesc a-ți răspunde. Voi fi ferice dacă te voi putea îmbrățișa în România. Dacă pleci în 6 iuliu la Viena vei petrece vr-o săptămînă la expoziție, de acolo vei merge acasă să-ți săruți scumpa-ți familie. Eacă ce te consiliu eu. În 11 august e întrunirea Asociațiunei Transilvane la Deva; tu ar trebui să iei parte, și de acolo să pleci la București—Craiova. Dacă voi primi banii ce aștept voi merge și eu la Deva. Tu la orice caz scrie-mi mai adeseori ca să știu unde ești și unde ne potem întîlni.

Dacă pot pleca în Transilvania te voi aviza ca să vini la mine și să mergem împreună la Deva.

La toamnă eu voi merge poate la Viena pentru ca să fac examenul de admisiune.

Pentru acum nu-ți pot transmite nimic, sper să-ți pot da ceva la toamnă cînd vei rentorna în Italia.

Te doresc ardinte, voi fi prea ferice cînd te voi putea strînge la sîn. Gazzetta de Turin *din 16 l.c. publică un articol importante relativ la România. Cu posta de azi am trămis un răspuns la acel articol. De pe lă noi nimic îmbucurător. Te vei convinge însu-ți cînd vei veni!*

În Viena să cerci pe Dr. C. Aronovici. E un brav român. Îl vei afla la Caffé Troidl lîngă Universitate. Înainte de asta cu o săptămînă ți-am scris la Universitate.

Salută-mi pe toți românii. Crețu e încă în Turin? Adio și la revedere! Te sărut dulce, al tău

Drăgescu.

P.S.

Bobeică vine acasă? s-a înscris ca studinte ordinar la Universitate?

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Andercă de Homorod, nr. 323.

X

București 9 dec. [1]873
Hotel Otteteleșanu, nr. 6

Dragă Anderco!

Epistola ta din 24 l. tr. am primit-o numai acum, din cauză că a zăcut mult la Craiova. Sunt aici de o lună de zile și voi mai petrece o lună. Am venit să trec examenul de admisiune. De aci nu știu unde voi merge. Mă bucur că ți-ai petrecut bine în patrie, îți mulțumesc pentru

cuvintele ce-mi adresezi. Iubirea despre care-mi vorbești că-mi conservă frații mei de suferință este o mare consolațiune pentru mine. N-am putut merge în Maramureș — îmi fu imposibile, dar peste 1, 2 ori 3 ani voi fi desicur acolo.

Ceti-i în Românul *de azi o dare de seamă a societății „Transilvania", din care văd că stipendiul tău este 1900 l. plus banii de inscripțiune.*

Dacă vei scrie lui Papiu, să nu-*i amintești nimic despre mine. Asemene doresc ca în Turin să nu se știe unde sunt. Spune lui Bobeică salutări din parte-mi — și să tacă și el îm ceea ce privește locuința mea. Dacă pe anul venitoriu mergi la Roma — faci bine. Pînă atunci mă voi stabili și eu undeva și sper să te pot ajuta.*

Îți cer un serviciu. Am lipsă de un certificat cum că am studiat trei ani în Turin. Rogu-te du-te la secretariatul Facultății de medicină și cere să-ți deie un certificat general fără *a pune notele examenelor; un certificat, în fine, că m-am înscris ca studinte în anul 4-lea și am studiat 3 ani acolo. Să-mi trămiți cît mai curînd acest certificat.*

Termin epistola fiindcă trebuie să plec la spital.

Adio — te sărută dulce al tău afecționat,

Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Anderco de Homorod, nr. 324.

*

]Ioachim C. Drăgescu către Constantin I. Istrati]

XI

Constanța 1888, decembrie 3

Vă scriu sub impresiunea unei dureri fără margini: ambii copilași și nevasta greu bol-n avi, eu calomniat într-un mod infam de jurnalele Națiunea *și* Războiul. *Un aventurier, un cavaler de industrie, anume Titus Dunca, fost inginer al județului Constanța și dat afară din funcțiune, după ce se atinge de lucrul cel mai sacru al unui om: onoarea familiei, mă acuză că aș fi hoț.*

Acest mișel are o ură neîmpăcată în contra mea, și cînd a plecat din Constanța m-a amenințat că mă va lovi, mă va calomnia fără preget pînă cînd mă va zdrobi.

Sunt de zece ani în Dobrogea, unde mi-am împlinit pururea datoria de român și medic. Cînd în 1878 am primit să viu aci, am crezut că îndeplinesc prin aceasta o faptă de bun român, mergînd să propag și să înrădăcinez românismul în ogoarăle de veacuri părăginite ale Dobrogei.

Cred că m-am purtat ca bun român. După zece ani sunt cu totul sărac, cheltuindu-mi și economiile cu care am venit din Craiova, fiindcă n-am urmărit decît o țintă: întărirea românismului în Dobrogea. Azi mă văd calumniat într-un chip infam, și se găsesc jurnale pretinse serioase cari se fac echoul acestor calumnii.

Vă mărturisesc că sunt așa de amărît și de desgustat de viață, că m-aș simți fericit dacă aș muri.

În viața mea n-am făcut rău nimănui, n-am avut decît un ideal: unitatea și mărirea românilor, cu toate acestea n-am întîmpinat decît amărăciuni și dezamăgiri.

Cît de mult regret azi că am părăsit Craiova, și aș fi fericit dacă mi-ar fi posibil să mă reîntorc în Dolj ca medic primar.

Iartă-mă că ț-am adresat această scrisoare, dar am simțit o mare ușurare putîndu-ți scrie.

Primește, te rog, o sinceră și afectuoasă strîngere de mînă,

Dr. Drăgescu

67 (1—4)

BAR., Fondul Dr. Constantin I. Istrati, S DCCXVIII.

XII

București, 19 mai 1893

Stimate d-le Istrati,

Deseară la orele 8½ voi ține o conferință în palatul noului Ateneu. V-aș fi recunoscător, dacă ați binevoi să-mi faceți onoarea de a asista.

Primiți vă rog, stimate d-le Istrati, asigurarea perfectei mele considerațiuni,

Dr. Drăgescu.

BAR., Fonsul Dr. Constantin I. Istrati, S 67(2)
DCLXVIII

XIII

Slatina, 10 februar 1894

Aflu că în urma recomandării d-voastre, dl. profesor I. Moisil, fu transferat la Târgu Jiu. Nu puteați face o alegere mai bună, dar opera ar fi completă, dacă l-ar numi director al gimnaziului de acolo.

Dl. Moisil are toate calitățile cari se cer unui bun director: este onest, uman, inteligent, perseverent, devotat școalei, și de o activitate prodigioasă. Un astfel de om ar face onoare gimnaziului.

Interesul ce port școalelor mi-a dictat aceste rînduri.

Primiți vă rog d-le Istrati, și cu această ocaziune, expresiunea distinsei mele considerațiuni,

Dr. Drăgescu.

BAR., Fondul Dr. Constantin I. Istrati, S 67(3)
DCLXVIII

XIV

Craiova, 1899, aprilie 12

Domnule Ministru,

Permiteți-mi vă rog, a vă prezenta călduroase felicitări pentru chemarea d-voastră în capul Ministerului Lucrărilor publice.

Om al muncei și al datoriei mai presus de toate, iubitor de țară și de neam, Departamentul d-voastră va progresa sub înțeleapta-vă conducere, iar țara va trage foloase însemnate.

Vă felicit și vă urez sănătate și putere ca să puteți realiza tot binele pe care-l doriți scumpei noastre Românii.

Primiți, vă rog, domnule Ministru, expresiunea prea distinsei mele considerațiuni,

Doctor Drăgescu.

BAR., Fondul Dr. Constantin I. Istrati, S 67(4)
DCLXVIII

*

[Ioachim C. Drăgescu către Ioan Micu Moldovan]

XV

Pesta, 17 iuliu [1]867

Spectate domnule!

În epistola ce ați adresat-o d-lui redactor al Concordiei *cetisem că ați fi dat fratelui Alutan să decopieze sentința adusă de curtea judecătorească asupra lui Horia. Sunt vr-o trei săptăt, mine de cînd adresasem fratelui Alutan rugarea ca să mi-o trimeată; dar pînă azi n-am primi nimic.*

M-am adresat în mai multe părți, dar earăși în darn.

Permiteți-mi dară a ve roga să binevoiți a-mi tramite aceea sentință, și dacă se poate tranmiteți-mi acei doi numeri din „Foaiae pentru minte" cari tratează despre Horia, și pe lîngă mulțiumita vi-i voi retramete.

Primiți vă rog încredințarea stimei și considerațiunii mele, devotat serv,

I. C. Drăgescu,
medicinist.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fondul Ioan Micu Moldovan, nr. 2815.

XVI

„Unitate ori moarte"

Turin, 21 martie 1871

Iubite cetățene!

Românii — înțeleg cei din România austriacă și specialminte ardelenii — de la un timp încoace urmează politica „porumbelului fript" ce așteaptă să le cadă în gură din senin.

Rezistența morală ce o poate face un popor ce are conștiința misiunei, a dreptului său, este potinti. Rezistența morală e premergătoare celei fizice. Nici o cauză nu triumfă dacă n-a

învins mai întîi moralimente. Ce au făcut românii transilvăneni pentru asecurarea acestei victorii morale?

Ei au două mari păcate: lipsa de credință și nelucrarea. Aceasta provine din lipsa curajului cetățenesc.

Știu că la noi, dacă azi lipsesc furcele, nu lipsesc carneficii; dar pentru asta trebuie oare să ne descurajăm? Am simțit o vie bucurie cînd am aflat că ați constituit un comitet pentru a întinde mîna de ajutor acelei generoase națiuni care și-a espiat așa de amar păcatele trecutului. Prin aceasta ați documentat solidaritatea ce domnește între daco-roman și galo-roman.

În curînd parlamentul italian se va stabili în Roma. Cred că ați împlini actul cel mai românesc *dacă l-ați saluta în Capitoliu. Nu trebuie pierdută nici una ocaziune de a arăta Italiei că o amăm și că merităm ca să se intereseze de noi.*

Salute, frăție și una strîngere de mînă românească de la

Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2816.

XVII

Pesta, 4 dec. 1872

Scumpe concetățene!

Aseară sosisem în capitala ungurilor. Aflai de la fratele Calluțiu că ai fost morbos. Am fost dureros mișcat de easlă tristă știre.

Te iubesc și te stimez mult, cunosc ardintele amor și sacrul devotament ce ai pentru „cauza română".

Vai, cît e de sacră „mama noastră" prea amată, cît sunt de puțini adevărații fii, și cît de mulți cei „răi"!

Voesc să sper că deja ți-ai restabilit sanetatea, ceea ce doresc și-ți urez din toată anima.

Eu poate voi merge de-adreptul în România; deca voi trece prin scumpa-ne Transilvania, voi avea plăcerea de a ne abate prin Blaș ca să-ți strîng mîna.

Aș dori săți comunic lucruri interesante.

Adio și la revedere.

Primește una strîngere de mînă frățiască de la al d-tale afecționat,

Dr. I. C. Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2817.

XVIII

Constantinopole, 20 ian. 1873

Stimabile și scumpe concetățiane!

Trecînd prin Pesta avui plăcerea a-ți adresa una epistolă, ce sper că o vei fi acceptat.

A trecut deja o lună de cînd mă aflu în capitala Turciei, unde venisem cu santa intențiune de a mă stabili între nobilii noștri frați de la Pind. Ma-am indignat și m-am revoltat cînd am aflat intrigele și infamiele comise de clerul grec față cu macedo-români.

Școalele și beserecele românești sunt închise, învățătorii arestați, cei ce protestă persecutați!

Grecii *fură pururea funești românilor!*

Românismul în Austria e persecutat de către germani și unguri, în România de greci și evrei, în Macedonia de greci. Grecul e mai perfid decît evreul, și proverbul român zice: „zece evrei la un grec". În astă privință voi scrie ceva în ziarele de aci (franceze) și în „Românul" și „Federațiune".

Scumpe confrate! În 15 mai a.c. vor fi 25 de ani de la ziua memorabilă, istorică, de cînd românii prochiamară „drepturile Omului"; în 15 mai va fi un pătrar de secul, decînd națiunea română a sigilat jurămîntul său cu sîngele a 40.000 de martiri.

În 15 mai a.c. noi trebue să ne aducem aminte de „nobilii noștri martiri", *de* „sînții" *noștri* naționali.

Ar fi trebuit să se ridice un monument în memoria lor; în lipsa acestuia eu cred că ar fi un act de pie recunoștință, de gratitudine și de memorie, făcînd ca în 15 mai a.c. în toate beserecele române să se țină un „parastas" pentru repausul martirilor noștri.

15 Mai este cea mai mare sărbătoare, sunt Paștile, învierea noastră. În 15 Mai doară să ne unim pe cîmpul Libertății, să ne dăm sărutul de frați, și să renoim jurămîntul din 1848.

Iacă ceea ce am dorit să-ți comunic. În astă privință am scris și confratelui Dr. Rațiu la Turda.

Înțelegeți-vă, sfătuiți-vă, dar fără rumoare *și cu* demnitate.

Ziceam la începutul acestei epistole că venisem aici cu intențiunea de a mă stabili pentru cîtva timp în Romelia. Am cerut un post ca medic militar în una din cetățile Romeliei. Ministerul de Rezbel mi-a spus că în Macedonia nu poate să-mi dee, dar în Asia-mi pot alege unul după plac. Am refuzat.

Dacă nu mă pot așeza în Macedonia, mă re-ntorc la București.

Ce aveți nou în Transilvania?

Primește ,iubite concetățene, o românească strîngere de mînă de la al d-tale afecționat,

Dr. I. C. Drăgescu

P.S.

Biletul aclus, rogu-te ,să-l dai confratelui Gedeon Blasianu.

Îți comunic adresa mea, ca să o știi de cumva ai avea lipsă de ea: Grande Rue de Péra. Caffé Concordia. Constantinopole. (Turquie).

[De mîna lui I. M. Moldovan:] răsp. 16/2, [18]73.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fondul Ioan Micu Moldovan, nr. 2818.

XIX

Craiova, 26 apr. 1873

Scumpe cetățene!

Neputînd realiza dorința de a mă stabili pentru cîtva timp în Romelia, am fost forțat să reîntorn în România, unde probabilmente mă voi așeza pentru moment.

Epistola ce mi-ai făcut plăcere a-mi adresa în Constantinopole, am acceptat-o, și-ți mulțumesc.

La 15 mai sper să fiu în Blaș. Am făcut un mic discurs funebru ce am de cuget să-l cetesc cu ocasiunea parastasului ținînd în Blaș.

Am să-ți comunic multe, le rezerv pentru ocaziunea cînd voi avea plăcerea a te îmbrățișa în Blaș. Pînă atunci salutîndu-te îți strîng mîna cu afect. Al d-tale,

Dr. I. C. Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2819.

XX

Craiova, 7 mai 1873

Scumpe concetățene!

Regret din suflet că nu pot veni pentru 15 mai la Blaș. Cercumstanțele mai tari decît voința și dorul meu mă lipsesc de plăcerea de a asista la celebrarea memorabilei zile.

Departe cu individualitatea, cu spiritul voi fi acolo și voi participa la actele voastre de pietate și admirațiune.

În acea zi eu voi pronunța rogăciunea ce trebuie să emane din sufletul fiecărui bun român, voi reînoi jurămîntul „sfinților noștri martiri".

Prin organul d-tale eu salut pe toți frații mei români întruniți la Blaș, le dau una frațernă strîngere de mînă, și le zic: „sperați și înainte!t'

„Înainte!" era deviza lui Columb, și prin astă deviză întrepidul genovez descoperi o lume nouă. Lupta martirilor noștri fu un protest încarnat a unui popor deșteptat la viață și libertate. „Patria și Libertate" era deviza lor. Ei căzură ca eroi, combatînd și învingînd pe inimicul secular, plantară — deși pentru scurt timp — drapelul libertatei române pe culmea Carpaților.

Dacă ei nu ne lăsară o patrie liberă, ne-au lăsat cel puțin împlinirea datoriei *și* exemplul *de a-i* imita.

Din mormintele lor ese o voce ce pare că ne zice: „Români, iacă mandatul vostru, iacă, sacerdoțiul nostru; patria și libertatea, Românismul și independența, democrația și unitatea să fie unite în anima noastră, să muriți pentru țară cu numele libertății pe buze".

Frații miei români! Forța e nimic, dreptul e totu. Noi suntem dreptul cu noi e triumful. Cine se mai opune voinței venitoriului? Suflarea vieței și a libertatei au reînviat pe români, cine-i va mai arunca în groapa morței?

Tempul faptelor sosi. Nici ezitațiune, nici rezervă, nici discordie, ci unire *și* fapte. *Blăstemat acela ce va mai arunca semința discordiei între frați!*

La Concordie și la fapte! să arătăm infernalilor noștri inimici că am fost suntem și vom fi „Români, numai Români, în etern Români".

În numele fraților români de aici eu vă salut și strig: „Trăiască Transilvania martiră! Trăiască națiunea română!"

Scumpe confrate! Sper că ați făcut totul pentru ca sărbătoarea să reiasă demnă de santitatea ei. La caz contrariu ar fi bine ca să amînați totul *la anul venitor. Ar fi bine să se constituie un comitet pentru ridicarea unui monument în memoria martirilor din [18]48. Acest comitet se poate forma acum la 15/5. Pe cît timp voi mai remînea pe aici, voi face posibilul în această privință. — Repet că ar fi bine — dacă nu v-ați preparat, să amînați la anul venitor.*

Te rog salută din parte-mi pe venerabilul d. Cipariu, pe d. dr. Rațiu și consoartea, pe d. Ausențiu Severu, și Sim. Balint.

Aș dori ca să trimiteți și din Blaș cărți pentru biblioteca latino-română din Roma.

Dacă poți, fă abonamente la „Confederațiunea latină" a lui Amante.

Adio!

Iubește-mă precum te iubește al d-tale, afecționat,

Dr. I. C. Drăgescu

Arh. Stat Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2 820.

XXI

Craiova, 8/20 aprilie [1]876

Iubite concetățiane,

Cu posta de ieri am espedat la adresa d-tale 12 broșiure din „Doruri și Speranțe", conform dorinței d-tale din epistola adresată amicului nostru comun, Mihalescu. Vei fi bun să le vinzi cu prețul ce-ți va conveni, iar banii să-i dai Societății studinților din Blaș.

Noi, pe aice mergem din rău în mai rău, abisul deschis între națiune și tron este imens, și din zi în zi ia proporțiuni mai vaste. Tronul a desconsiderat națiunea, și în curînd va culege ceea ce a semînat: „dispreț, ură, răzbunare".

Principele s-a declarat pe față contra națiunei, poporul a luat act de aceasta și adastă ...

Drama se va deslega în curînd. Între popor și tron nu mai poate avea loc nici iubire, nici încredere, nici pace. Forța împrejurărilor le va dicta un armistițiu pentru cîtva timp ...

Adevărul e că C ... a trădat România ...

Noul minister va fi continuarea ministerului Catargi: „ruina economică, ruina morală, orupțiunea, îngenunchierea țărei." O catastrofă se prepară; tronul se clatină, e aproape de aufragiu, și sper că de astădată nu se va mai putea salva!

Indignațiunea poporului e la culme. Lucru bizar. domnitorii nu învață niciodată nimic din experiința altora ...

Joi se întrunesc camerele legiuitoare, vom vedea ce limbaj va ține tronul în fața leului ritat.

Întîmple-se orice, situațiunea actuale nu mai poate continua fără de a compromite venioriul țărei.

Fiindcă soluțiunea se apropie s-avem puțină răbdare. Calmucii dv. abandonară ideile rezblenice, visurile Mării Negre. Se vede că ideea unei Maghiarie mari de la Tisa la P. Euxin le face rău ... Am cetit propunerile pacifice ale Camerei pestane. Pare-mi-se că mirosul pulverii de pușcă din Herzegovina, produce amețială și greață vitezilor unguri. Revoluțiunile în adevăr sunt contagioase; din Bosnia ușor ar putea trece Dunărea, și atunci adio Maghiorország ... !

Primăvara e priincioasă pentru fecundarea plantei revoluționare — și văd că se lățește în cîtu-ți face plăcere.

Salut pe vechii și bunii mei amici din Blaș.

Termin dîndu-ți o călduroasă strîngere de mînă,

Dr. Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2 821.

XXXII

Craiova, 4/7, [1]877

Iubite d-le Moldovanu!

Am încredințat această epistolă d-lui Popescu carele se rentorna la Mediaș. Mi s-a părut că aceasta este calea cea mai sicură ca să parvină pînă la d-ta.

Noi pe aicia ne pregătim pentru trecerea Dunărei. Oștirea este nerăbdătoare de a da pept cu păgînii, entuziasmul nu se poate descrie!

Sperați și aveți încredere în noi. Ne vom bate românește și vom învinge.

După două sute de ani Europa va fi silită să ne respecte și să ne admire. N-a morit virtutea românească.

Lupta terminată, scăpați de păginii de pe Istru, privirile, inimile și gîndurile noastre se vor îndrepta spre voi ... Sperați!

Lupta va fi înfricoșătoare, multe mii de români vor cădе, dar Românismul va ieși triumfător.

În Craiova se înființează spitale pentru răniți. Doamnele de aci înființează „Spitalul independenței", al cărui medic curant sunt eu. Mai tîrziu voi pleca și eu la oaste — peste Dunăre.

Te rog adună ofrande pentru spitalele de aci: bani, scame, cămeși, ismene, ciarșiafuri bandage ș.a. și le expediază sub adresa mea.

Te rog salută din parte-mi pe d-nii Gedeon și Alimpiu Blasianu, și primește salutările frățiești ale acelui care are onoare a se subsemna al d-tale

Dr. Drăgescu.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2822

XXIII

București, 9/22 martie 1914

Reverendissime domn și scumpe Maestre,

Mă întorc înapoi cu cincizeci de ani cînd Reverența Voastră erați profesor, iar eu școlar. Cu drag îmi reamintesc frumoasele, caldele explicări din istorie pe cari ni le făceați. Destinul a voit ca eu să mă depărtez de acel sfînt focar de lumină, de dragoste pentru neam, care e Blajul; să părăsesc Ardealul martir, găsind un adăpost pe pămîntul scump al României libere. Adeseori evoc trecutul și în acel trecut apar într-un nimb Blajul și profesorii cari mi-au educat inima, mi-au îmbogățit mintea și mi-au inspirat cel mai curat, cel mai sfînt naționalism.

Toți foștii mei maeștri au plătit tributul cerut de natură, rămînînd numai Reverența Voastră ca o strajă neclintită credincioasă a bisericei și neamului.

Fostul elev al Reverenței Voastre bătrîn și el, vine respectuos a vă prezenta omagiile lui de iubire și venerație.

Eram hotărît a veni la Blaj pentru două, trei zile, și cu acel prilej a vă vizita și a vă oferi o carte a mea „Pro Patria"; dar o boală crudă intervenind, am fost silit să renunț la planul meu.

Cu poșta de azi vă trimit cartea mea, pe care vă rog a o primi și păstra ca o amintire din partea unui fost elev.

Am trimis și Librăriei seminariale 30 exemplare spre a le vinde. Cutez a spera că le va putea vinde.

Sunt mîhnit că nu pot veni să mai văd odată Blajul și Cîmpia Libertății, unde ca student în ziua de 15 Mai mergeam cu cucernicie ca să arborăm sfîntul nostru Tricolor. Nu pot uita Blajul de care mă leagă așa de multe, așa de dulci amintiri.

Cu sufletul mișcat, cu inima plină de iubire și venerație pentru Reverența Voastră, vă doresc sănătate și putere ca să luptați pentru biserică și neamul românesc.

Dr. I. Drăgescu.
Aleea Blank, nº. 114

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, nr. 2 823.

[Ioachim C. Drăgescu către prof. Ion Ursu]

XXIV

București, 7 martie 1914

Stimate d-le profesor,

Am cetit cu vie plăcere frumoasele și românești d-voastră articole publicate în „Universul". Calda dragoste ce aveți pentru Ardealul martir m-a cucerit, și ca un omagiu al stimei și admirației ce vă păstrez, primiți, vă rog, o modestă carte a mea „Pro Patria".

Scrierea mea este evocația unui trecut foarte depărtat, dar plin de pilde de vitejie, de credință, de jertfire de sine, de nețărmurită dragoste de țară și neam.

Poate că această carte e bine venită în vremea noastră turbure, de egoism, de necredință și mercantilism.

Cutez a spera că neînsemnata mea carte va avea binevoitoarea d-voastră aprobare. Primiți vă rog stimate d-le profesor, mărturisirea osebitei mele considerațiuni.

Dr. I. Drăgescu.
Aleea Blank, 11.

B.A.R., București, Fondul Ion Ursu, $S\frac{74}{XLVIII}$.

M. GASTER ŞI NICOLAE IORGA

Privite retrospectiv, prin corelarea tuturor informaţiilor publicate şi de arhivă cunoscute nouă, relaţiile dintre M. Gaster şi Nicolae Iorga sînt mult mai cuprinzătoare decît par s-o indice cele cîteva scrisori[1] care s-au succedat între ei.

De cunoscut, nu ştim exact cînd s-au cunoscut, căci ampla arhivă Gaster de la Londra nu dă decît o cu totul vagă indicaţie în această privinţă. N-ar fi fost însă exclus, cum pare s-o arate această indicaţie vagă, şi anume o scrisoare mai tîrzie a lui Moses Schwarzfeld, ca Gaster, aşezat la Londra în 1885[2], să-l fi cunoscut aici pe marele istoric, despre care ştim că a participat, în 1913, la Congresul internaţional de studii istorice, ţinut tocmai în capitala britanică[3]. Cu atît mai mult, cu cît subiectul conferinţelor pe care Nicolae Iorga le-a prezentat, cu această ocazie[4], la Burlington House, intrau şi în preocupările lui M. Gaster, de-ar fi să amintim doar lucrările sale fundamentale apărute pînă la acea dată: *Literatura populară română* (1883), *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature and its Relation to the Folklore of Europe during the Middle Ages* (1887), *Chrestomatie română* (1891) *şi Geschichte der rumänischen Literatur* (1901)[5].

După cum n-ar fi cu totul exclus ca Gaster să-l fi cunoscut pe Iorga numai în anul 1921, cu ocazia vizitei pe care rabinul-şef al ritului sefardic din Anglia şi colonii a făcut-o în România, ţara sa de origine, la invitaţia poetului Octavian Goga, ministru al cultelor şi artelor în guvernul prezidat de mareşalul Averescu, cu sprijinul altor două personalităţi politice,

---

[1] Ele se păstrează în Arhiva M. Gaster de la University College din Londra: ale lui Nicolae Iorga în original, cele ale lui M. Gaster în copii de mînă sau dactilografiate.

[2] Asupra lui M. Gaster, cf., în principal, I. C. Chiţimia, *Contribuţia lui M. Gaster în domeniul folclorului*, în Idem, *Folclorişti şi folcloristică românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 273—326 şi Virgiliu Florea, *M. Gaster în corespondenţă*. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de ....., Bucureşti, Editura Minerva, 1985 („Documente literare") (în continuare se citează: *M. Gaster în corespondenţă*).

[3] Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. [Bibliografie]. 1871—1940*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică şi Editura Militară, 1976, cap.: *Cronologie*, p. 59.

[4] Potrivit lucrării de mai sus, titlurile celor două conferinţe ale lui Nicolae Iorga erau: *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen age* şi, respectiv, *La survivance byzantine dans les pays roumains*.

[5] Un contraargument la această ipoteză l-ar putea constitui împrejurarea că, în timpul şederii lui Iorga la Londra, „Ghid i-a fost — ne încredinţează, în lucrarea de mai sus, acelaşi Barbu Theodorescu — Marcu Beza, prietenul său de totdeauna", consul al României la Londra, în legătură cu care nu există dovezi că l-ar fi cunoscut pe Gaster mai devreme de 1916. De unde decurge că, dacă M. Gaster l-ar fi cunoscut pe Iorga în 1913, atunci el l-ar fi cunoscut, cu aceeaşi ocazie, şi pe Marcu Beza, cu care avea să fie, mai tîrziu, în excelente relaţii.

Take Ionescu, ministru de externe, şi, respectiv, Nicolae Titulescu, ministru de finanţe, amîndoi prieteni ai lui Gaster[6]. Cum vizita, de fapt un turneu de conferinţe în întreaga Românie reunită, avea să se desfăşoare sub auspiciile Institutului Sud-Est European, fondat, în 1921, de Nicolae Iorga, Vasile Pârvan şi G. Munteanu-Murgoci (un alt prieten al lui Gaster, care aranjase, prin soţia sa, Dr. Agnes Murgoci, o scoţiancă cu puternice sentimente româneşti, toate detaliile acelei vizite), era de la sine înţeles că Iorga era la curent, ba chiar avea să se folosească de prezenţa în România a lui M. Gaster, a celorlalţi învăţaţi englezi, şi ei invitaţi oficiali. Dovada: La Vălenii de Munte, unde — ne încredinţează G. Munteanu-Murgoci — „Dl. Prof. N. Iorga a făcut o primire frumoasă colegului său şi a ţinut o cuvîntare foarte înălţătoare, arătînd meritele şi activitatea D-lui Dr. Gaster"[7], acesta a conferenţiat, la 4 august 1921, despre *Legendele de păsări şi animale la români*[8], în cadrul cursurilor de vară organizate de Universitatea populară, instituţie fondată şi condusă de Nicolae Iorga, care avea să confere notorietate orăşelului de pe valea Teleajenului. La Vălenii de Munte, Iorga i-a oferit bucate speciale, conform prescripţiilor religiei mozaice[9], cum se va întîmpla, cîteva zile mai tîrziu, şi la dejunul oferit, la Sinaia, de către Take Ionescu, ministru de externe, în compania mai multor demnitari[10].

Cu ocazia acestei vizite, Gaster a primit sau, cum îi era obiceiul, a cumpărat numeroase cărţi, ba a şi împrumutat o serie de publicaţii, de strictă specialitate, de la Institutul Sud-Est European, întrucît era animat de dorinţa reeditării celebrei sale *Literatura populară română* (1883), pe care însă dorea, mai înainte, a o aduce la zi, completînd-o cu informaţie de ultimă oră[11]. Recuperarea de către Institut a acestor cărţi luate cu împrumut va constitui, cum se va vedea, materia principală a corespondenţei, atîta cît se păstrează, dintre Nicolae Iorga şi M. Gaster.

Pînă la urmă, recuperarea acestor cărţi (pe care Iorga, aflat la Paris, le solicita la 3 octombrie 1921, după cum o mai făcuse încă o dată, într-o scrisoare, din păcate pierdută, la care ataşase şi lista cărţilor împrumutate) se va dovedi a fi imposibilă. Şi nu din lipsă de bunăvoinţă, căci Gaster se angaja, în scrisoarea de răspuns, datată 6 decembrie 1921, să le restituie „fără cea mai mică întîrziere", fie prin Take Ionescu, fie, în lipsa acestuia, prin D. Boerescu, ministru plenipotenţiar român la Londra, cum i s-a

---

[6] Cf., în legătură cu această vizită, Virgiliu Florea, *Octavian Goga — M. Gaster în corespondenţă. O scrisoare inedită a lui Octavian Goga*, în „Tribuna", XXXII (1988), nr. 22 din 2 iunie, p. 5 şi, respectiv, *Cărturari englezi în apărarea Marii Uniri*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj", XXIX (1989), p. 545—551.

[7] *G.* Murgoci, *Filologi şi folclorişti engleji în România*, în „Şezătoarea", XXX (1922), vol. XVIII, nr. 1 (ianuarie), p. 3.

[8] Care constituiseră, cîţiva ani mai înainte, esenţa celebrei sale cărţi *Rumanian Bird and Beast Stories*. Rendered into English by M. Gaster, Ph. D., London. Published for the Folk-Lore Society by Sidgwick and Jackson, Ltd., 1915, 381 [382] p.

[9] Cf. Elisabetha Mănescu, *Dr. M. Gaster. Viaţa şi opera sa*, Bucureşti, „Rotativa" s.a.r. Institut de Arte Grafice şi Editură, 1940, p. 93.

[10] *Ibidem*, p. 92—93.

[11] Cf. Virgiliu Florea, *Din biografia unei lucrări centenare: „Literatura populară română" de M. Gaster. Contribuţie documentară*, în „Anuarul de folclor", vol. V—VII, Cluj-Napoca, 1987, p. 197—203.

cerut de către Nicolae Iorga. Împrejurările i-au fost însă neprielnice, și iată de ce.

Cu toate că a avut și altă dată motive de a fi nemulțumit, Gaster nutrește, totuși, speranța că familia sa, în alte privințe destul de promptă în a-i satisface dorințele, îi va trimite, în pachete poștale făcute cu grijă, toate cărțile pe care le primise sau le cumpărase în timpul vizitei, între care și cele împrumutate de la Institutul Sud-Est European. Spre marea lui dezamăgire, familia sa nu se grăbește, de astă dată, să-i împlinească voia, astfel că expedierea cărților se lasă mult așteptată, lucru de care se va plînge în amintiri[12]. În această situație, recurge la ajutorul prietenilor, la al scriitorului Adolf Magder, de la Uniunea Evreilor Pămînteni, cel care-l însoțise pe Gaster în timpul vizitei sale din vara anului 1921[13], iar acum se oferea a-i aduce acest serviciu[14]. Cum expediția întîrzie și de data aceasta, Gaster i se adresa, la 15 februarie 1923, și fiului său Benjamin (Bennie), aflat la București spre a-și croi un rost în viață, cu rugămintea de a-i trimite cărțile rămase în țară. Îl instruia însă ca, atunci cînd va face respectivele pachete, să scoată dintre cărți pe acelea care aparțineau Institutului Sud-Est European, la a cărui bibliotecă îl ruga să le predea, deodată cu explicațiile și scuzele sale de rigoare: „Acum, cînd alegi cărțile, doresc să fii cît se poate de atent în a pune deoparte fiecare carte care are o etichetă albă pe spate, cu un număr pe ea. Ele sînt în special literatură română veche. Ele nu-mi aparțin mie, ci Institutului Sud-European sau cam așa ceva. Manți și ceilalți știu exact unde este și eu voi fi fericit dacă le vei lua și le vei restitui, cu complimentele mele, acelei biblioteci și dacă îi vei spune bibliotecarei ce s-a întîmplat și că ele s-au aflat în România încă din vremea cînd le-am luat; altminteri, le-aș fi restituit de mult. Este o chestiune de onoare și onestitate și mie nu-mi place ca oamenii să-mi pună la îndoială nici pe una, nici pe cealaltă".

De data aceasta, Gaster avea să fie mai norocos. Căci, în ziua de 2 mai 1923, îi scria lui Adolf Magder că Agenția de Vapoare l-a anunțat că lada sa cu cărți românești pornise din Constanța în urmă cu o lună și avea să sosească la Londra în cîteva zile[15].

Se pare însă că fiul său nu i-a adus la îndeplinire rugămintea, ori că le-a predat în altă parte, căci un an mai tîrziu Iorga îl ruga din nou pe Gaster să restituie cărțile, de data aceasta prin intermediul fratelui său

---

[12] Cf. M. Gaster, *Things that were. Ms. A(1): Autobiography*, 1938, p. 50.

[13] Cf. Elisabetha Mănescu, *op. cit.*, p. 90.

[14] Cf., în arhiva Gaster de la Londra, corespondența sa cu Adolf Magder, relativă la problema în discuție: „Aștept cu nerăbdare cărțile lăsate acolo și, dacă d-ta ai putea să faci ceva pentru a grăbi trimeterea lor supt orice chip, supt bandă, recomandat sau ca pachet poștal, sau altfel, numai să se grăbească, m-ai îndatori în special" *(Scrisoare din 7 noiembrie 1921)*; „Văz că te interesezi de bietele cărți ale mele, cari, din nefericire, au căzut în mîinile familiei mele și acolo s-au înfundat. Nu pot să-ți descriu mîhnirea adîncă sufletească ce mi-a cășunat această purtare a familiei mele .(...] Nu mă îndoiesc că li se va da acel permit [de export, de la Ministerul de Finanțe — n.n.], îndată ce vor afla că acele lăzi conțin numai cărți dăruite mie de către Ministerul de Culte, Academia Română, Iorga etc. ..." *(Scrisoare din 23 noiembrie 1922)*. Cf. și secvențele, pe această temă, din scrisorile reproduse de Elisabetha Mănescu, în *op. cit.*, p. 86—88.

[15] Conform scrisorii lui Gaster către Adolf Magder din 14 iunie 1923, la acea dată intrase deja în posesia cărților sale, sosite la Londra „în perfectă stare" și „fără nici un cusur".

Max Gaster, avocat în București: „Un cuvînt: Prof. Iorga roagă mult — îi scria acesta la 9 martie 1924 — să i se înapoieze cărțile ce ți le-a dat de la Bibliotecă și i se cer înapoi. Te rog răspunde-mi cînd le va putea avea".

Cum cărțile în chestiune par a nu fi ajuns la Londra sau se vor fi rătăcit, în parte, în noianul marii sale biblioteci, astfel că îi venea greu să le identifice (mai ales că, pe vremea aceea, M. Gaster își pierduse vederea aproape în întregime), decide să rezolve problema în alt chip: nedorind ca Iorga să rămînă păgubaș din cauza sa, îi trimite un cec de 10 funți englezești (atunci cca 10.000 de lei), pentru a recumpăra respectivele cărți de la anticari, cu restul banilor urmînd a se cumpăra cărțile pe care marele istoric le credea de cuviință a fi trebuitoare Institutului, ca un dar din partea lui Gaster și, totodată, ca „o ispășanie a unui păcat nevinovat".

Pe o ilustrată înfățișînd Mănăstirea din Vălenii de Munte, Iorga mulțumea, la 3 august 1925, pentru darul făcut Institutului Sud-Est European. Și astfel diferendul a fost aplanat.

Cea de a doua întîlnire sigură dintre Gaster și Iorga, așa cum o atestă arhiva Gaster de la Londra, s-a petrecut în vara anului 1926, cînd Gaster se afla din nou la București, de data aceasta în vederea unui complicat tratament medical la ochi, prescris de un cunoscut oculist bucureștean: „Am vizitat foarte multe persoane — îi scria Gaster, la 25 iunie 1926, soției sale, Lucy Leah Gaster —, între care Iorga, Pârvan, Nacy, Leon. Te rog fă tot ce îți stă în putință și trimite, recomandat, profesorului Iorga din București un exemplar din [Conferințele] Schweich asupra samaritenilor[16]. El pare foarte interesat de noile idei pe care le dezvolt. A fost foarte entuziasmat și electrizat, cînd am vorbit ieri."

Cu ocazia acestei noi întîlniri cu Iorga, s-a vorbit și despre achiziționarea, de către Academia Română, a prețioasei colecții de manuscrise românești a lui M. Gaster, aceasta constituind, după unele păreri, chiar principalul scop al vizitei sale la București[17]. Discutată și cu Ion Bianu[18], problema îi era cunoscută lui Iorga încă din 1920, cînd s-a pus, pentru prima dată se pare, achiziționarea, de către Academia Română, a manuscriselor românești ale lui M. Gaster: „Ai primit, cred — îi scria Max Ludovic, cumnat a lui Gaster, la 12 decembrie 1920, care a făcut, în termeni greșiți[19], respectiva propunere, prin intermediul scriitorului și ziaristului ardelean Ion Rusu Abrudeanu —, adresa Academiei[20]. Între timp,

[16] Este vorba de conferințele ținute la British Academy, reunite în volumul *The Samaritans. Their History, Doctrines and Literature. The Schweich Lectures*, London, Oxford University Press, 1925.

[17] Iată ce notează, în această privință, Barbu Theodorescu, în *op. cit.*, cap. *Cronologie*, p. 92: „1926, iun. 26. Întrevedere cu Moses Gaster, venit din Londra pentru a-și vinde bibl[ioteca]", de fapt numai manuscrisele românești.

[18] Cf. Virgiliu Florea, *M. Gaster și Ioan Bianu. Corespondență inedită*, în *Biblioteca și cercetarea*, vol. X, Cluj-Napoca, 1986, p. 133—135 (în continuare se citează: Virgiliu Florea, *M. Gaster și Ioan Bianu*). Vezi, în plus, *Scrisoare a lui M. Gaster către Lucy Leah Gaster, din 24 iunie 1926*.

[19] *Ibidem*.

[20] Avînd nr. 2 273 din 20 noiembrie 1920, adresa Academiei Române este semnată de J. C. Negruzzi, secretar general, și se păstrează în arhiva Gaster de la Londra. Destinatar era însă Max Ludovic, prin intermediul căruia se făcuse propunerea de vînzare a manuscriselor.

văd, din scrisoare, care este preţul. Va fi foarte greu să scoată atît, aproape 800.000 — un milion lei. D[1]. Iorga a văzut zilele acestea pe Rusu şi i-a spus că nu sunt bani. În fine, vom vedea ce se poate face, dar, dacă poţi să capeţi acolo 3500—4000 L, sunt de părere să dai şi să iei cu amîndouă mîinile, apoi transformi, dacă voieşti, în lei. Este bine aşa."

În sfîrşit, cea de a treia întîlnire dintre Gaster şi Iorga de care avem cunoştinţă s-a petrecut în primăvara anului 1930, de astă dată la Londra. Întîlnirea a fost pusă la cale de către Nicolae Titulescu, ministru plenipotenţiar al României la Londra, care-l ruga pe Gaster, la 28 aprilie 1930, să ia parte la prînzul ce urma să aibă loc, în ziua de 2 mai, la Hotelul Ritz, pentru a-l întîlni pe profesorul Nicolae Iorga, rectorul Universităţii din Bucureşti[21], invitaţie acceptată „cu multă plăcere"[22].

Amănunte despre această întîlnire[23] aflăm din scrisorile pe care M. Gaster le trimitea, cu această ocazie, soţiei sale, Lucy Gaster, aflată în vilegiatură: „Sper să-l întîlnesc pe Iorga la prînzul de la Ritz, cu miniştrii români — îi scria Gaster la 1 mai 1930 — şi sper că ne vom simţi bine. El este în drum spre Oxford, unde i se va conferi, sîmbătă, titlul de Doctor Honoris Causa"[24].

Despre felul în care a decurs întîlnirea, aflăm dintr-o altă scrisoare a lui Gaster, datată 5 mai 1930, către aceeaşi Lucy Gaster: „Prînzul de vineri de la Ritz a fost un mare succes. Eu am stat lîngă Iorga, numai Profesorul Montmorency[25] între noi. Au fost acolo Sir Frederick Kenyon[26], Halliday[27], Weiss de la Cambridge[28], Beza[29], Ciotori[30] şi profesori de la Cernăuţi şi Cluj[31], cu toţii încîntaţi să mă cunoască personal, pe mine care

---

[21] Cf. vol. *M. Gaster în corespondenţă*, cap. *M. Gaster şi Nicolae Titulescu*, p 191: invitaţie din 28 aprilie 1930.

[22] *Ibidem*, p. 186: răspunsul lui Gaster de acceptare a invitaţiei adresate de Nicolae Titulescu.

[23] Consemnată, sumar, şi de Barbu Theodorescu, în *op. cit.*, cap. *Cronologie*, p. 101: „1930, mai 2: Dejun cu N. Titulescu."

[24] Evenimentul a avut loc în ziua de 3 mai 1930 şi a fost consemnat, ceva mai pe larg, de acelaşi Barbu Theodorescu, *Ibidem*.

[25] *James Edward Geoffrey De Montmorency* (1866—1934), profesor de drept comparat la Universitatea din Londra (1920—1932), decan al Facultăţii de Drept (1930—1932).

[26] *Sir Frederik George Kenyon* (1863—1952), director — unul dintre cei mai importanţi — al celebrului British Museum (1909—1930), unul dintre fondatorii, în 1901, ai lui British Academy, al cărei preşedinte (1917—1921), secretar (1930—1949), trezorier onorific (1940—1950) şi prim istoric a fost, publicînd, în 1952, lucrarea: *The British Academy: The First Fifty Years*.

[27] Probabil *W. R. Halliday*, profesor şi decan la *King's College* al Universităţii din Londra.

[28] Pe care însă nu l-am putut identifica pe baza dicţionarelor şi enciclopediilor englezeşti avute la dispozitie.

[29] *Marcu Beza* (1885—1949), scriitor, istoric şi istoric literar, consul general al României la Londra, profesor de limba şi literatura română la King's College al Universităţii din Londra, animator, împreună cu M. Gaster, al vieţii culturale româneşti din capitala britanică.

[30] *D. N. Ciotori*, consilier special al Legaţiei României de la Londra, viitor membru de onoare al Academiei Române (1936).

[31] Era vorba de prof. *Constantin I. Marinescu*, atunci profesor de istorie universală la Universitatea din Cluj, director al Institutului de Istorie Universală al respectivei Universităţi, membru al Academiei Române. Dovada: scrisoarea pe care Gaster i-o trimitea acestuia la 19 mai 1930: „Înainte de toate, aş dori să-mi [exprim] plăcerea ce am avut-o de a face cunoştinţa Dv., cînd cu ospăţul dat în cinstea Prof[esorului] Iorga, aci, la Londra."

am devenit o figură legendară : la fel şi Mme Iorga, care a fost încîntată să mă întîlnească din nou [...]. Am avut, de asemenea, o lungă conversaţie cu Iorga — foarte satisfăcătoare".

De altfel, relaţiile Iorga — Gaster au stat, tot timpul, sub semnul unor aprecieri dintre cele mai înalte, manifestate, întîi de toate, în febrilitatea cu care cel de al doilea, preocupat în continuare de literatura română, dar departe de bibliotecile ţării, dorea să intre în posesia unor scrieri ale marelui istoric. Prin librarul-editor Wohleben din Londra îşi procura, la 28 aprilie 1897, Iorga, *Schiţe [din literatura română]*, I—II, Iaşi, 1893—1894 (Colecţiunea Şaraga). O altă carte a lui Iorga, *Literatura română pe timpul fanarioţilor*, cum numea Gaster *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, Bucureşti, 2 vol., 1901, o cerea, la 29 martie 1910, fratelui său Max. Acesta o caută „prin tot oraşul", însă fără succes, lucrarea fiind „epuizată absolut. Nu se găseşte nicăieri", cum îi scria lui Gaster la 24 martie 1910, deşi a căutat-o „nu numai la toţi librarii, dar şi la toţi antiquarii", cum glăsuieşte o altă scrisoare a sa, datată 12/25 aprilie 1910, expediată din Karlsbad. Din scrisorile de răspuns ale lui Gaster se desprinde atît mîhnirea că n-a putut avea cartea, care îi era necesară continuării istoriei literaturii române[32], cît şi înalta apreciere arătată faţă de istoricul literar Nicolae Iorga : „Păcat că n-ai putu găsi cartea lui Iorga. Nici la Muzeu [era vorba de British Museum — n.n.] nu este şi mă cam încurcă, deoarece scriu istoria literat[urii] rom[âne] şi el a adunat un material nou şi bogat. Poate mai dai de el altă dată, pe la anticari" (*Scrisoare din 11 aprilie* 1910) ; „Păcat că n-ai găsit pe Iorga, *Lit[eratura] rom[ână] din sec[olul] [al] XVIII-[lea]*. Lipsa acestei cărţi mă încurcă foarte mult" *(Scrisoare din 12 aprilie 1910)* ; „Ce păcat că mi-a scăpat cartea lui Iorga! Acum 2—3 ani nu prea am avut zor de dînsa, căci poate o mai căpătam. Acuma s-a dus! Sper însă că voi reuşi, la urma urmelor, a da o de copie" *(Scrisoare din 28 aprilie 1910)*. Văzînd că n-o poate obţine, apelează, dramatic, la ajutorul prietenului său Moses Schwarzfeld din Bucureşti, cu acelaşi rezultat, se pare[33] : „Dacă ai putea să găseşti undeva cartea lui Iorga, *Ist[oria] lit[eraturii] rom[âne] d[in] sec[olul] [al] XVIII-[lea] (1688—1821)*, 2 volume (20 lei), poate pe la un student, mi-ai face un f[oarte] mare bine. Frate-meu Max a căutat cartea, în zadar, în toate părţile în Bucur[eşti], poate vei găsi-o prin provincie. Plătesc şi mai mult, numai să o am" *(Scrisoare din 6 mai 1910)*.

Alte trei lucrări ale lui Iorga : *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. I—III (Bucureşti, 1907—1909), *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol I—II (Bucureşti, 1905) şi *Negoţul şi meşteşugurile în*

[32] Era vorba, foarte probabil, de continuarea lucrării *Geschichte der rumänischen Literatur*, publicată în G. Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. II, partea a treia, Strassburg, 1901, p. 262—428, după cum însuşi Gaster lăsase să se înţeleagă : „Am isprăvit istoria literaturei până la 1840 şi am lăsat-o baltă, că prea mă îmbolnăvisem şi Groeber nu mai voia să aştepte, că editorul îi da zor. Am să caut să isprăvesc şi să public schiţa despre literatura modernă sau într-o gazetă ştiinţifică sau ca o broşură separată, deocamdată n-am vreme!" *(M. Gaster în corespondenţă*, p. 131 : *Scrisoare a lui M. Gaster către Lazăr Şăineanu, din 27 decembrie 1988.)*

[33] Pe cît ne-am putut da seama, ampla corespondenţă dintre Gaster şi Moses Schwarzfeld nu conţine nici un indiciu că acesta din urmă ar fi reuşit să-i procure cartea atît de mult dorită.

trecutul românesc. Formînd volumul 3 din *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1906, pe care le cerea la 12 aprilie 1910, îi sînt expediate lui Gaster, la 21 aprilie 1910, de către Institutul de Arte Grafice și Editura „Minerva".

Aflat în țară în vara anului 1926, M. Gaster primește sau își procură personal o lucrare a lui Nicolae Iorga despre romanul popular *Alexandria*, probabil *Faze sufletești și cărți reprezentative la români cu specială privire la legăturile Alexandriei cu Mihai Viteazul* (București, Tip. Carol Göbl, 1915), din care, lipsit de vedere, tocmai i se citise, după cum îi scria, la 16 august 1926, soției sale, Lucy Leah Gaster.

În sfîrșit, la 26 septembrie 1930, Gaster comanda, prin cunoscutul librar bucureștean Pavel Suru, *Studii și documente*[34] (1906) a lui Nicolae Iorga, pentru ca același librar să-i confirme, la 29 noiembrie 1934, primirea unui cec, incluzînd contravaloarea unui exemplar din *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I—II (București, 1934), expediate la 29 noiembrie 1934.

La rîndul său, Gaster împărtășește de îndată sugestia lui Nicolae Cartojan, făcută într-o scrisoare din 8 iunie 1936, de a-i trimite lui Iorga un exemplar din excelenta sa ediție *Povestea vorbei* (1936) a lui Anton Pann și, în consecință, cerea Editurii „Scrisul Românesc" din Craiova, la 28 iunie 1936, exemplarele ce i se cuveneau ca drept de autor: „Am nevoie de ele ca să le trimet pe la revistele cele mai mari folclorice și apoi să trimet exemplare la învățații folcloriști de frunte din lume, cu care stau în legături literare, dar și în țară aș dori să trimet cîteva exemplare, la Dl. Iorga și alții".

Mai interesante ni se par însă a fi opiniile pe care cei doi învățați le-au exprimat, cu felurite prilejuri, unul despre celălalt. Ca oameni de știință, firește. Lăsînd la o parte aprecierile reciproce din corespondența de mai jos, pe care oricum le reproducem integral, ni se pare interesant de relevat, pe baza materialelor de care dispunem, că mai ales Iorga a găsit răgazul, în vîrtejul atîtor preocupări, să scrie laudativ despre M. Gaster.

Cu riscul de-a ne abate cîțiva ani de la ordinea strict cronologică, îi consemnăm, mai întîi, aprecierea referitoare la o temă de prim ordin a istoriei literare românești: originea *Luceafărului* eminsecian. Despre această problemă a scris Gaster încă în 1883, în a sa *Literatura populară română*, cînd a arătat, primul la noi, că basmul *Fata în grădina de aur* din cartea lui Richard Kunisch, *Bukarest und Stambul Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei* (Berlin, 1861), „a inspirat d-lui Eminescu poema sa *Luceafărul*"[35]. Specialiștii n-au cunoscut sau n-au luat în seamă filiația stabilită de Gaster, astfel că Iorga s-a simțit obligat să intervină în această interminabilă discuție, arătînd, într-o comunicare la Academia

[34] Probabil unul din volumele, apărute în 1906, ale lucrării lui Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. 1—31, București, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, 1901—1916.

[35] M. Gaster, *Literatura populară română*. Ediție, prefață și note de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1983, p. 362.

Română[36], că Gaster a lămurit, de multă vreme, originiea *Luceafărului* lui Eminescu. Împrejurarea, care i-a fost adusă la cunoştinţă lui M. Gaster de Marcu Beza, prietenul său de la Legaţia României de la Londra, printr-o scrisoare din 20 octombrie 1925, este descrisă, mai apoi, de însuşi Gaster, în amintirile sale englezeşti: „Din fericire, eu posed un exemplar al acestei reviste [Gaster tocmai se referise la *Rumänische Revue*, cînd, în realitate, era vorba de *Bukarester Salon* — n.n.], care a dispărut de mult. Cred că am tipărit în ea o legendă românească. Cred că o legendă a stelei, dintr-o carte, cuprinzînd nişte poveşti româneşti, pe care i-am împrumutat-o lui Bettelheim, şi la care m-am referit în a mea *Literatura populară română*. Aceasta a fost sursa celui mai remarcabil poem al lui Eminescu, *Luceafărul*. Eu i-am arătat-o,iar el a fost atît de impresionat de ea, încît a spus: ‹‹Oh, ce frumos lucru›› — şi a prelucrat-o. De atunci, învăţaţii s-au străduit să-i găsească izvorul şi au înşirat tot felul de poveşti pentru a explica de unde a luat Eminescu acea frumoasă idee. Într-una din conferinţele sale, Iorga le-a servit un duş rece şi a arătat că eu deja indicasem sursa acesteia în cartea mea. Totuşi, ei nu s-au dat bătuţi, continuînd s-o explice, spre marele nostru amuzament, avînd în vedere că eu ştiam exact ce se întîmplase, deoarece eu însumi îi împrumutasem cartea”[37].

Celelalte aprecieri ale lui Nicolae Iorga asupra lui M. Gaster îl au în vedere atît pe savant, cît, mai ales, pe patriot. Revenind la ordinea strict cronologică, ele se regăsesc, mai întîi, într-un frumos articol de fond, *Vizita d-lui Gaster*[38], ocazionat lui Iorga de amintita vizită oficială pe care Gaster a întreprins-o în ţară, în vara anului 1921. Evident, aprecierile lui Nicolae Iorga erau superlative, Gaster fiind considerat drept unul care „a făcut ca ştiinţa — a folclorului mondial — să meargă mai departe”; că, deşi „o măsură condamnabilă l-a silit acuma treizeci de ani şi mai bine să caute o patrie pentru viaţa sa materială”, „moraliceşte a rămas legat şi mai departe — o dovedesc ocupaţiile sale şi elocvenţa cu care se exprimă în româneşte — de România”, spre deosebire de „atîţia români de sînge cari pentru o nimica toată îşi batjocoresc ţara, care li se pare cea mai rea din lume”, ca şi, de altfel, unii dintre coreligionarii lui Gaster: „Nu mi-a declarat, în ianuar trecut, la Paris, d. Lazare Sainéan, care nu vrea să ştie că a fost vreodată Lazăr Şăineanu, că ‹‹nu cunoaşte această limbă››, limba în care, douăzeci de ani după o polemică pe care nu noi am provocat-o[39], îi vorbeam?”

---

[36] Cf. Nicolae Iorga, *Trei călători în ţările româneşti: Caronni, Rey, Kunisch şi originea „Luceafărului” lui Eminescu*, comunicare ţinută la Academia Română în şedinţa din 1 mai 1925 şi publicată în *Memoriile Secţiunii Istorice*. Seria III. Tomul V, Bucureşti, 1926, p. 143—158. Reprodusă parţial în vol. N. Iorga, *Eminescu*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Nicolae Liu, Iaşi, Editura Junimea, 1981, cap. *Fragmentarium*, p. 314—318.

[37] M. Gaster, *Things that were: Ms. C.: [Reminiscences II]*, 1932, p. 41—42.

[38] Cf. N. Iorga, *Vizita d-lui Gaster*, în „Neamul românesc”, XVI (1921), nr. 180 din 11 august, p. 1.

[39] Cf. Lazăr Şăineanu, *O carieră filologică (1885—1900). I. Istoricul unei împământeniri*. Memoriu autobiografic de ..., Bucureşti, 1901 şi, respectiv, cap. *M. Gaster şi Lazăr Şăinanu*, în vol. *M. Gaster în corespondenţă*, p. 107—109.

„Procedînd cu totul diferit", Gaster „a dovedit nu numai o aleasă noblețe sufletească, dar și o inteligență care se ridică deasupra cuceririlor făcute în specialitatea sa", prezentîndu-se „ca un înțelept bătrîn, care poate deosebi contingențe și relativități care scapă altora". De aici și importantul rol propagandistic pe care Iorga i-l atribuia, pe potriva marii autorități morale de care Gaster se bucura: „El va putea spune coreligionarilor săi de aici și străinătății realitățile sănătoase care se ascund supt aparențe neplăcute și temeiul pe care conștiința morală a lumii îl poate pune pe acest popor".

Amintita comparație cu Șăineanu va reveni de altfel, ca un lait motiv, ori de cîte ori va scrie Iorga, mai desfășurat, despre M. Gaster. Astfel, la 1937, cînd va scrie elogios despre acea „admirabilă carte, instrument de propagandă fără pereche"[40], care este *Children's Stories from Roumanian Legends and Fairy Tales*, foarte probabil ediția a doua, din 1933, a vloumului, cu același titlu, din 1922, amintește că Gaster „n-a declarat ca Lazăr Șăineanu, căzut la împămîntenire din cauza lui V. A. Urechia, că nu mai știe românește, ci, oriunde s-a dus, ajungînd, prin marea sa știință, rabin la Londra, a dus o nesfîrșită credință față de noi",„venind după război să ni-o mărturisească[41] și, printr-o astfel de operă [cea recenzată — n.n.), bătrînul orb ni-o arată și acum".

Similar va proceda Iorga la moartea lui Gaster, în necrologul *Cazul Gaster*[42], pe care i l-a consacrat. Ceea ce-l particulariza, într-adevăr, pe Gaster, învestindu-l cu trăsăturile definitorii ale unui adevărat „caz", erau, după Iorga, raporturile pe care răposatul, „plecat senin, la vîrsta patriarhilor evrei, cu cari sămăna și la înfățișare și la mentalitate", le-a avut cu România și cu poporul român, el reprezentînd „o mare învățătură și noblețe pentru coreligionarii și conaționalii săi".

Și din nou comparația cu Șăineanu: „Scos din țara nașterii sale, a blăstămat-o el, a urmărit-o cu ura? A făcut ca, mai tîrziu, Lazăr Șăineanu, care, plecînd de bună voie, pentru că Urechia i-a stricat împămîntenirea, a rupt orice legătură cu țara, a cărei limbă pretindea că n-o mai cunoaște? Deloc. Și-a dus în exil comoara de manuscripte din care a scos o vestită *Crestomatie*[43] și materialul unei *Istorii a literaturii românești*[44], vînzînd acele manuscripte, nu Muzeului Britanic, ci Academiei Române[45], a redactat pentru Ministerul de Instrucție un raport despre

---

[40] Cf. N. Iorga, *De la Gaster la Filderman*, în „Neamul românesc", XXXII (1937), nr. 237 din 31 octombrie, p. 1, republicat, sub titlul *Ne apărăm*, în „Universul", 54 (1937), nr. 301 din 1 noiembrie, p. 21.

[41] Aluzie la amintita vizită oficială, din vara anului 1921, făcută de Gaster la invitația guvernului român.

[42] Cf. N. Iorga, *Cazul Gaster*, în „Neamul românesc", XXXIV (1939), nr. 55 din 11 martie, p. 1, reprodus, sub același titlu, în „Capitala" (an. III, 1939, nr. 94 din 12 martie) și „Informația" (an. III, 1939, nr. 550 din 12 martie, p. 1).

[43] Cf. M. Gaster, *Chrestomatie română. Teste tipărite și manuscrise [sec. XVI—XIX], dialectale și populare*, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de ...., 2 vol., Leipzig, F.A. Brockhaus — București, Socec și Co., 1891.

[44] Este vorba de *Geschichte der rumänischen Literatur*, deja menționată.

[45] Cf. Dan Simonescu, *Colecția de manuscripte M. Gaster din Biblioteca Academiei Române*, în „Viața românească", XXXII (1940), nr. 5, p. 26—32.

învățămîntul în Anglia[46], a venit după război ca să îndemne pe ai săi la patriotism și a murit mergînd să facă la Oxford[47] o conferință despre scrisul nostru"[48] — adevărate linii de forță ale portretului moral al lui M. Gaster, pe care numai măiastra pană evocatoare a lui Nicolae Iorga le putea scoate la iveală.

De la sine înțeles că Gaster și-ar fi dorit asemenea rînduri înălțătoare și cu ocazia jubileului său de 80 de ani, cînd învățații (și coreligionarii) britanici l-au sărbătorit într-o manieră grandioasă[49]. La acest jubileu sau, cel puțin, la volumul omagial[50] ce urma a-i fi înmînat lui Gaster cu această ocazie, trebuia să participe și Nicolae Iorga, căci el fusese desemnat, în primă instanță, să scrie o colaborare din partea Academiei Române[51]. Deși el însuși cu preocupări asupra cărților populare — să mai citäm, pe lîngă lucrarea despre *Alexandria*, deja menționată, a sa *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains. Quatre conférences données en Sorbonne* (Bucarest, Imp. „Cultura Națională", 1928), în care-l considera pe Gaster un demn continuator al lui B. P. Hasdeu —, Nicolae Iorga cedează sarcina de a scrie respectiva colaborare lui Nicolae Cartojan[52], membru corespondent al Academiei Române, marele specialist în materie, adevăratul urmaș al lui Gaster pe tărîmul cărților populare, cum însuși se considera[53]. Chiar și în aceste condiții, Gaster se interesa, într-o scrisoare către Moses Schwarzfeld, datată 27 mai 1937, dacă Iorga a scris sau dacă a vorbit, la Academia Română (cum pare să i se fi spus), despre el, cu ocazia respectivului jubileu. Răspunsul, acum negativ, cuprinde însă și el amintita comparație, impusă de Nicolae Iorga, dintre Gaster și Șăineanu, care pare a fi făcut epocă printre învățații români: „În ce privește știrea ce ți s-a dat — i se adresa Moses Schwarzfeld la 9 iunie 1937 —, că Iorga ar fi scris ceva în „Neamul românesc", nu e exactă. Deși, la timp, m-am interesat să aflu tot ce s-a scris despre D-ta, în legătură cu iubileul D-tale, totuși, la primirea scrisorii D-tale, am însărcinat pe secretarul meu să cerceteze, la red[acția] *Neam[ului] rom[ânesc]*,

---

[46] Cf. M. Gaster, *Instrucțiunea în Englitera*. Raport către D. Ministru al Cultelor și Instrucțiunei Publice ..., București, 1893.

[47] De fapt, la Universitatea din Reading, unde n-a mai ajuns, întrucît a murit, în mașină, la Appleton, Berkshire, aproape de Oxford, de unde și confuzia. Menționăm că după alți autori, M. Gaster ar fi murit la Londra (Elisabetha Mănescu, *op. cit.*, p. 101, respectiv Jana Ballacciu și Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros, 1978, p. 124, care preiau informația) sau Cambridge (I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 279), ceea ce nu corespunde adevărului.

[48] Programată pentru ziua de sîmbătă, 5 martie 1939, conferința sa se numea *On Rumanian Folklore — Despre folclorul românesc*.

[49] Cf. *M. Gaster în corespondență*, p. 59—60: *Scrisoare a lui M. Gaster către Nicolae Cartojan, din 17 ianuarie 1937*, inclusiv nota 2.

[50] Cf. *Occident and Orient. Gaster Anniversary Volume*. Edited by Bruno Schindler, Ph.D., In collaboration with A. Marmorstein, Ph.D., London, Taylor's Foreign Press, 1936.

[51] Cf. *M. Gaster în corespondență*, p. 93—94, nota 9 la *Scrisoarea lui Nicolae Cartojan către M. Gaster, din octombrie 1936*, inclusiv Scrisorile lui G. Tzitzeica, secretar general al Academiei Române, către Dr-ul Bruno Schindler, editorul volumului omagial Gaster, din 7 martie, și, respectiv, 6 iulie 1936.

[52] *Ibidem*, p. 94—95: *Scrisoare a lui G. Tzitzeica către Bruno Schlindler*, din *1 august 1936*.

[53] *Ibidem*, p. 72 sq, secțiunea scrisorilor lui Nicolae Cartojan către M. Gaster.

colecția de la august 1936 — 31 dec[embrie] 1936 și n-a găsit nimic despre D-ta. În ce privește Academia, am urmărit sesiunile Academiei, în care au fost sărbătoriți unii membri, dar, cuu am și remarcat în *Egalitatea*[54] de atunci, că nimeni nu s-a dedignat să amintească de D-ta, și nici măcar Iorga, care, cînd se întorsese, cu ani înainte, de la Londra, a adus laude sentimentelor D-tale românești, criticînd pe Șăineanu, care s-a făcut că nici nu-l cunoaște, cînd s-au întîlnit la Biblioteca Naț[ională] din Paris. M-a indignat acea purtarea a Academiei, care la Londra te-a felicitat[55], și aci au făcut pe tac mă cheamă ..."

Gaster, în schimb, participase, cîțiva ani mai înainte, la omagiul ce i se aducea lui Nicolae Iorga, cu prilejul aniversării a 60 de ani de viață ai marelui istoric. Nu printr-un articol, căci nu i se ceruse colaborarea (numărul colaboratorilor era, de altfel, limitat la cca 50 de persoane), ci sprijinind financiar apariția volumului omagial[56] — „forma cea mai potrivită de sărbătorire a celui mai strălucit și fecund dintre învățații noștri[57] pe care Institutul de Istorie Universală al Universității din Cluj îl publica, exclusiv prin contribuțiile bănești ale colaboratorilor și prin subscripțiile venite din partea unor persoane iubitoare de cultură, într-un tiraj restrîns de 500 de exemplare, însă în condiții grafice deosebite. Iată și sentimentele cu care Gaster își însoțește cecul de o liră și jumătate, trimis, în scopul menționat, profesorului Constantin I. Marinescu, directorul Institutului de Istorie Universală al Universității din Cluj: „Cu cea mai mare plăcere, mă grăbesc a mă asocia la omagiul ce se va aduce d-nului Prof. Iorga, marele istoric, dar și, ceva mai mult, marele geniu al neamului românesc, din partea fruntașilor științei românești. Eu, de aceea, alăturez aci un cec pentru o liră și jumătate (1.10.0), care, după socoteala bancherului, ar corespunde acuma sumei de 1 000 lei românești, după valoarea scăzută a lirei. Altfel, suma ce aș fi trebuit să trimet ar fi fost ceva mai mică. Dacă, din nefericire, s-ar ivi înc-o lipsă, vă rog să binevoiți a-mi comunica și voi căuta s-o împlinesc".

În sfîrșit, relațiile Gaster—Iorga au cunoscut, în cel puțin două momente, forma, mai mult sau mai puțin directă, a unor — termenul nu ni se pare cel mai potrivit — colaborări literare. Cel dintîi s-a consumat prin anii 1928—1930, cu participarea unui al treilea personaj, Dr. Robert Eisler[58], adjunctul secretarului general al Institutului pentru Cooperare Culturală din cadrul Ligii Națiunilor, cu sediul la Paris, prieten comun al lui Iorga și Gaster, și era legată de editarea *Evangheliei apocrife a lui Nicodim*. Aici însă se impune un scurt istoric al acestei Evanghelii, prin prisma preocupărilor pe care Gaster însuși i le-a consacrat. La 1883, cînd

---

[54] Al cărei director era însuși Moses Schwarzfeld, ceea ce și explică prezența, în paginile ziarului, a numeroase informații despre viața și opera lui M. Gaster.

[55] Prin N. D. Ciotori, consilier special al Legației României de la Londra, acum membru de onoare al Academiei Române. Manuscrisul alocuțiunii sale se păstrează în arhiva Gaster de la Londra.

[56] Cf. *Închinare lui Nicolae Iorga*. Cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931.

[57] Cum îi scria lui Gaster, în scrisoarea oficială pe care i-a adresat-o la începutul lunii noiembrie 1931, prof. C. Marinescu, editorul amintitului volum omagial Nicolae Iorga.

[58] Pentru care cf. mai multe detalii în *Encyclopaedia Judaica*, vol. VI, Jerusalem, Keter Publishing House Ltd., 1978, p. 555.

își publica a sa *Literatura populară română*, M. Gaster nu cunoștea, în ciuda a ceea ce avea să afirme mai tîrziu[59], „nici un exemplar de evanghelie apocrifă în literatura română"[60], ci doar „cîteva urme slabe"[61] ale acestora. La 1901 însă, cînd își publica, în nemțește, amintita *Istorie a literaturii române*, atît de apreciată de Sextil Pușcariu[62], M. Gaster vorbea de două recenziuni ale *Evangheliei lui Nicodim*, amîndouă din bogata sa colecție de manuscrise românești, aflată, din 1936, în fondul de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române: cea dintîi, într-un codice (nr. 89) de la sfîrșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui de al XVIII-lea, cea de a doua, cu aproape 50 de ani mai nouă[63]. De codicele nr. 89, care cuprindea, pe lîngă *Evanghelia lui Nicodim*, și alte legende apocrife românești, cum ar fi aceea a lui Iosif, s-a ocupat Gaster, „cu mulți ani în urmă"[64] — îi scria el, la 2 noiembrie 1926, lui Robert Eisler —, transcriindu-l cu litere latine și traducîndu-l în limba germană[65], evident că în ideea de a-l publica[66], ceea ce nu s-a mai întîmplat. La solicitarea lui Eisler[67], care se ocupa cu legenda lui Iosif în literatura slavă, Gaster îi promite a-i pune la dispoziție facsimile după voluminosul manuscris românesc[68], iar ulterior

---

[59] Cf., în arhiva de la Londra, *Scrisoare a lui M. Gaster către Robert Eisler, din 2 noiembrie 1926.*

[60] N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească. Epoca influenței grecești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 81.

[61] M. Gaster, *Literatura populară română*, ed. cit., p. 233.

[62] Cf. Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediția a doua, revăzută și întregită. Completată cu o bibliografie critică și un indice, Sibiu, Tiparul și Editura Kraff și Drotleff S.A., 1930, p. 212.

[63] Cf. N. Cartojan, *op. cit.*, p. 81.

[64] Ceea ce va fi însemnînd cel puțin anul 1891, căci, într-o scrisoare către Titu Maiorescu, datată 23 decembrie 1891, M. Gaster mărturisea că pregătea, între altele „editarea *Ev[angheliei] lui Nicodim* după unicul m[anuscris] (în posesia mea). E destinată pentru revista lui Gröber", în care însă n-a apărut. Similar i se va adresa Gaster, la 4 ianuarie 1892, lui Moses Schwarzfeld, prietenul său: „Pregătesc, de asemenea, *Evanghelia lui Nicodim*, cu o introducere lungă, filologică și critică, pentru publicare într-o revistă mare de filologie romanică. Textul se află în unicul m[anuscri]s ce e în posesiunea mea. Dar mai am de lucru pînă a vedea acest text gata pentru tipar." Mai ales că era foarte ocupat și îi lipsea și ajutorul cărturăresc, după cum îi scria, la 16 martie 1897, profesorului P. A. Sîrcu de la Universitatea din Petersburg, român de origine, aflat atunci într-o excursie de studii: „Eu, pănă acuma, n-am mai putut face nimica cu *Nicodim*, deoarece am multe, chiar prea multe pe capul meu, și n-am aci pe nimine să mă ajute în lucrări rmânești. Sper însă a mă ocupa cu dînsul îndată după Paști." Cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Gaster, din 22 mai 1900, către același Sîrcu, cei doi se întreținuseră, asupra acestei evanghelii, în timpul vizitei pe care Sîrcu i-o făcuse la Londra, mai ales că avea și el un exemplar din *Evanghelia lui Nicodim*: „Ce ai făcut cu textul slavon al lui *Nicodim* — îi scria Gaster la 20 iunie 1900 —, de care am vorbit cînd erai aicea? Eu voi tipări, în curînd, textul meu sau traducerea, cu note comparative." Vezi, tot în legătură cu vechimea preocupărilor sale pentru publicarea Evangheliei lui Nicodim, *Scrisori ale lui Gaster către Robert Eisler, din 2 noiembrie 1926, 7 februarie 1928 și 10 februarie 1930.*

[65] Cf. *Scrisori ale lui M. Gaster către Robert Eisler, din 2 noiembrie 1926 și, respectiv, 7 februarie 1928.*

[66] Cf. *Scrisoare a lui M. Gaster către Robert Eisler, din 2 noiembrie 1926.*

[67] Cf. *Scrisori ale lui Robert Eisler către M. Gaster, din 12 februarie și, respectiv, 1 martuie 1928.*

[68] Cf. *Scrisori ale lui M. Gaster către Robert Eisler, din 4 aprilie 1927, 10 februarie 1928, 28 februaie 1928, 7 martie 1928* și, *rescpectiv, 21 martie 1928*, cînd le-a și expediat.

şi transcrierea cu litere latine[69] şi, respectiv, traducerea în limba germană[70], deocamdată rătăcite prin uriaşa bibliotecă Gaster[71]. Ma întîi, a trimis traducerea în germană, a, practic, jumătate din manuscris, „şi nu numai acele porţiuni în care este menţionat Iosif, pentru că — şi aici Gaster ne dă o frîntură din concepţia sa asupra editării textelor vechi — ele aparţin contextului povestirii, şi dacă le scoatem [din context — n.n.], îşi pierd semnificaţia", cum îi scria Gaster la 14 februarie 1928. Urma apoi să trimită transcrierea, în caz că o va găsi. În caz contrar, va înlocui-o „cu o transcriere pe care Iorga o poate face pentru mine, aici la Institutul Român" din Paris — „el este un prieten de-al mea", îi scria Eisler la 12 februarie 1928, mai ales că aceasta avea acolo un „excelent expert" — se menţionează într-o altă scrisoare, datată 1 martie 1928 —, care „ar putea face pe loc serviciul de a transcrie corect cirilica în latină", în caz că Gaster îi va trimite, asigurat pentru o mare sumă de bani, 50 sau 100 de pounds, manuscrisul original. Cu această ocazie, Eisler îi aducea lui Iorga un adevărat elogiu: „Eu ştiu foarte bine că noi, evreii, nu avem prea multe motive să fim recunoscători românilor, dar Iorga şi oamenii lui sînt foarte binevoitori şi lipsiţi de prejudecăţi şi — cum ştiţi — el este adversarul sălbaticului grup antisemit din universităţi", îi scria Eisler în amintita scrisoare din 1 martie 1928.

Pînă la urmă, n-a fost însă nevoie să se recurgă la ajutorul lui Iorga şi al respectivului expert. Căci Gaster i-a trimis lui Eisler, la 21 martie 1928, copiile fotografice de pe o bună parte (cca 40 de pagini) a manuscrisului, iar la 26 august 1929 i-a trimis şi o copie completă după transcrierea cu litere latine, în sfîrşit descoperită, a originalului. Inutil a mai spune că toate materialele trimise de Gaster au fost puse la contribuţie de Eisler în lucrarea sa despre Iosif.

Mai mult decît atît, Eisler a constatat, încă la lectura traducerii germane, că textul românesc era mai interesant decît se aştepta, ceea ce corespundea şi vederilor lui Gaster: „Eu — îi răspundea acesta la 20 februarie 1928 — întotdeauna am găsit textele româneşti extrem de valoroase. Ele păstrează multe particularităţi arhaice". În consecinţă, nu renunţă nici un moment la publicarea *Evangheliei lui Nicodim*, mai ales că Eisler o popularizase — cel puţin partea ei despre Iosif — prin intermediul unei conferinţe, cum însuşi scria la 16 august 1929. De altfel, Eisler îi şi propunea lui Gaster să editeze împreună porţiunea despre Iosif din manuscrisul cu *Evanghelia lui Nicodim*. Gaster rămîne însă la părerea sa: să se publice întreaga *Evanghelie a lui Nicodim*, lucrarea urmînd să apară sub numele şi semnătura sa. Şi aici, se face din nou referire la Nicolae Iorga: „Sînt întru-totul de acord cu Dumneata — îi scria Gaster lui Eisler, la

---

[69] Pe care însă n-a găsit-o (v. *Scrisori ale lui M. Gaster către Robert Eisler* din *10, 14, 28 februarie şi, respectiv, 7 martie 1928*) decît mai tîrziu, trimiţînd-o abia la 26 august 1929.

[70] Cf. *Scrisori ale lui M. Gaster către Robert Eisler, din 4 aprilie 1927 şi 10 februarie 1928.*

[71] Cf. *Scrisori ale lui M. Gaster către Robert Eisler, din 2 şi 8 noiembrie 1926.* La început a găsit traducerea integrală *(Scrisoare din 7 februarie 1928)*, apoi manuscrisul original *(Scrisoare din 28 februarie 1928)* şi abia apoi transcrierea cu litere latine *(Scrisoare din 16 august 1929)*.

14 ianuarie 1930; dacă manuscrisul meu urmează să fie publicat, aceasta trebuie făcută de mine, cu notele şi introducerea mea, dar nu numai jumătatea pe care am pus-o la dispoziţia Dumneavoastră, ci manuscrisul în entitatea lui, cu întreaga *Evanghelie a lui Nicodim*. A fost foarte amabil din partea profesorului Iorga a promite să-l publice în *Analele Academiei Române*, dar aceasta trebuie să fie făcută de mine, sub numele şi semnătura mea. Eu nu doresc ca alţii să descopere manuscrisele în biblioteca mea[72]. Sînt încă viu, mulţumesc lui Dumnezeu, dispus şi capabil să mă ocup de ele. Sper că veţi fi în măsură să i-o spuneţi profesorului Iorga cu blîndeţe şi nu nepoliticos. Eu am mult mai multe texte care s-ar putea dovedi de interes pentru Academia Română, ei au fost atît de buni să mă aleagă ca membru de onoare[73], ceea ce apreciez foarte mult, dar, spre surprinderea mea, de atunci n-am auzit nimic, nu mi-au trimis nici una din publicaţiile lor[74], nu este foarte încurajator, dar vom admite, totuşi, că este numai o scăpare din vedere a cancelariei[75].

În scrisoarea următoare, de a doua zi, Gaster simte din nou nevoia de a reveni în privinţa lui Iorga, întrucît cartea poştală a lui Eisler nu-i fusese citită decît pe jumătate: „În primul rînd, cînd îl veţi vedea pe Iorga, să-i exprimaţi aprecierea Dumneavoastră pentru binevoitoarea sa ofertă de a publica textul, dar, desigur, aceasta nu e de ajuns."

Configuraţia lucrării se „limpezeşte" cu greu, ca şi contribuţia, rolul celor trei învăţaţi, astfel că Gaster solicită mereu lămuriri: „Referitor la publicarea întregului text — îi scria Gaster, la 16 ianuarie 1930 —, nu sînt foarte sigur ce anume înseamnă, urmează că textul românesc să fie însoţit de o traducere franţuzească sau urmează că notele dumneavoastră să fie incluse în traducerea franţuzească, urmează ele să fie tipărite cu aceasta ca note de subsol ori la sfîrşit? Mie nu-mi este foarte clar. Eu nu consider aceasta o favoare şi, în fapt, ar putea fi, probabil, cel mai bine dacă adun din manuscrisele mele româneşti toate apocrifele *Noului Testament*, şi epistoliile care se referă la astfel de întîmplări, precum o *Călătorie prin iad*, şi alcătuiesc un volum mare"[76].

[72] Aluzie la faptul, explicitat de Gaster în scrisoarea sa din 16 ianuarie 1930, că tocmai trăise două experienţe neplăcute cu doi aşa-zişi prieteni, cărora nu numai că le oferise materiale din manuscrisele sale, ci le copiase el însuşi şi le însoţise de explicaţii lămuritoare. În loc de recunoştinţă, cei doi au avut îndrăzneala de a afirma că au meritul de a le fi descoperit ei înşişi printre manuscrisele lui Gaster: „Eu am fost foarte necăjit, în special că aceşti oameni pretind că-mi sînt prieteni, iar eu le-am făcut un mare serviciu literar, întrucît, fără materialul pe care li l-am dat, lucrarea lor ar fi fost fără valoare."

[73] Cf. Virgiliu Florea, *M. Gaster şi Ioan Bianu*, p. 135, 139; *Scrisoare a lui Ioan Bianu şi G. Ţiţeica către M. Gaster, din 12 iunie 1929* şi, *respectiv*, p. 144: *Scrisoare a lui M. Gaster către Ioan Bianu, din 14 iulie 1929*.

[74] Lucru de care se va plînge şi mai tîrziu, în scrisorile din 29 ianuarie 1935 şi 9 noiembrie 1937, adresate lui G. Ţiţeica, secretarul general al Academiei Române.

[75] Că a fost într-adevăr aşa, rezultă din faptul că Gaster avea să primească, în mai multe rînduri, publicaţiile Academiei la care îi dădeau dreptul calitatea sa de membru de onoare al acesteia, după cum rezultă din scrisorile sale de mulţumire adresate, la 20 noiembrie 1931 şi 30 noiembrie 1937, lui G.Ţiţeica, şi, respectiv, la 18 februarie 1930, lui Ioan Bianu, preşedintele Academiei Române. (Cf. Virgiliu Florea, *M. Caster şi Ioan Bianu*, p. 145.)

[76] Idee de care era animat încă în anul 1889, căci, într-o scrisoare cu data de 26 iunie 1889, M. Gaster îi scria lui Maiorescu că lucra la o carte, destul de avansată, în care va trata şi cîteva texte româneşti despre „pelerinajele apocaliptice prin cer, rai şi paradis". Din această carte, M. Gaster n-a reuşit să publice decît studiul *Hebrew Visions of Hell and Paradise*, în *Journal of the Royal Asiatic Society* (London), 1893, p. 571—611.

Expeditivele și greu descifrabilele[77] cărți poștale ale lui Eisler nu sînt însă nici acum prea lămuritoare pentru Gaster: „Vă rog să-mi spuneți acum exact ce se intenționează — îi scria Gaster lui Eisler la 3 februarie 1930. Ce fel de lucrare urmează să fie aceea despre care ați discutat cu Iorga, care va fi sau se așteaptă să fie contribuția mea la lucrare și care urmează să fie contribuția Dumneavoastră? Sub ce formă urmează să fie publicată, ce înțelegeți prin referirea la traducerea mea germană și la necesitatea de a fi revizuită. Desigur, un singur cuvînt luat din context se pretează la multe înțelesuri. Eu pot cu ușurință, dacă va fi necesar, să corectez traducerea germană, întrucît am acum o tînără, româncă, care știe foarte bine amîndouă limbile[78]. Și, în sfîrșit, unde urmează să fie publicată și cît de mult din ea? Vă referiți numai la acea porțiune a manuscrisului din care v-am trimis textul german și românesc sau trebuie incluse întregul text cu Nicodim, cu sau fără o traducere germană? Cu notele Dumneavoastră și în ce limbă?"

De răspunsul lui Eisler, atîrna să știe Gaster ce trebuia să facă cu restul manuscrisului: „Trebuie trimis direct lui Iorga sau prin intermediul Dumneavoastră și de ce nu urma să fie publicat de Academia Română, o întrebare pe care i-o puteți pune lui Iorga."

De astă dată, răspunsul lui Eisler era ceva mai consistent, după cum rezultă din scrisoarea de răspuns a lui M. Gaster, datată 10 februarie 1930: „Acum înțeleg exact despre ce este vorba. Este problema dacă am de gînd să public, prin intermediul Dumneavoastră, mulțumită lui Iorga, vechiul text românesc, și mijlocirea Dumneavoastră va fi folositoare în măsura în care veți traduce, în primul rînd, textul în franceză, probabil pentru a fi publicat împreună cu originalul, și pentru Dumneavoastră să adăugați toate notele literare pe care o cere editarea cum se cuvine a întregului text. Eu sînt foarte dispus să mă supun cu totul la aceasta și vă voi trimite întregul manuscris".

Nu era însă grabă mare, întrucît Iorga se afla în America, unde ținea o serie de conferințe[79] și era ajutat puternic — nota Gaster cu satisfacție — de către evreii români care trăiau acolo. Cînd însă îi va trimite manuscrisul, o va face prin intermediul lui Eisler, întrucît acesta l-a abordat pe Iorga, sugerîndu-i publicarea manuscrisului, și tot el și-a asumat traducerea acestuia în limba franceză, ca și întocmirea aparatului literar.

---

[77] Iată, ca dovadă, ce îi scria Gaster la 10 februarie 1928: „Un lucru trebuie să vă rog: nu fiți zgîrcit cu hîrtia și folosiți o mașină de scris. Scrisul Dumneavoastră mărunt este o adevărată tortură și, ticsit cu desăvîrșire, așa cum este, cu note literare, fiecare dintre ele [adică dintre scrisori — n.n.] devine o piatră de încercare pentru nefericita mea secretară. Eu trebuie să-i cruț vederea."

[78] Era vorba de o anume Greta — celălalt nume ne-a rămas necunoscut —, recomandată de o altă româncă, Aurica Gellert, care fusese și ea, ceva mai înainte, în „serviciul" lui Gaster. Amîndouă erau stabilite în Franța, unde se ocupau cu expunerea și comercializarea broderiilor românești. Temporar, s-au aflat și la Londra, pentru a învăța limba engleză, locuind în casa Gaster, căruia i-au servit de secreatare pentru partea românească, așa cum se întîmpla și cu alți români, mai ales studenți, aflați în capitala britanică.

[79] Cf., în legătură cu acestea, și cu primirea ce i s-a făcut marelui istoric în S.U.A., Barbu Theodorescu, *op. cit.*, cap. *Cronologie*, p. 101.

Discuția pare să se apropie de sfîrșit în luna iulie 1930, de cînd datează ultima scrisoare a lui Gaster, după ce cu o lună mai înainte Eisler îl încunoștiințase că i-a găsit loc pentru publicarea legendei românești despre Iosif, nu însă în „Byzantinische Zeitschrift", cum greșit reținuse Gaster, ci în „Bizantinoslavica" din Praga, redactată de Miloš Weingart: „Acum în legătură cu Nicodim. Care sînt planurile Dumneavoastră? Văd că menționați *Byzantinische Zeitschrift* [sic!]. Acolo se poate publica doar traducerea germană. Urmează să apară sub numele meu sau, cum prefer, sub numele noastre reunite, adică tradus de Dr. M. G[aster] dintr-un m[anuscris] românesc în posesia sa și adnotat de Dr. R. E[isler] sau ce alte sugestii doriți să dați? Indirect, am primit știri de la Iorga, care, evident, dorește acum textul românesc. Voi aștepta pînă voi primi știri de la dumneavoastră".

În ciuda atîtor preparative, lucrarea proiectată n-a fost publicată, lucru pe care însuși Gaster avea să-l mărturisească mai tîrziu: „În ceea ce privește *Evanghelia lui Nicodim* — îi scria el, la 3 aprilie 1938, profesorului Nicolae Cartojan din București —, nu se potrivește cu ceea ce ți s-a spus D-tale[80]. Eu am pregătit, de mult, o ediție complectă a textului românesc, cu o introducere[81] în care se arată legătura în care stă cu textul vechi grecesc, deosebirea între aceste două texte și istoria acestei evanghelii. Ceea ce s-a publicat nu este decît un crîmpei, adică numai cele dintîi capitole, privitoare la istoria Sf[întului] Ioan Botezătorul. Am dat aceasta D[octo]r[ului] Robert Eisler, care a înjghebat, în cartea sa voluminoasă *Isus Basileus*[82]... Este numai o părticică mică și își are importanța pentru legătura în care stă cu textul lui *Josephus*, mai ales în tradiția literară slovenească. Așa-zisa evanghelie nu a fost deloc atinsă"[83].

Desigur, motivul nepublicării *Evangheliei lui Nicodim* nu ne este nici astăzi cunoscut. N-ar fi exclus ca traducerea în germană, făcută cu cca 30 de ani mai înainte, a manuscrisului românesc, să nu-i fi fost pe plac lui Eisler, cu toate că Gaster garanta pentru exactitatea ei: „Aceasta [era vorba de traducerea germană — n.n.], o știu, este foarte exactă, fiind făcută de mine", îi scria Gaster la 8 noiembrie 1926. Chiar și cu aceste asigurări, Eisler propune ca traducerea să fie revizuită de romanistul Mario Roques, ceea ce orgoliosul Gaster nu poate admite: „Eu am de gînd — îi scria Gaster la 10 februarie 1930 — să revizuiesc eu însumi traducrea germană, cu foarte multă atenție. Aș dori să menționez că traducerea făcută de mine a textului românesc are cel puțin 30 de ani. Eu nu m-am uitat la ea pînă cînd n-a apărut această chestiune a lui Iosif și astfel eu v-am atras atenția asupra acestui m[anuscris], iar restul a

[80] Cf. *M. Gaster în corespondență*, p. 98—99: *Scrisoare a lui Nicolae Cartojan către M. Gaster, din 20 martie 1938.*

[81] Este prima dată că Gaster vorbea despre introducerea la această lucrare, sugerată doar într-o scrisoare, datată 10 februarie 1930, către Robert Eisler, în care scria că el comparase deja *Evanghelia lui Nicodim* cu textul grecesc, marcînd, pe margine, nepotrivirile dintre cele două versiuni și remarcînd superioritatea, în ciuda unor interpolări evidente, a textului românesc asupra celui grecesc, publicat de către Constantin Tischendorf.

[82] Cum am văzut, titlul exact al acestei lucrări era *The Messiah, Jesus and John the Baptist according to Flavius Josephus's „Capture of Jerusalem"*. (Old *Russian version)*, 1931.

[83] *M. Gaster în corespondență*, p. 68—69.

urmat așa cum știți. Dacă Mario Roques va fi în măsură să îmbunătățească traducerea mea, îndrăznesc să mă îndoiesc. Cînd v-am trimis traducerea germană, n-am avut la îndemînă textul românesc, acesta și-a făcut apariția după aceea și, desigur, sînt acum într-o situație mai bună de a-l revizui". Se oferea, deci, să o revizuiască el însuși, cu ajutorul unei fete din țară, cum anticipam, vorbitoare a amîndouă limbile, după ce o revizuise, cîțiva ani mai înainte, cu ajutorul unui învățat german, B. Bamberger: „Dacă nu [l-ați întîlnit — n.n.] încă — îi scria Gaster acestuia la 30 aprilie 1926 —, puteți să-i spuneți prof[esorului] Lietzmann că ați revizuit împreună cu mine traducerea germană a *Evangheliei lui Nicodim*, din limba română, și, în același timp, să-i amintiți faptul că fragmentele despre Iosif, asupra cărora se face din nou atîta tărăboi, se găsesc și ele în acel text". Dificultățile pe care le întîmpină, îl fac pe Gaster, bătrîn, obosit și lipsit de vedere, să renunțe, pe motiv că traducerea era destul de literară și de aproape de text, ca să mai reclame o revizuire amănunțită, de fapt o refacere completă a traducerii: „Problema evangheliei mele apocrife românești și fragmentul despre Iosif etc., care formează parte a lui Nicodim, mă pune pe gînduri — îi scria Gaster lui Eisler la 30 iunie 1930. Eu m-am străduit să revizuiesc traducerea, dar a trebuit să renunț la aceasta după cîteva capitole. Ea nu poate fi făcută atît de aproape de text și de literar, aceasta ar însemna refacerea întregii traduceri, iar pentru aceasta, îmi pare rău că trebuie s-o spun, n-am nici putere, nici timp. Examinînd-o cu foarte multă grijă, văd că nu mi-a scăpat nimic esențial. Traducerea trebuie să servească numai ca un sprijin pentru înțelegerea textului. Ea este destul de literală pentru acest scop și dacă revizuirea mea s-ar referi numai la probleme care necesită o revizuire reală, sînt foarte convins s-o fac. Dar s-o refac în întregime, așa încît s-o fac, din nou, aceasta mi-e teamă că nu sînt în stare s-o fac. Am încredere, cu toate acestea, că dumneavoastră veți fi destul de mulțumit cu traducerea așa cum se află, cu cîteva puncte ici-colo, desigur, puse mai clar, și nu am nici o îndoială că va fi întru-totul suficientă pentru acest scop", problemă pe care o pusese, mai înainte, și în scrisoarea din 26 august 1929.

O altă propunere de colaborare din partea lui Iorga se leagă tot de bogata colecție de manuscrise românești a lui M. Gaster. Aflînd, indirect[84], că Gaster a descoperit și studiat „traducerea românească a unei opere de filosofie datorată lui Constantin Stolnicul Cantacuzino", Iorga își oferă

[84] Dintr-o recenzie a lui M. Gaster, intitulată *O nouă istorie a românilor*, publicată în „Adevărul", 48 (1938), nr. 15 514 din 8 august, p. 1—2. Cu această ocazie, B. Brănișteanu, prieten al lui Gaster, căruia îi fusese încredințată publicarea recenziei, reproduce, în nota introductivă, un pasaj din scrisoarea lui Gaster, care avea să-i atragă atenția lui Nicolae Iorga: „Eu acuma — ne scrie el [adică Gaster — n.n.] — mă ocup cu studierea și copierea mai multor texte vechi românești, din colecția mea de manuscrise și, dacă voi avea răgaz și sănătate, poate că mă voi încerca să le dau în vileag. Unul din aceste texte, care mă interesează foarte mult, este, după cît mi se pare, cea mai veche carte filosofică, apărută [sic!] în românește. Ea a fost scrisă de Constantin Cantacuzino, fratele voievodului Șerban Cantacuzino, pe la sfîrșitul veacului al șaptesprăzecelea, în grecește. Dar a fost tălmăcită în românește. Am de gînd s-o trimit Academiei Române. Am mai copiat o seamă de alte texte interesante, așa că, după cum vedeți, dragostea din tinerețe nu s-a stins." Greșeala marcată de noi cu [sic!] reprezintă o imixtiune — de fapt nu singura — a lui Brănișteanu în textul scrisorii lui Gaster, păstrată, în copie, în fondul Gaster de la University College din

întregul său sprijin în vederea publicării acelei lucrări, după cum urmează: în caz că lucrarea lui Gaster era pe cale de a fi încredințată tiparului, Iorga îi punea la dispoziție una din colecțiile sale de specialitate. Dimpotrivă, în caz că perspectiva publicării era mai îndepărtată, Iorga îl ruga, ca unul care se ocupa de opera lui Constantin Cantacuzino de peste 30 de ani, să-i pună la dispoziție „oarecare note despre această lucrare".

Lui Gaster, care obișnuia să-și petreacă verile la țară (în acea vară fusese la Selling, în Kent, unde primise vizita lui Nicolae Cartojan și puseseră la cale, în principiu, elaborarea de către Gaster a unei ediții Pann[85]), scrisoarea lui Iorga, trimisă prin intermediul Legației Române de la Londra, îi parvine cu oarecare întîrziere. Promite însă, la 13 septembrie 1934, să-i trimită atît textul lucrării lui Constantin Cantacuzino, cît și introducerea, pe care, inițial, se gîndise să le trimită la Academia Română, probabil pentru a fi publicate în *Anale*. „Cum și în ce fel" să se publice, rămînea, însă, la latitudinea lui Iorga, căruia Gaster îi aducea un adevărat elogiu: „Aș dori însă ca și D-ta să înzestrezi această publicație cu o prefață din partea D-tale, căci — îi scria Gaster la 13 septembrie 1934 — eu nu cunosc pe un altul care cu atîta măiestrie și cu atîta cunoștință ar putea să scoată la iveală importanța acestei lucrări, pînă acum necunoscută, a stolnicului Cantacuzino".

Cu toate că Gaster spera că „pînă în 3—4 săptămîni totul va fi gata", se pare că această lucrare a lui Constantin Cantacuzino, care trata despre „pronia D[umne]zeiască sau ursitoarea, cum scrie. Vechea problemă a omenirii", n-a mai ajuns în mîinile lui Iorga și nici nu pare să fi fost publicată de Gaster sau de altcineva, probabil că nici n-a mai fost încheiată.

VIRGILIU FLOREA

ANEXE

I

Hotel Restaurant *3 octombrie 1921*
Foyot
Paris
[*antet tipărit*]

Stimate domnule Gaster,

D[l]. Take Ionescu binevoiește a primi d-sa cărțile care din greșeală vi s-au dat și a căror listă v-am expediat-o prin scrisoarea mea anterioară[1]. *Institutul Sud-Est Oriental nu poate ceda nimic din biblioteca sa.*

Primiți, vă rog, încredințarea considerației mele deosebite.

N. Iorga

Londra. Căci nu era vorba de o carte tipărită a Stolnicului, ci de un manuscris, atît în versiunea grecească, cît și în cea românească. Mai menționăm că Gaster își făcea copii după propriile manuscrise, de care se vede că nu se putea despărți cu totul, înaintea achiziționării lor de către Academia Română, întîmplată, cum am mai arătat, în 1936.

[85] Cf. *M. Gaster în corespondență*, cap. *M. Gaster și Nicolare Cartojan*, p. 3, 6 și, respectiv, cele două secțiuni ale scrisorilor, pe această temă, ce și le-au adresat. Era vorba de vol. Anton Pann, *Povestea vorbii*. Ediție nouă, completă și ilustrată. Cu o introducere de Dr. M. Gaster, membru onorar al Academiei Române, Craiova, „Srcrisul Românesc", 1936.

[1] *Din păcate, această scrisoare nu ni se păstrează, noi, cel puțin, n-am dat peste ea în timpul investigațiilor întreprinse în arhiva Gaster de la Londra. Așa încît nu cunoaștem nici*

În lipsa d-lui Take Ionescu, d[l]. ministru Boerescu[2] *poate primi cărțile. Sînt responsabil față de Institut și am nevoie de ele* fără nici o întîrziere.

D[l]. Beza[3]*, care mi-a scris că aveți nevoie de cărți pentru a le studia, n-a înțeles bine, desigur, răspunsul d-voastre, căci cunoașteți mai de mult decît mine întregul lor cuprins, cum o dovedesc lucrările d-voastră*[4]*, care mi-au folosit așa de mult și mie.*

II

[*copie*]

193 Maida Vale,
London, V.9.,
6th December 1921

Stimate d-le Iorga,

Scrisoarea d-voastră din 3 decembrie[5] *mi-a parvenit abia acu 2 zile și mă grăbesc a vă răspunde îndată. Se poate că a fost o mică neînțelegere în privința cărților de la Institutul Sud-Est European. Dar d[l]. Beza m-a înțeles foarte bine cînd i-am spus că le-am luat pentru complectarea notelor mele bibliografice și că am nevoie de acele cari s-au publicat în cele [sic!] din urmă 20 ani, pentru a mă satisface despre mersul dezvoltării literare în unele direcțiuni, pe cari nu le-am putut studia cu de-amănuntul, din pricina că nu le văzusem pînă acum. Se înțelege că le voi întoarce cît se poate mai curînd, cu toate mulțumirile mele pentru împrumutul lor. Din nenorocire, expedierea lor, împreună cu alte cîteva sute de cărți și broșure cumpărate și căpătate în Țară, a întîrziat pînă mai deunăzi. Puteți să fiți pe deplin asigurați că, îndată ce le voi primi, mă voi grăbi a mă folosi, cît se poate de iute, în primul rînd de acele cărți și că fără cea mai mică întîrziere le voi preda d-lui ministru Boerescu, pentru a le trimete îndărăt, cu toată grija posibilă.*

Omul cît trăiește tot mai învață și asta am văzut cît de mare nevoie am și eu față de acele cărți, mai ales că pregătesc o nouă ediție a Literaturii populare române[6] *și eu țin a fi cît de exact în citatele mele bibliografice. Mie îmi place a avea cartea citată înaintea ochilor mei, cînd vorbesc de dînsa. De aceea, am strîns o literatură cît de bogată, tocmai cînd am avut prilejul, mai ales în urma amabilității d-voastră.*

Vă rog priimiți încredințatrea înaltei stime ce vă păstrez și mai ales pentru priimirea frumoasă ce mi-ați făcut la Văleni, care, pentru mine, a fost o adevărată cinste și mîngîiere sufletească[7] *și o aducere aminte înălțătoare.*

Cu tot respectul.

Devotat,

[Dr. M. Gaster]

D-sale
D-lui Profesor N. Iorga,
Hotel Restaurant Foyot (Pro. tem.),
Paris

---

lista cu cărțile ce i-au fost împrumutate. Era vorba însă, fără îndoială, de lucrări referitoare la literatura populară românească scrisă, căci Gaster intenționa, cum am arătat, să scoată o nouă ediție a lucrării sale de pionierat, care era Literatura populară română.

[2] *Era vorba de M. Boerescu, ministru plenipotențiar al României la Londra, însărcinat cu afaceri. Va fi înlocuit, în chiar acel an, cu Nicolae Titulescu, viitor prieten al lui Gaster.*

[3] *Era vorba de Marcu Beza, consul general al României în Anglia, profesor de limba și literatura română la King's College al Universității din Londra, animator, împreună cu Gaster, al vieții culturale românești din capitala britanică.*

[4] *Era vorba, în principal, de cele trei scrieri importante pe care M. Gaster le dedicase, pînă atunci, domeniului românesc:* Literatura populară română *(1883),* Chrestomatie română *(1891)* și Geschichte der rumänischen Literatur *(1901).*

[5] *De fapt,* 3 octombrie, *cum apare și în scrisoarea lui Iorga, care într-adevăr se găsea la Paris la acea dată. (Cf. Barbu Theodorescu,* op. cit., *p. 79.)*

[6] *Cum am arătat, ediția a doua a acestei lucrări nu a apărut, cu toate preparativele îndelungate ale lui Gaster, în timpul vieții acestuia. Ea a fost publicată numai în 1983, la împlinirea a o sută de ani de la cea dintîi apariție a ei, în îngrijirea orientalistului Mircea Anghelescu.*

[7] *Aluzie la nedreapta expulzare din țară, în 1885, a lui M. Gaster. De fapt, mulți dintre contemporani, ca și însuși Gaster de altfel, au văzut în invitația ce i-a fost adresată oficial de*

III

*[copie]**

Telephone
3826 Pad[ington]

Mizpah,
193 Maida Vale, W.,
10 mai 1922

Stimate d-le Iorga,

Cu mare părere de rău, nici până azi, după cît știu, nu mi-au fost trimise cărție căpătate în țară. Între dîncele și cele împrumutate de Institutul Sud-Est European. Puteți să fiți încredințați că, dacă vor sosi, vor fi înapoiate îndată, cu mulțumirile pe care le datoresc bunăvoinței și îngăduinței d-tale. Dacă n-au fost pornite la sosirea d-lui Beza în țară, voi însărcina pe ai mei de acolo de a le culege din grămada celor adunate și de a vi le înapoia, căci mi-am luat nădejdea de [la] dînsele. Am vrut să le întrebuințez pentru complectarea Literaturei populare. *Se vede că va fi nevoie de o altă călătorie a mea în țară, ca să-mi pot împlini dorința. Nădăjduiesc că și atunci îmi veți da prilejul binecuvîntat de a mă întîlni iar cu d-voastră[8] și a gusta iar din frumusețea geniului d-voastră.*

Cu toată stima,

devotat,

M. Gaster

* *Ceea ce, de altfel, se și precizează la începutul acestei scrisori, prin notarea, de două ori, a cuvîntului englezesc* copy.

IV

[copie] *[iulie 1925]*

Stimate d-le Iorga

Acu trei ani și mai bine, ați avut bunăvoința de a mă introduce la Institutul Sud-Est European, unde am obținut un număr de cărți și broșuri rom[ânești], cari mi se părea a avea un interes oarecare pentru studiile mele. Din nenorocire, acele carți, împreună cu multe alte[le], cumpăr[ate] de mine, au rămas atunci în țară și au trecut mai bine de doi ani pînă cînd le-am căpătat aci. Dar nu știu cum s-a întîmplat că, o parte din acele cărți, atît ale mele, cît și ale Institutului, a[u] rămas în țară și, pînă azi, n-am putut să le recapăt, iar cele, puține, cari au sosit aci, s-au scufundat în noianul bibliotecii mele, așa că îmi vine acum foarte greu să pun mîna pe dînsele.

Nu vreau însă ca dvs. să rămîneți păgubaș [de] pe urma mea. De aceea, vă rog să primiți cecul, aci alăturat, de zece funți englezi. După cursul de azi, mai bine de zece mii de lei. Cu banii ăștia, vă rog să binevoiți a face ca să se obție cărțile în chestie și nu mă îndoiesc că, dacă se va da sfară pe la anticari, numai o parte din banii trimeși vor ajunge, cu îndesat, să umple golul. Mai ales că o parte din acele cărți erau numai un volum din două sau trei. Cu restul banilor, să se cumpere cărți pe cari le veți alege d-voastră și le veți înainta Ins[titutului], ca un dar din parte-mi, o ispășanie a unui păcat nevinovat.

Iar d-voastră să mă judecați cu duhul blîndeței. Primiți vă rog, totdeodată, încredințarea distinsei mele considerațiuni.

[Dr. M. Gaster]

Domniei Sale
D-lui [Nicolae Iorga],
Președintele Ac[ademiei] R[omâne]
și al I[nstitutului] Sud-Est Eur[opean]

---

a vizita România drept o încercare a guvernului român de a repara nedreptatea ce i se făcuse lui Gaster 35 de ani mai înainte, de către guvernul liberal al lui Ion C. Brătianu, la instigația lui D. A. Sturdza, ministru al cultelor și instrucțiunii publice.

[8] *Într-adevăr, Gaster s-a întîlnit cu Iorga și la viitoarea sa vizită în țară, întîmplată în vara anului 1926, cum am arătat.*

V

Vălenii de Munte,
3 august 1925

N. Iorga

vă mulțumește pentru darul făcut Institutului Sud-Est European[9] *și vă trimete cele mai bune salutări.*

VI

Vălenii de Munte,
7 august 1934

Scumpe domnule Gaster,

Foiletonul d-tale[10] *despre cartea pe care d[l]. Seton-Watson nu mi-a trimes-o*[11] *îmi arată că ai găsit traducerea românească a unei opere de filosofie datorită lui Constantin Stolnicul Cantacuzino.*

Nu știu unde vrei s-o publici. Ți-aș oferi vreuna din colecțiile mele.

Dacă însă nu se poate și termenul publicării ar fi departe, eu, care de treizeci de ani urmăresc opera lui Constantin Cantacuzino, ți-aș fi foarte mulțămitor dacă mi-ai da oarecare note despre această lucrare.

Cu cele mai bune amintiri, primește, te rog, salutări amicale.

N. Iorga

VII

[*copie*] *13 sept[embrie] 1934*

Stimate D-le Iorga,

Cam tîrziu mi-a venit scrisoarea D-tale la mînă. D-ta ai trimes-o la Legație, de la Legație, peste cîteva zile, s-a trimes la adresa mea de aci. Eu însă eram dus la țară și iar a trecut vreme pînă cînd a ajuns acolo. Abia de curînd m-am întors acasă și mă grăbesc îndată a vă răspunde.

Iată cum stă chestia cu scrierea stolnicului Cantacuzino: Cu ajutorul unui tînăr, Dl. Jarovici din București[12]*, am scos o copie*[13] *după original. După ce isprăvesc și [o] revizuiesc încă o dată, pregătesc o scurtă introducere. După aia, cu cea mai mare plăcere, voi trimete atît copia, cît și introducerea, și te las pe D-ta să hotărăști cum și în ce fel o vei publica. Aș dori însă ca și D-ta să înzestrezi această publicație cu o prefață din partea D-tale, căci eu nu cunosc pe un altul care, cu atîta măiestrie și cu atîta cunoștință, ar putea să scoată la iveală importanța acestei lucrări, pînă acum necunoscută, a stolnicului Cantacuzino.*

Eu, mai întîi, hotărîsem să trimet m[anusci]s[ul] la Academie, dar, după ce am primit scrisoarea D-tale, mi-am schimbat hotărîrea.

Aștept dar răspunsul D-tale și sper că, pînă în 3—4 săptămîni, totul va fi gata.

Cu toată stima,

[Dr. M. Gaster]

P.S. Problema pe care o discută este pronia D[umne]zeiască sau ursitoarea, cum scrie. Vechea problemă a omenirii.

---

[9] *Era vorba de cei 10 funți englezești, de care fusese vorba în scrisoarea precedentă.*

[10] *Era vorba despre recenzia lui Gaster, deja amintită, la cartea lui Robert William Seton-Watson (1879—1851), istoric britanic, specialist în istoria Europei centrale și de sud-est, mare susținător al Unirii Transilvaniei cu România, membru de onoare al Academiei Române, asupra căruia cf. Cornelia Bodea și Hugh Seton-Watson,* R. W. Seton-Watson și românii.1906—1920, *2 vol., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.*

[11] *Nicolae Iorga se referea la cunoscuta lucrare* A History of the Roumanians *(1934) a lui R. W. Seton-Watson.*

[12] *Asupra acestui tînăr, student la Londra, care a jucat un rol important nu numai în copierea manuscriselor Gaster, ci, mai ales, în întocmirea amintitei ediții din* Povestea vorbii *a lui Anton Pann, cf.* M. Gaster în corespondență, *p. 22, nota 1.*

[13] *Astăzi, foartea probabil, în colecțiile bibliotecii de la School of Slavonic and East European Studies din Londra, acolo unde se păstrează cărțile și manuscrisele rămase de la M. Gaster, în timp ce voluminoasa sa arhivă se găsește în colecțiile bibliotecii de la University College din Londra.*

VIII

N. Iorga

Cu mulțămirile sale călduroase[16].

27 iulie 1936

[16] ***Pentru trimiterea**, la sugestia lui Nicolae Cartojan, a ediției din* Povestea vorbii *a lui Anton Pann.*

UNIVERSITARI CLUJENI LA CURSURILE DE VARĂ DE LA VĂLENII DE MUNTE

„Şcoala oamenilor maturi, în jurul problemelor naţionale, aceasta este adevărata şcoală şi de aceea ea a fost întemeiată aici". — Aşa îşi definea, în 1928, Nicolae Iorga ctitoria sa de la Vălenii de Munte, instituţie care a avut un rol major în pregătirea, în plan spiritual, a Unirii din 1918, în consolidarea statului român în perioada interbelică.

În anul 1907 Nicolae Iorga şi-a ales ca reşedinţă micul oraş Vălenii de Munte, ocolit de procesul industrializării, conservînd tradiţiile edilitare şi de viaţă spirituală românească. Amintindu-şi, peste cîteva decenii, ce l-a impresionat la mica localitate, istoricul menţiona: „Un patriarhalism desăvîrşit, fără prăvălii, în stil românesc, cu acoperişuri de aramă, cu stîlpi estetici [...] Era aici o pace, o bună înţelegere românească, o armonie' întîrziată, fără nici un amestec de populaţie străină, care cucerea îndată ca şi împrejurimea, pe care am străbătut-o în cîteva zile, descoperind tot ceea ce se ascundea necercetat în bisericile şi mănăstirile, în casele de moşneni înstăriţi de belşugul prunelor din acele bătrîne sate"[1]. *Marele dicţionar geografic al României*[2], consemna localitatea cu cele trei cătune (Văleni, Turburea, Valea Gardului), un total de 3 000 locuitori, o poştă, un spital şi o farmacie.

Stabilirea în orăşel se făcuse, în mod evident, şi datorită poziţiei sale favorabile scopurilor naţionale urmărite de istoric. Aflată în apropierea graniţei cu Transilvania, aşezarea putea deveni uşor un centru de atragere a românilor de dincolo de Carpaţi; finalizarea, în 1908, a construcţiei căii ferate Ploieşti-Văleni, continuată ulterior pînă la Măneciu, uşura accesul celor din interiorul ţării spre centrul de cultură nou creat.

Cu sprijinul material al unor prieteni, prin subscripţii[3] sau vînzarea unor acţiuni[4], s-a strîns suma necesară înfiinţării Tipografiei „Neamul Românesc", inaugurată la 21 mai 1908; din 1924 se va numi „Datina Românească". Evenimentul a fost primit în întreaga ţară cu o vie satisfacţie, scopurile urmărite de fondator fiind larg cunoscute[5]. Aici vor fi tipărite publicaţiile lui Nicolae Iorga şi majoritatea lucrărilor sale.

Evenimentul cel mai important pentru Vălenii de Munte, în 1908, a fost deschiderea cursurilor de vară. Ideea înfiinţării unei instituţii în care

---

[1] N. Iorga, *O viaţă de om. Aşa cum a fost*, Bucureşti, 1981, vol. II, p. 205.

[2] *Marele dicţionar geografic al României*, Vol. 5, Bucureşti, 1902, p. 732—733.

[3] Arh. St. Bucureşti, fond. N. Iorga, dosar 3, f. 33; Biblioteca Academiei Române (în continuare se citează BAR), Corespondenţa N. Iorga, vol. 102, f. 155.

[4] *Ibidem*, f. 1—2, 20.

[5] *Ibidem*, vol. 106, f. 217, 219, 254, 277, 279.

să se adune români de pretutindeni pentru a se cunoaște mai bine și pentru a-și lămuri idealurile pentru care trebuiau să lupte, precum și, mai ales, metodele de atingere a lor, a fost adusă în discuție de către Nicolae Iorga la Putna în 1904, cu ocazia comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. În 1906, bucovineanul George Tofan, în revista din Cernăuți „Junimea literară", preia ideea precizînd formele în care dorea ca aceasta să prindă viață. Pornea de la constatarea că „legătura sufletească dintre românii de pretutindeni e prea slabă" și, ca urmare, mulți nu au o imagine precisă despre „întregul neam românesc". Propunea susținerea unor cursuri de vară la o mănăstire din România, locul fiind schimbat anual. Prelegerile trebuiau expuse de către fruntașii celor două universități, de la Iași și București, ca și de alți oameni de cultură. Aceste cursuri ar da posibilitate participanților să-și cunoască mai bine țara, „s-ar stabili acea legătură trainică de la om la om, care vecinic nu se rupe"[6].

Nicolae Iorga, organizatorul cursurilor de vară, nu a făcut numai să preia ideile lui George Tofan, ci le-a transpus în practică cu nota de originalitate care caracterizează fiecare acțiune de a sa, astfel încît, atît din punct de vedere al modului de concepere, cît și de realizare, Universitatea populară de la Vălenii de Munte îi aparține pe deplin.

Încă de la început, cursurile aveau o menire bine precizată și urmărită cu perseverență: „a pune constatările nouă, toate cercetările zilei, toate descoperirile cercetării, toate inovațiile științei în funcție de suflet național și pentru desăvîrșirea și întărirea acestui suflet național"[7]. Prin urmare, nu simpla sporirea a nivelului cunoștințelor cursanților îl interesa pe Nicolae Iorga, ci lărgirea acestor cunoștințe pentru crearea unui puternic sentiment de solidaritate națională, pentru pregătirea spirituală a marii lupte pentru unitate politică ce se apropia. A fost imprimat cursurilor un caracter popular și patriotic, păstrat tot timpul existenței acestora. Pentru a nu depinde de fluctuațiile politicii oficiale, istoricul a menționat statutul particular al Universității Populare, declarînd că nu înțelege a primi nici o colaborare care ar duce la pierderea autonomiei: nici întreținere, nici locuință, nici teren gratuit[8].

În prima etapă de existență a cursurilor de vară, pînă în 1914, alături de Nicolae Iorga au conferențiat la Vălenii de Munte o serie de mari personalități ale culturii românești; printre aceștia se aflau și mai mulți membri ai viitorului corp universitar românesc din Cluj. Vasile Bogrea susținea în 1908 un curs despre *Istoria literaturilor moderne*, în 1909 un altul despre *Sentimentul naturii în literatură*; Alexandru Lapedatu prezenta, în 1909, *Relațiile noastre cu Ardealul*; Ioan Ursu aborda, în 1911, tema *Timpurilor noastre de glorie*. De asemenea, mai mulți viitori profesori clujeni au fost cursanți ai Universității Populare.

Aflăm ecou prelegerilor în rîndul participanților din relatările ziariștilor și din scrisorile primite de marele istoric. Momentul central îl reprezenta întotdeauna cursul lui Nicolae Iorga, ținut constant seara. Atrăgea

[6] George Tofan, *Cursuri universitare feriale*, în „Junimea literară", Cernăuți, anul III, nr. 8—9 din 1906, p. 136; vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 211.
[7] „Neamul românesc", an VII, nr. 72, din 2 iulie 1912, p. 1138.
[8] „Tribuna", Arad, an XIII, nr. 171 din 9(22) august 1909.

atenția tuturor prin bogăția materialului expus, printr-o logică impecabilă și prin felul curgător, larg accesibil, al vorbirii; toate acestea se corelau cu vocea plăcută, bogăția de limbă și înfățișarea impunătoare. Un ziarist transilvănean aprecia: „Se prezintă ca om. Dar ca om formidabil. Om care sufletește are darul dumnezeesc de a face ce voiește cu auditoriul. Te răpește în sfere, te duce să ți se strîngă sufletul de durere, vezi, cînd voiește și cînd vrea te impresionează pînă la lacrimi"[9]. Aceleași impresii se desprind și din scrisorile trimise de foștii cursanți lui Nicolae Iorga; se angajau să stea la bine și la rău lîngă el și lîngă steagul pe care l-a desfășurat „pentru un mai fericit viitor al mult încercatului și nefericitului nostru neam românesc"[10].

Din întreaga perioadă pînă la războiul mondial, 1912 a fost anul celei mai largi participări la cursurile de vară, majoritatea formînd-o învățătorii din Transilvania și Bucovina[11]. Cursurile deveniseră un adevărat eveniment popular; „Gazeta Transilvaniei" din 4 iulie afirma că în ziua deschiderii la Vălenii de Munte se adunaseră aproape șase mii de oameni. S-a inaugurat noua sală, constituită cu fonduri adunate prin subscripție. Noul local va deveni un adevărat templu al culturii, în care se vor auzi glasurile unora dintre cele mai mari personalități ale culturii române; aici vor fi dezbătute problemele arzătoare ale țării și, mai ales, vor fi trasate căile de urmat pentru atingerea țelului unității naționale.

Cursurile de vară de la Vălenii de Munte nu au fost concepute sub forma rigidă a învățămîntului universitar de stat. Prelegerile erau întotdeauna urmate de discuții între cursanți și profesori, desfășurate de cele maii multe ori în mijlocul naturii, astfel încît, treptat dispărea orice barieră datorată diferenței de vîrstă sau de pregătire, realizîndu-se unitatea de gîndire și înțelegerea plenară a subiectelor abordate. Programul era completat cu activități culturale — piese de teatru, spectacole artistice, festivaluri de porturi populare —, și excursii la Cheia, Slănic Prahova și comunele alăturate.

Ecoul cursurilor de la Vălenii de Munte, în țară, a fost foarte puternic. Mai interesant este, însă, ecoul avut în regunile românești ocupate în acel moment. Autoritățile austro-ungare s-au arătat alarmate. În Bucovina consilierul de curte Fekete declara că este vorba să se meargă la cursuri, pentru că acolo nu se face politică, dar trebuie cerută o aprobare; „Dacă ea ar zăbovi pînă la 1 septembrie, aceasta n-ar dovedi rea voință, ci numai o ocupație covîrșitoare a birourilor"[12]. O parte a învățaților din Bucovina, pentru a fi împiedicați să se ducă la Vălenii de Munte, au fost concentrați în vara anului 1909 în Galiția, la Stanislav; de aici vor trimite o telegramă lui Nicolae Iorga, arătînd că sînt cu sufletul alături de istoric[13]. În Transilvania și Banat guvernul maghiar folosea metode mult mai dure. Ministrul Învățămîntului, contele Apponyi, a dat ordin de oprire a tuturor

[9] „Drapelul", Lugoj, an IX, nr. 74, din 11 (24) iulie 1909.
[10] I. I. Torouțiu, *Studii și documente literare*, 1936, vol. VIII, p. 236.
[11] BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 205, f. 230.
[12] „Neamul românesc", an IV, nr. 73 din 17 iulie 1909, p. 1246.
[13] *Ibidem*, nr. 84 din 31 iulie 1909, p. 1351. Și în anii următori învățătorii din Bucovina vor fi concentrați în preioada cursurilor de vară — I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. VIII, p. 112.

învățătorilor și studenților care voiau să meargă la Vălenii de Munte, sub amenințarea unor pedepse administrative[14].

Toate publicațiile românești din teritoriile ocupate au primit cu entuziasm Universitatea Populară de la Vălenii de Munte; sintetizînd sentimentul general, în 1912 „Gazeta Transilvaniei" scria: „Noi fiii Ardealului îndurerat am venit și venim cu mare dor de lumină la cursurile de vară, ca apă vie să luăm din izvorul dătător de viață de aici"[15].

Ideile semănate la cursurile de vară vor susține moral ostașul de pe front, atunci cînd România va intra în război; aceleași idei vor susține și pe cei rămași în spatele frontului. Traducînd în parctică îndemnurile marelui istoric, mulți dintre foștii cursanți se vor jertfi pentru idealul național. După război, în condițiile în care se realizase România Mare, un fost participant la cursurile de vară, profesorul brașovean Mihail Elinescu, scria lui Nicolae Iorga: „Simbolul zilelor pe care le trăim azi — a unei țări românești întregite — l-am primit acolo unde ca nicăieri în altă parte, românii din toate plaiurile graiului românesc, veneau înfruntînd pericole să asculte cuvintele de îndemn și îmbărbătare ale dascălilor mari ai neamului"[16].

România întregită avea încă de rezolvat probleme foarte grele, legate de reconstrucția economică, de democratizarea vieții social-politice, integrarea armonioasă pe plan politic și cultural a noilor provincii, atragerea la viața statului unitar a naționalităților conlocuitoare și, în primul rînd, problema apărării unității teritoriale, valabilitatea actelor înfăptuite în 1918 fiind negată de forțele revizioniste. În lupta pentru rezolvarea tuturor acestor probleme, Universitatea Populară de la Vălenii de Munte își găsea locul, nevoia existenței unei asemenea instituții fiind larg recunoscută. La Congresul Ligii Culturale de la Rîmnicu Vîlcea din 1920, s-a hotărît susținerea reluării cursurilor, iar pentru a-l cinsti pe întemeietor cu ocazia împlinirii a 50 de ani de viață,, a fost adoptată denumirea de Universitatea Populară „Nicolae Iorga". Se crează un comitet de coordonare a întregii acțiuni, fondurile necesare fiind obținute, în cea mai mare parte, prin subscripții din întreaga țară[17].

Ca mod de organizare, nu existau diferențe între cursurilor de vară din perioada interbelică și cele dinaintea primului război mondial. Erau în continuare „o școală a sufletelor", după expresia conducătorului lor, cu participare benevolă, cu caracter larg popular, independentă de stat Numărul mare de participanți ridica greutăți deosebite, pentru cazare fiind folosite casele particulare și școlile din Vălenii[18]. Un comitet de femei

[14] „Tribuna", Arad, an XIII, nr. 143 din 3(16) iulie 1909, anunța că ordinul a sosit și la școlile din Arad. „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an LXXII, nr. 143 din 4(17) iulie 1909, publică știrea extinderii interdicției și asupra elevilor de gimnaziu. Pentru metodele folosite de românii transilvăneni ca să ocolească dispozițiile guvernului de la Budapesta vezi *Scrisori către N. Iorga*, vol. III, București, 1988, p. 285—286.

[15] „Gazeta Transilvaniei", an LXXV, nr. 146 din 4(17) iulie 1912.

[16] BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 279, f. 267—268.

[17] Arh. St. București, fond Liga Culturală, dosar 5/1919—1925, f. 23—24. S-a înființat un fond cultural „Nicolae Iorga". Pentru donațiile primite de Universitatea Populară vezi „Calendarul Ligii Culturale" 1922, p. 41. Pentru fondurile donate de Liga Culturală vezi Arh. St. București, fond Liga Culturală, dosar 5/1919—1925, f. 64.

[18] Arh. St. Ploiești, fond Primăria Vălenii de Munte, dosar 128/1939, f. 80.

înființat la București va strînge în fiecare an, după 1924, fondurile necesare funcționării cantinei și căminelor[19]. Liga Culturală, al cărei președinte devenise Nicolae Iorga, va trimite regulat ajutoare și Asociației auditorilor cursurilor, creată în 1922[20].

În perioada interbelică, participarea la Universitatea Populară era diversă. Veneau români și reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare din țară; români din Iugoslavia, Bulgaria, Grecia; studenți care se specializau în limba română la universitățile din Polonia, Cehoslovacia, Italia (ziarele consemnau faptul că în urma primirii calde ce li s-a făcut, aceștia „au plecat de la Vălenii cu ochii în lacrimi, mărturisindu-și întraga lor dragoste pentru țara și pentru poporul nostru"[21].) și chiar din Ungaria, Spania sau Bulgaria[22]. Au susținut conferințe personalități marcante din Franța, Anglia, Italia, Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, Ungaria[23].

În perioada interbelică, Nicolae Iorga înființa la Vălenii de Munte o serie de noi așezăminte culturale: Școala de misionare morale și naționale „Regina Maria", Muzeul de artă, Școala artelor unite, Așezămîntul pentru minoritari „Regele Ferdinand", Așezămîntul cultural „Cuvîntul" Toate acestea gravitau în jurul Universității Populare și transformau orașul într-o adevărată cetate culturală.

La activitatea aceasta atît de complexă de la Vălenii de Munte și-au adus o importantă contribuție universitarii clujeni, atît istorici cît și filosofi, matematicieni, folcloriști, doctori, economiști, filologi, ș.a. Erau reprezentate Universitatea, institutele subordonate acesteia, Academia de Înalte studii Comerciale și Industriale, muzeele, arhivele.

---

[19] Ion Sân-Giorgiu, *O cetate culturală — Vălenii de Munte. 1908—1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 14.

[20] Arh. St. București, fond Liga Culturală, dosar 5/1919—1925, f. 58. Statul va sprijini foarte puțin și sporadic Universitatea Populară; se va acorda reducere de 50 la sută pe CFR și, din cînd în cînd, mici fonduri, atunci cînd în fruntea unor departamente se aflau prieteni ai lui N. Iorga — Arh. St. Ploiești, fond Primăria Vălenii de Munte, dosar 115/1939, f. 133.

[21] „Neamul românesc", an XXX, nr. din 22 septembrie 1935; studenților străini li se acordă masa și cazarea gratuită pe toată perioada cursurilor de vară — BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 411, f. 138, 139. N. Iorga, în *Memorii*, vol. III, București, 1932, p. 316., consemnează numărul mare al ascultătorilor din afara țării — pentru același lucru, vezi și „Neamul românesc pentru popor", an XXVII, 1 iunie 1939, p. 176. Studenților străini li se preda un curs de limba română de către profesorul C. R. Vasilescu.

[22] Cei mai mulți studenți străini veneau din Italia — BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 361, f. 289; vol. 401, f. 223; vol. 417, f. 67, 205. Plecînd din România, unul dintre aceștia studenți scria (în limba română): „Am luat în inimă o amintire neștearsă. Fără exagerare eu pot să vă asigur că am găsit în toată România sufletul urmașilor Romei". — scrisoare către profesorul C. R. Vasilescu (arh. C. R. Vasilescu, București).

[23] Printre personalitățile străine care au conferențiat la Universitatea de la Vălenii de Munte se aflau: Moses Gaster, Emille de Martonne, Dr. Chapman, Dr. Wright, Prof. Craigle, Louis Gentil, Jacques Bourcart, Jean Fontaine, Matteo Bartoli, abatele Gasque, abatele Bottinelli, Mariano Baffi, Marcello Camilucci, ș.a. Majoritatea temelor abordate de conferențiarii străini se refereau la cultura din țările lor; excepție au făcut Moses Gaster, originar din România, care a vorbit despre creația populară românească și Emille de Martonne care s-a referit la rolul munților în viața poporului român (amîndoi au vorbit în limba română). Pentru conferențiarii străini vezi: N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 119, 196, 199, 200, 323, vol. IV, p. 178, vol. V, p. 45, 47, 143, 294, 295; Arh. St. Ploiești, fond Prefectura jud. Prahova, dosar 22/1922, f.l., dosar 24/1922, f. 1; Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 3, f. 6; BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 300, f. 18. Pe larg, conferințele erau consemnate în „Neamul românesc".

Fl. Ștefănescu-Goangă anunța, în iulie 1923, că va susține la Vălenii de Munte trei lecții[24], și va colabora, de asemenea, și în anii următori. M. Chiriţescu-Arva, profesor la Academia Agricolă din Cluj, scria lui Nicolae Iorga în 1925, odată cu trimiterea unor lucrări ale sale :„Deși lucrez într-un domeniu de specialitate puțin prețuit la noi în țară, libertatea pe care mi-am luat-o este un modest omagiu față de marele dascăl la a cărui învățătură mi-am adăpat și eu sufletul și ale cărui începuturi la Văleni le-am cunoscut între 1906—1909 cînd eram pe băncile Liceului din Ploiești". Solicita înscrierea în programul Universității cu o serie de conferințe asupra nevoilor agriculturii românești, convins că, astfel, ar putea aduce un folos auditorilor și agriculturii țării[25].

Între 1921—1923 s-a impus atenției participarea filologului Vasile Bogrea la cursurile de vară. Prieten vechi cu Nicolae Iorga, care-l aprecia în mod deosebit, profesorul clujean lăsa, de fiecare dată o impresie deosebită. Petre P. Panaitescu, prezent și el la Văleni, nota în jurnalul său : „Am făcut cunoștință cu Vasile Bogrea, un corp prăpădit care se susținea numai cu flacăra idealului. A ținut o conferință admirabilă. E cel mai mare erudit al țării noastre. Ochii, singuri vizibili din toată făptura lui, sînt o flacără nestinsă. Dărăpănarea corpului îi dă un aspect de idealism pur, cu dispariția aproape a materiei"[26]. Pentru Vasile Bogrea, participarea la Universitatea de la Văleni era o datorie dar și o necesitate sufletească, numai boala extrem de gravă putînd să-l împiedice să-și susțină lecțiile. Din Cluj, scria lui Nicolae Iorga, la 22 iulie 1925 : „Cursurile de lă Văleni sînt pentru mine, nu un rit sau un sport, ci o adîncă nevoie morală. Astă vară, la Lausanne, mă gîndeam cu tristețe într-acolo și mă mîngîiam. făgăduindu-mi că la anul ... Și, iată, anul a venit ; dar inima, care mă îndeamnă mereu spre Văleni, tot ea e de vină acum, că nu-i pot urma îndemnul"[27]. Nicolae Iorga îl va ajuta material pe Vasile Bogrea atît pentru tratamentul de la Lausanne, cît și pentru operația de la Viena din 1926. Lipsit de optimism, profesorul clujean scria prietenului său din Văleni, că va avea de la Viena știri de la el sau despre el[28]. Și într-adevăr, știrile au fost despre el. Însăși ministrul României în Austria, Mitilineu, îl ține permanent la curent pe istoric cu evoluția bolii ; după mai multe telegrame alarmante, la 8 septembrie se anunță decesul. Și în ultima zi de viață, în convorbirea cu ministrul român, Vasile Bogrea își arăta dragostea față de Nicolae Iorga[29]. Acesta se va îngriji de aducerea

[24] BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 306/1, f. 148—149.

[25] *Ibidem*, vol. 321, f. 217.

[26] P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921—1927)*, ed. de Silvia Panaitescu, Cluj, 1974, p. 72.

[27] BAR., Corespondența N. Iorga, vol. 231, f. 291—292.

[28] *Ibidem*, vol. 333, f. 302—321 ; fiind sărac, V. Bogrea se gîndea să se achite de datoria față de N. Iorga în alt fel: „Gîndul mieu era ca, îndată ce sănătatea mi-ar fi îngăduit-o, să cer cu cinstea de a face o mie de conferințe la Institutul dv., în aceleași condiții ca la Văleni (altădată, pe vremea asta, eram și eu acolo ...), adecă fără altă răsplată decît mîndria de a mă ști printre colaboratorii, umili, dar statornici, ai dv. la această parte din eroica operă de civilizație a României pe care o îndepliniți".

[29] *Ibidem*, vol. 335, f. 232 — scrisoare a lui C. M. Mitilineu din 23 septembrie 1926 : „Nu voi uita descrierea pe care mi-o făcuse de operația la care fusese supus fără a fi adormit spunîndu-mi cu ochii vii că, nevrînd să se gîndească un moment la durerea sa fizică, gîndu

în ţară a rămăşiţelor pămînteşti ale profesorului clujean, despre care va scrie că a fost „cel mai învăţat dintre români"[30]. La Universitatea Populară de la Vălenii de Munte, pe care o îndrăgise atît, i se va organiza un parastas în timpul următoarei ediţii, la 6 august 1927; în Program se anunţa: „Corul cursanţilor va da răspunsurile"[31].

De mai multe ori a conferenţiat la Vălenii de Munte profesorul doctor Valeriu Bologa. Prima dată o face în calitate de Director al Institutului de Istorie a Medicinei şi Farmaciei din Cluj. Întorcîndu-se de la cursuri, scria, la 30 august 1927, lui Nicolae Iorga: „Atmosfera de acolo, realizările pe care le-am văzut, mi-au întărit din nou optimismul [...] Dumnezeu să ţie încă mult timp acea comoară pentru neamul nostru, care e sufletul, mîndria şi puterea imensă de muncă a domniei-voastre! [...] Chemîndu-mă la Vălenii, cinstindu-mă cu încredinţarea de a ţine conferinţe, mi-aţi mai făcut un alt bine: Se apropie momente hotărîtoare pentru cariera mea. Eu am făcut ceea ce am putut pentru a da ceea ce îmi îngăduie puterile; mie pot s-o spun — am muncit cinstit. Şi am satisfacţia de a vedea că mulţi din aceia care au să mă judece îmi sînt binevoitori. Dar sînt destui, care ştiu precis că în momentele hotărîtoare îmi vor pune piedici; numai pentru că odată cu capul nu vreau să fac politică. [...] Şi atuncea, cînd te vezi în faţa unor piedici, care ştiu bine că vor fi greu de trecut, îţi vine bine, ba mai mult, îţi este de nepreţuit un sprijin moral ca acela pe care mi l-aţi dat domnia-voastră. Încrestînd lucrările mele în revista dv. şi chemîndu-mă la Vălenii să ţin cursuri, mi-aţi creat un prestigiu de mare valoare, care îmi va ajuta să trec piedici multe."[32] Valeriu Bologa mai apare în programul Universităţii Populare din 1929, 1936, 1940.

În 1927 şi 1928 a susţinut cursuri la Vălenii de Munte conferenţiarul G. G. Mateescu, specialist în istoria antică şi epigrafie. Nicolae Iorga îi va publica prelegerile atît în „Revista istorică", cît şi într-o broşură separată, în Biblioteca „Cuvîntul". Autorul se pare că venise la Vălenii şi cu intenţia de a obţine sprijinul marelui istoric pentru a moşteni catedra lui Vasile Pârvan, recent decedat; cu ajutorul întemeietorului Universităţii Populare va fi numit în postul de director al Şcolii Române din Roma[33].

O repetată prezenţă la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte a avut-o Romulus Vuia, directorul Muzeului Etnografic al Transilvaniei şi profesor la Universitatea din Cluj. În 1929 vorbea despre *Portul popular românesc* şi *Originea obiceelor noastre*, în 1936 despre *Rasă, popor, religie* şi *Tradiţie şi modernism*, în 1938 despre *Muzee săteşti, muzee regionale*, iar în 1940 va trata *Etnografia serviciului colaborării internaţionale*..

În 1929, se arăta foarte încîntat de cursuri şi de faptul că fusese invitat să susţină prelegeri, profesorul de la Academia Comercială din

---

lui era că se află pe un cîmp de război cu drapelul în mînă şi că trebuie să-l ţină neclintit sus". Telegramele lui Mitilineu, *Ibidem*, vol. 332, f. 178, 179, 180; vol. 335, f. 336.

[30] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, Bucureşti, 1967, p. 231.

[31] BAR., Corsepondenţa N. Iorga, vol. 313/2, f. 484.

[32] *Ibidem*. vol. 339, f. 167—168 şi 370 (legătură greşită în volum).

[33] Scrisori ale lui G. G. Mateescu pe marginea participării sale la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte, *Ibidem*, vol. 339, f. 216—217; vol. 340, f. 584—587; vol. 341, f. 332—333, 360—361; vol. 345, f. 105—106.

Cluj, Olimpiu Stefanovici-Svenk, colaborator la prima traducere a lui Eminescu în engleză, (1929). În „Patria" din Cluj[34], scria articolul *Călătorind cu d. N. Iorga în trecutul nostru artistic (Impresii de la Vălenii de Munte)*.

Anul celei mai numeroase participări clujene la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte a fost 1936, cu 10 cadre didactice: Valeriu Bologa, Gheorghe Bratu, Ion N. Evian, Dr. I. Făcăuaru, Dr. Axente Iancu, Constantin Marinescu, Dr. Luisa Netoliszcka, Dr. Gheorghe Popovici, Petre Sergescu, Romulus Vuia. Chiar și în dramatica vară a lui 1940, veneau de la Cluj 9 conferențiari: Ion N. Evian, Vladimir Ghidionescu, Dr. Axente Iancu, Valeriu Pușcariu, Petre Sergescu și Maria Kasterska Sergescu, Gheorghe Sofronie, Romulus Vuia.

Toți clujenii care au conferențiat la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte în perioada interbelică au contribuit din plin la succesul cursurilor de vară, la atragerea unui număr din ce în ce mai mare de auditori. S-au subordonat direcțiilor mari de insistență fixate de Nicolae Iorga și, chiar atunci cînd abordau teme de strictă specialitate în medicină, matematică, astronomie, prezentarea era făcută în funcție de problemele generale, între care cea națională ocupa locul central. Cele mai multe prelegeri apăreau imediat, în rezumat, în broșuri tipărite de Tipografia Datina Românească, broșuri date gratuit cursanților. Ulterior, mai ales prelegerile cu caracter istoric erau publicate în revistele conduse de Nicolae Iorga. Astfel, ceea ce se prezenta la Universitatea Populară putea fi cunoscut de un cerc foarte larg de specialiști și nespecialiști. Cea mai mare popularizare era făcută, însă, prin ziarul „Neamul românesc", care includea ample extrase din toate cuvîntările, dări de seamă asupra tuturor activităților desfășurate, timp de o lună o pagină întreagă fiind rezervată pentru aceste lucruri.

La imboldul profesorilor clujeni, foarte mulți studenți din localitate veneau la Vălenii de Munte. Pentru majoritatea, banii necesari erau dați de Liga Culturală sau strînși prin subscripție publică. Prin această ultimă metodă, s-a reușit ca în 1924 un grup masiv de studenți clujeni să fie prezenți la cursurile de vară. Nicolae Iorga se arăta foarte mulțumit de sosirea tinerilor din noua cetate universitară românească: „Și cine mi-a adus în aceste vremuri pe acești tineri ardeleni așa de eleganți în simplitatea grației lor este vrednic de toată recunoștința mea, căci mi-a adus pe acei ardeleni care-mi lipseau prea de mult, fără voia mea"[35]. Chiar și elevi ai școlilor normale din Cluj au fost trimiși la Vălenii de Munte, la cursurile de vară iar cîteva fete la Școala de Misionare[36]. În 1924, conducătorul studenților bucureșteni veniți la Universitatea Populară era Ioachim Crăciun, viitor cadru didactic la Universitatea din capitala Transilvaniei, iar al celor din Cluj era Olimpiu Boitoș[37].

[34] „Patria", XI, nr. 172, din 8 august 1929.

[35] „Adevărul", XXXVII, nr. 12444 din 17 august 1924; BAR, Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 324–325.

[36] *Ibidem*, vol. 331, f. 57.

[37] „Adevărul", XXXVII, nr. 12444 din 17 august 1924; La închiderea Universității Populare din 1924, N. Iorga afirma: „Din focar de cultură românească, ea a devenit, prin hiar aceasta, focar de unificare națională, de înfățișare a cetățenilor de trăiesc sub același acoperămînt de stat". — „Viitorul", XVII, nr. 4907 din 19 august 1924.

La Vălenii de Munte, odată cu creşterea pericolului revizionist, cursurile destinate combaterii acestuia erau tot mai numeroase. Dintre toţi conferenţiarii, cel mai bine a sintetizat realităţile momentului Nicolae Iorga, în ciclurile succesive de lecţii din 1938, 1939 şi 1940, indicînd elementele pe care se putea baza România în faţa pericolelor care o ameninţau. Inaugurînd tema *Hotare şi spaţii naţionale*, în 1938, avertiza asupra faptului că „Sînt idei care stau în calea liniştii omenirii şi care pot provoca cele mai mari nenorociri, cele mai groaznice cataclisme"[38]. Ideea care trebuia combătută în primul rînd, pentru că ameninţa întreaga civilizaţie, era aceea a „spaţiului vital", care ar da dreptul unui popor, considerat, superior, să răpească din teritoriile altora ; acceptarea acestei idei ar duce, fără îndoială, la masacre uriaşe, la distrugerea totală a noţiunii de drept şi la micşorarea numărului statelor independente ; dar, „civilizaţia umană este cu atît mai bogată cu cît sînt mai multe naţiuni care se manifestă"[39] ; înlăturarea unora nu poate duce decît la regres. Singura cucerire pe care istoricul o accepta era cea culturală, dînd exemplu răspîndirea culturii greceşti sau romane ; şi, cucerirea lumii pe plan cultural, sau cel puţin influenţarea ei, se poate face de către oricine „printr-o viaţă trăită cum trebuie, printr-o viaţă închinată unei religii a muncii [...] Şi poate să aducă cineva milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărîte a distruge orice fel de piedică, el va putea să-şi instaleze soldaţii, funcţionarii şi exploatatorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va aparţine"[40].

Prelegerile susţinute de marele istoric în 1939 la Vălenii de Munte au avut ca temă *Afirmarea vitalităţii româneşti*. Considera că vitalitatea unui neam nu este dată de persnonalităţile care se ridică din el, ci de masele populare ; elementul cel mai important este permanenţa trăirii pe aceleaşi locuri, continuitatea absolută de viaţă care conferă drepturi şi indică pe stăpînii adevăraţi ai ţării[41]. Românii îşi dovediseră vitalitatea prin felul inteligent în care au reuşit să pună în valoare bogăţiile solului şi subsolului, defrişînd păduri, secînd mlaştini, cultivînd ogoare, exploatînd minereurile. Muncind acest pămînt, împotrivindu-se tuturor furtunilor, tuturor năvălirilor, au ştiut să rămînă neclintiţi în locurile lor. Aceasta este adevărata vitalitate, opusă celei care se manifestă prin războaie distrugătoare de agresiune.

Declanşarea celui de-al doilea război mondial a arătat justeţea avertismentelor lansate de Nicolae Iorga. În condiţiile cînd mulţi erau intimidaţi de ascensiunea statelor fasciste, iar cîţiva trecuseră de partea agresorilor, savantul găsea tăria morală să-şi reafirme cu fermitate crezul în victoria raţiunii. Constatînd că „vuieşte văzduhul de strîgăte de război", afirma că nu armele vor fi biruitoare, nu tehnica militară, oricît de prefecţionată ar fi ea, ci înţelepciunea omenească, dreptatea[42], că Europa liberă nu poate exista decît dacă se sprijină pe state naţionale libere[43].

---

[38] N. Iorga, *Hotare şi spaţii naţionale*, Vălenii de Munte, 1938, p. 1.
[39] *Ibidem*, p. 7.
[40] *Ibidem*, p. 69.
[41] Idem, *Afirmarea vitalităţii româneşti*, Vălenii de Munte, 1940, p. 12.
[42] „Neamul românesc pentru popor", XXVII, nr. 2, din 1 februarie 1939.
[43] Arh. St. Bucureşti, fond Liga Culturală, dosar 71/1940, f. 63.
[44] „Neamul românesc pentru popor", XXVIII, nr. 16, din 15 august 1940.

Cursurile de vară vor avea loc, în 1940, în atmosfera sumbră creată de căderea Franței și de victoria Germaniei în Apusul Europei, de ascensiunea forțelor de dreapta pe plan intern. Toți cursanții erau sub impresia covîrșitoare a pierderii Basarabiei și Bucovinei de Nord, în urma înțelegerii sovieto-germane. În lecția de deschidere a Universității Populare, cuvintele lui Nicolae Iorga au însemnat, la fel ca în alte momente dramatice ale istoriei României, îndemnul la păstrarea speranței; cu demnitate afirma: „Sînt popoare care plîng, noi nu facem parte dintr-însele"[44]. Condițiile colaborării internaționale, văzute în evoluția lor istorică, vor forma subiectul prelegerilor susținute în 1940. Ultimul curs din acest ciclu se numea semnificativ *Falimentul colaborațiilor internaționale*[45].

Participanților la cursurile de vară din acest ultim an de viață al întemeietorului lor, li s-a insuflat încă odată nădejdea că viitorul țării nu poate fi întunecat de momente trecătoare de slăbiciune. Este ideea care răzbate cel mai clar din scrisorile celor trei studenți clujeni, trimise de la Vălenii de Munte conducerii Ligii Culturale din Cluj, care le asigurase condiții materiale pentru a putea participa la Universitatea Populară. Unul dintre cei trei, studentul în Drept și Litere, Ioan Paingu, se arăta foarte impresionat de personalitatea lui Nicolae Iorga: „La conferințele sale nu lipsește nimic care să te facă să ai o adeziune cu întreaga personalitate. [...] Ce să vă spun — stînd aici mi se evocă cele mai însemnate momente din viața și sbuciumul omenirii cu un realism, cu un simț al situațiilor pe care nu le-am știut înainte, deși mai auzisem vorbind pe dl. profesor la Radio, dar drept să vă spun, realitatea e alta și esența sa intimă numai acum mi se dezvăluie în toată splendoarea și măreția ei"[46]. Toți cei trei studenți clujeni scriau optimiști: „Am găsit aici poate mai mult decît de pe unde am plecat, durerea ce o poartă cu el fiecare frate venit din Basarabia, dar și nădejdea în reînvierea și dîrzenia unui neam ce nu se lasă cotropit"[47].

Un consecvent participant, ca auditor sau conferențiar, la Universitatea Populară, profesorul Victor Jinga de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj, îi cerea lui Nicolae Iorga, la 4 august 1940, un articol de argumentarea a drepturilor românești asupra Transilvanie și Banatului, pentru revista sa „Țara nouă", incluzînd în scrisoare motivația apelului :„D-voastră, domnule Profesor, ne cunoașteți mult mai bine decît noi pămîntul, istoria lui și drepturile pe cari le avem asupra Ardealului și Banatului. V-ați dăruit ca nimeni altul, luminării trecutului nostru și ați vibrat la fel și chiar mai mult decît noi, la toate bucuriile și necazurile noastre"[48]. Prompt, Nicolae Iorga va trimite un articol, apărut în revistă sub titlul *Numai două cuvinte*: „Se discută rostul viitor al Ardealului. Toate argumentele noastre s-au istovit. Le vom prezenta unde ar începe o discuție pe care nu noi am cerut-o. Dacă vor fi oameni s-o înțeleagă, aceasta va fi mai bine pentru pacea lumii. Prin presă cred că s-au spus de mult cele din urmă cuvinte. [...] Mi s-a cerut să dau cîteva rînduri în ceeace privește ceasul greu de acum. Pen-

[45] N. Iorga, *Condițiile colaborării internaționale*, București, 1940.
[46] Arh. St. București, fond Liga Culturală, dosar 71/1940, f. 43—44.
[47] *Ibidem*, f. 45.
[48] BAR., Arh. N. Iorga, XXV Varia 494.

tru guvernanți am un sfat, care nu se poate da în vileag, pentru milioanele de români de acolo nu mai trebuie unul"[49].

Ediţiile Universităţii Populare de la Vălenii de Munte din perioada interbelică se încheie în anul asasinării lui Nicolae Iorga, 1940. Cursurile de vară din 1921 pînă în 1940 au reprezentat o tribună de luptă pentru consolidarea statului unitar naţional, pentru armonizarea societăţii româneşti.

În anii celui de-al doilea război mondial s-a încercat reluarea cursurilor, dar, în condiţiile dispariţiei lui Nicolae Iorga şi ale climatului dictatorial din ţară, total neprielnic actelor de cultură, încercarea a eşuat[50] Lucrările ulterioare de reluare a activităţii acestei instituţii — din anii 1946 şi 1968 — constituie o altă etapă în viaţa culturală a ţării ce s-ar impune a fi prezentată într-un alt studiu.

PETRE ŢURLEA

[49] „Ţară nouă", II, nr. 67 din 25 august 1940. Recent, profesorul V. Jinga scria: „A fost firesc, ca atunci cînd revizionismul maghiar luase proporţii îngrijorătoare, revista săptămînală „Ţară nouă" pe care cu o întemeiasem şi o conduceam la Cluj, să publice un număr dedicat exclusiv acestui revizionism, după cum tot atît de firesc a fost să solicit pe N. Iorga să ne onoreze cu colaborarea sa".

[50] Arh. St. Bucureşti, fond Liga Culturală, dosar 79/1943, f. 10, 11, 23, 37.

CĂRTURARI CLUJENI ÎN ARHIVA M. GASTER DE LA LONDRA

CONSTANTIN I. MARINESCU

Printre cărturarii clujeni, destul de numeroşi (mai importanţi ne par a fi, în ordine alfabetică, profesorii Nicolae Bănescu, G. Bogdan-Duică, Valeriu Bologa, Ion Breazu, Ioachim Crăciun, Iosif Popovici, pe atunci încă docent pentru limba română şi filologie slavă la Universitatea din Budapesta, Sextil Puşcariu), care sînt prezentaţi, cu materiale, în voluminoasa Arhivă Gaster de la Londra.[1], se numără şi Constantin I. Marinescu, profesor de istorie universală la Universitatea din Cluj (1925—1943), ulterior şi la Bucureşti (1943—1946), director al Institutului de Istorie Universală al Universităţii din Cluj (1925—1943), viitor director al Şcolii Române din Franţa (1941—1948), membru, din 1928, al Academiei Române.

L-a cunoscut pe M. Gaster în primăvara anului 1930, cînd C. Marinescu făcea parte dintr-o delegaţie de profesori români care-l însoţeau pe Nicolae Iorga în drum spre Universitatea din Oxford, unde marelui istoric urma să i se confere, la 3 mai 1930, titlul de „Doctor Honoris Causa"[2]. În prealabil, profesorii români s-au oprit, însă, în capitala britanică, unde au participat, pe lîngă numeroase reuniuni ştiinţifice, la un prînz oferit, în ziua de 2 mai, de Nicolae Titulescu, ministru plenipotenţiar al României la Londra, la somptuosul Hotel Ritz[3]. La această întîlnire cu Nicolae Iorga au luat parte, pe lîngă soţia sa, renumiţi învăţaţi englezi (Sir Frederick Kenyon, director al celebrului British Museum, James Edward Geoffrey De Montmorency, profesor de drept comparativ la Universitatea din Londra, decan al Facultăţii de Drept, W. R. Halliday, decan la King's College din cadrul aceleiaşi Universităţi, profesorul Weiss de la Universitatea din Cambridge), înalte personalităţi diplomatice de la Legaţia

[1] Asupra cărcia cf., în principal, Trude Levi, *The Gaster Papers*. A collection of letters documents, etc., of the late Haham Dr. Moses Gaster (1856—1939), London, The Library of University College, 1976 („Occasional Publications" no. 2), 52 p.; Idem, *The „Gaster Papers"*, extras din *The Jewish Historical Society of England: Transactions*, Sessions 1973—1975, vol. XXV and Miscellanies. Part X, London, 1977, p. 252; Virgiliu Florea, *Prefaţă* la *M. Gaster în corespondenţă*, Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de ..., Bucureşti, 1985, p. V—VIII.

[2] Virgiliu Florea *Ibidem*, p. 181. Vezi, în arhiva Gaster de la Londra, *Scrisoare a lui M. Gaster către Lucy Leah Gaster, soţia sa, din 1 mai 1930.*

[3] Cf. Virgiliu Florea, *op. cit.*, p. 191 şi, respectiv, scrisoarea menţionată mai sus. Vezi şi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*. [*Biobibliografie*]. *1871—1940*. Bucureşti, 1976, p. 101.

României din capitala britanică (Marcu Beza, consul general şi, totodată, profesor de limba şi literatura română la King's College al Universităţii din Londra, vechi prieten al lui Nicolae Iorga[4] şi, respectiv, D. N. Ciotori, consilier special al Legaţiei), profesori de la Cernăuţi şi Cluj, membri ai delegaţiei conduse de Nicolae Iorga[5], precum şi Dr. M. Gaster, marele învăţat de origine română, unanim considerat drept un ambasador neoficial al României în Anglia[6].

Pe lîngă lunga convorbire, „foarte satisfăcătoare"[7], purtată cu Iorga, pe care îl cunoştea, cel mai tîrziu, din vara anului 1921, cînd întreprinsese un turneu de conferinţe în România (inclusiv la Universitatea Populară de la Vălenii de Munte) la invitaţia guvernului român[8], M. Gaster s-a întreţinut şi cu ceilalţi membri ai delegaţiei, bucuroşi, cu toţii, să-l cunoască, în sfîrşit, pe bătrînul învăţat.

Mereu în căutare de informaţie românească de specialitate, căci, practic, n-a renunţat niciodată la vechile sale procupări de dinainte de a se stabili la Londra (1885), M. Gaster se plînge de dificultăţile pe care le întîmpina în obţinerea atît de necesarelor publicaţii ştiinţifice din ţară. Drept urmare, prof. C. Marinescu îşi oferă serviciile, promiţînd să-i trimită — îi reamintea Gaster la 19 mai 1930 — „publicaţiile Institutului Istoric de la Cluj". Trimiterea de publicaţii româneşti slujea, cum însuşi Gaster mărturisea cu această ocazie, un dublu scop : se servea personal de ele, în propriile cercetări de limbă şi literatură română, dar oferea, „din cînd în cînd, ştiri şi altora din afară despre viaţa culturală din ţară", direcţie în care arhiva Gaster de la Londra conţine, într-adevăr, nenumărate dovezi. Nu va fi, deci, de mirare că trimiterea reciprocă de publicaţii va constitui, în mare vorbind, principala problematică a corespondenţei dintre M. Gaster şi C. Marinescu, alcătuită din cinci scrisori : trei, în copii dactilografiate, ale lui Gaster, două ale lui C. Marinescu, evident că în original.

Conform promisiunii sale, prof. C. Marinescu îi trimite lui Gaster la Londra atît cele patru volume, cîte apăruseră pînă atunci, din „Anuarul

---

[4] Încă în vara anului 1913, cînd a participat, între 22 martie/3 aprilie şi 28 martie/9 aprilie, la Congresul internaţional de studii istorice de la Londra, la care „Am fost primit — afirmă N. I[orga] — peste aşteptările mele", „Ghid i-a fost Marcu Beza, prietenul său de totdeauna". (*Ibidem*, p. 59).

[5] Cf., în arhiva Gaster de la Londra, *Scrisoare a lui M Gaster către Lucy Leah Gaster, din 5 mai 1930.*

[6] Cf., în aceeaşi arhivă, discursul rostit, din partea Academiei Române, prin membrul ei onorar D. N. Ciotori, consilier special al Legaţiei Române de la Londra, la sărbătorile prilejuite de aniversarea a 80 de ani de la naşterea lui M. Gaster, care au avut loc la Londra în data de 1 noiembrie 1936, cînd marelui învăţat i-a fost înmînat impunătorul volum omagial ce i-a fost dedicat de cca 50 de învăţaţi din întreaga lume, doi din România, Moses Schwarzfeld, vechi prieten, directorul ziarului bucureştean „Egalitatea", şi, respectiv, Nicolae Cartojan, profesor la Universitatea din Bucureşti. continuator al lui Gaster pe tărîmul cărţilor populare. (Cf. *Occident and Orient. Gaster Anniversary Volume*, Edited by Bruno Schindler, Ph. D. In collaboration with A. Marmorstein, Ph. D., London, Taylor's Foreign Press, 1936, p. 1—8 şi 15—20).

[7] *Scrisoare a lui M. Gaster către Lucy Leah Gaster, din 5 mai 1930*, deja menţionată.

[8] Cf. Virgiliu Florea, *Octavian Goga — M. Gaster în corespondenţă. O scrisoare inedită a lui Ocgtavian Goga*, în „Tribuna", XXXII (1988), nr. 22 din 2 iunie, p. 5 şi *idem*, *Cărturari englezi în apărarea Marii Uniri*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj", XXIX (1989), p. 545—551.

Institutului de Istorie Națională" din Cluj, cît și o lucrare mai veche a profesorului Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian* (1914).

Din cîte se pare, C. Marinescu nu și-a însoțit pachetele cu o scrisoare lămuritoare, pe care n-am găsit-o, în orice caz, în arhiva Gaster de la Londra. Se păstrează însă aici, în copie, desigur, scrisoarea de mulțumiri, datată 1 iulie 1930, a lui M. Gaster, prin care acesta făcea o dezvăluire importantă în direcția vechilor sale preocupări românești: cărțile primite urmau să fie puse la contribuție în elaborarea celei de a doua ediții a *Literaturii populare române*, pe care o pregătea de multă vreme, introducînd, pe un exemplar, intercalat cu foi albe, din ediția princeps (1883) a acestei lucrări, tot ceea ce apăruse, în decurs de aproape 50 de ani, „privitor la literatura pop[ulară], atît din cărțile românești, cît și din literatura universală". Cu toate că „acel volum s-a îmbogățit f[oarte] mult", adăugăm că noua ediție a *Literaturii populare românești* n-a mai putut fi publicată, probabil din cauza dificultăților întîmpinate în definitivarea acestei lucrări, Gaster pierzîndu-și vederea, cum se știe, cu multă vreme înainte[9].

În semn de recunoștință pentru lucrările trimise de C. Marinescu, M. Gaster oferă bibliotecii Institutului de Istorie Națională trei dintre cărțile sale „care stau în legătură directă cu literatura românească": celebra sa *Chrestomatie română* (1891), precum și „două cărți englezești": *Roumanian Bird and Beast Stories* (1915), „adică legendele pop[ulare] privitoare la animale și păsări, cu note comparative", și *Children's Stories from Roumanian Legends and Fairy Tales* (1922), „adică o colecție de basme românești traduse de mine, cu ilustrațiuni cu totul în spiritul românesc".

Aflat la țară la Plopeni-Prahova, C. Marinescu mulțumea, la 16 august 1930, pentru „frumoasele publicațiuni", din care se înfrupta și el în timpul vacanței, urmînd ca toamna, la reluarea cursurilor universitare, să le predea directorilor Institutului de Istorie Națională, profesorii Al. Lapedatu și I. Lupaș. Din păcate, nu putem ști care a fost, în final, soarta acestor interesante și atît de rare publicații: în orice caz, cele în engleză nu se găsesc, astăzi, în Biblioteca Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca.

Din această scrisoare mai aflăm că C. Marinescu intervenise, în vederea trimiterii *Dacoromaniei*, și pe lîngă Muzeul Limbei Române din Cluj, cu care însă Gaster intrase în contact, prin Ion Breazu și Ioachim Crăciun, încă de mai înainte.

În sfîrșit, un alt moment al dialogului epistolar dintre M. Gaster și C. Marinescu s-a derulat în toamna anului 1931, cînd învățații Clujului se pregăteau să-l sărbătorească pe Nicolae Iorga la împlinirea vîrstei de 60 de ani, prin publicarea unui volum omagial, „forma cea mai potrivită de sărbătorire — se preciza în scrisoarea oficială, semnată de însuși C. Marinescu — a celui mai strălucit și mai fecund dintre învățații noștri".

[9] Cf., asupra reeditării *Literaturii populare române*, Virgiliu Florea, *Din biografia unei lucrări centenare: „Literatura populară română" de M. Gaster. Contribuție documentară*, în „Anuarul de folclor", vol. V—VII, Cluj-Napoca, 1987, p. 197—203.

Cum acest volum, care urma să fie tipărit în cele mai alese condiţii grafice, apărea „datorită exclusiv contribuţiilor băneşti ale colaboratorilor şi subscripţiilor acelor persoane iubitoare de cultură, care socotesc potrivită această sărbătorire a ilustrului nostru învăţat", C. Marinescu îi adresa lui Gaster invitaţia de a subscrie unul sau mai multe exemplare din această valoroasă şi cu adevărat elegantă publicaţie omagială[10].

Conform acestei scrisori a lui C. Marinescu, „Lista subscriitorilor"[11] urma a fi tipărită la 18 noiembrie 1931, astfel că Gaster se grăbea să trimită, la 11 noiembrie 1931, contravaloarea, în lire sterline, a sumei de 1 000 lei româneşti — la nevoie, se angaja să trimită chiar mai mult —, care i-a fost solicitată, în schimbul volumului omagial dedicat lui Nicolae Iorga, „marele istoric, dar şi, ceva mai mult, marele geniu al neamului românesc", cum atît de frumos îl caracteriza bătrînul învăţat de la Londra.

VIRGILIU FLOREA

ANEXE

I

[*copie*]

193, Maida Vale.,
London, W. 9.,
19.V.1930

Stimate Domnule Profesor,

Înainte de toate, aş dori să-mi [exprim] plăcerea ce am avut-o de a face cunoştinţa Dv., cînd cu ospăţul dat în cinstea Prof[esorului] Iorga, aci, la Londra. Mă încumetez, deci, de a vă scrie şi de a vă aduce aminte făgăduiala ce mi-aţi făcut-o, de a-mi trimite publicaţiile Institutului Istoric de la Cluj. Precum am pomenit atunci, nu pot căpăta, din ţară, nici o carte, oricît aş scrie la editor şi la librar, ba chiar şi la autor, totul este degeaba. Sunt gata chiar să plătesc, dar nici măcar aici nu mi se răspunde, ba încă să mi se trimeată cărţile[1]*. Şi e păcat, căci nu numai că mă folosesc eu de dînsele, dar mai dau, din cînd în cînd, ştiri şi altora din afară despre viaţa culturală din ţară. Vă rog, deci, de [a] face totul ce vă stă în putinţă de a mă ajuta, în lucrările mele, prin trimeterea acelor publicaţiuni şi fiţi încredinţat de mulţumirile mele cele mai adînci şi de înalta cinste de v-o păstrez.*

[Dr. M. Gaster]

D-sale Domnului Prof. C. Marinescu,
Universitatea Cluj

II

[*copie*]

193, *Maida Vale,*
London, W. 9.,
1.VII. 1930

Stimate Domnule Marinescu,

Cu multă bucurie, mă grăbesc a vă da de ştire, că am primit cele patru volume ale „Anuarului"[2]*, împreună cu cartea D-lui Drăgan*[3]*, în bună stare, doar numai că timbrele de pe două pachete au fost rupte de către unii amatori de filatelie. Vă mulţumesc cu toata inima pentru*

[10] Cf. *Închinare lui Nicolae Iorga. Cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931.

[11] Care cuprinde, evident, şi numele lui M. Gaster.

[1] Abia către sfîrşitul acestui an, M. Gaster va avea un librar mai de încredere la Bucureşti, în persoana lui Pavel Suru, cunoscutul librar-editor, despre care avea să spună că „el, în grabă, îmi trimite tot ce poruncesc". *(M. Gaster în corespondenţă*, Bucureşti, 1985, p. 45: *Scrisoare a lui M. Gaster către Nicolae Cartojan, din 27 noiembrie 1935).*

[2] Cum am spus, era vorba de *Anuarul Institutului de Istorie Naţională.*

[3] Era vorba de Nicolae Drăganu şi de cartea sa *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian.* (Studiu şi transcriere), Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Librăria Socec, 1914.

acest frumos dar. Am și început să mă înfruptez din conținutul acestui frumos dar, și am și trecut în exemplarul meu de Literatură populară *rezultatul cercetărilor foarte importante ale D-lui Prof. Drăgan. Eu am un exemplar, în care am intercalat foi albe între toate paginile îndată după tipărirea cărței, și, în cursul acestor 50 de ani și mai bine, care au trecut de atuncea, am tot căutat să adaog, din cînd în cînd, cîte ceva din ceea ce am putut găsi privitor la literatura pop[ulară], atît din cărțile românești, cît și din literatura universală. Astfel, acel volum*[4] *s-a îmbogățit f[oarte] mult. Și acuma din nou, din acele cercetări sus-numite.*

Nu știu cum să vă exprim recunoștința mea. Dar, totuși, pentru a vă arăta cît de mult prețuiesc bunăvoința D-tale, trimet, pentru biblioteca Institu[tu]lui, trei din cărțile mele, care stau în legătură directă cu literatura românească, și adică un exemplar al Crestomatiei, *așa cum a ieșit din tipar*[5]*, care poate să fie de folos cititorilor, apoi două cărți englezești :* Rumanian beasts and birds stories, *adică legendele pop[ulare] privitoare la animale și păsări, cu note comparative*[6] *și, în sfîrșit,* Rumanian fairy tales, *adică o colecție de basme românești, traduse de mine, cu ilustrațiuni cu totul în spiritul românesc*[7].

Vă rog să primiți, împreună cu mulțumirile mele cele mai călduroase, încredințarea înaltei cinste ce v-o păstrez.

[Dr. M. Gaster]

D-sale Domnului Prof. C. Marinescu,
Universitatea Cluj

III

Gara Plopeni (Prahova),
16 august 1930

Mult Stimate Domnule Gaster,

Vă mulțumesc foarte călduros pentru darul atît de prețios făcut **bibliotecii Institutului de** *Istorie Românească. Desigur, atunci cînd voi preda directorilor acestui Institut (D-nii Al. Lapedatu și I. Lupaș) frumoasele Dv. publicațiuni, Domniile Lor se vor grăbi să vă mulțumească și oficial. Deocamdată, fiind aici la țară, mi-am zis că este mai bine să le păstrez pînă la întoarcerea la Cluj, cu atît mai mult, cu cît nici acolo n-ar fi nimeni, pe timpul vacanței, ca să poată primi cărțile D[om]niei Voastre.*

Între timp, profit și eu din ele, citind pentru mine și tălmăcind fetiței mele din minunatele basme, așa de frumos traduse și ilustrate. Ce bucuros aș fi, și, împreună cu mine, desigur toți iubitorii de literatură populară românească, dacă aș auzi, într-o zi, că ați tipărit, într-o nouă ediție, clasica Dv. lucrare, mărită cu răbdătoarele adaosuri rezultate dintr-o jumătate de veac de cercetări !

Țin să vă spun, înainte de a încheia aceste rînduri, că am făcut intervențiuni și la Muzeul Limbii Române, pentru ca să vi se trimită regultat Dacoromania. *Mi s-a făgăduit ; volumul I însă nu se mai află în depozitul Muzeului*[8].

Este de la sine înțeles, Mult Stimate Domnule Gaster, că vă sunt totdeauna la dispoziție, pentru orice ar putea interesa cercetările D[om]niei Voastre.

Vă rog să primiți cele mai alese salutări și încredințarea marei cinste ce vă păstrez.

Profesor C. Marinescu

---

[4] Noi am căutat, la Londra, acest exemplar adnotat al primei ediții a *Literaturii populare române* (1883), pe care însă nu l-am găsit, astfel că n-a putut fi pus la contribuție de Mircea Anghelescu, care a reeditat, în 1983, această importantă lucrare de pionierat.

[5] Era vorba, de cunoscuta sa *Chrestomatie română*. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI—XIX], dialectale și populare. Cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de M. Gaster, 2 vol., Leipzig, F. A. Brockhaus —București, Socec & Co., 1891.

[6] Cf. *Rumanian Bird and Beast Stories*, Rendered into English by M. Gaster, Ph. D., London, Published for the Folklore Society by Sidgwich & Jackson, Ltd., 1915.

[7] Cf. *Children's Stories from Rumanian Legends and Fairy Tales* by M. Gaster, Ph. D. Illustrated by C. E. Broc R. I., London, Paris, New York, Raphael Tuch & Sons, Ltd.,1922.

[8] Situație semnalată, la 30 mai 1930, și de Ion Breazu, asistent-bibliotecar la Muzeul Limbei Române.

IV

[*imprimat*][9] [*noiembrie 1931*]

Stimate Domnule Confrate,

Cincizeci şi unu[10] *de oameni de cultură (istorici, istorici literari, istorici de artă şi filologi), au pregătit cu prilejul aniversării de 60 de ani a marelui istoric NICOLAE IORGA un volum de omagiu, găsind că aceasta era forma cea mai potrivită de sărbătorire a celui mai strălucit şi mai fecund dintre învăţaţii noştri. Veţi găsi mai jos lista colaboratorilor şi titlurile studiilor semnate de dînşii*[11].

Acest volum este acum aproape complet tipărit, sub îngrijirea Institutului de Istorie Universală *al Universităţii din Cluj. El va avea aproximativ 480 de pagini in-4*^{0} *(31 cm/24 cm), imprimate pe hîrtie* chromo, *comandată special în străinătate pentru această publicaţie, şi 118 clişee. Este vorba deci nu numai de o operă de înaltă semnificaţie ştiinţifică, ci şi de o tipăritură cu o frumoasă înfăţişare.*

Volumul acesta, imprimat într-un număr restrîns de exemplare (500), apare datorită exclusiv contribuţiunilor băneşti ale colaboratorilor şi subscripţiilor acelor persoane iubitoare de cultură, care socotesc potrivită această sărbătorire a ilustrului nostru învăţat. Editorul n-are de gînd să-l încredinţeze vinderii prin librării.

De aceea ne adresăm Domniei Voastre cu rugămintea de a subscrie un exemplar (sau mai multe) din această publicaţie omagială, trimiţînd suma de 1000 lei pe adresa Institutului de Istorie Universală *al Universităţii din Cluj pînă la 18 noiembrie 1931,* cel mai tîrziu, *dată la care se tipăreşte lista subscriitorilor, care va apărea înăuntrul omagiului pomenit, urmînd ca de Sf. Nicolae el să fie oferit solemn sărbătoritului. Veţi primi volumul subscris în primele zile ale lunii decembrie. În preţul fixat mai sus se cuprind şi cheltuielile de împachetat şi expediere.*

V-aş fi foarte recunoscător dacă aţi binevoi a ajuta Institutul de Istorie Universală ca să obţină şi alte subscripţii în cercurile apropiate de Domnia Voastră.

Primiţi, vă rog, Stimate Domnule Confrate, salutările mele distinse.

C. Marinescu, Profesor universitar,
Directorul Institutului de istorie Universală
al Universităţii din Cluj.

V

[*copie*] *11 noiembrie 1931*

Stimate Domnule Profesor,

Cu cea mai mare plăcere, mă grăbesc a mă asocia la omagiul ce se va aduce D-nului Prof. Iorga, marele istoric, dar şi, ceva mai mult, marele geniu al neamului românesc, din partea fruntaşilor ştiinţei româneşti. Eu de aceea alăturez aci un cec pentru o liră şi jumătate (Z. 1. 10. 0), care, după socoteala bancherului, ar corespunde acuma sumei de 1000 lei româneşti, după valoarea scăzută a lirei. Altfel, suma ce aş fi trebuit să trimet ar fi fost ceva mai mică. Dacă, din nefericire, s-ar ivi înc-o lipsă, vă rog să binevoiţi a-mi comunica şi voi căuta s-o împlinesc. Orice bancă mare va fi în stare să încaseze uşor acest cec al meu.

Vă rog să binevoiţi a-mi trimite, la vreme, volumul de omagiu.

Primiţi, de asemenea, încredinţarea înaltei cinste ce vi-o păstrez.

[Dr. M. Gaster]

D-sale
D-lui Profesor C. Marinescu,
Cluj,
Roumania

---

[9] Doar cuvîntul *Confrate* din formula de adresare şi, respectiv, de încheiere este scris de mînă.

[10] De fapt, 53 de autori, cu tot atîtea studii.

[11] Pe care însă n-o reproducem, întrucît, la nevoie, poate fi consultat chiar cuprinsul volumului.

DISCUȚII OPINII

NOBILIMEA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA

Incursiune istoriografică

Cercetările de istorie instituțională și socială privitoare la Transilvania au ajuns în ultima vreme la rezultate valoroase în definirea instituțiilor proprii poporului român, care s-au manifestat cu putere în toată epoca medievală[1].

Mai puțin au stăruit cercetătorii noștri asupra vieții istorice românești care s-a desfășurat în cadrele instituționale ale statului cuceritor, acea „formă străină" în expresia lui Iorga, în care poporul român a fost nevoit multe secole să se manifeste. Pentru recuperarea întregimii istoriei noastre, sîntem datori, susținea același mare istoric român, să urmărim și forma străină sub care se ascunde viața noastră națională[2].

O astfel de „formă străină" a fost instituția nobilimii, care a cuprins în toate perioadele epocii feudale un contingent important de fruntași ai românilor. Un contingent redus numericește, în mod obișnuit la nivelul nobilimii mici și mijlocii, reflectare a discriminării la care era supus neamul întreg, slăbit și prin absorbirea constantă a vîrfurilor sale de către nobilimea maghiară, dar mereu împrospătat de un popor dăruit, harnic și viteaz, cel mai numeros al Transilvaniei — un contingent ce nu poate fi numit altfel decît *nobilimea românească*.

În pofida unor contribuții meritorii din ultima vreme[3] lipsește o cercetare de amploare în această problemă, după cum optica istoriografiei noastre vizavi de ea este departe de a fi limpede și unitară. Dacă în istoriografia maghiară există un anumit consens în a considera actul de confirmare a nobilității[4], în mod simplificator, ca temei pentru „anexarea" acestei categorii sociale, o parte a istoricilor români socotește același act

---

[1] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III—IV, Cluj-Napoca, 1986—1989; I. A. Pop, *Adunările cneziale din Transilvania în sec. XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1989 (teză de doctorat); R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

[2] *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I *(Pînă la mișcarea lui Horea 1784)*, București, 1915, p. 13.

[3] V. abordarea globală a lui Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în „RRH", 26, 1987, nr. 3, p. 187—215., precum și contribuțiile lui R. Popa, C. Feneșan, A. A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan ș.a.

[4] În cazul acordării titlului de noblețe cnezilor și voievozilor — ei înșiși o nobilime proprie, românească — am preferat termenului de „înnobilare" expresia de „recunoaștere a nobilității", mai conformă cu realitățile secolelor XIV—XV *(Originile individualității istorice a Țării Hațegului în evul mediu*, în „AIIAC", 25, 1982, p. 36, nota 65*)*.

şi asimilarea vîrfurilor, motive suficiente spre a se dezinteresa de ea, pe cînd alţi istorici evită folosirea termenului străin în favoarea celor autohtoni de cnezi şi voievozi, chiar multă vreme, după ce persoanele în cauză se bucurau de statutul deplin al nobilităţii. Fără a intra aici în detalii, am socotit că, o incursiune în istoriografia problemei poate să aducă unele clarificări necesare, în pregătirea unei întreprinderi mai vaste asupra subiectului în chestiune.

Istoriografia nobilimii româneşti din Transilvania urmează întru totul evoluţia istoriografiei vieţii sociale şi, în cadrul acesteia, cursul general al istoriografiei româneşti. Interesul pentru problematica nobilimii româneşti a fost marcat în mod direct de caracterul angajat şi polemic al istoriografiei noastre referitoare la Transilvania, ceea ce explică, în parte, diversitatea opiniilor, cu atît mai mult, cu cît, pînă după revoluţia democratică de la 1848, această clasă socială este o realitate vie, angajată în zbuciumul istoriei. Din multitudinea luărilor de poziţie la tema abordată, ne-am oprit la momentele care ne-au apărut mai semnificative în context, în primul rînd marii istorici, apoi alţi cercetători care au adus o contribuţie notabilă la subiect.

Nobilimea românească a fost o realitate a Transilvaniei în toată epoca feudală, avînd perioada de înflorire şi afirmare în secolul al XV-lea, cu deosebire sub Corvineştii ridicaţi chiar din rîndurile sale. Sute de cazuri de recunoaştere a nobilităţii şi înnobilări, de danii şi confirmări privitoare la stăpîniri cu drept nobiliar *(jus nobilitatis)* recunosc românilor drepturi asemănătoare celorlalţi nobili adevăraţi *(ad instar ceterorum verum nobilium)*. Multe acte se adresează beneficiarului cu numele de nobil român *(nobilis Valachus)* şi chiar hotărîri dietale folosesc expresia *(nobiles Valachi partium nostrarum Transsilvanarum)*, cancelaria din Buda întocmeşte un formular special pentru români[5], nobilii români pătrund de la mijlocul veacului în funcţii importante militare şi politico-administrative. Această ascensiune unică se datorează, cum se ştie în primul rînd, rolului major al românilor în lupta antiotomană[6].

Bineînţeles, că cei ce între neamurile din regatul ungar „erau lăudaţi mai presus de toţi pentru luptele cu turcii"[7], care dăduseră pe marele Iancu, ce le-a sporit şi mai mult faima, şi cea mai strălucită dinastie Ungariei, erau bine cunoscuţi în lumea renascentistă a secolelor XV—XVI, cu atît mai mult, cu cît noblefea meritului, cultivată de noul curent, se îmbina şi confirma, fericit şi strălucit în acelaşi timp, noblefea originii romane.

Tocmai acesta este un aspect ce caracterizează imaginea cronicarilor umanişti relevarea noblefei întregului popor român prin demonstrarea originii sale din „Ţările Rîmului", o imagine ce va deveni doctrină la

[5] A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în „AMN", 20, 1983, p. 155—167.

[6] Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Ioan de Hunedoara*, în „SCI Cluj", 8, 1957, nr. 1—4., p. 25—67; *I.* Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „AIIAC", 27, 1985—1986, p. 66—77.

[7] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, p. 101—102.

reprezentanții Școlii ardelene. Această idee componentă a conștiinței de sine a poporului român, așa cum constată deja umaniștii străini încă din veacurile anterioare, este atît de puternică, încît interpolatorul cronicii lui Ureche, Simion Dascălul, preluînd necritic un izvor privind originea românilor din Maramureș din tîlharii Romei este veștejit unanim ca un „băsnuitoriu" fără socoteală, deși se grăbește să adauge că pentru meritele militare împotriva tătarilor, regele Ungariei, „i-au neamișit pre toți ... unde și astăzi trăiesc la Maramureș"[8]. Originea romană, „descălecarea dentîi", se înfăptuiește desigur sub conducerea unor căpetenii, a unei nobilimi, dar și cronicarii și Cantemir par conștienți că nobilimea românească nu continuă neapărat pe cea antică.

Istoriografia cronicărească, deși cu informații bogate de natură socială și privind, prin excelență, clasa suprapusă și evenimentul politic, nu face din viața socială un obiect special de studiu, inovația ce aparține lui Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei"[9].

Grigore Ureche, spre exemplu, deși are un „cap" rezervat Ardealului, nu face referiri speciale la viața socială. Miron Costin, în schimb, după ce afirmă că românii din Ardeal „au păstrat neschimbat numele cel vechiu și se mîndresc și azi cu numele de români", că pînă azi sînt mult mai numeroși ca ungurii, că au o limbă mult mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană, se referea la maramureșeni astfel: „ei nu sînt supuși nimănui, liberi, nu slujesc pînă azi nici unui stăpîn ... Au privilegii deosebite și sînt pînă azi neîntrecuți în treburile ostășești"[10]. Asemănător prezenta peste un secol mai devreme statutul hațeganilor umanistul Anton Verancici[11].

La un nivel de concepție și informație superior, stolnicul Cantacuzino, istoric modern, precursor al preiluminismului[12] anticipează crezul Școlii Ardelene: „iară noi rumânii sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și bărbăție[13], iar cei din Ardeal și mai neaoși sînt"[14]. Citînd pe Bonfinius, cu pasajul binecunoscut despre apărarea limbii străbune, menționează apartenența Corvineștilor la istoria românească: „Iară acest Corvinu ce se pomenește aici, iaste tatăl lui Mateiaș craiu carele mare om au fost, și mari lucruri au făcut și mari războaie cu turcii au bătut și el și fiiu-său ... carele de neam rumânesc se trage"[15]. Și care s-a născut, îl informează el pe Marsigli, în părțile Hațegului, ca și Negru Vodă[16]. De asemenea cunoaște foarte bine că „în Ardeal sînt și alți neamiși români mulți și Maramurășul tot"[17] și că „mare parte din boierimea lor [a ungurilor — n.n.] încă sînt și să trag den rumâni ... și așa tot unguri se chiamă, schimbîndu-și credința s-au schimbat și numele de români"[18].

---

[8] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (ediție P. P. Panaitescu), București, 1955, p. 63.
[9] A. Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj-Napoca, 1972, p. 33—37.
[10] M. Costin, *Opere* (ediție P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 229.
[11] *Călători străini despre Țările române*, vol. I, București, 1968, p. 410—411.
[12] P. Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 34.
[13] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 136.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, p. 164—165.
[16] *Ibidem*, p. 43.
[17] *Ibidem*, p. 132.
[18] *Ibidem*.

Sînt idei şi aprecieri care vor face epocă în istoriografia problemei aci în discuţie nobilitatea ancestrală a românilor de viţă romană, existenţa unui mare număr de români în întreaga Transilvanie, originea românească a unei părţi importante a nobilimii maghiare ardelene, deznaţionalizată prin calvinizare, apogeul afirmării nobilimii române în veacul Corvineştilor. Aceste judecăţi, în esenţă exacte, reflectînd o conştiinţă istorică activă, avînd armele gata pregătite pentru întemeierea celei naţionale, apar cu atît mai interesante, în ipoteza în care opera stolnicului, sau o parte a ei, ar fi fost redactată de un cărturar ardelean[19].

Dimitrie Cantemir afirmă în „Hronicul" său ca pe un adevăr notoriu faptul că „Ardealul şi acum de românii noştri iaste plin, cari pînă nu demult neamişi ca aceia iera, cît şi în sfatul de obşte împreună cu ceilalţi unguri şi saşi încăpea"[20]. Însemnăm astfel prima consemnare a rolului politic, de componentă constituţională al nobilimii române din Transilvania — loc pierdut evident în vremea învăţatului domnitor.

Din această realitate amplificată şi argumentată vor crea corifeii Şcolii Ardelene, discipoli cantemirieni, un argument istoric central pentru susţinerea revendicărilor Supplexului. „Hronicul" lui Cantemir „biblia Şcolii Ardelene" în expresia unui erudit exeget al luminilor româneşti[21], prefigurează astfel o direcţie esenţială a problematicii nobilimii româneşti ardelene : argument istoric şi contemporan în lupta naţională.

În sec. XVIII nobilimea română din Transilvania era o realitate vie şi rolul său în constituirea naţiunii şi afirmarea drepturilor sale este unul de prim ordin, într-un spaţiu istoric conservator în care modelul formării naţiunii se întemeiază pe evoluţia naţiunii nobiliare feudale. Nobilimea română însă nu are capacitatea de a conduce ea însăşi acest proces din motive istorice binecunoscute. Am putea spune că ea este anexată pur şi simplu ca un element sine qua non cu prezentul şi trecutul său, unui proces inexorabil care obligă la despărţirea apelor.

Inochentie Micu integrează dintru început nobilimea în cuprinsul naţiunii ca elementul ce ar trebui să consacre politic ridicarea naţiunii între stări. Atenţia sa e concentrată pe ţinuturile Hunedoara, Chioar şi Făgăraş, unde majoritatea nobilimii era românească. El acuză despuierea acesteia de drepturile sale, impunerea la obligaţii, neadmiterea în funcţii şi pretinde repetat loc în guberniu, funcţiile de căpitan suprem în Chioar şi Făgăraş şi comite suprem în Hunedoara, locuri de asesori la Tabla Regească pentru nobilii români[22]. Inamicilor, care opinau că românii sînt în exclusivitate de condiţie plebee, le replică „avem 700 de nobili în întreg Principatul"[23] .

Moştenirea lui Cantemir şi Inochentie s-a transmis întreagă generaţiei de istorici şi luptători a Supplexului.

---

[19] Este vorba de mitropolitul Teodosie Veştemeanul (1621—1708) ; v. N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea „Istoriei Ţării Româneşti" atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *AIIAI*, 25, 1988, fasc. 2, p. 439—450.

[20] D. Cantemir, *Opere* (ediţie Gr. Tocilescu), vol. VIII, Bucureşti, 1901, p. 473.

[21] P. Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 70.

[22] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984, p. 153—157.

[23] *Ibidem*, p. 170.

Documentul înaintat împăratului la 1791 în numele clerului, *nobilimii*, stării militare şi al celei orăşeneşti a întregii naţiuni române, face din existenţa nobilimii române argumente alé şubrezeniei edificiului constituţional al Transilvaniei. Niciodată, se susţine, naţiunea n-a fost exclusă de la imunităţile şi privilegiile nobiliare, nobilii români de religie catolică ori calvină au ajuns în cele mai înalte funcţii şi chiar principii calvini sub care s-au adoptat Approbatele au ridicat mulţi români în rîndul adevăraţilor nobili. Aşadar, naţiunea n-a fost niciodată despuiată de drepturile regnicolare şi declarată tolerată printr-un act al puterii legislative. Situaţia reală este însă tristă, nobilimea română este marginalizată, discriminată, mai ales cea ţinînd de credinţa ortodoxă. Actul susţine, cum se ştie, egalitatea străveche în drepturi regnicolare, „soarta cît se poate de înfloritoare" a naţiunii române ilustrînd aceasta cu ascensiunea din sec. 15—16 a unui Iancu de Hunedoara, Matia Corvin, Ioan Geczi, Josica, Nicolae şi Matei Olahus care nu-şi „ascundeau originea lor românească şi ... se mîndreau că ei ca şi naţiunea lor îşi trag originea din coloniile romanilor[24].

Gheorghe Şincai aduce în *Cronica* sa numeroase dovezi documentare privind rolul nobilimii româneşti în istoria medievală, îndeosebi al familiilor Dragoşeştilor, Corvinilor, Cincişenilor, Ciulanilor. Un loc aparte este rezervat cunoscutului privilegiu din 1457 pentru nobilii, cnezii şi românii din districtele bănăţene, cu care prilej Şincai marchează începutul cercetării problemei cnezilor în istoriografia noastră[25]. Cnezii sînt, în opinia lui, „căpeteniile satelor şi ţinuturilor", iar pentru statutul lor juridic rezumă factul lui Ludovic de la 1366[26].

Istoricul manifestă, din pricina realităţilor vremii sale o atitudine contradictorie faţă de nobilimea română. Pe de o parte relevă cu satisacţie că cutare este „diaoş român de viţă"[27], iar pe de altă parte regretul şi chiar indignarea că aproape toţi dintre marii nobili români s-au „corcit", abandonîndu-şi neamul, ori nu s-au ridicat la calităţile aşteptate de ai lor. Mai ales „nebunească şi deşearta mîndrie a lui Matiaş I, craiul Ungariei, celui din neamul nostru românesc", care „pagubă că fiind român au fost şi tiran împreună cu tatăl său pentru carea pînă astăzi gemem nu numai noi românii ci şi ungurii" este în repetate rînduri veştejită, cu trimiteri directe la situaţia contemporană[28]. Opinia lui Şincai, pe urmele Stolnicului Cantacuzino, este că majoritatea marilor familii nobiliare din timpul său provin din nobili români, care nu numai că şi-au părăsit neamul, dar au contribuit la căderea lui şi sînt cei mai acerbi prigonitori ai lui în continuare.

Dilema lui Şincai ni se pare simptomatică pentru întreaga istoriografie a nobilimii româneşti din Ardeal pînă în zilele noastre, a cărei atitudine oscilează pe o gamă cuprinsă între o integrare entuziastă şi o negare vehementă a rolului acesteia în istoria poporului român.

---

[24] *Ibidem*, p. 470.

[25] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 354.

[26] Gh. Şincai, *Hronica românilor* (ediţie Florea Fugariu), vol. II, Bucureşti, 1969, p. 44

[27] *Ibidem*, p. 7.

Ibidem, p. 71.

Pe prima poziție, la răscrucea dintre luminism și romantism se situează și D. Bojincă în meritoria sa „Descriere a nașterii și eroicestilor fapte a mult vestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvinus de Huniad", care „au fost român născut și patriot adevărat cu sufletul și cu trupul[29], iar „marele număr al nobililor români din comitatul Maramureșului, Sătmarului, Bihorului, Aradului și altor comitaturi (precum și cei din Transilvania) reprezintă un argument împotriva unei „cîrtiri" la adresa continuității românești"[30].

Cu istoriografia romantică a patruzecișioptului ardelean, inițierea culegerii și publicării surselor istoriei naționale pe urmele lui Gh. Șincai prin meritele unui Barițiu, Kemény, Cipariu și Ștefan Moldovan cercetarea problematicii nobilimii românești capătă noi temeiuri.

În urma petiției din 1842 a episcopilor români, care pune în cumpănă argumentării istorice și existența unor instituții românești proprii, cu fruntașii cnezi și voievozi, apar primele studii consacrate problemei acestora datorate lui Lad. Hilibi Gaal și Iosif Kemény cu luări de poziție, din partea lui Barițiu și Șt. Moldovan[31]. Cu aceasta problema nobilimii românești își aflase cea mai fertilă direcție istoriografică. Momentul marchează astfel disocierea în două direcții, care vor face o vreme carieră paralelă, separîndu-se, în pragul acestui secol și cu istoriografia pozitivistă, pînă la antagonism: de o parte problema nobilimii românești, pe de alta cea a cnezilor și voievozilor.

La 1848 problema nobilimii propriu-zise își păstrează întreaga actualitate prin faptul realizării unor pași însemnați pe calea transformării nobilimii într-o forță importantă a mișcării naționale în perspectiva revoluției democratice[32].

În discursul din catedrala Blajului Simion Bărnuțiu subliniază silința marii nobilimi maghiare „ca să despartă nobilimea romană de trupul național" și grija „ca nu cumva să dobîndească vreo putere mai însemnată care i-ar fi îndemnat să pună temelie unei aristocrații române. Cu cărțile de înnobilare au vărsat în inima nobililor români semeția să se creadă că sînt unguri, neam mai ales decît neamul românilor, iar la frații lor să caute cu dispreț"[33].

Aserțiunile primului ideolog al revoluției românești din Transilvania și încleștarea războiului civil se regăsesc și în *Istoria* lui Al. Papiu Ilarian, ce s-a voit un omagiu acelui eveniment de răscruce. Pentru el *Unio trium nationum* este încă din 1437 „conjurația ungurilor, secuilor și sașilor asupra românilor" iar nobilimea maghiară veghează ca nu cumva românul [Iancu de Hunedoara] să folosească puterea preaînaltă spre ridicarea națiunii sale. Sub Corvinești „acei români mari — și soarta românilor se mai ușură puțin", Iancu nobilitînd mulți conaționali iar Matia scutindu-i pe

[29] D. Bojincă, *Scrieri* (ediție N. Bocșan), Timișoara, 1978, p. 51.
[30] *Ibidem*, p. 12.
[31] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, p. 355—356.
[32] L. Gyemánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 374.
[33] S. Bărnuțiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2(14) maiu 1848* (ediție G. Bogdan-Duică), Cluj, 1924, p. 16—17.

români de dijmele față de biserica catolică și apărînd pe mulți în fața aristocraților[34]. Aceasta n-au folosit prea mult națiunii — în optica celui ce vrea să explice de fapt rădăcinile revoluției din '48: „Un bărbat ca Uniade alte servicii putea face românilor ..."[35], întrucît „floarea nobilimii, floarea națiunii române se lepădă de români și se alipi de străini. Și aceasta de la început și tot așa a curs pînă în anul 1848"[36].

Opinii identice, scrise în același timp, însă copiate parcă după Papiu, emite Bălcescu în opera sa închinată voievodului unificator, concedînd cu o înțelegere mai adîncă a procesului istoric că totuși Corvineștii „nu puteau face mai mult"[37].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea problema nobilimii românești, cu cele două direcții deja amintite, cunoaște o dezvoltare deosebită, un salt evident atît pe tărîm documentar, prin apariția între 1887—1897 a celor 6 tomuri alcătuite de N. Densușianu din colecția Hurmuzaki, cît și al metodei, prin crepusculul romantismului, ascensiunea spiritului critic și instaurarea treptată a pozitivismului. Un stimul vine permanent din partea cohortelor neostenite de combatanți, partizani ai teoriei proaspăt zise roesleriene, cărora le vom recunoaște un merit important, pe lîngă stimularea cercetării istorice, și în lărgirea informației documentare privitoare la români.

În cadrul istoriografiei romantice postrevoluționare, Ioan Pușcariu, fără a face propriu-zis istorie socială, ne oferă monumentalul repertoriu „Date istorice privitoare la familiile nobile române" și „Fragmente istorice despre boierii Țării Făgărașului". El socotește nobilimea română ca nobilime de funcții, urmărindu-i rosturile instituțional politice, determină originea boierilor făgărășeni din cnezi, evidențiind unitatea fenomenului înnobilării și constată legătura directă dintre ascensiunea socială și gradul de maghiarizare a acestei clase sociale românești[38].

Primul istoric propriu-zis al nobilimii românești ardelene este N. Densușianu. Analizînd antecedentele medievale ale „Revoluției lui Horea în celebra sa lucrare din 1884 dedicată acestui eveniment, Densușianu distinge în istoria românilor ardeleni două epoci: epoca militară pînă la jumătatea secolului XIV și epoca feudalității ungurești, de aci pînă la 1784[39].

În opinia sa, în prima epocă românii sînt un popor liber, militar, cu teritorii și clase distincte cu instituțiile sale particulare, într-un cuvînt o „națiune politică", distinctă de celelalte națiuni ale Transilvaniei. Societatea românească, organizată pe baze militare, se împarte în boieri, cnezi și țărani, clase sociale libere cu rosturi specifice de apărare. În privința nobilimii române numite de istoric „boieri", Densușianu afirmă următoarele: „În Ungaria și Transilvania boierimea română a figurat pînă în sec. al XV-lea sub numele de nobili români *(nobiles Valachi, nobiles ut dicitur Valachorum)* formînd o clasă socială și politică diferită de

[34] Al Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I, Viena, 1852, p. 29—37
[35] *Ibidem*, p. 34.
[36] *Ibidem*, p. 226—227.
[37] N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, București, 1967, p. 226.
[38] A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 153—155.
[39] *Ibidem*, p. 160—161.

nobilimea ungurească *(nobiles hungari)* şi distinsă de ea prin istoria şi natura privilegiilor sale[40]. În opinia sa, la români n-a existat o nobilime în sensul feudal în epoca veche, această clasă cîştigîndu-şi numele de boieri, prerogativele şi moşiile datorită serviciilor militare"[41]. Specificul acestei clase constă şi în faptul că serviciul militar prestat este consuetudinar, nu e impus de raporturi de vasalitate, nu are durată limitată şi condiţii ca în statele feudale, iar moşiile sale nu sînt supuse dreptului feudal[42]. Din a doua jumătate a secolului XIV, începe o „epocă de decadenţă şi servitute", în care instituţiile tradiţionale devin o „tristă relicvă", iar la sfîrşitul secolului al XV-lea „procesul de dizolvare a nobilimii române era terminat"[43]. O încheiere destul de abruptă şi grăbită, s-o recunoaştem, în opoziţie chiar cu întreaga construcţie anterioară şi cu atîtea „suveniruri frumoase" lăsate despre valoarea sa militară tocmai în secolul eroic al acestei „decăderi".

Şi în prima sinteză modernă de istorie naţională, am numit „Istoria românilor din Dacia Traiană" a lui Xenopol apărută în 6 volume între 1888—1893 nobilimea română din Ardeal e privită ca o realitate românească alături de voievozi şi cnezi. Spre deosebire de N. Densuşianu, principalul temei al nobilităţii îl constituie nu serviciul militar, ci tocmai proprietatea. „Aceşti nobili români se bucurau de toate privilegiile nobleţei maghiare"[44], deşi nobilitatea românească este grevată de puternice particularităţi cu totul evidente la boierii făgărăşeni şi la cei din alte districte. Xenopol remarcă de asemenea rolul prozelitismului catolic în procesul de înstrăinare treptată, care-i determină pe mulţi nobili români să caute dincolo de munţi, „pacea sufletească"[45].

Istoriografia pozitivistă, în frunte cu triada critică N. Iorga, I. Bogdan, D. Onciul şi cuprinzînd de asemenea pe C. Giurescu, V. Pîrvan, I. Sîrbu, A. Bunea, A. Lapedatu, I. Bianu, R. Rosetti ş.a. s-a dislocat de şcoala romantică printr-un profesionalism înalt, bazat pe o lărgire fără precedent a informaţiei documentare interne şi externe şi pe critica lor riguroasă, prin dezvoltarea ştiinţelor auxiliare şi a abordării interdisciplinare şi comparatiste, prin deschiderea un teritoriu nou în domeniul socialului, economicului şi culturalului, prin cultivarea specializării şi a monografiei istorice, ca elemente pregătitoare ale mereu necesarei sinteze. Prin documentare, rigoare critică, spirit ştiinţific, direcţii de cercetare şi realizări „şcoala critică" a marcat deplina sincronizare cu nivelul istoriografiei europene la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru[46].

În pofida disocierilor programatice repetate de concepţia romantismului crepuscular, căruia îi reproşau între altele retorismul, fantezia anga-

[40] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785*, Bucureşti, 1884, p. 51.

[41] *Ibidem*, p. 49.

[42] *Ibidem*, p. 50.

[43] *Ibidem*, p. 58.

[44] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, vol. I (ediţie V. Mihăilescu-Bîrliba), Bucureşti, 1985, p. 331.

[45] *Ibidem*.

[46] P. Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, p. XLII; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, p. 278.

jarea declarată, acea „încălzire a penei" pe care o recunoștea și Xenopol la restituirea unor momente de înălțare națională, reprezentanții spiritului critic, mai cu seamă vulcanicul Iorga, nu s-au putut sustrage angajării naționale, vocației educative, unui militantism vădit, reclamate de o societate aflată în pragul înfăptuirii marelui ideal național.

Insistăm tocmai asupra acestei caracteristici întrucît ea va înrîuri și asupra unei problematici de istorie ardeleană, ca aceea în discuție. În acest sens ni se par revelatoare aserțiunile programatice din introducerea la vol. I din *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* (1915) ale lui N. Iorga, pentru care obiectivul central al demersului său îl constituie numai factorii adînci și principali ai vieții noastre naționale"[47], „idealul românesc, interesele românești și tendințele naționale ale acestui popor"[48]. Această limitare ar exclude, ca și cunoscuta propoziție a lui Bogdan: „Devenind nobili, chinezii încetează de a fi români", orice interes al istoriografiei românești pentru problematica nobilimii române din Transilvania. Practica istorică a marelui savant nuanțează însă și adesea infirmă asemenea opțiune teoretice.

În prima sa sinteză *Istoria poporului român (Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen)*, apărută la Gotha în 1905, constată, că nobili se găseau și printre români[49] și chiar de la 1291 și că în secolul al XV-lea sînt pomeniți anume „Wolachy nobiles" afători pînă tîrziu în Hațeg, Banat și Țara Secuilor[50]. Istoricul stăruie asupra rolului militar al românilor sub Sigismund de Luxemburg în timpul căruia, grație acestui fapt, ei încep din nou, după căderea de la jumătatea secolului XIV să joace un rol și să urce mai sus pe scara politică și socială, iar împăratul rege le restituie vechile libertăți călcate de Ludovic cel Mare[51]. Luptele cu turcii au dat posibilitatea „de a ajunge la faimă unui mare număr de „milites" români și de „vitezi valahi" și Iorga citează cîteva exemple din Banat și Hațeg, primul fiind desigur Iancu de Hunedoara[52]. Este reprodus fără comentarii pentru prima oară într-o sinteză de istorie națională un izvor italian constituind un corp aparte în oastea ungară, ca unii care mai mult decît oricari alți oșteni se disting în luptele împotriva turcilor și care au luat parte totdeauna cu tatăl regelui și cu însăși maiestatea sa"[53]. Istoricul remarcă în mod just că rolul militar al românilor se relevă mai cu seamă în actele de danie decît în cronicile interne ungurești succinte și părtinitoare.

Chiar dacă mai redusă ca dimensiuni și opusă în concepție celei xenopoliene, sinteza lui N. Iorga nu o depășește pe cea a dascălului său în privința problematicii sociale ardelene. Mai mult, el nu utilizează nici cele două studii excepționale ale colegului său Ioan Bogdan, deja publicate în momentul închiderii sintezei: *Originea voievodatului la români*[54] și *Despre*

[47] Vol. I, p. 6.
[48] *Ibidem*, p. 5.
[49] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, (ediție Georgeta Penelea) București, 1985, p. 194.
[50] *Ibidem*, p. 195.
[51] *Ibidem*, p. 259.
[52] *Ibidem*, p. 260 și urm.
[53] *Ibidem*, p. 294; Idem, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 101—102.
[54] I. Bogdan, *Scrieri alese* (ediție G. Mihăilă), București, 1968, p. 165—179.

cnejii români[55]. Întemeiat pe o documentaţie exhaustivă în acel moment, cuprinzînd întregul spaţiu românesc şi bun cunoscător al instituţiilor sociale ale popoarelor vecine, I. Bogdan ajunge la multe încheieri definitive, de mare pătrundere. El distinge între cnezii recunoscuţi în cnezatul lor *(Kenezus per nostras literas regales in suo keneziatu roboratus)* rezultat al unei „prime donaţii" regale, în spiritul documentului de la 1366, şi cnezii înnobilaţi, care posedau pămîntul „pe veci şi în chip nestrămutat" „în temeiul întregului drept" ca rezultat al unei a doua donaţii *(nova donatio)*[56].

Istoricul constată că procesul de înnobilare a cnezilor şi voievozilor a început sub Carol Robert — primul act păstrat de la 1326 — şi continuă sub Ludovic şi Sigismund pentru a atinge apogeul în epoca lui Iancu de Hunedoara, spre a se rări sub Matia Corvinul. El constată cu justeţe o evidentă, anume că „în a doua jumătate a secolului XV şi la sfîrşitul acestui secol „Valachi nobiles" sunt foarte numeroşi în Banat şi Hunedoara"[57].

Şi mai departe: „Devenind nobili, chinezii încetează de a fi români; parte de bună voie, parte siliţi de dispoziţiunile luate de Ludovic şi confirmate de Sigismund la 1428, ei trec la catolicism, ca să-şi poată păstra mai departe domeniile lor. Românilor le rămîn numai „Kenezii comunes" . . .[58].

Bogdan se desparte de opinia lui N. Densuşianu după care cnezii ar fi căpitani de districte şi prefecţi militari cu rang nobiliar şi funcţii politice şi apreciază mai mult concluziile la care ajunsese Xenopol în privinţa lor[59]. Dar el nu acceptă împărţirea clasei suprapuse româneşti în nobili, voievozi şi cnezi, propusă şi argumentată de autorul primei sinteze moderne de istoria naţională, ci, aşa cum, grăbit, judecase şi personalitatea lui Vlad Ţepeş[60], neagă primei categorii, nobilimea română, orice legitimitate în istoria românească.

O astfel de atitudine a fost teoretizată şi justificată de N. Iorga în menţionata *Istorie a românilor din Ardeal şi Ungaria* dn 1915. Pentru marele istoric şi apostol al idealului naţional, Iancu de Hunedoara, „a mers pe drumuri străine", Matia „s-a simţit fiul mamei sale maghiare şi conducătorul poporului care l-a adoptat" iar Nicolae Olahus „a fost catolic în tot cugetul lui, în tot scrisul lui, toată activitatea lui s-au cheltuit *în afară* (s. N.I.), de dezvoltarea vieţii noastre"[61]. Ei nobilii români sînt „dintre români, dar nu pentru români şi ai românilor"[62].

Istoricul are însă grijă să-şi tempereze şi nuanţeze aceste afirmaţii atît de tranşante. Astfel, acelaşi Iancu de Hunedoara „s-a simţit român"[63] „a fost un adevărat român în ceea ce priveşte destoinicia modestă"[64] şi

[55] *Ibidem*, p. 180—206.
[56] *Ibidem*, p. 184.
[57] *Ibidem*, p. 185.
[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*, p. 186, nota 1.
[60] *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic, ibidem*, p. 468—481.
[61] Vol. I, p. 5—6.
[62] *Ibidem*, p. 100.
[63] *Ibidem*, p. 5.
[64] *Ibidem*, p. 111.

caracterul său este „reprezentativ" pentru elementul românesc din Ungaria[65]. El relevă rolul marelui oștean ca exponent al unității românești în lupta antiotomană al „silințelor colective ale întregului neam românesc de la un capăt la celălalt al întinderii sale"[66]. El personifică în ființa lui supremă „neamul întreg" și „dă direcția puterilor lui, a căror tendință a recunoscut-o". Românii dobîndesc o „importanță extraordinară pentru regalitatea angevină luptătoare[67], și cu atît mai mult în secolul al XV-lea al marii confruntări cu puterea otomană. În vremea voievodului de la Hunedoara rolul românilor din Transilvania e așa de „mare „încît în anumite ținuturi mai toate dregătoriile sînt ale lor"[68] iar în unele regiuni Ardealul are un „caracter românesc foarte pronunțat" pe la 1450[69]. Cu toate acestea, aprecierea asupra rolului și locului nobilimii românești rămîne mai curînd negativă: „Trecînd prin curtea regelui, descendenții voievozilor și ai cnezilor intrară pe la jumătatea secolului al XV-lea, trecînd la catolicism, în nobilime, va să zică în națiunea ungurească, însemnînd foarte mult în mijlocul vieții militare și politice a Ungariei, dar în aceeași măsură însemnînd mai puțin în viața națională a românilor"[70].

Iorga concepe totuși că poporul român din Transilvania „a cîștigat uneori, prin anume reprezentanți ai săi o situație eminentă în viața constituțională a statului din care face parte"[71], că și-a trăit și o viață politică „de multe ori în formă străină", și *noi sîntem datori să urmărim forma străină sub care se ascunde viața noastră națională*"[72]. Și capitolul despre rolul militar al românilor ardeleni este unul care va trebui scris[73]. Istoricul o va și face, într-un fel, pe aceeași bază documentară, punînd un întreg capitol din vol. IV al monumentalei sale sinteze de *Istoria românilor* sub titlul *Cruciatul de sînge român Ioan al lui Voicu din Inidoara (Huniadi)*[74].

N. Iorga constată în mod corect, schimbarea situației din Ungaria și Transilvania sub Matia Corvin, deosebit de marele său părinte atît în caracter cît și în politică, în pofida unor elanuri inițiale ce vizau o continuitate. Deși elementele de continuitate nu lipsesc: luptele cu turcii, o anumită atenție față de români (dar nu ca semn de solidaritate etnică, zice Iorga, ci ca o consecință a spiritului său de dreptate și a mărinimiei regești), ne aflăm desigur într-o epocă epigonică. Sub el „au dispărut acele admirabile elemente românești, pe care, pînă la sfîrșitul vieții, Ioan Hunyadi, care se simțea una cu dînșii, le-a acoperit de cele mai mari laude"[75], iar luptătorii „bătrînului Iancu-vodă" rămîn mici nemeși de moșie sau simpli țărani"[76].

---

[65] *Ibidem*, p. 99.
[66] *Ibidem*.
[67] *Ibidem*, p. 31.
[68] *Ibidem*, p. 110.
[69] *Ibidem*, p. 111.
[70] *Ibidem*, p. 100.
[71] *Ibidem*, p. 116.
[72] *Ibidem*, p. 13.
[73] *Ibidem*, p. 81.
[74] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 64—120.
[75] *Ibidem*, p. 118.
[76] *Ibidem*, p. 99—100.

Şi din aceste afirmaţii rezultă un fapt ce contrazice poziţia de principiu de la 1915, anume că marele istoric admite existenţa unei nobilimi româneşti pînă în pragul domniei lui Matia şi apartenenţa ei la istoria naţională. Faptul e confirmat şi de prezentarea privilegiului regal de la 1457 pentru nobilii, cnezii şi românii din districtele bănăţene care îl determină pe istoric să exclame : „E deci un privilegiu de naţiune, ca al saşilor de odinioară"[77].

Cel de-al treilea membru al „triadei critice", Dimitrie Onciul a adus contribuţii fundamentale în problemele continuităţii şi a întemeierilor, ocupîndu-se doar tangenţial de structurile sociale şi politice din Transilvania. Existenţa autonomiilor româneşti (ţări, districte) din cadrul regatului ungar, a dreptului românesc şi a conducătorilor naţionali cnezi şi voievozi „de obicei ereditari şi asimilaţi în cîtva nobililor"[78], reprezintă o dovadă irefutabilă a vechimii şi continuităţii româneşti. În cunoscutul său studiu critic din 1885 *Teoria lui Roesler* exprimă necesitatea studierii „fiinţei nobilimii româneşti din statul ‚unguresc", problemă abordată succint în două articole referitoare la Maramureş şi Banat în cel intitulat *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea Principatelor*, din *Enciclopedia* lui Diaconovici[79], şi în impresionatul discurs la şedinţa solemnă a Academiei din 14 mai 1919 intitulat *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român*[80]. La această dată Onciul se afla deja în faza elaborării unei cercetări de amploare asupra istoriei Transilvaniei începute în 1916 *Românii şi ungurii în trecut*, căreia i-a elaborat planul, prefaţa şi capitolul prim al părţii întîi intitulat *Românii din regatul ungar medieval şi organizaţia lor naţională*[81]. În acest capitol, publicat postum, istoricul se ocupă în detaliu de organizarea şi instituţiile proprii ale poporului român, de specificul ţărilor şi districtelor româneşti, precum şi de elementele de unitate circumcarpatică. Cele mai însemnate centre ale vieţii autonome româneşti sînt Hunedoara, Haţegul, Făgăraşul, Banatul mai ales Caraş-Severinul şi Maramureşul. La fel cu cnezii şi voievozii, nobilii români sînt prezenţi în toată Transilvania, istoricul subliniind repetat procesul final al înstrăinării lor de elementul românesc. În această „deznaţionalizare succesivă" a voievozilor şi cnezilor români deveniţi nobili şi catolici sporind rîndurile nobilimii ungureşti şi în căderea în şerbie a celor rămaşi credincioşi bisericii şi naţionalităţii lor vede Onciul cauzele esenţiale ale aservirii depline a poporului român „rezultat al regimului de opresiune practicat în condiţiile politice şi confesionale ale acelor timpuri"[82].

Problematica nobilimii româneşti îşi are, prin urmare, originea în istoriografia umanistă în faza desprinderii de medievalism. Din secolul al XVIII-lea ea se înscrie, cu întreaga noastră istoriografie, în frontul luptei pentru naţiune şi libertate. Istoriografia românească prepozitivistă a realizat cîştiguri importante în cercetarea acestei problematici, din care enumerăm : importanţa nobilimii româneşti şi apartenenţa ei la istoria

[77] *Ibidem*, p. 115.
[78] D. Onciul, *Scrieri istorice* (ediţie A. Sacerdoţeanu), vol. II, Bucureşti, 1968, p. 287.
[79] *Ibidem*.
[80] *Ibidem*, p. 299—325.
[81] *Ibidem*, p. 330—366.
[82] *Ibidem*, p. 364.

națională, înflorirea ei în secolul al XV-lea, personalitatea lui Iancu de Hunedoara, individualitatea ei în cadrul nobilimii regatului, bazată pe originea cnezială și pe rosturile militare.

Masivele publicații de documente de la sfîrșitul secolului și instaurarea treptată a școlii pozitiviste au deschis calea unei noi etape, de abordare a problemei la un nivel superior metodologic și documentar.

Poziția corifeilor școlii critice în problematica socială ardeleană în general și a nobilimii românești în special marchează ruptura definitivă cu concepția medievală, pentru care o avea nobilimea însemna a avea și a fi în istorie, cu cea luministă — revoluționară care încerca ralierea clasei nobiliare la lupta de emancipare națională și cu cea romantică retardatară, cu manifestări de hiperbolizare a trecutului medieval. E o concepție de sorginte junimistă, riguroasă la maximum din punct de vedere metodologic, instrumental, însă ea însăși subordonată imperativului național al momentului. În lupta pentru unitate, națiunea trebuia să se prezinte monolitic, fără fisuri și fără dezertări, în trecut ca și în clipa de față.

Astfel că existența nobilimii românești este constatată cu interes, este folosită ca argument al vechimii și rolului istoric al românilor, este salutată în rolul ei militar, ce conferă secolului al XV-lea o unitate și consonanță nemaiîntîlnită în lumea românească medievală ; și totuși această categorie socială e privită finalist și nediferențiat, adică prin prisma a ceea ce au devenit în perspectivă vîrfurile sale, înstrăinate deplin de națiune. Lipsește de asemenea o optică limpede de clasă.

În ciuda tuturor negărilor vehemente, Iorga acceptă însă că trebuie cercetată și „forma străină" în care a încăput acest fragment al vieții noastre naționale, iar D. Onciul mult mai cumpănit în atitudine, constata la sfîrșitul vieții sale că problematica socială ardeleană nu-și avea încă rezolvarea mulțumitoare, Cu alte cuvinte, rămîn încă în actualitate „minunatele teme de monografii" pe care Xenopol le vedea necesare deslușirii unor serii istorice precum a) aceea a desnaționalizării și stingerii nobilimei române de peste Carpați b) înflorirea apoi slăbirea și dispariția voievozilor c) decăderea cnezatelor și pierderea lor în rîndul iobagilor d) stingerea rolului militar al poporului român de peste munți[83] și din care pozitivismul rezolvase doar o parte.

IOAN DRĂGAN

[83] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 359, nota 178.

SOWJETISCHE HEGEMONIALPOLITIK IN RUMÄNIEN (1943—1947)

Als am 20. August 1944 die rumänische Front an zwei Stellen durchbrochen war, bestand noch die Hoffnung, einen Abwehrriegel zwichen dem Karpaten — und dem Donauknie auf der befestigten Linie Focșani—Nămoloasa—Galați zu errichten. Diese Frage wurde überflüssig, als der rumänische König Michael I. die Radioproklamation am 23. August 1944 an das Volk richtete und die Kapitulation der rumänischen Armee befahl. Dadurch und durch die Annahme der Kapitulationsbedingungen des Waffenstillstandes vom 12. September 1944 wurde ein neues Kapitel in der rumänischen Geschichte eingeleitet.

Es stellt sich deshalb die naheliegende Frage, wie ein solcher Prozeß der tiefen Umwälzungen zu erklären ist, wenn als sein Träger die bis zu diesem Datum weitgehend unbekannte und im politischen Leben Rumäniens völling unbedeutende KPR diente. Zur Untersuchung dieser Frage wird von Quellen ausgegangen über diejenigen Vorgänge, die die Wirkung einer Weichenstellung für die spätere Entwicklung Rumäniens haben werden wie: die Deklarationen der SU-Regierung vom 2. April und 25. August 1944

die Proklamation des Königs vom 23. August 1944 und

das Waffenstillstandsdokument vom 12. September 1944.

Zur Bearbeitung des Themas unter diesem besonderen Blickwinkel werden die allgemeine Sekundärliteratur über den Raum Ost- und Südosteuropa, sowie rumänische Geschichtsbücher und Einzeldarstellungen herangezogen. Ein besonderes Augenmerk wurde den Arbeiten geschenkt, die von Augenzeugen verfasst sind und im westlichen Ausland veröffentlicht wurden.

Um die spätere Entwicklung besser zu verstehen, werden außerdem die weithin unbekannten Umstände der Kapitulation und des Abschlusses des Waffenstillstandes näher untersucht.

Un das zunächts unbegreifliche Phänomen des Machtzuwachses der KPR innerhalb einer so kurzen Zeit darzustellen, wird diese Partei in den Mittelpunkt der Betrachtungen aller inneren Vorgänge gerückt und als äußerer Rahmen die Politik der Alliierten in Rumänien ergänzend dargestellt.

Es ist besonders kritisch, die Frage zu untersuchen, inwieweit Stalin anfangs tatsächlich den Aufbau unabhängiger Staaten an der Westgrenze der S.U. etablieren wollte, die gegenüber der S.U. eine Freundschafts- und

Bündnispolitik betreiben sollten, im übrigen aber ihren früheren Traditionen treu bleiben durften.[1]

2. Hauptteil

2.1. Rumänien als Spielball der Großmächte vor dem Ausbruch des Krieges mit der S.U.

Mit der Erstarkung des III. Reiches und seiner politischen Einflußnahem auf Ost- und Südosteuropa fielen auch die traditionellen Bindungen Rumäniens an Frankreich und England in sich zusammen. Der Abwehrriegel gegen die S.U. — der cordon sanitaire — an dem Rumänien beteiligt war, verfiel spätestens, als die deutsche Wehrmacht in Polen einmarschierte, die Kleine Entente sowie die Balkanentente auch, als das III. Reich erst wirtschaftlich und dann politisch, zum Schluß auch militärisch, die Oberhand in Südosteuropa gewann. Als im Geheimprotokoll des Nichtangriffpaktes Ribbentropp—Molotow vom 23. August 1939 Deutschland sein Desinteresse für Bessarabien bekundete, erfolgte das sowjetische Ultimatum vom 26. Juni 1940 und die Besetzung dieses Gebietes und zur Überraschung des III. Reiches zusätzlich der nördlichen Bukowina. Auch Nord-Siebenbürgen ging verloren durch den Wieker-Schiesspruch vom 30. August 1940, wie auch Süd-Dobrudscha am 7. September 1940 nach dem Vertrag von Craiova. Der neue Staatschef mit unbegrenzten Vollmachten (= Conducător), General Ion Antonescu, sah sich bei der Machtübernahme vom 6. September 1940 völlig isoliert von den „natürlichen Alliierten" Frankreich und England und musste sich schließlich zwischen den zwei Kontinentalmächten, dem III. Reich und der S.U., entscheiden. Er tat dieses mit voller Konsequenz und lehnte sich an das III. Reich an.

2.2. Rumänien im Kriege an der Seite des III. Reiches

Rumänien nahm den Krieg gegen die S.U. auf ohne vertragliche Vereinbarung mit dem III. Reich, „die sich auf den Kampf beider Länder gegen die S.U. bezogen hätte"[2]. Rumänien führte, ähnlich wie Finnland, einen Parallelkrieg an der Seite Deutschlands. Das erste Ziel sollte die Rückeroberung Bessarabiens und der Nordbukowina sein. Hinter der alten Staatsgrenze führte Antonescu aber den Kampf weiter in der gleichen Hoffnung wie Hitler, bis zum Winter die Rote Armee zu besiegen und so die tödliche Bedrohung des Staates Rumänien durch die S.U. und ihr politisches System auszuschalten. Das rumänische Engagement im Kriege bis zu einer Stärke von 31 Divisionen und räumlich bis Stalingrad und dem Kaukasus sollte nach dem erhofften Sieg Hitler, als dem vermeintlichen Herrscher Europas, „überzeugen" und ihn veranlassen, Nordsiebenbürgen auf Grund der besonderen Kriegsverdienste an Rumänien zurückzugeben[3].

2.3. Präliminarien zur Kapitulation und die Kapitulation

Nach der militärischen Katastrophe von Stalingrad versuchte sowohl die Regierung Antonescu als auch die politisch entmachtete Opposition—

[1] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 14.
[2] Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*, p. 113.
[3] *Ibidem*, p. 114.

vor allem mit Iuliu Maniu an der Spitze — aus dem Kriege auszusteigen. Weitgehend mit Billigung und Unterstützung der Regierung verhandelte die Opposition vorwiegend mit den Westalliierten in Kairo, um solche Zusicherungen zu erlangen, die eine totale Auslieferung Rumäniens an die S.U. durch Stationierung von Luftlandetruppen der Westalliierten auf dem rumänischen Territorium verhinderten[4]. In der Hoffnung, noch bessere Konditionen zu erhalten, akzeptierte die Opposition nicht die von der S.U. angebotenen Waffenstillstandsbedingungen vom 12. April 1944 und blieb in der Folge unentschlossen und weitgehend passiv. Sie hatte schließlich mit dem König intern den Waffenstillstand für den 26. August 1944 vereinbart[5]. Der Chef des früheren rumänischen Sicherheitsdienstes, E. Cristescu, wurde 10 bis 15 Tage vor der Kapitulation von I. Maniu mit den Worten verständigt, daß die Opposition beabsichtige, den Waffenstillstand durch den Staatschef durchführen zu lassen: „Wir sind mit ihm, wir unterstützen ihn ... er hat das Vertrauen der Armee, er hat alle Kräfte in der Hand und er ist der Einzige, der ihn [den Waffenstillstand] durchführen kann"[6]. Auch am 22. und 23. August 1944 waren bei I. Antonescu zuerst I. Maniu mit seinem Stellvertreter I. Mihalache und dann C. Brătianu und haben diesen aufgefordert, selbst den Waffenstillstand zu schließen[7].

Außer der Opposition führte auch die Regierung I. Antonescu direkte Verhandlungen für einen Waffenstillstand mit der S.U. u.a. in Stockholm. Sie forderte schließlich zwei Tage nach dem Durchbruch an der Moldaufront (d.h. am 22. August) den Waffenstillstand über die türkische Regierung und schickte gleischzeitig einen unterschriftberechtigten Vertreter nach Stockholm, der allerdings erst am 24. August dort eintraf[8]. Dieser Schritt kam zu spät, denn der König hatte den ihm verhaßten Staatschef und seine wichtigsten Minister einen Tag früher, d.h. am 23. August, im Königspalast verhaften lassen und anschließend die sofortige Kapitulation der Armee über das Radio befohlen[9]. Die Formulierung der Kapitulation ließ den Schluß zu, als wenn Rumänien den Waffenstillstand bereits unterschrieben hätte. Die verhafteten Kabinettsmitglieder wurden einer besonderen konspirativen Formation der KPR unter der Führung eines in die S.U. desertierten ehemaligen rumänischen Offiziers, Emil Bodnăraş, im Königspalast übergeben, die sie schließlich der Roten Armee am 30. August 1944 auslieferte.

Über die Vorgänge vor und um die Kapitulation wurden innerhalb des rumänischen Exils harte und lange Auseinandersetzungen geführt, zumal die Aussagen der Beteiligten sehr widersprüchlich waren. Während die heutige rumänische Regierung mit einigen — allerdings ausgesuchten — Dokumenten in letzter Zeit dazu beitrug[10], hüllte sich der ehemalige König in völliges Schweigen.

[4] Baciu, *Jalta*, p. 136, 137; Seton-Watson, *Osteuropäische Revolution*, p. 82

[5] Baciu, *Jalta*, p. 133, 134.

[6] Scurtu, *Dokumente*, p. 448.

[7] Baciu, *Jalta*, p. 133 und die Aussage von I. Maniu im ProzeB I. Antonescu in der Tageszeitung „Jurnalul de dimineaţă" vom 31 Mai 1946.

[8] Baciu, *Jalta*, p. 130—133.

[9] Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*, p. 215.

[10] Scurtu, *Dokumente*, p. 434—454.

In einem Zeitungsartikel: „Wie wurde der 23. Augsust 1944 vorbereitet"[11] machte L. Pătrășcanu (der KPR-Chef) detaillierte Angaben über seine intensive und entscheidende Mitarbeit für diesen wichtigen Akt. Danach haben vor dem 23. August u.a. drei nächtliche Geheimverhandlungen unter dem persönlichen Vorsitz des Königs im Königspalast stattgefunden, an denen L. Pătrășcanu als „alleiniger Vertreter der Opposition" teilgenommen hat. Nach seinen Angaben wurde die Kapitulation und der Wortlaut der Königsproklamation von ihm selbst und zwei weiteren Vertrauten des Königs — also ohne Mitwirkung der restlichen Opposition verfasst. Diese wichtigen Angaben von L. P. wurden von dem Führer der Opposition I. Maniu auch bestätigt mit der Aussage: „Ich bin in die Regierung am 24. August, also nach dem Vorfall im Palast [gemeint ist die Kapitulation] eingetreten, demnach hatte ich weder die Möglichkeit zu erfahren, was im Palast geschah, noch konnte ich die Verantwortung übernehem, für das, was dort vorgegangen ist"[12]. Würde diese Information tatsächlich zutreffen, dann ist der Schluß zulässig, daß der 23-jährige, poltisch völlig unerfahrene König ganz persönlich und nur mit der kommunistichen Partei und damit der S.U. ohne Wissen der Regierung I. Antonescu und der nationalen Opposition die Kapitulation vorbereitet und durchgeführt hat. Für eine gesicherte Schlußfolgerung sind allerdings mehr Informationen erforderlich.

Unabhängig von der Frage, welche Kräfte letzten Endes die Kapitulation veranlaßt haben, erwies sich alleine die Verkündung der Kapitulation vor dem Abschlußß des Waffenstillstandes als ein verhängnisvoller Fehler, denn Stalin ließ erst am 12. September 1944 ein Waffenstillstandsabkommen unterschreiben, dessen Wortlaut keinen Verlgeich mehr zuließß mit den von der S.U. angebotenen Waffenstillstandsbedingungen in Stockholm oder Kairo. Zu diesem Zeitpunkt war Rumänien praktisch bis auf Siebenbürgen von der Roten Armee besetzt, es befand sich seit dem 23. August im Kriegszustand mit Deutschland und Ungarn und die Rote Armee hatte ohne Rücksicht auf die Kapitulation 130 000 rumänische Soldaten gefangengenommen. Rumänien hatte auch keine Wahl und kein. Trümpfe mehr in der Hand und blieb von diesem Zeitpunkt an der S.Ue auf Gedeih und Verderb ausgeliefert, so z.B. bereits vom 25. August bis zum 12. September im Kriege an der Seite der S.U., ohne eine irgendwie geartete vertragliche Basis zu besitzen.

2.4. Der Waffenstillstand

Er wurde am 12.September 1944 von zwei Gegnern geschlossen, die seit dem 25. August bereits Seite an Seite zusammen kämpften — insofern ein weiteres Kuriosum ohne Präzedenz, das u.a. durch die überstürzte und politisch völlig ungesicherte Kapitulation des Königs und durch die Ungleichheit der zwei neuen Partner zu erklären ist.

2.4.1. Präliminarien

Am 3. April 1944 versicherte Außenminister Molotow im Radio, daß die S.U. keine territorialen Ansprüche gegenüber Rumänien habe (außer

[11] *Ibidem*, p. 459—461, in „România Liberă" vom 23. August 1944.
[12] Baciu, *Jalta*, p. 133, 134.

Bessarabien und Nordbukowina, die als eigenes staatliches Territorium betrachtet wurden) und daß sie auch weiterhin nicht beabsichtige, die soziale Struktur in Rumänien zu verändern. In der amtlichen Erklärung des Außenkommissariats der S.U. über Rumänien vom 25. August 1944 wird die Erklärung vom April des Jahres noch einmal ausdrücklich bestättigt und gleichzeitig neu versichert, keine Absichten zu haben, „das bestehende Regime in Rumänien abzuändern oder seine Unabhängigkeit auf irgendeine Weise zu schmälern"[13].

In der Proklamation des Königs vom 23. August 1944 über die Kapitulation wurde betont: „Die Nationen [gemeit sind die Alliierten] haben uns die Unabhängigkeit des Landes und die Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten zugesichert" und „Die neue [rumänische] Regierung bedeutet den Beginn einer neuen Ära, in der die Rechte und die Freiheiten aller Staatsbürger garantiert und respektiert werden"[14].

Ähnlich klingen auch die Erklärungen der rumänischen Regierung Sănătescu vom 23. August 1944[15]. Die zwei letzten Erklärungen wurden unter maßgeblicher Beteiligung des KP-Führers L. Pătrăşcanu verfaßßt[16].

Auch die Erklärung des Zentralkomitees der KPR vom 24. August 1944 enthält die Zusicherung, daß der Abschluß des Waffenstillstandes u.a. das Ziel habe ... „die Installierung eines Regimes der öffentlichen Rechte und Freiheiten" ..., denn die KPR stelle dar ... „die Interessen der gesamten rumänischen Gesellschaft, [also] im gleichen Maße der Arbeiterschaft, der Bauern, der Intellektuellen und aller städtischen Schichten... in ihrem Kampf für die Erlangung der bürgerlichen und demokratischen Rechte"[17].

Die nachstehende Untersuchung über die KPR und über die eingetretene Entwicklung in Rumänien wird im Lichte der o.a. Dokumente und des Waffenstillstandsvertrages vorgenommen.

2.4.2. Der Waffenstillstandsvertrag vom 12. September 1944[18]

Aus den 20 Artikeln des Waffenstillstandes und ihren fünf Annexen werden hier diejenigen Klauseln besonders behandelt, die für die anschließende Beurteilung von Bedeutung sind.

Im Artikel 1 war die Gestellung von mindestens 12 Divisionen unter dem „russischen Oberkommando" für den Krieg gegen Deutschland und Ungarn festgelegt. Damit waren die rumänischen Truppen in dem niedrigsten Status der Hilfstruppen unter der ehemaligen türkischen Oberherrschaft herabgestiegen — sie durften auch deshalb keine Kriegsgefangenen behalten, sondern mussten sie an die Rote Armee ausliefern. Tatsächlich haben am Kampf 16 rumänische Divisionen und andere Formationen teilgenommen[19]. „Zwischen dem 23. August 1944 und dem 12. Mai 1945 betrug der tatsächliche Effektivbestand, der an den Kampfhandlungen

---

[13] Institut für Forschung, Mo He A Pol, p. 550.
[14] Scurtu, *Dokumente*, p. 461.
[15] *Ibidem*, p. 462.
[16] *Ibidem*, p. 459—461.
[17] *Ibidem*, p. 463.
[18] Institut für Forschung, Mo He A Pol, bzw. A Decade, Policy Rumania
[19] Giurescu, *Istoria*, p. 658.

beteiligt war, 538 0586 Mann"[20]. In krassem Widerspruch zu dem Status der rumänischen Truppen als Auxilien der Roten Armee steht die hohe Maxime im Artikel 1, wonach Rumänien den Krieg „an der Seite der Alliierten Mächte gegen Deutschland und Ungarn ... fortführt ..., um seine Unabhängigkeit und Suoveränität wieder herzustellen".

Rumänien wurde nach Artikel 3 verpflichtet, für die sowjetichen und sonstigen alliierten Truppen (solche hat es nicht gegeben) volle Bewegungsfreiheit zu sichern, wie es die militärische Lage für die Kriegsführung gegen Deutschland und Ungarn nach Artikel 1 erforderte. Nach der Kapitulation Deutschlands hätte die Rote Armee demnach aus Rumänien abgezogen werden müssen.

Durch die Bestimmung des Artikel 17 wurde Rumänien auferlegt, ... „die Verwaltung ... im Interesse der Sicherheit des Friedens in Übereinstimmung mit dem russischen Oberkommando" ... zu leiten. Durch die Zensur nach Artikel 16 und das Hineinbestimmen in die inneren Verwaltungsangelegenheiten nach dem Artikel 17 erhielt die S.U. die Handhabe, zu jeder Zeit einzugreifen. Die im Lande stationierte Rote Armee sorgte außerdem für die strikte Einhaltung solcher Anordnungen.

Der Artikel 10 sah die Verpflichtung vor, ... „regelmäßig diejenigen Beträge in rumänischem Geld einzuzahlen, die das russische Oberkommando fordern wird, um die Bedingungen des Waffenstillstandes auszuführen". Im gleichen Sinne wurde Rumänien außerdem verpflichtet, „im Bedarfsfall" ... alle Transporteinrichtungen und überhaupt alle Mittel, ... „die sich auf dem rumänischen Gebiet befinden" ... für die Zeit der Wirksamkeit des Waffenstillstandes einschließlich der Nahrungsmittel und Brennstoffvorräte dem russischen Oberkommando zur Verfügung zu stellen. Diese Bedingung öffnete praktisch ein Schleusentor zur Selbstbedienung in beliebigem Umfang, der allein von der sowjetischen Regierung bestimmt wurde.

Die weitere Verpflichtung Rumäniens, gemäß dem Artikel 11, für verursachte Kriegsschäden an die S.U. Reparationsleistungen in Höhe von 300 Milionen amerikanischer Dollar einzuzahlen durch Warenexport innerhalb von 6 Jahren, wurde damit nicht geschmälert.

Im Artikel 19 war „die Rückgliederung Transsylvaniens" an den rumänischen Staat ohne weitere Bedingungen vorgesehen. Nordsiebenbürgen wurde nach der Rückeroberung durch die sowjetischen und rumänischen Truppen zunächst durch die Sowjets verwaltet und erst am 9 März 1945 an die rumänische Regierung Groza übergeben — sozusagen als eine Art Morgengabe.

Zwar wird im Artikel 18 „eine alliierte Kontrollkommission" erwähnt, ihre Befugnisse werden aber gleich durch den Zusatz ... „die in Übereinstimmung mit dem sowjetischen Oberkommando handelt" ..., auf ihr reelles Maß reduziert. Die Alliierte Kommission fungierte also nur pro forma, so wie von Anfang an auch der Waffenstillstandsvertrag für die Alliierten Mächte nur von dem sowjetischen Marschall Malinovski unterschrieben wurde. In Wirklichkeit verbarg sich hinter der Alliierten Kommission nur das sowjetische Oberkommando, denn die Westalliierten haben

[20] Giurescu, *Istoria în date*, p. 659.

bis zum Friedensvertrag vom Oktober 1946 ihren Willen gegen die Sowjets nie durchsetzen können, wie in der Folge aufgezeigt wird.

Für die Kapitulation zeichnete Stalin den König mit dem Siegesorden aus: ... „für den persönlichen und mutigen Akt, der den Kurs der rumänischen Politik umkehrte ... zu einem Zeitpunkt als die Niederlage Deutschlands nicht eindeutig gegeben war ..."[21].

Trotz massiver Beteiligung am Westfeldzug erhielt Rumänien keinen Status als alliierte oder mitkämpfende Nation und auch nicht die Möglichkeit einer ungestörten Arbeit seiner Regierung und des Königs durch die Gewährung von exterritorialen Enklaven.

2.5. Machtkonstellation der Alliierten in Rumänien

Die Initiative für die spätere Entwicklung der alliierten Politik in Südost-Europa ging von England aus. Bereits am 5. Mai 1944 schlug der Außenminister Eden dem sowjetischen Botschafter in London ein Abkommen über Einflußsphären „zum gegenseitigen Vorteil" vor: freie Hand für Großbritannien in Griechenland und als Ausgleich dafür, freie Hand für die S.U. in Rumänien. Die USA stimmte diesem Abkommen zunächst zu, um Erfahrungen zu sammeln und nur für eine begrenzte Probezeit von 3 Monaten während des Krieges und nur auf dem militärischen Gebiet. Nach dem Kriege sollten die Einflußsphären wegfallen, so daß die USA ihre Wirtschaftsinteressen räumlich unbegrenzt wahrnehmen könnte[22]. Nach den Vorstellungen der USA sollten sich die osteuropäischen Völker nach dem Selbstbestimmungsrecht mit sowjetfreundlichen Regierungen an der Spitze organisieren[23].

Während der Moskau-Konferenz vom 9.—18. Oktober 1944 zwischen Churchill und Eden einerseits und Stalin und Molotow andererseits — der USA-Botschafter Harriman war als Beobachter anwesend — wurde auf Vorschlag von Churchill die Aufteilung der Interessensphären des Balkanraumes nunmehr eindeutig in Prozenten ausgedrückt. Für Rumänien wurde mit 90% zu 10% die Vormachtstellung der S.U. gegenüber den Westalliierten festgelegt. Damit bekundeten die Westmächte ihr Desinteresse für diesen geografischen Raum und für den ehemaligen Feind Rumänien zugunsten Griechenlands und dem Mittelmeerraum. Churchill brachte, wie so oft, diese Lösung in eine griffige Formulierung, als er am 12. Oktober 1944 dem britischen Kabinett meldete, daß die beschlossenen Einflußsphären das Maß der britischen Interessen und der gefühlsmäßigen Bindungen zum Ausdruck bringen sollten[24]. Für die S.U. war dagegen das Interesse an Rumänien unmittelbar und eminent wichtig, strebte sie doch primär an, zunächst freundlich gesinnte Staaten an ihrer Westgrenze zu etablieren, um so dem grossen Trauma einer kapitalistischen Einkreisung — wie etwa dem Cordon sanitaire — zu entgehen[25].

Auch die eingesetzte Alliierte Kontrollkommission für Rumänien erwies sich als rein sowjetisches Machtinstrument, denn als die Westalliier

[21] Franck, *Roumanie dans l'engrenage*, p. 147.
[22] Hecker, *Die Aufteilung*, p. 141, 142.
[23] Loth, *Die Teilung*, p. 86.
[24] Hecker, *Die Aufteilung*, p. 153.
[25] Osteuropa, *Handbuch*, p. 355.

ten im Sinne ihrer eigenen Interessen der durch die Regierung Groza bedrängten rumänischen Opposition helfen wollten, mußßten sie es wie sonst in der Regel nur bei wirkungslosen Protesten bewenden lassen. Das Resultat ist im übrigen nicht weiter verwunderlich, da der Wortlaut des Waffenstillstandsvertrages — wie im Kapitel 2.4.2. dargelegt wurde — auch keine andere Handhabe zuließ. Selbst nach dem 5-monatigen Königsstreik als Protest gegen die durch den sowjetischen Staatsstreich erzwungene Installierung der Regierung Groza vom 6. März 1945 protestierten die Westalliierten nur und drohten schließlich, den Friedensvertrag mit Rumänien nicht zu unterschreiben. Sie lenkten aber schnell ein bei der Außenministerkonferenz der drei alliierten Mächte vom 16. Dezember 1945 als eine faule Kompromißformel gefunden wurde, wonach freie Wahlen durchgeführt werden sollten und zwei Vertreter der „Historischen Parteien" — der Nationalen Bauernpartei und der National-Liberalen Partei — in die Regierung Groza aufgenommen werden sollten. Dem König und I. Maniu haben die Westalliierten schließlich den Rat gegeben nachzugeben, denn sie könnten ... „sowohl den König als auch die Leader der Opposition von den Folgen [bei einer weiteren Weigerung] nicht schützen" ...[26]. Damit mußßten sich die Oppositionspolitiker von einer lieben Illusion trennen, da sie ein totales Desinteresse der Westmächte im Grunde nicht akzeptieren mochten und statt dessen ständig dem Wunschdenken nachgingen: „Vin Americanii!" = daß die Amerikaner kommen. Nachdem die Vertreter der Oppositionsparteien in die neue Regierung Groza pro forma aufgenommen wurdem — sie nahmen schließlich nur an 6 Ministersitzungen teil und konnten noch nicht einmal die eigenen Parteifreunde und sich selbst vor der Verfolgung der Staatsorgane schützen — wurde die Regierung Groza von den Westalliierten am 6. Februar 1946 doch anerkannt.

Bei einer weiteren großen Konfrontation der Westalliierten mit den Sowjets über die Rechtmäßigkeit der durchgeführten Wahlen vom 19. November 1946 protestierten zunächst die Westalliierten durch Dean Acheson: „... die Wahlen ... entsprechen nicht den Versicherungen der rumänischen Regierung ... gemäß den Entscheidungen von Moskau [für freie Wahlen] ..." Der Unterstaatssekretär von London sekundierte Dean Acheson: „die Wahlen sind weder frei, noch korrekt gewesen"[27]. Als der König den Ministerpräsident Groza aufforderte zurückzutreten, lehnte dieser ab. Und doch wurde vor der Konstituierung des Parlamentes die Regierung Groza von den Westalliierten anerkannt; der König präsidierte dann die Plenarsitzung des Parlamentes und erkannte damit die Rechtmäßigkeit der Wahl an.

Es hat sich also herausgestellt, daß die konkrete Konzession an die S.U. durch das Einräumen eines eindeutigen Übergewichtes der Interessen von 90% zu 10% nicht mehr allein durch die Westalliierten-Forderungen für freie Wahlen gemäß den Beschlüssen der Jalta-Konferenz vom 4. bis.11. Februar 1945 — repräsentative Regierungen aus allen demokratischen Elementen etc. — aufgewogen werden konnte, zumal die Sowjets

[26] Georgescu, *Istoria*, p. 281.
[27] Franck, *Roumanie dans l'engrenage*, p. 67, 197.

selbst ganz andere Vorstellungen über alle diese Begriffe hegten. Am besten illustriert wird die Einstellung der S.U. zu diesem Fragenkomplex durch die bekannte Antwort von Wyschinski: „Jalta bin ich!", als der König die Einhaltung der Jalta-Beschlüsse statt der Einsetzung der Regierung Groza forderte. Wenn schon die S.U. zunächst noch bemüht war, den Anschein einer formell Legitimität für das Vorgehen der KPR zu wahren, so änderte sie nach der Bildung des Kominform im September 1947 ihre Anweisungen an die einzelnen kommunistischen Parteien ihres neuen Machtbereiches und forderte sie auf, gegen die nationalen Oppositionen rücksichtslos vorzugehen.

2.6. Die Rote Armee in Rumänien

In dem Waffenstillstandsvertrag vom 12. September 1944 wurde sorgfältig vermieden, den Ausdruck „Besatzungsmacht" zu verwenden — sicherlich mit Rüchksicht auf die rumänischen Truppen, die nunmehr an der Seite und unter dem Kommando der Roten Armee gegen Deutschland und Ungarn als Hilfstruppen kämpften. Indirekt kann man unschwer den Status Rumäniens als den eines sowjetisch besetzten Landes einstufen, denn:

— Im Artikel 18 wurde zwar die Alliierte Kontrollkommission aufgeführt, sie sollte aber in „Übereinstimmung mit dem sowjetischen Oberkommando" handeln. Damit war die alleinige Entscheidungsfreiheit für die Rote Armee gegeben. Die alliierten Mächte wurden im Wortlaut des Waffenstillstandsvertrages nur soweit aufgeführt, als man ihnen eine Funktion zur Irreführung der Öffentlichkeit und für die Legitimierung des sowjetischen Vorgehens zugedacht hatte.

— Sowohl die Massenmedien als auch die zivile rumänsche Verwaltung soliten gemäß Artikel 16 und 17 des Abkommens in Übereinstimmung mit dem russischen Oberkommando überwacht bzw. geleitet werden.

— Eine Zeitbegrenzung für die Wirksamkeit des Abkommens ist im Vertrag nicht expressis verbis gegeben. Nach dem üblichen Usus hätte die Rote Armee nach der Kapitulation Deutschlands und spätestens nach der Unterzeichnung des Friedensvertrages mit Rumänien abgezogen werden müssen. Die Rote Armee verließ Rumänien tatsächlich am 15. Mai 1955, also erst 90 Tage nach der Räumung Österreichs, zu einem Zeitpunkt also, als die Kommunistische Herrschaft etabliert war.

Die Rote Armmee war demnach eine Besatzungsmacht mit fast ungebrenzten Vollmachten. Ihre Tätigkeit konnte theoretisch von den Westalliierten nur indirekt auf der politischen Ebene gebremst werden, nicht aber auf Grund des Waffenstillstandsabkommens selbst. Sie wirkte tatsächlich als eine Besatzungsmacht, aber auch als eine Superregierung, die jeder Verantwortung im Lande entzogen war. Sie führte „direkte Regie und direkte Intervention in allen grundsätzlichen Entscheidungen der KPR"[28]

Zwar beeintächtigten die Übergriffe der Roten Armee die Glaubwürdigkeit der kommunistischen Propaganda über die „brüderliche Hilfe der S.U.", sie halfen aber letztendlich den kommunistischen Kräften, an die

[27] Liess, *Rumänien — Tradition, Erneuerung*, p. 8.

Macht zu kommen und danach die einmal errungene Macht zu festigen[29] Jeder Protest der Ministerpräsidenten aus den ersten drei bürgerlichen Koalitions-Regierungen bei dem russischen Oberkommando bleib stets ohne Erfolg. Als zum Beispiel General Rădescu sich beklagte, daß „les troups sovietiques se livrérent au pillage et tuerent les gens au hasard" ..., forderten ... „les memes autorités russes ... que le Ministere de l'Intérieur ordonnât l'exécution de tout Roumain qui osait se défendre lorsqu'il était attaqué par les soldats russes" ...[30]. Bei solchen Gelegenheiten wurde der Ministerpräsident Rădescu bei der sowjetischen Kontrollkommission nach eigenen Angaben bis zu 7 Stunden ohne Unterbrechung festgehalten[31].

Die Rote Armee als Besatzungsmacht übernahm zunächst die Verwaltung auf mittlerer Ebene in der Moldau und Nordsiebenbürgen. Sie setzte dort die Präfekten und die Bürgermeister der größeren Orte ein. Die Verwaltung dieser Provinzen wurde erst der Regierung Groza übergeben. Dieses Vorgehen war ein klarer Verstoß gegen den Artikel 19 des Waffenstillstandsabkommens. Idem die Rote Armee die innere Krise in allen Bereichen verschärfte, forderte sie gleichzeitig vom König die Ablösung der „unfähigen" bürgerlichen Regierung Rădescu durch die kommunistische Regierung Groza. Auf diese Weise wurde schließlich die programmierte innere Anarchie als Vorwand eines Machtwechsels benutzt[32].

2.7. Die Kommunistische Partei Rumäniens (KPR = Partidul comunist român)

2.7.1. Die KPR vor und während der Kapitulation

Die KPR wurde im April 1924 verboten wegen illegaler Aktivitäten „zum Umsturz der Regierungsform" ..., „Wechsel durch Gewalt der Staatsgestze und Einrichtungen", ... „Aufforderung zum Verbrechen, zum Aufruhr oder zum Bürgerkrieg"[33]. Sie war eine winzige politische Minderheit ohne Aussicht, aus eigener Kraft jemals an die Macht zu gelangen. Sie zählte zum Beispiel im Jahr 1939 weniger als 1 000 eingeschriebene Mitgleider, davon ein großer Prozentsatz magyarischer Herkunft oder mosaischer Religion[34]. Da sie sich der sowjetischen Politik total verschrieben hatte — sie war u.a. für die Abtretung Bessarabiens an die S.U. und erkannte die Unfehlbarkeit Stalins an, hatte sie wenig Resonanz in der rumänischen Öffentlichkeit und wurde als Handlanger der Sowjets angesehen[35].

Durch die geschichtlichen Erfahrungen bedingt, hatte das rumänische Volk eine betont antisowjetische, ja eine russophobe Einstellung[36], zumal im Jahre 1944 die dreizehnte Besetzung oder Teilbesetzung Rumäniens durch die russischen oder sowjetischen Truppen bevorstand.

---

[29] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 16.
[30] Conseil, *La drame*, p. 9.
[31] Conseil, *La drame*, p. 10.
[32] Penesco, *La Roumanie*, p. 107.
[33] Scurtu, *Dokumente*, p. 224: Die Verfügung Nr. 1 des Generals Ştefan Holban, Oberkommandierender des II. Armeekorps.
[34] Liess, *Rumänien — Tradition, Erneuerung*, p. 9.
[35] *Ibidem*.
[36] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 23.

Während des Ostfeldzuges waren verschiedene Mitglieder der kommunistichen Partei wegen illegaler Aktivitäten eingesperrt, andere tauchten unter. Eine beträchtliche Anzahl — vor allem aus den Minderheiten —[37] ging als Emigranten nach Moskau, wo sie für einen eventuellen Umsturz in Rumänien geschult wurden[38]. Diese kamen mit der Roten Armee nach der Kapitulation zurück, um eine entscheidende Rolle in der weiteren dramatischen Entwicklung zu gewinnen. Sie wurden von Stalin direkt eingesetzt, genossen sein Vertrauen und sie waren ihm persönlich verantwortlich[39]. Sie agierten in der 1. Phase eher aus dem Hintergrund und überliessen zunächst die politische Bühne den „National Kommunisten", die im Lande verblieben waren. Eine Partisanentätigkeit während des Ostfeldzuges mit oder ohne Hilfe der KPR fand nicht statt.

Die heutige rumänische Geschichtsschreibung bemüht sich zunehmend die kommunistische Machtergreifung als eine „nationale Revolution" der ersten Stunde — wenn auch mit Hilfe der Roten Armee — darzustellen[40]. Damit wird versucht, dem kommunistischen Umschwung durch Bildung von Legenden eine nachträgliche Legitimation und natürliche Einordnung in die nationale Geschichte zu geben, etwa ähnlich der Machtergreifung aus eigener Kraft durch die KP in Jugoslawien. Dafür wird die Rolle des „Massenaufstandes" gegen die „militärisch-faschistische Diktatur"[41] (=Insurecţia maselor), gleich bei der Kapitulation vom 23. August bis zur Besetzung von Bukarest durch die Rote Armee vom 30. August 1944 bemüht. Diese Tendenz ist ideologisch bestimmt, denn der Kampf gegen die deutschen Truppen in und um Bukarest, als auch im Erdölgebiet des Prahovatales wurde nur von der rumänischen Armee geführt, die den Umschwung des Königs ohne Zögern und fast einen Übergang vollzog und 1 400 Tote nur in den Kämpfen um Bukarest aufzuweisen hatte. Nicolas Penesco, der Generalsekretär der Nationalen Bauernpartei von 1944 bis zum 14. Juli 1947 und Innenminister im 2. Kabinett Sănătescu betonte aus eigener Kenntnis die Unhaltbarkeit solcher Behauptungen vor allem durch den fehlenden Kontakt der KPR mit den „Massen" zum Zeitpunkt der Kapitulation. Bewaffent wurden nach dem 23. August 1944 Mitglieder verschiedener politischer Gruppierungen, als auch Arbeiter. Alle diese griffen aber nicht in die Kämpfe ein[42].

2.7.2. Die KPR und die Nationale Opposition

Die rumänische Gesellschaft war durch alte Traditionen stark geprägt. Die wichtigsten demokratischen Parteien — die sogenannten Historischen Parteien — und ihre Führer (die Nationale Bauernpartei = PNT, mit Iuliu Maniu, die National-Liberale Partei = PNL, mit C. I. C. Brătianu) hatten als Vorbilder die westlichen Demokratien, auch wenn gelegentlich in der politischen Praxis ein stark byzantinisches Gewebemuster immer

---

[37] *Ibidem*, p. 20.
[38] Liess, *Rumänien — Tradition, Erneuerung*, p. 10.
[39] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 20.
[40] *Ibidem*, p. 40.
[41] Trăsnea, *Enciclopedie*, p. 339.
[42] Penesco, *La Roumanie*, p. 73, 74.

wieder deutlich sichtbar wurde. Diese Parteien waren in ihrer Grundeinstellung dem 1938 verschütteten demokratischen Staat und seinen Einrichtungen als konstitutionelle Monarchie treu geblieben und versuchten anfangs im Wettbewerb und danach in direkter Konfrontation mit der KPR durch legale Mittel den alten Staat wieder zu errichten bzw. vor der kommunistischen Usurpation zu verteidigen. Sie waren bereit, den eingegangenen Verpflichtungen gegenüber der S.U. gemäß der Kapitulationsurkunde nachzukommen, sie wehrten sich aber entschieden dagegen, als die S.U. in die inneren Angelegenheiten Rumäniens zu Gunsten der KPR massiv eingriff[43]. Die kommunistischen Methoden der Unterwanderung alter Gesellschaftsstrukturen und Staatseinrichtungen und das immer aggressivere Vorgehen der Kommunisten gegen die politischen realen und potentiellen Gegner im Schutze des mächtigen Protektors überraschte die nationalen Kräfte völlig. Zunächst abwartend und dann immer mehr staunend, zuletzt entsetzt und wehrlos, sah sich die rumänische Gesellschaft einem entschlossenen Gegner ausgeliefert und gleichzeitig einer bitteren Illusion beraubt, daß die Westalliierten schon aus eigenem Interesse in diesem geopolitischen Raum helfend eingreifen würden[44]. In der entscheidenden Phase des Ringens um die Bewahrung der nationalen Identität hat sich als eine schwere Hypothek der Ostfeldzug erwiesen, der zwar während des Vormarsches die nationalen Kräfte mobilisierte, sie aber in gleichem Maße gegenüber den Westalliierten in Mißkredit brachte vor allem durch die Fortsetzung des Feldzuges über die Grenzen Altrumäniens hinaus.

Der König, die zweite staatliche Institution, der in dieser kritischen Phase der rumänischen Geschichte eine entscheidende Rolle hätte spielen können, führte am 31. August 1944 die alte liberal-demokratische Verfassung der früheren konstitutionellen Monarchie vom 29. März 1923 wieder ein, die u.a. zwei Kammern vorsah[45]. Sie war 1938 von seinem Vater und Vorgänger im Amt, dem König Carol II., bei der Errichtung der Königsdiktatur außer Kraft gesetzt worden. Nach Artikel 88 dieser Verfassung konnte der König ‚ohne eine Erklärung schuldig zu sein, „seine Minister ernennen und absetzen". Nachdem der König auf massive Intervention durch den Abgesandten Stalin, Wyschinski, am 6. März 1945 Dr. P. Groza mit der Bildung einer neuen Regierung beauftragen mußßte, die die Übergangsphase der drei früheren Koalitionen ablöste, forderte er in Abstimmung mit dem amerikanischen Gesandten die neue Regierung am 21.August 1945 auf, wegen der Mißachtung der Verfassung zurückzutreten. Allerdings hatte derselbe König kurz davor (am 7. August 1945) den Ministerpräsidenten Groza mit dem höchsten rumänischen Orden und seine Minister mit Anerkennungen ausgezeichnet[46].

Dieser Akt ist umsomehr bemerkenswert und widersprüchlich, als er den drei früheren Koalitionsregierungen keine solche Würdigung für ihre Arbeit zukommen ließ, die immerhin das Königstum als auch den verfas-

[43] Markham, *La Roumanie*, p. 70.
[44] *Ibidem*, p. 58.
[45] Scurtu, *Dokumente*, p. 58–71.
[46] Penesco, *La Roumanie*, p. 155.

ungsmäßingen Staat unter schweren Bedigungen erhalten wolten. Als Groza dann ablehnte zurückzutreten, trat der König selbst in Streik und forderte die Alliierte Kontrollkommission gemäß den Beschlüssen von Jalta auf, demokratische Verhältnisse in Rumänien wiederherzustellen. Als schließlich der Vertreter Großbritanniens in Bukarest I. Maniu im Monat Juli 1945 aufklärte, daß Rumänien am Ende der Prioritätsskala der Europapolitik stehe, sahen sich die nationalen Kräfte isoliert und getäuscht. Der König nahm schließlich seine Arbeit wieder auf, nachdem in der Außenministerkonferenz vom 16.—26. Oktober 1945 die Beteiligung der zwei größten bürgerlichen Parteien an der Regierung Groza beschlossen und am 7. Januar 1946 pro forma auch durchgeführt wurde. Damit akzeptierte der König eine Scheinkoalition, die offensichtlich von Anfang an nur zur Beruhigung der westlichen Öffentlichkeit gedacht war. So blieben die Aktionen des Königs inkonsequent und widersprüchlich ;so auch am 8. November 1945, als zu seinem Namenstag eine große Sympathiekundgebung der national gesinnten Kräfte vor dem Königspalast stattfand und der König passiv blieb. Sie wurde mit Gewalt durch die ,,Staatsorgane" und durch die ,,arbeitenden Massen" aufgelöst, da sie als ,,regierungsfeindlich" eingestuft wurde[47].

Während die Historischen Parteien im ganzen eine klare Opposition gegenüber der KPR — trotz allen Einschränkungen — verfolgt hatten, blieb die Haltung des Königs zuletzt nur darauf bedacht, den eigenen Thron zu retten. Durch die Verkündung der Kapitulation, ohne ein Waffenstillstandsdokument zu besitzen, unternahm der König einen außerordentlich riskanten und weitreichenden Staatsakt. Er wollte zunächst den Staatschef ausschalten und die konstitutionelle Monarchie einführen. Hierfür baute er offensichtlich auf die Hilfe de S.U., die ihm aber versagt bleib. Die Sowjets übernahmen vielmehr selbst die Initiarive, entmachteten den König zunächst durch den Verschleißß der drei Koalitionsregierungen mit Hilfe der KPR und dann durch die Ernennung der Regierung Groza und zwangen ihn in die Isolierung. Die Abdankung des Königs war schließlich nur ein letzter formeller Akt der bereits herrschenden Verhältnisse. Die letzte Handlung des Königs war bezeichnenderweise noch die Ernennung von Emil Bodnăraş als Kriegsminister.

Die rumänische Armee — im Ostfeldzug die zweitstärkste Armee neben der Deutschen — nahm im Westfeldzug zahlenmäßig den vierten Platz nach den drei Alliierten ein. Sie kämpfte an der Westfront, ohne nennenswerte Schwierigkeiten zu machen — in der Zeit also, als in der Heimat tiefe Umwälzungen stattfänden. Im Lande selbst wurde das Ersatzheer vor dem 6. März 1945 durch die Rote Armee entwaffnet, um so die Ernennung der neuen Regierung Groza zu erzwingen. Nach dem Kriege wurde die alte Armee bis Ende 1946 entlassen. Eine neue Armee wurde im wesentlichen um die zwei Divisionen Tudor Vladimirescu und Horia-Cloşca und Crişan als Kern gebildet, die aus ,,umerzogenen" Kriegsgefangenen bestanden. Die Division Tudor Vladimirescu kämpfte im übrigen mit außerordentlich hohen Verlusten im Westfeldzug als Truppenteil der

[47] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 390.
[48] Penesco, *La Roumanie*, p. 42.

Roten Armee. Beide Divisionen wurden in die rumänische Armee erst am 25. April 1945 von der Regierung Groza übernommen[48].

Neben den alten 180 000 Kriegsgefangenen aus dem Ostfeldzug wurden 130 000 neue rumänische Kriegsgefangene durch die Rote Armee in der Zeit zwischen dem 20. August und dem 12. September 1944 gemacht und zwar ohne Rücksicht auf die Kapitulation vom 23. August. Hinzu kamen noch 40 000 verschleppte Zivilisten aus Moldau, 72 000 Volksdeutsche aus Siebenbürgen und Banat, die zu Zwangsarbeit im Januar 1945 in die S.U. verschleppt wurden und 20 000 zivile Personen aus Nordsiebenbürgen, das zunächst unter sowjetischer Verwaltung stand[49].

Schließlich wurden 24 000 rumänische Soldaten aus deutscher Kriegsgefangenschaft von der S.U. nach dem 8. Mai 1945 übernommen und ebenfalls zur Zwangsarbeit in die S.U. überführt. Aus diesem „Material von insgesamt 466 000 Mann konnte die S.U. bei Anwendung bewährter Zwangsmaßnahmen eine ausreichende Zahl von Elementen auslesen, sie „motivieren" und für die neuen Umwälzungen in Rumänien einsetzen zumal alle Heimkehrer mit ihren Dossiers der rumänischen Regierung übergeben wurden[50]. Im übrigen hatte der bewährte Vertrauensmann von Stalin, E. Bodnăraş, nach dem 6. März 1945 einen Besonderen Informationsdiest (= Serviciul special de Informaţie = S.S.) in die Armee eingeführt, der die bereits arbeitenden politischen Kommissare in der Armee zu überwachen hatte. Dieser Dienst war nicht dem rumänischen Kriegsministerium, sondern direkt der Roten Armee unterstellt[51].

In einer totalen Verkennung der realen Machtverhältnisse und hingerissen von einer überzogenen Trotzreaktion, gingen viele Offiziere der alten Armee, aber auch Zivilisten, in die Berge, um den national militärischen Widerstand zu organisieren. Sie wurden meistens von 1948—1956 durch Verrat liquidiert[52].

Insgesamt hat die rumänische Armee zu keinem Zeitpunkt irgendwelchen nennenswerten Widerstand gegen die innere Usurpation geleistet. Lediglich der Armeegeneral Avrămescu beabsichtigte, an der Westfront mit seinen Einheiten zu den deutschen Truppen überzulaufen. Er wurde aber zuvor verraten und verhaftet. Über sein Schicksal ist nichts bekannt geworden[53]

Die rumänische Armee blieb eine völlig unpolitische Armee, die sich an den dem König geleisteteten Eid gebunden fühlte[54]. Ihre Rolle wurde hier insofern mehr der Vollständigkeit halber erwähnt, weil man am ehesten von ihrer Seite einen Widerstand erwartet hätte. Eine weit größere Rolle spielte sie auf den Schlachtfeldern als — Junior-Partner der jeweiligen Führungsmacht — dem Dritten Reich bzw. der S.U. — die sie allerdings für ihre strategischen Ziele verheizten. So hatte sie im Ostfeld-

[49] Markham, *La Roumanie*, p. 192.
[50] *Ibidem*, p. 182, 193.
[51] *Ibidem*, p. 193.
[52] Georgescu, *Istoria*, p. 291.
[53] Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*, p. 230.
[54] Friesner, *Verratene Schlachten*, p. 84.

zug 300 000[55] und im Westfeldzug mehr als 170 000 Tote[56] zu beklagen. Auf beiden Fronten kämpfte die rumänische Armee letztendlich für die Wiedervereinigung von Nordsiebenbürgen an Rumänien und zahlte einen doppelten Preis.

2.7.3. Partei-Bündnisse, -Fusionen und -Spaltungen

Da die KPR rein numerisch eine winzige politische Partei zum Zeitpunkt der Kapitulation darstellte und außerdem in der breiten rumänischen Öffentlichkeit als ein Machtinstrument der S.U. eingestuft wurde, mußte sie sich zur Erringung der Macht unüblicher Methoden bedienen. Mit der Rückendeckung der S.U. und mit massiver Unterstützung der Roten Armee als Besatzungsmacht konnte sie eine außerordentlich aktive und einfallsreiche Strategie entwickeln, die sich wenig um die Legalität kümmerte und nur bedingt eine Scheinlegalität suchte. Indem sie ihre radikale Ideologie in den Vordergrund stellte, warb sie für den sozialistischen Internationalismus neuerer Art, der an den Volksfrontgedanken der Dreißiger Jahre anknüpfte. Sie forderte die „fortschrittlichen, demokratischen, friedliebenden und patriotischen Kräfte" auf, in eine „Antifaschistische Widerstandsfront" unter Beteiligung der KPR einzutreten zum Aufbau einer „Demokratie neuen Typs" und für „Freundschaft und Verständigung der Völker"[57]. Die eigentliche Form jeder politischen Zukunftsvision blieb zunächst offen und sollte von vielen Faktoren abhängen — nicht zuletzt von dem zu erwartenden nationalen Widerstand.

Zu diesem Zwek ging die KPR eine Reihe von Koalitionen ein, die ihr Schritt für Schritt eine immer größere Scheinlegalität sicherten, die sie konsequent in politische Macht umsetzte:

— Nach der Auflösung des Komminterns im Mai 1943 vollzog sie im nächsten Monat schon eine Koalition unter dem Namen „Antifaschistische patriotische Front" aus dem linken politischen Spektrum der ehemals 44 rumänischen Parteien, u.a. mit der Bauernfront, dem Ungarischen Nationalen Verband und dem Bund der Patrioten[58]. Sicherlich war diese Koalition zunächst noch ohne praktischen Wert, denn die KPR lebte noch in der Illegalität.

— Im April 1944 wurde die Einheitsfront der Arbeiter = Frontul Unic Muncitoresc der KPR und der Sozialdemokratischen Partei gebildet[59].

— Unmittelbar vor der Kapitulation Rumäniens schlossen am 20. Juni 1944 die Historischen Parteien (P.N.Ţ. und P.N.L.), die Sozialdemokratische Partei und die KPR den sogenannten National-Demokratischen-Block (B.N.D.) ab mit dem Ziel, Rumänien von der „Deutschen Besatzung zu befreien, ... „die nationale Unabhägigkeit wieder herzustellen" ... und „ein demokratisch-konstitutionelles Regime ... zur Sicherung der bürgerlichen Rechte und Freiheiten" ... zu installieren [60]Aus diesem Block

[55] Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*, p. 148.
[56] *Ibidem*, *Staatsmänner*, p. 389.
[57] Loth, *Die Teilung*, p. 47.
[58] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 376.
[59] *Ibidem*, p. 378.
[60] Scurtu, *Dokumente*, p. 455, 456.

traten schon im September 1944 die Historischen Parteien heraus, um damit gegen die Aktivitäten der KPR zu protestieren und sich von ihrer Wühlarbeit gegenüber der Koalitions-Regierung, in der sie gleichzeitig repäsentiert war, zu distanzieren.

— Unbeeindruckt davon aber wurde schon am 2. September 1944 das Aktionsprogramm der B.N.D. durch die Einheitsfront der Arbeiter übernommen[61].

— In dem Rat der Nationaldemokratischen Front = Consiliul Frontului National Demokrat = F.N.D. schlossen sich am 12. Oktober 1944 zwei Parteigruppen zusammen,die im Mai 1943 und April 1944 formell getrennte Kaolitionen gebildet hatten.

— Eine kleine Splittergruppe der Nationalen Bauernpartei unter A. Alexandrescu verließ die Mutterpartei und schloß sich am 23. Februar 1945 dem Aktionsprogramm des National-Demokratischen Blocks an. Eine weitere kleine Gruppe aus der Nationalen Bauernpartei unter Nicolae Lupu wiederholte den gleichen Vorgang am 20. Januar 1946.

— Als Dr. P. Groza am 6. März 1945 die neue Regierung nach einem Staatsstreich der S.U. bildete, beteiligten sich von den drei bürgerlichen Parteien daran nur Gh. Tătărescu mit einer kleinen Splittergruppe aus der National-Liberalen Partei. Diese Grupe, die sich offiziell von der Mutterpartei am 1. Juli 1945 trennte, übernahm zur weiteren Sprachverwirrung die gleiche Bezeichnung wie die Mutterpartei[62]. Tătărescu wurde im übrigen nach dem Abschluß des Friedensvertrages aus dem Amt des Vize-Ministerpräsidenten nach der Abstimmung vom 9. November 1947 im Parlament entfernt. Sein weiteres Amt als Außenminister übernahm Ana Pauker. In diesem Zusammenhang ist es nicht ohne Interesse zu erwähnen daß gerade G. Tătărescu als Ministerpräsident sich am meisten in den Jahren 1934 bis 1937 gegen Sozialreformen aufgelehnt hatte[63]. Während seiner Regierung wurde im übrigen Ana Pauker wegen illegaler Arbeit politisch verfolgt und durch Intervention von I. Maniu nach der Sowjetunion im Jahre 1934 abgeschoben[64].

— Am 17. März 1946 bildeten die linken politischen Parteien und Gruppierungen zusammen mit der stärkeren Gruppe der Sozialdemokratischen Partei, die inzwischen den Namen : Die Freie Sozial-Demokratische Partei = „Partidul Social Democratic Independent" angenommen hatte, den sogenannten Block der Demokratischen Parteien = „Blocul Partidelor Democratice" (BPD), der am 20. Mai 1946 ein gemeinsames Aktionsprogramm veröffentlichte. Unter den bekannten Parolen, wie : die Gewährleistung einer demokratischen Regierunsform und der individuellen bürgerlichen Freiheiten im Rahmenn der Verfassung, wurden auch der Schutz und die Festigung des privaten Bauernhofes sowie die private Initiative zugesichert[65].

---

[61] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 383.
[62] Penesco, *La Roumanie*, p. 133.
[63] Markham, *La Roumanie*, p. 35.
[64] Franck, *Roumanie dans l'engrenage*, p. 213.
[65] Penesco, *La Roumanie*, p. 167.

Die Nationale Bauernpartei selbst wurde am 30. Mai 1947 nach großen Auseinandersetzungen und Verfolgungen durch einen Ministerbeschluß aufgelöst, „weil sie sich gegen den revolutionären Prozeß auflehnte"[66]. Nach der „Lektion" der Bauernpartei lösten sich die National-Liberale im Mai 1948 und die Sozialdemokratische Partei (die Grupe Titel Petrescu) im Mai 1950 von selbst auf. Sie mußßten schließlich einsehen, daß jede weitere Arbeit unmöglich geworden war.

Demnach hatte die KPR, wie oben dargestellt, in einem zielstrebigen und verwirrenden Prozeß die schwachen Splitterparteien durch Bündnisse und Koalitionen an sich gebunden, die stärkeren Parteien dagegen aufgespalten und deren Splittergruppen ihren eigenen Zielen untergeordnet Diese Taktik muß im Zusammenhang gesehen werden mit einer gesamten Strategie der Täuschung einer Legitimität durch Unterwanderung und Usurpation des bestehenden gesellschaftlichen Gefüges und der staatlichen Ordnung.

2.7.4. Die KPR als Massenorganisation und die Gewerkschaften.

Während die Kommunistische Partei Anfag März 1945 nur 35 800 Mitglieder zählte, wuchs ihre Mitgliederzahl lawinenartig nach der Machtübernahme im gleichen Monat. Beim 1. KPR-Kongreß vom 16. Oktober 1945 zählte man schon 180 000 und Ende des Jahres 1947 bereits 570 000[67] Mitglieder. Erst nach der Ausschaltung der Opposition wurden Säuberungen der Mitglieder durchgeführt und die Qualität vor die Quantität gesetzt, wobei dann nicht nur die blinde Gefolgschaft, sondern auch die theoretische Beherrschung der Ideologie und das sittliche Verhalten zum Auslesekriterium wurden[68].

C. Giurescu erklärte diese sprunghafte Zunahme durch die „Einsicht der Massen, daß die neue Regierung allein ihren Interessen entsprechen könnte"[69]. Sicherlich waren dabei auch viele Opportunisten und Karrieristen vertreten, die rechtzeitig „die Zeichen der Zeit" erkannt hatten.
Die Gewerkschaften waren früher landesweit auf Berufsbasis organisiert und in einer Generalföderation zusammengeschlossen. Indem die Regierung Groza die Notwendigkeit eines Zusammenschlusses aller Gewerkschaften mit dem Ziel betonte, die Arbeiterschaft zu „befreien" und ihre „Arbeitsbedingungen entscheidend zu verbessern"[70], wurde per Dekret die Arbeitsfront (= Frontul Unic al Muncii) als Einheitsgewerkschaft im Mai 1945 ausgerufen. Sie zählte bei ihrer Bildung schon 519 000 Mitgleider und nach zwei Jahren bereits mehr als 1,5 Mio. Zum Vergleich dazu zählten die früheren Gewerkschaften im Jahre 1936 nur 57 000 Mitgleider. Die größte effektive Verstärkung und zugleich den Anschluß zu den intellektuellen Kreisen erhielt diese Massenorganisation durch die Mitglieder des linken Flügels der Sozialdemokratischen Partei unter Şt. Voitec und L. Rădăceanu, der am 13. November 1946 mit der Einheitsfront der Arbeiter

[66] Giurescu, *Istoria în date*, p. 395.
[67] Liess, *Rumänien—Tradition, Erneuerung*, p. 9.
[68] Sevold, *Rumänien 1944—1954*, p. 33.
[69] Giurescu, *Istoria în date*, p. 662.
[70] Markham, *La Roumanie*, p. 133.

fusionierte. Diese Fusion hat der KPR am meisten geholfen, eine Scheinlegalität nach außen zu demonstrieren und gleichzeitig ihre effektive Macht nach innen zu festigen[71].

Diese neue Gewerkschaft organisierte die Arbeiterschaft straff nach ideologischen Grundsätzen. Sie wurde schließlich das zuverlässigste Machtinstrument der KPR bei der Agitationsarbeit und im Klassenkampf.

2.7.5. Die KPR erringt und festigt die Macht.

2.7.5.1. Die KPR und die Koalitionsregierungen

In den drei bürgerlichen Koalitionsregierungen war die KPR ständig durch Minister vertreten: in der ersten Regierung Sănătescu mit einem Minister und in der zweiten Regierung Sănătescu sowie in der Regierung Rădescu bereits mit etwa einem Drittel der Ministersitze. Durch die Kündigung ihrer Mitarbeit in der ersten Regierung Sănătescu erzwang die KPR im Bunde mit der Sozialdemokratischen Partei eine Erweiterung ihrer Einflußnahme. Während der zwei nächsten Koalitionsregierungen forcierte sie ihre Arbeit an der „Basis" mit Hilfe von „Aktionskommitees der Arbeiter und Bauern", um so die Regierung unter Druck zu setzen und ihr schließlich „Unfähigkeit" nachzuweisen. Dieses Vorgehen entsprach der alten bolschewistichen Taktik der „unmittelbaren revolutionären Machtergreifung" in der S.U.[72].

Abgeschirmt durch die örtlichen Organe der Sowjetischen Kontrollkommission der einzelnen Bezirkshauptädte, die über die öffentliche Ordnung und die Lieferung der Wiedergutmachungszahlungen zu wachen hatten[73], entwickelte die KPR fieberhafte Aktivitäten, die die Arbeit der drei bürgerlichen Koalitionsregierungen immer mehr lähmten:

— Alle Betriebe wurden gezwungen, ihren Betriebsangehörigen Nahrung und Kleidung zu den offiziellen, niedrigen Preisen zu liefern, unabhängig von der wirtschaftlichen Lage, die immer mehr inflatorische und zum Schluß chaotische Züge annahm. Bei Überschreitung der offiziell festgesetzten Preise wurden die Betriebsleiter als auch die Lieferanten wegen „Wirtschaftsverbrechen" zu Gefängnisstrafen von 4 bis 20 Jahren verurteilt[74]. Die Betriebe selbst wurden gleichzeitig durch die von der KPR kontrollierten Betriebskomitees, die ab September/Oktober 1944 eingeführt wurden, ständig unter Kontrolle gehalten[75]. Damit wurde eine Lähmung der Wirtschaft eingeleitet.

— Mit Hilfe der in aller Eile mobilisierten Bauern — und Arbeiterkomitees wurde eine illegale Aufteilung des Großgrundbesitzes vorgenommen, unabhängig davon, daß die bürgerlichen Regierungen eine geordnete Agrarreform nach Kriegsende und Rückkehr der Frontsoldaten durchführen wollten[76]. Auf diese Weise wurde der Klassenkampf angeheizt, die Agrarproduktion drastisch verringert und der Einfluß der besitzenden Klasse, die die bürgerlichen Parteien stützte, stark geschwächt.

---

[71] *Ibidem*, p. 155.
[72] Stöckl, *Russische Geschichte*, p. 597.
[73] Penesco, *La Roumanie*, p. 101.
[74] *Ibidem*, p. 131.
[75] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 84.
[76] Penesco, *La Roumanie*, p. 103.

— Der kommunistische Justizminister der Regierung Rădescu, L. Pătrăşcanu, hob die Unabhängigkeit der Richter auf. Sie wurden nach Bedarf durch Sympathisanten der Kommunistischen Partei ausgewechselt.

— Alle Bezirksregierungen und die Bürgermeister der größeren Ortschaften wurden ab Februar 1945 ersetzt von Gefolgsleuten der KPR durch den kommunistischen Unterstaatssekretär des Inneren Theohari Georgescu und gegen den Willen des Regierungschefs und gleichzeitigen Innenministers Rădescu. Als Rădescu seinen Staatssekretär entließ, drohte dieser mit Bürgerkrieg und wurde durch den Vertreter der S.U. in der Kontrollkommission mit dem Hinwis auf die notwendige „demokratische Entwicklung" in Schutz genommen[78]. Es folgte dann der Staatsstreich, als der Vertreter Stalins, Wyschinski, den König zwang Dr. P. Groza mit der Bildung einer kommunistischen Regierung zu beauftragen. Ironischerweise führte dieser als Argument für seine ultimative Forderung gerade das entstandene Chaos ins Feld und die Gefährdung der Nachschublinien der Roten Armee. Seine Forderung unterstrich er nachhaltig durch die Besetzung verschiedener rumänischer Ministerien, des Generalstabes und durch die Entwaffnung der rumänischen Armee im Lande[79].

2.7.5.2. Die KPR und die Regierung Groza.

Die neue Regierung führte zielstrebig und zum Teil überstürzt eine Reihe von Reformen ein:

Als erste wurde am 23. März 1945 die früher ständig propagierte Agrarreform durchgeführt. Ca. 1,5 Mio. ha der Agrarfläche von landwirtschaftlichen Betreiben über 50 ha wurden an die Klein-— und Besitzlosen Bauern verteilt[80]. Die deutschsprachigen Staatsbürger und die „Faschisten" wurden ersatzlos ganz enteignet.

— Bereits am 28. März 1945 sah das Gesetz über die Säuberung des Staatsappartes (= Epurarea aparatului de Stat) die Entlassung aller Personen vor, die mit den Faschisten in irgendeiner Form zusammengearbeitet, für ihre Ziele sich ausgesprochen oder eine „antidemokratische Haltung" eingenommen hatten. So wurden alle Staatsbediensteten durch die National-Demokratische Front nach rein politischen Gesichtspunkten gesiebt und bei Bedarf durch zuverlässigere Elemente ersetzt[81].

Die Präfekten und Bürgermeister erhielten zusätzlich die Aufgabe, die Wirtschaft zu überwachen. Als aber nach ständigem Machtmißbrauch Kritik einsetzte, wurden die Politischen Departements-Räte (= Consiliile politice de departament) eingeführt, die die Wirtschaft auch politisch überwachen sollten. Diese regionalen Organisationen wurden wiederum im Juli/August 1945 unter Führung des öffentlichen Komitees für Zusammenarbeit und Koordination (= Comitetele de Colaborare şi Coordonare publică) zusammengefaßt und damit einer neuen einheitlichen Führung unterstellt[82].

---

[77] *Ibidem,*
[78] *Ibidem,* p. 150.
[79] Conseil, *La drame,* p. 150.
[80] Georgescu, *Istoria,* p. 283.
[81] Penesco, *La Roumanie,* p. 146.
[82] *Ibidem.*

— Die Gesetzesverordnung vom 21. April 1945 sah die Bestrafung derjenigen Personen durch Volkstribunale vor, die für Kriegsverbrechen und allgemein für die „Katastrophe des Landes" verantwortlich waren. Die Aufgabe dieser Volkstribunale war es, „die neue Demokratie zu schützen" und die „Volksfeinde" zu bestrafen[83]. Sie bestanden aus einem Juristen und zwei Beisitzern aus den Reihen von „zuverlässiger Domokraten"[84]. Bereits im Mai 1945 wurden 25 „Kriegsverbrecher" zum Tode verurteilt. Unter ihnen befanden sich auch einige Journalisten, die während der Regierung I. Antonescu tätig waren. Zum Ende des Jahres 1946 wurden mehrere tausend Anhänger dieser Regierung als „Feinde des Volkes" eingesperrt[85].

Eine große Rechtsunsicherheit, ja Rechtlosigkeit, machte sich im Lande breit. Die Volkstribunale wurden erst nach abgeschlossener Arbeit durch die Gesetzesverordnung vom 28. Juni 1946 aufgelöst[86].

— Die ersten politischen Gefangenen aus den Reihen der Eisernen Garde wurden im März 1945 in das Konzentrationslager Caracal eingeliefert. Die Regierung Groza fürchtete ihren möglichen Widerstand und wollte einen Waffenstillstand mit ihrer Organisation aushandeln, ein Vorhaben, das ihr auch glückte[87]. Im Jahre 1948 wurden ihre Mitglieder als auch andere potentielle Gegner massenweise verhaftet.

— Durch die überstürzte und weitgehend konzeptionslose Agrarreform sowie durch die unkontrollierbaren Kriegsbeuteaktionen der Roten Armee durch die Lieferungen an diese als auch an die S.U. und potenziert durch zwei aufeinanderfolgende Dürren der Jahre 1945 und 1946 entstand vor allem in Moldau eine akute Hungersnot. Die allgemeine Produktion sank auf 50% derjenigen von 1938 herab[88] und die Inflation nahm „galoppierende" Ausmaße an. Die Marktpreise schnellten z.B. allein in der Zeit von August bis Oktober 1946 um das 8-fache hoch und auf dem Schwarzmarkt um das 60-fache[89]. So stieg allein der Geldumlauf von September 1939 bis Oktober 1946 von 48,8 Mrd Lei auf 4 220 Mrd Lei[90]. Penesco gibt das Durchschnittseinkommen für den Monat Juni 1946 mit 3,5 Mio Lei an, während die Existenzkosten pro Person mit 4,5 Mio Lei errechnet wurden — in einer Zeit also als 1,0 $ = 4 Mio Lei betrug[91].

— Zu diesem totalen Verfall der Wirtschaft trug nicht zuletzt entscheidend bei die Arbeit der am 8. Mai 1945 mit der S.U. — Regierung vereinbart SOVROM — Gesellschaften. Diese sicherten eine Vormachtstellung und rücksichtslose Ausbeutung der rumänischen Wirtschaft durch die S.U., ohne daß sie eigene Leistungen erbringen mußßte. Das war ein Paradebeispiel eines „ungleichen Vertrages" zweier ungleicher Vertragspartner.

---

[83] *Ibidem*, p. 153.
[84] Markham, *La Roumanie*, p. 216.
[85] Penesco, *La Roumanie*, p. 163.
[86] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 392.
[87] Penesco, *La Roumanie*, p. 130.
[88] *Ibidem*, p. 193.
[89] *Ibidem*, p. 181.
[90] Franck, *Roumanie dans l'engrenage*, p. 207.
[91] Penegro, *La Roumanie*, p. 193.

So hatten die 12 Sovrom-Gesellschaften absolute Vorrechte in der Versorgung mit Material und Arbeitskräften, sie genossen Steuerfreiheit und exterritorialen Status, sie hatten sowjetische Direktoren und Kontrollpersonal[92]. Schließlich wurden alle Preise, sowohl bei der Einrichtung der Gesellschaften als auch für die laufenden Leistungen einschließlich der Lieferungen an die S.U. einseitig durch die S.U. festgelegt[93]. Bei der Auflösung der Sovrom-Gesellschaften (angenommen, 1953 bis im wesentlichen 1956) mußte Rumänien den sowjetischen „Kapitalanteil" zu den von den Sowjets festgesetzten Preisen von 800 Mio $ zurückkaufen[94]. Rumänien wurde dadurch schon zu einem Wirtschaftssatelliten der S.U., bevor es dies auch in politischer Hinsicht wurde[95]. Es gibt bis heute keine zuverlässigen Angaben über die Höhe der Gesamtverluste, die Rumänien durch die Sovrom-Gesellschaften verbuchen mußte. Der Auflösung dieser Gesellschaften folgte ab Januar 1956 fast lückenlos der Übergang zu dem ersten 5-Jahresplan, der eine Anpassung an die Wirtschaftsplanung der S.U. einleitete und ab 25. Januar 1949 in die Comecon-Integrierung mündete.

— Die Regierung verstaatlichte am 20. Dezember 1946 die Nationalbank. Sie erhielt dadurch die Kontrolle über das Kapital und über die Gewährung von Krediten an die Privatbanken. Eine logische Folge davon war die Maßnahme vom 24. Mai 1947 mit der Einrichtung der Industrieämter (= Oficiile Industriale) mit der Aufgabe der Überwachung und der Leitung der gesamten Wirtschaft über Zuteilung von Rohprodukten, Festlegung von Preisen, Export, Quoten etc. Bei Zuwiderhandlungen wurden schwere Strafen angedroht[96].

Das Gesetz vom 11. Juni 1948 über die Verstaatlichung der Industrie kann als eine natürliche Fortsetzung des Regierungsanspruches auf eine Kontrolle der Wirtschaft angesehen werden. Ca. 1 000 größere Betriebe wurden in einem Zuge verstaatlicht[97]. Ausgenommen von diesen Maßnahmen waren nur diejenigen Betriebe, die mit Lieferungen an die S.U. beschäftigt waren.

— Da die astronomische Inflation und der Niedergang der Wirtschaft nicht zu bremsen, waren, verfügte die Regierung schließlich am 15. August 1947 die Währungsreform (= Reforma Monetară), die einer Konfiszierung des Eigentums gleichkam[98]. Es wurden gleichzeitig Festpreise verfügt ,die die Lebenshaltungskosten mit einem Schlage um 300 %—400 % angehoben haben. Bei Verstößen und Spekulationen wurden Einweisungen in die Konzentrationslager angedroht (mit minimalen Lebensmittelzuteilungen von täglich „100 Gramm Korn und einem Glas Wasser" — wie in der Kommunistischen Presse veröffentlicht wurde) oder Gefängnisstrafen von 5 bis 25 Jahren[99].

---

[92] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 18.
[93] Penesco, *La Roumanie*, p. 132.
[94] Hoensch, *Osteuropa Politik*, p. 40.
[95] Penesco, *La Roumanie*, p. 132.
[96] Hillgruber, *Staatsmänner*, p. 394.
[97] Markham, *La Roumanie*, p. 251—253.
[98] *Ibidem*, p. 260.
[99] *Ibidem*, p. 265, 267.

— Unbeeindruckt von der dramatischen Verschlechterung der Wirtschaft führte die Regierung den Kampf um die Ausschaltung der politischen Opposition im Lande. Nach dem Beschluß der Außenministerkonferenz in Moskau vom 16. September 1945 sollten freie Wahlen in Rumänien stattfinden. Hierfür sollte die Regierung „diejenigen Sicherheiten geben, die die Freiheit der Presse, des Wortes, der Religion und der Vereinigungen" gewährleisteten[100]. Tatsächlich waren aber die Bedingungen für das Regierungs- und Oppositionslager beim Start zur Wahl, während des Wahlkampfes als auch bei der Wahl selbst ungleich. Während die Regierung mit der Roten Armee im Rücken sich in einer Position der Stärke befand und nach Belieben von den Staatsorganen Gebrauch machen konnte, war die Opposition bar jeder Mittel, von den Westalliierten verlassen und riskierte außerdem, als „Faschist" von dem S.U. — General Sussaicow aus der Alliierten Kommission gebrandmarkt zu werden[101]. Sowohl M. Petrescо[102], als auch R. Markham[103], führten als Zeugen in ihren Arbeiten eine Reihe von konkreten Beispielen auf über den Machtmißbrauch der Regierung bis zur offenen Gewalt, sowie des gelegentlichen massiven Eingriffes der Roten Armee während des Wahlkampfes und der Wahl vom 19. November 1946. Der Terror der Regierung gegen die Opposition steigerte sich soweit, daß der damalige Minister Michael Rămniceanu, der Vertreter der National-Liberalen Partei in der Regierung gemäß den Moskauer Beschlüssen, am 17. März 1946 verhaftet wurde[104].

Das offizielle Wahlergebnis von 347 Abgeordneten-Sitzen für den „Block der Demokratischen Parteien" und 33 bzw. 3 Sitzen für die Nationale Bauernpartei bzw. die National-Liberale Partei focht I. Maniu vor der Internationalen Presse an und behauptete, die Wahlergebnisse seien verfälscht worden. Nach seiner Meinung hätte seine Nationale Bauernpartei allein 70% der Gesamtstimmen auf sich vereinigt[105].

Bereits im Frühjahr 1946 fing die Regierung an, mißliebige politische Gegner aus dem mittleren Kader der zwei „Historischen Parteien" zu verhaften. Nach der Wahl, trotz Protesten der Alliierten, des Königs und der Opposition, ging die Regierung zu massiven Verhaftungen über. I. Maniu persönlich wurde am 25. Juli verhaftet, vor Gericht gestellt und am 11.11.1947 u.a. wegen Landesverrats und antisowjetischer Politik zu lebenslänglicher Zwangsarbeit (104 Jahre) um Alter von 75 Jahren verurteilt[106] — und zwar immer nach der Formel „im Namen des Königs .. durch die Gnade Gottes und durch den Willen der Nation"[107]. Die Hetzpropaganda gegen alle Regierungsgegner — vor allem gegen die Nationale Bauernpartei als „Hydra mit tausend Köpfen" — steigerte sich zu einer ungehemmten Hysterie, die gleichzeitig die Westalliierten einschloß. Rumänien wurde gegenüber dem westlichen Ausland abgeriegelt.

[100] *Ibidem*, p. 104.
[101] Penesco, *La Roumanie*, p. 161.
[102] *Ibidem*, p. 161—164.
[103] Markham, *La Roumanie*, p. 107—137.
[104] Conseil, *La drame*, p. 21.
[105] *Ibidem*, p. 25.
[106] Penesco, *La Roumanie*, p. 208.
[107] Conseil, *La drame*, p. 159.

— Durch Einschüchterung, Massenverhaftungen, Verarmung breiter Bevölkerungsschichten und Hunger, durch die Verurteilung zu Dauerarbeitslosigkeit der „Feinde des Volkes", durch die politische und soziale Diskriminierung derjenigen „Elemente" ohne eine „gesunde Herkunft" (= originea sănătoasă), durch die Einführung des Spitzelsystems und der Dossiers für jeden Bürger einschl. der Kinder in den Schulen wurde schließlich jeder Widerstand gebrochen. Der Prozeß der Machtergreifung wurde also in sehr kurzer Zeit zu einem gewissen Abschluß gebracht, indem die Gegner nach und nach eliminiert wurden: zuerst die Faschisten und die Kollaborateure, danach alle anderen Gegner, die „persönlich und politisch diffamiert"[108], als Agenten des Westens und Feinde des Volkes verteufelt wurden. Als vorläufiger Höhepunkt dieser dramatischen Entwicklung folgte die Abdankung des Königs vom 30. Dezember 1947, der als „Kapitalistischer Rentner" nach Westen ging[109]. Damit hörte die konstitutionelle Monarchie auf und die Rumänische Volksrepublik wurde ausgerufen.

3. Schlußbetrachtung

„Die Rumänen waren keine Slawen, sie hatten überreiche Erfahrungen mit russischen Besetzungen und wurden durch die Bessarabische Frage gegen panorthodoxe ideologische Verlockungen immunisiert"[110]. Zu diesen alten Erfahrungen aus der zaristischen Zeit mit den mächtigen Nachbarn im Osten kamen die neueren Erfahrungen mit der Sowjetunion als einer durch Ideologie auf Expansionskurs fixierten Macht, deren Ableger die KPR in Rumänien war. Indem Stalin den Sozialismus an die Stelle des früheren Panslavismus und Panorthodoxentums stellte, übernahm er die alte Expansionspolitik der Zaren — diesmal allerdings als Vehikel für den Export des sowjetischen Systems gemäß seinen eigenen Worten: „Dieser Krieg ist anders als die Konflikte der Vergangenheit; wer immer ein Gebiet besetzt, erlegt ihm auch sein eigenes gesellschaftliches System auf. Jeder führt sein eigenes System ein, soweit seine Armee vordringen kann. Es kann gar nicht anders sein"[111].

Gegen die These, wonach die S.U. zum Zeitpunkt der Kapitulation Rumäniens kein Konzept für eine zukünftige Entwicklung im ost- und südosteuropäischen Raum besaß, sprechen u.a. folgende zwei Fakten: Bereits bei den Verhandlungen vom 12. und 13. November 1940 in Berlin „meldete Molotow das sowjetische Interesse an den Meeresengen" ... und „den bisher nicht in Interessensphären aufgeteilten südosteuropäischen Staatengruppen" ... an[112].

An den Vorgängen um Rumänien ist vor allem bemerkenswert, wie listig und zielstrebig Stalin den Kreis um den König täuschte und veranlaßte erst die Kapitulation zu verkünden und dann den Waffenstillstand unterschreiben zu wollen in dem Glauben, daß der früher ausgehandelte Wortlaut des Waffenstillstandes nicht geändert würde. Stalin ließ stattdessen ein neues Waffenstillstandsabkommen erst dann unterschreiben,

[108] Stöckl, *Russische Geschichte*, p. 705.
[109] Franck, *Roumanie.dans l'engrenage*, p. 234.
[110] Stöckl, *Russisceh Geschichte*, p. 615.
[111] M. Djilas, *Gespräche mit Stalin*, Frankfurt, 1962, p. 146.
[112] Stöckl, *Russische Geschichte*, p. 526.

als Rumänien zum größten Teil besetzt war und sich nicht mehr wehren konnte. Die öffentlichen Erklärungen der S.U. vom 3. April und vor allem vom 25. August 1944, wonach ihrerseits keine Absichten bestünden, die Unabhängigkeit Rumäniens sowie die innere soziale Struktur anzutasten, gehörten zur Strategie der Täuschung, denn zum gleichen Zeitpunkt verbot Stalin die Unterzeichnung des Waffenstillstandes in der Fassung vom April 1944 — so wie der König offenbar in Abstimmung mit den Vertretern der S.U. erwartete — gerade mit dem Ziel, Rumänien zu unterwerfen. Dieses Vorgehen läßt den Schluß zu, daß Stalin die ihm sich bietende günstige Gelegenheit für eine Expansion nach Westen konsequent ausnutzte und sich dadurch die Option für alle künftigen Entscheidungen offen hielt. Zu diesem Zeitpunkt konnte Stalin auch keine konkreten Vorstellungen über die weitere Entwicklung haben. Diese hing schließlich von vielen damals noch unbekannten Faktoren ab.

Die KPR hat vor allem durch ihre Mitglieder aus dem Moskauer-Exil die Usurpation von langer Hand vorbereitet. Hierfür bediente sie sich der reichen Erfahrung, der Abschirmung und der Unterstützung der S.U. und der Roten Armee, die als Besatzungsmacht in Rumänien agierte[113], in einer Zeit, als die rumänische Armee als Hilfstruppe an ihrer Seite kämpfte. Auch alle KPR-Zusicherungen über „den Kampf für die Erlangung der bürgerlichen und demokratischen Freiheiten" und des privaten Eigentums vom 24. August 1944 als auch andere Erklärungen sowohl im Vorfeld der Machtergreifung wie auch danach, waren nur dazu bestimmt, die Opposition einzuschläfern und zu täuschen.

In diesem Zusammenhang fällt am ehesten ins Auge die forcierte illegale Agrarreform der KPR während der Koalitionsregierungen, mit dem Ziel, diese zu lähmen und danach die überstürzte Agrarreform nach der Machtübernahme, die nach 1948 schließlich in eine Kollektivierung einmünden sollte. Gegenüber jedem Widerstand im Lande erhob die KPR den absoluten Anspruch „der wahren Demokratie" und wandte verdeckt oder direkt Unterdrückungsmaßnahmen unterschiedlichster Art an als auch Täuschungsmanöver durch „Schwindelkoalitionen"[114].

Der nationale Widerstand hatte bei der gegebenen Machtkonstellation der Alliierten keine Chance: einerseits das brennende Interesse der S.U., die sich ihr bietende Gelegenheit zur Expansion entschlossen zu nutzen und andererseits das Desinteresse der Westalliieten für diesen geopolitischen Raum. Wenn auch die Reaktion der zwei Historischen Parteien unmißverständlich und mutig bis zum Schluß blieb, spielte der König vor allem bei der Kapitulation, als auch danach bis zu seiner Abdankung eine widersprüchliche und opportunistische Rolle.

A. Hillgruber sah die Geschichte der deutsch-rumänischen Beziehungen, ja überhaupt die Geschichte Rumäniens als selbstständiger Staat zu Ende gehen, denn an Stelle des früheren labilen Gleichgewichtes zwischen Deutschland, Rußland und Großbritannien in Südosteuropa — das die Voraussetzungen zu einer unabhängigen Politik Rumäniens bildete — trat nunmehr die alleinige „Hegemonie" der S.U. auf den Plan[115] Dieser Ein-

[113] Liess, *Rumänien—Tradition, Erneuerung*, p. 8.
[114] Seton-Watson, *Osteuropäische Revolution*, p. 160.
[115] Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*, p. 235.

schätzung kann man sich nur teilweise anschließen, denn der Terminus „Hegemonie" fordert zum Widerspruch auf. Eine Hegemonie stellte die türkische Vorherrschaft der ersten 300 Jahre in den zwei Donaufürstentümern dar. Während dieser Zeit blieben diese in ihrer Struktur erhalten und das Volk seiner alten Tradition treu. Sie mußßten im übrigen die türkische Oberhoheit anerkennen und Tribut zahlen.

Die Volksdemokratische Herrschaft ist dagegen ein völlig neues Gesamtsystem der direkten Sowjet-Herrschaft über die ihr ergebene rumänische Regierung und die Ideologie. Dieses System erfaßt alle staatlichen Bereiche wie etwa Wirtschaft und Außenpolitik aber auch die gesellschaftliche Struktur bis zu Sitte und Brauchtum, ja das Leben eines jeden Individuums.

VALERIAN DOBRESCU

BIBLIOGRAFIE

1. Quellenverzeichnis

A Decade of american foreign policy Basic Documents 1941—49, Washington 1950, p. 487—491 (Foreign policy Rumania) (A Decade, Poliyc Rumania).

Institut für außenpolitische Forschung, Monatshefte für Auswärtige Politik (Mo He A Pol) 1944, p. 550—552. (Institut für Forschung, Mo He A Pol).

Scurtu Ioan, Ionescu Gheroghe, Popescu Eufrosina, Smârcea Doina, *Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente*, Bucureşti, 1982.

2. Darstellungen

Aron Petric, and andere, *Istoria României între anii 1918—1981*, Bucureşti, 1981. (Aron, *Istoria*)

Baciu Nicolas, *Jalta şi Crucificarea României*, Roma 1983. (Baciu, *Jalta*).

Brzezinski Z bigniew, *Der Sowjetblock Einheit und Konflikt*, Köln—Berlin, 1962. (Brzezinski, *Der Sowjetblock*).

Das Bunderministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte: Das Schicksal der Deutschen in Rumänien, in: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus OstMitteleuropa, Bd. 3, Berlin, 1957. (Bundesministerium, Flüchtlinge).

Conseil national roumain, *La drame de la Roumanie*, Freiburg 1984. (Conseil, *La drame*).

Constantinescu Miron, Daicoviciu C., Pascu Ştefan, *Istoria României*, Bucureşti, 1970. (Constantinescu, *Istoria*).

Draht Martin, *Über das Verstehen der Verfassungverhältnisse im sowjetischen Satellitensystem*-in: *Recht in Ost und West*, 1958, p. 65—66, Hrsg., Hermann Mirbt. (Darht, *Verfassungsver*, *hältnisse*)

Fejtö Francois, *Die Geschichte der Volksdemokratien*, Bd. 1, Graz, Wien, Köln, 1972. (Fejtö *Die Geschichte*)

Franck Nicolette, *La Roumanie dans l'engrenage; comment le royaume est devenué république populaire (1944—1947)*, Paris, Bruxelles, 1977. (Franck, *Roumanie dans l'engrenage*).

Friessner Hans, *Verratene Schlachten*, Hamburg, 1956. (Friessner, *Verratene Schlachten*).

Georgescu Vlas, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750—1831*, Bucureşti,1972 (Georgescu, *Ideile politice*).

Georgescu Vlad, *Istoria Românilor*, Oakland, California, 1984. (Georgescu, *Istoria*).

Gheorghe Ioan, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952. (Gheorghe, *Rumänien Weg*).

Giurescu C. C. und andere, *Istoria României în date*, Bucureşti, 1972. (Giurescu, *Istoria în*, *date*)

Giurescu C. C. und Giurescu D. C., *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*· Bucureşti, 1975. (Giurescu, *Istoria*).

Gosztony Peter, *Hitlers fremde Heere. Das Schicksal der nichtrussischen Armeen im Ostfeldzug*, Düsseldorf, 1976. (Gosztony, *Hitlers fremde Heere*).

Gosztony Peter, *Endkampf an der Donau 1944/45*, Wien, München, Zürich, 1969. (Gosztony, *Endkampf*).

Hecker Hellmuth, *Die Afteilung des Balkans zwischen Großbritannien und der Sowjetunion im Jahre 1944*, in: Osteuropa 1955, p. 251/253, Hrsg., Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde. (Hecker, *Die Aufteilung*).

Hillgruber Andreyas, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, Tell 1: 1939—1941, Frankfurt a.M. 1967. Teil 2: 1942—1944, Frankfurt a.M. 1970. (Hillgruber, *Staatsmänner*).

Hillgruber Andreas, *Hitler, König, Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1965. (Hillgruber, *Hitler, Carol, Antonescu*)

Hoensch Jörg K., *Sowjetische Osteurpa-Politik 1945—1975*, Düsseldorf, 1977. (Hoensch, *Osteuropa Politik*).

Ionescu Ghiţă, *The break-up of the Soviet Empire in Eastern Europe*, Baltimore-Maryland, 1965. (Ionescu, *The break-up*).

Katzarov Konstantin, *Die Nationalisierung in Osteuropa*, in: „Osteuropa-Lecht", Heft 1, p. 8—17, 1957, Hrsg., Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.v. (Katazrov, *Nationalisierung in Osteuropa*).

Liess Otto Rudolph, *Rumänien—Tradition und Erneuerung*, in: „Aus Politik und Zeitgeschichte", Heft 11, p. 3—23, 1967, (Hrsg.), Bundeszentrale für politische Bildung. (Liess, *Rumänien—Tradition, Eerneuerung*).

Loth Wilfried, *Die Teilung der Welt 1941—1955*, München, 1980. (Loth, *Die Teilung*).

Markham Reuben, H., *La Roumanie sous le joug sovietique*, Paris, 1949. (Markham, *La Roumanie*).

Maydell Kurt von, *Die politische Sowjetisierung Osteuropas*, in: Osteuropa 1955, p. 254—263, (Hrsg), Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde. (Maydell, *Politische Sowjetisierung*).

Osteuropa—Handbuch—Sowjetunion, (Hrsg.), Geyer D., Köln, Wien, 1972. (Osteuropa—*Handbuch*).

Penesco Nicolas, *La Roumanie de la democratie au totalitarisme 1938—1948*, Paris. (Penesco, *La Roumanie*).

Schulz Lothar, *Die verfassunsrechtliche Entwicklung der Sozialistischen Republik Rumänien seit dem Zweiten Weltkrieg*, in: „Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart", Neue Folge, Band 15, p. 407—470, Tübingen, 1966, (Hrsg.), Leibholz Gerhard.

Schultz Lothar, *Der sowjetische Begriff der Volksdemokratie*, in: „Osteuropa-Recht", Heft 2, 1958, p. 297—309, (Hrsg.), Deutsche Gesellschaft für Osteuropa-Kunde e.V. (Schulz, *Sowjetischer Begriff der Volksdemokratie*).

Seton-Watson Hugh, *Die Osteuropäische Revolution*, München, 1956. (Seaton-Watson, *Osteuropäische Revolution*).

Sevold Braga, *Rumänien 1944—1954, Skizze der politischen und verfassungsrechtlichen Entwicklung*, in: „Osteurpa-Recht", Heft 3, 1957, p. 100—109, (Hrsg.), Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde s.V. (Sevold, *Rumänien 1944—1954*).

Stöckl Günther, *Russische Geschichte*, Stuttgart, 1983[4], (Stöckl, *Russische Geschichte*).

Taubinger László M. von. *Rumänien, Die sowjetisch-rumänischen Gesellschaften*, in: „Osteuropa", (Hrsg.), Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde s.V. (Taubiger, *Sowjet-rumänische Gesellschaften*).

Trăsnea Ovidiu, Kallos Nicolae, *Mica enciclopedie de politologie*, Bucureşti, 1977. (Trăsnea, *Enciclopedie*).

UN DOCUMENT PRIVIND CONTINUITATEA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN EVUL MEDIU (12 AUGUST 1582)

Documentul pe care îl prezentăm datează dintr-o perioadă foarte frămîntată a istoriei medievale a Transilvaniei, în care ținutul Hunedoarei a jucat un rol important datorită prezenței familiei lui Iancu de Hunedoara. El a fost păstrat cu grijă timp de aproape 400 de ani în biserica veche românească din orașul Hunedoara (biserică a cărei existență datează din secolul al 14-lea) sub fața de altar și a fost fotografiat în anul 1936 de către un reprezentant al familiei respective, născut în anul 1908 în Hunedoara. Revenind în anul 1947 la Hunedoara, nu a mai găsit documentul original, însă copia păstrată în condiții foarte bune a permis obținerea unor xerocopii de calitate satisfăcătoare pentru a putea fi identificat originalul.

Documentul original se află actualmente la filiala Deva a Arhivelor Statului împreună cu alte documente la fel de valoroase la fondul Parohiei Ortodoxe Române din Hunedoara (Dosar 1, fila 1, poziția 5) și nu a fost publicat pînă în prezent. Deși nu reprezintă prima numire de protopop român la Hunedoara, se referă la cea mai veche familie românească din oraș atestată documentar, cu continuitate directă în linie bărbătească pînă în zilele noastre.

Actul a fost emis și redactat la 12 august 1582 de către comitele domeniului Hunedoara din acea perioadă, Ioan Török junior fiul lui Ioan Török și semnat atît de el cît și de vărul său Ștefan Török, fiul lui Francisc Török. Documentul se referă la numirea unui protopop român (valah) ortodox *(ritus Grecorum)* care făcea parte dintr-o familie ai cărei reprezentanți ocupau funcția sacerdotală prin drept moștenit din moși-strămoși *(avis et atavis)*, conform privilegiului acordat de Matei Corvin, regele Ungariei (1457—1490) și de către *Marchizul de Brandenburg* (stăpînitor al domeniului Hunedoara între anii 1509—1527.

Documentul menționează că noul protopop ales, trebuie să fie mai presus de ceilalți prin învățătură, moravuri, virtute și autoritate, capabil să instruiască și să îndrume pe ceilalți și locuia la Tottszer (ulița, șirul Toților, adică al slovacilor). Acești slovaci, aduși probabil de Iancu de Hunedoara cu ocazia campaniei împotriva cehilor husiți din 1433—1434 ca specialiști pentru construcția cetății, sînt menționați în diverse documente de epocă ca fierari, și probabil armurieri, fiind folosiți în timpul războaielor cu luptători pedeștri. Urmași ai acestor slovaci mai trăiesc și în zilele noastre în zona respectivă a orașului, lucru bine cunoscut de locuitorii mai vîrstnici. Ultima mențiune documentară a acestui cartier al Toților

apare în urbariul Hunedoarei de la 1725 sub denumirea de Platea Tottszor (Platoul, Piața Toților) și se găsea între castel și drumul Teliucului, la e mică distanță de castel.

DAN SLUȘANSCHI, TUDOR MOISIN

ANEXE*

„Nos, Ioannes Teoreok de Enning⟨h⟩, Comes perpetuus Comitatus Huniadiensis etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes uniuersis ac singulis Praefectis, Prouisoribus, Castellanis, Viceprouisoribus arcis, item Tran(silva)nicis Nemesiis ditionis et pertinentiarum nostrarum quibuslibet, necnon iudicibus et collegis oppidi nostri Huniad, modernis et futuris. Cum diuino iure caulum sit, ac antiquitus hominum Christianorum pia et honesta ordinatione obseruatum est, ut in gubernanda et regenda Ecclesia Dei quidam selectus sit, qui doctrina, uirtute moribus, uita et autoritate coeteris praepolleat, a quo reliqui tanquam membra Ecclesiae regantur et instruantur in ritu professionis, quod ad praesens etiam obseruatum esse cernitur. Nos quoque communem antiquorum obseruationem imitantes, proinde discretum Moyssin, Praeesbyterum Valachalem, nunc Prothopopum iuxta ritum Graecorum, oppidi nostri Huniad in Tottsser constitutum, quo officio Sacerdotii ab auis et atauis iure successiuo etiam in praesentiarum fungitur, constituimus et pronunctiamus uerum ⟨e⟩t legitimum Prothopopum ditionis nostrae et pertinentiarum nostrarum tanquam successorem legitimum, quod lucidius etiam ex priuilegio Sereni⟨ss⟩imi Matthiae Regis Hungariae et item Georgii Marchionis Brandeburgensis, postremo uero ex literis Magistri Valentini Teoreo⟨k⟩ etc. aui nostri apparet. Imo pronuncitamus et constituimus praescriptum discretum Moyssin Prothopopum ⟨plenaria possessione⟩ et salug⟨uolun⟩tate et praerogatiua sacerdotali cunctos Praesbyteros⟩ Valachales in ditione nostra constitutos regat, examinet, ⟨instr⟩uat et arguat ritu Graecorum. Atque ut iuxta ueterem consuetudinem coeteri Praesbyteri sua munera solita et obuen⟨ti⟩ones, simul etiam censum more antiquo usitatum et ordinatum eidem discreto Moyssin Prothopopo administrare, perso⟨lu⟩ere debeant et teneantur absque defectu, qui si recusaureint, uel temeritate aliqua nonuellent praestare, cogantur et compellantur sub poena merita. Harum nostrarum uigore et testimonio literarum sigillo nostro solito obsignatarum ac manus nostrae subscriptione corroboratarum mediante. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in arce nostra Huniad duode' rimo die Mensis Augusti, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Octoagesimo (sic) secundo.u

Ioannes Török
Manu propria

Stephanus Theőreók
De Enningh Manu prorpia

„Noi, Ioan Tőrők de Enningh, Comite perpetuu al Comitatului Hunedoara ș.c.l. Încredințăm spre amintire prin cuprinsul celei de față, dîndu-le de știre tuturora și fiecăruia în parte, Prefecților, Provizorilor, Pîrcălabilor, Viceprovizorilor cetățuii, precum și nemeșilor transilvani a stăpînirii noastre și ai celor ce țin de ea, de orice fel, cum și juzilor și colegilor cetății noastre Hunedoara de acum și din viitor. De vreme ce prin dreptul divin este prevăzut și încă din vechime prin cucernica și cinstita orînduire a oamenilor creștini a fost păzit (obiceiul), ca întru ocîrmuirea și conducerea Bisericii lui Dumnezeu să fie ales cineva, care să fie mai presus decît ceilalți prin învățătură, virtute, moravuri, fel de viață și autoritate, (un om) de către care ceilalți să fie conduși și instruiți, ca membri ai Bisericii, în rînduiala credinței, lucru care se vede că este păzit încă și pînă în prezent. Și noi, imitînd rînduiala îndeobște păzită de cei de odinioară, ca atare, pe chibzuitul Moisin, preotul român (iar) acum protopop după ritul grecesc, al cetății noastre Hunedoara așezat în Tottser, slujbă a sacerdoțiului pe care o îndeplinește și în prezent, prin drept de moștenire, din moși strămoși, îl așezăm și îl declarăm drept adevăratul și legitimul protopop al stăpînirii noastre și al celor ce țin de ea, ca urmaș legitim, ceea ce se vădește mai limpede și din privilegiul Prealuminatului Matia, regele Ungariei, și deopotrivă (din cel) al lui George, marchiz de Brandenburg, în sfîrșit și din scrisoarea magistrului Valentin Török ș.c.l., bunicul nostru. Ba îl și declarăm și așezăm pe susscrisul, chibzuitul Moisin ca protopop în ⟨deplină posesiune și cu neștirbită voință⟩ și prerogativă sacerdotală să i conducă, să-i cerceteze, să-i instruiască și să-i mustre după ritul grecilor pe toți preoții români așezați în stăpînirea noastră. Și ca, după obiceiul cel vechi, ceilalți preoți să fie datori și ținuți să-i dea parte și să-i plătească, fără de lipsă, acelui chibzuit protopop Moisin

dările sale obișnuite și cele întîmplătoare, precum și censul cel obișnuit și orînduit după obiceiul din vechi; iar dacă ei ar tăgădui-o, ori din vreo sumeție n-ar vrea să i-o împlinească, să fie siliți și constrînși sub meritată pedeapsă. Mijlocitor fiind temeiul și mărturia acestei scrisori a noastre, pecetluită cu sigiliul nostru obișnuit și întărită cu semnătura mîinii noastre. Prezenta, după citirea ei avînd a fi înapoiată înfățișătorului ei. Dat în cetățuia noastră Hunedoara, în a douăsprezecea zi a lunii august, în anul Domnului una mie cinci sute optzeci și doi".

Ioan Török
cu propria mînă

Ștefan Teöreök
de Enningh cu propria mînă

* *Transcrierea și traducerea a fost efectuată de către conf. univ. dr. Dan Slușanschi, de a catedra de Limbi clasice a Universității din București.*

RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE

STUDII DE ISTORIE A BANATULUI XIV, UNIVERSITATEA DIN TIMIȘOARA, 1988, 303 p.

Apărută cu mare întîrziere într-un tiraj de numai cîteva sute de exemplare, această publicație însumează 14 notabile contribuții vizînd îndeosebi trecutul zonei în dezbatere. Delimitarea cronologică efectuată astfel și ilustrată printr-un studiu amplu de istorie veche, patru de medie, trei de modernă și alte șase de contemporană este completată cu două recenzii semnate de Radu Păiușan și două note în legătură cu viața științifică locală, respectiv sesiunea omagială dedicată anului 1918 și simpozionul închinat aniversării unui sfert de veac de ființare a instituției în cauză.

Contribuția nu numai repertorială făcută într-o primă fază de către arheologul Fl. Medeleț se referă la cîteva date inedite în legătură cu civilizația geto-dacă în sud-vestul țării noastre, respectiv pentru secolele IV î.e.n.—I e.n. Meritorie apare strădania cercetătorului Radu Ardelean de a surprinde demersul istoriografic interbelic vizavi de problematica medievală bănățeană. Semnificația voievodatului condus de Ahtum, elemente legate de organizarea politico-instituțională a românilor din regiune între veacurile XI—XII, cu lista descoperirilor arheologico-numismatice în anexă valoroasă, — de ce oare a fost pusă reprezentarea cartografică tocmai la paginile 92—93? —, la fel ca și perseverența denotată de I. Hațegan în a lumina relația dintre Pipo Spano și autohtonii în epoca campaniei antiotomane la începutul secolului XV reprezintă, într-un cuvînt, aportul esențial al segmentului de istorie medievală românească.

Partea de modernă evidențiază tratarea unor momente din evoluția învățămîntului local în debutul veacului XIX, în baza unui bogat și inedit material arhivistic extern, urmată de cercetarea acțiunilor țărănești antinobiliare din primăvara anului 1848 în Banat, — volumul III din „Documente ..." a fost publicat în 1982 și nu 1928, regretabilă eroarea de dactilografiere! (p. 135) —, de regîndire a tezelor federaliste expuse de A. C. Popovici în lucrarea sa tipărită în 1906 și reluată în traducerea din 1939 sub titlul de „Stat și națiune", precum și modalitatea receptării actului unirii de la Alba Iulia în partea sudică a Banatului.

S. Berghianu amplifică încercarea inițiată odinioară de Gh. Ruja cu privire la istoricul Politehnicii timișene interbelice, fructificînd materialul păstrat la Arhivele statului din localitate, iar situația clasei muncitoare, rolul P.C.R. și colaborarea cu P.N.L. între anii 1944—1946, ca și tentativa de rezolvare a problemei naționale în același răstimp, rămîn abordări meritorii referitoare la evoluția istoriei contemporane în plan strict local.

Vădind constanță în apariție și un interes notabil pentru ilustrarea trecutului românesc prin aportul cercetătorilor locali, revista, de specialitate distinctă în peisajul istoriografic zonal, rămîne un termen de referință pentru potențarea demersurilor întreprinse întru aprofundarea tuturor elementelor legate de ceea ce îndeobște nominalizăm sub genericul de „istorie locală".

STELIAN MÎNDRUȚ

Filologie și istorie, Academia Română. Institutul de cercetări socio-umane, Sibiu, 1990, 416 p.

Sub titlul de mai sus, se dezvăluie lectorului un volum colectiv însumînd articole și studii pertinent redactate și apărute sub oblăduirea prof. dr. Victor V. Grecu, cu un grăitor mesaj adiacent, „Omagiu Marii Uniri".

Cuvîntul înainte semnat de acelaşi menţionat îngrijitor, datat în 15 mai 1989, tratează despre însemnătatea actului săvîrşit la Alba Iulia în istoria neamului, pentru ca postfaţa, punctată cronologic în debutul lunii februarie a anului curent, izvorînd din aceeaşi pană, să constituie o sinteză-bilanţ pentru volumul X în discuţie. În pofida tuturor avatarurilor existenţiale subliniate acum şi astfel, lucrarea ca atare survine firesc şi continuativ culegerilor iniţiate odinioară la Oradea sub genericul semnificativ de „Cercetări de limbă şi literatură".

Cele patru secţiuni distincte sub aspect tematic şi cronologic în peisajul apariţiei editoriale de faţă, filologia (14 contribuţii), istoria (13), rubrica de note (8) şi de documente (11), aparţinînd în mare măsură unor autori localnici, relevă un electism nedisimulat şi asumat de atari realizări colective, incluzînd date despre istoria cărţii vechi româneşti, a presei şi literaturii, despre folclor, lingvistică, dar şi literatură străină clasică sau modernă. Ordonanţa menţionată prezintă totuşi anumite intercalări hilare la prima vedere, respectiv un salt uriaş în timp de la perioada daco-romană, de exemplu, pînă la războiul din 1877—1878 şi unirea din 1918, — reflectă *multilateral*, — pentru ca finalul să ilustreze două intervenţii deosebite privind realitatea contemporană a societăţii noastre.

Capitolul de NOTE rămîne extrem de incitant datorită tematicii abordate, îndeosebi sub formă de eseu şi cu referiri directe la aportul unor personalităţi autohtone ori străine la dezvoltarea patrimoniului spiritual european. Rubrica ultimă a volumului prezent, de nuanţă strict documentară, acoperă şi ilustrează veridic prin raportarea permanentă la datul arhivistic: acte oficiale, memorii, corespondenţă, fotografii, filatelie, iconografie, crîmpeie din devenirea societăţii româneşti transilvane între 1867 şi 1918. Bibliografia din final, însumînd o oglindă pentru activitatea desfăşurată între 1968—1990, este făcută într-o ordonare alfabetică pe autori. Cîteva inadvertenţe au fost remarcate vizavi de materialul ilustrativ, — de altfel, bogat şi sugestiv —, şi se cer remediate: planşa a III-a, pagina 1-a: „mobilizarea armatei *române* la Sibiu. 1914—1916 (?!) şi planşa a IV-a, pagina a 11-a: poporul în preajma tribunelor" (?!).

Nu putem decît să subliniem din nou valoarea intrinsecă a unor asemenea contribuţii de natură documentar-informativ-formativă, chiar dacă coloratura istoriei locale, cu amprenta în speţă pe istoria Transilvaniei ori mai circumscrisă, pe trecutul zonei sibiene, rămîne evidentă în plan tematic şi prin desfăşurarea temerară a grupului de cercetători localnici, pătrunşi de sîrguinţă şi devotament faţă de redarea veridică a evenimentelor scurse în viaţa neamului şi a pămîntului strămoşesc.

STELIAN MÎNDRUŢ

REVISTA DE ISTORIE. INDICE BIBLIOGRAFIC (1948—1985), BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ DIN BUCUREŞTI, 1989, 410 p.

Necesitatea formării instrumentarului ştiinţific pentru istoriografia autohtonă a devenit una din cerinţele stringente în ultimii ani. Indicii bibliografici ai unor reviste de specialitate, anuare de muzeu ori institute de cercetare, elaboraţi într-un ritm accelerat şi după principii cronologico-tematice au premers realizarea de faţă, cadrabilă ca un notabil aport şi continuînd, într-un fel, demersul finalizat în 1977 de către Paul Cernovodeanu prin abordarea „Revistei Istorice Române".

Colectivul de redacţie alcătuit din specialişti bibliotecari coordonaţi competent sub aspect bibliografic de către Doina Elena Făget a beneficiat şi de contribuţia a doi redactori cu vechi state de serviciu la revista în cauză.

Bilanţ şi totodată prilej de meditaţie pentru paleta de realizări şi satisfacţii împlinite, dar şi de carenţe ori regrete exprimate, indicele respectiv, publicat într-un mod cu totul inexplicabil în tiraj deficitar de numai 500 exemplare, beneficiind de traducerea simultană în limba de circulaţie frecvent uzitată, prezintă o structură bibliografică de 7 capitole ce îmbină criteriul tematic şi cronologic, titlurile fiind ordonate alfabetic: materiale teoretice, probleme generale, teoria şi metoda istoriei, izvoare româneşti şi universale, ştiinţele auxiliare, istoria României, cu alte 5 subdiviziuni (totalizînd 2 329 poziţii), istoria universală (1 478 titluri), viaţa ştiinţifică, revista revistelor, rubrica „In memoriam" şi „Varia", cu caracter enciclopedic.

Un cuvînt introductiv substanțial tratează tocmai despre menirea publicației periodice de specialitate care reflectă evoluția disciplinei respective. Modificările de titlu, de profil și conținut, precum și ritmurile apariției constituie o oglindă fidelă pentru mutațiile survenite în fenomenul istoriografic românesc de la 1948 pînă astăzi. „Revista de istorie" a contribuit astfel la reconstituirea imaginii scrisului istoric de la noi, fiind un organ de prezentare a rezultatelor sale dar și de dialog intern și extern.

În final considerăm că nu mai trebuie insistat asupra oportunității existenței unor asemenea instrumente de lucru pentru majoritatea revistelor de profil identic pentru ca să faciliteze documentarea și aprofundarea specialistului în varii domenii asupra mersului științei istorice din țară și străinătate.

STELIAN MÎNDRUȚ

Gheorge Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581—1820)*, Editura Medicală, București, 1988, 414 p.

Cercetările recente din domeniul istoriei și-au extins aria problematică cu interogații asupra factorilor care au influențat starea de sănătate a populației dintr-o anumită zonă și perioadă. Activitatea științifică anterioară a dr. Gheorghe Brătescu în acest domeniu, deosebit de fertilă și meticuloasă, s-a îmbogățit cu o lucrare ce își așteaptă de multă vreme un loc în istoriografia actuală. Este vorba despre o crestomație de texte grupate pe următoarele secțiuni: A. *Ordonanțe oficiale*; B. *Îndrumări medicale, igienice și antiepidemice*; C. *Medicină legală și simptomatologie*; D. *Texte din calendare*; E. *Rețete*; F. *Scrieri edifiante și moralizatoare*; G. *Producții beletristice* și H. *Texte pseudomedicale*. Ordonanțele oficiale și materialele de propagandă medicală sînt reeditate în întregime, în după exemplare existente în arhive și biblioteci de pe întreg cuprinsul țării. La celelalte secțiuni, din publicațiile cu caracter religios, moral etc. au fost selectate doar pasajele de interes medico-sanitar, care au fost reproduse integral.

Din lectura textelor editate în acest volum, circumscrise unei publicistici de propagandă igienico-sanitare, se evidențiază cîteva teme majore: lupta împotriva epidemiilor și mai cu seamă împotriva ciumei, aplicarea tehnicilor de vindecare bazate atît pe medicina populară tradițională cît și pe metode moderne, în speță vaccinarea, promovarea cumpătării ca metodă de a evita îmbolnăvirea etc. Secvența temporală abordată corespunde cu apariția primelor mențiuni de interes medical în cazanii și pravile (Diaconul Coresi, *Cartea ce se cheamă evanghelie cu învățătură*, Brașov, 1581), și pînă la inițierea unor activități științifice sistematice în acest sens, respectiv pînă la începutul deceniului trei al secolului al XIX-lea.

Multe dintre textele incluse în volum sînt emanația autorităților de stat, interesate într-o activitate de propagandă sanitară în mijlocul populației. Este semnificativ că în timpul regimului absolutismului luminat din monarhia habsburgică s-au tipărit în limba română numeroase ordonanțe și instrucțiuni ce se încadrează în politica populaționistă promovată cu consecvență de către Maria Tereza și Iosif al II-lea. Dincolo de rațiunile de stat izvorîte din concepția demofilă a autorităților habsburgice, au existat și inițiative locale în domeniul reglementărilor medico-sanitare, bunăoară proiectul medicului sibian Michael Neustadter din 1793. În preambulul proiectului, acesta exprima o concepție populaționistă în concordanță cu nevoile societății și cu imperativele politicii de stat: „Interesul statului este să aibă cît mai mulți cetățeni sănătoși, atît din punct de vedere fizic cît și psihic, în putere, ca nu cumva, printr-o moarte prematură, să fie răpiți societății sau, rămași în viață, să reprezinte mai mult o povară decît un folos pentru obște, și să fie nevoiți a duce o viață tristă și neplăcută" (Gh. Brătescu, *Grija* ..., p. 13). Contrastant cu preocupările autorităților habsburgice în materie de propagandă sanitară, în Țara Românească și Moldova nu au fost editate de către domnii fanarioți nici o lucrare cu conținut igienic și antiepidemic destinată a fi răspîndită în mijlocul populației.

Detaliile bibliografice și comentariile ce însoțesc fiecare text editat trădează interesul autorului de a reconstitui ecoul acestor lucrări medico-sanitare în opinia publică a vremii gradul în care au contribuit la modelarea conștiințelor prin prisma eficienței precum și aportul la formarea unei terminologii medicale științifice în mediul românesc. O *Introducere* cu un

bogat conținut ideatic, un *Glosar*, un *Indice geografic și etnonimic* și un *Indice de nume*, toate redactate cu multă acribie și asigurînd valorificarea integrală a textelor editate, alături de un *Rezumat* în limba franceză sporesc valoarea lucrării. Depășind prin implicațiile sociale, politice, culturale și mentale domeniul strict al iatroistoriei, lucrarea pune în lumină cîteva aspecte mai puțin cunoscute din evoluție spre modern a societății românești. Demografia istorică și antropologia culturală, domenii de largă audiență în istoriografie contemporană, își revendică din conținutul lucrării de față cîteva opțiuni în privința problematicii și surselor informaționale. Acestea sînt numai cîteva gînduri desprinse din lucrarea dr. Gheorghe Brătescu și care, credem noi, îndreptățesc continuarea cercetărilor și editarea unui alt volum și pentru epoca modernă.

IOAN BOLOVAN

Călători români pașoptiști, studiu introductiv, antologie și note de Dan Berindei, Editura Sport-Turism, București, 1989, 199 p.

Omul este unica ființă care călătorește, transformînd mediul ambiant într-o lume obiectivă, investită cu multiple semnificații. Prin natura sa, omul este un călător veșnic, deplasarea în spațiu și timp atribuite esențiale ale ființei umane. În epoca modernă, caracterizată printr-o extraordinară mobilitate reclamată de cauze economice, politico-diplomatice și culturale, călătoria a dobîndit un rol tot mai important în viața societății, amplificîndu-se în mod implicit și nexurile cultură-călătorie. Meditînd asupra implicațiilor spirituale ale călătoriei în mediul românesc, Radu Enescu constata cu multă finețe: „Virtuțile spiritualității noastre sînt încorporate, explicit ori subtextual, de toți marii noștri călători. În fond, românul călătorește spre a se regăsi mai adînc. Călătoria lui e un spor. Nu atît de cunoștințe, cît de nivel uman, de înțelegere mai adîncă a propriei sale ființe" (Apud. Radu Enescu, *Ab urbe condita. Eseuri despre valoarea omului și umanismul valorilor*, Timișoara, 1985, p. 22). Prin urmare, călătoria a însemnat pentru români o modalitate de redescoperire a spațiului nostru unitar, într-o vreme în care idealurile naționale erau alimentate de o ideologie romantică în plină expansiune.

Culegerea istoricului Dan Berindei reunește un număr de 16 texte din lucrările celor mai importanți călători români din epoca pașoptistă, mai exact din secvența temporală 1836—1850. Textele editate au fost preluate din ediții mai vechi sau mai recente, excepție face descrierea lui August Treboniu Laurian, *Istriana*, reprodusă pentru prima dată după apariția sa în anul 1946 în „Magazin istoric pentru Dacia". Printre călătorii ai căror lucrări au reținut atenția lui Dan Berindei îi întîlnim pe Alecu Russo (cu 5 relatări), Vasile Alecsandri și Nicolae Bălcescu (cu cîte 3 relatări), Ioan Gr. Ghica, Costache Negruzzi și Dimitrie Ralet (cu cîte 2 relatări), Grigore Alexandrescu, Gheorghe Asachi, George Barițiu, Dimitrie Bolintineanu, Timotei Cipariu, Ion Codru Drăgușanu, Ion Eliade Rădulescu, Ion Ghica, August Treboniu Laurian și Ioan Voinescu II (cu cîte o relatare). Testele editate de către Dan Berindei din lucrările celor 16 autori mai sus citați, reproduc doar pasaje și fragmente ce reliefează descrierea de călătorie propriu-zisă, fiind omise unele pasaje colaterale (*Călători* ..., p. 18). Sînt păstrate la subsolul paginilor notele autorilor sau unele explicații ale editorilor anteriori, cărora li se adaugă la sfîrșitul volumului 45 de note explicative întocmite de către Dan Berindei. Prin parantezele drepte de la sfîrșitul textelor, cititorul este informat despre data efectuării călătoriei, precum și cea a primei publicări.

Printre cei 16 călători, întîlnim personalități marcante ale vieții culturale și publice de pe întreg teritoriul locuit de români. Dealtfel, spațiul românesc a fost integrat de acești călători în concordanță cu idealurile națiunii române și cu programul de emancipare națională avansat de către elita conducătoare. În astfel de împrejurări, călătoria a constituit „în primul rînd, temei pentru mișcarea de unificare statală a românilor" (*Călători* ..., p. 7). Din lectura textelor incluse în prezentul volum, cîteva teme majore se impun atenției. Astfel un prim rol pe care călătoria l-a jucat a fost acela de a descoperi cadrul natural cu multiplele sale semnificații. Să amintim bunăoară admirabila descriere a Ardealului pe care a realizat-o Nicolae Bălcescu în cartea sa despre Mihai Viteazul. Mai toți călătorii au reflectat în lucrările lor trecutul istoric, așa cum s-a străduit și August Treboniu Laurian să cuprindă în excursia sa cît mai multe urme ce purtau „sigiliul Romei". Monumentele istorice au reprezentat excelente posibilități de a face un excurs în trecutul glorios al poporului român

populat de figuri eroice ca ale lui Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul etc, trecut opus într-o manieră romantică unui prezent decadent. Iată ce nota Grigore Alexandrescu în anul 1843, în urma călătoriei la Cozia: „Ca operă de arhitectură, mănăstirea aceasta nu diferă întru nimic de cele mai multe. Numai numele fondatorului deşteaptă nişte suveniri măreţe nutrite încă de zgomotul valurilor care ud înaltele ziduri şi se închin în treacăt ţărînii eroilor" (*Călători* ..., p. 52).

Un alt aspect care a reţinut atenţia călătorilor paşoptişti a fost cel socio-demografic. Ardelenii, în speţă George Bariţiu şi Timotei Cipariu sînt profund impresionaţi de viaţa urbană din Muntenia, exprimînd o admiraţie nedisimulată faţă de dimensiunile şi numărul populaţiei Bucureştiului. Astfel, Cipariu scria în anul 1836: „Bucureştii, pentru un om care n-au ieşit din Ardeal, este un oraş colosal ... Şi mi se pare, că nici un călătoriu ori din ce parte sau cetate a Europei, oricît de frumoase să fie, ar putea să zică alt feliu decît aşa" (*Călători* ... p. 101). În egală măsură, călătorii au descoperit şi satele Ţărilor Române, arătîndu-se sensibili faţă de condiţiile precare de trai ale sătenilor, dar şi impresionaţi de unele sate cu gospodării înstărite. Sînt descrise cu multă plasticitate modul de desfăşurare al vieţii săteşti, portul şi datinile ţăranilor. Timotei Cipariu relata cu prilejul călătoriei din 1836 portul ţărăncilor române din Avrig: „... cu o surţă numai dinainte, cingătoare roşie, preste mijloc, şi părul pieptănat înapoi cu chică şi cosiţă pe spate caracteristic" (*Călători* ... p. 90). Călătoria a reprezentat în acelaşi timp şi o modalitate de analiză socială şi politico-instituţională. Ardelenii mai cu seamă (Timotei Cipariu, George Bariţiu) dar şi Costache Negruzzi sau Grigore Alexandrescu au supus unor observaţii critice şi ironice clasa boierească şi clerul, felul lor de viaţă parazitar. Interesante sînt şi observaţiile lui Ioan Codru Drăguşanu asupra instituţiei domneşti, justiţiei, impozitelor etc.

Din relatările călătorilor nu puteau lipsi informaţii despre nivelul de dezvoltare al economiei româneşti. Ioan Gr. Ghica fiind unul dintre cei mai fini observatori pe marginea stadiului manufacturier al dezvoltării industriei. Nici agricultura, comerţul şi transporturile nu au fost omise, observaţiile confirmînd ritmul lent de evoluţie al societăţii româneşti în perioada anterioară revoluţiei paşoptiste.

Atmosfera romantică respiră din toate textele, însă predominantă rămîne preocuparea autorilor de a releva o realitate complexă, o societate în care ritmul înnoirilor nu corespundea cu nevoile naţiunii române moderne. Informaţiile ample de natură economico-sociale, politico-diplomatice, culturale, mentale, care se desprind din lectura volumului de faţă îl recomandă de la sine, constituind un reper important pentru reconstituirea imaginii societăţii româneşti din epoca paşoptistă. Considerăm că ar fi fost utilă o scurtă biografie a fiecărui călător inclus în volum, mai ales că lucrarea se adresează unui public larg, precum şi un indice care să faciliteze lectura. Acestea nu diminuează însă cu nimic valoarea de ansamblu a cărţii, care prin pitorescul descrierilor sînt în măsură să-l introducă pe cititor în cadrul temporar abordat, să-i lărgească orizontul informaţional.

IOAN BOLOVAN

IOAN OROS ALAIS RUSU. *MEMORII*, Text îngrijit şi prefaţat de Ioan Ranca, Direcţia Generală a Arhivelor statului, Bucureşti, 1989, 240 p.

Frecventa utilizare a literaturii memorialistice în istoriografia noastră a condus şi la rezolvarea chestiunii ridicate în legătură cu stabilirea relaţiei dintre ştiinţa respectivă şi izvorul documentar. Tentativele notabile înmulţite cantitativ şi calitativ, cu precădere în anii din urmă au avut în intenţie să ofere un răspuns problemei destinaţiei şi finalităţii actului menţionat, în funcţie de epoca istorică incumbată. În cazul unor evenimente cruciale ale trecutului străbun: 1848 1859 sau 1918 au fost stabilite cîteva generaţii de memorialişti şi perioade aferente de redactare, aflate în directă relaţie cu autenticitatea comunicării cu posteritatea.

Aflat într-un plan cronologic similar cu realizările meritorii în deslușirea frazelor derulării evenimentelor din anul 1848, precum cele semnate de P. Teodor, N. Bocşan şi prefaţînd strădania cercetătorului N. Josan în legătură cu pregătirea pentru tipar a memoriilor lui Rubin Patiţa, — dar fără să se omită exemplul oferit deja din 1895 de „Memoriile" publi-

cate la Braşov de către Vasile Moldovan —, îngrijitorul şi prefaţatorul ediţiei restitutive prezente procedează la un act ştiinţific la aproape un secol distanţă în timp după elaborarea de către fostul cancelist la Tabla Regească din Tîrgu Mureş.

Chiar dacă memoriile respective au fost utilizate parţial în perioada interbelică, manuscrisul păstrat la Arhivele Statului din Tîrgu Mureş sub forma unui caiet de 407 file relevă, de la bun început, un neiniţiat în ale scrisului, textul neavînd o unitate stilistică şi ortografică, vădind repetiţii, digresiuni, şi propoziţii rudimentar alcătuite, într-o formă prozaică şi cu expresii provinciale. Indiferent de aceste carenţe de formă, fondul se constituie într-un util izvor factologic cu caracter justificativ pentru istorie, lingvistică, etnografie şi istoria militară, gîndit judicios de I. Ranca. Principiul de editare este acelaşi, general valabil, ce beneficiază în plus de un material ilustrativ bogat şi sugestiv, de un indice de nume, de instituţii şi locuri, ca şi de un glosar de termeni.

Introducerea realizată îngăduie creionarea unui sumar tablou biografic, cu insistenţa necesară acordată anului revoluţionar 1848 şi a implicării subiectului în faptele tratate, inclusiv episodul bucovinean din 1849, existenţa ca funcţionar în epoca neoabsolutistă şi dualistă, pînă la pensionarea şi decesul survenit în anul 1909.

Cîteva remarci critice în finalul însemnărilor de faţă: surprinde neplăcut persistenţa unor expresii şablon în textul introductiv ca şi neatenţia repetată la citarea incorectă a unor titluri de lucrări în limba germană şi maghiară, îndeosebi în cuprinsul aparatului de note (p. 77, 189, 192). Cît priveşte indicele, ar fi trebuit respectată unitatea în adoptarea prenumelor străine, fie lăsate în original, fie „adaptate"; „kisdédova" înseamnă grădiniţă şi nu şcoală! (p. 210) iar Pertzl este de fapt Perczel Béla (p. 218).

Literatura de specialitate referitoare la anul 1848 în Ţările Române se îmbogăţeşte şi pe această cale a restituirilor necesare şi binevenite cu o lucrare valoroasă în direcţia utilizării tuturor surselor documentare existente întru luminarea cît mai veridică a momentului istoric descris şi cercetat.

STELIAN MÎNDRUŢ

Corespondenţă Valeriu Branişte (1902—1910), Ediţie îngrijită de Gheorghe Iancu şi Valeria Căliman, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, 313 p.

Volumul în discuţie vine în continuarea unor valoroase apariţii anterioare la Editura Dacia din Cluj-Napoca (vol. I 1985, vol. II. 1986) menite să lămurească pentru istorici şi pentru iubitorii de istorie aspecte semnificative din viaţa culturală, politică şi din mentalul românilor din Austro-Ungaria, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor. Acest volum cuprinde scrisori care se încadrează cronologic în intervalul 1902—1910 (302 scrisori), o notă asupra ediţiei, indice de nume, glosar şi un indice al emitenţilor.

Scrisorile provin de la personalităţi din trecutul nostru, a căror activitate ilustrează străduaniile depuse de poporul român din fosta monarhie de propăşire culturală, economică şi pentru dobîndirea libertăţii politice. Astfel, paginile volumului ne fac cunoscute gîndurile şi acţiunile unor fruntaşi ai vieţii publice ca: Alexandru Mocioni, Nicolae Iorga, Virgil Oniţiu, Iosif Popovici, Iosif Vulcan, George Dobrin, Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Iosif Sterca Şuluţiu, Ioan Lupaş, Corneliu Diaconovici, Ştefan Petrovici, Miron Cristea, Octavian Goga, etc.

Scrisorile publicate în acest volum îmbogăţesc considerabil cunoştinţele de pînă acum despre curentul larg de opinie între oamenii politici români din Austro-Ungaria care a condus la adoptarea neoactivismului (Conferinţa din 1905). Ele conţin date interesante legate de viaţa internă a P.N.R. Numeroase alte informaţii importante se referă la campaniile electorale pentru alegerile parlamentare din anii 1905—1910, această adevărată şcoală politică, fără de care înţelegerea evenimentelor ulterioare (mai ales actul de la 1 Decembrie 1918 care a demonstrat din plin maturitatea politică a poporului român) ar fi anevoioasă. Noi detalii ale tratativelor din 1910 ale românilor cu guvernul maghiar precum şi ale colaborării deputaţilor români cu sîrbii şi slovacii ies la lumină din scrisorile cuprinse în prezentul volum.

În sfera culturală cîştigul istoricului şi cititorului care parcurge aceste pagini este variat şi de esenţă. Abundă ştirile dese istoria presei (viaţa publicaţiilor, „Drapelul, „Tribuna" din Arad, „Lupta", din Budapesta, procese de presă ale unor ziarişti român).

Rolul „Astrei" și al „Societății pentru fond de teatru român" sînt ilustrate în cadrul mișcării naționale cu multe informații noi. Sînt prezentate, deasemenea, în scrisorile din volum eforturile pentru cultivarea și apărarea drepturilor limbii române, aspecte școlare ale aceluiaș demers de participare și fortificare în rezistența națională în fața încercărilor de deznaționalizare. Nu sînt puține nici informațiile privitoare la activitatea unor personalități marcante în cadrul vieții naționale românești.

Îngrijite cu multă migală pentru tipar se prezintă cititorului în toată bogăția lor informațională. Comentarii pertinente și note explicative clare și bine plasate dau un plus de valoare acestui conținut valoros de informații istorice. Aruncînd, în multe privințe o lumină nouă, elucidînd aspecte necunoscute, scrisorile din volum se constituie în valoroase documente ale trecutului nostru național, aducînd un suport științific în plus la cunoașterea fundamentală pe fapte a mișcării naționale românești care a pregătit Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

Cele trei volume apărute pînă acum vor constitui surse deosebit de valoroase pentru viitoarele sinteze ale specialiștilor privind procesul constituirii statului național unitar român. Ele conțin deasemenea, în ansamblul lor, interpertări fine și abile asupra unor aspecte relevante ale mecanismului intern al desfășurării mișcării naționale românești din Austro-Ungaria.

DUMITRU SUCIU

Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1989, 565 p.

Dacă demersul restitutiv vizînd caracterul parțial ori global al operei istorice rămase de pe urma pisculuí istoriografiei noastre a înregistrat elemente sinuoase, datorită nu numai editorilor îndrăzneți în întreprinderea dificilă asumată, ultimii ani au relevat deschideri benefice pentru repunerea în circulație a monografiilor aparținînd savantului N. Iorga.

După *Istoria poporului român* (1985) și monumentala *Istorie a românilor* (1988), strădania depusă de un mănunchi limitat de specialiști competenți a evidențiat un cîștig valoric deosebit prin volumul de față. Beneficiind de un indiscutabil gir după încercarea temerară de a reda exemplar o parte din opera omului politic Mihail Kogălniceanu (1974—1984) și pătrunzînd în laboratorul intern iorghian prin restituirea lucrărilor acestuia cu caracter economic (1982), editoarea exegetă care este doamna Georgeta Penelea realizează acum un adevărat exemplu de trudă asiduă la numai cîțiva ani distanță, odată cu îngrijirea acribă a uneia din lucrările de răsunet de dinaintea făuririi statului național unitar român.

Istoricul versiunilor cărții prezente se relevă de la bun început, cea actuală fiind a treia în ordine cronologică după cea reprodusă din 1915, varianta în franceză destinată străinătății și ediția din 1940, cu minime modificări. Se păstrează, totuși, anumite forme de exprimare, se respectă ortografia variabilă iar greșelile de tipar sînt corectate tacit. Structura redactării rămîne tipică și conformă normelor în vigoare: nota asupra ediției, abrevierile cuvenite, notele de subsol inițiale, urmate de adăugiri și de o bibliografie extinsă la zi. Un indice toponomastic dezvoltat și postfața, extrem de binevenită, în care, succint și binevenit G. Penelea efectuează o trecere în revistă a actualității sintezei reeditate, importantă în contextul relațiilor politice existente la momentul dat, într-o analiză de ansamblu a operei și activității savantului istoric, completează fericit și util demersul discutat mai sus. Mici inadvertențe ar trebui revăzute și regîndite: oare Lajos Kossuth să fi fost chiar „dictator" în 1848? (p. 416), termenul ni se pare forțat; surprinde absența monografiei elaborate de istoricul clujean G. Cipăianu din bibliografia relativă la persoana lui V. Babeș! (p. 476); este vorba de Nicolae *Cordoș* (p. 511); considerăm opinia confuză în legătură cu dezbaterile parlamentare rostite de către aleșii români la Budapesta într-o neaoșă limbă maternă!? (p. 525).

Dincolo de aceste minime îndreptări după o lectură care, probabil că nu a zăbovit înde lung asupra fiecărui capitol în parte cu atenția cuvenită, considerăm că ediția întocmită de specialistul desăvîrșit care este și rămîne cercetătoarea cu vechi state de serviciu, Georgeta Penelea, răspunde la modul superior tuturor exigențelor născute de o atare încercare, nu totdeauna menajată de meandrele unor inerente dificultăți.

STELIAN MÎNDRUȚ

Nicolae Păun, *Istoria economică a României*, Universitatea din Cluj-Napoca, 1989, 373 p.

Cunoscut specialiştilor prin studiile de înaltă rigurozitate şi competenţă din domeniul istoriei economice româneşti interbelice, Nicolae Păun oferă acum studenţilor economişti, dar şi unor largi cercuri de cititori, o sinteză consistentă asupra evoluţiei economiei româneşti din antichitate şi pînă în zilele noastre. Perspectiva de abordare a fenomenelor şi proceselor este cea globală, numai astfel putîndu-se surprinde cauzele într-o perioadă istorică determinată. Lucrarea debutează cu un capitol introductiv în care se fixează locul istoriei economiei româneşti în sistemul ştiinţelor economice, precum şi obiectul, metoda şi periodizarea istoriei economiei româneşti.

Partea I, care din punct de vedere socio-economic acoperă orînduirile precapitaliste, urmăreşte vechimea, continuitatea şi unitatea vieţii economice pe teritoriul patriei noastre din epoca pietrei pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd apar semnele noului, respectiv ale destrămării feudalismului. Partea a II-a, referitoare la economia românească în epoca modernă, defineşte începuturile capitalismului şi ale formării complexului economic naţional, pînă la cucerirea independenţei de stat a României. Tot aici se pune în lumină mecanismul şi forţele care au dus la consolidarea economiei capitaliste în ţara noastră în deceniile dintre independenţă şi Marea Unire din 1918. Partea a III-a, consacrată evoluţiei economiei româneşti în perioada interbelică, surprinde dimensiunile reale ale transformărilor profunde din societatea românească în întregul ei, şi în special în plan economic, după făurirea statului naţional unitar român în anul 1918. Partea a IV-a, de mai mică întindere, se referă la un interval temporal limitat, deosebit de agitat din punct de vedere politic, militar, şi anume la al doilea război mondial şi efortul economic al României în timpul războiului antihitlerist. Ultima secţiune, partea a V-a, urmăreşte dezvoltarea economiei româneşti după al doilea război mondial şi pînă în zilele noastre.

Integrarea realităţilor economice româneşti în dezvoltarea economică de ansamblu a spaţiului sud-est european şi în general a lumii, surprinderea impactului elementului extern asupra evoluţiei societăţii româneşti (dominaţia marilor imperii, rolul capitalului străin etc.) precum şi corelările permanente între factorii economici, sociali şi politici conferă lucrării o ţinută ştiinţifică aleasă. Notele bibliografice de la sfîrşitul fiecărei părţi, micul dicţionar de istorie economică sînt alte instrumente care oferă cititorului posibilitatea lărgirii informaţiilor pentru cunoaşterea mai adecvată a unor fenomene şi concepte tratate în cuprinsul lucrării.

IOAN BOLOVAN

Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, I, Bucureşti, 1988, 243 p.

Dintre subiectele de importanţă majoră ale istoriei noastre s-a impus atenţiei istoricilor, geografilor şi etnografilor, poate mai mult decît oricare altul, cel al unităţii românest în evul mediu, de unde şi preocupările multor specialişti de a descifra şi interpreta această problemă. Se poate spune că de la cronicari la istoricii de azi scrisul pe această temă a proliferat şi a angajat generaţii la rînd, constituindu-se o veritabilă istoriografie de specialitate a subiectului ilustrată cu întîietate, ca în atîtea alte multe domenii, de marele istoric Nicolae Iorga. Pilda magistrului a fost continuată şi dezvoltată strălucit de Gheorghe I. Brătianu, P. P. Panaitescu, şi Aurelian Sacerdoţeanu, la Iaşi şi Bucureşti, de Ioan Lupaş, la Cluj, reţinînd, firește, în această enumerare doar numele celor care ne-au lăsat lucrări de sinteză şi special consacrate unităţii româneşti de-a lungul veacurilor. Contribuţiilor acestor prestigioase nume s-ar cuveni asociate şi numeroasele referiri la acest subiect dispersate în studii şi lucrări consacrate unuia sau altuia din aspectele istoriei naţionale medievale. Acestei tradiţii valoroase îi aparţine de acum şi istoricul ieşean Ion Toderaşcu prin al său prim volum din sinteza mai amplă despre *Unitatea românească medievală*.

Lucrarea la care ne referim în continuare debutează, după cîteva consideraţii preliminare istoriografice, cu analiza rolului şi locului elementului geografic în realizarea şi în acelaş timp conştientizarea, din această perspectivă, a unităţii româneşti medievale. Cu spirit criti-

și discernămînt sînt reținute din lucrările de geografie umană acele elemente și conexiuni cauzale dintre om și natură care au contribuit la împletirea strînsă între viața românului și „posibilitățile" pămîntului, totul materializîndu-se în acel „gen de viață" caracteristic locuitorilor de altădată de pe cuprinsul țării noastre. În acest demers interpretativ de geografie istorică este analizat cu deosebire rolul formelor de relief și al climei, subliniindu-se și stăruindu-se asupra ideii de unitate în diversitate, factorul geografic constituind astfel temeiul de permanență în evoluția societății românești „de la sat la stat".

Asemănările și identitățile în evoluția social-politică a teritoriului și societății intra și extracarpatice sînt urmărite în continuare într-un spirit interdisciplinar, utilizîndu-se o bibliografie de specialitate din cele mai variate domenii, de la geografia istorică la lingvistică, de la istorie și sociologie la demografie, de la istoria artelor și arheologie la critica izvoarelor narative și diplomatice, totul în beneficiul interpretării complexe de natură să evidențieze cu putere unitatea de viață românească prestatală. Astfel studiul formațiunilor politice atestate în izvoare începînd cu secolele IX—X și confirmate în existența lor de cercetările arheologice permite autorului să reconstituie imaginea unei societăți organizate, cu o originală viață juridică, militară și în devenire politică, în care factorii interni ai devenirii se împleteau cu înrîuririle externe datorate atît migratorilor, cît mai ales Bizanțului ortodox.

Unitatea medievală românească este urmărită, în continuare, în planul comuniunii economice, analizîndu-se rînd pe rînd caracterul complementar al economiei Țărilor Române, rostul drumurilor comerciale și al orașelor în dezvoltarea negoțului, diversele produse comercializate, la care sînt adăugate date extrem de interesante despre „schimbul de iscusință meșteșugărească" și despre păstoritul transhumant.

Posesiunile transilvănene ale Țării Românești și Moldovei constituie alte elemente care, în concepția autorului, au întreținut vie și au dezvoltat conștiința apartenenței la același neam, motiv pentru care rostul acestora în trecutul politic al românilor este pe larg tratat.

Fără îndoială, unitatea românească medievală, ca realitate și conștientizare, ne este dezvăluită în capitolul atît de generos consacrat alianței politico-militare dintre Țările Române. Acte interne și externe, cronicari români și străini, diverși călători în trecere prin țările noastre surprind răspicat și cu putere de convingere elementele de unitate românească materializate în nenumărate alianțe menite să apere integritatea teritorială și neatîrnarea Țărilor Române, context în care acestea nu de puține ori au jucat un rol de importanță europeană în confruntarea dintre creștinătate și păginătate. Acțiunile politice comune, izvorîte dintr-un destin comun, au conferit noi temeiuri unității de neam, conștientizării acesteia și activării ei în plan politic, culminînd, evident, cu marele act al primei unificări a Țărilor Române de către Mihai Viteazul. Astfel, mai mult decît în oricare alt plan, unitatea de viață românească ne este restituită în toată complexitatea sa, ca idee și acțiune comună a Țărilor Române, dincolo de granițele politice sau „pluralitatea statală".

Se poate spune, așadar, că ideea urmărită de istoricul Ion Toderașcu în prezenta carte a străbătut ca un fir roșu întreaga noastră istorie medievală, justificînd interesul pentru urmărirea ei într-o bogată și valoroasă istoriografie datorată unor distinși istorici. Acesta este și motivul pentru care, avînd în vedere reala valoare a lucrării de față, așteptăm cu un îndreptățit interes apariția și a celui de al doilea volum care ar urma să cuprindă, după mărturisirea autorului, alte cîteva elemente esențiale ale unității românești medievale, precum dreptul, mișcările demografice, conștiința unității etnice și unitatea confesională, a culturii și a limbii.

AVRAM ANDEA

Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, Ediție îngrijită, note și indici de Lucian Năstasă. Cuvînt înainte și studiu introductiv de Al. Zub, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990, 390 p.

Parcurgerea instrumentarului științific util reprezentat de tomurile *Bibliografiei istorice a României* pentru aproape o jumătate de secol, îngăduie rostirea afirmației că, în conivența unui N. Iorga, de exemplu, personalitatea arheologului V. Pârvan se detașează în contextul istoriografiei autohtone, reținînd atenția contemporanilor preocupați de studierea și redarea operei sale.

Excursul restitutiv efectuat de către prof. Al. Zub în cuvîntul introductiv al ediției îngrijite de laboriosul cercetător ieșean Lucian Năstasă, evidențiază cîteva direcții esențiale în traseul vieții și activității istoricului menționat: tipărirea în engleză a sintezei despre *Dacia* (1928), volumul colectiv cu caracter omagial din 1934, inițiativa discipolului R. Vulpe din 1937, seria „Biblioteca Vasile Pârvan" și antologia de texte elaborată în Seminarul diriguit de pedagogul O. Ghibu la Universitatea clujeană, pentru ca saltul în timp pînă astăzi să însumeze volumul de *Corespondență și acte* (1973), ediția aceluiași R. Vulpe (1974), *Bibliografia* (1975), *Scrierile* (1981) și *Getica*, reeditată de Radu Florescu.

Lucrarea prezentă reține atenția prin înfățișarea celor dintîi preocupări de studiu ale lui V. Pârvan vizînd istoria medie (6 contribuții) și cea modernă (12), într-o ordonare tematică odată cu aranjarea materialului după un criteriu strict cronologic. Două au constituit motivele de ordin biografic reținute pentru explicarea aplecării către domeniile în cauză, respectiv ucenicia universitară pe lîngă magiștrii precum D. Onciul, I. Bogdan și stagiul bibliotecăresc la Academia Română, ca dominante caracteristice pentru intervalul creionat în selecția dată, delimitînd astfel anii ultimi petrecuți în țară și cei dintîi la specializarea din străinătate. În fapt, „privirea în atelierul istoricului", efectuată de Al. Zub reliefează însemnătatea triadei D. Onciul, I. Bogdan și N. Iorga, — ultimul facilitînd colaborarea lui V. Pârvan la „Semănătorul" și „Neamul Românesc" cu nota de lectură, dări de seamă și portrete —, ca și interesul pentru românii din Transilvania, sorgimentat de influența corpului profesoral, a colegilor dar și de impactul publicisticei militante sub aspect patriotic de dincolo de Carpați.

Nota asupra ediției, cu mențiunea că textele au fost reproduse integral și ordonate alfabetic, lista de abrevieri și indicele de nume reprezintă un prim și temeinic aport restitutiv realizat de autorul ediției de față. Grupajul de studii vizînd istoria medie autchtonă, despre menționarea românilor în Cronica Notarului Anonim și trecutul Moldovei în veacul XV, preocupările de genealogie sînt urmate de partea mai bogată tematic în legătură cu viața și opera patriotului transilvan Al. Papiu Ilarian, pentru ca succintele note de lectură, 19 în total, să se refere la contribuții diverse semnate de Gy. Alexics, A. Bunea, C. Cogălniceanu, N. Iorga, Al. Lapedatu, V. Mangra, I. Nistor, R. Rosetti, apărute în publicații ca „Epoca", „Junimea literară", „Revista bibliotecarilor", „Viața Românească", „Voința Națională" și să întregească tabloul preocupărilor de debut ale istoricului-arheolog redat circuitului științific într-o postură inedită.

Remarcăm, totodată, sîrguința îngrijitorului în acțiunea de îngrijire și uniformizare a aparatului inițial de note, cu amendamentul că s-ar fi cuvenit două trimiteri în plus ca să se explice sensul articolului cuprins între paginile 325—328: despre Kossuth Ferenc, conducătorul partidului independent ungar, Széll Kálmán, prim ministru între 1899—1903 și urmașul imediat la guvernarea Ungariei vremii, Khuen-Héderváry Károly (1903).

Indiferent de aceste „adăugiri" ale lectorului, ediția de față reprezintă în mod indiscutabil un cîștig notabil atît pe seama hărniciei și competenței școlii istorice ieșene, care-și prețuiește din nou înaintașii într-un fel cu totul aparte, cît și pentru știința noastră istorică.

STELIAN MÎNDRUȚ

Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p.

Resurecția vădită cu precădere în ultimii ani față de „scoaterea din uitare" a personalităților scrisului istoric național, cu raportare directă și circumscrisă la corifeii școlii istoriografice clujene interbelice, generos oblăduită în cadrul colecției restitutive inițiate de editura „Dacia" prin volumele despre Ioan Lupaș, Vasile Bogrea, Mihail Macrea, Mihail P. Dan sau alții, relevă acum, în ediția îngrijită acrib de profesorul Pompiliu Teodor, aportul istoricului Silviu Dragomir la dezvoltarea științei noastre, cu referire imediată la momentul 1848. Dacă repunerea în circulație a monografiei despre „Avram Iancu" efectuată în anul 1988 de către Francisc Păcurariu în cadrul „Bibliotecii pentru toți" a însemnat un îndemn către acțiunea de popularizare, întreprinderea de față, vastă și cu un veridic caracter justițiar, — compa-

rabilă eventual cu cea realizată de colectivul ieşean faţă de memoria lui Gh. I. Brătianu — tinde să creioneze într-o declarată internaţionalitate istorico-istoriografică, tocmai figura pecialistului participant la cîteva evenimente fundamentale ale edificării României veacului XX: desăvîrşirea unificării statale, făurirea vieţii universitare clujene şi apărarea integrităţii teritoriale în epoca interbelică. Argumentul definitoriu pentru caracterizarea personalităţii cărturarului Silviu Dragomir în ipostaza de exeget al revoluţiei de la 1848 în Transilvania şi implicit în cadrul general al Ţărilor Române se constituie pe dualitatea analizată monografiilor elaborate şi a colecţiei semnificativ intitulate „Studii şi documente privitoare la revoluţia din 1848".

Editorul efectuează în judicioasa introducere un necesar proces de raportare la progresele cercetării şi la sensibilitatea istoriografică contemporană pentru a fixa un reper viabil în evaluarea contribuţiei de ansamblu a istoricului în cauză la cristalizarea problematici ireconstituite ca atare. Prof. P. Teodor face o trecere în revistă a fazelor devenirii omului de ştiinţă şi a perioadelor istorice studiate, motivînd astfel aplicarea deosebit manifestată de S. Dragomir în legătură cu fenomenul revoluţionar în cîteva faze: a) monografiile despre Avram Iancu şi Ioan Buteanu (1924, 1928) şi discursul de recepţiae la Academie despre C. Romanu Vivu (1929); b) cercetarea caracterului unitar al desfăşurării evenimentelor în lucrarea denumită „Nicolae Bălcescu în Ardeal" (1928); c) intenţia de a reconstitui fenomenul în globalitate tocmai în ideea publicării unei colecţii de studii şi documente, după ce, fixase în prealabil în plan istoriografic schema de tratare, problematica de bază şi direcţiile programatice esenţiale demersului respectiv; d) angajarea unui dialog ştiinţific la mijlocul deceniului patru interbelic pentru propagarea rezultatelor cercetării istorice româneşti în raport cu ofensiva istoriografică iredentistă.

Gîndul deseori mărturisit de prof. P. Teodor după efectuarea analizei volumelor I—III, V ale colecţiei menţionate şi în legătură imediată cu cel inedit, vizează realizarea unei ediţii critice integrale a istoriei revoluţiei de la 1848, odată cu includerea părţii masive rămase în manuscris, volumul VI, restituit drept corolar şi îndemn către o necesară reflecxie şi meditaţie istorică asupra vieţii şi activităţii istoricului militant, căruia îi apărea postum monografia citată despre „Avram Iancu" (1965).

În consecinţă, atît nota asupra ediţiei cît şi cuprinsul cărţii reflectă faptul că editorul restituie cronologic studii importante dintr-o perspectivă a istoriei istoriografiei, care să sublinieze concepţia istoricului la anumite date concrete. Realizarea se face conform normelor în uz, cu note explicative extinse şi cu trimiteri la bibliografia actualizată.

Nu insistăm asupra detaliilor studiilor în volumul restitutiv, ci dorim să evidenţiem importanţa actului ca atare în reliefarea personalităţii de excepţie ,sub aspect istoric şi raport istoriografic, reprezentată de către Silviu Dragomir. Pe cînd oare o ediţie Alexandru Lapedatu, de exemplu, sau alte contribuţii restitutive care să ofere atît la nivel introspectiv cît şi la cel global, imaginea veridicei şcoli istorice clujene dintre cele două războaie.

STELIAN MÎNDRUŢ

„The New Zealand Armorist. Journal of the Heraldry Society", (New Zealand Branch, Inc.), Auckland, Nr. 22, November 1983, 20 p.; Nr. 23, May 1984 ,17 p.; Nr. 24, December 1984, 17 p.; Nr. 25, March 1985, 17 p.; Nr. 26, July 1985, 17 p. Nr, 27; Autumn 1986, 17 p.; Nr. 28, Winter 1986, 17 p.

The New Zealand Armorist" este jurnalul ramurii neozeelandeze a Societăţii britanice de heraldică. Se înscrie în aria publicaţiilor heraldice din Noua Zeelandă cum sînt: „Commonwealth Heraldry Bulletin", „Newsletters" şi „The Armorist" predecesorul, timp de 21 de numere, pînă la începutul anului 1983 al noii reviste pe care o recenzăm acum. The N. Z. Armorist" apare sub îngrijirea editorului Jim McCready, din Dunedin, este tipărit de către Ken McGrath din Auckland, în timp ce Consiliul societăţii heraldice (ramura din Noua Zeelandă) se întruneşte la Wellington.

Numărul 22 (Nov. 1983) este deschis cu editorialul inimosului Jim McCready. Sînt prezentaţi, în primul articol al revistei, doi cavaleri de Malta (ramura protestantă, nu catolică

a Ordinului), din Noua Zeelandă, prilej pentru a le descrie stemele şi pentru incursiuni genea-ogico-istorice.

1. Dr. John Boyd are ca stemă (dată la Londra, datată 9 septembrie 1977) un scut cu cîmp verde încărcat de o pasăre, între trei coroane de aur, care ţine în gheare şarpele şi bastonul lui Aesculap. Scut timbrat de coif avînd deasupra o coroană de scaieţi, trifoi şi cruciuliţe de Malta. Creştet, mînă binecuvîntînd. Totul pe o cruce de Malta cu bordură de aur. Dedesubt deviza „Confido" şi decoraţiile personale.

Pasărea este caracteristică Noii Zeelande, bastonul lui Aesculap ne arată cariera posesorului în timp ce deviza şi mîna binecuvîntînd aparţineau conţilor de Kilmarnock, al căror nume de familie este Boyd. Ascendenţa scoţiană şi irlandeză este ilustrată prin coroana de scaieţi (Scoţia) şi trifoi (Irlanda). Dr. Boyd a fost medic militar, încheindu-şi cariera cu gradul de colonel (trei stele în armata Noii Zeelande) deci trei coroane de aur în cîmpul scutului. Faptul că a servit de 35 de ani în prioria din ţara sa a Ordinului Cavalerilor Sf. Ioan (de Malta) este ilustrat de crucea Ordinului, aşezată în spatele scutului.

2. Dr. Rex Whright-St Clair, este istoricul oficial al ramurii din ţara sa al Ordinului. Stema (Londra, 14 martie 1987) : cîmp verde, pe o ţeapă de argint ondulată, între doi vulturi cu pene în cioc, trei cărţi avînd coperţile negre cu cîte o cruciuliţă de Malta de argint. Creştet, cormoran ţinînd în cioc bastonul lui Aesculap.

Cîmpul verde, ţeapa de argint ondulată şi cormoranul reprezintă ţinuturile natale ale posesorului stemei, aflate la marginea oceanului şi străbătute de un rîu cu meandre. Cărţile sînt o referire directă la cel ce este istoricul oficial al Ordinului. Cei doi vulturi, „regi ai păsărilor" se referă la prenumele Rex, în timp ce bastonul lui Aesculap se referă la cariera posesorului stemei.

În continuare revista ne dă o listă a Ofiţerilor de arme, din Colegiul de Arme de la Londra. Urmează un scurt expozeu al Seminarului heraldic din 1983, ţinut sub egida Centrului pentru educaţie permanentă al Universităţii Auckland. Seminarul s-a desfăşurat pe trei secţiuni : heraldică militară, heraldică ecleziastică şi reguli de heraldică în Noua Zeelandă. Au fost susţinute opt expuneri (comunicări) şi au fost vernisate două expoziţii, una de steme iar cealaltă de fotografii cu tematică heraldică.

Revista continuă cu prezentarea unui artist heraldic (Geoffrey Musset) specializat în ex-libris. Apar apoi cîteva lămuriri la articolele apărute în revistă *The Coat of Arms* (probabil, tot o publicaţie neozeelandeză). Revista recenzată de noi se încheie cu două contribuţii una despre vitralii heraldice, iar celălalt despre evoluţia stemei Şcolii superioare din Otago (oraşul Dunedin). Dunedin este echivalentul în limba gaelică pentru Edimburgh.

Editorialul numărului 23 (May 1984) adresează un cuvînt de sprijin colecţionarilor. Urmează prezentarea stemei comandorului G. Shotter (Londra, 20 aprilie 1983) : argint cu două capete de taur roşii armate cu aur în ţeapă, doi boboci de trandafir roşii în fascie, perechi de săgeţi în săritoare. Creştet, dragon marin cu ramură de stejar.

Capetele de taur sînt o aluzie la faptul că şapte generaţii au fost măcelari în ţinutul englez Hampshire (vezi bobocii de trandafir) iar săgeţile (to shoot = a trage cu arcul) sînt o aluzie la numele Shotter. Dragonul marin este un indiciu al gradului de comandor.

Urmează prezentarea stemelor Şcolilor superioare din Timaru (Insula de Sud), în timp ce capitolul rezervat artiştilor heraldici ni-l prezintă pe Don Pottinger. Subiectul următor, structurat în trei părţi, se referă la coroane. În prima parte sînt prezentate opt feluri de coroane din epoca romană, în cea de-a doua zece coroane medievale (cu ilustraţia de rigoare), în timp ce ultima parte se referă la şapte tipuri de coroane (de asemenea cu ilustraţii). În finalul revistei, vitralii heraldice, în ideea continuării publicării unor piese de la Antipozi în colaborare cu europenii, care au editat, începînd cu 1956, *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, ajuns în prezent /1984 — n.n./ la volumul 20.

Editorialul numărului 24 (December 1984) celebrează jumătatea de mileniu de la fondarea Colegiului de Arme din Londra. Venerabila instituţie cuprinde azi heralzi (ofiţeri de arme), heraldişti, artişti. Şi acest număr respectă tipicul, prezentînd la început o stemă, cea a lui Sir Alan Clifford Perry (Londra ,8 martie 1982) : argint cu săritoare de argint, două pere în ţeapă, trei fascii micşorate ondulate albastre încărcate cu boboci de trandafiri roşii ; o perucă în centru. Coif. Creştet, o corabie avînd între catarge un mănunchi de săgeţi. Sub scut, deviza şi două distincţii. Simbolistica este următoarea : perele sînt o referire la numele Perry, fasciile ondulate şi corabia sînt o referire la faptul că familia a imigrat în Noua Zeelandă cu primele patru corăbii care au ajuns la Otago. De unde a venit această familie ? Din Anglia, după bobocii de trandafir. Pentru că Sir Alan a fost membru al Curţii Supreme, mobilelor heraldice li s-a adăugat o perucă. Săritoarea (din scut) şi mănunchiul de săgeţi (din creştet) sînt piese pe care le-a moştenit după mamă. Sub stemă se află o

distincție britanică pe care a primit-o în calitatea sa de jurist, și una daneză, ca fost consul onorific al Danemarcei la Christchurch.

Evoluția stemei consiliului orașului Timaru și un scurt articol despre coifurile pictate din colecțiile bavareze și vieneze preced prezentarea unui ex-libris. Facem apoi cunoștință cu un Donald Roger Barnes, artist neozeelandez cu sînge maori, care a dus faima țării sale pînă la Londra și chiar la Curtea Angliei, executînd stema lui William Allan Davis „sheriff of the City of London" și un ex-libris pentru — pe atunci — Lady Diana Spencer. D.R.B. a fost editorul revistelor de specialitate „Commonwealth Heraldry Bulletin" și „The Armorist", reviste despre care aminteam la început și care au precedat „The N. Z. Armorist". Partea a doua a studiului despre vitralii heraldice se ocupă de tehnicile secolului al XII-lea descrise de Theosophilus în *De Diversis Artibus*. Stemele mănăstirii Ruti (Elveția), a localității Weissenburg (lîngă Berna) și a Insulei Man preced prezentarea sumară a unei vechi cărți de heraldică, *The British Compendium;* or *Rudiments of Honour*, Londra, 1723, (cîte pag?), preț (atunci) șapte șilingi și șase pence.

Numărul 25 (March 1985) cuprinde un editorial dedicat drepturilor femeilor, pentru că 1985 urma să fie ultimul an al Deceniului ONU în favoarea promovării drepturilor femeilor.

Primul cavaler al Ordinului Jartierei, originar din Noua Zeelandă, a fost Lord Elworthy. Ordinul datează din 1348, din el făcînd parte suverana Regatului Unit, prințul moștenitor, 24 cavaleri și cîțva „extra-knights", atît cît permit statutele. Sediul Ordinului se află la Westminster. Stema baronului Elworthy este următoarea: Albastru, cu leu trecînd despicat aur cu argint între două bare despicate argint cu aur, în cap trei monede; scut timbrat de coroană baronială timbrată cu coif cu gratii de aur. Creștet, coif de oțel. Suporți, două berze afrontate cu colier în formă de coroană astrală de care atîrnă cîte o cheie de forma literei F dublată și spate în spate.

Albastrul, din cîmpul scutului, două bare de aur și trei monede în cap sînt culorile familiale. Stema a fost dată la Londra în 1977, pe cînd acest mareșal din Royal Air Force era conetabil și guvernator al castelului Windsor. Leul din stemă este o referire directă la stema suveranei, coroanele astrale se referă la ofițerul superior din RAF, în timp ce cheile sînt legate de funcțiile de conetabil și guvernator al castelului Windsor.

În continuare revista dă sfaturi celor care se ocupă de vexilologie, spunînd că steagurile personale din zilele noastre se confecționează din mătase ori satin cu dimensiunile 70 cm × × 88 cm (proporție 5 : 4). Urmează prezentarea unui ex-libris local al cărui posesor are strămoși originari din Normandia, în timp ce partea a II-a a studiului despre vitralii heraldice ne pune în temă cu tehnicile de lucru din Anglia secolelor XVI—XVII. Pentru a introduce o notă de exotism în lumea neozeelandeză, este descrisă stema ducelui Albrecht de Austria, stemă aflată în catedrala din Brno (Cehoslovacia). Este vorba de stema împăratului Albrecht al V-lea (1404—1439), duce ereditar de Luxemburg, rege al Ungariei și al Boemiei, din 1437.

Jill Totty, este artistă specializată în domeniul ceramicii. Ceramistul pregătește vasele în timp ce artista se ocupă doar de ornamentica lor. După o scurtă incursiune, de o jumătate de pagină, în lumea animalelor din heraldica britanică „The N. Z. Armorist" se încheie cu un studiu despre vitraliile heraldice de la Universitatea Otago, descriind zece din ele, de fapt steme aparținătoare unor membri ai Consiliului de conducere al Universității precum și stemele unor personalități ale orașului Dunedin, toate din a doua jumătate a secolului trecut.

Editorialul numărului 26 (July 1985) atrage, elegant, atenția asupra greșelilor din heraldica actuală, menționate fiind cele din stema Noii Zeelande în versiunile 1911, 1931, 1940 și 1956.

Facem apoi cunoștință cu Norman Manwaring, artist de la Colegiul de Arme din Londra, a cărui hobby este istoria. În continuare, un succint articol, scoate la lumină legăturile dintre heraldica scoțiană și emblemele recente ale diverselor instituții din țara de la Antipozi. O adevărată surpriză (pentru noi) o constituie apariția (fără explicații ori comentarii) a stemei teritoriului St. Kitts și Nevis. Este prezentată apoi o fotocopie a unei diplome, de înobilare cu stemă, scrisă în gaelică (varianta irlandeză) și engleză, emisă la Dublin în 1975, de către „Chief Herald of Ireland", pentru Ralph McClary din Christchurch. În semn de ultim omagiu pentru fostul Speaker al Parlamentului Noii Zeelande, Hon. Sir. Basil Malcom, decedat în 1985, revista prezintă stema de doliu a acestuia. Sub titlul *Un armorial folositor din 1688* ne sînt prezentate două cărți de joc, cu stemele unor nobili ai timpului. Setul complet a apărut prin grija Companiei meșterilor pentru cărțile de joc din Kent (Anglia). Spre final este expusă și explicată stema lui Robert Gideon de Joux, din Christchurch, descendent al unei vechi familii geneveze, stemă acordată în 30 august

1984 la Edimburgh, de către regele de arme din Scoţia. Stema cantonului elveţian Zug şi partea a IV-a a studiului despre vitraliile heraldice încheie revista.

În numărul 27 (Autum 1986) editorialul este urmat de stema 1 Dr. Cedric Claude Day, cavaler de Malta (evident ramura protestantă). Cîmpul, avînd culorile azur şi argint se referă atît la culorile Universităţii Durham, unde el a studiat medicina, cît şi la ţinuturile de baştină ale fam. Day. Stelele şi soarele din cîmpul scutului au o dublă semnificaţie: a) se referă la numele de familie (Day, day = zi) b) la cariera de medic. Stema i-a fost acordată în 10 ianuarie 1984. Incursiunea — începută în precedentele numere ale revistei — în istoria stemelor de colegii din Noua Zeelandă este continuată cu o referire la Colegiul Knox, Univ. Otago, Dunedin. Facem apoi cunoştinţă cu stema personală a lui Albrecht Dürer (1471—1528). Heraldica aplicată (cu referire directă la ex-libris), animalele ca mobile în scut, vitraliile heraldice şi confirmările unor steme irlandeze şi scoţiene din anii '70 încheie revista.

Numărul 28 (Winter 1986), de altfel ultimul din această mini-colecţie recenzată de noi, ne descrie ex-librisul lui Ledlie Alexander Stuart, Fsq, din Dunedin (30 iulie 1980, Edimburgh). Fascia în tablă de şah albastru cu argint aparţine casei domnitoare Stuart. Creştet, cap de lup din profil (tot piesă a familiei Stuart) cu ochi de aur (străbunicul lui L-A. Stuart a fost căutător de aur în Australia înainte de a se stabili în Noua Zeelandă. Stema nedatată a lui Garnet James Colwell din Noua Scoţie, Canada (pe argint o monedă cu raze de aur, încărcată de o mierlă), este publicată cu scopul de a strînge legăturile şi sub raport heraldic — dintre ţările Commonwealth-ului. Un nou capitol referitor la vitraliile heraldice precede prezentarea unui artist, membru al Societăţii anticarilor herladici. Notele biografice sînt însoţite de trei reproduceri ale stemelor create de Henry Wilfrid Gray, două ale regilor de arme din Anglia şi celălalt al comitatului Lancaster. În continuare sînt prezentate stemele unor instituţii publice (şcoli, spitale) ale căror rădăcini sînt scoţiene. Noile arme care încarcă stema statului Santa Lucia sînt ilustrate într-un timbru cu valoarea de 65 cenţi. Prima stemă a fost acordată teritoriului în 1979, după cîştigarea independenţei.

Ultimele pagini sînt rezervate mozaicurilor, fiind prezentate nu mai puţin de 12 tipuri de clară inspiraţie heraldică.

Prezentînd „The New Zealand Armorist" am încercat să aducem la cunoştinţa cititorilor preocupările de natură heraldică dintr-o ţară a cărei colonizare (oficială) a început tîrziu, în 1840. Am zăbovit mai mult în prezentarea stemelor recent acordate, pentru a înţelege mai bine mecanismele heraldicii de actualitate, fericită îmbinare de tradiţii şi realităţi contemporane.

CONSTANTIN ITTU

J. P. Brooke-Little, *An Heraldic Alphabet*, ediţia a III-a, Londra, Robson Books, 1985, 226 p.

Cartea este un ghid al celor ce doresc să se iniţieze în tainele heraldicii, autorul ei, J. P. Brooke-Little, o autoritate în materie, fiind „Norroy and Ulster King of Arms", altfel spus face parte din primi trei heralzi principali ai Angliei şi Ţării Galilor. Şi-a manifestat interesul pentru heraldică încă din anii de şcoală, devenind — în momentul apariţiei acestei ediţii a cărţii — director al Muzeului Heralzilor din Turnul Londrei.

Ierarhia Colegiului de Arme se compune din trei grade: candidaţii, crainicii şi regii de arme, toţi cunoscuţi cu termenul de ofiţeri de arme sau heralzi.

În 1984 s-a celebrat o jumătate de mileniu de la fondarea Colegiului de Arme din Londra. Ediţia aceasta a cărţii s-a dorit a fi contribuţia la eveniment. Cartea este structurată pe cinci capitole inegale ca întindere. Primele patru sînt relativ mai reduse; al cincilea este alfabetul heraldic propriu-zis şi cuprinde 196 din cele 226 pagini ale cărţii.

Primul capitol face o incursiune în istoria heraldicii. Aceasta a apărut o dată cu heralzii a căror menire era aceea de a anunţa turnirele, de a fi soli, de a face recensămîntul nobilimii, devenind experţi în arta heraldică. Treptat au monopolizat acest domeniu ocupîndu-se şi de ştiinţa heraldicii. Heraldica engleză a apărut cu aproximativ un secol după cucerirea normandă. Wilhelm Cuceritorul şi-a răsplătit oamenii cu titluri, onoruri, moşii şi castele. Această nobilime normandă de pe sol englez a folosit, la început haotic, mai apoi cu titlu de ereditate simboluri şi embleme. Cei care au făcut ordine în multitudinea de steme recent

apărute au fost heralzii (crainicii de arme). Breslele, gildele şi în general corporaţiile au început să folosească steme proprii începînd din secolul al XIV-lea, în timp ce — un secol mai tirziu — proaspeţii îmbogăţiţi au obţinut steme personale. Armoariile pot fi întîlnite pe monumente funerare, vitralii, textile, etc.

Ierarhia heralzilor constituiţi în Colegiul de Arme se compune din: candidaţi (pursuivants), crainici (heralds) şi regi de arme (Kings of Arms), toţi cu nume şi titluri distincte. Fiecare din aceşti ofiţeri de arme trebuia să îndeplinească anumite condiţii după care era instalat cu un anumit ceremonial. Candidaţii de arme au fost ucenicii crainicilor dar rolul lor azi s-a schimbat. De patru sute de ani crainicii de arme sînt în număr de şase, purtînd numele unor provincii, fiincă predecesorii lor au fost heralzii particulari ai unor mari nobili. Astfel Heraldul Richmond a fost în serviciul personal al contelui de Richmond; cînd Henric conte de Richmond a devenit regele Henric al VII-lea şi-a trecut heraldul în serviciul Curţii, fapt rămas neschimbat pînă azi. Regii de arme au jurisdicţie teritorială. Autorul cărţii fiind „Norroy and Ulster King of Arms" are jurisdicţie asupra „provinciei" aflată la nord de rîul Trent şi în Ulster. Charta din 1555 limitează numărul heralzilor din Colegiu la 13. În situaţii speciale apar heralzi şi candidaţi (pursuivanţi) extraordinari; astfel, în 1983, a fost creat titlul de Herald extraordinar al Noii Zeelande. Interesant că Australia şi Canada nu au aşa ceva pînă acum.

Sarcinile actuale ale ofiţerilor de arme nu diferă prea mult de ale celor din secolele anterioare. Regii de arme continuă să acorde steme şi să se ocupe de legi şi regulamente heraldice. Stemele Colegiului de Arme de la Londra pot fi acordate tuturor celor din Commonwealth, precum şi cetăţenilor americani cu ascendenţă engleză, galeză, scoţiană şi irlandeză.

Deosebit de interesant este de asemenea capitolul referitor la evoluţia stemelor, O pagină aparte este rezervată devizei heraldice. În Anglia aceasta poate fi schimbată oricînd n timp ce în Scoţia fiind considerată parte integrantă a stemei se moşteneşte fără îmodificări. De menţionat faptul că în Anglia şi Scoţia (ca şi în restul Europei) suporţii (tenanaţii) n-au fost consideraţi de la bun început parte integrantă a stemei. Se face şi o catalogare a celor ce au azi dreptul la aceste ornamente exterioare. Urmează un scurt istoric al coroanelor şi al pieselor care împodobesc creştetul. Sînt prezentate tipuri de steme, specifice posesorilor, corporaţiilor şi posesoarelor. Un loc aparte îl ocupă bisericile anglicană, presbiteriană şi romano-catolică.

În capitolul rezervat gramaticii heraldice este subliniat faptul că nici o lege a acestei vechi ştiinţe nu trebuie considerată sacrosantă şi de neschimbat. Anumite principii generale trebuie respectate. Heraldica engleză fiind de tradiţie franceză (normandă) foloseşte o mulţime de termeni francezi corupţi (spune autorul), adaptaţi pronunţiei limbii engleze (am spune noi). Spre exemplificare sînt luate metalele, culorile şi blănurile. Trecerea de la partiţiunea scuturilor la figurile heraldice se face cu dese referiri la termenii de specialitate care, folosiţi incorect, dau naştere la confuzii în citirea stemelor. Figurile heraldice propiu-zise sînt împărţite în două: piese onorabile, la rîndul lor subdivizate în piese micşorate şi piese onorabile de al doilea ordin; mobilele heraldice sînt împărţite în figuri naturale, artificiale şi himere, toate acestea subîmpărţite la rîndul lor. Din exces de zel unii heraldişti descriu stemele adăugînd o mulţime de amănunte nu neapărat necesare. În dorinţa de a corecta astfel de greşeli autorul formulează cîteva reguli, din care am spicuit următoarele:

1) Cînd trei mobile încarcă un cîmp şi sînt plasate două în cap şi una la bază, nu se mai menţionează poziţia lor.

2) Termenul *rampant* are o semnificaţie clară (atît în lb. engleză cît şi în lb. română — n.n.) astfel că explicarea lui nu mai este necesară.

3) Dacă leii sînt roşii sau încarcă un cîmp roşu, limba şi ghearele trebuie să fie albastre; nu trebuie menţionat la descriere. Dacă limba şi ghearele sînt de alt smalţ atunci se va face precizarea „limbat şi armat de /culoarea smalţului/". Cît priveşte regulile care se referă la coifuri, acestea s-au modificat în decursul timpului, azi apărînd ca firesc dacă un coif de corporaţie sau de mic nobil este din oţel cu vizieră închisă şi aşezat spre dreapta, cel al unui cavaler sau baronet are viziera deschisă şi este aşezat din faţă, în timp ce acela al unui Peer este din argint cu şase gratii de aur, aşezat jumătate la dreapta, iar coiful regal este din aur cu bare asemenea şi aşezat din faţă. Capitolul se încheie cu cîteva sfaturi pentru descrierea suporţilor; dacă sînt identici se descrie unul din ei, menţionîndu-se faptul că are un pandant, dar dacă sînt diferiţi se începe cu cel din dreapta.

Al patrulea capitol al cărţii cuprinzînd doar patru pagini se referă la jurisdicţia heraldică, la actualele legi care guvernează heraldica şi cu referiri speciale la modul în care pot

fi moştenite stemele şi de către cine. Problemele litigioase sînt rezolvate în concordanţă cu codul civil. *The Court of Chivalry*, locul unde se dezbat aceste litigii cuprinde un corp de jurişti specializaţi strict pe heraldică. Noţiunile de drep civil roman îşi dau mîna cu cele mai recente acte (legi) ale Parlamentului britanic. Stemele sînt dovada unor onoruri fiind mai puţin privite ca proprietate personală. Moştenirea heraldică se face, în general, pe linie paternă şi în principiul dreptului de primogenitură. Sînt desigur şi excepţii.

Unii posesori de steme de azi folosesc în alcătuirea lor anumite (subliniem *anumite*) mobile din stemele ţinuturilor de baştină, ale colegiilor de unde au studiat, ale instituţiilor cu care au avut ceva comun. Procedeul nu este greşit; din contră, este încurajant. În schimb este respins procedeul de însuşire în totalitate a unei steme care nu-ţi aparţine, indiferent dacă familia care a purtat-o iniţial mai există ori s-a stins.

Alfabetul heraldic cuprinde 1 286 termeni care sînt explicaţi destul de detaliat, alfabet însoţit de 374 desene ilustrînd termenii respectivi.

An Heraldic Alphabet este nu numai un ghid de termeni şi devize ci şi o carte de referinţă, dîndu-ne un sprijin în înţelegerea dezvoltării artei şi ştiinţei heraldice. Clară, hotărîtă şi precisă, cartea, cu glosarul de termeni, este utilă atît studenţilor cît şi celor pasionaţi ori intrigaţi de acest subiect.

CONSTANTIN ITTU

Bibliotheca Corviniana 1490—1990. International Corvina Exhibition. On the 500 th. Anniversary of the Deatht of King. Mathias, National Széchényi Library 6 april—6 october 1990, Budapest, 1990, 162 p. CXVII il, col.

Biblioteca Naţională Széchényi a organizat, cu ocazia aniversării a 500 de ani de la moartea regelui Matei Corvin (1458—1490), o impresionantă expoziţie de codice şi incunabule, care au aparţinut odinioară celebrei *Bibliotheca Corviniana*. Deschisă pentru public între 6 aprilie — 6 octombrie 1990, expoziţia a prezentat istoricilor, bibliofililor şi iubitorilor de cultură o parte din exemplarele reprezentative ale bibliotecii particulare a lui Matei Corvin, care se păstrează încă pînă astăzi în diferite colecţii şi biblioteci din lume. Este vorba de exemplare care provin actualmente din 44 de instituţii (începînd cu *Staatsbibliothek preussischer Kulturbesitz*, Berlin şi sfîrşind cu *Nacionalna i sveučilišna bibliotheka*, Zagreb).

Expoziţia, organizată după principii ştiinţifice şi tehnice moderne — nu numai în ceea ce priveşte modalităţile de expunere şi de valorificare a cărţilor vechi ci şi în direcţia păstrării lor pe toată durata manifestării într-un microclimat adecvat şi constant —, a fost înzestrată cu un excelent catalog. Tipărit în condiţii tehnice de excepţie, catalogul permite publicului vizitator rememorarea unor etape din existenţa bibliotecii, graţie densului text semnat de Csaba Csapodi şi Klára Csapodi-Gárdonyi (pp. 5—32). Lor le datorăm şi descrierea corvinienelor autentice prezentate în cadrul expoziţiei. La îndemîna aceluiaşi catalog ni se oferă şansa de-a admira cele mai reprezenative exemplare în ceea ce priveşte conţinutul dar şi sub aspectul realizării lor artistice (miniaturi, legături ş.a.), prezentate de organizatori în cadrul manifestării de talie internaţională.

Profesionalismul catalogului rezultă, în primul rînd, din temeinicia studiului introductiv (în care se dezbate soarta bibliotecii lui Matei Corvin; se oferă informaţii despre copişti şi ilustratori, cărora biblioteca le datorează atît de mult din faima ei, fără să fie ocolite aspecte referitoare la influenţa ei culturală în epocă; declinul şi destrămarea bibliotecii, respectiv conţinutul ei). Totodată, trebuie să evidenţiem descrierea exemplarelor autentice, care au făcut parte din *Bibliotheca Corviniana* (pp. 151—161). Cărţile descrise sînt împărţite, după conţinutul lor, în *libri philosophici* (filosofie clasică greacă şi romană, filosofie medievală); *libri theologici* (biblii, cărţi liturgice, autori greci şi latini despre biserică, teologi medievali); *libri historici* (istorici clasici greci şi latini, bizantini şi umanişti); *libri philologici et libri juridici*; *litteratura* (clasici greci şi latini; autori medievali şi umanişti); *libri geographici*; *libri astronomici*; *libri medici*; *libri ethici* ş.a. În totalitate, această descriere conţine, pornind de la cercetările datorate lui Csaba Csapodi şi Klára Csapodi-Gárdonyi, 216 poziţii.

Parcurgerea catalogului expoziţiei *Bibliotheca Corviniana* incită şi prin reproducerile color după cele mai izbutite pagini, sub aspect artistic, din cărţile bibliotecii lui Matei Corvin

un adevărat focar de cultură și civilizație umanistică. Evident, recompunerea bibliotecii, a cărei importanță științifică n-a fost știrbită de trecerea secolelor, este departe de-a fi încheiată. Continuarea investigațiilor în biblioteci și colecții s-ar putea solda cu surprize. Cînd afirmăm aceasta, ne gîndim de pildă la codicele Andreas Vendramin, *Promissio* (1476) de la Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia (cota: I—28), a cărui miniaturi și ornamente sînt realizate în maniera codicelor corviniene. Este acest codice o *corviniana*? Este o întrebare la care trebuie să se răspundă!

IACOB MARZA

Kódexy slovenskej proveniencie III (Codices qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur III): Július Sopko, *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v Slovenských knižniciach (Codices ac fragmenta codicum bibliothecarum Slovaciae)*, Martin, „Matica slovenská", 1986, 256 p. + /1/f., 481 fig.

Prin actuala lucrare, Ph.Dr. Július Sopko CSc., cercetător la Academia de Științe din Bratislava, continuă cu constanță și răbdare investigațiile sale codicologice, care au început în urmă cu peste 3 decenii. O parte din cercetările lui Július Sopko au vizat și diferite codice de proveniență slovacă, păstrate în biblioteci din România, cu precădere la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia[1]. De data aceasta, strădaniile sale se îndreaptă spre fonduri arhivale și de bibliotecă din Slovacia, în care se conservă manuscrise și fragmente de manuscrise (Bratislava, Kežmarok, Košice, Levoča, Martin, Poprad, Prešov). Ca și în alte cazuri, cercetările vizează nu numai valorificarea tezaurului de manuscrise și de fragmente de manuscrise păstrate pe teritoriul actual al Slovaciei — sub aspect strict codicologic și științific — ci și evidențierea unor eșantioane ori medii culturale din Slovacia medievală, în care au fost copiate ori miniate codice, ca rezultat al activității unor scriptorii. Itinerariile urmate de aceste manuscrise prin diferite climate au contribuit la răspîndirea culturi clasice grecești ori latinești în Slovacia. Ele au creat, totodată, condiții propice pentru dezvoltarea și înflorirea culturii slovace medievale, căci multe din aceste codice conțin texte în limba slovacă veche ori au fost copiate și miniate de cărturari din Slovacia.

Metoda de cercetare clară și modernă, din care nu lipsesc aplicația și sistemul, este prezentă și în actuala lucrare a Ph. Dr. Július Sopko. Ne convingem de aceasta, nu numai dacă parcurgem prefața (*Praefatio*, pp. 11—16) ori textul propriu-zis al catalogului (*Catalogus codicum manu scriptorum*, pp. 21—172) ci și unele secvențe ale volumului, deosebit de utile și absolut necesare într-o investigație codicologică. Remarcăm, în acest sens: *Compendia et opera breviter citata*, pp. 17—18; *Abbreviaturae et explicationes*, p. 19; *Tabulae*, pp. 173—203 (*Codicum signorum concordantiae; Codicum aetas; Codices, in quibus operis perfectionis annus indicatur; Operum initia; Index nominum et rerum; Index speciminum*).

Concepția aplicată de Július Sopko în cercetarea și prezentarea codicelor este concretizată într-o modernă schemă de descriere a exemplarelor. Descrierea unui codice conține următoarele puncte: 1) structura „caietelor"; 2) scrierea; 3) legătura (coperta); 4) filigranul; 5) datarea, proveniența, posesor. Ca și în alte cazuri, autorul acordă o mare importanță materialului iconografic. De data aceasta, sînt reproduse în condiții tehnice de excepție 48 imagini (pp. 205—256) din manuscrisele cercetate.

Cine parcurge cu atenție *Index nominum et rerum* al lucrării poate identifica, de la o primă lectură atentă, referințe la istoria românilor. *Carmen ad Nicolaum Olah, archiepiscopum Strigoniensem*, datorită lui Stephanus Beythe, 1551—1558 (ms. 568, f. 4 v—5 r); *Dacia habet /.../*, sec. XIV (ms. 501, 1 r a—2 v b); *Andreae Monozloi refutatio confessionis a Joanne /?/ David in Transilvania divulgantis*, 1584—1600 (ms. 508, f. 1 r—317 r); *Diarium ac adnotationes variae scholaris cuiusdam Romae commorantis*, 1600—1604 (ms. 421 1, f. 245 r—

1) Vezi prezentarea noastră la Július Sopko, *Codices medii, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*, I—II, Martin, „Matica slovenská", 1981—1982, 304 + 399 p., în „Revista de istorie", 36, 10, 1983, pp. 1 055—1 057. Cf. și Eva Mârza, Iacob Mârza, *Nitriansky kódex (Codex Nitriensis)*, Martin, „Matica slovenská", 1987, 235 p., în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XXV/2, 1988, p. 606—607.

— 248 v) ş.a. rămîn cîteva din informaţiile interesante pentru noi. Ar merita valorificate în cadrul unor studii speciale.

Judecată în ansamblu, lucrarea dr. Július Sopko se impune prin metoda de lucru şi prin conţinut ca o cercetare temeinică şi modernă în domeniul codicologiei în Slovacia. Din multe puncte de vedere ea poate constitui un exemplu pentru viitoarele investigaţii codicologice care trebuie să se desfăşoare şi la noi.

IACOB MARZA

Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848—1867. V. Arbteilung: Die Ministerien Erherzog Rainer und Mensdorff Band 3: 5 November 1861—6 Mai 1862, Bearblitet von Stefan Malfèr mit einem Vorwort von Helmut Rumpler, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1985, LXII + 490 p.

Merită să fie semnalată, deşi o facem cu o mare întîrziere apariţia unui nou volum din marea colecţie a Protocoalelor consiliilor ministeriale austriece dintre 1848—1867. Este vorba de volumul al III-lea al seriei a V-a (Ministerele Rainer şi Mensdorff: 4 februarie 1861—26 iunie 1865; 26 iunie 1865—27 iulie 1865), cuprinzînd perioade: 5 noiembrie 1861—6 mai 1862, volum pregătit de Stefan Malfér şi prefaţat de Helmut Rumpler.

La fel ca şi precedentele două volume, recenzate în această revistă[1], cele 82 de protocoale ale acestei noi apariţii editoriale, constituie un material documentar indispensabil pentru cunoaşterea evoluţiei istoriei politice a Transilvaniei în perioada care a premers întrunirea dietei de la Sibiu din 1863—64. Informaţiile pe care ele le aduc sînt cu atît mai importante cu cît ele se referă la o perioadă foarte puţin cercetată pînă acum în istoriografia noastră. Tocmai de aceea semnalăm aici succint cîteva dintre ele.

Deşi ordinea de zi a consiliilor ministeriale vieneze îmbrăţişează, cum de la sine se înţelege, o problematică foarte vastă internă şi externă, politică şi economică, socială şi culturală, vizînd între Imperiul, problemele Transilvaniei au stat frecvent în atenţie guvernului central. Cel mai adesea ele au fost ridicate de către noul cancelar aulic Francisc Nádasdy care a luat la 7 noembrie 1861 locul lui Francisc Kemény şi a cărui principală misiune era aceea de a face posibilă întrunirea dietei Transilvaniei într-o altă structură decît aceea din 1848. Se urmărea o mai largă reprezentare a populaţiei româneşti ai cărei conducători, pentru a împiedica uniunea cu Ungaria, nu erau, principial, împotriva participării Transilvaniei la lucrările senatului central de la Viena. Întrunirea forului legislativ transilvănean apărea astfel lui Sclmerling, în condiţiile opoziţiei Ungariei şi Croaţiei, ca o principală modalitate de a forţa reuşita noii formule constituţionale, de a transforma Reichsrat-ul vienez cisleitan într-un for cu caracter general sau cel puţin de a crea aparenţele unei asemenea transformări.

Din vastul program de „măsuri şi paşi" prezentat de noul cancelar al Transilvanie ,n faţa consiliului de miniştri de la Viena, trei iniţiative se detaşează cu deosebire.

Prima şi cea mai importantă a fost dizolvarea acelor consilii comitatense, scăunale şi districtuale cu majorităţi nobiliare, instituite în aprilie 1861, care, patronate de Guberniul din Cluj, baraseră drumul dietei. În locul lor se vor institui comitete permanente, secondate de consilii jurisdicţionale alese pe baza normelor electorale de reprezentare a „intereselor", instituite în partea vestică a Imperiului. Deşi noile organisme erau departe de o representare democratică sau cel puţin liberală şi aveau prerogative strict administrative, ele creează totuşi românilor o poziţie mai bună pe plan local şi dovedesc o atitudine mai maleabilă faţă de preparativele întrunirii dietei.

O a doua serie de măsuri ale cancelarului Nádasdy viza instituirea în fruntea unităţilor administrative a unor conducători devotaţi regimului,destituirea funcţionarilor superiori care se opuneau liniei guvernamentale, emiterea unor noi instrucţiuni pentru corpul administrativ, ridicarea remuneraţiei sale etc. Pe această cale în şirul locţiitorilor de comiţi supremi vor

[1] „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca", XXVI (1983—1984) p. 584—585.

intra alți trei înalți funcționari români ce veneau să se adauge căpitanilor supremi ai districtelor Năsăud și Făgăraș.

În sfîrșit, Nádasdy s-a preocupat pentru înființarea unui tribunal civil special pentru pedepsirea delictelor politice de toate felurile, tribunal care să țină locul instanțelor statariale instituite în Ungaria. În Transilvania nu se va introduce totuși jurisdicția militară, iar noul guvernator Folliot de Crenneville, fratele generalului adjutant al împăratului, deși militar nu a fost împuternicit cu prerogativele polițienești depline acordate guvernatorului Pálffy în Ungaria. Cu toate acestea abia după un an, în noembrie 1862, noul guvernator Nádasdy va fi în măsură să demareze pregătirile dietei.

Deși aceste fugitive exemplificări sînt departe de a putea substitui întregul aport informativ al volumului pentru istoria Transilvaniei, ele pot da totuși o imagine a valorii sale documentare.

SIMION RETEGAN

Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Band VI. 1. Teilband, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989, XVI + 819 p.

Apariția unui nou volum al „Istoriei Monarhiei Habsburgice" între 1848 și 1918, ce de al VI-lea, tom I, volum consacrat relațiilor externe ale Imperiului în această perioadă, constituie un adevărat eveniment editorial care interesează direct și istoriografia românească. Atenția noastră pornește, pe de o parte, dinspre raporturile Imperiului Habsburgic și apoi dualist cu statul român, iar pe de altă parte din interiorul monarhiei, de la problemele teritoriilor românești aflate în nordul Carpaților, cu reflectarea lor specifică pe planul politicii externe. Pe un plan mai vast însă, întreaga desfășurare a politicii externe habsburgice și-dualiste în Peninsula Balcanică afectează indirect și pe români. Dar peste acest interes imediat, cel care deschide volumul, este captat de la început de vigoarea și subtilitatea reconsti, tuirii istorice în ansamblul său. O reconstituire erudită și în același timp plină de farmec în care își găsesc locul, una lîngă alta analiza tratatelor diplomatice și prezentarea caracterului diplomaților ,substratul economic și aranjamentul politic ,implicația socială și aspectul militar, negocierea publică și jocul de culise, informația savantă și amănuntul pitoresc.

Volumul debutează cu un mare subcapitol, datorat lui Helmut Rumpler, în care este analizat mecanismul interior al virtuozității diplomației austriece, organizarea și componentele sociale ale polirticii externe habsburgice, situația de drept și sfera de activitate a miniș-trilor și ministerului de externe vienez, reorganizările succesive ale acestuia, începînd cu Schwarzenberg, trecînd prin stipulațiile dualiste și terminînd cu Czernin. O atenție deosebită se acordă prerogativelor de politică externă ale monarhului, structurii interne a ministerului, aparatului său birocratic, serviciilor consulare, stilului de lucru și de conducere al diplomaților, situației lor economice și naționale etc. Acestei dezvăluiri a dedesubturilor funcționale ale politicii externe habsburgice și dualiste i se subsumează și istoria învățămîntului diplomatic austriac, care parcurge și el un drum lung de la Academia Orientală a Mariei Terezia pînă la Academia Consulară organizată în 1898. Rînd pe rînd, sînt prezentate și aici etapele mai importante ale școlii, structura sa socială, sarcinile, concepțiile pedagogice, profesorii, realizările științifice, etc.

Scrutarea diplomației prorpiu-zise habsburgice și apoi dualiste se începe abia cu capitolul al III-lea, datorat lui Francisc Roy Bridge (Leeds), care constituie centrul de greutate al volumului. Unul după altul se perindă în fața noastră marile etape și momente ale relațiilor externe ale Monarhiei: era Metternich, revoluția de la 1848, războiul Crimeii, războiul din 1859, îndepărtarea treptată a Austriei din Germania între 1862—1871, războiul și pacea oriental din 1877—1878, constituirea Triplei Alianțe din 1879, epoca așa-numitei Antante ruso-austro-ungare dintre 1897—1908, primul război mondial și prăbușirea statului austro-ungar. Alte două foarte importante subcapitole ale cărții analizează, pe de o parte, interesele politice și economice ale Ungariei în afacerile externe comune ale Imperiului (autor István Dioszegi), iar pe de altă parte poziția partidelor și grupărilor naționale din partea vestică a Imperiului: germani, cehi, polonezi, ruteni, slovaci, în domeniul politicii externe (autor Thomas Kletečka).

Precedată de o prezentare a raporturilor presei și propagandei cu diplomația, ultima parte a volumului este consacrată legăturilor economice externe ale Monarhiei. Sînt urmărite cronologic, ca un pandant al relațiilor politice, raporturile Austriei cu *Zollverein-ul* german (1848—1871), politica comercială a Austro-Ungariei cu Germania, raporturile sale economice cu statele balcanice și Rusia, raporturile politice și economice ale Monarhiei cu Italia și, în sfîrșit, legăturile sale cu Franța și Anglia.

Cele opt consistente subcapitole ale lucrării sînt urmate de tabele și diagrame, listă de abrevieri, o foarte bogată bibliografie de specialitate, indice de persoane, nume și materii.

SIMION RETEGAN

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE (1990)

1. BELL (P.M.H.), *The Origins of the Second World War in Europe*, Longman, London and New York, 1986, 326 p.

2. BIBÓ (ISTVÁN), *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1986, 462 p.

3. *Dictionnaire d'histoire économique. De 1 800 a nos jours*, Hatier, Paris, 1987, 638 p.

4. DOLOT (MIRON), *Les Affamés L'holocauste masqué Ukraine* 1929—1933, présentation de Guillaume Malaurie, Éditions Ramsay, Paris, 1986, 333 p.

5. DOMENACH (JEAN-MARIE), *Enquete sur les idées contemporaines*, Éditions du Seuil, 1987, 137 p.

6. DOSTAL (WALTER), *Egalität und klassengesellschaft in Südarabien. Antropologische untersuchungen zur sozialen Evolution*. Verlag Ferdinand Berger und Söhne, Horn-Wien, 1985, 457 p.

7. LÉVY (BERNARD-HENRY), *Éloge des intellectuels*, Bernard Grasset.

8. OLIVA (GIANNI), *La resistenze alle porte di Torino*, prefazione di Guido Quazzo, Franco Angeli, Milano, 1989, 404 p.

9. SEYMOUR (MARTIN LIPSET), *Continental Divide. The Values and Institutions of the United States and Canada*, Routledge, New York-London ,1990, 337 p.

10. DE SOTO (HERNANDO), *The Other Path. The invisible Revolution in the Third World* foreward by Mario Vargas Llosa, Harper and Row Publishers, New York, 1989, 271 p

11. TATU (MICHEL), *Gorbatchev. L'URSS va-t-elle changer?*, Le Centurion, Paris, 1987, 269 p.

12. THOM (FRANÇOISE), *La langue de bois*, Julliard, Paris, 1987, 225 p.

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA PE ANII 1988—1989*

Cercetătorii de la Institutul nostru și-au desfășurat activitatea pe o linie de continuitate a preocupărilor lor statornice, concentrîndu-și eforturile de investigare științifică asupra temelor majore și prioritare ale istoriei naționale.

Privind paleta tematică a subiectelor abordate, în cadrul planului de cercetare, observăm cu ușurință tendința de studiere a marilor probleme care au trasat destinul istoric al poporului nostru din cele mai vechi timpuri pînă în contemporaneitate.

Pentru a analiza și judeca realizările științifice ale anilor 1988-1989 vom trece în revistă foarte pe scurt, conținutul acestora așa cum rezultă din rezumatele sintetice solicitate cercetătorilor, ordonate pe criterii cronologice. Amintim că temele de cercetare sînt planificate să se realizeze pe durata cincinalului 1986—1990, nouă revenindu-ne acum sarcina de a analiza faza parțială rezolvată în 1988—1989.

1. -Colectivul de istorie medie format din A. Răduțiu, V. Pervian, I. Dani, și S. Andea, a realizat vol. XVI/2 și XVI/3 (1381—1386) din impresionanta colecție *Documenta Roumaniae Historica*. Astfel se adaugă alte documente din care multe inedite, însumînd cca.610 pagini dactilografiate (orig. latine, traduceri, rezumate) prelucrate după cerințele actuale ale editării izvoarelor diplomatice medievale, în efortul conjugat al istoriografiei noastre de a *finaliza marele* Corpus de documente referitoare la istoria poporului român.

2. Colectivul alcătuit din L. Gyémánt, L. Tauber în colaborare cu Arhivele din Deva a încheiat columul V/1 al seriei A Diplomataria din colecția *Izvoarele răscoalei lui Horia* care cuprinde materialul documentar provenit din arhivele Tribunalului Minier Zlatna, arhiva Comitatului Hunedoara, volum care însumează un număr de 391 documente referitoare la perioada aprilie 1772—15 decembrie 1784. Pentru anul 1989 s-a pregătit vol. VI/1, însumînd 376 p.

3. Seria volumelor de *Documente privind revoluția de la 1848 în Transilvania*, inaugurată tipografic în 1977 a continuat pin realizarea volumului al XV-lea. Colectivul de autori (A. Egyed, I. Botezan, G. Neamțu, D. Károly, S. Benkö, M. Bodor, I. Chindriș, K. Schmidts și S. Mîndruț), sub redacția acad. Ștefan Pascu a depistat și preluat documente ce se referă la evenimentele din luna septembrie și care ilustrează ascuțirea contradicțiilor sociale și naționale după cea de a treia Adunare Națională de la Blaj, în condițiile transformării treptate a revoluției relativ pașnice din primele șase luni ale anului 1848 într-un război civil. Același colectiv a realizat în 1989 vol. XVI.

4. Un alt grup de cercetători alcătuit din S. Retegan, G. Cipăianu și D. Suciu au realizat volumul IX/1 (1876—1877) din marea lucrare *Documente privind problema națională a românilor din Transilvania*. Rod al unei sistematice investigații în cele mai importante fonduri arhivistice din țară volumul cuprinde un foarte bogat material documentar inedit privind una din cele mai importante perioade din istoria mișcării naționale românești transilvănene, perioada ecourilor și eforturilor pentru sprijinirea obținerii independenței statului român liber. În 1989, investigînd arhivele din Cluj-Napoca, Alba-Iulia, Sibiu și București autorii susmenționați au realizat un nou volum.

5. Sub genericul *Dezvoltarea social economică a României întregite între anii 1919—1929*, se realizează o culegere de studii de către Gh. Iancu, Gh. Hristodol, L. Bathory, C. Ivaneș, și N. Păun. Acest volum are o largă paletă tematică, vizînd aspecte ale dezvoltării economice politice, instituționale, probleme ale raporturilor economice externe ale României, precum și confruntări de idei și opțiuni pe tema dezvoltării social-economice a României din primul deceniu postbelic. Sînt relevate inițiativele și demersurile în vederea măririi randamentului muncii, a perfecționării dotării tehnice, dar și a modernizării legislației și a apariției unor noi instituții menite să imprime un ritm mai alert progresului.

6. Ultima temă din șirul lucrărilor mari, colective care și-a dorit să înmănuncheze toate strădaniile și competențele cercetării istorice din țara noastră este *Bibliografia istorică a României vol. VII (1984—1989)*, alcătuită de Șt. Pascu, Gh. Hristodol, L. Bathory, Gh. Iancu, D. Marga, N. Păun, S. Mîndruț și C. Ivaneș. Faza de lucru pe anul 1988 a constat

---

* Această succintă cronică are în vedere numai activitatea actualilor membrii ai Institutului de istorie din Cluj-Napoca. Nu cuprindem creația științifică a arheologilor și a celor de istoria artei care s-au constituit, la începutul anului 1990, în Institutul de arheologie.

în depistarea, transcrierea și clarificarea monografiilor sintezelor, studiilor și articolelor apărute în perioada amintită, iar numărul de fișe bibliografice înregistrat ilustrează productivitatea creației istoriografiei noastre care cercetează toate epocile istoriei României precum și aspecte ale istoriei universale.

În 1989 colectivul amintit a făcut un efort deosebit pentru finalizarea volumului, incluzînd operațiile de verificare, completare, colecționare și pregătire pentru tipar.

Consecința logică a eforturilor de investigare, atît în cadrul planului de cercetare integrat, cît și a temelor abordate în afara planului, s-a concretizat în apariții editoriale deosebit de importante și însemnate pentru istoriografia românească precum cele care urmează:

— *Ștefan Pascu* — The making of the Romanian unitary national state. 1918. București. Ed. Acad. RSR, 1988, 277 p.

Pornind de la unitatea etnică, economică, lingvistică și culturală autorul demonstrează limpede geneza conștiinței de neam, apoi a conștiinței naționale. De la prima unificare politică, sub Mihai Viteazul, la mișcarea Supplexului, la revoluția din 1848, la unirea de la 1859 și la războiul de independență din 1877, se ajunge treptat, la momentele cruciale din anul 1918, cînd are loc apoteoticul final cu caracter plebiscitar de la Alba Iulia care a dus la făurirea statului național unitar român.

— *Ștefan Pascu, C. Gh. Marinescu* — L'opinion publique internationale et le probleme de l'unite nationale et politique des roumains. București, Ed. Acad. RSR, 1988, 210 p.

Explorînd importante documente de proveniență franceză, italiană, engleză, belgiană, rusă, americană, sîrbă și chiar germană și austriacă, lucrarea înfățișează aspecte ale solidarizării și sprijinului opiniei publice internaționale pentru cauza națională a poporului român.

Sub redacția acad. Șt. Pascu, un larg colectiv de autori (V. Cheresteșiu, S. Benkö. L. Botezan, A. Egyed, D. Károly, N. Mureșan, G. Neamțu, M. Bodor și K. Schmidts) a, editat vol. IV din lucrarea „Documente privind revoluția de la 1848 în țările române C. Transilvania". București, Ed. Academiei RSR, 600 p. Volumul reflectă desfășurarea Adunării Naționale de la Blaj din 15—17 mai 1848; influența exercitată de ea asupra participanților, iar prin intermediul acestora asupra tuturor locuitorilor Transilvaniei; întărirea sentimentului solidarității naționale, creșterea avîntului revoluționar antinobiliar în rîndul maselor țărănești și străduaniile autorităților nobiliare de a contracara acest avînt prin măsuri represive.

— Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei vol. IV, Cluj-Napoca, ed. Dacia, 1989, 568 p.

— 1918 la Români. Documente le Unirii. Unirea Transilvaniei cu România, vol VII—X, București 1989 (Ștefan Pascu și colaboratori).

— Gheorghe Iancu, Valeria Căliman, Valeria Branișteș. Corespondență. Ed. Minerva 1989, 313 p.

O importantă și incitantă lucrare este „Dezvoltarea și modernizare în România interbelică 1919—1939". București, Ed. Politică, 1988, 289 p. Pornind de la definirea conceptul de modernizare și dezvoltare și beneficiind de studiul cercetărilor anterioare, autorii (V. Puşcaş, M. Stirban, Gh. Iancu, Gh. Hristodol, N. Păun, L. Báthory, I. Saizu și V. Vesa) urmăresc aspectele principale ale evoluției compartimentelor de bază din structura economică, socială politică și culturală a societății românești interbelice. Pentru a circumscrie problematica românească în cea europeană s-a recurs adeseori la metoda comparatistă a realizărilor din zona central-sud-est europeană și chiar occidentală.

Cercetătorii și-au valorificat străduințele investigației istoriei și în forma studiilor și articolelor publicate în revistele de specialitate sau de cultură. Cum înserarea acestor multiple contribuții ne-ar lua prea mult spațiu ne permitem să relevăm numai numele autorilor acestor contribuții în ordine alfabetică:

S. Andea, L. Bathory, I. Bolovan, L. Botezan, I. Chindriș, S. Cipăianu, L. Gyemant, Gh. Hristodol, Gh. Iancu, D. Karoly, D. Marga, S. Mîndruț, G. Neamțu, acad. Șt. Pascu, N. Păun, V. Pervain, A. Răduțiu, D. Suciu.

Cartea de vizită a institutului rămîne totuși anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca. Al XXVIII-lea număr pe anii 1987—1988, avînd 724 pagini este prefațat de două articole jubiliare, unul semnat de Ioan Chindriș și se referă la „Începuturile Prefecturii Cîmpiei la 1848", iar celălalt aparținînd acad. Ștefan Pascu consacrat împlinirii a 70 de ani de la „Înfăptuirea marelui ideal al poporului român: desăvîrșirea unității naționalstatale în 1918". Le urmează apoi o suită de studii și articole din care cercetătorii noștri au semnat următoarele: Realităților istorice în Transilvania medievală (acad. Șt. Pascu); Scaunul Orăștie (A. E. Dörner); Politica de asuprire a românilor din Transilvania (D. Suciu);

Procesul de presă intentat lui Gh. Bariţiu în 1884 (G. Neamţu); Uzinele de fier de la Hunedoara (L. Báthory); Societăţi anonime petroliere (N. Păun).

La rubrica Miscellanea publică S. Andea, „Contribuţii la repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino"; A. Răduţiu, „Conscripţia lui Petru Pavel Aron din anul 1750. Date noi"; G. Cipăianu, „Un épisode de l'amitié roumano-tchecoslovaque".

Anuarul are o secţiune de dezbateri în care au fost inserate contribuţii privind analiza discursului istoric (D. Marga); Dialogul dintre presă şi corespondenţă (Gh. Iancu), precum şi un bogat compartiment de recenzii, note bibliografice, încheindu-se cu Cronica activităţii ştiinţifice a Institutului şi a Catedrei pe anii 1986—1987 realizată de Gh. Hristodol.

Numărul XXIX pe 1989 are un număr de 653 p. şi înscrie următoarele contribuţii din partea cercetătorilor noştri: Opera şi ideile lui Simion Bărnuţiu (I. Chindriş); Transformări în structura societăţii din Transilvania în primele două decenii de după revoluţia de la 1848 (A. Egyed); Acţiunile Societăţii „Carpaţi" pentru realizarea idealului Dacoromâniei (1884—1885) (G. Neamţu); Uzinele de fier ale statului de la Hunedoara între anii 1919—1940 (L. Báthory); Din tradiţiile revoluţionare ale metalurgiştilor din România (Gh. Iancu, M. Stirban, Şt. Suciu); „Centrul de studii şi cercetri privitoare la Transilvania" Istorie şi activitate (1942—1948) (Şt. Mîndruţ); Contribuţii privind relaţiile domnului moldovean Dimitrie Cantemir cu Transilvania (S. Andea); Poezia lui Gheorghe Şincai (I. Chindriş, V. Sav); Proiecte şcolare româneşti din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea (L. Gyemant); Atitudini privind formarea familiei în societatea românească din nord-vestul Transilvaniei în a doua jumătate a sec. al XIX-lea (S. Bolovan, I. Bolovan); Din corespondenţa lui Artemiu Publiu Alexi cu Ioan Micu Moldovan (I. Botezan, I, Botezan).

*

* *

Un capitol deosebit de important al activităţii ştiinţifice desfăşurate de membrii Institutului în anii 1988—1989 a fost participarea masivă la sesiunile ştiinţifice din oraşul nostru şi multe alte localităţi din ţară.

Deschidem seria manifestărilor ştiinţifice interne cu sesiunea de comunicări organizată cu prilejul împlinirii a *140 de ani de la Revoluţia de la 1848* de Academia RSR, în ziua de 10 iunie 1988 la care au participat acad. Ştefan Pascu cu comunicarea „Revoluţia română din 1848 — o singură revoluţie" şi Ioan Chindriş „Caracterul revoluţiei de la 1848 în Transilvania".

La simpozionul desfăşurat sub auspiciile *zilelor Institutului de istorie şi arheologie* (mai 1988), L. Botezan a vorbit despre Mişcările ţărăneşti din Transilvania în 1848; A. Egyed despre S. Dragomir şi cercetarea revoluţiei de la 1848; acad. Şt. Pascu: Un an remarcabil din istoria poporului român, 1918.

În Secţiunea de istorie medie şi istoriografie au fost audiate următoarele contribuţii din partea cercetătorilor noştri: Litigii de hotar între Orăştie şi Hunedoara (A. Dörner); Repertoriul corespondenţei stolnicului C. Cantacuzino (S. Andrea); Ecouri ale revoluţiei franceze în Transilvania (L. Gyémánt);

În cadrul Secţiei de istorie modernă s-a vorbit despre: Geneza dualismului (D. Suciu); Căsătoria şi familia în N-V Transilvaniei (S. Bolovan, I. Bolovan); Dorul de ţară la emigranţii români din SUA, 1907—1908 (G. Neamţu); Un episod al relaţiilor romane-cehoslovace (G. Cipăianu);

La Secţiunea de istorie contemporană au fost audiate următoarele intervenţii susţinute de membrii Institutului nostru: Progresul unificării legislative în România (Gh. Iancu) Exploatarea bauxitei în România (L. Bathory); Compoziţia naţională a capitalurilor din industria petrolieră (N. Păun; Din istoria presei economice din România (C. Ivanş); S. Dragomir şi editarea documentelor din 1848—1849 (Şt. Mîndruţ).

La sesiunea din mai 1989 s-au prezentat următoarele comunicări: Contribuţii privind stăpînirile familiei Cantacuzino în Transilvania (S. Andrea); Semnificaţia operei lui Simion Barnuţiu (I. Chidriş); Un document care reflectă cîteva din cauzele participării ţăranilor Transilvaniei la revoluţia din 1848—1849 (L. Botezan); Transformări în structura societăţă din Transilvania în primele două decenii de după revoluţia din 1848 (A. Egyed); Şcoală şi societate la românii din Transilvania la mijlocul sec. XIX-lea (S. Retegan); Consideraţii privind structurile de stat din Monarhia habsburgică în perioada 1848—1867 (D. Suciu); „Meteoritul Transilvan" şi alte obiecte zburătoare neidentificate semnalate de presa românească şi săsească din a doua jumătate a sec. XIX-lea (G. Neamţu); Aspecte demografice ale satului din zona Clujului în a doua jumătate a sec. XIX-lea (S. Bolovan, I. Bolovan); Situaţia internaţională a României (dec. 1917—mai 1918) în lumina unor documente brita-

nice (G. Cipăianu); Opinii reformatoare și revoluționare în cele trei articole ale lui Mihai Eminescu publicate în „Federațiunea" la 1870 (G. Neamțu); Înființarea Teatrului Național din Cluj (1919) (Gh. Iancu); Repere privind existența și activitatea Teatrului Național din Cluj la Timișoara între anii 1940—1945 (S. Mîndruț); Publicații periodice româno-italiene în primul deceniu interbelic (C. Ivaneș); Theodor Pallady — repere istoriografice (C. Crăciun).

Sub auspiciile Academiei RSR, Academiei de Științe Sociale și Politice, Academiei de Științe Medicale, Academiei de Științe Agricole și Silvice, Asociației Oamenilor de Știință, Filiala Transilvania, în luna noiembrie 1988 a avut loc o manifestare științifică de mare anvergură, cu participare prestigioasă din toată țara: *Zilele Academice Clujene*. În cadrul ședinței de deschidere a luat cuvîntul acad. Ștefan Pascu, președintele Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., care a vorbit despre: „1 Decembrie 1918, apoteoza unui vis secular".

La Secțiunea de istorie au prezentat comunicări următorii cercetători de la Institutul nostru: I. Chindriș, S. Retegan, A. Egyed, L. Botezan, L. Báthory și N. Păun.

În anul 1989 tot sub egida zilelor Academice Clujene au fost prezentate următoarele comunicări: Cultură și civilizație — concepte integrative (Șt Pascu); Autobiografia lui Gheorghe Șincai (I. Chindiș); Prezența capitalului străin în industria carboniferă românească între 1919—1929 (L. Báthory); Dedicații autografe din fondul de carte Al. Lapedatu din BCU (S. Mîndruț); Considerații demografice asupra unor localități din județul Cluj sec. XIX .(I. Bolovan);

Potențialul științific al istoricilor clujeni s-a validat și cu prilejul sesiunilor din alte centre științifice și culturale ale țării noastre.

Redăm pe scurt unele din manifestările științifice la care au participat cercetătorii în anii 1988 și 1989.

Zilele Institutului de istorie și arheologie, Iași; Călărași: Sesiunea „140 de ani de la revoluția din Transilvania din 1848", Blaj; Sesiunea muzeului din Deva, Reșița a celui din Harghita, apoi la sesiunile organizate de Comitetele de Cultură din Oradea, Hunedoara, Blaj, Bocșa Română; În Cluj-Napoca, la simpozionul „Arhivele în slujba științei și culturii", la sesiunea Societății de Științe Istorice și la simpozionul „Civilizație și istorie".

Fără îndoială că această largă participare s-a soldat cu un aport informațional substanțial, cu consecințe benefice asupra dezvoltării istoriografiei românești, ținînd seamă că aceste sesiuni sînt prilejuri adecvate pentru dezbaterea celor mai stringente probleme ale disciplinei pe care o profesăm, iar pe de altă parte multe din contribuțiile cercetărorilor, ulterior augumentate, sînt tipărite în revistele noastre de specialitate.

În ceea ce privește raportul cu străinătatea am avut un singur caz fericit în anul 1988.

Pe baza unei burse IREX, cercetătorul principal Simion Retegan a făcut o călătorie de documentare științifică în S.U.A., efectuînd cercetări în Biblioteca Congresului, Washinton, privind ecourile mișcării naționale din Austro-Ungaria în presa americană, la începutul secolului nostru. De asemenea a făcut investigații la Biblioteca Universității statului Florida privind antropologia rurală americană, iar la Biblioteca Universității Columbia din New-York s-a interesat de mai multe fonduri arhivistice referitoare la români.

Din păcate, în cursul anilor 1988—1989 nu s-a realizat nimic din stagiile de documentare peste hotare, prevăzute în baza acordurilor interacademice, deși s-au întocmit toate actele și s-au făcut toate demersurile necesare acestor acțiuni foarte importante pentru documentarea lucrărilor noastre.

Un efort prelungit (un semestru sau chiar două) și o pregătire conștiincioasă au realizat cercetătorii Institutului nostru care predau în învățămîntul superior, „Probleme fundamentale ale istoriei României", în cadrul procesului de integrare a cercetării cu învățămîntul. Astfel S .Retegan și G. Neamțu au predat acest curs la Institutul Politehnic, iar Gh. Iancu, D. Suciu și Gh. Hristodol la Universitatea din Cluj-Napoca.

Înmănunchiate aceste multiple și diferit activități dau dimensiunea și capacitatea reală a potențialului științific, didactivc și social-obștesc al istoricilor Clujeni, definind valoarea contribuției lor la efortul general de creativitate în slujba spiritualității roânești.

GHEORGHE HRISTODOL

Tiparul executat la Imprimeria ,,ARDEALUL'' Cluj
C-da 252/1991

LEI
300